

ROSJA

część III

odwieczne imperium

РОССИЯ

часть III

вековая империя

peta*

nr 11

pod tytułem:

ROSJA

część III

odwieczne imperium

РОССИЯ

часть III

ВЕКОВАЯ ИМПЕРИЯ

nie jest to książka beletrystyczna – to jest dokumentacja

Warszawa, 2024

* znak firmowy znak towaru

© Copyright by Marian Czesław Sokołowski 2024
mariansokolowski8@gmail.com word 97-2003

ISBN

Wydanie z 2024 roku

dynastia Romanowów

Przodkowie Romanowów

1. Andriej Kobyła (połowa XIV wieku)
2. Fiodor Koszka (druga połowa XIV wieku)
3. Iwan Koszkin (koniec XIV wieku – początek XV wieku)
4. Zacharij Koszkin (połowa XV wieku)
5. Jurij Koszkin (druga połowa XV wieku – początek XVI wieku)
6. Roman Jurjewicz Zacharjin-Koszkin (XVI wiek)
7. Anastazja Zacharjina (żona Iwana IV Groźnego, zmarła w 1560 roku) córka okolniczego, Romana Jurjewicza Zacharjina-Koszkina
8. Nikita Zacharjew-Jurjew (zmarł w 1586 roku)
9. Fiodor Romanow (patriarcha Filaret, 1618—1638 [?] żył w latach od około 1555 do 1633 roku)

[Andrusiewicz, s. 399]

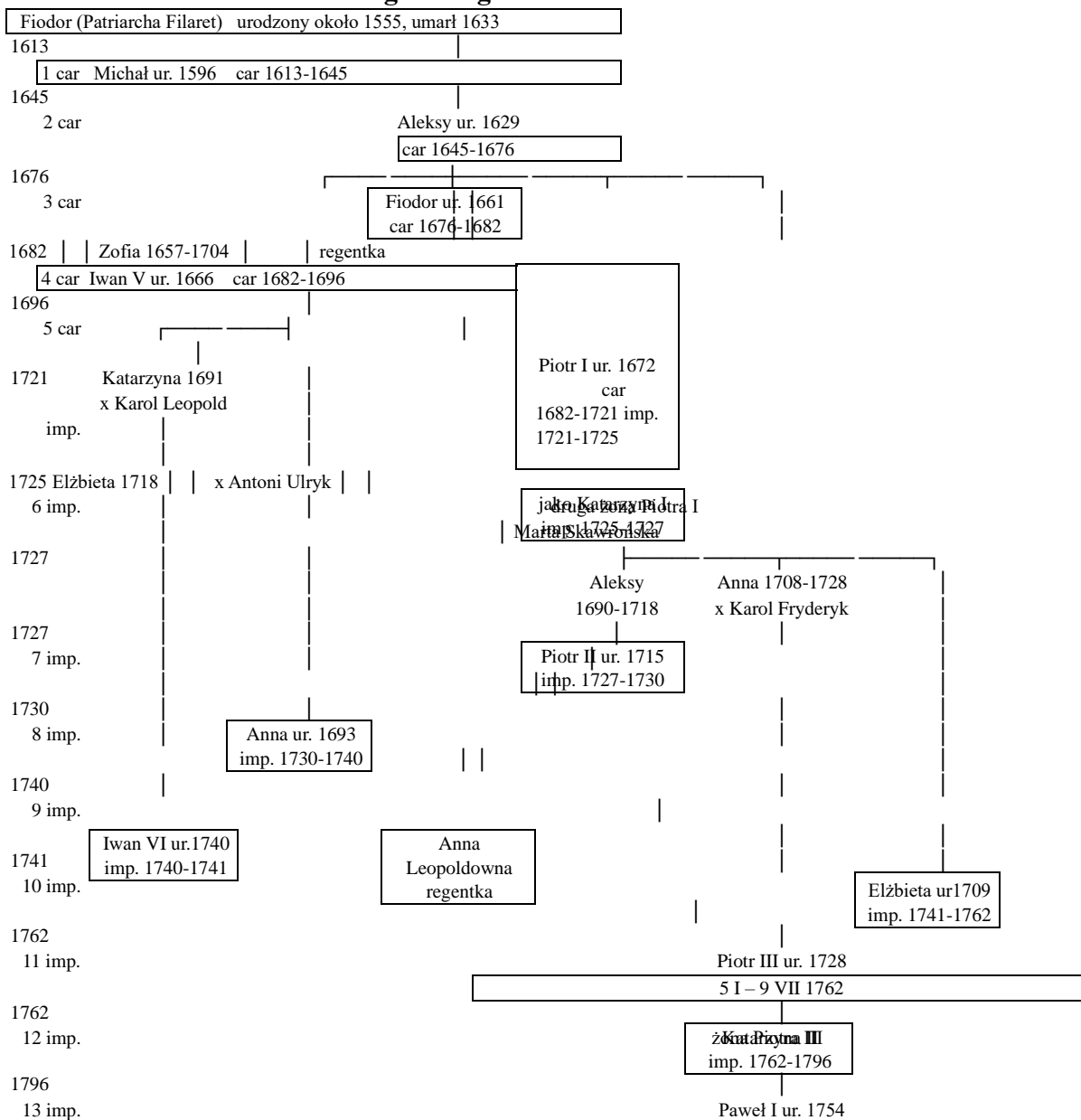
Historia dynastii Romanowów sięga początków XV wieku i osoby kniazia Andrzeja Iwanowicza Kobyły który (zdając się na autorytet pana Ryszarda Jurzaka) jest pierwszym historycznym przedstawicielem rodziny Romanowów. Jego pięciu synów zwano Kobylinami, a może Koszinami (?); w tym drugim wypadku byłoby szalenie zabawnie, bo koszka w języku naszych sąsiadów zza wschodniej granicy znaczy 'kot', a koszkin tyle co 'kociak'. O czterech z tych synów prawdopodobnie nie wiemy nic, natomiast Fiodor Kobylin urodzony w 1407 roku jest już postacią dość dobrze znaną ; był gubernatorem Nowogrodu i pozostawił dwóch synów i córkę; Fiodor Fiodorowicz Kobylin był założycielem dynastii Goltewów, Anna Fiodorowna wyszła za księcia Mikulina, a najstarszy z synów Iwan Fiodorowicz ponownie zostawił czterech synów ; Fiodora, Iwana, Jakuba i Zahariego. Trzej pierwsi nie są dokładnie opisani, lecz prawdopodobnie są ostatnimi, którzy podpisywali się nazwiskiem Kobylin. Potomkowie Zahariego pisali się już Zacharianami. Zacharian w pierwszym pokoleniu było trzech: Jakub, Jurij i Wasyl. Synowie Juriego Zacharina dodali do nazwiska ojcostwo 'Jurewicz' i czwarty syn Juriego; Roman jest już de facto założycielem dynastii Romanowów (od jego imienia została tak nazwana, co wcale nie jest takie trudne do przewidzenia, widząc, że każde kolejne pokolenie dodawało sobie 'coś od ojca'). Tu warto by dodać, skąd brały się późniejsze pretensje Romanowów do tronu carskiego; otóż córka Romana Jurewicza – Anastazja była żoną jednego z ostatnich carów z dynastii Rurykowiczów; Iwana IV Groźnego.

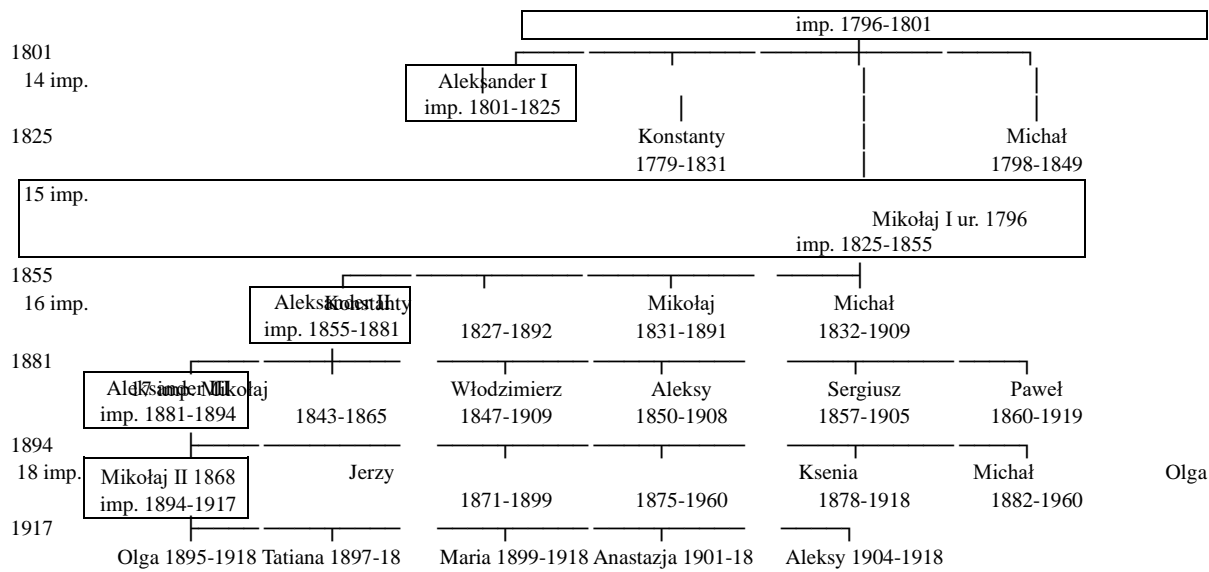
Jednak pierwszym historycznym władcą z dynastii Romanowów jest oczywiście Michał III Romanow. W prostej linii dynastia Romanowów skończyła się na prapraprawnuku Michała; Piotrze II synu zamordowanego przez ojca carewicza Aleksego. Ostatnią osobą, która używała nazwiska Romanow, był cesarzowa Elżbieta. Po jej śmierci władzę w Rosji przejęła dynastia Romanow-Holstein-Gottorp; założycielami jej byli: Anna Romanowa (siostra Elżbiety) i

Karol Fryderyk von Holstein-Gottorp. Kolejne rozróżnienie mamy dopiero wśród potomstwa cesarza Mikołaja I. Miał czterech synów z czego każdy założył jakoby osobną (rozdzielną przez historyków) linię dynastii RomanowHolstein-Gottorp i tak też potomstwo Aleksandra II Michaiłowicza nazywamy Aleksandrowiczami, potomstwo wielkiego księcia Konstantego Konstantynowiczami, potomstwo wielkiego księcia Mikołaja nazywamy Mikołajowiczami i przez analogię potomstwo wielkiego księcia Michała nazywamy Michaiłowiczami. Linia cesarska, czyli Aleksandrowicze mówiąc najogólniej zostali przez los potraktowani w sposób straszliwy. Prawie cała linia została zamordowana przez bolszewików. Los oszczędził tylko Włodzimierza, który jest ojcem aktualnej głowy rodu Romanowów Marii Włodimirówny, która również jest założycielką dynastii Romanow-Holstein-Gottorp-Hohenzollern, która niestety nie jest dynastią najliczniejszą, bo liczy aktualnie tylko jedną osobę: Jerzego Romanow-Holstein-Gottorp-Hohenzollerna. Linia Konstantynowiczów nie ma potomka w pokoleniu Jerzego, ani nawet jego matki. Mikołajowicze mają trójkę potomków (niestety nie męskich) z pokolenia Marii, a Michaiłowicze dziewięcioro z pokolenia Marii z czego dużo mężczyzn.

[<http://tecklis.republika.pl/carowie.html>]

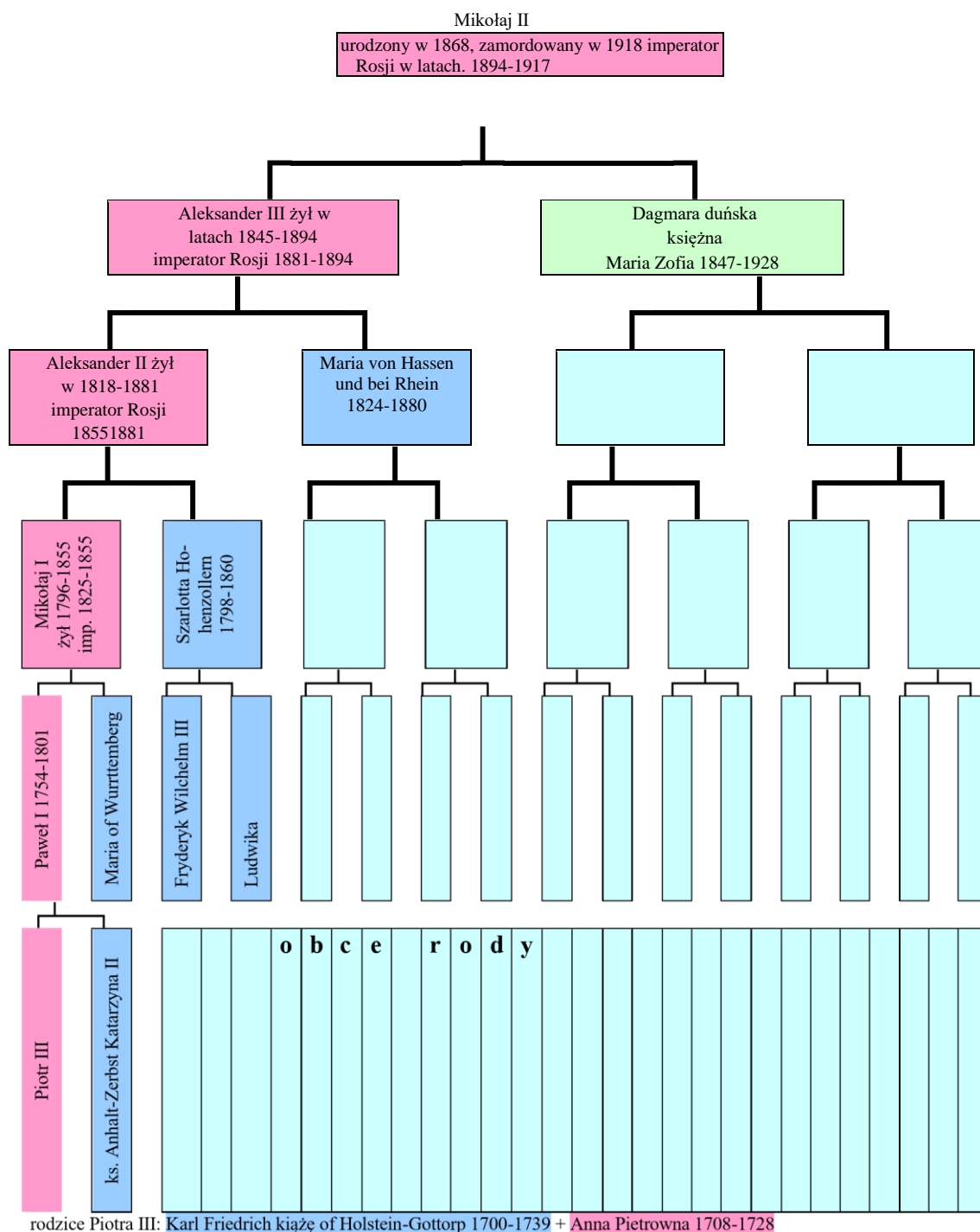
Tablica genealogiczna Romanowów

[MCS]

Przodkowie imperatora Rosji Mikołaja II

[MCS]

W tysiącletnich dziejach Rusi – Rosji na tronie zasiadało 78 przedstawicieli dwóch dynastii: Rurykowiczów (56) i Romanowów (18), natomiast czterech władców nie należało do żadnej dynastii. W niektórych okresach historii Rosji carskiej jednocześnie panowało dwóch władców: Iwan IV Groźny i Simeon Biekbułatowicz (1575—1576), Wasyl Szujski i Dymitr Samozwaniec II (1608—1609), Piotr I i Iwan V (1682—1696).

Dynastia Romanowów

Na tronie moskiewskim zasiadali carowie z dynastii Rurykowiczów (64 lata), carowie wybrani przez Sobór Ziemski (43 lata) i carowie z dynastii Romanowów. Ci ostatni sprawowali władzę przez 304 lata, w tym przez 155 lat korona spoczywała w rękach zniemczonej gałęzi rodu. Cesarstwo rosyjskie, którego symbolem był tron petersburski, przetrwało 196 lat. [Andrzej Andrusiewicz – Carowie i cesarze Rosji, wyd. FAKTY, Warszawa, 2001, s. 7-9]

[W tym rzecz, że znaczną część Rurykowiczów trudno zaliczyć do dziejów Rosji, a tym samym trudno mówić o tysiącletnich dziejach Rusi. Ale tym zajmę się w następnej części].

O złożoności wszelkich genealogii najlepiej świadczą wykazy przodków carów, zresztą skrócone listy przodków, Mikołaja I, a potem zamieszczone na dalszych stronach Aleksandra I – którzy z kolei byli przodkami ostatniego cara Rosji Mikołaja II – z których jedynie Mikołaj I, czy Aleksander I może być, choć z trudem, uważany za Rosjanina, bo dalej to już są same obce rody. Zobaczmy sami:

• GRUPA RODZINNA: MIKOŁAJ I

---

maż Mikołaj I

żona Karolina; Aleksandra
Teodorówna   ślub 13-07-1817
urodzona 13-07-1798   zmarła 1-11-1860
tytuł księżniczka pruska   ojciec
Fryderyk Wilhelm III   matka Ludwika
ich
dzieci:
m dz. 1 Aleksander
II k dz. 2 Maria k
dz. 3 N.N. k dz. 4
Olga k dz. 5 N.N.
k dz. 6
Aleksandra k dz.
7 Elżbieta m dz.
8 Konstanty
m dz. 9 Mikołaj Mikołajewicz; Starszy
m dz. 10 Michał

• SKRÓCONY WYWÓD PRZODKÓW: MIKOŁAJ I

---

1 Mikołaj I 6-07-1796 zm. 2-03-1855 imperator Rosji pierwsze pokolenie wstecz
2 Paweł I 1-10-1754 zm. 24-03-1801 imperator Rosji
3 Zofia; Maria Teodorówna 25-10-1795 zm. 5-11-1828 drugie pokolenie wstecz
4 Piotr III; Karol Piotr Ulryk 21-02-1728 zm. 5-07-1762 imperator Rosji
5 Katarzyna II Wielka 2-05-1729 zm. 17-11-1796 cesarzowa Rosji
6 Fryderyk II Eugeniusz 1732 zm. 23-12-1797 ksiązę wirtemberski
7 Dorota; Friederike 18-12-1736 zm. 9-03-1798 księżniczka Brandenburg-Schwedt
trzecie pokolenie wstecz
8 Karol Fryderyk 1700 zm. 1739 ksiązę Holstein-Gottorp
9 Anna Pietrowna 27-01-1708 zm. 1728
10 Chrystian August 1690 zm. 1747 ksiązę Anhalt-Zerbst
11 Joanna Elżbieta 1712 zm. 1760
14 Fryderyk Wilhelm 27-12-1700 zm. 4-03-1771 margrabia na Schwedt
15 Zofia 25-01-1719 zm. 13-11-1765 czwarte pokolenie wstecz
16 Fryderyk IV 1671 zm. 19-07-1702 ksiązę Holstein-Gottorp
17 Jadwiga Zofia 26-06-1681 zm. 22-12-1708

Dynastia Romanowów

-
- 18 Piotr I Wielki ur.30-05-1672stst zm.28-01-1725stst car, cesarz rosyjski [stst = starego stylu = starego kalendarza]
- 19 Katarzyna I; Marta Skawrońska 5-04-1684 zm. 6-05-1727, Rosji 1721-1725
- 22 Krystian August; Chrystian August zm. 24-04-1726 biskup Lubeki
- 23 Albertyna Fryderyka 3-07-1682 zm. 22-12-1755
- 28 Filip 19-05-1669 zm. 19-12-1711 margrabia brandenburski
- 29 Joanna Karolina 16-04-1682 zm. 31-03-1750
- 30 Fryderyk Wilhelm I 14-08-1688 zm. 31-05-1740 król Prus
- 31 Zofia Dorota 26-03-1687 zm. 28-06-1757 piąte pokolenie wstecz
- 32 Chrystian Albrecht 1641 zm. 6-01-1695 księżę Holstein-Gottorp
- 33 Fryderyka Amalia 11-04-1649 zm. 30-10-1704
- 34 Karol XI 4-12-1655 zm. 15-04-1697 król Szwecji
- 35 Ulryka Eleonora 11-09-1656 zm. 5-08-1693
- 36 Aleksy Michajłowicz Romanow 19-03-1629 stst zm. 29-01-1676 stst car Rosji
- 37 Natalia Kiryłowna Naryszkina 26-08-1651 zm. 25-01-1694
- 44 Chrystian Albrecht 1641 zm. 6-01-1695 księżę Holstein-Gottorp
- 45 Fryderyka Amalia 11-04-1649 zm. 30-10-1704
- 46 Fryderyk VII 23-09-1647 zm. 25-06-1709 mrgr. badeński na Durlach
- 47 Augusta Maria 6-02-1649 zm. 25-04-1728 [mrgr = margrabia]
- 56 Fryderyk Wilhelm, Wielki 6-02-1620 zm. 29-04-1688 księżę pruski
- 57 Dorota 29-09-1636 zm. 6-08-1689
- 58 Jan Jerzy II 1627 zm. 1693 księżę Anhalt-Dessau
- 59 Henriette Katharine of Nassau-Orange 1637 zm. 1708
- 60 Fryderyk I; Fryderyk III 11-07-1657 zm. 25-02-1713 król Prus
- 61 Zofia Karolina 30-10-1668 zm. 1-02-1705
- 62 Jerzy I 1660 zm. 1727 król Anglii
- 63 Zofia Dorota 1666 zm. 1726 księżniczka Brunszwiku szóste pokolenie wstecz
- 64 Fryderyk III 1597 zm. 1659 księżę Holstein-Gottorp
- 65 Maria Elżbieta 22-11-1610 zm. 24-06-1684
- 66 Fryderyk III 18-03-1609 zm. 9-02-1670 król Danii, Norwegii
- 67 Zofia Amalia 24-03-1628 zm. 20-02-1685 ks.brunszwicko-luneburska
- 68 Karol X Gustaw 8-11-1622 zm. 23-02-1660 król Szwecji
- 69 Jadwiga Eleonora 23-10-1636 zm. 24-11-1715 ks.holsztyńsko-gottorpska
- 70 Fryderyk III 18-03-1609 zm. 9-02-1670 król Danii, Norwegii
- 71 Zofia Amalia 24-03-1628 zm. 20-02-1685 ks.brunszwicko-luneburska
- 72 Michał Fiodorowicz Romanow 12-07-1596 zm. 1645 car Rosji
- 88 Fryderyk III 1597 zm. 1659 księżę Holstein-Gottorp
- 89 Maria Elżbieta 22-11-1610 zm. 24-06-1684
- 90 Fryderyk III 18-03-1609 zm. 9-02-1670 król Danii, Norwegii
- 91 Zofia Amalia 24-03-1628 zm. 20-02-1685 ks.brunszwicko-luneburska
- 92 Fryderyk VI 1617 zm. 31-01-1677 margrabia badeński 93 Krystyna Magdalena 17-05-1616 zm. 4-08-1662
- 94 Fryderyk III 1597 zm. 1659 księżę Holstein-Gottorp
- 95 Maria Elżbieta 22-11-1610 zm. 24-06-1684
- 112 Jerzy Wilhelm 3-11-1595 zm. 1-12-1640 elektor brandenburski
- 113 Elżbieta Karolina 7-11-1597 zm. 16-04-1660
- 114 Filip 1584 zm. 1663 księżę holsztyński
- 115 Zofia Jadwiga 1601 zm. 1660
- 116 Jan Kazimierz 1596 zm. 1660 księżę Anhalt-Dessau
- 117 Agnes of Hesse-Cassel 1606 zm. 1650
- 118 Fryderyk Henryk; Frederik Willem 1584 zm. 1647 księżę orański
- 119 Amalie von Solms-Braunfels 1602 zm. 1675

Dynastia Romanowów

- 120 Fryderyk Wilhelm, Wielki 6-02-1620 zm. 29-04-1688 książę pruski
- 121 Ludwika Henryka 27-11-1627 zm. 8-06-1667
- 122 Ernest August 1629 zm. 1698 elektor Hanoweru
- 123 Zofia 13-10-1630 zm. 8-06-1714
- 124 Ernest August 1629 zm. 1698 elektor Hanoweru
- 125 Zofia 13-10-1630 zm. 8-06-1714
- 126 Georg-Wilhelm of Brunswick-Celle 1624 zm. 1705
- 127 Eleonore d'Olbreuse 1639 zm. 1722 siódme pokolenie wstecz
- 128 Jan Adolf 1575 zm. 31-03-1616 książę Holstein-Gottorp
- 129 Augusta 8-04-1580 zm. 5-02-1639
- 130 Jan Jerzy I 15-03-1585 zm. 18-10-1656 elektor saski
- 131 Magdalena Sybilla 9-01-1587 zm. 22-02-1659
- 132 Chrystian IV 12-04-1577 zm. 28-02-1648 król Danii, Norwegii
- 133 Anna Katarzyna 26-06-1575 zm. 29-03-1612
- 134 Jerzy 1582 zm. 1641 książę brunświcki
- 135 Anna Eleonore of Hesse-Darmstadt 1601 zm. 1659
- 136 Jan Kazimierz 1589 zm. 8-06-1652 palatyn Dwu Mostów
- 137 Katarzyna 19-11-1584 zm. 13-12-1638
- 138 Fryderyk III 1597 zm. 1659 książę Holstein-Gottorp
- 139 Maria Elżbieta 22-11-1610 zm. 24-06-1684
- 140 Chrystian IV 12-04-1577 zm. 28-02-1648 król Danii, Norwegii
- 141 Anna Katarzyna 26-06-1575 zm. 29-03-1612
- 142 Jerzy 1582 zm. 1641 książę brunświcki
- 143 Anna Eleonore of Hesse-Darmstadt 1601 zm. 1659
- 144 Fiodor N. Romanow; Filaret ok. 1555 zm. 1633 bojar, patriarcha Moskwy
- 145 Ksenia Szestowa; Marfa księżna potem mniszka
- 176 Jan Adolf 1575 zm. 31-03-1616 książę Holstein-Gottorp
- 177 Augusta 8-04-1580 zm. 5-02-1639
- 178 Jan Jerzy I 15-03-1585 zm. 18-10-1656 elektor saski
- 179 Magdalena Sybilla 9-01-1587 zm. 22-02-1659
- 180 Chrystian IV 12-04-1577 zm. 28-02-1648 król Danii, Norwegii
- 181 Anna Katarzyna 26-06-1575 zm. 29-03-1612
- 182 Jerzy 1582 zm. 1641 książę brunświcki
- 183 Anna Eleonore of Hesse-Darmstadt 1601 zm. 1659
- 186 Jan Kazimierz 1589 zm. 8-06-1652 palatyn Dwu Mostów
- 187 Katarzyna 19-11-1584 zm. 13-12-1638
- 188 Jan Adolf 1575 zm. 31-03-1616 książę Holstein-Gottorp
- 189 Augusta 8-04-1580 zm. 5-02-1639
- 190 Jan Jerzy I 15-03-1585 zm. 18-10-1656 elektor saski
- 191 Magdalena Sybilla 9-01-1587 zm. 22-02-1659
- 224 Jan Zygmunt 8-11-1572 zm. 23-12-1619 elektor brandenburski
- 225 Anna 3-07-1576 zm. 9-04-1625
- 226 Fryderyk IV 5-03-1574 zm. 19-09-1610 elektor Palatynatu
- 227 Luise Juliane of Oragne-Nassau 1576 zm. 1644
- 228 Jan I 25-03-1545 zm. 9-10-1622 ks.holszt. na Sonderburgu
- 229 Elżbieta 20-03-1550 zm. 12-02-1586
- 232 Jan Jerzy I 1567 zm. 1618 książę Anhaltu
- 233 Dorothea, Csa Palatine of Simmern 1581 zm. 1631
- 236 Wilhelm I Orański 1533 zm. 1584 książę Oranii (Orange)
- 237 Louise de Coligny 1555 zm. 1620
- 240 Jerzy Wilhelm 3-11-1595 zm. 1-12-1640 elektor brandenburski
- 241 Elżbieta Karolina 7-11-1597 zm. 16-04-1660
- 242 Fryderyk Henryk; Frederik Willem 1584 zm. 1647 książę orański
- 243 Amalie von Solms-Braunfels 1602 zm. 1675

Dynastia Romanowów

- 244 Jerzy 1582 zm. 1641 książę brunświcki
245 Anna Eleonore of Hesse-Darmstadt 1601 zm. 1659 246 Fryderyk V 16-08-1596 zm. 29-11-1632 król Czech 247 Elżbieta 19-08-1596 zm. 23-02-1662
248 Jerzy 1582 zm. 1641 książę brunszwicki
249 Anna Eleonore of Hesse-Darmstadt 1601 zm. 1659
250 Fryderyk V 16-08-1596 zm. 29-11-1632 król Czech
251 Elżbieta 19-08-1596 zm. 23-02-1662
252 Jerzy 1582 zm. 1641 książę brunszwicki
253 Anna Eleonore of Hesse-Darmstadt 1601 zm. 1659 ósme pokolenie wstecz
256 Adolf 25-01-1526 zm. 1-10-1586 książę Holstein-Gottrop
257 Krystyna 29-06-1543 zm. 13-05-1604
258 Fryderyk II 1-07-1534 zm. 4-04-1588 król Danii
259 Zofia 4-09-1557 zm. 4-10-1631
260 Chrystian I 1560 zm. 25-09-1591 elektor saski
261 Zofia 6-06-1568 zm. 7-12-1622
262 Albrecht Fryderyk 29-04-1553 zm. 28-08-1618 książę pruski
263 Maria Eleonora 1550 zm. 1608
264 Fryderyk II 1-07-1534 zm. 4-04-1588 król Danii
265 Zofia 4-09-1557 zm. 4-10-1631
266 Joachim Fryderyk 27-01-1546 zm. 18-07-1608 elektor brandenburski
267 Katarzyna 10-08-1549 zm. 30-09-1602
268 Wilhelm zm. 20-08-1592 książę brunszwicki
269 Dorota 29-06-1546 zm. 6-01-1617
272 Jan I 1550 zm. 1604 palatyn Dwu Mostów
273 Magdalena of Cleves 1553 zm. 1633
274 Karol IX 4-10-1550 zm. 30-10-1611 król Szwecji
275 Anna Maria 24-07-1561 zm. 29-07-1589
276 Jan Adolf 1575 zm. 31-03-1616 książę Holstein-Gottorp
277 Augusta 8-04-1580 zm. 5-02-1639
278 Jan Jerzy I 15-03-1585 zm. 18-10-1656 elektor saski
279 Magdalena Sybilla 9-01-1587 zm. 22-02-1659
280 Fryderyk II 1-07-1534 zm. 4-04-1588 król Danii
281 Zofia 4-09-1557 zm. 4-10-1631
282 Joachim Fryderyk 27-01-1546 zm. 18-07-1608 elektor brandenburski
283 Katarzyna 10-08-1549 zm. 30-09-1602
284 Wilhelm zm. 20-08-1592 książę brunszwicki
285 Dorota 29-06-1546 zm. 6-01-1617
288 Nikita Romanowicz-Jurjew
291 Maria Szestowa
352 Adolf 25-01-1526 zm. 1-10-1586 książę Holstein-Gottrop
353 Krystyna 29-06-1543 zm. 13-05-1604
354 Fryderyk II 1-07-1534 zm. 4-04-1588 król Danii
355 Zofia 4-09-1557 zm. 4-10-1631
356 Chrystian I 1560 zm. 25-09-1591 elektor saski
357 Zofia 6-06-1568 zm. 7-12-1622
358 Albrecht Fryderyk 29-04-1553 zm. 28-08-1618 książę pruski
359 Maria Eleonora 1550 zm. 1608
360 Fryderyk II 1-07-1534 zm. 4-04-1588 król Danii
361 Zofia 4-09-1557 zm. 4-10-1631
362 Joachim Fryderyk 27-01-1546 zm. 18-07-1608 elektor brandenburski
363 Katarzyna 10-08-1549 zm. 30-09-1602
364 Wilhelm zm. 20-08-1592 książę brunszwicki

Dynastia Romanowów

- 365 Dorota 29-06-1546 zm. 6-01-1617
372 Jan I 1550 zm. 1604 palatyn Dwu Mostów
373 Magdalena of Cleves 1553 zm. 1633
374 Karol IX 4-10-1550 zm. 30-10-1611 król Szwecji
375 Anna Maria 24-07-1561 zm. 29-07-1589
376 Adolf 25-01-1526 zm. 1-10-1586 książę Holstein-Gottrop
377 Krystyna 29-06-1543 zm. 13-05-1604
378 Fryderyk II 1-07-1534 zm. 4-04-1588 król Danii
379 Zofia 4-09-1557 zm. 4-10-1631
380 Chrystian I 1560 zm. 25-09-1591 elektor saski
381 Zofia 6-06-1568 zm. 7-12-1622
382 Albrecht Fryderyk 29-04-1553 zm. 28-08-1618 książę pruski
383 Maria Eleonora 1550 zm. 1608
448 Joachim Fryderyk 27-01-1546 zm. 18-07-1608 elektor brandenburski
449 Katarzyna 10-08-1549 zm. 30-09-1602
450 Albrecht Fryderyk 29-04-1553 zm. 28-08-1618 książę pruski
451 Maria Eleonora 1550 zm. 1608
452 Ludwik VI 1539 zm. 22-10-1583 elektor Palatynatu
453 Elisabeth of Hesse 1539 zm. 1582
454 Wilhelm I Orański 1533 zm. 1584 książę Oranii (Orange)
455 Chrlotte de Bourbon-Montpensier zm. 1582
456 Chrystian III 12-08-1503 zm. 1-01-1559 król Danii, Norwegii
457 Dorota 9-07-1511 zm. 7-10-1571 ks-ka Sachsen-Lauenburg
458 Ernest zm. 2-04-1567 książę brunszwicki
459 Małgorzata -05-1518 zm. 24-06-1569
466 Johann Kasimir 1543 zm. 1592
467 Elisabeth of Saxony 1552 zm. 1590
472 Wilhelm Orański Starszy 1487 zm. 1559 książę Nassau
473 Juliane von Stolberg-Wernigerode 1506 zm. 1580
480 Jan Zygmunt 8-11-1572 zm. 23-12-1619 elektor brandenburski
481 Anna 3-07-1576 zm. 9-04-1625
482 Fryderyk IV 5-03-1574 zm. 19-09-1610 elektor Palatynatu
483 Luise Juliane of Oragne-Nassau 1576 zm. 1644
484 Wilhelm I Orański 1533 zm. 1584 książę Oranii (Orange)
485 Louise de Coligny 1555 zm. 1620
488 Wilhelm zm. 20-08-1592 książę brunszwicki
489 Dorota 29-06-1546 zm. 6-01-1617
492 Fryderyk IV 5-03-1574 zm. 19-09-1610 elektor Palatynatu
493 Luise Juliane of Oragne-Nassau 1576 zm. 1644
494 Jakub VI; Jakub I 19-06-1566 zm. 27-03-1625 król Szkocji, Anglii
495 Anna Duńska 12-12-1574 zm. 2-03-1619 królowna duńska
496 Wilhelm zm. 20-08-1592 książę brunszwicki
497 Dorota 29-06-1546 zm. 6-01-1617
500 Fryderyk IV 5-03-1574 zm. 19-09-1610 elektor Palatynatu
501 Luise Juliane of Oragne-Nassau 1576 zm. 1644
502 Jakub VI; Jakub I 19-06-1566 zm. 27-03-1625 król Szkocji, Anglii
503 Anna Duńska 12-12-1574 zm. 2-03-1619 królowna duńska
504 Wilhelm zm. 20-08-1592 książę brunszwicki
505 Dorota 29-06-1546 zm. 6-01-1617

ALEKSANDER I

urodzony 23-12-1777, St. Petersburg
zmarł 1-12-1825, Taganrog, zmarł nagle

Dynastia Romanowów

---

tytuł cesarz Rosji   żył 47 lat
ojciec Paweł I
matka Zofia; Maria Teodorówna
Aleksander I: cesarz rosyjski 1801-1825.

• GRUPA RODZINNA: ALEKSANDER I

żona Ludwika; Elżbieta
Alekszejewna   ślub 9-10-1793 St.
Petersburg urodzona 24-01-1779
Karlsruhe chrzest 20-05-1793
prawosławny   zmarła 16-05-1826 Bieleff
ojciec Karol Ludwik
matka Amalie of Hesse-Darmstadt
k dz. 1 Maria
k dz. 2 Elżbieta

mąż Aleksander I

2 żona Sophia Sergiewna Vsevolojsky
ślub (bez ślubu) urodzona 1775
zmarła 1848

m dz. 1 Nicolas Loukache

• SKRÓCONY WYWÓD PRZODKÓW: ALEKSANDER I

- 1 Aleksander I ur. 23-12-1777 zm. 1-12-1825 cesarz Rosji   pierwsze pokolenie wstecz
- 2 Paweł I ur. 1-10-1754 zm. 24-03-1801 imperator Rosji
- 3 Zofia; Maria Teodorówna ur. 25-10-1795 zm. 5-11-1828   drugie pokolenie wstecz
- 4 Piotr III; Karol Piotr Ulryk ur. 21-02-1728 zm. 5-07-1762 imperator Rosji
- 5 Katarzyna II Wielka ur. 2-05-1729 zm. 17-11-1796 cesarzowa Rosji
- 6 Fryderyk II Eugeniusz ur. 1732 zm. 23-12-1797 książę wirtemberski
- 7 Dorota; Friederike ur. 18-12-1736 zm. 9-03-1798 ks-ka Brandenburg-Schwedt
trzecie pokolenie wstecz
- 8 Karol Fryderyk ur. 1700 zm. 1739 książę Holstein-Gottorp 9 Anna Pietrowna ur.
27-01-1708 zm. 1728
- 10 Chrystian August ur. 1690 zm. 1747 książę Anhalt-Zerbst
- 11 Joanna Elżbieta ur. 1712 zm. 1760
- 14 Fryderyk Wilhelm ur. 27-12-1700 zm. 4-03-1771 margrabia na Schwedt
- 15 Zofia ur. 25-01-1719 zm. 13-11-1765   czwarte pokolenie wstecz
- 16 Fryderyk IV ur. 1671 zm. 19-07-1702 książę Holstein-Gottorp
- 17 Jadwiga Zofia ur. 26-06-1681 zm. 22-12-1708
- 18 Piotr I Wielki ur.30-05-1672stst zm.28-01-1725stst car, cesarz rosyjski
- 19 Katarzyna I; Marta Skawrońska ur.05-04-1684 zm.06-05-1727 cesarzowa Rosji
- 22 Krystian August; Chrystian August zm. 24-04-1726 biskup Lubeki
- 23 Albertyna Fryderyka ur. 3-07-1682 zm. 22-12-1755
- 28 Filip ur. 19-05-1669 zm. 19-12-1711 margrabia brandenburski
- 29 Joanna Karolina ur. 16-04-1682 zm. 31-03-1750
- 30 Fryderyk Wilhelm I ur. 14-08-1688 zm. 31-05-1740 król Prus
- 31 Zofia Dorota ur. 26-03-1687 zm. 28-06-1757   piąte pokolenie wstecz

Dynastia Romanowów

- 32 Chrystian Albrecht ur. 1641 zm. 6-01-1695 książę Holstein-Gottorp
- 33 Fryderyka Amalia ur. 11-04-1649 zm. 30-10-1704
- 34 Karol XI ur. 4-12-1655 zm. 15-04-1697 król Szwecji
- 35 Ulryka Eleonora ur. 11-09-1656 zm. 5-08-1693
- 36 Aleksy M. Romanow ur. 19-03-1629 stst zm. 29-01-1676 stst car Rosji
- 37 Natalia Kiryłowna Naryszkina ur. 26-08-1651 zm. 25-01-1694
- 44 Chrystian Albrecht ur. 1641 zm. 6-01-1695 książę Holstein-Gottorp
- 45 Fryderyka Amalia ur. 11-04-1649 zm. 30-10-1704
- 46 Fryderyk VII ur. 23-09-1647 zm. 25-06-1709 mrgr. badeński na Durlach
- 47 Augusta Maria ur. 6-02-1649 zm. 25-04-1728
- 56 Fryderyk Wilhelm, Wielki ur. 6-02-1620 zm. 29-04-1688 książę pruski
- 57 Dorota ur. 29-09-1636 zm. 6-08-1689
- 58 Jan Jerzy II ur. 1627 zm. 1693 książę Anhalt-Dessau
- 59 Henriette Katharine of Nassau-Orange ur. 1637 zm. 1708
- 60 Fryderyk I; Fryderyk III ur. 11-07-1657 zm. 25-02-1713 król Prus
- 61 Zofia Karolina ur. 30-10-1668 zm. 1-02-1705
- 62 Jerzy I ur. 1660 zm. 1727 król Anglii
- 63 Zofia Dorota ur. 1666 zm. 1726 księżniczka Brunszwiku szóste pokolenie wstecz
- 64 Fryderyk III ur. 1597 zm. 1659 książę Holstein-Gottorp
- 65 Maria Elżbieta ur. 22-11-1610 zm. 24-06-1684
- 66 Fryderyk III ur. 18-03-1609 zm. 9-02-1670 król Danii, Norwegii
- 67 Zofia Amalia ur. 24-03-1628 zm. 20-02-1685 ks.brunszwicko-luneburska
- 68 Karol X Gustaw ur. 8-11-1622 zm. 23-02-1660 król Szwecji
- 69 Jadwiga Eleonora ur. 23-10-1636 zm. 24-11-1715 ks.holsztyńsko-gottorpska
- 70 Fryderyk III ur. 18-03-1609 zm. 9-02-1670 król Danii, Norwegii
- 71 Zofia Amalia ur. 24-03-1628 zm. 20-02-1685 ks.brunszwicko-luneburska
- 72 Michał Fiodorowicz Romanow ur. 12-07-1596 zm. 1645 car Rosji
- 88 Fryderyk III ur. 1597 zm. 1659 książę Holstein-Gottorp
- 89 Maria Elżbieta ur. 22-11-1610 zm. 24-06-1684
- 90 Fryderyk III ur. 18-03-1609 zm. 9-02-1670 król Danii, Norwegii
- 91 Zofia Amalia ur. 24-03-1628 zm. 20-02-1685 ks.brunszwicko-luneburska
- 92 Fryderyk VI ur. 1617 zm. 31-01-1677 margrabia badeński 93 Krystyna Magdalena ur. 17-05-1616 zm. 4-08-1662
- 94 Fryderyk III ur. 1597 zm. 1659 książę Holstein-Gottorp
- 95 Maria Elżbieta ur. 22-11-1610 zm. 24-06-1684
  - 112 Jerzy Wilhelm 3-11-1595 zm. 1-12-1640 elektor brandenburski
  - 113 Elżbieta Karolina 7-11-1597 zm. 16-04-1660
  - 114 Filip 1584 zm. 1663 książę holsztyński
  - 115 Zofia Jadwiga 1601 zm. 1660
  - 116 Jan Kazimierz 1596 zm. 1660 książę Anhalt-Dessau
  - 117 Agnes of Hesse-Cassel 1606 zm. 1650
  - 118 Fryderyk Henryk; Frederik Willem 1584 zm. 1647 książę orański
  - 119 Amalie von Solms-Braunfels 1602 zm. 1675
  - 120 Fryderyk Wilhelm, Wielki 6-02-1620 zm. 29-04-1688 książę pruski
  - 121 Ludwika Henryka 27-11-1627 zm. 8-06-1667
  - 122 Ernest August 1629 zm. 1698 elektor Hanoweru
  - 123 Zofia 13-10-1630 zm. 8-06-1714
  - 124 Ernest August 1629 zm. 1698 elektor Hanoweru
  - 125 Zofia 13-10-1630 zm. 8-06-1714
  - 126 Georg-Wilhelm of Brunswick-Celle 1624 zm. 1705
  - 127 Eleonore d'Olbreuse 1639 zm. 1722 siódme pokolenie wstecz
  - 128 Jan Adolf 1575 zm. 31-03-1616 książę Holstein-Gottorp
  - 129 Augusta 8-04-1580 zm. 5-02-1639
  - 130 Jan Jerzy I 15-03-1585 zm. 18-10-1656 elektor saski

Dynastia Romanowów

- 131 Magdalena Sybilla 9-01-1587 zm. 22-02-1659
132 Chrystian IV 12-04-1577 zm. 28-02-1648 król Danii, Norwegii
133 Anna Katarzyna 26-06-1575 zm. 29-03-1612
134 Jerzy 1582 zm. 1641 książę brunświcki
135 Anna Eleonore of Hesse-Darmstadt 1601 zm. 1659
136 Jan Kazimierz 1589 zm. 8-06-1652 palatyn Dwu Mostów
137 Katarzyna 19-11-1584 zm. 13-12-1638
138 Fryderyk III 1597 zm. 1659 książę Holstein-Gottorp
139 Maria Elżbieta 22-11-1610 zm. 24-06-1684
140 Chrystian IV 12-04-1577 zm. 28-02-1648 król Danii, Norwegii
141 Anna Katarzyna 26-06-1575 zm. 29-03-1612
142 Jerzy 1582 zm. 1641 książę brunświcki
143 Anna Eleonore of Hesse-Darmstadt 1601 zm. 1659
144 Fiodor N. Romanow; Filaret ok. 1555 zm. 1633 bojar, patriarcha Moskwy
145 Ksenia Szestowa; Marfa księżna potem mniszka
176 Jan Adolf 1575 zm. 31-03-1616 książę Holstein-Gottorp
177 Augusta 8-04-1580 zm. 5-02-1639
178 Jan Jerzy I 15-03-1585 zm. 18-10-1656 elektor saski
179 Magdalena Sybilla 9-01-1587 zm. 22-02-1659
180 Chrystian IV 12-04-1577 zm. 28-02-1648 król Danii, Norwegii
181 Anna Katarzyna 26-06-1575 zm. 29-03-1612
182 Jerzy 1582 zm. 1641 książę brunświcki
183 Anna Eleonore of Hesse-Darmstadt 1601 zm. 1659
186 Jan Kazimierz 1589 zm. 8-06-1652 palatyn Dwu Mostów
187 Katarzyna 19-11-1584 zm. 13-12-1638
188 Jan Adolf 1575 zm. 31-03-1616 książę Holstein-Gottorp
189 Augusta 8-04-1580 zm. 5-02-1639
190 Jan Jerzy I 15-03-1585 zm. 18-10-1656 elektor saski
191 Magdalena Sybilla 9-01-1587 zm. 22-02-1659
224 Jan Zygmunt 8-11-1572 zm. 23-12-1619 elektor brandenburski
225 Anna 3-07-1576 zm. 9-04-1625
226 Fryderyk IV 5-03-1574 zm. 19-09-1610 elektor Palatynatu
227 Luise Juliane of Oragne-Nassau 1576 zm. 1644
228 Jan I 25-03-1545 zm. 9-10-1622 ks.holszt. na Sonderburgu
229 Elżbieta 20-03-1550 zm. 12-02-1586
232 Jan Jerzy I 1567 zm. 1618 książę Anhaltu
233 Dorothea, Czs Palatine of Simmern 1581 zm. 1631
236 Wilhelm I Orański 1533 zm. 1584 książę Oranii (Orange)
237 Louise de Coligny 1555 zm. 1620
240 Jerzy Wilhelm 3-11-1595 zm. 1-12-1640 elektor brandenburski
241 Elżbieta Karolina 7-11-1597 zm. 16-04-1660
242 Fryderyk Henryk; Frederik Willem 1584 zm. 1647 książę orański
243 Amalie von Solms-Braunfels 1602 zm. 1675
244 Jerzy 1582 zm. 1641 książę brunświcki

245 Anna Eleonore of Hesse-Darmstadt 1601 zm. 1659
246 Fryderyk V 16-08-1596 zm. 29-11-1632 król Czech
247 Elżbieta 19-08-1596 zm. 23-02-1662
248 Jerzy 1582 zm. 1641 książę brunświcki
249 Anna Eleonore of Hesse-Darmstadt 1601 zm. 1659
250 Fryderyk V 16-08-1596 zm. 29-11-1632 król Czech
251 Elżbieta 19-08-1596 zm. 23-02-1662

Dynastia Romanowów

- 252 Jerzy 1582 zm. 1641 książę brunświcki
- 253 Anna Eleonore of Hesse-Darmstadt 1601 zm. 1659 ósme pokolenie wstecz
- 256 Adolf 25-01-1526 zm. 1-10-1586 książę Holstein-Gottrop
- 257 Krystyna 29-06-1543 zm. 13-05-1604
- 258 Fryderyk II 1-07-1534 zm. 4-04-1588 król Danii
- 259 Zofia 4-09-1557 zm. 4-10-1631
- 260 Chrystian I 1560 zm. 25-09-1591 elektor saski
- 261 Zofia 6-06-1568 zm. 7-12-1622
- 262 Albrecht Fryderyk 29-04-1553 zm. 28-08-1618 książę pruski
- 263 Maria Eleonora 1550 zm. 1608
- 264 Fryderyk II 1-07-1534 zm. 4-04-1588 król Danii
- 265 Zofia 4-09-1557 zm. 4-10-1631
- 266 Joachim Fryderyk 27-01-1546 zm. 18-07-1608 elektor brandenburski
- 267 Katarzyna 10-08-1549 zm. 30-09-1602
- 268 Wilhelm zm. 20-08-1592 książę brunświcki
- 269 Dorota 29-06-1546 zm. 6-01-1617
- 272 Jan I 1550 zm. 1604 palatyn Dwu Mostów
- 273 Magdalena of Cleves 1553 zm. 1633
- 274 Karol IX 4-10-1550 zm. 30-10-1611 król Szwecji
- 275 Anna Maria 24-07-1561 zm. 29-07-1589
- 276 Jan Adolf 1575 zm. 31-03-1616 książę Holstein-Gottorp
- 277 Augusta 8-04-1580 zm. 5-02-1639
- 278 Jan Jerzy I 15-03-1585 zm. 18-10-1656 elektor saski
- 279 Magdalena Sybilla 9-01-1587 zm. 22-02-1659
- 280 Fryderyk II 1-07-1534 zm. 4-04-1588 król Danii
- 281 Zofia 4-09-1557 zm. 4-10-1631
- 282 Joachim Fryderyk 27-01-1546 zm. 18-07-1608 elektor brandenburski
- 283 Katarzyna 10-08-1549 zm. 30-09-1602
- 284 Wilhelm zm. 20-08-1592 książę brunświcki
- 285 Dorota 29-06-1546 zm. 6-01-1617
- 288 Nikita Romanowicz-Jurjew
- 291 Maria Szestowa
- 352 Adolf 25-01-1526 zm. 1-10-1586 książę Holstein-Gottrop
- 353 Krystyna 29-06-1543 zm. 13-05-1604
- 354 Fryderyk II 1-07-1534 zm. 4-04-1588 król Danii
- 355 Zofia 4-09-1557 zm. 4-10-1631
- 356 Chrystian I 1560 zm. 25-09-1591 elektor saski
- 357 Zofia 6-06-1568 zm. 7-12-1622
- 358 Albrecht Fryderyk 29-04-1553 zm. 28-08-1618 książę pruski
- 359 Maria Eleonora 1550 zm. 1608
- 360 Fryderyk II 1-07-1534 zm. 4-04-1588 król Danii
- 361 Zofia ur. 4-09-1557 zm. 4-10-1631
- 362 Joachim Fryderyk ur. 27-01-1546 zm. 18-07-1608 elektor brandenburski
- 363 Katarzyna ur. 10-08-1549 zm. 30-09-1602 364 Wilhelm zm. 20-08-1592 książę brunświcki 365 Dorota ur. 29-06-1546 zm. 6-01-1617
- 372 Jan I ur. 1550 zm. 1604 palatyn Dwu Mostów
- 373 Magdalena of Cleves ur. 1553 zm. 1633
- 374 Karol IX ur. 4-10-1550 zm. 30-10-1611 król Szwecji
- 375 Anna Maria ur. 24-07-1561 zm. 29-07-1589
- 376 Adolf ur. 25-01-1526 zm. 1-10-1586 książę Holstein-Gottrop
- 377 Krystyna ur. 29-06-1543 zm. 13-05-1604
- 378 Fryderyk II ur. 1-07-1534 zm. 4-04-1588 król Danii
- 379 Zofia ur. 4-09-1557 zm. 4-10-1631
- 380 Chrystian I ur. 1560 zm. 25-09-1591 elektor saski

Dynastia Romanowów

- 381 Zofia ur. 6-06-1568 zm. 7-12-1622
382 Albrecht Fryderyk ur. 29-04-1553 zm. 28-08-1618 książę pruski
383 Maria Eleonora ur. 1550 zm. 1608
448 Joachim Fryderyk ur. 27-01-1546 zm. 18-07-1608 elektor brandenburski
449 Katarzyna ur. 10-08-1549 zm. 30-09-1602
450 Albrecht Fryderyk ur. 29-04-1553 zm. 28-08-1618 książę pruski
451 Maria Eleonora ur. 1550 zm. 1608
452 Ludwik VI ur. 1539 zm. 22-10-1583 elektor Palatynatu
453 Elisabeth of Hesse ur. 1539 zm. 1582
454 Wilhelm I Orański ur. 1533 zm. 1584 książę Oranii (Orange)
455 Chrlotte de Bourbon-Montpensier zm. 1582
456 Chrystian III ur. 12-08-1503 zm. 1-01-1559 król Danii, Norwegii
457 Dorota ur. 9-07-1511 zm. 7-10-1571 ks-ka Sachsen-Lauenburg
458 Ernest zm. 2-04-1567 książę brunświcki
459 Małgorzata ur. -05-1518 zm. 24-06-1569
466 Johann Kasimir ur. 1543 zm. 1592
467 Elisabeth of Saxony ur. 1552 zm. 1590
472 Wilhelm Orański Starszy ur. 1487 zm. 1559 książę Nassau
473 Juliane von Stolberg-Wernigerode ur. 1506 zm. 1580
480 Jan Zygmunt ur. 8-11-1572 zm. 23-12-1619 elektor brandenburski
481 Anna ur. 3-07-1576 zm. 9-04-1625
482 Fryderyk IV ur. 5-03-1574 zm. 19-09-1610 elektor Palatynatu
483 Luise Juliane of Oragne-Nassau ur. 1576 zm. 1644
484 Wilhelm I Orański ur. 1533 zm. 1584 książę Oranii (Orange)
485 Louise de Coligny ur. 1555 zm. 1620
488 Wilhelm zm. 20-08-1592 książę brunświcki
489 Dorota ur. 29-06-1546 zm. 6-01-1617
492 Fryderyk IV ur. 5-03-1574 zm. 19-09-1610 elektor Palatynatu
493 Luise Juliane of Oragne-Nassau ur. 1576 zm. 1644
494 Jakub VI; Jakub I ur. 19-06-1566 zm. 27-03-1625 król Szkocji, Anglii
495 Anna Duńska ur. 12-12-1574 zm. 2-03-1619 królowna duńska
496 Wilhelm zm. 20-08-1592 książę brunświcki
497 Dorota ur. 29-06-1546 zm. 6-01-1617
500 Fryderyk IV ur. 5-03-1574 zm. 19-09-1610 elektor Palatynatu
501 Luise Juliane of Oragne-Nassau ur. 1576 zm. 1644
502 Jakub VI; Jakub I ur. 19-06-1566 zm. 27-03-1625 król Szkocji, Anglii
503 Anna Duńska ur. 12-12-1574 zm. 2-03-1619 królowna duńska
504 Wilhelm zm. 20-08-1592 książę brunświcki
505 Dorota ur. 29-06-1546 zm. 6-01-1617

ostatni car Rosji

święty MIKOŁAJ II ALEKSANDROWICZ

НИКОЛАЙ II АЛЕКСАНДРОВИЧ urodzony 6
(18) maja 1868 roku zamordowany 16 (29) lipca
1918 roku

żona - święta
Alisa – heska księżna

18 imperator Rosji – ostatni z dynastii Romanowów dynastia
„mieszana”: Holstein-Gottorp-Romanow

panował od 20 października (01/11) 1894 roku do 2 (15) marca 1917 roku zamordowany 16
(29) lipca 1918 roku

jego ojciec: Aleksander III – imperator w latach 1881—1894

jego matka: Dagmara – duńska księżna – Maria Fiedorowna of Denmark 1847—1918 jego

żona: ■ święta Alisa – heska księżna [Niemcy] czyli Alexandra von Hassen und bei
Rhein 1872—1918

jego rodzeństwo: ■ Aleksander ■ Jerzy

1871—1899

■ Ksenia 1875—1960

■ Michał 1878—1918

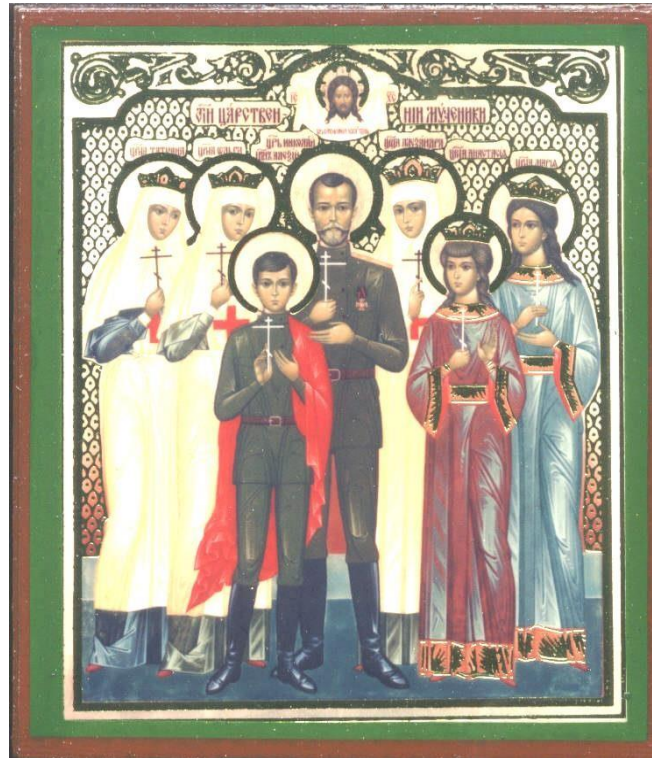
■ Olga 1882—1960

Lata 1917 i 1918 – koniec caratu

jego dzieci:

- święta Olga ur. 03(15)/11/1895, zamordowana 16(29)/07/1918
- święta Tatiana ur. 29/05(10/06)1897, zamordowana 16(29)/07/1918
- święta Maria ur. 14(26)1899, zamordowana 16(29)/07/1918
- święta Anastazja ur. 05(18)1901, zamordowana 16(29)/07/1918
- święty Aleksy ur. 30/07(12/08)1904, zamordowany 16(29)/07/1918

Mikołaj II ukończył dwa fakultety – prawny i wojenny. Biegłe mówił po angielsku, francusku, duńsku, słabiej po niemiecku [a po rosyjsku?]. Znał dobrze literaturę, grał na fortepianie i na skrzypcach, rysował. Najbardziej cenił Puszkina, Gogola, Musorgskiego, Glinkę, Czajkowskiego. Miał stopień pułkownika.

Ikona przedstawiająca Mikołaja II Romanowa wraz z rodziną (żoną, córkami i młodym następcą tronu) zamordowanych przez bolszewików – wszyscy uznani świętymi.

może ostatnie zdjęcie

rok 7425 od stworzenia

świata

Opowieść oficjalnej historii Rosji o roku 1917 i ostatnich dniach caratu

W dniach od 23 do 26 lutego miały miejsce demonstracje robotników i żołnierzy Piotrogradu. Od lutego sytuacja w państwie zaostrzyła się. Wobec zasp śnieżnych na torach kolejowych wstrzymała się dostawa żywności do miasta. W Piotrogradzie tworzyły się kolejki przed pustymi sklepami. 20 lutego administracja Putiłowskich Fabryk ogłosiła lokaut [forma walki pracodawców z robotnikami mająca charakter represji w związku z ich żądaniem lub wystąpieniami, polegająca na zamykaniu przedsiębiorstw i zwalnianiu pracowników] w związku z przerwą w dostawie surowca. Państwowa Duma zażądała usunięcia bezradnych ministrów. Z inicjatywy mienszewików i trudowików został wybrany komitet dla przygotowania demonstracji w dniu 23 lutego. Żony żołnierzy wyszły na demonstrację z żądaniem chleba, zakończenia wojny, powrotu z frontu do domu mężczyzn itd. Władza zdołała uspokoić sytuację w mieście zapasami zboża, ale przełamać sytuacji nie zdołała. W następnych dniach do robotników przyłączyli się żołnierze stołecznego garnizonu, którzy odmówili strzelania do demonstrantów. Powstańcy zdobyli arsenał i wiele państwowych gmachów. W lutym w Rosji nastąpiła burżuazyjno-demokratyczna rewolucja. Ówczesny rząd wysunął hasło: „Wojna do zwycięskiego końca”.

27 lutego w związku z zaczynającymi się w stolicy bezprawiem car Mikołaj II nakazał rozwiązać IV Państwową Dumę. Delegaci parlamentu utworzyli z jego członków Tymczasowy Komitet, którego podstawowym zadaniem było zaprowadzenie porządku i nawiązanie kontaktu z władzami.

27 lutego odbyło się zebranie Piotrogradzkiej Rady robotniczych i żołnierskich delegatów. Przewodniczącym Pietrosowietą został mienszewik N.S. Czchiewdze, jego zastępcami zostali: mienszewik M.I. Skobieliew i trudowik A.F. Kierenski. Ze strony bolszewików w skład Rady weszli A.G. Szliapnikow i W.M. Mołotow. Rada postanowiła wydawać rewolucyjną gazetę „Izwestia” [Wiadomości].

1 marca tymczasowy rząd i Piotrosowiec postanowiły koordynować swe działania oraz że nie będą przyjmowane żadne rozporządzenia tymczasowego rządu, które nie będą uzgodnione z Radą.

1 marca ukazał się prikaz nr 1 Piotrosowicza do stołecznego garnizonu. Zgodnie z prikazem we wszystkich wojskowych jednostkach i na statkach floty wojennej winny niezwłocznie zebrać się komitety wybranych przedstawicieli. Wszystkie wojskowe jednostki winny wybrać po jednym przedstawicielu do pracy w Piotrosowicie. Wszystkie polityczne wystąpienia winny odbywać się pod kontrolą Piotrosowicza i żołnierskich komitetów. Jednostki wojskowe winny wypełniać rozkazy państwowej dumy, jeśli nie były one sprzeczne z postanowieniami Piotrosowicza. Wszelka broń winna znajdować się pod kontrolą kompanijnych i batalionowych komisji. Żołnierze winni zachowywać ostrą dyscyplinę, jednak w czasie służby winni posiadać wszystkie obywatelskie prawa, nie stawać na baczność i nie oddawać honorów oficerom. Zmieniło się tytułowanie oficerów („wasza wysokość”, „wasza szlachetność” itp.) na „panie generale”, „panie pułkowniku” itd. Zabroniono ordynarnego obchodzenia się z żołnierzami i mówienie do nich per „ty”.

2 marca 1917 roku Mikołaj II zrzekł się tronu. Do Pskowa, gdzie przebywał car, przyjechali członkowie tymczasowego komitetu państwowej dumy i przedstawili carowi prośbę, aby zrzekł się tronu, gdyż дума uważała, że tylko ustąpienie cara wybawi Rosję od rewolucji. Większość dowodzących frontami, do których car zwrócił się o opinię, podtrzymała ideę ustąpienia. Mikołaj II zrzekł się tronu na rzecz swojego brata Michała Aleksandrowicza, który przeniósł ten problem do rozstrzygnięcia przez ustawodawcze zgromadzenie. Jednocześnie z tym car podpisał ukaz [będę używał tego rosyjskiego słowa na określenie rozporządzenia, gdyż słowo ukaz dobrze wydziela i konkretyzuje zagadnienie decyzji samowładztwa] o powołaniu Ustawodawczego zebrania.

8 marca w Mogilewie Mikołaj II został aresztowany przez komisarzy Piotrosowicza [rady pietrogradzkiej] i przebywał w areszcie domowym wraz z całą rodziną w Carskosielsku. [Ogonowskaja, s. 526-527 i 542]

Krwawo stłumiona demonstracja pracowników przemysłu tekstylnego, do której doszło zresztą wbrew woli bolszewików, przerodziła się w rozruchy, na skutek których car Mikołaj II zmuszony został do abdykacji. Powołany następnie Rząd Tymczasowy przyznał kobietom prawa wyborcze. Wydarzenia te – nazwane później rewolucją lutową – zaczęły się, według obowiązującego wówczas w Rosji kalendarza juliańskiego w dniu 23 lutego, natomiast podług kalendarza gregoriańskiego ich początkiem był dzień 8 marca. Na pamiątkę tych właśnie wydarzeń od 1918 roku Międzynarodowy Dzień Kobiet obchodzony jest w tym dniu.

W sytuacji, w której Imperium Rosyjskie znalazło się w obliczu inwazji wzdłuż linii frontu liczącej półtora tysiąca kilometrów, car osobiście objął dowództwo nad swoimi wojskami. W styczniu 1916 roku kontrofensywa Brusilowa ponownie ruszyła w głąb Galicji i rozpoczęła mające trwać półtora roku oblężenie twierdzy w Przemyślu. Straty były jednak ogromne; i na tym ofensywa się zakończyła. W Rumunii Niemcy zajęli w grudniu Bukareszt. W roku 1917 ponownie zaczął się główny pochód wojsk niemieckich i austriackich, które posuwały się nieprzerwanie w głąb prowincji nadbałtyckich, Białorusi i Ukrainy. W sytuacji, w której do klęski militarnej Rosjan dołączyła się rewolucja w kraju, niełatwo było ocenić, czy państwa centralne zdołają zniszczyć carskie imperium, zanim samo rozsypie się w gruzy. Mówi się często, że armia rosyjska poniosła nadmierne straty; w rzeczywistości jednak Rosjanie stracili procentowo mniej ludzi niż pozostali uczestnicy wojny. Najważniejsze statystyki dotyczą liczby jeńców. Na każdym stu carskich żołnierzy, którzy polegli w boju, przypada 300, którzy poddali się zwycięzcom. Analogiczna liczba dla armii brytyjskiej wynosi 20, dla armii francuskiej – 24, a dla armii niemieckiej – 26. Żołnierze cara nie mieli zbyt silnej woli walki. [Davies, s. 963-964]

Imperium rosyjskie, oficjalna nazwa państwa rosyjskiego. Używana od 1721 roku, tj. od zakończenia wojny północnej (lata 1700—1721), w której Rosja pokonała Szwecję i uzyskała znaczne nabytki terytorialne w rejonie zatok: Ryskiej i Fińskiej oraz jeziora Ładoga. Po zawarciu traktatu nysztackiego, kończącego wojnę północną, car Piotr I przyjął tytuł imperatora. Tytuł ten został uznany przez Prusy i Holandię oraz Szwecję, nieco później przez inne

kraje europejskie, najpóźniej przez Polskę (w 1764 roku). Tytuły imperatora na określenie cara i imperium rosyjskie na określenie Rosji używane były do 1917 roku.

Stalin. Przyjechał do Piotrogradu na początku 1917 roku, po kolejnej ucieczce i – nie mając żadnych kwalifikacji ani jako dziennikarz, ani jako marksista – został redaktorem „Prawdy”. W latach rewolucji był z wyboru Lenina komisarzem do spraw narodowości i stworzył wokół siebie krąg bliskich współpracowników – zwłaszcza w Carycynie (przemianowanym później na Stalingrad) – którzy odtąd mieli iść jego śladem. [Davies, s. 1019]

Rosyjska rewolucja z roku 1917 składała się z kilku splecionych ze sobą pasm wydarzeń, które doprowadziły do załamania. Dwóm wybuchom politycznym – rewolucji lutowej, która obaliła carską monarchię, oraz rewolucji październikowej, czyli zamachowi stanu, który rozpoczął bolszewicką dyktaturę – towarzyszyły rozruchy; wstrząsnęły one do głębi fundamentami społecznymi, gospodarczymi i kulturalnymi carskiego imperium. Wraz z nimi nadeszła lawina powstań narodowych we wszystkich nierosyjskich krajach, które swego czasu zostały wcielone do imperium, a teraz wykorzystywały okazję, aby podjąć walkę o niepodległość.

Skutki, jakie te wydarzenia miały dla dalszego przebiegu wojny, okazały się dramatyczne. W połowie lutego 1917 roku ostatni car z dynastii Romanowów wciąż jeszcze stał u steru największej maszyny wojennej Europy. W ciągu jednego tylko roku dynastia została unicestwiona; jej imperium rozpadło się na kilkanaście samorządnych państw; bolszewicy władcy centralnego państwa kadłubowego na dobre wycofali się z wojny. Po rozpoczęciu pertraktacji na temat rozejmu w Brześciu nad Bugiem czynny udział Rosji w wojnie ustał z dniem 6 grudnia 1917 roku. Polityka Niemiec, które udzielały poparcia zarówno aspiracjom separatystów, jak i machinacjom bolszewików, zapisała na swoim koncie sukces o niespotykanych dotąd rozmiarach.

W rozpadzie Imperium Rosyjskiego należy widzieć nie tylko po prostu jeden ze skutków rewolucji, ale także jedną z jej przyczyn. Car Rosji zaczął doświadczać nieposłuszeństwa swoich nierosyjskich poddanych na długo przedtem, zanim powstanie bolszewickiej dyktatury ostatecznie potwierdziło ich chęć odrębnej egzystencji. Kiedy w wyniku pochodu armii niemieckiej w roku 1915 utracono polskie prowincje, czołowy polski polityk imperium, Roman Dmowski, raz na zawsze odwrócił się od Rosji. Odtąd miał działać na rzecz niepodległości Polski, pod auspicjami zachodnich mocarstw. W sierpniu 1916 powstał w Paryżu Komitet Narodowy Polski z Dmowskim na czele. Na Litwie pod auspicjami Niemiec utworzono we wrześniu 1917 roku *Tarybę*, czyli Radę Narodową. W Finlandii niepodległa republika musiała walczyć o życie przy pomocy Niemców od połowy 1917 do maja 1918 roku. Na Ukrainie ruch narodowościowy doszedł do głosu, kiedy tylko osłabła władza centralna. W listopadzie 1917 roku utworzono Republikę Ukraińską ze stolicą w Kijowie. Na mocy tak zwanego traktatu chlebowego z 9 lutego 1918 roku została ona uznana przez państwa centralne w zamian za kontrakty zbożowe. Na Kaukazie w tym samym czasie została powołana do istnienia niepodległa Federacja Zakaukaska.

W obliczu tej spontanicznej fali separatyzmu kolejne rządy rosyjskie w Piotrogradzie nie miały wyboru i musiały się ugiąć pod naporem burzy. W kwietniu 1917 roku Rząd Tymczasowy opowiedział się za niepodległością poszczególnych narodów. Bolszewicy i wszyscy inni poszli w jego ślady. W rzeczywistości jednak – mimo całej retoryki – bolszewicy nie mieli zamiaru przyznać narodom niepodległości. Gdy tylko zdobyli władzę w Piotrogradzie, ich komisarz do spraw narodowości, pewien szerzej nieznanego gruzińskiego rewolucjonisty, występujący jako Józef Wissarionowicz Stalin, natychmiast przystąpił do organizowania oddziałów partii bolszewickiej w każdej z rodzących się republik, podsycając zamieszki przeciwko świeżo upieczonym rządów narodowym. Celem polityki bolszewików było przywrócenie do życia nieboszczki carskiej Rosji w nowym komunistycznym przebraniu. Od samego początku

Lata 1917 i 1918 – koniec caratu

próbowali narzucić scentralizowany system dyktatury partyjnej, ukrytej za fasadą autonomii kulturowej i nominalnych struktur państwowych. W tym właśnie tkwiło jedno z głównych źródeł tak zwanej rosyjskiej wojny domowej. Rewolucja w Piotrogradzie była zatem skierowana przeciwko centralnym władzom państwa, które znajdowało się już w daleko posuniętym stadium rozkładu. Przyczyna bezpośrednia tkwiła w kryzysie systemu zarządzania na dworze cara. Sam car był na froncie, gdzie nieudolnie próbował sprostac swojej źle obliczonej decyzji, aby wojnę prowadzić osobiście. Dumę ignorowano; carscy ministrowie zostali zdani na łaskę paranoicznej „niemieckiej” carycy i jej szarlatańskiego konfidenta, tak zwanego szalonego mnicha, Grigorija Rasputina (żył w latach 1872—1916). [Davies, s. 972-973]

Rasputin Grigorij J., właściwie G.J. Nowych, żył w latach 1872—1916, rzekomy mnich rosyjski, awanturnik i „cudotwórca”; faworyt rodziny cara Mikołaja II, podejrzany o współpracę z Niemcami; zamordowany z powodu kompromitowania monarchii, przez grupę zamachowców z kręgów dworskich.

Kiedy zaniedbano pilne sprawy czasu wojny – inflację, niedostatek żywności, zaopatrzenie wojska – zbuntowali się członkowie najściślejszego kręgu współpracowników cara. Rasputin został zamordowany przez wychowanka Oksfordu, księcia Feliksa Jusupowa, który był synem najbogatszej kobiety w Rosji i mężem kuzynki cara. W innych okolicznościach ten incydent mógłby przejść do historii jako drobna dworska intryga. Ale w tamtym momencie stał się ostatnią kroplą, która przepelniła kielich: wzbierająca fala oburzenia ruszyła, druzgocąc podpory całego systemu. Albowiem poza granicami dworskiej polityki były dziesiątki milionów niemych poddanych cara – rozzarowanych intelektualistów, sfrustrowanych konstytucjonalistów, zdezorientowanych urzędników, robotników pozbawionych praw, chłopów pozbawionych ziemi, żołnierzy pozbawionych nadziei zarówno na przeżycie, jak i na zwycięstwo. Połyskliwa skorupa caratu trzymała się do ostatniej chwili, a potem rozpadła się jak domek z kart.

Łańcuch wydarzeń, który prowadził od zamordowania Rasputina 17 grudnia 1916 roku do przechwycenia władzy przez bolszewików w dziesięć miesięcy później, był zawiły i zupełnie nie zaplanowany. Pod koniec lutego arktyczna zima, która wpłynęła na załamanie się dostaw żywności, przeszła nagle w przedwczesną słoneczną wiosnę. Tysiące strajkujących robotników i demonstrantów wysypało się na ulice Piotrogradu, domagając się pokoju, chleba, ziemi i wolności. 26 lutego na placu Znamieńskim kompania gwardii carskiej wystrzeliła pierwszy śmiertelny pocisk. Następnego dnia zbuntowało się 160 tysięcy chłopskich poborowych ze stołecznego garnizonu, którzy dołączyli do demonstrantów. Carscy generałowie grali na zwłokę. Duma odważyła się powołać Rząd Tymczasowy pod

nieobecność cara, a w tym samym czasie przedstawiciele rozmaitych odłamów ruchu socjalistów zawiązali *Pietrogrodskij Sowiet*, czyli Radę Delegatów Robotniczych i Żołnierskich.

W ten sposób powstała *dwojwładzie*, czyli dwuwładza, a Duma musiała współzawodniczyć z Piotrogrodzkim Sowietem. Każda ze stron podejmowała brzemienne w skutki decyzje. Pierwszego marca Rada wydała jednostronny Rozkaz nr 1, który nakazywał każdej jednostce zbrojnej założenie własnej rady. Za jednym pociągnięciem zniesiono władzę korpusu oficerskiego nad całą armią. 2 marca 1918 roku Rząd Tymczasowy wydał ośmiopunktowy program, który nawoływał do obsadzenia lokalnych stanowisk rządowych pochodzącymi z wyboru urzędnikami, a także do zastąpienia państwowej policji ludową milicją. Za jednym pociągnięciem podważono autorytet policji i lokalnego aparatu władzy, jak Rosja długa i szeroka. Imperium Rosyjskie rozleciało się z telegraficzną szybkością. Tej samej nocy abdykował car Mikołaj II.

Przez pewien czas chwiejne przymierze między ugrupowaniem konstytucyjnych liberałów w Dumie i umiarkowanych socjalistów w Radzie – głównie mienszewików i socjalistów-rewolucjonistów (eserowców) – utrzymywało dwuwładzę na linii kursu, przy czym i jedni, i drudzy występowali w opozycji do bolszewików. Główną postacią był tu socjalista i prawnik Aleksander Kiereński (żył w latach 1881—1970), który był członkiem i Rządu Tymczasowego, i Rady. Ale prowadzona przez nich polityka kontynuacji wojny była bardzo niepopularna. Udało im się jedynie podsycić atmosferę bezustannego niezadowolenia, która miała się okazać tak korzystna dla elementów bardziej radykalnych.

Rząd Tymczasowy ogłosił zamiar przeprowadzenia powszechnych wyborów do zgromadzenia konstytucyjnego, które potem mogłoby wprowadzić rosyjską demokrację na stałe tory. To pozwoliło bolszewikom na ustalenie własnego rozkładu zajęć: aby zdobyć jakąkolwiek szansę na rządy w Rosji, musieli opanować rady i obalić Rząd Tymczasowy, zanim zbierze się zgromadzenie konstytucyjne.

[Davies, s. 973-974]

Aleksander Kiereński

MIKOŁAJ II ALEKSANDROWICZ
НИКОЛАЙ II АЛЕКСАНДРОВИЧ
(1868—1918)

car

Mikołaj II z synem Aleksym

Mikołaj II Romanow, żył w latach 1868—1918, ostatni cesarz (car) Rosji, panował w latach 1894—1917, syn Aleksandra III; kontynuator zachowawczej polityki ojca, sprowokował wojnę z Japonią w latach 1904—1905; w czasie rewolucji lat 1905—1907 współodpowiedzialny za krwawą niedzielę, potem zmuszony do wprowadzenia reform politycznych (manifest październikowy) — wrócił później do rządów silnej ręki (reakcja stołypinowska); jego polityka przesądziła o udziale Rosji po stronie ententy w pierwszej wojnie światowej; w czasie rewolucji lutowej 1917 roku zmuszony do abdykacji; zamordowany, wraz z rodziną, przez bolszewików w Jekaterynburgu.

Pierwsza wojna światowa –rok 1916:

I wojna światowa – zasięg frontu między Cesarstwem Rosyjskim a Cesarstwem Niemieckim i Monarchią Austro-Węgierską w roku 1916: Na południu Niemcy zajęły Królestwo Serbii i neutralną Albanie. Koalicja zajęła austrowęgierski Siedmiogród oraz Czerniowce po Tarnopol. Niemcy zajęły Królestwo Polskie i Litwę po rzekę Dźwinę oraz Łotwę po Rygę. [z mapy 126]

Pod koniec 1916 roku na skutek wojny sytuacja finansowa Rosji bardzo się pogorszyła. Jeden dzień wojny kosztował Rosję 50 milionów rubli. Całkowite wydatki na wojnę w początku 1917 roku przewyższyły 30 miliardów rubli. 80% przemysłu rosyjskiego pracowało na potrzeby wojny. W obrocie Rosji krążyło ponad 9 miliardów rubli, podczas gdy zapasy złota oceniano na 1,5 miliarda rubli. Państwowy dług Rosji na 1 stycznia 1917 roku wynosił 33,6 miliarda rubli (w 1914 roku – 8,8 miliarda rubli). Ceny w Rosji wzrosły trzykrotnie. Produkcja chleba spadła do 27%.

niemiecki czołg mk4

W sierpniu po stronie Antantaty przystąpiła do wojny Rumunia.

W czerwcu rosyjska armia poniosła klęskę pod Baranowiczami.

W czerwcu Rosjanie wykonali unikalną wojenną operację na odcinku południowo zachodniego frontu i w rezultacie wzięli do niewoli 8924 oficerów i 408 tysięcy żołnierzy oraz zdobyto wiele uzbrojenia. Tym sposobem uwolniono armię włoską od pogromu i złagodziło położenie Francji.

W marcu Francja poniosła klęskę pod Verdun [Lotaryngia] i rosyjskie wojska dla odciążenia niemieckich sił z Francji rozpoczęła natarcie na północy, w krajach nadbałtyckich i zachodniej Białorusi, co doprowadziło Rosję do porażki i strat.

W okresie styczeń – luty armia generała N.N. Judenicza przeszła przez góry Kaukazu i weszła na terytorium Turcji, rozgromiła Turków, zdobyła twierdzę Erzerum, a wiosną – Trapezund. [Ogonowska, s. 495 i 489]

Barnauł, miasto w azjatyckiej części. W 1916 roku Barnauł połączono linią kolejową z Nowosybirskiem i Semi-pałatyńskiem, stał się centrum handlowym i siedzibą władz guberni altajskiej.

Uzbekistan, Uzbekiston,. W 1916 roku całą Azję Środkową ogarnęło powstanie ludności islamskiej, krwawo spacyfikowane przez władze rosyjskie.

rok 1915:

Pierwsza wojna światowa:

Jesienią zaczęła się stabilizacja na froncie, odnotowano bratanie się żołnierzy niemieckiej i rosyjskiej armii [zważywszy, że po obu stronach musieli walczyć Polacy].

Na początku wojny rozwinęły działalność główne rosyjskie organizacje – „Ogólnorosyjski Ziemiański Związek” dla udzielania pomocy kalekom i rannym na wojnie (przewodniczącym został książę G.E. Lwow) i „Ogólnorosyjski Związek Miast”. W lipcu oba te związki połączyły się w Związek Ziemstw i Miast” (Ziemgor).

Późną wiosną i latem nastąpiło wielkie uderzenie niemieckiej i austriackiej armii. W rezultacie pozostała tylko połowa rosyjskiej armii (150 tysięcy zabitych, 700 tysięcy rannych, 900 tysięcy poszło do niewoli). Rosja straciła Litwę, Galicję, Polskę, Zachodnią Ukrainę i Zachodnią Białoruś.

Mikołaj II

rok 7424 od stworzenia świata

W marcu rosyjskie wojska południowo zachodniego frontu zajęły twierdzę Przemyśl i wzięły do niewoli 9 generałów, 2500 oficerów i 120 tysięcy żołnierzy, zdobyły ponad 900 armat. [Ogonowskaja, s. 495 i 489]

I wojna światowa – rozrywające się pociski z gazem

Królestwo Polskie, Królestwo Kongresowe, zwane Kongresówką, istniało w latach 1815—1915, utworzone na kongresie wiedeńskim z okrojonego Księstwa Warszawskiego, połączone unią personalną z Rosją; do 1831 roku posiadało szeroką autonomię; w 1832 roku odrębność państwową ograniczył Statut Organizacyjny; w 1864 roku, po upadku powstania styczniowego, autonomia została zlikwidowana; w 1874 roku zamiast namiestnika wprowadzono urząd generała-gubernatora i nazwę Kraj Nadwiślański.

W 1915 roku główne działania armii tureckiej miały miejsce na północy kraju. Turcy planowali dwie równoczesne kampanie: w Armenii (planowano przejście Kaukazu od zachodu i prowadzenie działań przeciw Rosji) oraz na wschodzie (celem były pola naftowe w Azerbejdżanie oraz atak na Indie przez Afganistan).

Armenia, Hajastan. W części Armenii, która pozostała przy Turcji, rosły napięcia spowodowane prześladowaniami Ormian (m.in. w latach 1895—1896 Turcy i Kurdowie dokonywali masowych rzezi wśród ludności ormiańskiej), powodując

ich emigrację na obszary wcielone do Rosji. Masakry Ormian, połączone z ich masową deportacją, miały miejsce ponownie w latach 1914—1915 – było to pierwsze w XX wieku zorganizowane, masowe ludobójstwo, mające na celu likwidację całego narodu, dokonane w odwecie za pomoc, jakiej udzielali wojskom rosyjskim Ormianie zamieszkujący zachodnią Armenię.

W ciągu kilkunastu tygodni, począwszy od kwietnia 1915 roku, wymordowano około 1,5 miliona Ormian, tj. 3/4 całej społeczności, zamieszkującej przed wojną te tereny. Ci, których nie zabito od razu, ginęli w drodze na pustynię Del-el-Dzor, gdzie utworzono rodzaj naturalnego obozu zagłady. Wypadki 1915 roku stały się jedną z przyczyn późniejszych, antytureckich akcji terrorystycznych, organizowanych przez ormiańskich ekstremistów.

Podczas swej kampanii Turcy spotkali się z wrogą postawą Ormian (byli oni chrześcijańską mniejszością w państwie muzułmańskim), którzy sabotowali tureckie linie komunikacyjne. Rząd turecki podjął 11 czerwca 1915 roku decyzję o deportowaniu Ormian. Podczas tej procedury dopuszczono się pierwszego masowego morderstwa w nowym stuleciu — ocenia się, że ponad 600 000 ludzi (niektórzy mówią i o dwóch milionach) straciło życie. Żaden rząd świata nie zareagował wówczas na to ludobójstwo, a Turcja do dziś nie przyznaje się do swojej odpowiedzialności.

Czeczenia, Iczkeria, Najnoch. Podczas I wojny światowej oddział czeczeński, zwany Dziką Dywizją, wstawił się brawurowymi akcjami.

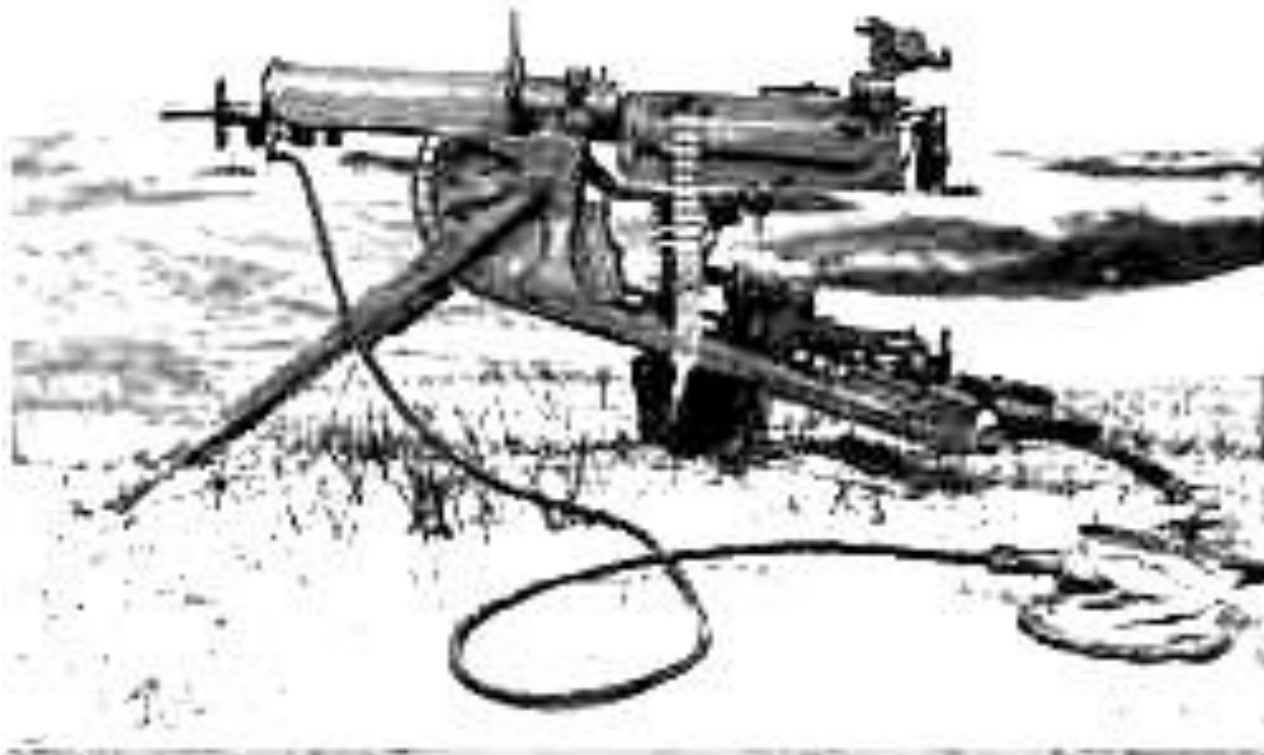
W 1915 roku car Mikołaj II Romanow przejął dowodzenie nad armią (wtedy, paradoksalnie, Rosjanie zaczęli odnosić sukcesy na froncie), a rządy oddał cesarzowej i jej doradcy Rasputinowi.

Obciążenia gospodarcze i techniczne Rosji w związku z I wojną światową przerastały możliwości Rosji. Poniesione w 1915 roku porażki zmusiły armię rosyjską do wycofania się z Polski, Litwy i Kurlandii.

28 lutego 1915 roku Niemcy zostali wyparci przez Rosję z północnej Polski. Walki skupiły się teraz w Galicji; 22 marca Rosjanie zajęli ważną twierdzę Przemyśl (wzięli 100 000 jeńców).

Rosjanie wyparli także Turków z Persji, którzy zajęli wcześniej Tabriz (14 stycznia 1915 roku).

rok 1914:

karabin maszynowy – Maxim

ciężki

Pierwsza wojna światowa:

Jesienią obie strony przeszły na pozycyjną wojnę.

Turecko-niemiecka flota zaatakowała rosyjskie porty: Fieodosję, Noworosyjsk, Sewastopol i Odessę.

W okresie od września do listopada w rezultacie bitwy warszawsko – iwangorodzkiej [a któreż to z polskich miast otrzymało to „zaszczytne” imię?] i łódzkiej rosyjska armia doszła do granicy Niemiec.

W okresie sierpień – wrzesień walki trwały o Galicję. W wyniku armia Austro-Węgier straciła 400 tysięcy żołnierzy i została odepchnięta do Karpat.

W okresie czerwiec – sierpień wojna trwała we Wschodnich Prusach. Wojska rosyjskie odniosły kilka zwycięstw, ale w sierpniu zostały okrążone przez Niemców. Pierwsza armia rosyjska poniosła klęskę pod Tanenbergiem na Mazurach. Głównodowodzący generał drugiej rosyjskiej armii uciekł zostawiając swą armię. [Któryś z rosyjskich generałów zastrzelił się].

Dynastia Romanowów

Ukazem Mikołaja II z 19 sierpnia Sankt-Pietierburg został przemianowany na Piotrograd – miało to dać wyraz zbratania się cara z narodem.

Entuzjazm w Rosji był wielki. 8 sierpnia na nadzwyczajnym posiedzeniu państwowych władz i Dumy delegaci zapewnili o jedności narodu z carem i uchwalili znaczne kredyty dla celów wojny. Większość społeczeństwa widziała wojnę jako obronę braci-słowian, jako walkę z Niemcami godzącymi w sytuację ekonomiczną Rosji. Wielkie pieniądze skierowano dla „Czerwonego Krzyża”. Prawicowo-monarchistyczne organizacje wzywały do „oswobodzenia Rosji od wszelkich obcokrajowców”. Eserzy wzywali do obrony ojczyzny. [Ogonowskaja, s. 495 i 488]

Atak turecki został uprzedzony rosyjską ofensywą jeszcze w listopadzie 1914 roku (okolice Sarkams), ale jeszcze w grudniu Turkom udało się dokonać kontrataku i zmusić Rosjan do odwrotu. W styczniu, kontynuując ofensywę, turecka III Armia, dowodzona przez Envera Paszę, zaatakowała wojska rosyjskie pod Sarkams (Kaukaz). Mroźna zima i brak zaopatrzenia zadały Turkom ogromne straty (z 190 000 ludzi stan liczebny armii spadł w miesiąc do 12 400, przy stratach w bitwach 30 000).

Nałogowa ekspansja terytorialna Rosji trwała w tempie, które dla okresu od roku 1683 do roku 1914 oszacowano, być może dość umiarkowanie, na 80 kilometrów kwadratowych dziennie. [Davies, s. 923]

W listopadzie 1914 roku zaczęła się wojna między Rosją i Turcją. Na froncie kaukaskim działania wojenne rozciągały się od Morza Czarnego do jeziora Urmia, wobec czego została nimi objęta i Zachodnia Armenia. [...] Rozstrzygające walki miały miejsce pod Sarykamyszem w grudniu 1914 roku. Przyniosły olbrzymie straty Turkom. [...] Na wiosnę 1915 roku armia rosyjska przeszła do ofensywy. [...] Pod Erzerumem wojska tureckie poniosły duże straty. [Zakrzewska-Durasowa, s. 236]

Tuwa, Tannu-Tywa. W 1914 roku została wcielona do Rosji jako Kraj Urianchajski.

I wojna światowa – zasięg frontu między Cesarstwem Rosyjskim a Cesarstwem Niemieckim i Monarchią Austro-Węgierską w końcu 1914 roku: Od Morza Adriatyckiego front przebiegał po granicy Austro-Węgier i Królestwa Serbii, gdzie koalicja Rosji zdobyła niewielki pas; dalej front przebiegał na wschód wzdłuż Dunaju przez Belgrad, dalej na północny-wschód wzdłuż granicy Królestwa Rumunii z Austro-Węgrami, dalej na północny-zachód przez Austro-Węgry – gdzie Rosja zdobyła Lwów, Czerniowce, Stanisławów, Tarnopol, Przemyśl, Tarnów i doszły pod Kraków. Dalej front przebiegał przez Królestwo Polskie, gdzie Niemcy zdobyły pas szerokości kilkudziesięciu kilometrów, zbliżając się pod Łódź; odwrotnie Rosja zajęła pas w Prusach Wschodnich. Front kończył się pod Kłajpedą nad Bałtykiem.

W XIX wieku Rosja podbiła na północy Finlandję, na południu: Kaukaz, Kazachstan, Turkiestan, na wschodzie – tereny do rzeki Amur, Primorski Kraj po Władywostok i północną część Sachalinu. W latach 1900—1905 Rosja okupowała Mandżurię, a Mongolię do 1912 roku.

Państwa Ententy chwyciły za broń, ponieważ zostały zaatakowane – stąd też ich nieuleczalne poczucie moralnej wyższości. Mimo to Serbia miała nadzieję, że uda się przepędzić Austrię z Bośni; Francja chciała odzyskać Alzację i Lotaryngię; Wielka Brytania szybko zaczęła szukać rekompensaty w postaci kolonii i zysków finansowych; Rosja wreszcie snuła rozległe plany powiększenia swego terytorium. We wrześniu 1914 roku rosyjski sztab główny opublikował „mapę

---

przyszłej Europy”, która była zadziwiająco podobna do stanu wprowadzonego w życie w roku 1945. Ponadto Rosja otrzymała od swoich sojuszników cichą obietnicę, że po wojnie uzyska kontrolę nad Cieśninami.

[Davies, s. 960]

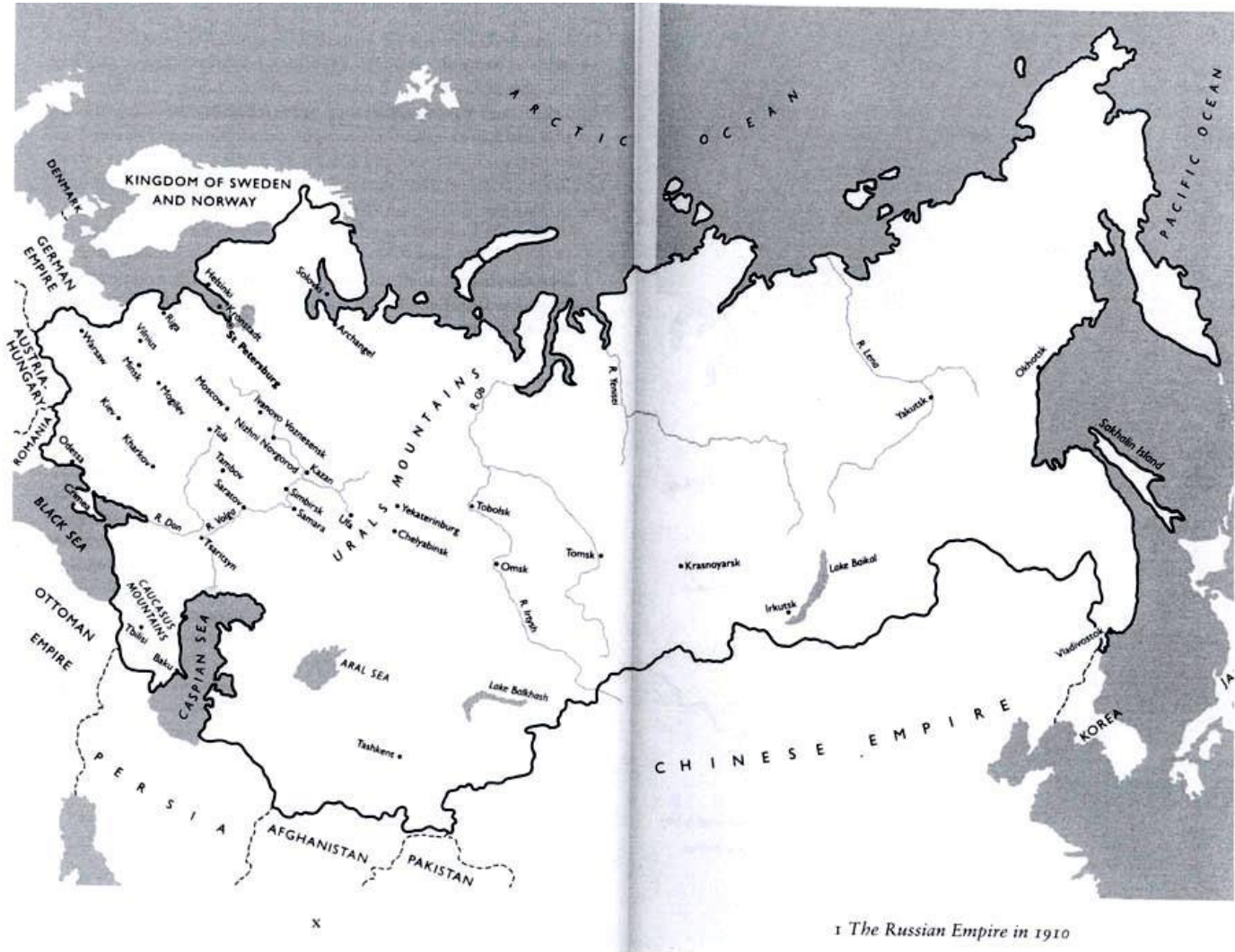
W Sankt Petersburgu dwór Mikołaja II dochodził do siebie po rozstrzygających decyzjach poprzednich dni. Car wydał rozkaz pełnej mobilizacji we czwartek 17 (30) lipca w nocy, prawdopodobnie nie konsultując się z ministrem wojny. Będące wynikiem tego posunięcia ultimatum niemieckie pozostawiono bez odpowiedzi. Sankt Petersburg w sobotę dowiedział się o wypowiedzeniu wojny przez Niemcy i w niedzielę zrobił to samo. Poniedziałek 21 lipca (3 sierpnia) był zatem pierwszym dniem wojny. O siódmej wieczorem weszła w życie wojskowa cenzura.

Gazety oświadczyły, że „naród musi przyjąć skromny zakres zwalnianych informacji, mając świadomość, że ta ofiara jest podyktowana wojenną koniecznością”. Tego samego dnia car odwiedził Moskwę i wygłosił przemówienie w Wielkim Pałacu Kremlowskim. Ich carskie wysokości udały się na modlitwę do kaplicy [...]

Optymiści w Rosji pokładali swoje nadzieje w „wielkim programie wojennym” (*Bolszaja Wojennaja Programma*), który zaczęto realizować na początku 1914 roku i którego celem było, między innymi, zredukowanie czasu mobilizacji armii imperium do osiemnastu dni. Jak donosił brytyjski attaché wojskowy, liczyli na to, że „Rosjanie znajdą się w Berlinie, zanim Niemcy dojdą do Paryża”. Pesymiści, z ministrem spraw wewnętrznych i szefem policji Piotrem Durnowo na czele, mieli silne przeczucie, że nastąpi coś złego. W lutym Durnowo doniósł carowi, że jeśli wojna pójdzie źle, „nie da się uniknąć rewolucji społecznej w skrajnej formie”.

[Davies, s. 951]

Po zamordowaniu austriackiego następcy tronu arcyksięcia Franciszka Ferdynanda w Sarajewie (28 czerwca 1914 roku), Niemcy wypowiedziały wojnę Rosji (1 sierpnia 1914 roku), co było odpowiedzią na pochopnie ogłoszoną w Rosji (31 lipca 1914 roku) mobilizację generalną.

terytorium Rosji w 1910 roku
Dynastia Romanowów

Franciszek Ferdynand, Sarajewo
tuż przed śmiercią

Franciszek Ferdynand z rodziną

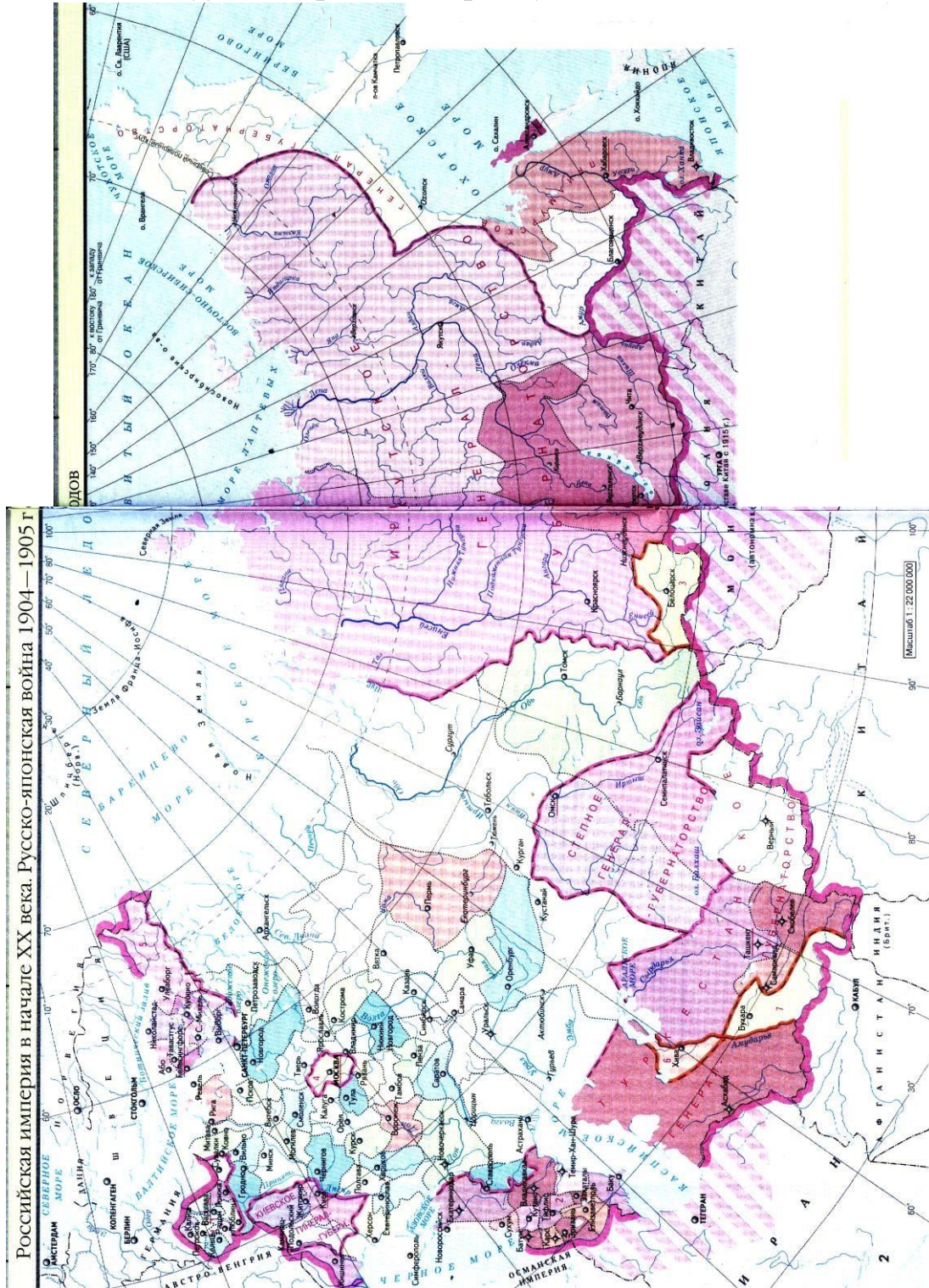
W ciągu jednego tylko miesiąca strzały oddane w Sarajewie obróciły w gruzy całą dyplomatyczną i wojenną powściągliwość Europy. Ultimata, mobilizacje i deklaracje wypowiedzenia wojny odbiły się rykoszetem od rządowych kancelarii. Wiedeń chciał podjąć akcję wobec Serbii i otrzymał *carte blanche* od Berlina. 23 lipca w Belgradzie złożono ultimatum z żądaniem udziału Austrii w wytropieniu zamachowców. Rząd Serbii zwlekał i wydał rozkaz częściowej mobilizacji. 25 lipca Rada Carska w Rosji zdecydowała się udzielić Serbii poparcia, nie konsultując jednak tej decyzji ani z Francją, ani z Wielką Brytanią. 28 lipca Austro-Węgry oficjalnie wypowiedziały wojnę Serbii. W odpowiedzi Rosja zaczęła mobilizację, skłaniając Niemcy do postawienia ultimatum najpierw Rosji, a potem Francji. [...] Kości zostały rzucone. Kiedy oba ultimata pozostały bez odpowiedzi, kajzer poszedł za radą swoich generałów, którzy twierdzili, że bezpieczeństwo Reichu nie pozwala na dalszą zwłokę. 1 sierpnia Niemcy wypowiedziały wojnę Rosji, a 2 sierpnia – Francji. Nieco później – ponieważ oddziały niemieckie przekroczyły granice Belgii, posuwając się w kierunku Francji – rząd Wielkiej Brytanii wysłał ultimatum do Berlina. Pięć europejskich mocarstw zaczęło globalną wojnę, której tak starannie unikano przez 99 lat. [Davies, s. 933]

W roku 1914, kiedy kryzys był niewątpliwym, Petersburg stał się znów areną walki robotników na barykadach.

[Trocki str. 246]

Liczba mieszkańców miast wzrosła wprawdzie w 1914 roku do 26 milionów (16,5 miliona w 1897 roku), lecz jednocześnie ludność całej Rosji (bez Finlandii) wynosiła już 168 milionów; wieś i jej gospodarka odgrywały zatem nadal rolę szczególnie ważną. Obszarniczy stan posiadania ciągle się zmniejszał, w 1905 roku wynosił 53,2 miliona dziesięcin [1 dziesięcina = 1,0925 ha], w latach następnych proces wyzbywania się majątków, zwłaszcza średnich i mniejszych, też nie uległ zahamowaniu. Nie zmieniała się jednak struktura własności obszarniczej, nadal istniały bowiem wielkie, czasem nawet olbrzymie latyfundia. [...] Wzrastała nieustannie ogólna powierzchnia ziemi uprawnej. [...] w przededniu pierwszej wojny światowej znajdowało się w imperium pod uprawą około 120 milionów dziesięcin, z czego ponad 70 milionów w Rosji europejskiej. [Bazyłow, t.2, s. 397]

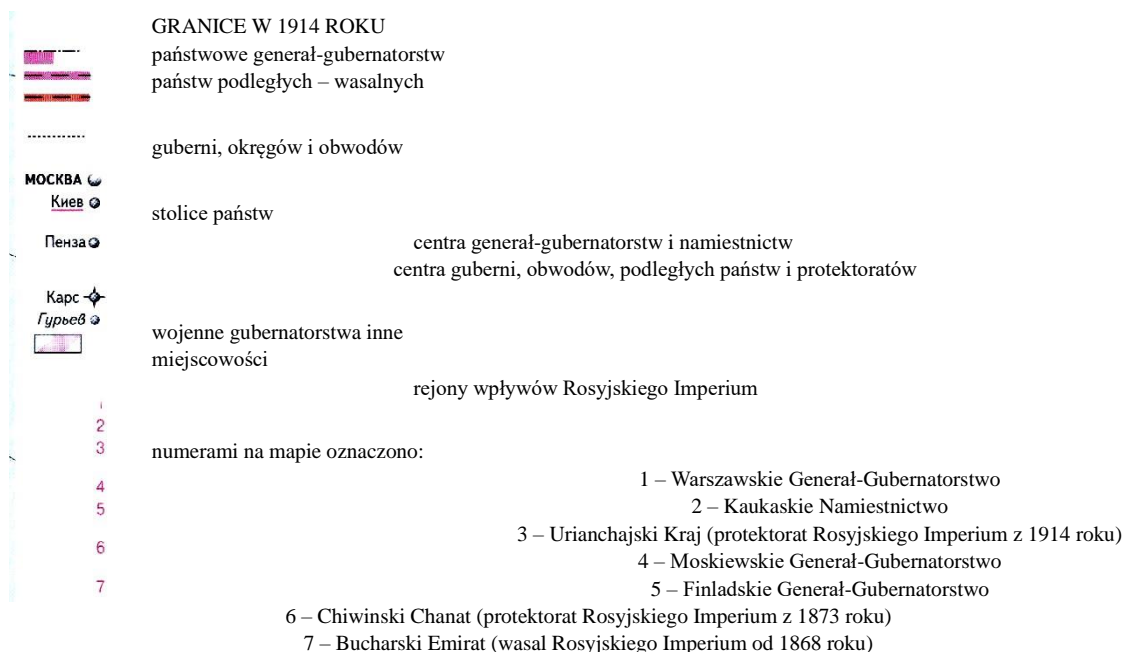
Rosyjskie Imperium na początku XX wieku

[Atlas – Historia Rosji XX wieku, ACT-PRESS SZKOŁA, Moskwa, s. 2-3]

W 1914 roku Imperium Rosyjskie obejmowało obszar 22 milionów 429 tysięcy 988 km² – od Kalisza do Władysławostoku.

Dynastia Romanowów

Podział administracyjny Rosyjskiego Imperium w roku 1905:

- Finlandzkie Generał-Gubernatorstwo – stolica Helsingfors
- Warszawskie Generał-Gubernatorstwo – stolica Warszawa
- Kijowskie Generał-Gubernatorstwo – stolica Kijów
- Kaukaskie Generał-Gubernatorstwo – stolica Tyflis
- Moskiewskie Generał-Gubernatorstwo – stolica Moskwa
- Turkiestanskie Generał-Gubernatorstwo – stolica Taszkent
- Stepowe Generał-Gubernatorstwo – stolica Omsk
- Irkuckie Generał-Gubernatorstwo – stolica Irkuck
- Primorskie Generał-Gubernatorstwo – stolica Chabarowsk
- Chiwinski Chanat – protektorat Rosyjskiego Imperium
- Bucharski Emirat – wasal Rosyjskiego Imperium
- Urianchajski Kraj – protektorat Rosyjskiego Imperium

rok 1913:

1913 rok – rubel 300 lat dynastii Romanowów

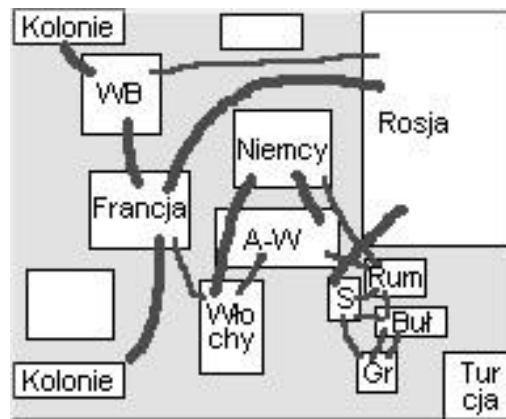
Do 1913 roku liczebność proletariatu w Rosji wzrosła do około 3 milionów osób, tj. podwoiła się w stosunku do 1890 roku, a jego nastroje coraz bardziej się radykalizowały.

[Wielka koniunktura przemysłowa przypada na lata do 1913]. Produkcja stali zwiększyła się w latach 1900— 1913 ze 135 prawie do 300 milionów pudów [1 pud = 16,38 kg]. Wydobyte węgla wzrosło do 1580 milionów pudów w 1908 roku i 2200 milionów pudów w 1913 roku; [...] Koniunktura przemysłowa przyspieszyła rozwój miast, urządzeń komunalnych i w ogóle budownictwa. [...] [Bazyłow, t.2, s. 400]

Mikołaj II oraz Piotr I

rok
1912:

sojusze Wilhelma II około 1912 roku

cesarz Niemiec Wilhelm II i Franciszek Ferdynand na polowaniu

W Rosji w listopadzie została powołana IV Państwowa Duma. W skład Dumy weszło 184 przedstawiciele pravicowych partii, 98 oktiabristów, 47 progresistów, 59 kadetów, 14 trudowików, 14 esdeków. Oktiabriści czwartej Gosdumy wraz z kadetami stworzyli twardą opozycję wobec prawicy. [Ogonowska, s. 488]

Opowieść o Syberii roku 1912

Rząd wszelkimi sposobami reklamował przesiedlanie się na Syberię. [...] W latach 1906—1914 wyemigrowało na Syberię łącznie około trzech milionów osób, z tego jednak część (około pół miliona) powróciła do Rosji europejskiej. [...] Po przybyciu na miejsce wychodźcy otrzymywali nadział ziemi z gruntów państwowych bądź apanażowych oraz pożyczkę na zagospodarowanie. Bardzo często przybyszom wydzielano ziemię należącą przedtem do autochtonów. Na tym tle powstawały starcia między ludnością napływową a ludnością z dawna tu osiadłą. [...]

Olbrzymie sukcesy osiągnęła zwłaszcza produkcja masła. [...] Znaczna część produkcji masła syberyjskiego szła na eksport do innych krajów: Anglii, Szwecji. [...] Najwięcej masła na eksport dostarczała gubernia tomska, następnie tobolska i obwód akmołiński. W takich miastach, jak Barnauł, Nowonikołajewsk, Tomsk, Bijsk i Semipałatyńsk, urządzone były rejonowe składy masła przeznaczone na eksport. Wartość wywożonego z Syberii masła przed pierwszą wojną światową była większa od wartości wydobywanego tutaj złota. [...]

Pod koniec XIX wieku prawie wszystkie kopalnie [złota] w okręgu witimsko-olekmińskim wokół Bodajbo skupione były w rękach jednego towarzystwa Lenzoto. Zajęło ono monopolistyczną pozycję na olbrzymim terytorium. Było nie tylko wielkim właścicielem, ale zajmowało faktycznie pozycję państwa w państwie. Tajga nadleńska [nad Leną] znajdowała się całkowicie w jego rękach, wszyscy jej mieszkańcy w sposób pośredni i bezpośredni zależni byli od towarzystwa. Robotnicy jechali do kopalni najpierw na statkach towarzystwa, następnie jego koleją, mieszkali w barakach Lenzoto, ubierali się w odzież zakupioną w sklepach towarzystwa, wreszcie żywili się produktami pochodzącymi z jego kantoru. [...]

Przyczyn do niezadowolenia było aż nadto i znalazło ono ujście w strajku, jaki rozpoczął się w lutym 1912 roku początkowo w dwóch kopalniach, a potem rozszerzył się na inne. Bezpośrednią przyczyną strajku była zła jakość produktów spożywczych sprzedawanych w sklepach. [...]

Strajk był dobrze zorganizowany. [...] Po pewnym czasie strajk rozprzestrzenił się na inne kopalnie i objął swym zasięgiem około 6 tysięcy robotników. [...]

[...] sprowadzono z Kireńska oddział wojska [...] Rankiem 4/17 kwietnia około 3 tysiące górników z różnych kopalń ruszyło [...] Pochód rozciągał się na kilka kilometrów. [...] Gdy tłum zbliżył się na odległość 100 kroków [...] żołnierze oddali salwę karabinową do tłumu. Robotnicy rzucili się w popłochu do tyłu, lecz stamtąd napierały nowe grupy. Tymczasem dalej strzelano i nowe trupy padały na zamrzniętą ziemię. Efektem tej masakry było 500 zabitych i rannych. [...] Już 14/27 kwietnia strajk protestacyjny rozpoczęli robotnicy fabryk petersburskich, następnie ryskich, Niżnego Nowogrodu, Kijowa, Odessy, Charkowa, Jekaterynburga i Sormowa. W samym tylko Petersburgu strajkowało wówczas 140 tysięcy robotników. [...]

Skoro władze nie pociągnęły nikogo do odpowiedzialności, sytuacja zaś materialna robotników też nie uległa zmianie, zdecydowali się oni opuścić kopalnie nad Leną. W ciągu czterech miesięcy od kwietnia do sierpnia 1912 roku

wyjechało z Bodajbo 4724 robotników.

[Łukawski, s. 276-280]

*

Ożywienie przemysłowe nastąpiło w roku 1910 bez względu na kontrewolucję. Wraz z nim rozpoczęła się walka strejkowa. Rozstrzelanie robotników w kopalniach złota nad Leną w roku 1912 rozległo się potężnym echem po całym kraju. [Trocki s. 246]

Premier Rosji Stołypin, pragnąc choć częściowo rozładować społeczne niezadowolenie, w 1910 roku ogłosił reformę, będącą kontynuacją procesu uwłaszczenia i faworyzującą przy tym zamożniejszych chłopów. W 1912 roku wybrana została IV Duma, która istniała do wybuchu I wojny światowej.

Rząd rosyjski ogłosił nową, ograniczającą liczbę wyborców, ordynację. W ten sposób po kilku miesiącach powołano nową III Dumę, funkcjonującą do 1912 roku.

Ormianie, wśród nich Kamo (S.A. Ter-Petrosjan) odgrywali aktywną rolę w nielegalnych organizacjach bolszewickich. W roku 1912 przed rosyjskim Senatem w Petersburgu odbył się masowy proces ormiańskich przywódców nacjonalistycznych; 52 osoby skazano na więzienie i wygnanie. [Należy rozumieć, że dla Rosji polscy powstańcy też byli nacjonalistami, podobnie jak Ormianie i inne ujarzmione przez Rosję narody].

[Dawid Marshall Lang – *Armenia kolebka cywilizacji*, PIW 1975, s. 260]

Tuwa, Tannu-Tywa. Po wybuchu rewolucji w Chinach (1912 rok) Tuwa proklamowała niepodległość. W latach 1757—1912 jako Urianchaj była pod panowaniem mandżurskich władców Chin.

rok

1911:

W rolnictwie wytwarzającym przeszło połowę dochodu Rosji i dostarczającym głównie towarów eksportowych (zboża, bydła, drewna) także wystąpiły zjawiska prowadzące do zaostrzenia sytuacji społecznej. Konieczny do finansowania wzrostu gospodarczego przyrost eksportu realizowano poprzez drastyczne ograniczenie konsumpcji wewnętrznej, co prowadziło do pogłębiania się ubóstwa szerokich rzesz chłopów. Rosnący niedostatek powodował masowe migracje biedoty wiejskiej do miast. Zapoczątkowana w 1906 roku przez premiera P.A. Stołyпина reforma agrarna, wskutek zamachu na niego (1911 rok) i wybuchu I Wojny Światowej, została przerwana.

Imperialistyczna Rosja z późnego okresu swoich dziejów była wspaniałym zwierzęciem. Oczywiste defekty równoważył niewyczerpany z pozoru zapas siły i energii. Niektórzy – Alexis de Tocqueville i inni – już od dawna uważali ją za jedyne mocarstwo zdolne w przyszłości rzucić wyzwanie Stanom Zjednoczonym. Miała największy na świecie skonsolidowany w ramach jednego państwa obszar, największą w Europie liczbę ludności i największą na świecie armię. Była głównym źródłem eksportu towarów rolniczych w Europie, a jako właściciel nieopisanych bogactw naturalnych – także głównym adresatem zagranicznych inwestycji. Pod względem kultury Rosja właśnie zdążyła szybko ruszyć do przodu, stając się jedną z najjaśniejszych gwiazd na europejskim firmamencie. Język rosyjski, który miał dotąd dość ograniczone tradycje literackie, teraz nagle osiągnął dojrzałość. Puszkina, Lermontowa, Tołstoj, Dostojewskiego czy Czechowa można wymienić wśród gigantów literatury światowej. Za sprawą Musorgskiego, Czajkowskiego czy Rimskiego-Korsakowa muzyka sięgnęła nieznanych wyšin. *Ballets Russes* i szkoła aktorska Stanisławskiego wysunęły się na czoło sztuki teatralnej. Pod względem społecznym Rosja nadal opierała się na zacofanym wiejskim społeczeństwie byłych chłopów pańszczyźnianych. Ale wielu z tych chłopów czyniło postępy; w żadnym innym kraju kwestia chłopska nie przyciągała aż tyle uwagi. Reforma rolna Piotra Stołyпина z lat 1906—1911 umożliwiła chłopom wyjście z dawnej wspólnoty wiejskiej i wykup ziemi. Przed oczami Europy rosyjskie zacofanie ukrywał w znacznej mierze jasny blask carskiego dworu oraz szeroki strumień rosyjskich arystokratów, kupców, artystów i uczonych, w pełni zintegrowanych z życiem Europy w jego wszelkich przejawach. Uważano, że pod względem politycznym po roku 1905 Rosja zaczęła robić poważne postępy w kierunku liberalizacji; problem narodowościowy zszedł w znacznym stopniu na dalszy plan. Nade wszystko trzeba było stabilizacji; kolejne kryzysy wewnętrzne pojawiały się z powodu skutków ubocznych wojen międzynarodowych. Aby móc zrealizować swój ogromny potencjał, Rosja po-

trzeba było przedłużenia na czas nieokreślony stanu pokoju w Europie.

[Davies, s. 907]

rok
1910:

Od 1907 roku po zakończeniu rewolucji do 1910 roku trwały represje przeciwko rewolucjonistom. Związki zawodowe zmniejszyły się z 250 tysięcy w roku 1907 do 12 tysięcy w roku 1910. Według niepełnych danych sądy skazały za rewolucyjną działalność ponad 26 tysięcy ludzi, w tym na śmierć skazano 5086 osądzonych. [Ogonowskaja, s. 486]

W latach 1907—1910 na czele organizacji bolszewickiej w Baku stał J.W. Stalin.

Rosyjska kolonizacja wybrzeży Morza Czarnego. W 1910 roku Rosja założyła miasto Soczi nad Morzem Czarnym.

rok
1909:

Ale najskuteczniejszy apel o podjęcie działań był dziełem rosyjskiego cara. W wyniku jego interwencji w latach 1899 i 1907 odbyły się w Hadze dwie ogromne konferencje pokojowe poświęcone sprawom rozbrojenia, międzynarodowego arbitrażu oraz reguł prowadzenia wojny lądowej. Nie brakowało skutków praktycznych. Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości powstał w roku 1900, haską konwencję pokojową podpisano w roku 1907. Konferencja w sprawie sił morskich odbyła się w Londynie w latach 1908—1909.

Ale pacyfizm nie zdobył sobie powszechnego poparcia ani wśród obywateli, ani wśród polityków czołowych państw. Etos nieograniczonej potęgi państwa zapuścił głębokie korzenie. Jak napisał feldmarszałek von Moltke w odpowiedzi Bluntschliemu: Wieczny pokój to sen, i to nawet nie piękny sen. Wojna jest elementem ładu Bożego. Bez wojny świat popadłby w stagnację i zaprzepaściłby się w materializmie. W wojnie realizują się najszlachetniejsze cnoty – odwaga i samozaparcie, posłuszeństwo wobec głosu obowiązku, gotowość do poświęceń, do rzucenia na szalę nawet własnego życia.

[Davies, s. 930-931]

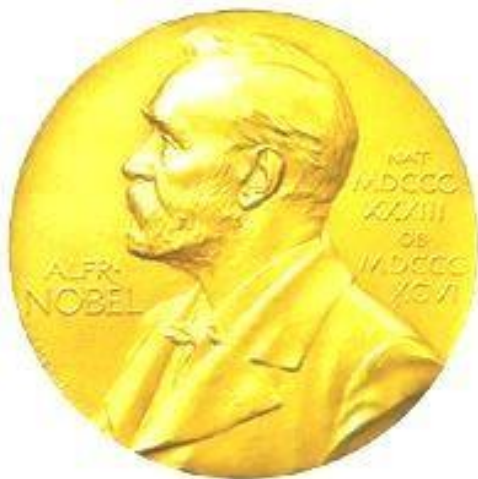
Swierczkow, który wówczas był mieńszewikiem, obecnie zaś jest zwolennikiem Stalina, pisze w swoich wspomnieniach o wiedeńskiej „Prawdzie”: „W gazecie tej [Trocki] nadal wytrwale i uparcie głosił ideę ‘ciągłości’ rewolucji rosyjskiej, to znaczy dowodził, że skoro się ona raz rozpoczęła, nie może się skończyć, zanim nie doprowadzi do upadku kapitalizmu i do zaprowadzenia ustroju socjalistycznego na całym świecie. [...]”

W roku 1909 w artykule, zamieszczonym w polskim piśmie Róży Luksemburg, w następujący sposób scharakteryzowałem wzajemny stosunek rewolucyjny proletariatu i włościństwa: „Kretynizm lokalny jest historycznym przekleństwem ruchów chłopskich. Pierwsza fala rewolucji rosyjskiej (rok 1905) rozbiła się o niedorozwój polityczny chłopca, który u siebie na wsi niszczył pana, aby zawładnąć jego ziemią, gdy zaś wciągnął na siebie kurtkę żołnierską – rozstrzeliwał robotników”. [Trocki s. 244]

rok
1908:

Stalin. Pociągnęła go rewolucyjna polityka – na tym niepewnym gruncie, na którym podziemie polityczne styka się z podziemem przestępczym. Po raz pierwszy zapisał swoje nazwisko na listach partii bolszewickiej w roku 1908,

kiedy to zaaranżował najbardziej spektakularny zbrojny napad w dziejach caratu: urządził w Tbilisi zasadzkę na wóz pocztowy, po czym zniknął ze sceny, unosząc zrabowane złoto. Kilkrotnie go aresztowano i zsyłano na Syberię, skąd kilkakrotnie uciekał. Okoliczność ta stworzyła podejrzenie – któremu pierwszy dał wyraz Trocki, najbardziej zawistny z jego biografów – że Stalin był agentem tajnej policji, *Ochrany*. [Davies, s. 1018]

Miecznikow Ilja Iljicz, żył w latach 1845—1916, zoolog i mikrobiolog rosyjski; profesor uniwersytetu w Odessie i w Instytucie Pasteura w Paryżu; członek Petersburskiej Akademii Nauk; w 1882 roku odkrył fagocytozę; badania zjawisk odporności; w 1908 roku otrzymał Nagrodę Nobla.

medal Nagrody Nobla

W 1908 roku rozpoczęto i podczas pierwszej wojny światowej ukończono budowę tzw. kolei nadamurskiej, biegnącej od Czyty przez Sreteńsk i Błagowieszczeńsk do Chabarowska, uzyskując w ten sposób drugą gałąź połączeniową z Władywostokiem, już z ominięciem Mandżurii. [...] Łączna długość linii kolejowych na samym początku XX stulecia wynosiła około 53 tysięcy kilometrów. [Bazyłow, t.2, s. 326-327]

Rok

1907:

W listopadzie została powołana III Państwowa Duma. Prawicowy blok liczył 140 delegatów. Do opozycji weszli: 54 kadetów, 26 przedstawicieli mniejszości narodowych, 14 trudowików i 14 esdeków. Najliczniejszą frakcją stanowili oktiabryści w liczbie 148.

Rosja z Japonią zawarły tajny protokół o strefach wpływów w Mandżurii, którą podzielono na dwie części: północną rosyjską i południową japońską.

W sierpniu Anglia z Rosją zawarły porozumienie w sprawie Persji, Afganistanu i Tybetu. Persja została podzielona na sfery panowania: północną rosyjską i południową angielską. Między nimi znajdowała się neutralna strefa. Afganistan przypadł Anglii. Oba państwa zobowiązały się nie mieszać się w sprawy Tybetu, a z Tybetem porozumiewać się poprzez Chiny. [Ogonowska, s. 486 i 493]

Rewolucja lat 1905—1907: 1) w Rosji skierowana przeciw feudalnym reliktom w strukturze politycznej i ekonomicznej państwa rosyjskiego, a zwłaszcza przeciwko samowładztwu cara; wybuchła w czasie wojny rosyjsko-japońskiej w latach 1904—1905; zapoczątkowała rewolucję „krwawa niedziela” (22 stycznia), która doprowadziła do masowych strajków w imperium; od maja 1905 roku – powstawanie rad delegatów robotniczych w fabrykach i w wojsku; w październiku 1905 roku w czasie strajku powszechnego Mikołaj II został zmuszony do ogłoszenia manifestu (swobody obywatelskie, Duma Państwowa została utworzona jako instytucja przedstawicielska); kulminacja wystąpień rewolucyjnych nastąpiła w końcu 1905 roku (m.in. grudniowe powstanie zbrojne w Moskwie);

w 1906 roku intensywność wystąpień rewolucyjnych stopniowo malała (terror karnych ekspedycji wojskowych i czarnej sotni); nastąpiło rozwiązanie II Dumy Państwowej. Czerwiec 1907 roku (stołypinowski zamach stanu) przyjmuje się za koniec rewolucji lat 1905—1907;

2) w Królestwie Polskim od 1905 roku miały miejsce masowe strajki i demonstracje robotnicze w ośrodkach przemysłowych; szczególne nasilenie nastąpiło w lecie 1905 roku – w Łodzi wybuchło tzw. powstanie łódzkie 22–24 czerwca (około 300 zabitych), na wsi wybuchały strajki robotników rolnych; w 1905 roku strajkowało ponad 800 tysięcy osób, w 1906 roku – około 500 tysięcy; nastąpiła fala represji i terroru (wyroki śmierci) wobec strajkujących, jednak w październiku 1905 roku i w marcu 1906 roku przyznano społeczeństwu polskiemu ograniczone swobody demokratyczne.

Czeczenia, Iczkeria, Najnoch. W okresie rewolucji lat 1905—1907 na terenie Czeczenii miały miejsce liczne wystąpienia chłopskie.

Jekaterynburg, od 1924 roku Swierdłowski. W latach 1905—1907 miejsce rewolucyjnych wystąpień i demonstracji.

Kolejna, zaskakująca klęska, poniesiona przez carskie imperium w wojnie z Japonią, stała się zarzewiem żywiłowej rewolucji w latach 1905—1907. Wstrząsnęła ona podwalinami systemu i do rozładowania sytuacji nie wystarczyły tradycyjne, prymitywne represje.

W lipcu wybuchło powstanie w Sweaborgu [Helsingfors, Finlandia?], w którym wzięło udział 2 tysiące żołnierzy i marynarzy, a także oddziały fińskiej Czerwonej Gwardii. 20 lipca powstanie zostało stłumione, a przywódcy skazani.

[Ogonowska, s. 484]

Po upływie ponad pół roku, w lutym 1907 roku, zebrała się powołana w podobny sposób jak pierwsza (ordynacja preferowała zamożniejszych) — II Duma. Mimo wszystko znalazło się w niej wielu posłów nastawionych krytycznie do władzy (socjaldemokraci, trudowicy, czy częściowo kadeci), która nie przywykła do istnienia zorganizowanej opozycji.

20 lutego została powołana II Państwowa Duma. W jej skład weszło 98 kadetów, 37 eserów, 104 trudowników, 43 oktiabrystów, 66 socjal-demokratów (2/3 z nich stanowili mienszewicy).

[Ogonowska, s. 485]

Opowieść o zesłańcach syberyjskich na początku XX wieku

Reakcja polityczna, jaka zaczęła się w państwie rosyjskim po upadku rewolucji [1905 roku], wyrażała się przede wszystkim w bezlitosnym tępieniu ruchu rewolucyjnego. Więzienia carskie były przepełnione. Olbrzymie masy rewolucjonistów wysyłano również na Syberię i do północnych okręgów Rosji europejskiej (guberni archangielskiej i wołogodzkiej). Zesłańców kierowano do najbardziej oddalonych miejscowości Syberii: Jakucka, Turuchańska, Narymu, guberni irkuckiej i Zabajkala. [...] Autorzy pięciotomowej *Historii Syberii* podają liczbę 74 tysięcy 275 osób przebywających pod koniec 1907 roku na zesłaniu na Syberii. [...]

Pewne wyobrażenie o składzie społecznym zesłańców może dać opracowanie danych statystycznych o zesłańcach syberyjskich za 1908 rok. Wtedy to przebywało na Syberii łącznie 15 tysięcy 883 zesłańców politycznych [ale wielu uwięzionych nie zaliczano do politycznych], w tym:

robotników	– 6 411 – 41%
chłopów	– 3 970 – 25%
inteligencji	– 5 502 – 34%

Skład narodowościowy tych zesłańców przedstawiał się następująco:

Rosjanie i Ukraińcy	– 60%
Żydzi	– 22%
Polacy	– 12%
mieszkańcy Kaukazu	– 4%
pozostali	– 2%

W okresie reakcji na zesłaniu syberyjskim znaleźli się działacze komunistyczni: Jakub Swierdłow, Walerian Kujbyszew, Sergo Ordżonikidze i Piotr Postyszew, a w późniejszym okresie również Józef Stalin i inni. [...]

[Łukawski, s. 271-272]

*

[Ps. W roku 2004 obserwowałem w telewizji moskiewskiej wywiad z młodym człowiekiem, który właśnie wrócił z zesłania z Syberii. Żalił się głównie na straszliwe komary – tyle wolno było mu ujawniać, o innych problemach zesłania milczał. Tak więc nadal w najlepsze Rosja korzysta z tego środka represji, jakim jest zesłanie na Syberię].

„Oto już od kilku godzin jesteśmy w więzieniu etapowym – pisałem do żony 3 stycznia 1907 roku. – Przyznaję, że z nerwowym niepokojem rozstawałem się z moją celą w ‘śledczem’. Tak się przyzwyczailem do tej małej kajuty, która dawała mi najzupełniejszą możliwość pracy. W etapowym, jakeśmy wiedzieli, mieli nas umieścić w ogólnej celi, a cóż może być bardziej męczącego? Potem zaś – tak znane mi błoto, zamęt i bezsensowny chaos etapów. Któż wie, ile czasu minie, zanim dojdziemy na miejsce? I kto przepowie, kiedy wrócimy z powrotem? ...

Przewieziono nas tutaj niespodziewanie dziś, bez uprzedzenia. W poczekalni kazano nam przebrać się w aresztanckie ubrania. ...

Zachowanie własnego obuwia miało dla mnie duże znaczenie: w podeszwie ukryty był doskonały paszport, a w wysokich obcasach złote monety. Wszystkich nas wysłano do wsi Obdorskoje, daleko poza krąg polarny. Wieś ta była oddalona od kolei o 1500 wiorst, zaś od najbliższego urzędu telegraficznego o 800. [wiorsta: dawna rosyjska miara długości równa 1066,78 m] Poczta przychodziła raz na dwa tygodnie, podczas roztopów na wiosnę i jesieni w ogóle nie dochodziła w ciągu półtora do dwóch miesięcy. W drodze zachowywano wyjątkowe środki ostrożności. Petersburski konwój uważano za niepewny. Rzeczywiście, podoficer, stojący z gołą szablą w naszym aresztanckim wagonie na warcie, deklamował nam nowe rewolucyjne wiersze. W sąsiednim wagonie znajdował się pluton żandarmów, który na każdej stacji otaczał nasz wagon. ...

Do Tiumentia jechaliśmy koleją żelazną. Z Tiumentia – końmi. Na 14 zesłańców dano pięćdziesięciu dwóch konwojujących żołnierzy, nie licząc kapitana, komisarza i strażnika ziemskiego. Zajmowaliśmy około 40 sań. Droga ciągnęła się z Tiumentia przez Tobolsk, wzdłuż Obi. [czyli to rzeka Ob] „Ostatnio – pisałem do żony – posuwamy się codziennie o 90 – 100 wiorst na północ, tj. prawie o stopień. Dzięki temu, stwierdzamy naocznie jaskrawe obniżanie się kultury – jeżeli to w ogóle można nazwać kulturą. Codziennie schodzimy o jeszcze jeden stopień w głąb państwa chłodu i dzikości”.

Przebywszy zarażone tyfusem okręgi, 12 lutego, na 33 dzień podróży, dojechaliśmy do Berezowa, dokąd niegdyś zesłany został zaufany cara Piotra, książę Mieńszikow. W Berezowie zatrzymaliśmy się na dwa dni. Do

Obdorska pozostało do przebycia jeszcze 500 wiorst. Mieliśmy swobodę ruchów. Władze nie obawiały się, że stąd uciekniemy. Z powrotem wiodła tylko jedna jedyna droga – brzegiem Obi, wzdłuż linii telegraficznej: każdy uciekinier zostałby schwytany z łatwością. [Trocki, s 210-212]

W roku 1907 podział Persji na strefy wpływów brytyjskich i rosyjskich zakończył kilkudziesięcioletni okres obaw Wielkiej Brytanii o Azję Środkową, wzbudzając jednocześnie podejrzania co do zamiarów Rosji w Zatoce Perskiej. [Davies, s. 923]

Bismarck

Francja musiała szukać sposobu wymknięcia się z sieci, jaką tak wspaniale utkał Bismarck; Rosję musiały rozdrażnić próby ukrócenia jej bałkańskich ambicji. Wobec tego w latach, które nastąpiły po dymisji Bismarcka, stosunki Rosji z Niemcami ochłodziły się; car szukał nowych partnerów. W roku 1893, kiedy francuskie banki inwestowały już znaczne kwoty w rosyjskie koncerny, Paryż i Sankt Petersburg podpisały przymierze między obydwojema krajami. Za jednym posunięciem Francja przerwała swoją izolację, odzyskała ufność we własne siły i stworzyła zagrożenie dla Niemiec z obu stron. W roku 1904 rozwiązała kwestie sporne z Wielką Brytanią i weszła w skład Entente Cordiale [Układ Serdeczny]. W roku 1907, po zawarciu przez Anglię i Rosję ugody w sprawie Persji, nareszcie stanęła otworem droga do

Trójporozumienia między Francją, Wielką Brytanią i Rosją.

Mogłoby się wydawać, że w owym czasie kamyki w dyplomatycznym kalejdoskopie Europy ułożyły się w kolejny nietrwały wzór. Zarówno Trójprzymierze, jak i Trójporozumienie miały w zasadzie obronny charakter; było też jeszcze kilka luźnych nitek do związania. Na przykład zarówno Wielka Brytania, jak i Niemcy miały wciąż jeszcze nadzieję na ugodę, mimo dzielących je różnic. W gruncie rzeczy, w sytuacji, w której Zachód i Wschód łączyły się przeciwko państwom centralnym, wielkie mocarstwa wmanewrowały się w układ strategiczny stwarzający napięcia, które miano wygrywać przez resztę XX wieku. Niemal tego nie zauważając, Europa podzieliła się na dwa potężne zbrojne obozy; nie było też już żadnego „uczciwego pośrednika”. [Davies, s. 925-926]

rok

1906:

W Hiszpanii odbyła się konferencja w sprawie losu Maroka. Rosja poparła Francję w prawach do Maroka i w wyniku tego otrzymała od Francji poważny kredyt finansowy. [gonowskaja, s. 493]

Pod presją wypadków na przełomie lat 1905/6 rząd carski wydał szereg ustaw, realizując częściowo przyrzeczone wcześniej prawa i swobody (ograniczenie cenzury, legalizację związków, stowarzyszeń i zgromadzeń).

„Proces sądowy Rady delegatów rozpoczął się 19 września [1906 roku] w miodowych tygodniach stołypinowskich sądów wojenno-polowych. Podwórze gmachu sądowego i przyległe doń ulice zostały przekształcone na obóz wojskowy. Wszystkie siły policyjne Petersburga były zmobilizowane. Sam proces jednak prowadzono dosyć jawnie...

Pozbawiono nas wszelkich praw obywatelskich i skazano na zesłanie na osiedlenie. Był to stosunkowo łagodny wyrok. Oczekiwaliśmy ciężkich robót. Jednak zesłanie na osiedlenie to było coś innego niż owo zesłanie administracyjne, na które skazano mnie pierwszym razem.

Zesłanie na osiedlenie było bezterminowe, wszelkie zaś usiłowania ucieczki karane były dodatkowo trzema latami ciężkich robót. Czterdzieści pięć batów jako dodatek do ciężkich robót, zniesiono kilka lat temu”. [Trocki, s. 209-210]

Carowi nie udało się podporządkować sobie Dumę, rozwiązał ją więc po 3 miesiącach (lipiec 1906 roku).

W kwietniu 1906 roku car Mikołaj II ogłosił tzw. ustawy zasadnicze, czyli konstytucję, a wkrótce potem zebrała się, wyłoniona w nie w pełni demokratycznych wyborach – I Duma Państwowa. Na jej forum ścierały się różne opcje i poglądy polityczne:

nacjoniści (zwolennicy absolutyzmu);

oktyabryści, czyli październikowcy (prawicowy odłam burżuazji);

konstytucyjni demokraci, czyli kadeci (liberalna burżuazja);

socjaldemokraci;

eserowcy – czyli socjalistyczni rewolucjoniści (anarchiści); oraz chłopci – trudowicy,

dążący do wywłaszczenia obszarników bez odszkodowania.

27 kwietnia została powołana I Państwowa Duma w obecności Mikołaja II. W skład Dumy weszli: 179 kadetów, 97 trudowików, 17 socjal-demokratów (esdeków), 70 przedstawicieli narodowych ugrupowań.

23 kwietnia Mikołaj II zatwierdził drugą redakcję „Zasadniczych Praw Rosyjskiego Imperium”. Na ich podstawie została powołana I Państwowa Duma, a Państwowa Rada została przekształcona w jej zwierzchnią izbę, która otrzymała równe z Dumą prawa ustawodawcze. Wybrani przez naród delegaci weszli do niższej izby rosyjskiego parlamentu, która została nazwana Dumą. „Zasadnicze Prawa Rosyjskiego Imperium” znacząco ograniczyły prawa niższej izby. Duma była pozbawiona inicjatywy ustawodawczej i nie mogła być przemieniona w Ustawodawcze Zebranie, nie miała prawa rozpatrywać zagadnień odnoszących się do wyłącznej decyzji cara (dyplomacja, sprawy wojny, sprawy międzynarodowe, dworu imperatorskiego), nie mogła kontrolować finansowych wydatków na utrzymanie dworu carskiego, wewnętrznych długów itp. Według „Podstawowych Praw” imperator mógł ustanawiać prawa między sesjami, ministrowie odpowiadali tylko przed nim.

20 lutego car wydał ukaz o Państwowej Dumie. Duma otrzymała prawo do rozpatrywania projektów ustaw, wybierana miała być na 5 lat, imperator mógł ją rozwiązać, postanowienia Duma przyjmowała przy kworum 2/3 głosów.

[Ogonowska, s. 483-484]

Na terenie Imperium Rosyjskiego w oficjalnych postawach wobec rosnącej fali nacjonalizmu zarysowała się istotna gradacja. Białorusinom i Ukraińcom po prostu nie pozwolono mieć odrębnej tożsamości. Polakom – aż do roku 1906 – nie pozwolono na żadne formy jej politycznego wyrażania. Natomiast w Wielkim Księstwie Finlandii Finom wolno było cieszyć się taką autonomią, jakiej pozbawiono wielu spośród ich sąsiadów. Nadbałtyccy Niemcy, w przeważającej mierze luteranie, w sprawach religii i kultury cieszyli się tolerancją, jakiej odmawiano innym mieszkańcom prowincji bałtyckich. „Więzenie narodów” miało wiele krak, ale i wiele szpar między krakami. [Davies, s. 880]

Wydarzenia rewolucyjne w centrum państwa jak również na jego kresach miały istotny wpływ na rozbudzenie i rozwój ruchu wyzwolenczego narodów syberyjskich. [...] W styczniu 1906 roku w Jakucku powstał Związek Jakutów, a nieco później uformowała się również Partia Postępowych Buriatów. [...] Wysunięto trzy zasadnicze postulaty: 1. cała ziemia Jakucji winna być własnością jej mieszkańców,

2. Jakucja winna się rządzić samodzielnie (a więc żądano samorządu prowincjonalnego),

3. Jakucja winna mieć własnego przedstawiciela w Dumie Państwowej.

[...] Wiele miejscowości okręgu jakuckiego odmówiło płacenia podatków za 1905 rok. [...] Aresztowano członków KC Związku Jakutów [...]

Po upadku powstania zbrojnego w Moskwie i na Syberii siły reakcji znacznie umocniły swoją pozycję. [...] Związek Jakutów po półrocznym okresie istnienia rozpadł się. [...]

Wiosną i latem 1905 roku w guberni irkuckiej oraz na Zabajkalu odbyły się zjazdy ludności buriackiej. Zjazdy opowiedziały się za wprowadzeniem samorządu prowincjonalnego opartego na podstawie demokratycznej. Organy samorządu miały bowiem być wybierane na zasadzie równego i powszechnego prawa wyborczego. W sprawach rolnych uczestnicy zjazdów postulowali prawne uregulowanie kwestii własności ziemi użytkowanej przez Buriatów. [...] Za przykładem Buriatów poszli także Chakasi, którzy również zwołali zjazd, na którym przyjęto postulaty podobne do buriackich. Ruch narodowy na Syberii zataczał więc coraz szersze kręgi, obejmując swym zasięgiem liczne narodowości i ludy. Celem lepszej obrony interesów wszystkich ludów syberyjskich Buriaci wysunęli w końcu 1905 roku projekt utworzenia związku autochtonów syberyjskich. [...] Wiele narodowości nie miało wówczas własnego pisma. Ponadto rozproszenie obcoziemców na olbrzymich obszarach stwarzało dodatkową trudność [...]

Ekspedycje karne zlikwidowały większość organizacji związkowych [...]

[Łukawski, s. 266-270]

rok

1905:

17 grudnia car wydał manifest, w którym zapowiadał prawa obywatelskie, polityczne swobody, rozszerzenie praw wyborczych, powołanie Państwowej Dumy – jako następstwa rewolucyjnych wydarzeń. W wyniku manifestu zaczęły powstawać liczne partie – w 1906 roku w Rosyjskim Imperium było już około 50 partii. [Ogonowskaja, s. 482]

„Strejk październikowy bynajmniej nie wybuchł zgodnie z planem. Rozpoczął się strejkiem drukarzy w Moskwie, po czym zaczął wygasać. Partie zamierzały stoczyć walkę decydującą w rocznicę 9/22 stycznia. Oto dlaczego, nie śpiesząc się zbyt, wykańczałem moje prace w fińskim zacisku. Ale przypadkowy strejk, już wygasający, przerzucił się niespodzianie na koleje żelazne i – rozszerzył się. Począwszy od dziesiątego października strejk, już pod politycznymi hasłami, rozszerzać się począł z Moskwy po całym kraju. Równie powszechnego strejku świat jeszcze nie widział. W wielu miastach miały miejsce starcia uliczne z wojskiem. Ale zasadniczo wypadki październikowe utrzymywały całkowicie na poziomie strejku politycznego, nie przechodząc w zbrojne powstanie. Mimo to absolutyzm, straciwszy głowę, cofnął się. Dnia 17/30 października ogłoszono manifest konstytucyjny, jednakże na pół pokonany carat utrzymywał machinę władzy w swych rękach. Polityka rządowa była, według określenia Wittego, bardziej niż kiedykolwiek „splotem tchórzliwości, ślepoty, chytrych i głupoty”. W każdym razie rewolucja odniosła po raz pierwszy zwycięstwo, niezupełnie wprawdzie, ale wiele obiecujące”. [...]

„Kiedy przyjechałem do Petersburga, strejk październikowy dosięgnął kulminacyjnego punktu. Fala strejków rozszerzała się coraz bardziej, ale groziło niebezpieczeństwo, że ruch mas, nieopanowany przez organizację, spełźnie na niczym. Przyjechałem z Finlandii z planem wybieralnej organizacji bezpartyjnej: każdy tysiąc robotników wybierał jednego delegata. Dowiedziałem się... że mienszewicy wysunęli już hasło obieralnego organu rewolucyjnego ... Było to słuszne. Obecna w Petersburgu część bolszewickiego Komitetu Centralnego była zdecydowanie przeciwna

wybieralnej organizacji bezpartyjnej, obawiając się z jej strony konkurencji dla partii. Robotnikom-bolszewikom obawa ta była całkowicie obca. Doktrynerski stosunek kierowniczych warstw bolszewickich do Rady trwał do listopada, to jest do przyjazdu Lenina do Rosji. ... Opóźnienie przyjazdu Lenina z zagranicy przyczyniło się, między innymi, do tego, że frakcji bolszewickiej nie udało się zająć stanowiska kierowniczego podczas wypadków pierwszej rewolucji”.

„Rada postawiła na nogi ogromne masy. Za Radą stali wszyscy robotnicy. Po wsiach szerzyły się rozruchy, zarówno jak i w wojsku powracającym po portsmunskim pokoju z Dalekiego Wschodu. Jednak pułki gwardyjskie i kozackie trzymały się jeszcze mocno. ...

18 października, nazajutrz po opublikowaniu manifestu, przed uniwersytetem petersburskim stały dziesięcioletnie tłumy, które nie zdążyły ochłonąć po walce, i pijane były zachwytem pierwszego zwycięstwa. ...

Wieczorem 3 grudnia Rada petersburska została otoczona przez wojsko. Wejścia i wyjścia zostały zamknięte. ... I oto w sali posiedzeń, już otoczonej ze wszystkich stron oddziałami gwardyjskiej piechoty, kawalerii i artylerii, robotnicy zaczęli niszczyć swą broń”. [Trocki, s. 193-198]

W roku 1905 pochodnię powstania patriotycznego przejęła Polska Partia Socjalistyczna. Fale strajków i ulicznych walk w Warszawie i Łodzi trwały jeszcze długo po zakończeniu rewolucji w Rosji, która wybuchła w tym samym czasie w Petersburgu. Liczne zaciągi niechętnych młodych mieszkańców polskich prowincji wypełniały szeregi rosyjskiej armii, walczącej bez większego przekonania z Japończykami w Mandżurii. [Davies, s. 880]

Rewolucja lat 1905—1907: W Królestwie Polskim od 1905 roku następowały masowe strajki i demonstracje robotnicze w ośrodkach przemysłowych; szczególne nasilenie w lecie 1905 roku — w Łodzi tzw. powstanie łódzkie 22–24 czerwiec (około 300 zabitych), na wsi strajki robotników rolnych; w 1905 roku strajkowało ponad 800 tysięcy osób, w 1906 roku — około 500 tysięcy; nastąpiła fala represji i terroru (wyroki śmierci) wobec strajkujących, jednak w październiku 1905 roku i marcu 1906 roku przyznano społeczeństwu polskiemu ograniczone swobody demokratyczne.

Wojna rosyjsko-japońska lat 1904—1905, o wpływy w Mandżurii i Korei oraz panowanie na Dalekim Wschodzie; po zdobyciu twierdzy Port Artur przez Japończyków i rozbiciu floty rosyjskiej pod Cuszimą oraz armii rosyjskiej pod Mukdenem (obecnie Shenyang), została zakończona w 1905 roku pokojem w Portsmouth. W wyniku Japonia otrzymała południowy Sachalin, a Rosja północny. Rosja straciła w wyniku wojny z Japonią 400 tysięcy zabitych, rannych i wziętych do niewoli (z tego 50 tysięcy ludzi zostało zabitych). Wojna z Japonią kosztowała Rosję 2,5 miliarda złotych rubli oraz 500 milionów rubli w postaci zatopionych handlowych i wojennych okrętów. Jeden dzień wojny z Japonią kosztował Rosję 3 miliony rubli. W czasie trwania tej wojny wybuchła rewolucja lat 1905—1907 w Rosji.

Opowieść o wojnie rosyjsko – japońskiej

W latach dziewięćdziesiątych XIX wieku głównym obiektem zainteresowania rosyjskiej polityki zagranicznej staje się Daleki Wschód. Już podjęcie decyzji o budowie kolei transsyberyjskiej było tego widowym dowodem [...] Pierwszym krokiem było zawarcie w 1896 roku układu z Chinami, w wyniku którego Rosja uzyskała prawo budowy linii kolejowej biegnącej przez Mandżurię. Następnie, w 1897 roku, flota rosyjska zajęła Port Artur na Półwyspie Lautuńskim. Na tym tle powstał zatarg z Anglią, która nie chciała tej aneksji akceptować [...] 8 kwietnia 1898 roku Rosja uzyskała zgodę Chin na wydzierżawienie Półwyspu Laotuńskiego z Port Artur i Dalańwań (Dalnij) oraz na budowę odgałęzienia kolejowego łączącego linię mandżurską z wymienionymi portami.

Na początku XX wieku zaistniała sytuacja, którą Rosja skrzętnie wykorzystwała do jeszcze większego umocnienia swej pozycji. Oto w 1899 roku wybuchło w Chinach powstanie „bokserów”, skierowane przeciwko

panowaniu się cudzoziemców w kraju. Wszystkie mocarstwa imperialistyczne wzięły udział w tłumieniu tego powstania. Wojska Rosji, Niemiec, Anglii, Francji, Japonii, a nawet Włoch, zajęły Pekin i nałożyły na Chiny olbrzymią kontrybucję. W czasie działań wojennych wojska carskie okupowały Mandżurię.

W swej polityce na Dalekim Wschodzie Rosja spotkała jednak groźnego konkurenta w Japonii. Wykorzystując poparcie Anglii i Stanów Zjednoczonych, Japonia starała się wszelkimi sposobami osłabić pozycję Rosji w Mandżurii. Rosja jednak miała nadzieję – w drodze rokowań z Chinami – na utrzymanie Mandżurii w sferze swoich wpływów. Dowiedziawszy się jednak o zawarciu sojuszu Japonii z Anglią w 1902 roku, postanowiła ustąpić i wycofać swoje wojska z Mandżurii w ciągu 18 miesięcy.

[...] Wojna Rosji z Japonią wybuchła w styczniu 1904 roku. Japonia zerwała stosunki dyplomatyczne z Rosją, a 26 stycznia (8 lutego) 1904 roku torpedowce japońskie niespodziewanie zaatakowały rosyjskie okręty stojące na redzie w Port Arturze, poważnie uszkodzono trzy najlepsze jednostki. Od samego początku wojna rozwijała się dla Rosji niepomysłnie. [Wszystko trzeba było dowozić z centralnej Rosji, a kolej miała przerwę w okolicach Bajkału, a i technicznie była słaba; Rosjanie ułożyli szyny wprost na lodzie Bajkału!]. Łukawski, s. 251-255]

*

W 1904 roku Mikołaj II Romanow sprowokował wojnę z Japonią, którą Rosja, znacznie silniejsze państwo, przegrała.

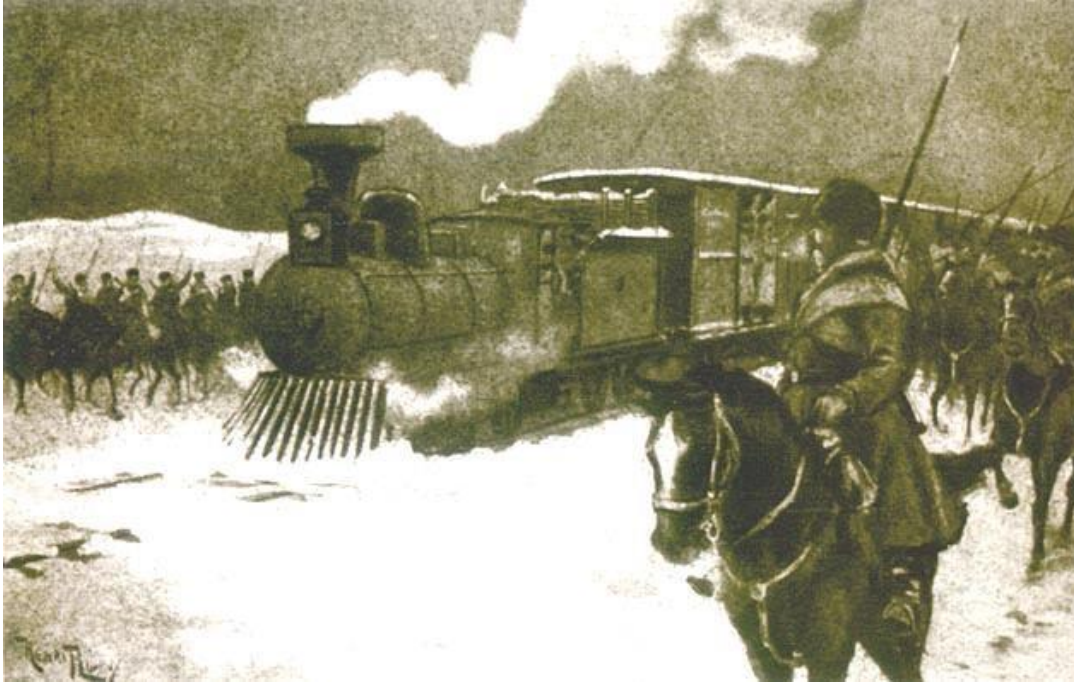
27 stycznia w nocy Japończycy zaatakowali stojące na redzie w Port-Artur rosyjskie okręty. Tak zaczęła się rosyjsko-japońska wojna, która miała być małą zwycięską wojną.

W kwietniu w bitwie na rzece Jał 45 tysięcy żołnierzy japońskich rozbiło rosyjski oddział liczący 20 tysięcy żołnierzy. Bitwa stworzyła Japonii dostęp z Korei do Mandżurii. Rosjanie stracili około 3 tysięcy żołnierzy, a Japończycy niewiele ponad 1 tysiąc żołnierzy.

W okresie maj-grudzień trwała obrona zajętej przez Rosjan twierdzy Port-Artur. W obronie uczestniczyło 40 tysięcy żołnierzy rosyjskich i 12 tysięcy marynarzy. Jednak 20 grudnia Port-Artur został poddany. Straty Japonii wyniosły 110 tysięcy żołnierzy, a Rosji – około 17 tysięcy.

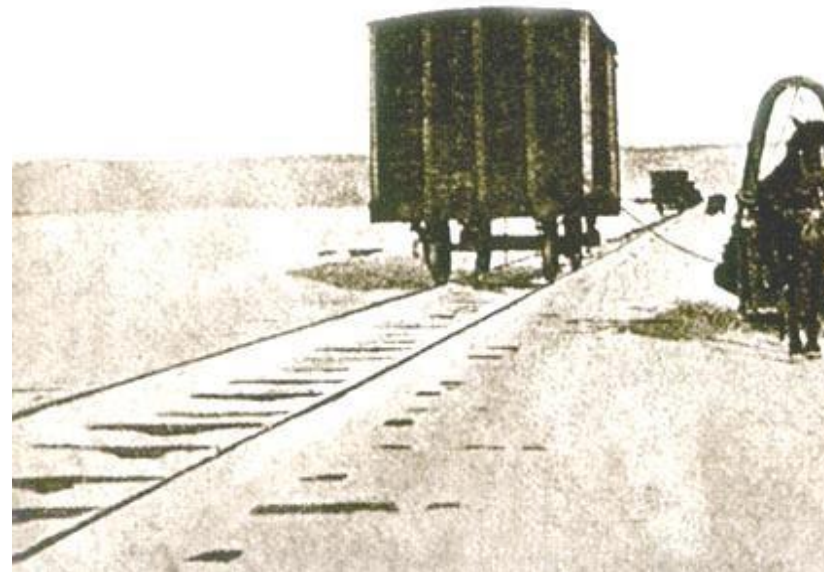
W sierpniu miał miejsce bój pod Liaolian. Trzy japońskie armie poniosły ogromne straty – 24 tysiące żołnierzy, a Rosjanie stracili 17 tysięcy żołnierzy.

W okresie wrzesień-październik trwały walki na rzece Szache. Rosja poniosła klęskę, mimo że Rosja posiadała 200 tysięcy żołnierzy, a Japonia 170 tysięcy. [Ogonowska, s. 491-492]

поезд ядący по лодzie Байкалу

Временная жел. дор. через Байкальское озеро:

wagony na lodzie Байкалу

mapa wojny rosyjsko – japońskiej lat 1904—1905

- terytorium Półwyspu Liaodunskiego, które Chiny wydzierżawiły Imperium Rosyjskiemu
- działania japońskiej floty

- rejonzy ześrodkowania rosyjskich wojsk w kwietniu 1904 roku
- obrona Port Artur 27.I(9.II) – 20.XII.1904(2.I.05)

- działania rosyjskich wojsk

- wycofanie się rosyjskich wojsk

- miejsca i daty bitew
- miejsce walki rosyjskiego krążownika „Wariag” i kanonierki „Korejec” z japońską eskadrą
27.I.1904

- miejsce morskiej bitwy 14-15.V.1905

- położenie rosyjskich (bordowy) i japońskich (zielony) wojsk w momencie zawarcia pokoju
23.VIII.1905

- południowe odgałęzienie chińsko—wschodniej kolei przejętej przez Japonię

[Atlas –*Historia Rosji XX wieku*, ACT-PRESS SZKOŁA, Moskwa, s. 3]

krążownik „Wariag”

W maju 1905 roku rosyjska eskadra z Kronsztadu po siedmiu miesiącach dopłynęła do Władywostoku. W skład eskadry wchodziło 30 statków. W zatoce koreańskiej doszło do starcia z okrętami japońskimi, które rozgromiły flotę Rosjan; 8 rosyjskich statków zostało zatopionych, 4 poddały się, 3 uciekły do Manili, część okrętów zatopili sami rosyjscy kapitanowie. Do Władywostoku zdołały przedrzeć się tylko 3 okręty. Zginęło 5 tysięcy rosyjskich marynarzy i oficerów.
[Ogonowskaja, s. 492]

W lutym miały miejsce dwie wielkie bitwy – na lądzie w Mandżurii i na morzu. Na Lądzie w Mandżurii walczyło 600 tysięcy żołnierzy z obu stron. Japonia straciła 70 tysięcy żołnierzy, a Rosja 59 tysięcy i 22 tysiące żołnierzy wziętych do niewoli japońskiej. [Ogonowskaja, s. 492]

W XX wieku kryzys imperializmu przejawiał się w Rosji klęską w wojnie z Japonią lat 1904—1905 i rewolucją lat 1905—1907; podczas I wojny światowej Rosja należała do bloku państw ententy; ponosiła klęski.

Wydany przez cesarza Mikołaja II pod wpływem strajku generalnego manifest (30 października 1905 roku) zapowiadał zaprowadzenie podstawowych praw obywatelskich — prawa do zgromadzeń, wolności słowa, wolności prasy, prawa do zrzeszania się, obiecywał powołanie organu przedstawicielskiego (Dumy) o uprawnieniach ustawodawczych. Przyrzeczenia cesarskie w pełni zaspokajały żądania rewolucyjnych liberałów (kadetów i oktiabrystów), późniejsze zamieszki wybuchły z inspiracji bolszewików (powstanie w Moskwie w grudniu 1905 roku) bądź pojawiały się samorzutnie. Porewolucyjny okres rządów w oparciu o Dumę, która mimo bardzo ograniczonych uprawnień stwarzała pozory konstytucjonalizmu, rozwijał świadomość polityczną szerokich kręgów społecznych, tworząc przesłanki obalenia caratu.

Manifest nie był w stanie całkowicie uspokoić wzburzonych nastrojów. Apogeum rewolucji stało się grudniowe powstanie robotnicze w Moskwie, utopione we krwi przez władze. W skali lokalnej miały miejsce liczne, zbrojne bunty chłopskie.

Rząd został zmuszony do ustępstw w „Manifeście październikowym” (17 października 1905 roku), który zapowiadał nadanie społeczeństwu podstawowych swobód i wolności obywatelskich, rozszerzenie praw wyborczych do ciał samorządowych i zwołanie ogólnorosyjskiego parlamentu — Dumy Państwowej (powołano ją do życia już w sierpniu, ale według pierwotnych założeń miała niewielkie kompetencje), co w konkretnych warunkach imperium wprowadzało zręby konstytucyjnych porządków.

Sankt Petersburg, Sankt-Pietierburg, Petersburg. 22 stycznia 1905 roku miała miejsce krwawa niedziela, która zapoczątkowała rewolucję lat 1905—1907.

5 stycznia robotnicy Petersburga złożyli petycję do cara. W pierwszej części petycji robotnicy mówili o swojej biedzie i o pragnieniu uzyskania u cara „prawdy i obrony”. W drugiej części były polityczne żądania: powołanie zebrania ustawodawczego, amnestia dla więźniów politycznych, zmiana podatków pośrednich i wprowadzenie podatku dochodowego, sprzedaż ziemi dla narodu, zakończenie wojny, oddzielenie cerkwi od państwa, osmiogodzinny dzień pracy, wolność dla związków zawodowych itd.

Od 3 do 8 stycznia trwały masowe strajki w Petersburgu. Zaczęło się od strajku robotników Pułiłowskiej fabryki, protestujących przeciw zwolnieniu z pracy części robotników. Do 8 stycznia strajk rozprzestrzenił się na całe miasto, strajkowało 130 tysięcy robotników, przestały wychodzić gazety.

„Krwawa niedziela” miała miejsce 9 stycznia. W demonstracji w Petersburgu wzięło udział do 300 tysięcy robotników. Według oficjalnych danych poległo 134 ludzi i rannych było kilkuset ludzi. W ślad za „krwawą niedzielą” poszły masowe polityczne wystąpienia robotników w całym państwie, chłopskie zamieszki w centrum Rosji, na Ukrainie i w Gruzji. W styczniu strajkowało 440 tysięcy robotników, w lutym – około 300 tysięcy. [Ogonowskaja, s. 479-480] Ukraina, Ukrajina. Pierwszy rozbiór Polski (1772 rok) odciął na rzecz Austrii olbrzymią część Polski, nazywaną odtąd Galicją, w tym także ziemie Ukrainy zachodniej. Na skutek kolejnych rozbiorów Zakarpacie, Galicja Wschodnia i Bukowina (przejęta w 1775 roku od Turcji) znalazły się pod panowaniem Austrii; do Rosji wcielone zostały: Kijowszczyzna, Braclawszczyzna, Podole i Wołyń. Na ziemiach włączonych do imperium rosyjskiego negowano odrębność narodową Ukraińców, a wszystkie przejawy ich działalności były aż do 1905 represjonowane.

Aleksandrow, miasto w europejskiej części. W 1905 roku miejsce powstania zbrojnego włókniarzy i utworzenia robotniczej „republiki aleksandrowskiej”.

Na Bałkanach Rosja poniosła dyplomatyczną klęskę utraciwszy wpływy w Bułgarii, która związała się z AustroWęgrami.

Armenia. W czasie rewolucji 1905 roku w Baku, Jelizawietpolu (Gandzi) i w innych okręgach doszło do straszliwej rzezi Ormian z rąk Tatarów popieranych i wspomaganych przez miejscowych gubernatorów carskich.

[Dawid Marshall Lang – *Armenia kolebka cywilizacji*, PIW 1975, s. 260]

Przez ponad pięćset lat zasadniczą trudnością w próbach zdefiniowania Europy był brak odpowiedzi na pytanie, czy należy do niej włączyć Rosję, czy nie. Na przestrzeni całego okresu historii nowożytnej prawosławna, autokratyczna, zacofana i ekspansywna Rosja nie pasowała do całości. Zachodni sąsiedzi często szukali powodów, aby ją wykluczyć. Sami Rosjanie także nigdy nie byli pewni, czy chcą się znaleźć w środku czy na zewnątrz. [Davies, s. 35]

W ostatnim dziesięcioleciu XIX wieku budownictwo kolejowe rozwinęło się na skalę bezprecedensową – największą, gigantyczną inwestycją była budowa kolei transsyberyjskiej, rozpoczęta w roku 1891. Nowa linia połączyła Władywostok z Moskwą i Petersburgiem, a budowano ją od razu z obu stron i oddawano do eksploatacji odcinkami; długość tej linii, liczona od Czelabińska na Uralu, wynosiła 7400 km, przy czym ostatni odcinek przechodził przez

Mandżurię. Budowę zakończono całkowicie w 1905 roku, linia biegła od Czelabińska przez Omsk, Nowonikołajewsk (założony w 1893 roku, dziś Nowosybirsk), Krasnojarsk, Irkuck, Czytę i Charbin. [Bazyłow, t.2, s. 326]

rok 1904:

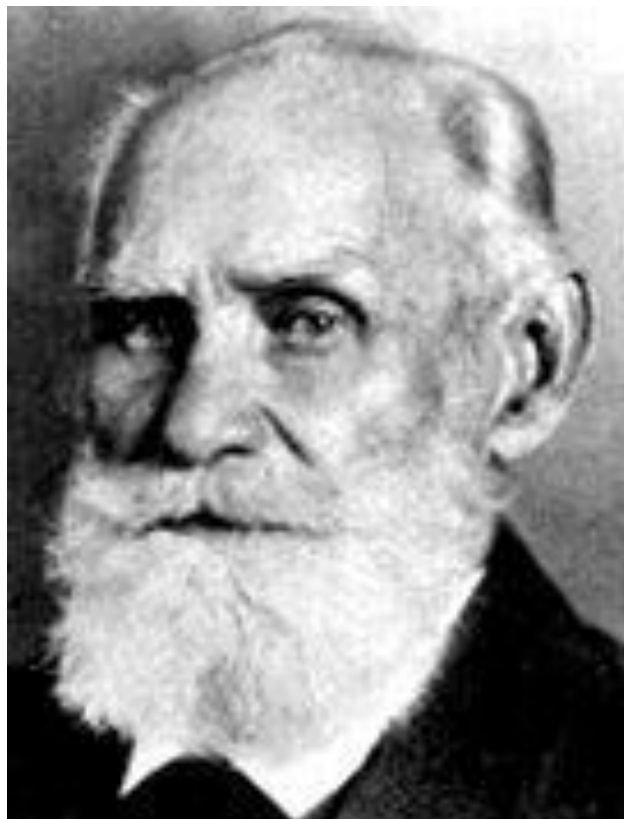
W listopadzie odbył się I zjazd ziemstw. Na zjeździe żądano przejście do konstytucyjnego ustroju i przekazanie władzy przedstawicielstwu narodowemu.

W listopadzie, w 40 rocznicę sądowej reformy Aleksandra II, z inicjatywy „Związku Wyzwolenia” była organizowana „bankietowa kampania”. W restauracjach i innych publicznych miejscach w licznych miastach odbyło się ponad 120 zebrań opozycji, w których uczestniczyło około 50 tysięcy ludzi. Podczas takich posiedzeń podejmowano rezolucje i petycje do cara z żądaniem ustanowienia konstytucji i swobód obywatelskich.

12 grudnia car wydał ukaz „O założeniach do udoskonalenia państwowego porządku”. Mikołaj II podpisał ukaz z zapowiedzią reform (rozszerzenie praw ziemstw i rewizji praw dotyczących chłopów, staroobrzędowców, prasy, uwięzionych itp.). Jednocześnie car podpisał prawne obwieszczenie o „obcości” dla rosyjskiego narodu idei przedstawicielstwa i wzmożeniu represji za bezprawne zebrania. [Ogonowska, s. 479]

27 stycznia (9 lutego) 1904 roku Japończycy uderzyli niespodziewanie, bez wypowiedzenia wojny, na Port Artur przyprawiając znajdujące się tam jednostki floty rosyjskiej o ciężkie straty. Zaczęła się bardzo ciężka i kosztowna wojna z Japonią. [Bazyłow, t.2, s. 381]

Ałtaj, Ojrot-Ałtaj, Republika Ałtaju. Na początku XX wieku rozwinął się na tych terenach ruch religijny (łączyący elementy lamaizmu i szamanizmu), będący wyrazem oporu miejscowej ludności przeciwko Rosji (stłumiony 1904 roku).

Pawł Iwan Pietrowicz, żył w latach 1849—1936, fizjolog rosyjski; profesor Wojskowej Akademii Medycznej w Petersburgu; członek Petersburskiej Akademii Nauk, później członek Akademii Nauk ZSRR, członek Towarzystwa Królewskiego w Londynie; twórca fizjologii wyższych czynności nerwowych; prowadził badania nad odruchami warunkowymi, głównie w odniesieniu do fizjologii trawienia; w 1904 roku otrzymał Nagroda Nobla.

rok
1903:

W 1903 roku odbyły się zjazdy:

I zjazd ziemian konstytucjonalistów.

II Ogólnorosyjski zjazd studentów.

III zjazd RSDRP – Rosyjskiej Socjal-Demokratycznej Robotniczej Partii.

Założycielski zjazd „Związku Wyzwolenia”.

[Ogonowska, s. 477-478]

Do 1903 roku działała w Rosji Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza Rosji pod przywództwem Lenina (założona w 1898 roku).

Armenia. W 1903 roku rząd rosyjski skonfiskował większość ziem stanowiących własność ormiańskiego kościoła narodowego i zamknął kościelne szkoły i biblioteki.

Czeczenia, Iczkeria, Najnoch, Czeczenija. Zaczęły powstawać liczne organizacje społeczno-polityczne, m.in. w 1903 roku założono partię bolszewicką, kierowaną przez I.T. Fioletowa.

Jeszcze za panowania reformatora mimo woli, Aleksandra II, narodziło się narodnictwo, będące kolejną falą ruchu rewolucyjnego o inteligenckim głównie rodowodzie. Jeden z jego odłamów przybrał charakter terrorystyczny i zgładził cara, a nawet próbował uczynić to z jego następcą Aleksandrem III. Nastąpił kolejny okres represji, ślepego

terroru i reakcji. Na scenę polityczną w końcu XIX wieku wkroczył nowy aktor – ruch robotniczy, który wkrótce uległ podziałowi (1903 rok) na tzw. bolszewików (ortodoksyjnych marksistów) i mienszewików (bardziej umiarkowanych).

Rosyjskie odkrycia naukowe: W 1903 roku w Moskwie Konstantin Edwardowicz Ciołkowski odkrył napęd rakietowy. [Nie znał przypadkiem chińskich rakiet?]

rok
1902:

Kryzys ekonomiczny pierwszych lat XX wieku uważa się za największy z kryzysów, które dotknęły Rosję w okresie kapitalizmu. Przesilenie zaczęło się już w 1899 roku – nastąpiły wtedy pierwsze bankructwa wielkich firm w Petersburgu i w Moskwie, co spowodowało zachwianie równowagi na rynku pieniężnym. Spadał kurs akcji, banki żądały zwrotu pożyczek i zwiększały procent, z góry potrącany przy udzielaniu kredytu. Od połowy 1900 roku kryzys zaczął się poważnie rozszerzać, obejmując wiele przedsiębiorstw przemysłowych i powodując swoje „normalne” następstwa. Nastąpił poważny zastój w różnych gałęziach produkcji, [...] Olbrzymie obszary Rosji też odegrały przy tym swoją rolę [...] w kręgu tych zjawisk konsolidowały się i umacniały swoją pozycję monopole. Kulminacja kryzysu przypadła na rok 1902. [Bazyłow, t.2, s. 399]

Carat realizował „wielki program azjatycki”, mimo że w nowym układzie z Chinami, 26 marca (8 kwietnia) 1902 roku, Rosja zobowiązała się wycofać wojska z Mandżurii w ciągu 18 miesięcy. [...] Utworzono oddzielne namiestnictwo Dalekiego Wschodu, obejmujące tereny generał-gubernatorstwa amurskiego (Kraj Nadamurski, Kraj Ussuryjski, wybrzeże Morza Ochockiego, Sachalin, Kamczatka i Półwysep Czukocki) oraz obwód kwantuński (Liaotung). [Bazyłow, t.2, s. 381]

rok
1901:

W oparciu o tradycje narodnicze w 1901 roku powstała w Rosji partia socjalistów-rewolucjonistów (eserowcy).

W okresie powstania bokserów w Chinach (lata 1889—1901) wojska rosyjskie wkroczyły do Mandżurii.

Transsyberyjska Kolej, Transsibirska magistral, Wielikaja Sibirska magistral, jedna z najdłuższych linii kolejowych o długości 9 332 km, łącząca europejską część Rosji z Oceanem Spokojnym. Biegnie od Moskwy przez Riazan, Samarę, Czelabińsk, Omsk, Nowosybirsk, Krasnojarsk, Irkuck, Czytę, Chabarowsk do Władywostoku. Zbudowana w latach 1895—1916. Odgałęzienia m.in. do Mongolii (Ułan Ude — Ułan Bator). Odegrała bardzo ważną rolę w zagospodarowaniu południowej Syberii.

Opowieść o budowie kolei transsyberyjskiej

Wraz z przyłączeniem Kraju Nadamurskiego i Kraju Ussuryjskiego kwestią pierwszoplanową dla Rosji było zapewnienie dobrych połączeń tych odległych prowincji z centrum państwa, bez tego bowiem nie można było myśleć o utrzymaniu tak olbrzymiego kraju i zagospodarowaniu go. [Pomysłów na połączenie było wiele].

W pierwszym rządzie połączono koleją centralne gubernie z Jekaterynburgiem, Następnie w 1889 roku wyszedł ukaz carski o budowie odcinka drogi kolejowej łączącego Jekaterynburg z Tiumentem. W latach siedemdziesiątych wybudowana została również linia samarsko-orenburska. W 1890 roku z Rosji europejskiej szły na wschód trzy linie kolejowe: uralaska, kończąca się w Tiumentu, samarsko-złatoustowska do Miasy pod Czelabińskiem i samarskoorenburska kończąca się w Orenburgu.

Istniały zatem trzy końcowe punkty wschodnich połączeń kolejowych: Tiumeń, Miass i Orenburg. Specjalna komisja rządowa powołana w 1890 roku dla przedyskutowania problemu budowy wielkiej kolei syberyjskiej i wytyczenia jej kierunku wzięła pod uwagę nie tylko względy strategiczne, dominujące w dotychczasowych rozważaniach w tej sprawie, lecz także ekonomiczne i handlowe. [...] Postanowiono budować kolej z dwóch punktów równocześnie. O ile jednak wybór punktu na wschodzie nie nastręczał trudności, mógł to bowiem być tylko Władywostok, o tyle poważne utrudnienia istniały przy typowaniu punktu początkowego. Dnia 17/29 marca 1891 roku zapadła ostateczna decyzja w sprawie budowy kolei transsyberyjskiej poczynając od stacji Miass (na zachód od Czelabińska) do Władywostoku. W dniu tym pojawił się reskrypt cesarski, mocą którego kolej miała być budowana od stacji Miass przez Czelabińsk, Petropawłowsk, Omsk, Kaińsk, Tomsk, Krasnojarsk, Irkuck, Wierchnieudyńsk, Czytę, Ałbazin, Błagowieszceńsk i Chabarowsk do Władywostoku. [...]

Całą transsyberyjską linię kolejową podzielono na odcinki. W pierwszej kolejności miały być wybudowane 3 odcinki:

1. linia zachodnia z Czelabińska do Obu o długości 1417 km,
2. następnie od Obu do Irkucka – 1879 km oraz 3. linia z Władywostoku do Chabarowska.

Te linie winny były być ukończone do 1900 roku, potem jednak w związku z intensyfikacją robót terminy skrócono o dwa lata. Całość miano oddać do użytku w 1903 roku. Długość całej magistrali syberyjskiej, włączając w to i zapasowe linie, wynosiła ponad 8 tysięcy kilometrów. [...]

Początkowo, z powodu braku materiałów i siły roboczej, zwłaszcza wykwalifikowanej, budowa postępowała wolno, dopiero począwszy do 1893 roku tempo robót znacznie wzrosło, osiągając swój najwyższy poziom w latach 1895—1896. W 1893 roku rozpoczęto prace na odcinku od Obu do Krasnojarska, a w 1896 roku prowadzono roboty na odcinku od Krasnojarska do Irkucka. Największe trudności istniały w zakresie zapewnienia budowie siły roboczej, którą trzeba było werbować w Rosji europejskiej. Zatrudniano także w szerokim zakresie żołnierzy, Kozaków, a także zesłańców i katorżników. [Już teraz możemy powiedzieć wprost: zatrudniano setki tysięcy zesłańców i katorżników – była to zasadnicza siła robocza]. Na Dalekim Wschodzie przy budowie odcinka ussuryjskiego wykorzystywano

również Chińczyków, Koreańczyków, Buriatów oraz inne miejscowe ludy. Ogólna liczba pracowników zatrudnionych przy budowie syberyjskiej magistrali zależnie od tempa budowy w poszczególnych latach znacznie się wahała. I tak w 1891 roku pracowało 9600 robotników, w latach 1895—1896 ich liczba poważnie wzrosła od 84-89 tysięcy. Przy końcu budowy (1894 rok) pracowało już tylko 5300 osób. Praca była bardzo ciężka. Maszyn nie stosowano prawie żadnych – wszystkie roboty prowadzono ręcznie z użyciem kilofa, łopaty, topora i taczki. Za pomocą tak prymitywnych narzędzi człowiek przerażał dziewiczą tajgę, przerzucał mosty przez największe rzeki syberyjskie, przebijał tunele w górach. Rokrocznie oddawano do użytku przeciętnie 650 km linii kolejowej, a więc jak na owe czasy tempo rzeczywiście było rekordowe. [...]

Znaczne trudności, na jakie natrafiono przy budowie końcowego odcina biegnącego wzdłuż Amuru, wpłynęły na zmianę projektu i spowodowały podjęcie budowy kolei mandżurskiej, łączącej odcinek zabajkalski z ussuryjskim najkrótszą trasą przez Mandżurię, a nie przez Chabarowsk. W 1896 roku podpisany został w Moskwie układ rosyjsko-chiński, na mocy którego Chiny wyrażały zgodę na budowę wzmiankowanej kolei.

[... Pamiętać należy, że cała kolej transsyberyjska ma większą – tak zwaną rosyjską szerokość torów – 1524mm; europejskie koleje mają rozstaw szyn 1435mm].

Trzeba było też zakładać przystanie rzeczne i do nich prowadzić bocznice, pogłębiać rzeki, by mogły służyć do przewozu materiałów budowlanych. Należało wreszcie przyspieszyć zaludnienie okolic, przez które przebiegała linia kolejowa. [...]

Linia kolejowa przecinała żyzne stepy, Iszymski i Barabiński, które staną się w niedalekiej przyszłości spichlerzem zbożowym Syberii Zachodniej, następnie przechodziła przez tereny zasobne w różne bogactwa naturalne. Należy również wziąć pod uwagę, że kolej powiązała największe systemy rzeczne Syberii. [...]

Podkreślić także należy wielkie znaczenie polityczne magistrali syberyjskiej. Wraz z jej uruchomieniem Rosja nie tylko nominalnie, ale rzeczywiście umocniła swoją pozycję na Dalekim Wschodzie, mogła bowiem odą bronić swoich celów politycznych w tym rejonie.

[Łukawski, s. 218-224] *

Ja chciałbym inaczej odnieść się do kolei transsyberyjskiej. Kolej ta jako ewenement jest stosunkowo dobrze udokumentowana, zrobiono wiele zdjęć. Jest ona widowym pomnikiem milionów zatraconych, bo wyeksploatowanych aż do śmierci, zesłańców i katorżników – niewinnych obywateli różnych ujarzmionych przez Rosję narodów, których jedynym przewinieniem było niezgadzanie się z jarmem rosyjskim. Zesłańcy, katorżnicy byli eksploatowani przez Rosję przez kilka wieków aż do współczesności. Ich groby, a właściwie szkielety, bo grobów nie robiono, gniły i gniją na obszarze całej dosłownie Rosji. To oni drążyli i pracowali w przeróżnych kopalniach Syberii, pracowali przy wyrębie olbrzymich lasów syberyjskich – trudno dziś wymienić, gdzie i przy czym pracowali i złożyli swe życie. Najdokładniej oddamy problem, jeśli stwierdzimy, że zesłańcy i katorżnicy byli wszędzie, wybudowali dla Rosji wszystkie kanały z osławionymi kanałami: Kanał Morze Białe — Bałtyk czy Kanał Wołga — Don, wybudowali zakłady przemysłowe, porty, drogi i mosty; byli wszędzie zasadniczą siłą roboczą, byli jedynymi maszynami, pracowali za darmo i byli traktowani gorzej od bydła – to oni przynieśli Rosji, a więc i Rosjanom, cały dobrobyt, zapewnili możliwości techniczne, naukowe, ekonomiczne, militarne – bo to oni swym trudem i całym, choć tak dramatycznie skróconym życiem położyli podstawy tego, czym Rosja była i jest. Te miliony istnień ludzkich świadomie są przemilczane, nikłe dokumenty ich istnienia są niszczone, z założenia nie fotografowano trudu zesłańców, coraz bardziej przechodzą do legendy. Jedynie kolej transsyberyjska jest udokumentowana – było się czym chwalić i trzeba było się nią chwalić.

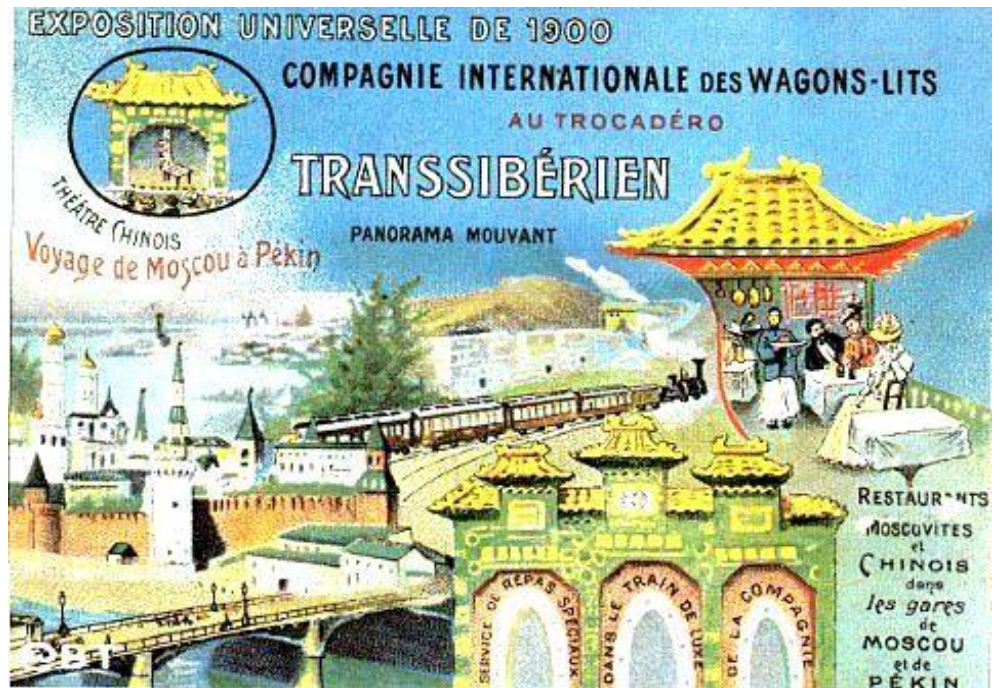
Niech więc te trochę zdjęć stanie się pomnikiem i świadectwem istnienia zesłańców i katorżników. Wszak zawsze mówiło się, że pod każdym podkładem kolei transsyberyjskiej leży ciało zesłańca.

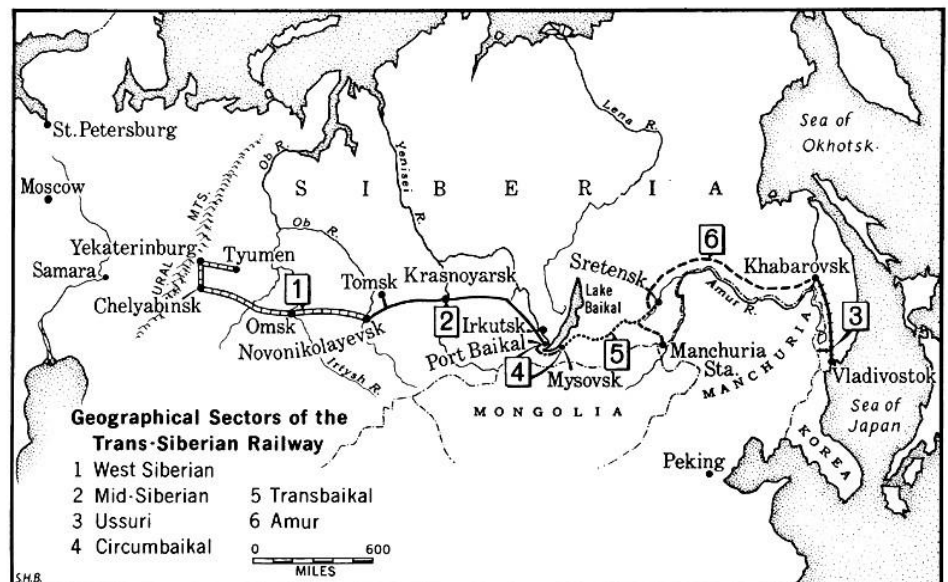
Tablica pamiątkowa kolei transsyberyjskiej na końcu toru we Władywostoku

opracowano na podstawie:

<http://kbzd.irk.ru/Graph/gal-his.htm>

1900 rok – niezapomniana atrakcja – kolej transsyberyjska Moskwa Pekin jedźcie!

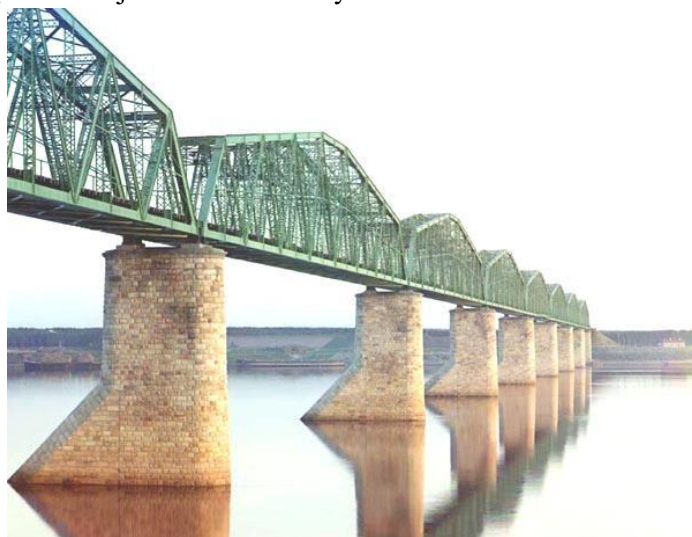
Trans-Syberyjska Linia:

1 – Zachodnio-Syberyjska Linia	4. – Nadbajkalska Linia
2. – Środkowo-Syberyjska Linia	5. – Zabajkalska Linia
3. – Linia Ussuri	6. – Amurska Linia

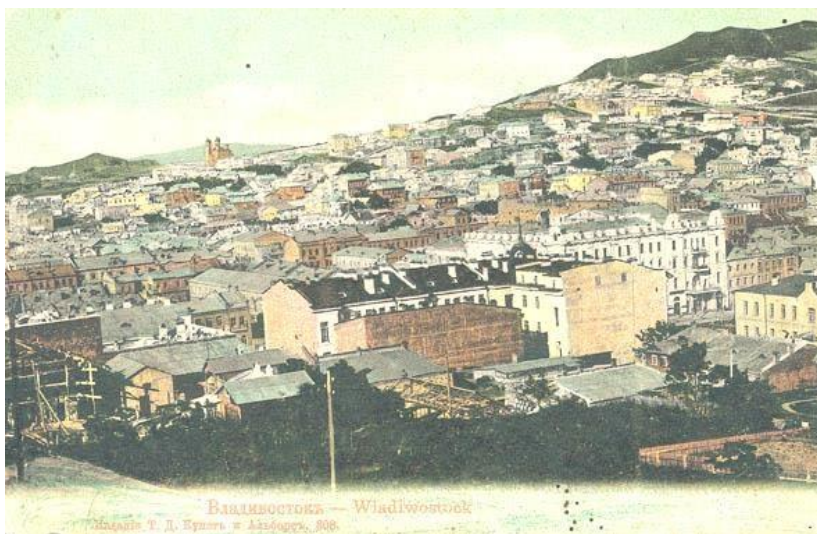
Dynastia Romanowów

Sankt Petersburg – Dworzec Mikołaja – już stąd możesz jechać aż do Władywostoku

1913 rok – Perm – rzeka Kama

1908 rok Władywostok Więc jedźmy i my.

Wielka Transsyberyjska Droga

19 maja (31 maja n.st) 1891 roku o godzinie 10⁰⁰ w rejonie Kupierowskiej Padi miasta Władywostoku odbyła się ceremonia uroczystego rozpoczęcia budowy.

Linia Miass – Czeliabinsk. 97 wiorst (103 km) Trasa: Miass – Czelabinsk. Rozpoczęcie robót: 20 lutego (4 marca) 1891 roku; zakończenie robót: 1892 rok.

Zachodnio-Syberyjska Linia. 1328 wiorst (1417 km). Trasa: Czeliabinsk, Kurgan, Pietropawłowski, Omsk, rzeka Ob. Rozpoczęcie robót: 7 (19) lipca 1892 roku; zakończenie robót: 15 (27) października 1895 roku.

strażnik Baszkir, Czelabinsk
pierwszy, ale nie ostatni nie Rosjanin

Массовый обед для рабочих железной дороги на стан. Далмат Курган.

1901 rok – Kurgan – zsyłka – posiłek na etapie (ideał ustawiony dla fotografii)

Uralskie łączące odgałęzienie. 225 wiorst (240 km). Trasa: Jekaterynburg – Czeliabinsk. Rozpoczęcie robót: lato 1894 roku; zakończenie robót: 1 (13) grudnia 1895 roku.

Постройка Екатеринбургско-Челябинской жел. дор.

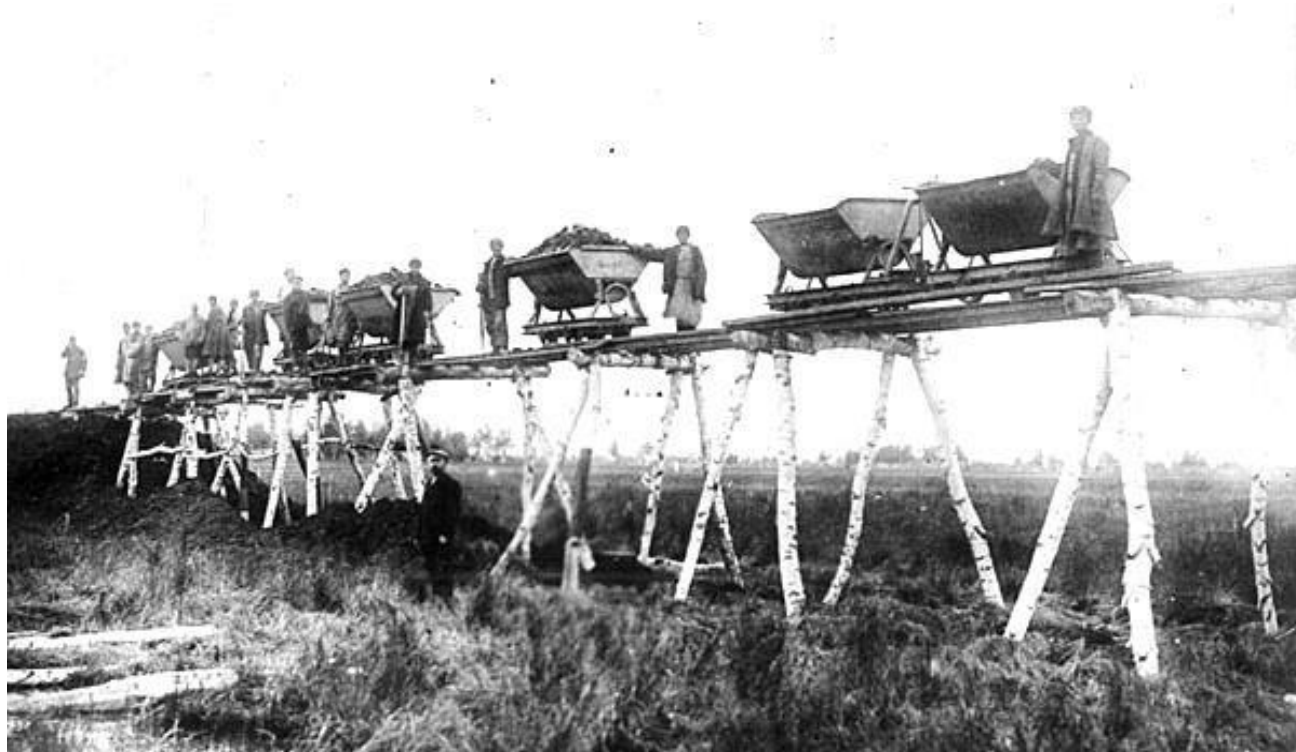
1894 rok budowa linii Jekaterynburg – Czeliabinsk – robotnicy

Ussuryjska Linia. 717 wiorst (765 km). Trasa: Władywostok, Nikolsk, Ussuryjsk, Grafskaja, Chabarowsk.
Rozpoczęcie robót: kwiecień 1891 roku; zakończenie robót: 15 (27) grudnia 1897 roku.

Ilość wiorst zaświadcza o ogromnym trudzie.

1897 rok – 547 wiorsta: katorżnicy i zesłańcy

1899 rok – most koło Władywostoku – rzeka Liancziche

1907 rok Władywostok

Środkowo-Syberyjska Linia. 1715 wiorst (1830 km). Trasa: rzeka Ob, Aczinsk, Krasnojarsk, Zima, Ikrkuck. Rozpoczęcie robót: maj 1893 roku; zakończenie robót: 16 (28) sierpnia 1898 roku.

Великий Сибирский путь. — Grand Chemin de la Sibérie. № 7.
Видъ поселка Тайга.

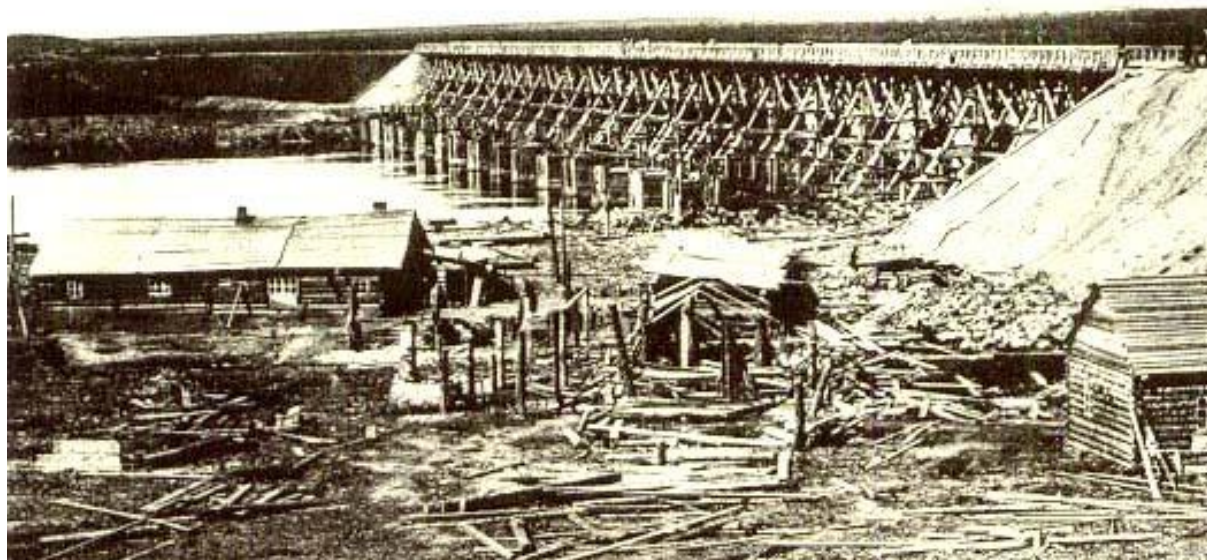
Tajga – ziemianki zesłańców – koniec XIX wieku

Великий Сибирский путь. — Grand Chemin de la Sibérie. № 44.
Лѣтъ на Ижмугской Карьеръ.

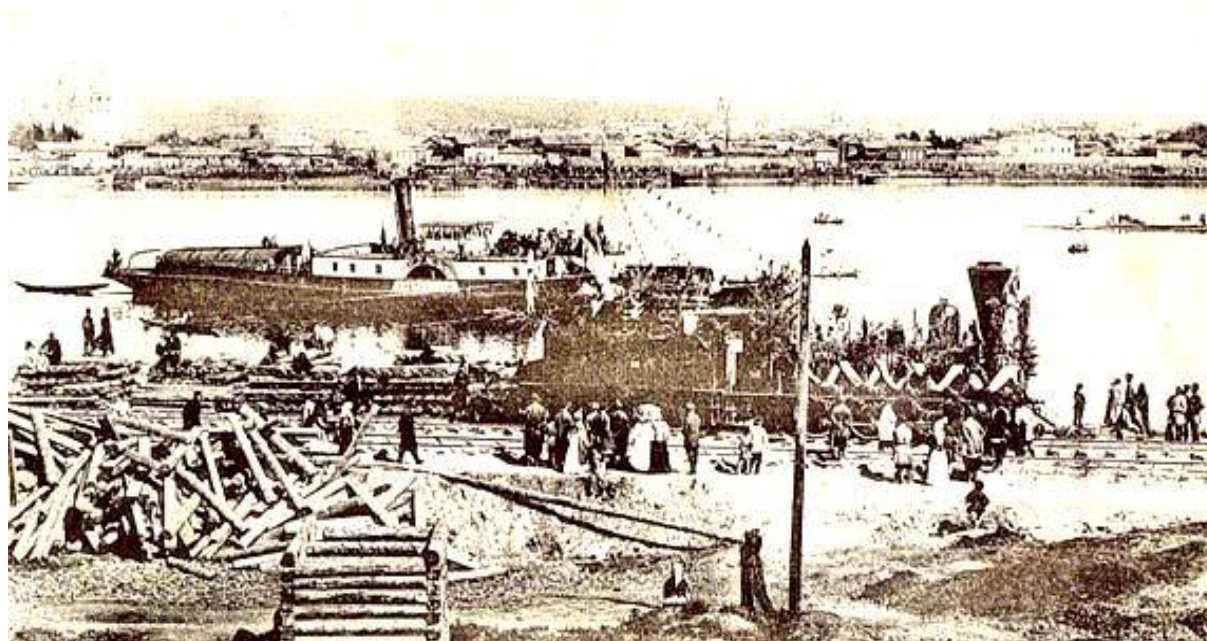
1914 rok – Kiemczug – droga do kiemierowskiego karceru

Иркутскъ, Железнодорожный мостъ ч. р. Иркутъ. № 2.

1898 rok – rzeka Irkut – ręczna robota zesłańców

Иркутскъ. Общій видъ. № 1.

1898 rok – Irkuck – stacja i przystań

przed 1904 rokiem – pocztówka z Irkucka

Байкальское отступление. 64 вiorсты (68 km). Trasa: Irkuck — Байкал. Rozpoczęcie robót: 1 (13) września 1896 roku; zakończenie robót: 21 października (2 listopada) 1898 roku.

Забайкальское ж. д. 1909 г.

Плат для ж. д. на берегу р. Ангары на 18 верст.

wcześniej niż 1899 rok – 18 wiorsta – brzeg Angary

nie

lata 7403

nie wcześniej niż 1899 rok – 18 wiorsta – brzeg Angary

nie wcześniej niż 1899 rok – 63 wiorsta – ujście Angary

Wschodnie połączenie z KWZD. 110 wiorst (117 km). Trasa: Nikolsk, Ussuryjsk, Pogranicznaja. Początek robót: 1897 rok; zakończenie robót: 1 (13) stycznia 1899 roku.

Promowo-kolejowa przeprawa. Trasa: Bajkał — Mysowaja, od 1903 roku do Tanchoja. Początek budowy promu-lodołamacza „Bajkał”: 1895 rok; rozpoczęcie eksploatacji: 24 kwietnia (7 maja) 1900 roku.

Zabajkalska Linia. 1036 wiorst (1105 km). Trasa: Mysowaja, Wierchnieudinsk, Czita, Srietensk. Rozpoczęcie budowy: 11 (23) kwietnia 1895 roku; zakończenie budowy: 6 (18) stycznia 1900 roku.

zabajkalska linia

Кругобайкальская ж. д. — Chemin-de-fer autour de Baïkal.

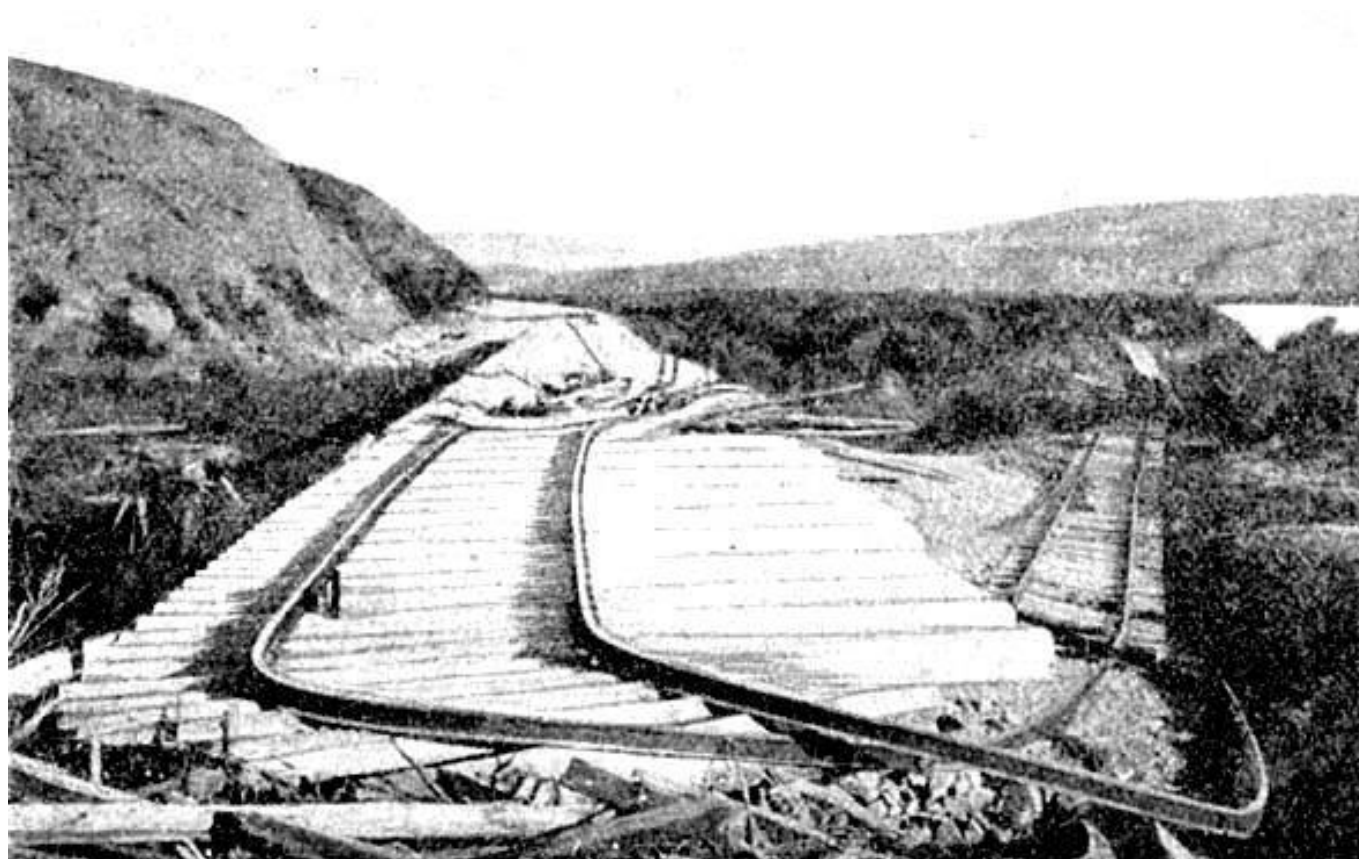
zesłańcy

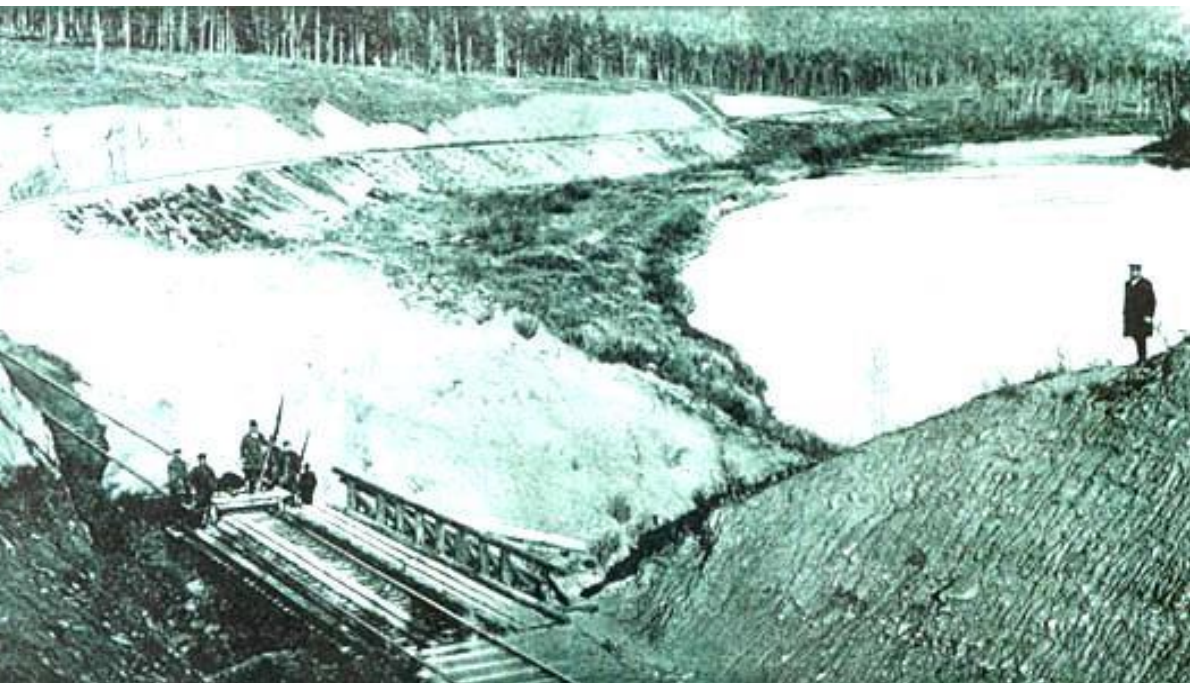
nie wcześniej niż 1900 rok – 126 wiorsta – nad rzeką Selengą

1895 rok – 395 wiorsta – tunel Szotchotie – ręczna robota zesłańców

1897 rok - na rzece Chiłok po wielkiej powodzi A ile istnień ludzkich ta powódź
zabrała?

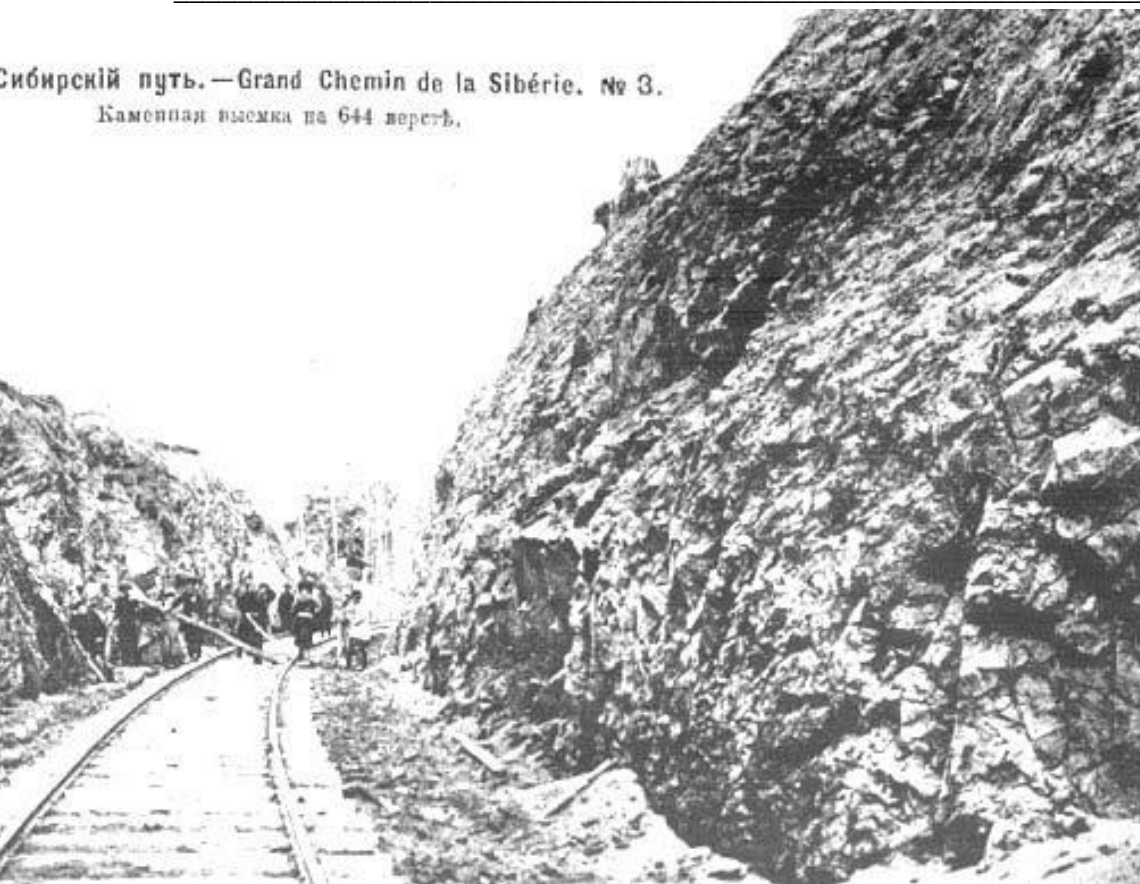

po 1900 roku – 438 wiorsta –
znów skutki powodzi na rzece Chiłok

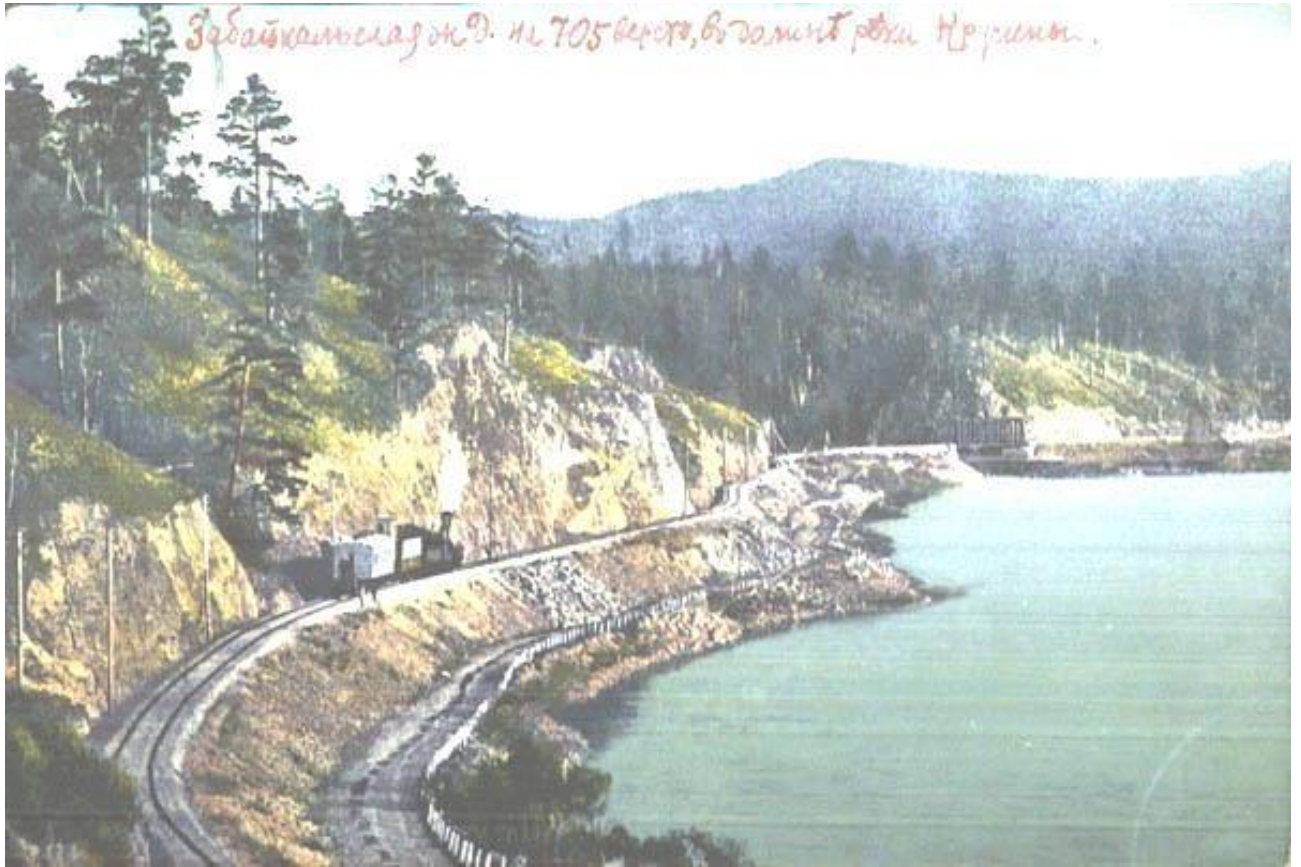

po 1900 roku – 595 wiorsta – wszystko ręczna robota zesłańców

Сибирскій путь. — Grand Chemin de la Sibérie. № 3.
Каменная выемка на 644 верстах.

około 1900 roku – 644 wiorsta –
znów robota zesłańców

po 1900 roku – 705 wiorsta – w dolinie Ingody

po 1900 roku – 741 wiorsta – urwisko Charamandut

około 1900

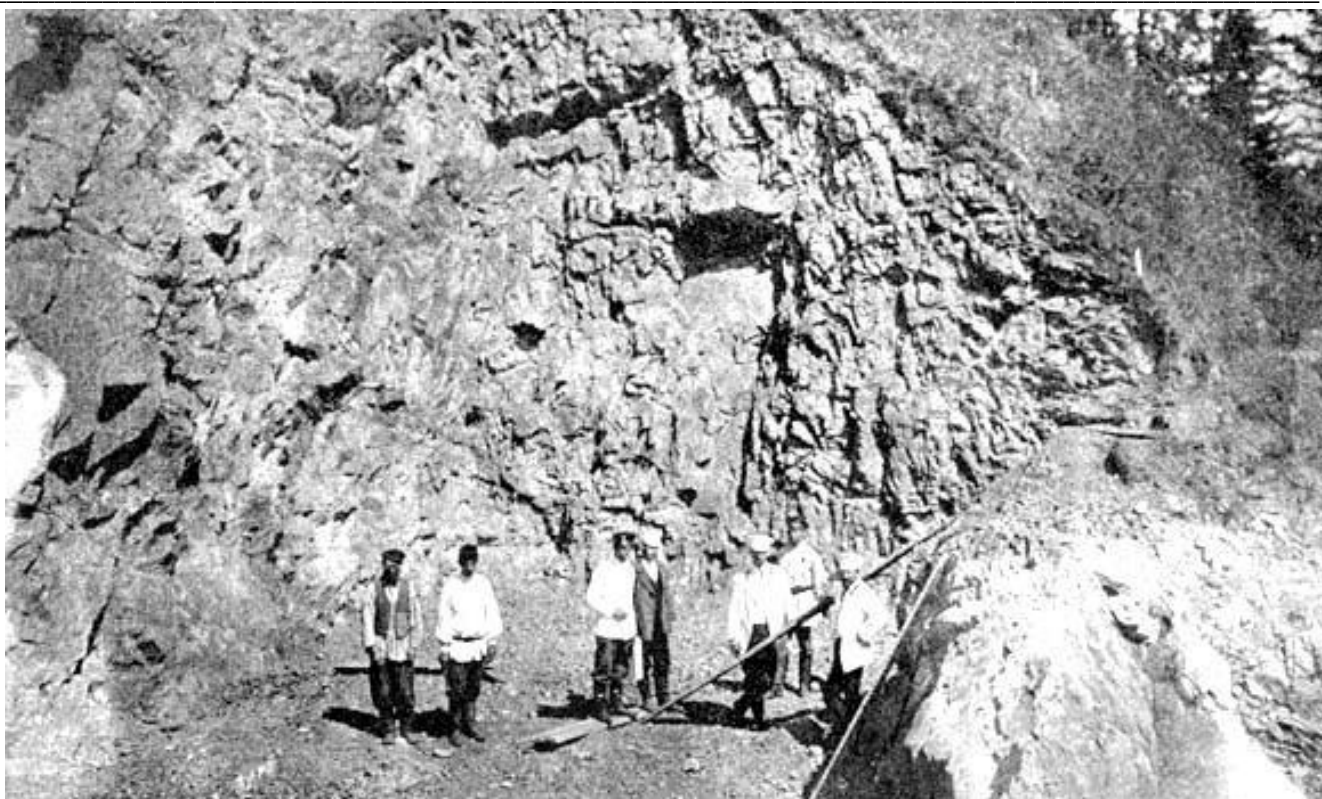
roku – 822 wiorsta – przez rzekę Tołaczę
Oczywiście fotografowano, gdy zesańcy i katorżnicy zeszli z budowy.

Wokółbajkalska Linia. 244 wiorsty (260 km). Trasa: Bajkał, Sliudianka, Mysowaja. Rozpoczęcie robót: koniec 1899 roku; zakończenie robót: 18 września (1 października) 1904 roku.

nad Bajkałem

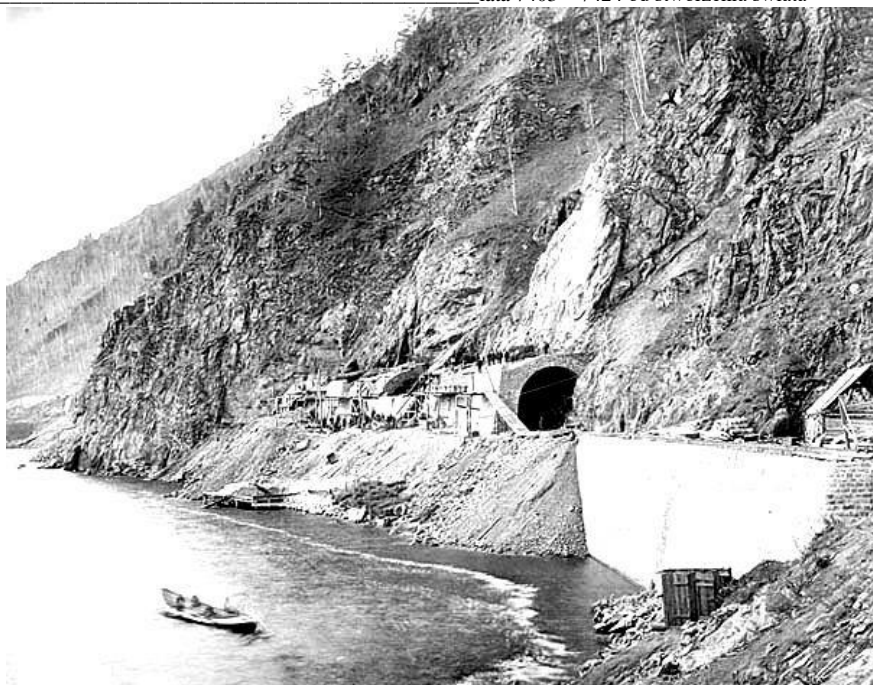

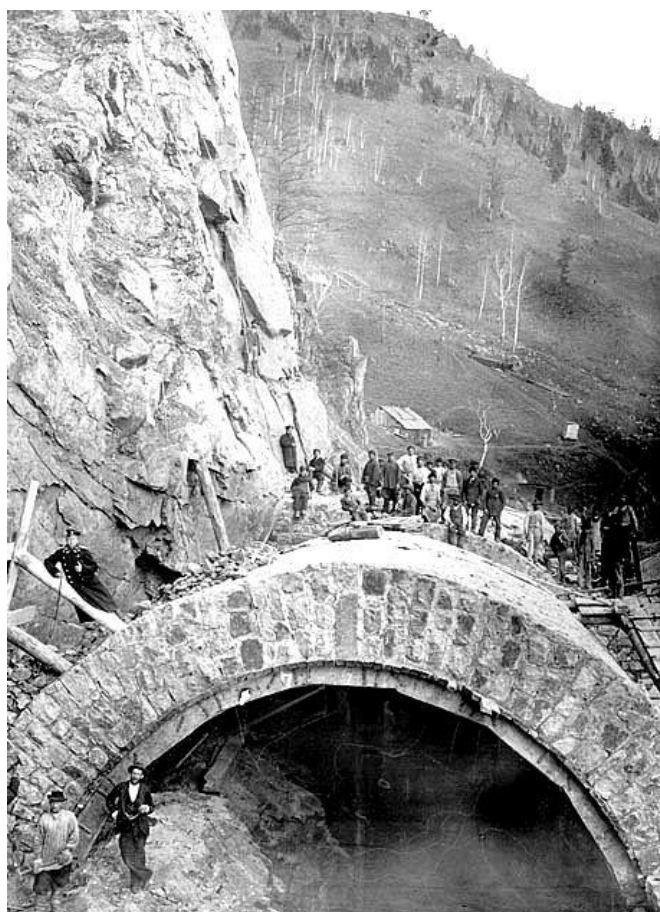
nad Bajkałem

sierpień 1903 roku – ściana oporowa i tunel nr 3

wrzesień 1904 roku – nad Bajkałem – tunel nr 5

wrzesień 1904 roku – nad Bajkałem – tunel nr 5

wrzesień 1904 roku – nad Bajkałem – tunel nr 5 – ręczna robota zesłańców

maj 1904 – nad Bajkałem – tunel nr 5

„mys Katorżanskij” – Ilu katorżników musiało tu zginąć, by nadano tę nazwę?

sierpień 1903 roku – urwisko „Katorżnicze”

Кругобайкальская ж. д.
Рабочий посёлок близ ст.
„Толстый разъезд“.

„roboczy przysiółek” – zwyczajny lagier katorżników

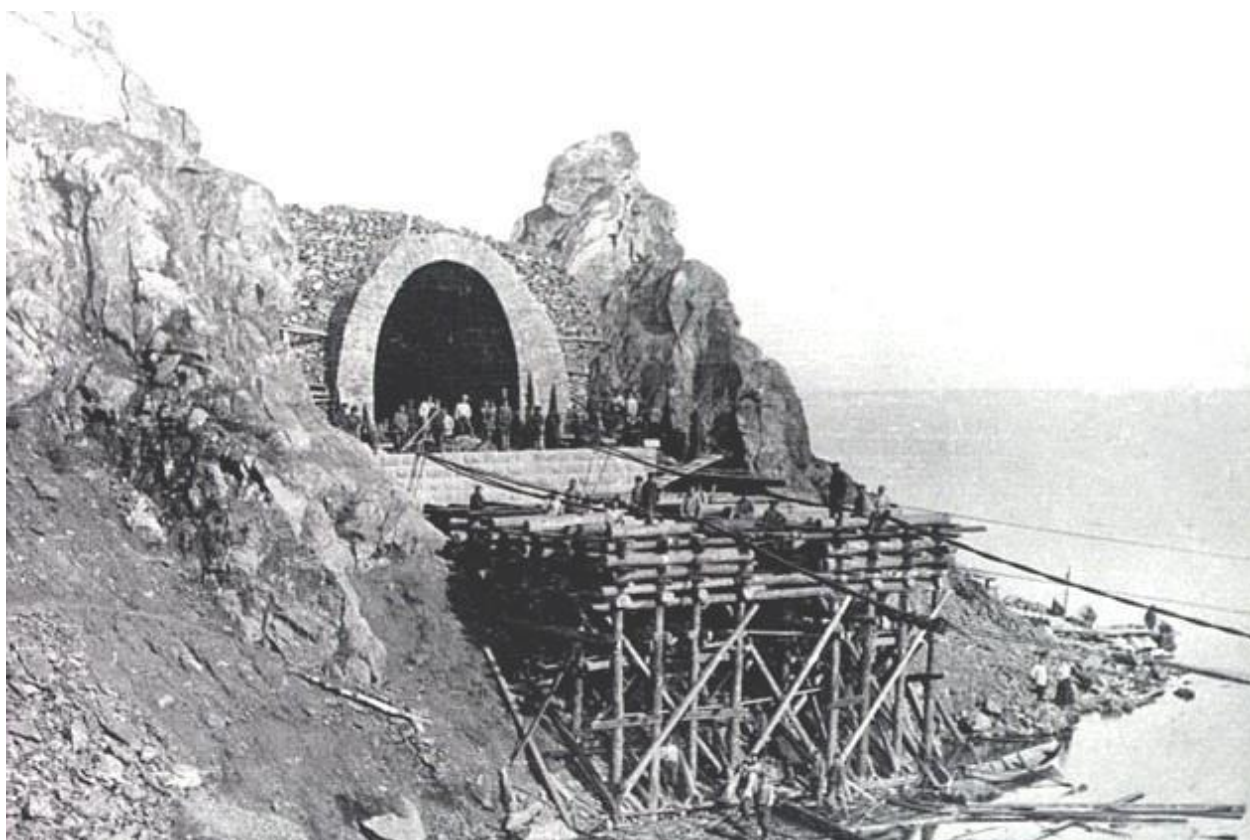
maj 1904 roku – budowa tunelu „Tolstyj” i tunel „Katorżniczy” – ręczna robota zesłańców

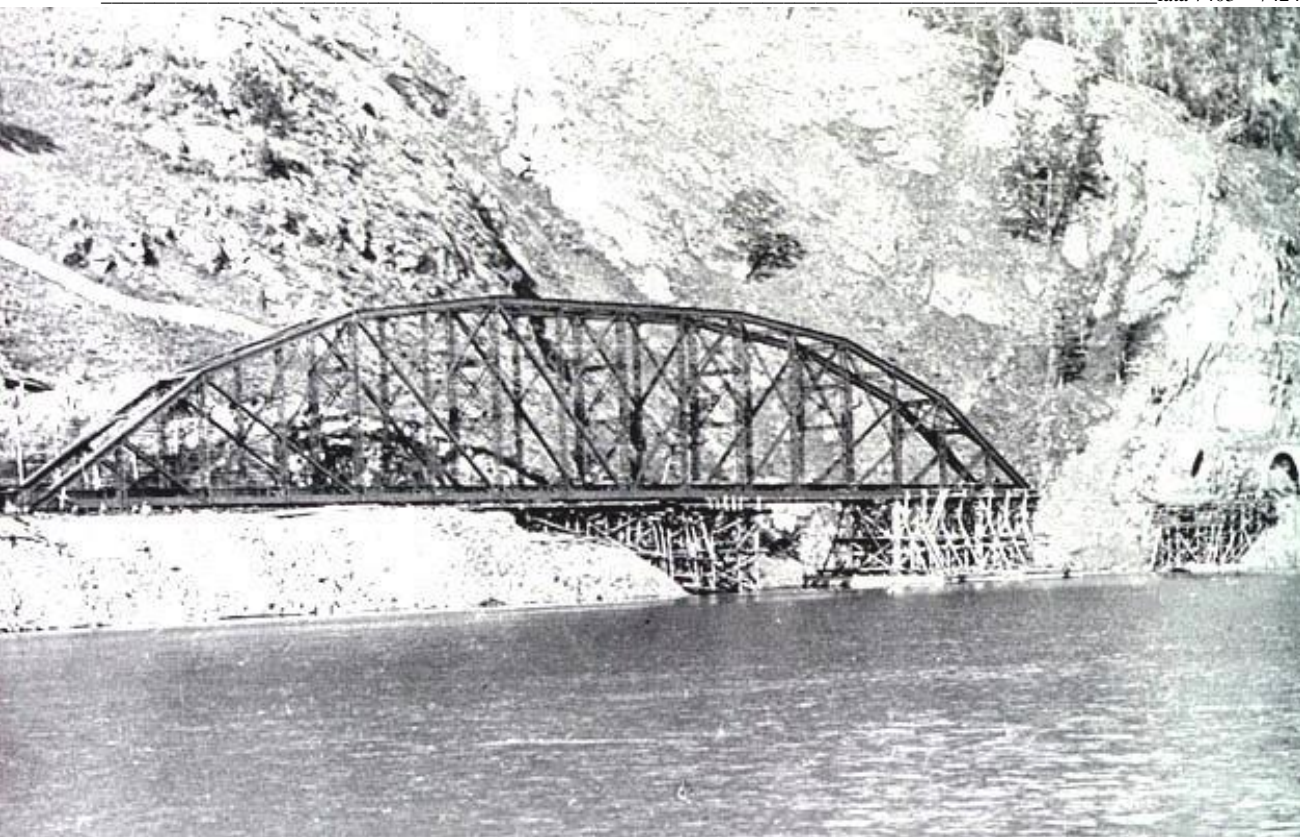
maj 1904 roku – budowa tunelu „Tolstij” i tunel „Katorżniczy”

1904 rok – przecięz to katorżnicy lub co najmniej zesłańcy

sierpień 1904 roku – zatoka Bierzowaja – przeciąganie mostu

sierpień 1904 roku -
przeciąganie mostu bieriozowskiego – ręczna robota zesłańców

wrzesień 1904 roku – galeria Osinowskaja

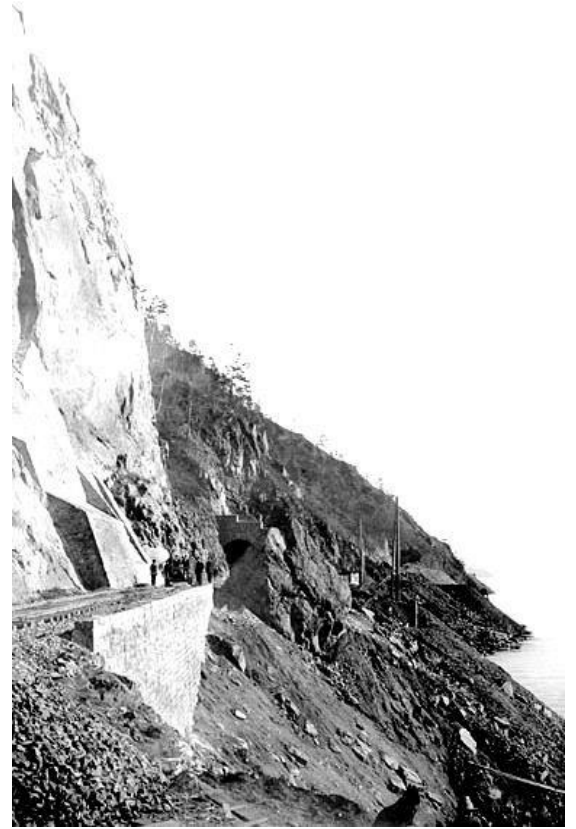
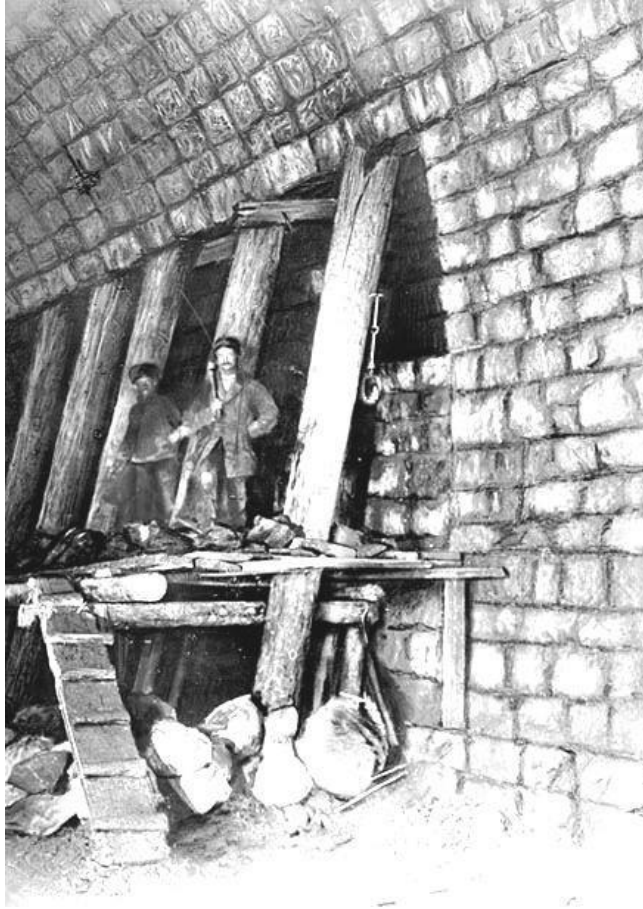

kwiecień i maj 1904 roku – galeria Szumichinskaja – ręczna robota zesłańców

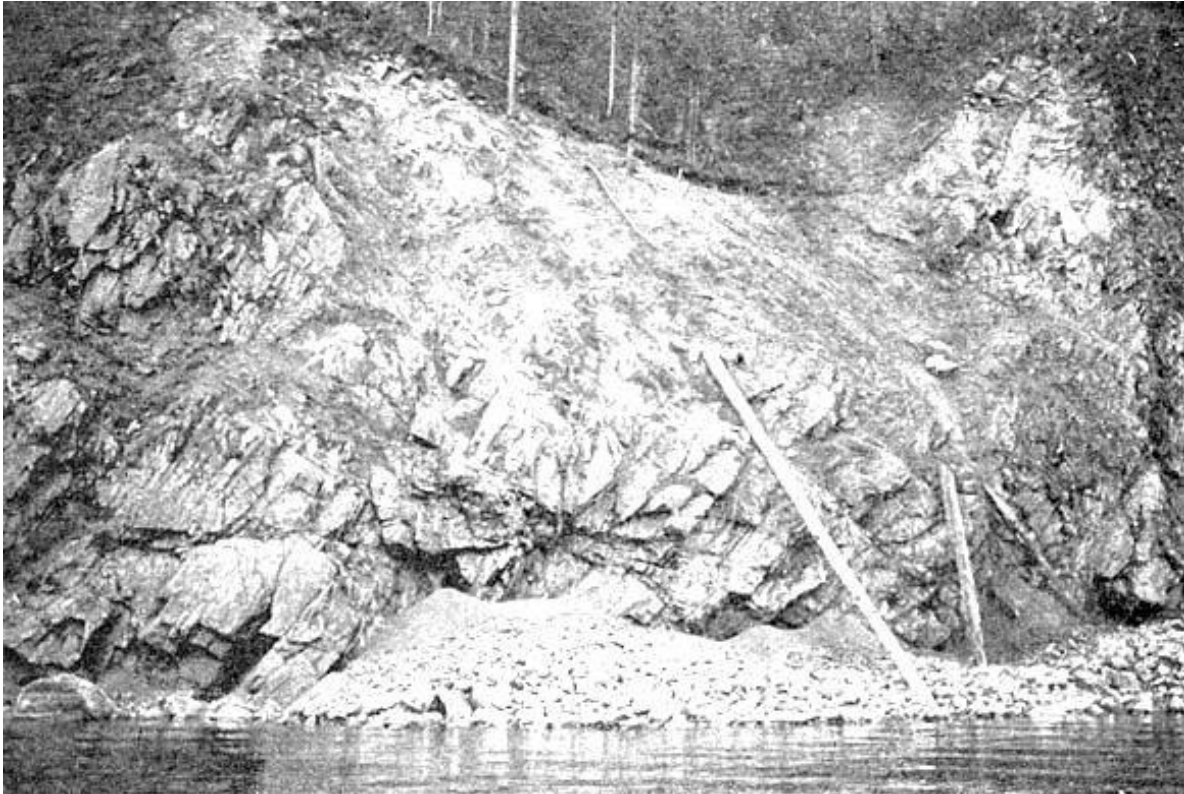
sierpień 1903 roku – tunel Połowinnyj

na tym polegała katorga

1903 rok – zesłańcy przy tunelu „Kosoj Ubur”, a może tylko nadzorczy?

1900 rok – drążenie skały

wrzesień 1905 roku – tunel „Dwojnaja Guba 1”

kwiecień 1904 roku – ręczna robota katorżników

maj 1904 roku – tunel „Bolszoi Kołokolnyj”

strażnik zesłańców z karabinem

maj 1904 roku – „Szaryżałgaj 1” katorżniczy

maj 1904 roku – „Szaryżałgaj 4” – ręczna robota katorżników

1903—1904 rok „Szaryżałgaj 3”

1902—1904 ręczna robota katorżników – wciąganie beczek z cementem i wodą

1900 rok – lager Szaryżałgaj

maj 1904 roku – „Chabartyj 2” – ręczna robota katorżników

maj 1904 roku – „Chabartyj 2”

1903—1905 rok „Guba Upornaja” – budowa kamiennego wiaduktu

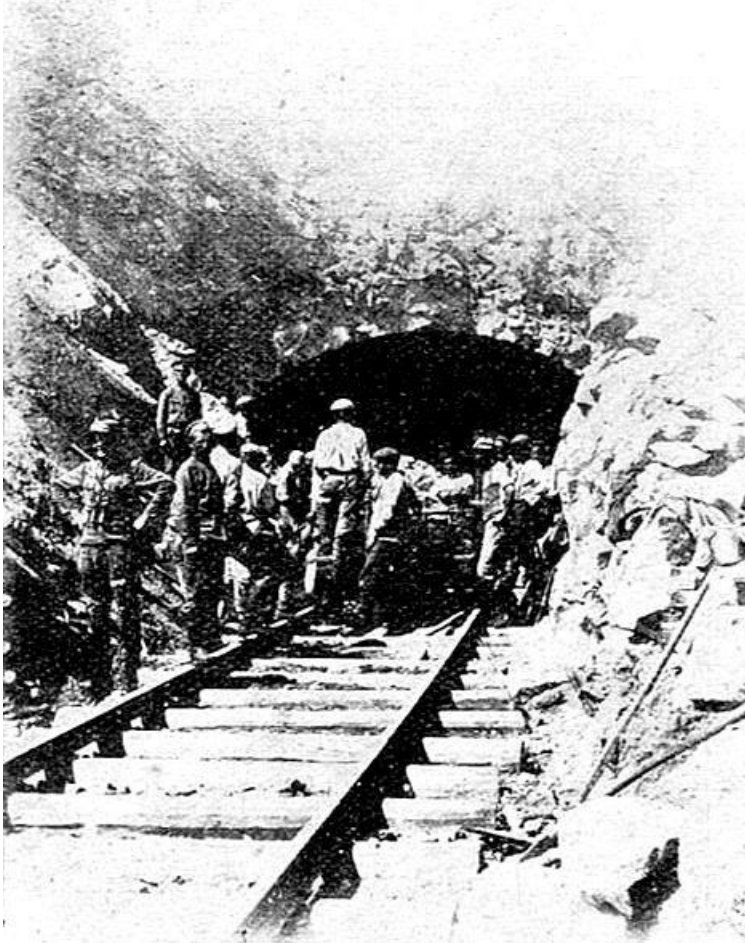
sierpień 1903 roku – rzeka Angasołka – budowa wiaduktu

lipiec 1903 roku – kamieniołom „Sołzan” – katorżnicy i zesłańcy

sierpień 1903 roku – rzeka Snieżnaja – lager

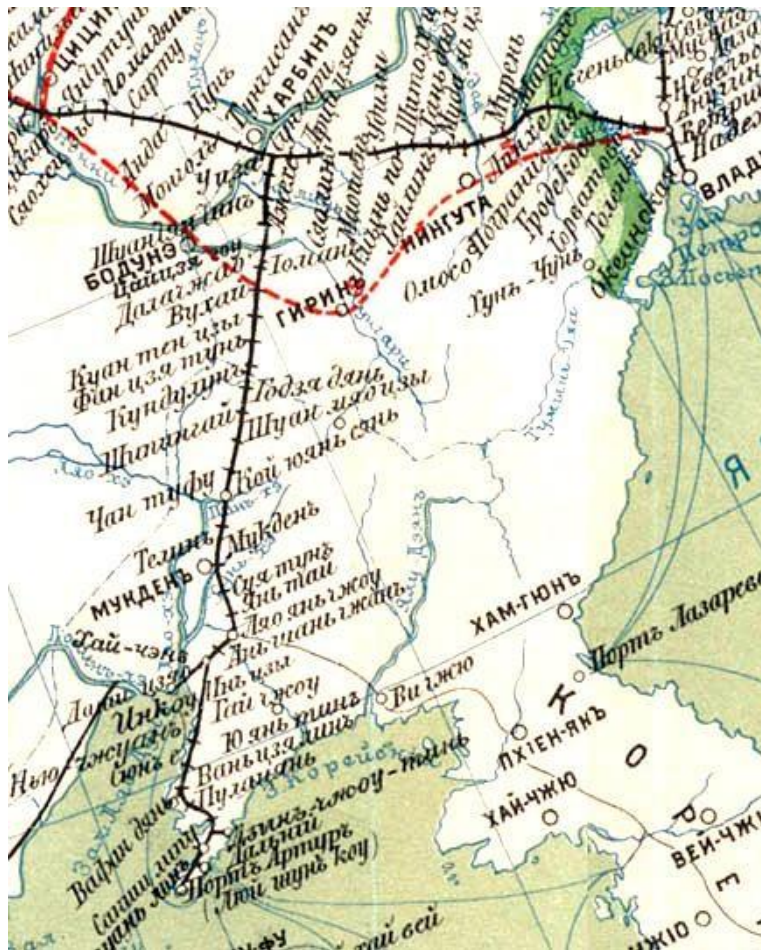
1918 rok – tunel nr 39 „Kirkidaj” już władza komunistów i nadal katorżnicy **Zachodnie połączenie z KWŻD** (Kitajsko-Wschodnia Żelazna Droga). 324 wiorsty (346 km). Trasa: Chiński Rozjazd — Mandżuria. Rozpoczęcie robót: 1897 rok; zakończenie robót: 10 (23) lutego 1901 roku.

Linie Chińsko-Wschodnia i Południowo-Mandżurska. 2377 wiorst (2536 km). Trasa: Mandżuria, Charbin, Pogranicznyj. Charbin, Czanczuń, Port Artur. Rozpoczęcie robót: 28 sierpnia (9 września) 1897 roku; zakończenie robót: 21 października (3 listopada) 1901 roku.

Amurska Lina. 2096 wiorst (2236 km). Trasa: Kuznga, Zipowo, Aleksiejewsk, rzeka Amur, Boczkariewo, Błagowieszczeńsk, Rejnowo, Ruchłowo, odgałęzienie na Kiwdę. Rozpoczęcie robót: 1907 rok; początek regularnej komunikacji do rzeki Amur: 10 (23) marca 1915 roku.

KWZD – chińsko-wschodni odcinek

południowy odcinek

pociąg naczelnika budowy KBŻD

1914 rok – wschodni odcinek

Развозка рельсов и скреплений при укладке путей на станции Амазари

1913 rok – układanie torów

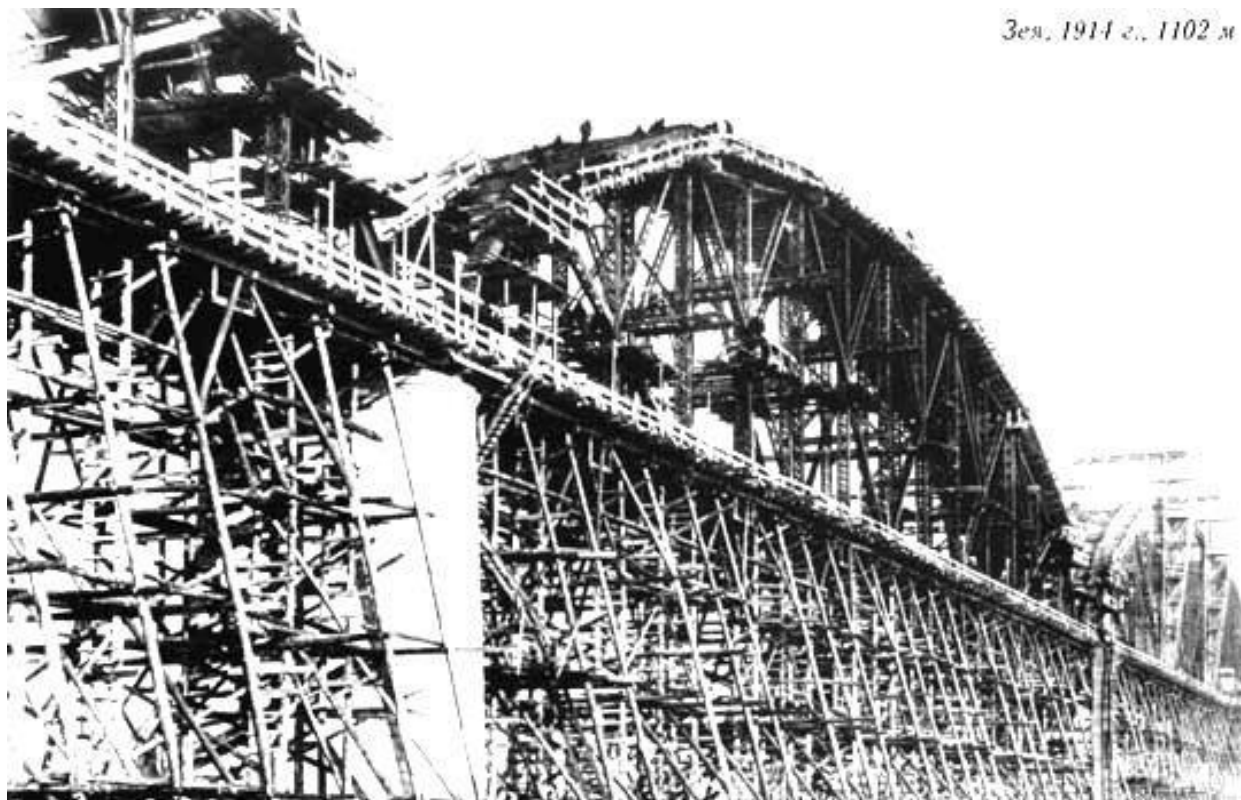
Tyle zdjęć, a ani jednej maszyny, czy choćby jakiegoś pomocniczego urządzenia – tylko ręce zesłańców i katorżników.

1912 rok – rzeka Bolszaja Omutnaja

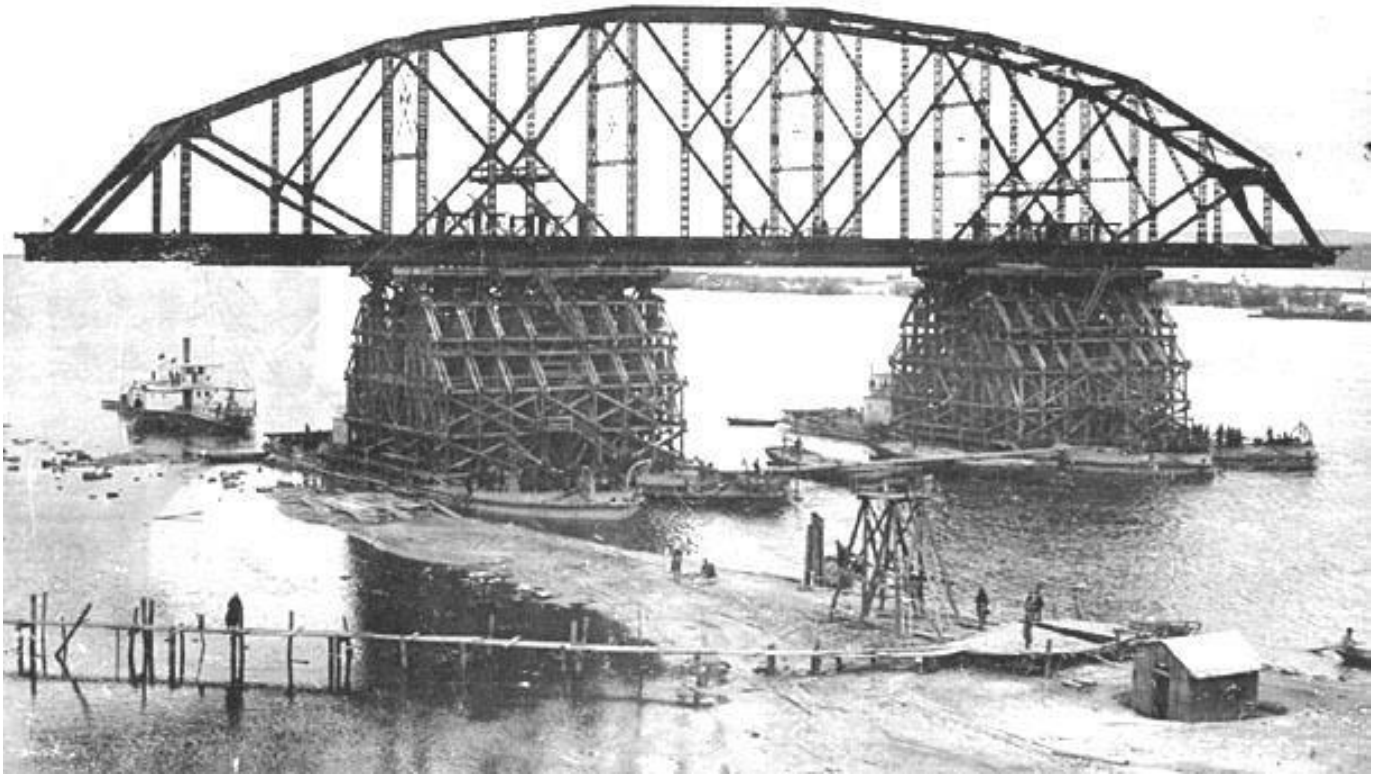
1913 rok – rzeka Bolszaja Omutnaja

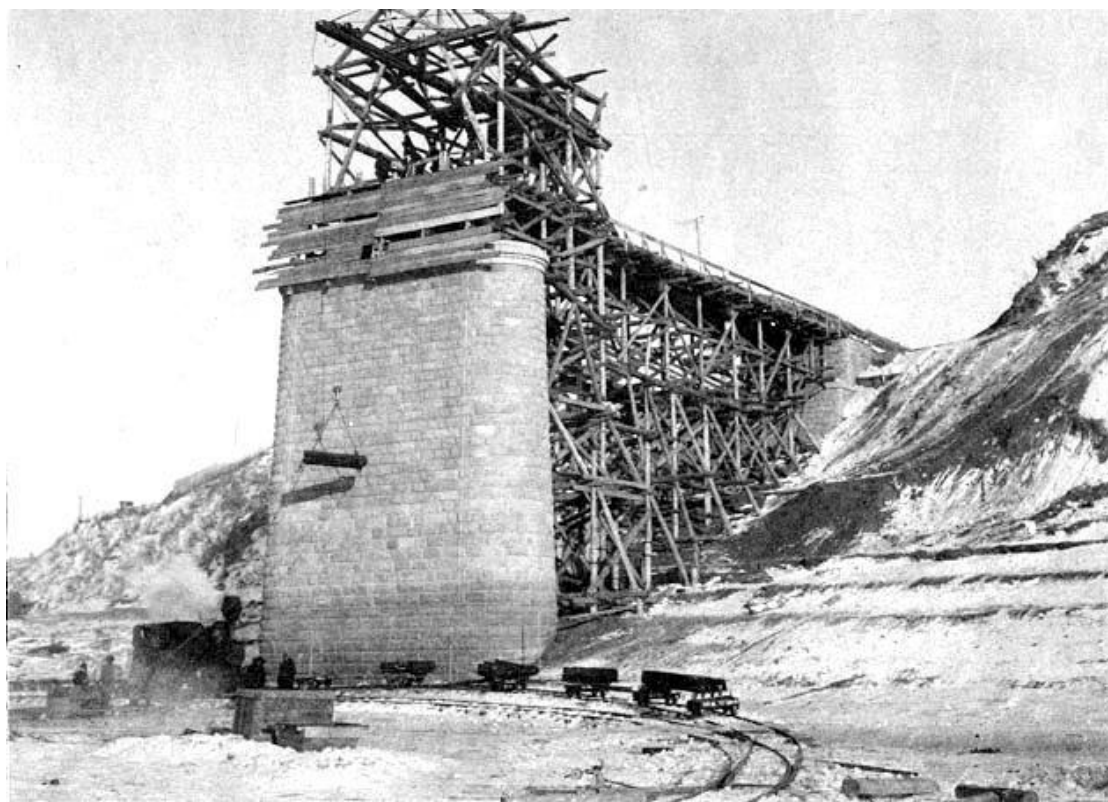
1914 rok – rzeka Zieja – ręczna robota zesłańców

1911 rok 587 wiorsta

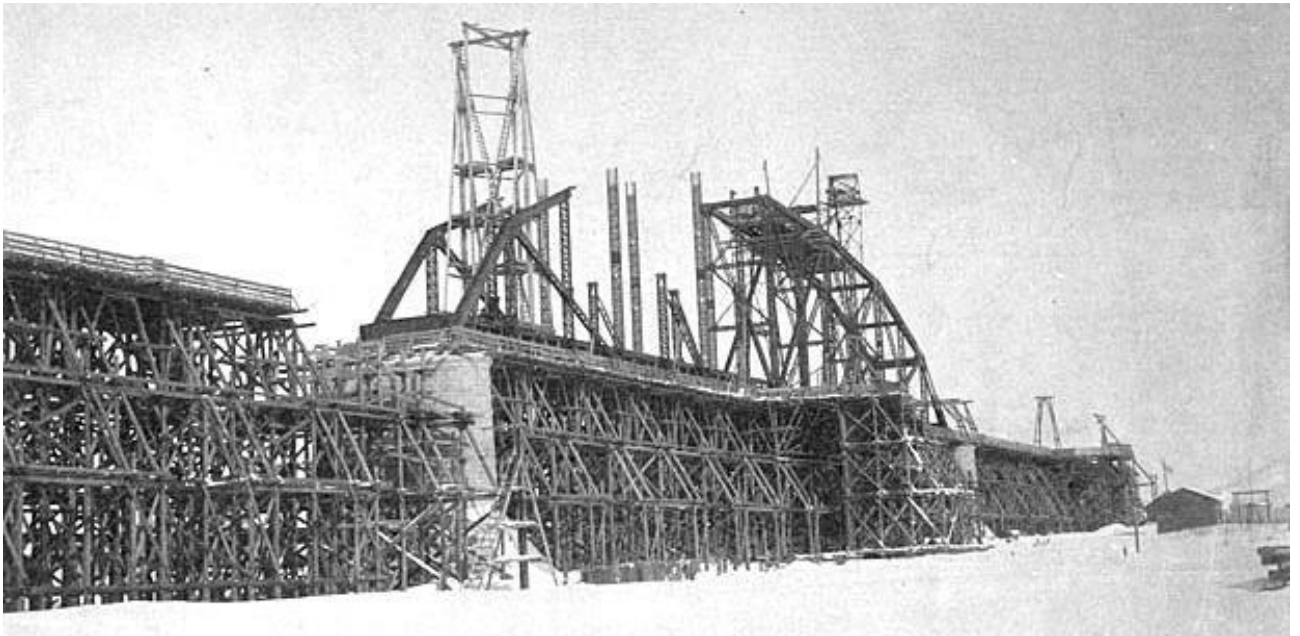
1914 rok Amur most imieniem carewicza Aleksieja

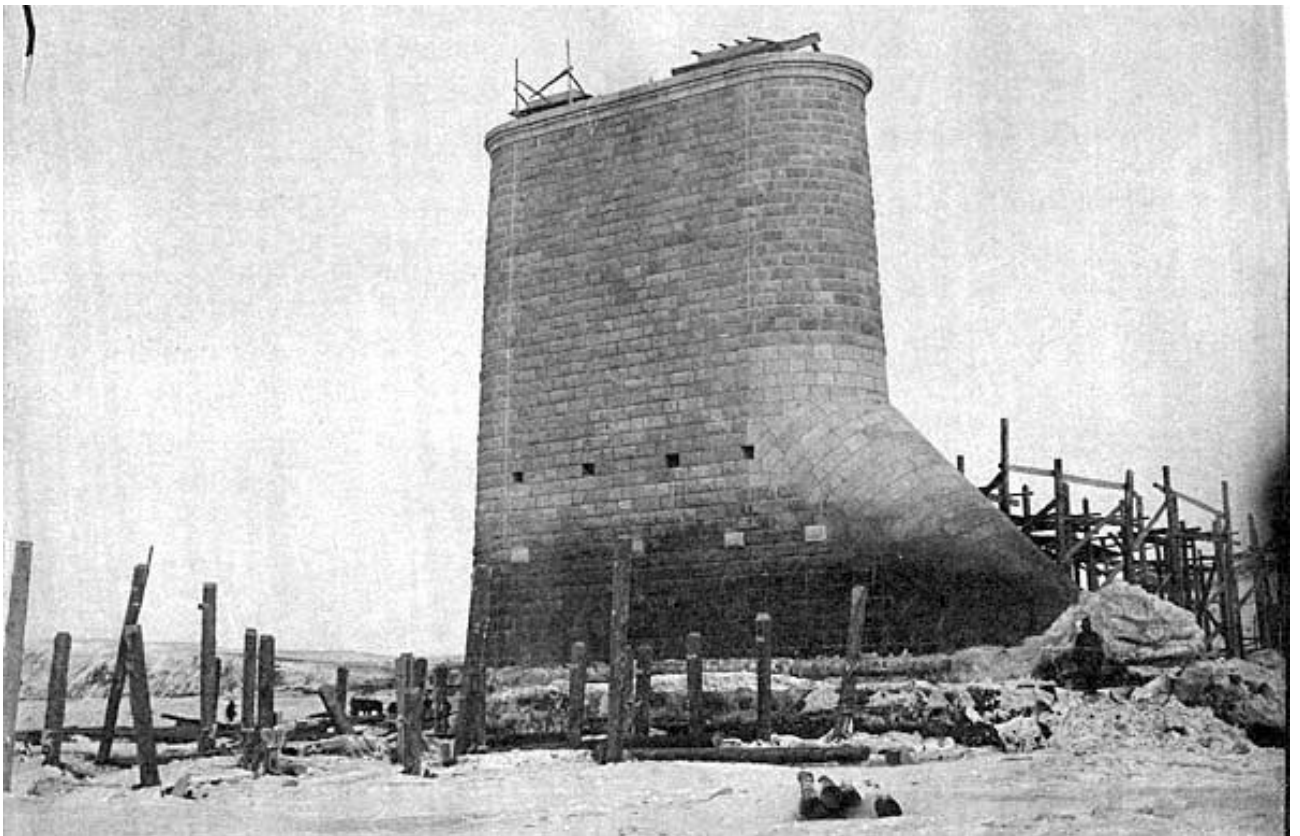
1913 rok – Amur

Amur – zima

1914 rok – Amur – zima

1913 rok – Amur – zima

Великий Сибирскій путь.—Grand Chemin de la Sibérie. № 45.
Укладка пути.

początek XX – wieku: układanie torów

Великий Сибирскій путь.—Grand Chemin de la Sibérie. № 29.
Объѣдъ рабочихъ.

początek XX – wieku: obiad zesłańców

Венник Окейковскія нггъ.—Grand Chemin de la Sibérie. № 16.
Табл. III. Складъ вагоновъ.

zesańcy i ich dom

koniec XIX-wieku – zesłańcy

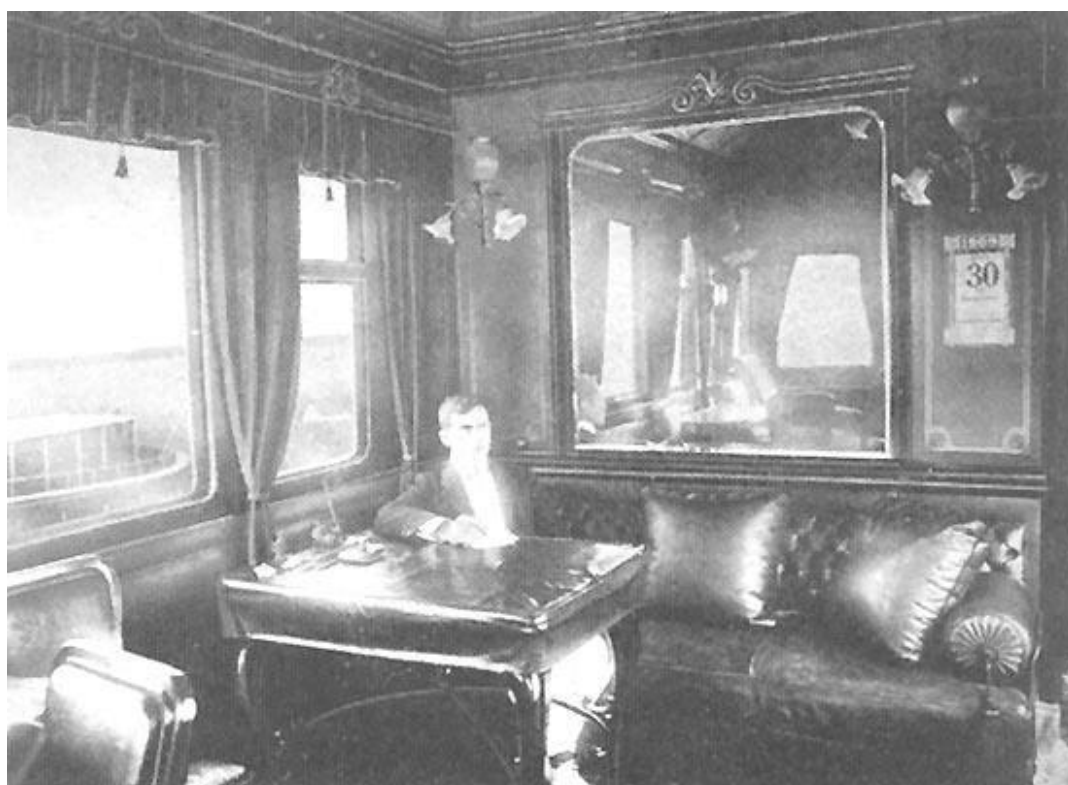
koniec XIX wieku – zesłańcy – jedne maszyny

1899 rok – Sybiracy

1896 rok – robotnicy Korejcy – jedyny ślad o istnieniu takiego narodu

1914 rok – Rosjanin korzystający z kolei transsyberyjskiej

maj 1904 rok – praca katorżników pod strażą karabinu maszynowego – tak było zawsze.

To cała prawda.

Herb Rosji ustanowiony przez Aleksandra III 3 listopada 1882 roku.
Na godzinie 9 jest Polska.

Mikołaj II – dalszy ciąg dziejów

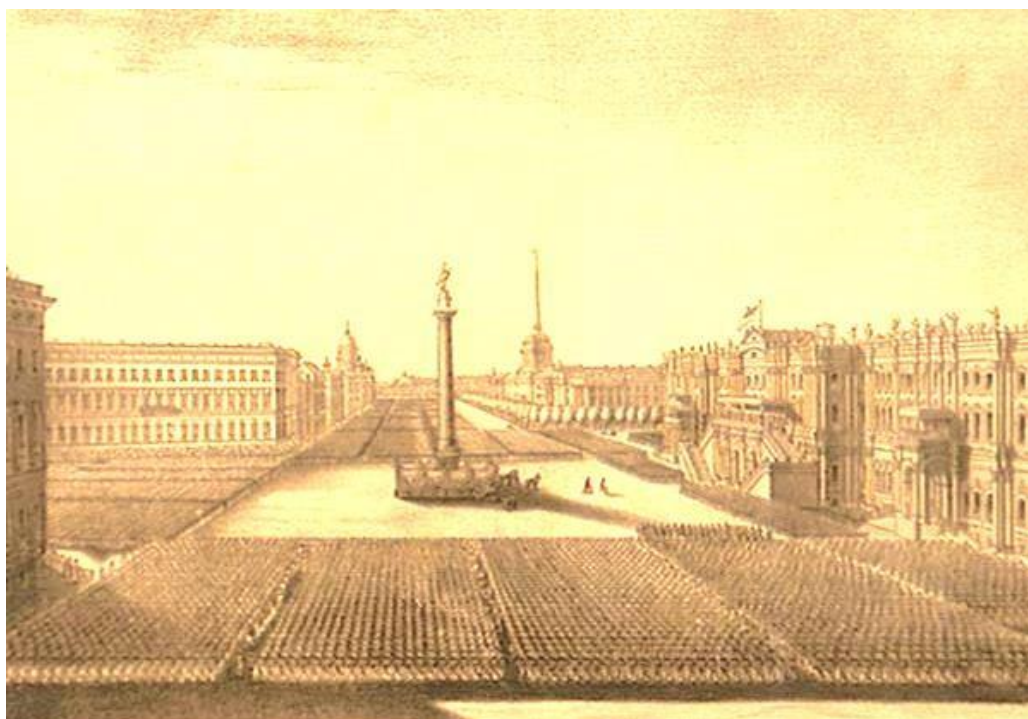
rok 1900:

Opowieść o budowie kolei transsyberyjskiej

lata 7403 – 7424 od stworzenia świata

1900 rok – Europa

Sankt Petersburg – uroczysty przegląd wojsk

Na Cesarstwo Rosyjskie w 1900 roku składały się:

Rosja zasadnicza z Moskwą określona granicami przebiegającymi w rejonie głównych miast Rosji: Petersburg, Ryga, Wilno, Warszawa, Kijów, Kiszyniów, Odessa, Półwysep Krymski, Rostów, Astrachań, Carycyn, Samara, Orenburg, Ufa, Omsk, Semipałatyńsk i rejon rzeki Ob do Morza Karskiego.

Generał-gubernatorstwo Irkuckie na które składały się: północna część Azji oraz Gubernie: Tomska, Jenisejska, Obwody: Zabajkalski, Jakucki, Kameczacki. Wielkie Księstwo Finlandii – autonomiczne od 1809 roku. Królestwo Polskie – w latach 1815—1831 posiadające autonomię.

Mołdowa – przyłączona do Rosji w 1812 roku.

Namiestnictwo Kaukaskie powiększane w kolejnych latach o: w 1801 roku wschodnia Gruzja – Tbilisi (Tyflis); w 1804 roku – zachodnia Gruzja; w 1806 roku – Dagestan; w 1828 roku – Osetia; w 1829 roku – port Poti nad Morzem Czarnym; w 1864 roku – Abchazja; w 1878 roku – Adżaria.

Gubernatorstwo Turkiestańskie w skład którego wchodziły: Gubernia Uralska; od 1822 roku – Obwód Turgajski z miastem Kustanaj; od 1846 roku – port Aleksandrowskij; od 1847 roku – Sergiopol; od 1854 roku – Obwód Siedmiu Rzek (na południe od jeziora Bałchasz); od 1864 roku – Turkiestan na wschód od rzeki Syrdaria; od 1865 roku – miasto Nowy Margełan (Skobielew); od 1868 roku – miasto Bucharą; od 1871 roku – miasto Wiernyj (Ałma-Ata); od 1873 roku – port Krasnowodsk, miasto Chiwa, Turkiestan na zachód od rzeki Syr-daria; od 1881 roku – Obwód Zakaspijski z miastem Aszchabad, od 1884 roku – miasto Merw.

Generał-gubernatorstwo Stepowe z miastami: Semipałatyńsk, od 1824 roku – miasto Kokczetaw; od 1830 roku – miasto Akmolińsk. Na południowym wschodzie Generał-gubernatorstwo Nadamurskie w skład którego wchodziły: od 1853 roku – wyspa Sachalin z miastem Aleksandrowsk; od 1860 roku – Obwód Amurski i Obwód Nadamurski z miastami Chabarowsk i Władywostok. [Atlas, s. 108]

O ogólnym wzroście produkcji przemysłowej Rosji między okresem reform a końcem stulecia świadczyć muszą dane liczbowe. Wytop surówki wynosił w przededniu reformy chłopskiej, w 1860 roku – 20,5 milionów pudów [1 pud = 16,38kg]; w 1900 roku osiągnięto 176,8 milionów pudów. Wydobycie węgla wzrosło w tempie wielokrotnie szybszym, od 18,3 milionów pudów w 1860 roku prawie do miliarda (995,2) w roku 1900. Wydobycie ropy wzrosło w tym samym czasie ze stanu zerowego do 632 milionów pudów. W 1900 roku wyprodukowano w Rosji 135 milionów pudów stali i wydobyto 46 milionów pudów rudy manganowej [...]

Najwięcej robotników pracowało pod koniec stulecia w przemyśle tekstylnym – 643 tysiące, w spożywczym – 225 tysięcy, w ceramicznym – 143 tysiące, w zakładach budowy maszyn – 120 tysięcy. [...]

Ze względu [...] na liczbę mieszkańców Petersburg był predestynowany do odgrywania najważniejszej roli w przemyśle. Stolica miała setki zakładów przemysłu metalowego, tekstylnego, spożywczego i chemicznego, cementownie, cegielnie, papiernie, fabryki mebli i garbarnie. Pracowało w nich około 1900 roku – 150 tysięcy robotników, przy czym niektóre fabryki zatrudniały po kilka tysięcy ludzi; olbrzymie Zakłady Putiłowskie, produkujące szyny kolejowe, wagony, parowozy, mniejsze działa i amunicję, zatrudniały w okresie koniunktury do 12 tysięcy robotników. Prawie 100 tysięcy robotników, z czego 20 tysięcy metalowców, pracowało w Moskwie [...] W porównaniu z obu stolicami inne miasta Rosji miały znacznie mniejsze fabryki [...] W stosunkowo najszybszym tempie rosła produkcja Zagłębia Donieckiego [...]

Poważną rolę w potencjale ekonomicznym Rosji odgrywało Królestwo Polskie, gdzie na przełomie obu stuleci pracowało 250 tysięcy robotników; byli to przede wszystkim górnicy Zagłębia Dąbrowskiego [w tym mój dziadek – Jan Sokołowski], metalowcy Warszawy i tkacze okręgu łódzkiego. Królestwo dawało rocznie 4 miliony ton węgla, 500 tysięcy ton rudy żelaznej, 100 tysięcy ton cynku i 100 tysięcy ton cukru. [Bazyłow, t.2, s. 322-324]

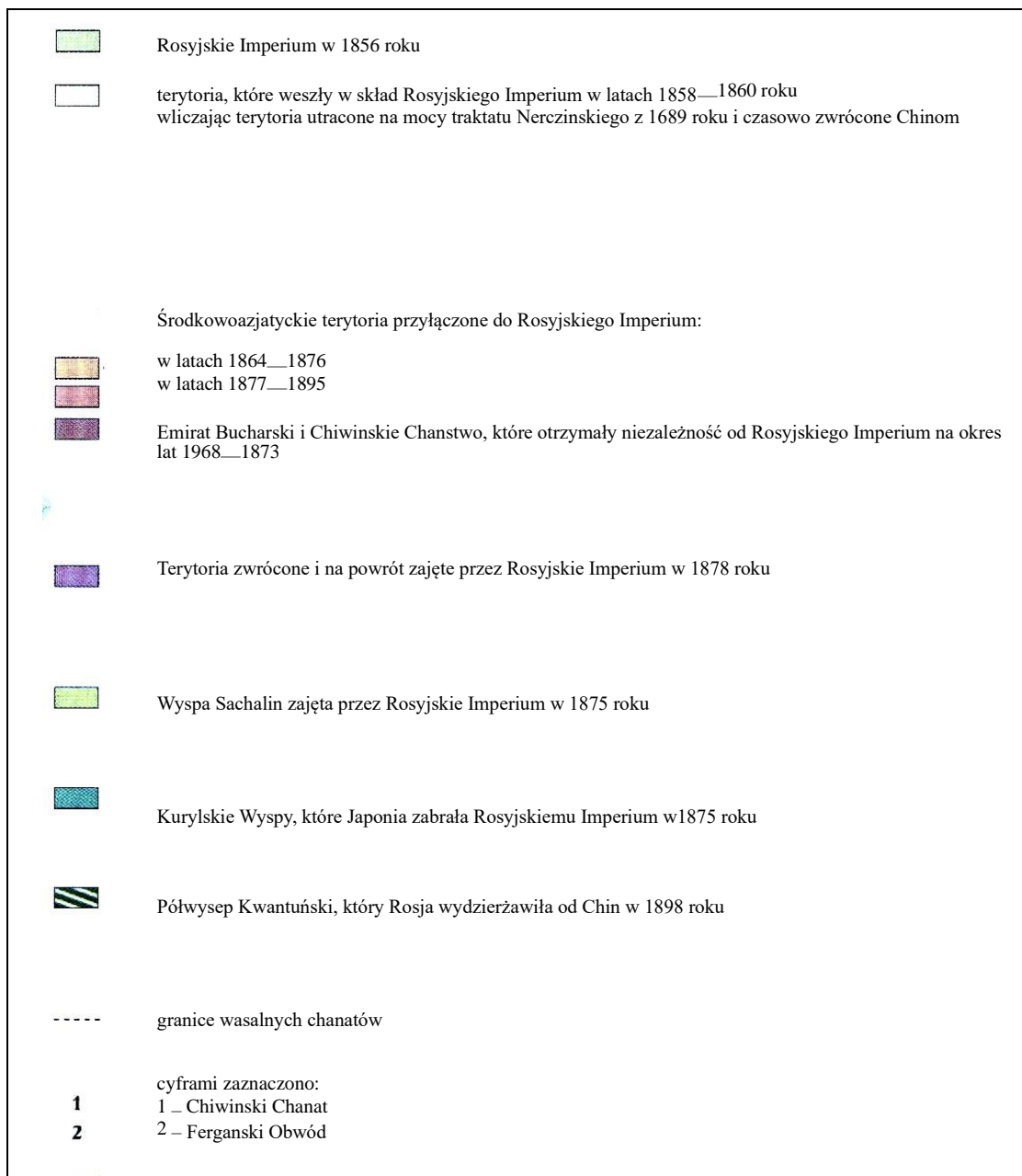
Dynastia Romanowów

Rosyjskie Imperium w końcu XIX wieku

[Atlas – Historia Rosji XIX wieku, ACT-PRESS SZKOŁA, Moskwa s. 30-31]

legenda do mapy rosyjskiego imperium z końca XIX wieku – s. 86

Majkop, miasto Położone u podnóża Kaukazu. Intensywny rozwój nastąpił w początkach XX wieku; po odkryciu złóż ropy naftowej został połączony rurociągami z Tuapse nad Morzem Czarnym i Machaczkałą nad Morzem Kaspijskim.

Taganrog, miasto w europejskiej części. Pod koniec XVIII wieku, po założeniu Sewastopola, utracił znaczenie strategiczne, następnie szybko rozwinął się jako ośrodek handlowy. Od końca XIX wieku następuje rozwój przemysłu.

Czukocki Okręg Autonomiczny, Czukotskij Awtonomnyj Okrug, okręg autonomiczny w azjatyckiej części. Do początku XX wieku wśród mieszkańców tych terenów (Czukczów i Eskimosów) istniał ustrój rodowy i patriarchalna gospodarka.

Dynastia Romanowów

rok**1898:**

W 1898 roku w Mińsku [obecnie stolica Białorusi] powołano Socjaldemokratyczną Partię Robotniczą Rosji.

W latach 1894—1895 Chiny toczyły niepomyślną dla siebie wojnę z Japonią i po jej zakończeniu [...] musiały zapłacić bardzo wysoką kontrybucję; dzięki pośrednictwu Rosji udzielono im pożyczki w Paryżu. Rosja od dawna utrzymywała dość ożywione stosunki handlowe z Chinami, a w tym momencie postanowiła przejść do silniejszego nacisku ekonomicznego. [...] W 1896 roku oba państwa zawarły sojusz obronny przeciw Japonii, przy czym Chiny wyraziły zgodę na poprowadzenie transsyberyjskiej linii kolejowej (budowanej od 1891 roku) przez Mandżurię. [...]

mapa chińsko-wschodniej kolei żelaznej

W 1897 roku nastąpiły wypadki, które umożliwiły rozszerzenie wpływów rosyjskich, dotąd w zasadzie tylko ekonomicznych. W listopadzie tego roku Niemcy zagarnęły port Tsingtao (Cingtao) w zatoce Kiao-Czao, a zaraz potem, jeszcze przed końcem roku, rosyjskie desanty morskie opanowały Talien i Port Artur. W 1898 roku Chiny zgodziły się na wydzierżawienie Rosji Półwyspu Liaotuińskiego i na budowę bardzo ważnego dla Rosji w takim układzie odgałęzienia kolei transsyberyjskiej – od Charbina po Port Artur. [...]

Japonia chciała uznać Mandżurię za rosyjską strefę wpływów – pod warunkiem, że Rosja uzna takie same prawa Japonii w Korei. Rząd rosyjski nie przyjął tej propozycji, w Petersburgu bowiem zyskiwali coraz większą przewagę zwolennicy agresywnej polityki na Dalekim Wschodzie [...] Wtedy Japonia zaczęła się przygotowywać do wojny.

380] rok 1897:

МОСКОВСКОЕ ОХРАННОЕ ОТДѢЛЕНИЕ. *Ульяновъ*

Ленинъ
Владимиръ
Ильичъ Давидовъ Ульяноу
№ 208081.
№ 120344.
№ 17540-901.
№ 3502-908.
Числ. № 4583

1) Волосы: Цветъ	Волнистость	Густота	Длинина
2) Борода и усы: Цветъ	Форма	Густота	Особ.
3) Лицо: Цветъ	Полнокровие	Выражение	Особ.
4) Лобъ: Высота	Накл.	Морщины	Форма головы
5) Брови: Цветъ	Форма	Густота	Расположение
6) Глазные впадин. (орбиты): Величина	Глубина	Расположение	Особ.
7) Глаза: Цветъ радки	Классъ	Особ.	Расст. между глазъ
8) Носъ: Спинка	Основание	Выст.	Длина
9) Уши: Форма	Оттопренность	Велич.	Шир.
10) Борд.: Нач.	Верх.	Низ.	12) Противопол.: Накл.
11) Ночка: Накл.	Форма	Приростание	13) Внутр. скл.: Вып.
14) Губы: Форма	Высота	Толщина	Выступаніе
15) Подбородокъ: Длина	Накл.	Форма	Полнота
16) Плечи: Ширина	Накл.	Шей	Особ.
17) Руки: Величина	Привычка держать	Особ.	Особ.
18) Ступни ногъ: Длина (№ обуви)		Особенность лоры ногъ	
19) Осанка (выправка корпуса, Манера держаться):			
20) Походка:			
21) Особ. въ жестикуляціи, гримасѣ, мимикѣ, и т. п.			

Подпись

3) Во весь ростъ, стоя, въ 3/4 въ томъ самомъ головномъ уборѣ, верх. часть обуви, въ котор. былъ задержанъ. Если носить очки, то одѣть.

1897 rok – policyjne akta Lenina

Radykalizacja nastrojów społecznych sprzyjała tworzeniu się nielegalnych organizacji i struktur o charakterze rewolucyjnym. W 1897 roku powstała w Rosji i na ziemiach polskich żydowska organizacja socjaldemokratyczna — Bund.

Według spisu w 1897 roku Rosja liczyła wówczas 125 milionów 639 tysięcy mieszkańców (w tym Królestwo Polskie – 9 404 tysiące) bez Finlandii. Największym miastem był Petersburg – 1 264 920 mieszkańców, potem szły: Moskwa – 1 038 591, Warszawa – 638 692, Odessa – 403 815, Łódź – 314 tysięcy, Ryga – 282 tysiące, Kijów – 247 723; [...]

[Bazyłow, t.2, s. 323]

Dynastia Romanowów

Odbył się pierwszy ogólnopaństwowy spis ludności rosyjskiego imperium. W Rosji było 125 milionów ludzi, w tym 77,1% stanowili chłopi. Młodzież do 21 roku życia stanowiła 50% ludności; tylko 14% ludności mieszkało w miastach. W całej Rosji 19 miast miało powyżej 100 tysięcy ludności. Miastami z ponad milionowym zaludnieniem była Moskwa i Petersburg. 75% ludności zamieszkiwało europejską część Rosji, 5% - na Syberii. 57% zaludnienia

---

państwa stanowiły nierosyjskie narody – obcokrajowcy. Spis zanotował **146 języków** [pogrubienie moje], którymi mówiły narody w Rosji. Dworzanie i urzędnicy liczyli 1 milion 850 tysięcy ludzi, duchowieństwo (chrześcijańskie) – 590 tysięcy, kupiectwo – 280 tysięcy, kozactwo – 3 miliony, mieszczenie – 13,5 miliona, chłopci – 97 milionów ludzi. Pisać i czytać umiało 21,1% ludności (mężczyźni – 29,3%, kobiety – 13,1%). Wyższe wykształcenie miało niewiele ponad 1% ludności, średnie wykształcenie – 4% potrafiących czytać i pisać.

Ustanowiono prawo ograniczające długość dnia pracy w fabrykach do 11,5 godzin i zabroniono pracy w wolne dni.
[Ogonowskaja, s. 417-418]

1897 rok – carskie jajo koronacyjne i jego zawartość

zabawka dla cara

**rok
1896:**

Panowanie Mikołaja II zaczęło się pod bardzo złymi auspicjami. Podczas uroczystości koronacyjnych w Moskwie, w maju 1896 roku, nastąpiła przerażająca w skutkach katastrofa na tzw. Polu Chodyńskim, w zachodniej części miasta. W oczekiwaniu na zwyczajowe rozdawnictwo podarków stłoczyły się tam masy ludzi, oczywiście także mnóstwo kobiet i dzieci. Teren wybrano źle, pole pełne było wybojów i otoczone z jednej strony rowem, w dodatku prowadzono tam różne roboty ziemne. W potwornym tłoku deptano się nawzajem i ponad tysiąc osób straciło życie. [...] Fatalne wrażenie zrobiło również to, że car wieczorem tego samego dnia wziął udział w uroczystym przyjęciu u ambasadora francuskiego.

[Bazyłow, t.2, s. 394-395]

Rosja z Chinami zawarły umowę przeciwko Japonii. Rosja otrzymała pozwolenie na budowę wojenno-morskiej bazy w Port Artur na Półwyspie Laodunskim. [Ogonowska, s. 435]

Armenia, Hajastan, państwo w zachodniej części Azji, na Zakaukaziu. W części Armenii, która pozostała przy Turcji, rosły napięcia spowodowane prześladowaniami Ormian (m.in. w latach 1895—1896 Turcy i Kurdowie dokonywali masowych rzezi wśród ludności ormiańskiej), powodując ich emigrację na obszary wcielone do Rosji.

„W roku 1896 w Petersburgu wybuchły sławne masowej strejki tkaczy. To dodało ducha inteligencji. Widząc przebudzenie się wielkich rezerw, studenci nabrali odwagi”.

[Trocki, s. 119]

**rok
1895:**

Opowieść o przesiedleńcach, czy raczej rusyfikacji Syberii

W latach dziewięćdziesiątych XIX wieku roczny przyływ osadników na Syberię wynosił od 100 tysięcy do 200 tysięcy. [...]

W ciągu trzydziestu lat (1861—1891) na Syberię przeniosło się 450 tysięcy osób, natomiast w jednym tylko dziesięcioleciu [1891—1900] poszło na Syberię drogą lądową 779 tysięcy osób, do tego należy doliczyć 60 tysięcy przybyłych do Kraju Ussuryjskiego drogą morską. [...]

–
Ukaz z 1889 roku przewidywał pomoc pieniężną dla przesiedleńców na urządzenie się w nowym miejscu oraz pewne ulgi podatkowe w początkowym okresie gospodarowania. [...]

Główna fala osadnicza szła na południe do guberni tomskiej, na Ałtaj, gdzie osiadło w latach dziewięćdziesiątych 75% ogólnej liczby przesiedleńców. Rząd zainteresowany był zwłaszcza w zaludnieniu dziesięciowiorstowego pasa, przez który biegła kolej syberyjska. Osadnikom wydawano więc znaczne zapomogi pieniężne i ulgi [...]

Dynastia Romanowów

Spośród zarejestrowanych w Tomsku w jednym dziesięcioleciu (1883—1893) 207 tysięcy przesiedleńców – chorzy stanowili ponad 10%. Nadzwyczaj trudne były również początki po przybyciu na miejsce osiedlenia. Osadnicy mieszkali początkowo w ziemiankach, szałasach bądź naprędce skleconych lepiankach i dopiero potem budowali dom i inne pomieszczenia gospodarcze. [...]

W Syberii Zachodniej każdy mężczyzna otrzymywał nadział wielkości 15 dziesięcin [1 dziesięcina = 1,0925 hektara]. W Kraju Nadamurskim, gdzie ziemi było pod dostatkiem, nadziały były znacznie większe – dochodziły do 100 dziesięcin na jedną osobę płci męskiej. Każda rodzina otrzymywała tu przywilej na bezpłatne korzystanie z tej ziemi na okres 20 lat. W ciągu tego czasu mogli oni wykupić ziemię na własność płacąc po 3 ruble za dziesięcinę. Jeżeli zaś w tym okresie ziemia nie została wykupiona, chłopci winni byli płacić czynsz za jej użytkowanie. [...]

W latach osiemdziesiątych rząd poczynił znaczne wysiłki dla zagospodarowania Kraju Ussuryjskiego, a zwłaszcza terenów przygranicznych. W tym celu zaczęto przewozić osadników na koszt państwa statkami rosyjskiej „Floty Dobrowolnej”. [...]

W latach dziewięćdziesiątych XIX wieku Syberia produkowała łącznie ponad 160 milionów pudów zboża [1 pud = 16,38 kg], dysponowała więc znacznymi nadwyżkami. Znajdowały one odbiorców w różnych rejonach państwa rosyjskiego. [...]

Pod koniec XIX wieku ogólna produkcja zboża wzrosła dość znacznie dzięki objęciu pod uprawę nowych ziem. W efekcie w 1899 roku Syberia dała 216 milionów pudów zboża. [...]

Liczba koni i bydła wzrosła w latach 1860—1895 dwukrotnie. [...]

W 1897 roku przeprowadzono w państwie rosyjskim pierwszy powszechny spis ludności. Spis ten dostarczył bardzo ciekawych danych o strukturze i rozmieszczeniu ludności Syberii. W 1897 roku mieszkało w tym kraju [na Syberii] 5 milionów 760 tysięcy 169 osób. Z tego tylko 870 tysięcy 536 przypadało na ludność rdzenną, resztę zaś, 4 889 633 osoby, stanowiła ludność napływowa przybyła na Syberię z Rosji europejskiej. Spośród ludności napływowej 95% przypadało na Rosjan, a tylko 5% na Ukraińców, Białorusinów, Polaków. Tych ostatnich przebywało na Syberii według danych spisu 29 tysięcy 729. Rosjanie stanowili wówczas 80,8% ogółu mieszkańców Syberii. [...]

Ludność miejscowa, stanowiąca 15,1% ogólnej liczby ludności Syberii, była rozmieszczona nierównomiernie. W liczbach względnych i absolutnych najwięcej było jej w guberni jakuckiej, gdzie stanowiła ona zdecydowaną (87,5%) ogółu mieszkańców. Następnie sporo jej było w Zabajkału (1/3 mieszkańców) i w guberni irkuckiej. Im dalej na zachód, tym autochtonów było mniej. Jedynie jeszcze Daleka Północ stanowiła teren z przewagą ludności miejscowej. Ciekawe wnioski nasuwają się, gdy się porównuje dane spisu ludności z 1897 roku z odpowiednimi danymi zawartymi w pracy Borysa Dołgich o składzie plemiennym i rodowym narodów Syberii w XVII wieku. [Dołgich B.O., *Rodowej i plemiennoj sostaw narodow Sibiri w XVII w.*, Moskwa 1960), s. 615-617] Okazuje się, że w XVII wieku liczba autochtonów sybirskich wynosiła 236 tysięcy. Zatem w ciągu dwóch wieków miejscowe ludy powiększyły swój stan prawie czterokrotnie. Okazuje się jednak, że wzrost liczby ludności narodów syberyjskich odbywał się nierównomiernie. Jedne ludy ulegały znacznemu zwiększeniu, inne tylko niewielkiemu, a były również i takie, które się zmniejszyły. Poważnie wzrosła liczba Buriatów (w XVII wieku było ich 27 tysięcy 300, a w 1897 roku – 289 tysięcy), Jakutów (odpowiednie dane dla tych okresów: 28 500 i 226 000), a także Tatarów (17 000 w XVII wieku i 53 tysiące w 1897 roku) oraz Turków ałtajskich (16 700 i 108 800). [...]

Z drugiej jednak strony wiele ludów syberyjskich zmniejszyło swój stan posiadania w ciągu tych dwóch wieków (przede wszystkim Jukagirzy, Itelmeni, Koriacy, Eskimosi), a niektóre całkiem znikły z mapy etnograficznej Syberii (Keci, Samojedzi sajańscy, Kottowie). Zmniejszenie lub wręcz wymieranie narodów syberyjskich spowodowane było pogorszeniem się warunków bytowych tych ludów, powszechnym zubożeniem wynikłym z utraty terenów łowieckich i zmniejszeniem się stanu zwierzyny, przy równoczesnym wzroście potrzeb jako skutku zbliżenia z narodami o wyższej kulturze. [...]

Potęgujący się z roku na rok przyrwył ludności z Rosji europejskiej zmusił władze carskie do rozpoczęcia prac nad „nowym urządzeniem stosunków rolnych na Syberii”, których celem było wygospodarowanie ziemi dla przesiedleńców z Rosji. Można to było osiągnąć odbierając miejscowym ludom część ziemi lub terenów łowieckich. Ziemia przechodziła do dyspozycji państwa. Prace w tym kierunku rozpoczęto w 1896 roku i trwały one 5 lat, koncentrując się przede wszystkim na Ałtaju oraz Syberii Wschodniej. Efektem *Nowego urządzenia stosunków rolnych*, zresztą nie zakończonego z powodu oporu autochtonów, było odebranie miejscowym ludom 30 milionów dziesięcin ziemi i przekazanie jej do dyspozycji organów państwowych na tzw. fundusz kolonizacyjny.

Przy końcu XIX wieku i na początku XX wieku zreformowano również system administrowania autochtonami syberyjskimi, ustanowiony przez Sperańskiego jeszcze w 1822 roku. Dotychczasowe jednostki administracyjne – dумы stepowe i uprawy – likwidowano, a na ich miejsce tworzono jednostki, jakie istniały i działały wśród ludności rosyjskiej, a więc oparte na zasadzie terytorialnej, a nie plemienniej czy rodowej. W ten sposób dotychczasowa władza arystokracji rodowej została poważnie ograniczona, na czele bowiem zarządów gminnych i gromadzkich stawiano zwykle nowych ludzi rekrutujących się spośród bogatych chłopów.

Zarówno reforma rolna, jak i administracyjna spowodowały znaczne niezadowolenie miejscowych ludów. Na czele walki autochtonów stawała często arystokracja plemienna [...]

Bardzo szeroki zasięg miały protesty ludności buriackiej, dla której nowe reformy niosły wielkie niebezpieczeństwa, godziły bowiem w podstawy jej gospodarki hodowlanej. Już w 1899 roku przedstawiciele ludności buriackiej z guberni irkuckiej zwrócili się do ministra rolnictwa z prośbą o wstrzymanie prac nad reformą rolną na Zabajkalu. Gdy ten apel nie odniósł skutku, arystokracja buriacka skierowała podanie do cara. Pod petycją widniało 10 tysięcy podpisów Buriatów, lecz i to nie odniosło skutku. Wysłano więc delegację do stolicy, car jednak jej nie przyjął, władze zaś poinformowały Buriatów, że reformy nie ulegną zmianie. Wtedy protesty przeciwko polityce rządu przybrały znacznie szersze rozmiary i bardziej ostrą formę. Wyraziły się one w bojkocie administracji gminnej, wybrani zaś urzędnicy nie przystępowali do pełnienia swych obowiązków. Ponadto członków komisji rolnych nie dopuszczano do robót pomiarowych. W rejonach objętych ruchem rząd wprowadził stan wzmocnionej ochrony, lecz mimo to nie udało się władzom zakończyć prac pomiarowych. Wznowiono je dopiero po upadku rewolucji 1905 roku. [Łukawski, s. 224-240]

*

rok 1894:

W 1894 roku Mikołaj II Romanow został cesarzem.

Następca Aleksandra III, Mikołaj II (panował w latach 1894—1917), ostatni car Rosji, nie miał zamiaru zmieniać systemu wprowadzonego przez ojca i odstępować od samowładztwa. [...] reakcyjny system utrzymywał się w całej rozciągłości [...]

Car Mikołaj II był człowiekiem przeciętnym, z różnych powodów nieprzygotowanym należycie do sprawowania rządów i mało energicznym. Mimo że w wielu sytuacjach wykazywał nawet daleko idący upór, ulegał na ogół łatwo i często wpływom zewnętrznym, zwłaszcza tym, które wychodziły ze środowiska bardzo już wtedy rozgałęzionej i licznej rodziny Romanowów. [...]

Wszystkie [... te] osobistości odznaczały się dużą energią i aktywnością, same też ulegały różnym postronnym wpływom, co razem składało się na gęstwinę faktów, niedających chlubnego świadectwa dworowi carskiemu w jego schyłkowym okresie. Za pośrednictwem wielkich książąt i ich małżonek robili fantastyczne interesy aferzyści i spekulanci najróżniejszego autoramentu, uzyskując najbardziej intratne koncesje i milionowe pożyczki. Docierali na dwór lub działali poza dworem, korzystając przy tym z bezkarności – szarlatani, oszuści i znachorzy; dzięki carowej i „Czarnogórkom” (lud rosyjski stale tak nazywał żony Mikołajewiczów) zacząć miał później swoją działalność i prowadzić ją do końca 1916 roku aż nadto znany w historii Rosji Grzegorz Rasputin. [...] [Bazyłow, t.2, s. 394]

„W 1894 roku zmarł Aleksander III. Jak zawsze w podobnych wypadkach, liberalne nadzieje usiłowały znaleźć oparcie w następcy tronu. Odpowiedział im kopnięciem. Na przyjęciu członków samorządu ziemskiego młody car [Mikołaj II] nazwał nadzieje konstytucyjne «bezsensownymi marzeniami». Mowa została wydrukowana we wszystkich gazetach”.

[Trocki, s. 108]

Dynastia Romanowów

Mikołaj II z matką (ok. r. 1871) księżniczką heską – Alicją, kuzynką cesarza niemieckiego Wilhelma II Hohenzollerna i wnuczką królowej Wiktorii. Po przejściu na prawosławie Alicja przybrała imię Aleksandra Fiodorowna.

ALEKSANDER III ALEKSANDROWICZ POKOJOTWÓRCA

АЛЕКСАНДР III АЛЕКСАНДРОВИЧ МИРОТВОРЕЦ

urodzony 26 lutego 1845 roku zmarł 20 (01/11)

października 1894 roku

17 imperator Rosji

dynastia „mieszana”: Holstein-Gottorp-Romanow panował od 1

(13) marca 1881 roku do śmierci

jego ojciec: Aleksander II Mikołajewicz – imperator w latach 1855—1881 jego matka:

Maria von Hassen und bei Rhein 1824—1880

jego żona: Maria Zofia Fiedorowna of Denmark (córka Krystiana IX króla Danii) 1847—1928 jego

rodzeństwo: ■ Mikołaj 1843—1865

■ Włodzimierz 1847—1909

■ Aleksy 1850—1908

■ Sergiusz 1857—1905

■ Paweł 1860—1919

jego dzieci: ■ Mikołaj II 1868—1918 imperator w latach 1894—1917

■ Aleksander 1869—1870

■ Jerzy 1871—1899

■ Ksenia 1875—1960

■ Michał 1878—1918

■ Olga 1882—1960

Aleksander III z rodziną
Aleksander III

rok 1894:

Aleksander III Romanow, żył w latach 1845—1894, był cesarzem rosyjskim od 1 marca 1881 roku, drugi syn Aleksandra II; przygotowywał się do wojennej służby; po śmierci starszego brata został następcą imperatora; bojąc się, że podzieli dołę ojca, większą część czasu żył w Gatchińskim dworze, za co otrzymał przydomek Gatchiński Niewolnik. Doradcą imperatora był K.P. Pobiedonoscew. Dążył do umocnienia imperium, stosując środki policyjne (Ochrana), kontrreformy w oświacie, akcję rusyfikatorską wobec nierosyjskich narodów Rosji (represje wobec Polaków).

Aleksander III (panujący w latach 1881—1894) wzmógł stosowane przez państwo środki represji. Prześladowania dotknęły nie tylko radykalnych rewolucjonistów, zastrzyły się także m.in. formy rusyfikacji stosowane w Polsce, krajach bałtyckich i Finlandii. W polityce zagranicznej Rosja utrzymywała sojusz z Niemcami i Austro-Węgrami, wzmogła ekspansję gospodarczą na Daleki Wschód.

Aleksander III zmarł po niespełna czternastoletnim panowaniu, w listopadzie 1894 roku. Miał niezwykle silną budowę fizyczną i cieszył się jak najlepszym zdrowiem, które pogorszyło się jednak na skutek obrażeń wewnętrznych doznanych

podczas katastrofy kolejowej w 1888 roku. Obok stacji Borki na linii Kursk – Charków spadł z nasypu pociąg, w którym znajdował się Aleksander III z żoną i innymi członkami rodziny; wszyscy ocaleli, chociaż innych ofiar było dużo. [Bazyłow, t.2, s. 393]

rok 1893:

Przyjęcie praw o niewywłaszczalności ziem przydzielonych chłopom. Aby stać się właścicielem ziemi, chłop musiał w pełni rozliczyć się za ziemię i otrzymać pozwolenie od 2/3 członków wspólnoty. Spowodowało to znaczne wychodzenie chłopów z wspólnot.

Konsekwencją przewrotu w przemyśle stał się rozwój miast i pojawienie się nowych zawodów. Pod koniec XIX wieku wydzielili się główne przemysłowe rejony Rosji: Mokswa i Sankt Petersburg z głównymi przemysłowymi gigantami jak Pułłowska Fabryka (12 tysięcy robotników); Ukraina, wydobywająca rudę żelaza i węgiel kamienny; Wołżański Rejon, po drogach kolejowych i rzekach którego przewożono żywność i materiały do centrum moskiewskiego regionu i do wszystkich nadwołżańskich miast; Łódź – centrum ciężkiego i przetwórczego przemysłu; bałtyckie porty Ryga, Rewel, Petersburg (rozwijające przemysł zbrojeniowy, produkcja precyzyjnych mechanizmów i oprzyrządowania elektrycznego); porty nad Morzem Czarnym (przemysł chemiczny i spożywczy); Jarosław, Twer, Kostroma (przemysł tekstylny); Ural (metalurgia i przemysł wydobywczy).

Wzrost ogarnął przede wszystkim czarną metalurgię [żelazo] i budowę maszyn – aktywnie popierane przez władze. W 1890. latach ostatecznie rozwinął się ciężki przemysł na południu Rosji (na granicy wielkoruskich i ukraińskich guberni). Rozpoczęła się budowa nowych fabryk w Petersburgu, Moskwie, wokół Moskwy. Na północnym Kaukazie, w rejonie Groznego [Czeczenia] zaczęło się wydobywanie ropy naftowej. Charakterystyczną sprawą uprzemysłowienia państwa stał się wysoki stopień koncentracji produkcji. [Ogonowska, s. 416]

rok 1891:

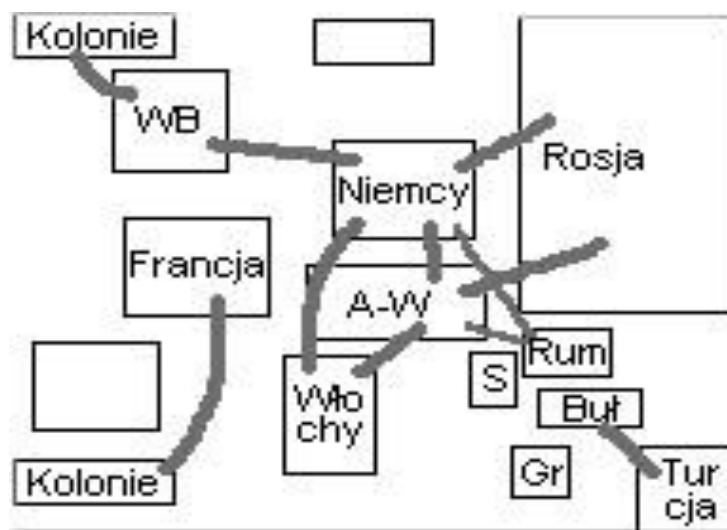
W roku 1891 nieurodzaj ogarnął ogromną część terytorium Rosji. W następstwie nieurodzaju przyszedł głód.

Od lat 90. XIX wieku przy pomocy pożyczek zagranicznych realizowano w Rosji program przyspieszonej industrializacji kraju. W wielkich ośrodkach przemysłowych, w miastach stołecznych i na południu Ukrainy pojawiła się nowa klasa najemnych pracowników przemysłowych.

Aleksander III

rok 1890:

sojusze

Bismarcka około 1890 roku

Tworzenie dwóch przeciwnych bloków dyplomatycznych i wojskowych trwało trzydzieści lat. Z początku Wielką Brytanię i Francję dzieliła rywalizacja o kolonie, Wielką Brytanię i Rosję – wzajemne podejrzewania w sprawie środkowej Azji; Rosję i Francję – carsko-republikańskie animozje. Wobec tego przez pewien czas Bismarck miał swobodę działania w budowaniu układu, który ochroniłby Niemcy przed zemstą Francuzów. W roku 1879 zawarł dwustronne przymierze z Austrią, w latach 1881—1887 – *Dreikaiserbund* Niemiec, Austrii i Rosji, po roku 1888 – Trójprzymierze Niemiec Austrii i Włoch, w latach 1884—1887 i 1887—1890 – dwa „traktaty bezpieczeństwa” z Rosją. Ale logika dwóch najsilniejszych namiętności politycznych Europy – nienawiści Francji do Niemiec i marzenia Rosji o Cieśninach [wyjście z Morza Czarnego przez cieśninę Bosfor na Morze Marmara i dalej przez cieśninę Dardanele na Morze Egejskie, a stąd na Morze Śródziemne] – wcześniej czy później musiała zatryumfować. [Davies, s. 925]

Czeczenia, Iczkeria, Najnoch, Czeczenija. W latach 90. XIX wieku na obszarze Czeczenii nastąpił rozkwit przemysłu naftowego i kolei, przyczyniając się do rozwoju klasy robotniczej.

Władykaukaz, Dzaudżykau, w latach 1932—1944 i 1954—1990 Ordżonikidze, miasto w azjatyckiej części. Od końca XIX wieku następuje rozwój przemysłu, ośrodek ruchów rewolucyjnych.

Omsk, miasto w azjatyckiej części. Do końca XIX wieku największe miasto Syberii. Budowa kolei transsyberyjskiej (1890 rok) przyspieszyła wzrost gospodarczy Omska.

[około 1890 roku w Rosji było 30 tysięcy kilometrów dróg kolejowych] [Bazyłow, t.2, s. 326]

rok 1887:

[...] głośny w historii okólnik ministra Dielanowa do kuratorów z 1887 roku, nazwany ironicznie cyrkularzem „o dzieciach kucharek”. Powołując się na troskę o skład uczniów w gimnazjach Dielanow polecał przyjmować do nich tylko dzieci znajdujące się pod opieką osób, które w dostatecznym stopniu gwarantowały „należyty nadzór domowy”. Po sprecyzowaniu takich założeń okólnik stwierdzał dalej wyraźnie i niedwuznacznie, że w ten sposób szkoły średnie uwolnią się od konieczności przyjmowania dzieci stangretów, lokai, kucharzy, praczek, drobnych sklepikarzy itd. Dzieci takich rodziców powinny pozostać w swoim środowisku, w przeciwnym bowiem przypadku zaczynają pogardzać rodzicami i stają się

niezadowolone z warunków życiowych, co z kolei przekształca się w nienawiść do istniejącej i nieuniknionej nierówności majątkowej między ludźmi. [Bazyłow, t.2, s. 389-390]

Aleksander III

W 1886 roku studenci petersburskich szkół zaczęli przygotowywać zamach na cara. W marcu 1887 roku zamachowcy zostali wyśledzeni i aresztowani. Pięciu studentów, w tym brata Lenina, powieszono. [Ogonowska, s. 414]

rok 1885:

W 1885 roku upływało 100 lat od wydania przez Katarzynę II przywileju zasadniczego. Z tej okazji wydany został reskrypt do szlachty rosyjskiej: car stwierdzał w nim z wdzięcznością, że szlachta zawsze była dla władców Rosji główną oporą w kierowaniu sprawami państwowymi i w obronie kraju przed wrogiem zewnętrznym. Dawał też wyraz przekonaniu, że najkorzystniejsze dla interesów państwa jest właśnie pierwszeństwo szlachty w sprawach związanych z dowodzeniem wojskami, z samorządem terenowym i sądownictwem, z utwierdzeniem zasad wiary i lojalności. [...] znalazła się w reskrypcie zapowiedź utworzenia Szlacheckiego Banku Ziemskiego, wcielona zaraz potem w życie. Bank ten rozwinął szeroką akcję udzielania właścicielom ziemskim pożyczek na niski procent, co umożliwiała pokrywanie długów czy też dokonywanie najniezbędniejszych inwestycji gospodarczych; zaciągając taką pożyczkę, ziemianin odsuwał od siebie konieczność sprzedaży ziemi. [Bazyłow, t.2, s. 388-389]

Opowieść o Pobiedonoscewie – Leninie caratu

„Lata osiemdziesiąte bieły pod znakiem oberprokuratora najświętszego synodu, Pobiedonoscewa, klasyka samowładnej władzy i powszechnego bezruchu. Liberałowie uważali go za czysty typ biurokraty, nieznanego życia. Ale to nie było prawdą. Pobiedonoscew zdawał sobie sprawę ze sprzeczności, ukrytych w głębiach życia narodowego, o wiele trzeźwiej i poważniej, niż liberałowie. Rozumiał, że gdy śruby zostaną osłabione, ciśnienie od dołu zerwie pokrywę społeczną i wtedy rozsypie się w proch wszystko to, co nie tylko Pobiedonoscew, lecz również liberałowie uważali za ostoję kultury i moralności. Pobiedonoscew po swojemu patrzył dalej niż liberałowie. Nie jego w tym wina, że proces historyczny okazał się potężniejszy od tego bizantyńskiego systemu, którego z taką energią bronił ten inspirator Aleksandra III i Mikołaja II.

W ciągu martwych lat 80-tych, kiedy liberałom zdawało się, że wszystko już zamarło, Pobiedonoscew wyczuwał pod nogami chwanie się gruntu i głucho, podziemne wstrząsy. Nie był spokojny nawet w najspokojniejszych latach panowania Aleksandra III. <Ciężko było i jest – pisał Pobiedonoscew do swoich zaufanych. – Ciężar ani na chwilę nie spada mi z serca, dlatego, że czuję i widzę w każdej godzinie, jaki jest duch czasu i jacy stali się ludzie. Porównując terażniejszość z tem, co dawno minęło, czujemy, że żyjemy w jakimś innym świecie, *gdzie wszystko dąży wstecz ku pierwotnemu chaosowi*, my zaś wśród tego całego fermentu czujemy się bezsilni>”. [Trocki, s. 106-107]

*

Okres rewolucyjnego narodnictwa rozciąga się mniej więcej od końca siódmego do połowy dziewiątego dziesięciolecia XIX wieku. [...] Rewolucyjni narodnicy wyobrażali sobie Rosję przyszłości jako socjalistyczną [...] Sądzieli, że konkretne i silne podstawy przeszłego socjalizmu zakorzenione są głęboko w ludzie rosyjskim i ustrojowych formach jego bytowania. Załączkiem stosunków socjalistycznych była w tym ujęciu wspólnota gminna. [...] Narodnicy uważali chłopstwo za jedyną siłę rewolucyjną [...] [Bazyłow, t. 2, s. 330-331]

Opowieść o Sybirakach końca XIX wieku

W latach siedemdziesiątych wyruszyli na Syberię [na zesłanie] uczestnicy ruchu narodnickiego, najpierw członkowie kółka Dołguszyna, a potem uczestnicy słynnego „pójścia do Ludu”, sądzeni w dwóch procesach: „procesie 193” i „procesie 50”. W latach osiemdziesiątych szli utartym szlakiem wygnańców na Syberię działacze drugiej „Ziemi i Woli” oraz „Narodnej Woli”. W ciągu tego dziesiątka lat przybyło na Syberię łącznie około 4 tysięcy zesłańców politycznych. Dane te nie uwzględniają zesłanych robotników i chłopów za udział w strajkach i zaburzeniach, zaliczono ich bowiem do zwykłych przestępców kryminalnych.

Spośród ogólnej liczby zesłańców politycznych sporą grupę stanowili Polacy [...]

W więzieniu katorżniczym w Karze już w 1882 roku miał miejsce 10-dniowy strajk głodowy więźniów, zakończony ich zwycięstwem. [... szereg więźniów otruło się...]

Równie tragiczny finał miały wydarzenia w Jakucku w marcu 1889 roku. [...]

Bardzo czułym barometrem rejestrującym zmiany w tym względzie była prasa syberyjska.

Doskonałą okazją do podniesienia przez nią kwestii społecznych i politycznych nurtujących postępowe kręgi społeczeństwa syberyjskiego była trzechsetna rocznica opanowania Syberii, uroczyste obchodzona w 1881 roku w całym państwie rosyjskim. [...] Obok żądań zmierzających do poprawy sytuacji ludności rosyjskiej wiele miejsca w swej pracy poświęcił Jadrincew kwestii autochtonów. Nie ograniczając się do obszernych uwag na ten temat zawartych w książce *Syberia jako kolonia*, opublikował on w 1891 roku obszerne studium pt. *Sibirskije inorodcy (Syberyjscy obcoplemieńcy)*. Na bardzo trudną, wręcz tragiczną sytuację syberyjskich autochtonów zwracała uwagę prasa miejscowa i centralna, dopiero jednak prace Jadrincewa ukazały całą potworność sytuacji, w jakiej się znalazły ludy Północy. Operując danymi liczbowymi Jadrincew udowodnił fakt wymierania wielu plemion, zwłaszcza znajdujących się na niskim stadium rozwoju. Całą odpowiedzialnością za taki stan rzeczy autor obarczył rząd carski, który swą polityką doprowadził ludność miejscową do skrajnej nędzy. [...]

Do wschodniej Syberii, będącej wówczas głównym miejscem zsyłki administracyjnej, trafiają członkowie polskich organizacji socjalistycznych: II Proletariatu, Związku Robotników Polskich, a następnie Polskiej Partii Socjalistycznej i Socjaldemokracji Królestwa Polskiego.

W 1897 roku zesłano na Syberię znaczną grupę działaczy petersburskiego Związku Walki o Wyzwolenie Klasy Robotniczej, a wśród nich przywódcę tej organizacji – Włodzimierza Lenina. [...]

Strajkowali robotnicy kopalń złota, najbardziej eksploatowani, tę formę walki zaczęli również stosować robotnicy pracujący przy budowie transsyberyjskiej linii kolejowej. [...]

[Łukawski, s. 240-248]

*

rok 1884:

W 1884 roku znowu zniesiono autonomię uniwersytetów, a w latach następnych wprowadzono do szkolnictwa wyższego dalsze ograniczenia: przedstawianie zaświadczeń ze średniej szkoły o „sposobie myślenia”, podwyższenie opłat za naukę, zmniejszenie liczby żeńskich zakładów naukowych. [Bazyłow, t. 2, s. 389]

rok 1883:

W roku 1812, aby uczcić wybawienie Rosji od Napoleona, Aleksander I orzekł, że Moskwę ma przyozdobić cerkiew, zadedykowana Chrystusowi Zbawicielowi. Plan zrealizowała komisja powołana przez Mikołaja I. Prace budowlane rozpoczęto na brzegu rzeki [Moskwy], w pobliżu Kremla, w 1837 roku. [...] Wnętrze ozdobiono złoceniami, zużywając 422 kilogramy czystego złota. W wieży zawieszono największe w Rosji dzwony. Fasadę pokryto płytami marmuru z Podola i granitu z Finlandii. Po czterdziestu pięciu latach prac 26 maja 1883 roku Chram Christosa Spasitiela konsekrowano w obecności cara Aleksandra III. [Davies, s. 796]

Rząd Aleksandra III przystąpił do ostrej polityki rusyfikatorskiej. Nowy kurs odbił się szczególnie dotkliwie na ludności polskiej w Królestwie; [...] wprowadzono język rosyjski do wszystkich urzędów, szkół i sądownictwa, a nawet do przedsiębiorstw prywatnych. [Bazyłow, t. 2, s. 390]

Uroczystości koronacyjne odbyły się w maju 1883 r. w Moskwie. W trakcie ich urządzano przyjęcia, jedno z nich dla kilkuset wójtów gromadzkich i wtedy car wygłosił przemówienie, oświadczając m. in.: „Słuchajcie rad waszych marszałków szlachty i nie wiercie nonsensownym plotkom o nowym podziale ziemi, o dodatkowych bezpłatnych przydziałach itp. Pogłoski te rozpuszczają nasi wrogowie, a wszelka własność, oczywiście także wasza, musi być nietykalna”.

Enuncjacja Aleksandra III miała podwójną wymowę: dementowała pogłoski i kładła kres żywionym dotąd nadziejom, z drugiej zaś strony stwierdzała, że Rosja jest monarchią szlachecką i supremacja szlachty nie może ulegać wątpliwości. [Bazyłow, t. 2. s. 388]

Aleksander III

rok 1881:

Turkmenistan, Türkmenistan, państwo w południowo-zachodniej części Azji Środkowej, nad Morzem Kaspijskim. W połowie XIX wieku Turkmeni zamieszkujący wybrzeże Morza Kaspijskiego przyjęli zwierzchnictwo rosyjskie. W latach 80. XIX wieku cały Turkmenistan został włączony do Rosji. W 1881 roku Rosjanie utworzyli Obwód Zakaspijski, włączony później do Kraju Turkiestańskiego, wschodnia część ziem turkmeńskich pozostawała nadal pod władzą emirów Buchary i Chiwy.

Rozpoczęły się najcięższe lata dla ludności żydowskiej w imperium: pogromy w 1881 roku, potem coraz dalej idące ograniczenia, przede wszystkim w przyjmowaniu do szkół i w możliwościach osiedlania się – wprowadzono przepis, na mocy którego ludność żydowska mogła mieszkać tylko w tzw. strefie osiedlenia, w guberniach zachodnich. W związku z tym wysiedlono z Moskwy 20 tysięcy Żydów.

Za Aleksandra III wydano też pewne zarządzenia zwrócone przeciw Niemcom, czego w Rosji nie robiono na ogół nigdy. Chodziło przede wszystkim o ograniczenie dalszego osiedlania się w Rosji Niemców, do których już należało sporo ziemi w Królestwie [Polskim], na Wołyniu i w guberniach noworosyjskich, a także nad środkową Wołgą, gdzie tysiące rodzin niemieckich osiedliło się jeszcze za Katarzyny II. [Bazyłow, t. 2, s. 391]

Rosyjska kolonizacja wybrzeży Morza Czarnego. W 1881 roku Rosja założyła miasto Noworosyjsk nad Morzem Czarnym.

W sierpniu 1881 roku car zatwierdził uchwałę Komitetu Ministrów „o środkach mających służyć ochronie porządku państwowego i ładu społecznego”. Nowy dekret upoważniał władze do wprowadzania stanu wyjątkowego („wzmocnionej lub nadzwyczajnej ochrony”) w guberniach czy miastach zagrożonych przez działalność rewolucyjną. Wszystkie organy policyjne otrzymywały w takich wypadkach daleko idące pełnomocnictwa – prawo aresztowania i zsyłania podejrzanych oraz zamykania gazet, szkół i przedsiębiorstw. [...]

W ścisłym związku z tym zarządzeniem pozostawało utworzenie oddziałów ochrony porządku państwowego i ładu społecznego, zwanych zwykle w skrócie oddziałami ochrony, mówi się też ogólnie o ochronie jako o całym tym systemie, ograniczonym początkowo do Petersburga, Moskwy i Warszawy i dopiero potem rozbudowanym. Głównym zadaniem ochrony było tropienie i wykrywanie przestępstw o charakterze politycznym – później sprawy przechodziły do resortu sądownictwa. Ze względu na tajemnicę, jaką otaczano jej działalność i na specyfikę metody – szpiegowanie obywateli, opłacanie donosicieli i prowokatorów, przenikanie do organizacji rewolucyjnych w celu rozsadzania ich od wewnątrz – ochrona była instytucją tak samo znieprawdowaną i budzącą grozę jak dawniej III Oddział.

I rzeczywiście, właśnie za Aleksandra III aresztowano i osadzano w twierdzy Pietropawłowskiej i w Szlisselburgu wielu wybitnych działaczy narodnickich, rozprawiano się z ruchem robotniczym, tłumiono bezwzględnie wszelkie próby antypaństwowych wystąpień. [Bazyłow, t. 2, s. 386]

1883 rok – rubel koronacyjny

15 maja 1881 roku odbyła się koronacja Aleksandra III. Koronacja została poprzedzona masowymi aresztowaniami, zesłaniami, represjami. Na śmierć skazano wszystkich sześciu zamachowców na Aleksandra II, pięciu powieszono. [Ogonowskaja, s. 410]

Manifest Aleksandra III z 29 kwietnia (11 maja 1881 roku): „Głos Boży rozkazuje nam stanąć zdecydowanie u steru rządów z ufnością w opatrność Boską, z wiarą w siłę i prawdę władzy absolutnej, którą jesteśmy powołani utwierdzać i dla dobra ludu chronić od wszelkich na nią zakusów... wzywamy wszystkich naszych wiernych poddanych, ażeby służyli wiarą i prawdą nam i naszemu państwu w celu wytepienia nikczemnej i hańbiącej ziemię rosyjską „kramoły” (buntu, buntownictwa)”. [Bazyłow, t. 2, s. 386]

Aleksander III Aleksandrowicz Romanow (żył w latach 1845—1894), drugi syn Aleksandra II, po śmierci brata Mikołaja (1865 rok) następcą tronu, od 1881 roku imperator Rosji. W czasie wojny francusko-pruskiej w latach 1870—1871 w opozycji do ojca, który popierał Prusy. W wojnie z Turcją w latach 1877—1878 dowodził lewym skrzydłem wojsk rosyjskich. W początkowym okresie panowania prowadził politykę lawirowania pomiędzy środowiskami liberalnymi a konserwatywnymi. Za pomocą zreformowanej w 1881 roku ochrony starał się umocnić samowładztwo carskie i zachować dominującą pozycję szlachty. Zmuszony do przeprowadzenia reform rozpoczął na początku lat 80. XIX wieku industrializację Rosji oraz budowę kolei transsyberyjskiej. Usunięcie w 1882 roku ministra spraw wewnętrznych N.P. Ignatiewa i zastąpienie go przez D.A. Tołstoja zapoczątkowało okres ostrej reakcji.

Na przełomie lat 80. i 90. wprowadził szereg tzw. kontreform (szczególnie dotkliwych w kulturze i oświacie), a także rozpoczął akcję rusyfikacji nierosyjskich narodów wchodzących w skład imperium, m.in. Królestwo Polskie zostało poddane rusyfikacji pod rządami A.L. Apuchtina i generał-gubernatora I.W. Hurki. W okresie rządów Aleksandra doszło do fali pogromów żydowskich na Ukrainie i Białorusi. W polityce zagranicznej do 1884 roku współpracował z Niemcami i Austro-Węgrami, następnie doprowadził do stopniowego zbliżenia z Francją, potwierzonego układem wojskowym zawartym 1893.

ALEKSANDER II NIKOŁAJEWICZ OSWOBODZICIEL

АЛЕКСАНДР II НИКОЛАЕВИЧ ОСВОБОДТЕЛЪ

urodzony 17 (29) kwietnia 1818 roku zmarł

1 marca 1881 roku

16 imperator Rosji z dynastii Romanowów dynastia „mieszana”: Holstein-Gottorp-Romanow panował od 02 (14) marca 1855 roku do śmierci

jego ojciec: Mikołaj I Pawłowicz – imperator w latach 1825—1855 jego matka: Szarlotta Hohenzollern Alexandra Fiedorowna of Prussia 1798—1860

(Karolina; Aleksandra Teodorówna – księżniczka pruska)

jego żony: ■ Maria von Hassen und bei Rhein córka Ludwika II wielkiego księcia Hesse 1824—1880
                          ■ Katarzyna księżniczka Juriewskaja, córka Michała księcia Dołgorukiego małżeństwo morganatyczne [bez prawa do dziedziczenia] 1847—1922

                          ■ Olga Kalinowska
                          ■ Wilhelmina Bayer ■
księżna Lubomirska

jego rodzeństwo: ■ Katarzyna Dołgoruka
                          ■ Maria

                          ■ nn
                          ■ Olga
                          ■ nn

- Aleksandra
- Konstanty 1827—1892; namiestnik Królestwa Polskiego
- Elżbieta
- Mikołaj Mikołajewicz (starszy) 1831—1891
- Michał 1832—1909

jego dzieci z pierwszego małżeństwa:

- Aleksandra 1842—1849
- Mikołaj 1843—1865
- Aleksander III 1845—1894 imperator w latach 1881—1894
- Włodzimierz 1847—1909
- Aleksy 1850—1908
- Maria 1853—1920
- Sergiusz 1857—1905
- Paweł 1860—1919 ■

Michał Bogdan Ogiński

- Antonina Bayer
- Józef Raboksicz
- Jerzy książę Juriewski 1872—1913
- Borys Juriewski
- Olga księżna Juriewska 1873—1925
- Katarzyna księżna Juriewska 1878—1959

grób Aleksandra II

Aleksander II Romanow, żył w latach 1818—1881, cesarz Rosji od 1855 roku, syn Mikołaja I; po uwłaszczeniu chłopów w 1861 roku przeprowadził reformę samorządową, sądową i wojskową; stłumił w Polsce powstanie

styczniowe; rozszerzył wpływy Rosji na Bałkanach (wojna rosyjsko-turecka w latach 1877—1878), Kaukazie i Dalekim Wschodzie; zginął w zamachu.

rok
1881:

Podczas panowania cara Aleksandra II Rosja była podzielona na gubernie: archangielska, astrachańska, besarabska, charkowska, chersońska, czernichowska, estlandzka, grodzieńska, inflancka, jarosławska, jekaterynosławska, kałuska, kazańska, kijowska, kostromska, kowieńska, kurlandzka, kurska, mińska, mochylewska, moskiewska, Obwód Wojska Dońskiego, obwód kubański, obwód terecki, gubernia ołoniecka, Orda Bukiejewska, gubernie orenburska, orłowska, penzeńska, permska, petersburska, podolska, połtawska, riazańska, samarska, saratowska, sibirska, tambowska, taurydzka – Krym, tulska, twerska, tyfliska, ufijska, wiacka, wileńska, witebska, włodzimierska, wołogodzka, wołyńska, woroneska i warszawska.

Aleksander II

rok 7389 od stworzenia

świata

Aleksander II Nikołajewicz Romanow w początkowym okresie panowania przeprowadził liberalne reformy (m.in.: uwłaszczenie chłopów rosyjskich w 1861 roku, reformę ziemską i sądową w 1864 roku, miejską w 1870 roku, wojskową i szkolną w 1874 roku), które przyczyniły się do rozwoju kapitalizmu. Doprowadził do rozbudowy linii kolejowych na terenie Rosji (z około 965 do 22 525 km). Połowiczność reform oraz zdecydowanie reakcyjna od 1863 roku polityka carska spowodowały wzrost aktywności ruchu rewolucyjnego, m.in. narodników, którzy zorganizowali kilka nieudanych zamachów na życie Aleksandra.

Komitet Wykonawczy „Woli Ludu”. Po kilkumiesięcznej przerwie (jedna próba zamachu nie doszła w tym czasie do skutku) podjęto na nowo przygotowania do zamachu na imperatora. Chciano tego dokonać w Petersburgu, na jednej z ulic, przez które Aleksander II najczęściej przejeżdżał. W pierwszych dniach 1881 roku przystąpiono do prac nad podkopem przy ulicy Małej Sadowej prowadzonym ze specjalnie wynajętego sklepu z serem. Prócz tego przygotowywano zamach bombowy nad kanałem Jekateryńskim (dziś Kanał Gribojedowa) i tu właśnie car miał postradać życie. Termin zamachu ustalono ostatecznie na niedzielę, 1 (13) marca 1881 roku. [...]

Gdy 1 marca, po krótkiej obecności na zmianie warty, car wracał ze śniadania w pałacu swojej siostry, wielkiej księżny Katarzyny, wybrano drogę przez Kanał Jekateryński. Na znak dany białą chusteczką przez Perowską jeden z wyznaczonych uprzednio „miotaczy”, Mikołaj Rysakow, rzucił bombę, która uszkodziła pojazd Aleksandra, nie wyrządzając jemu samemu najmniejszej szkody; ale po krótkiej chwili zrozumiątego zamieszania nastąpił koniec – potwornie okaleczony przez bombę drugiego miotacza, Ignacego Hryniewieckiego, car umarł w godzinę potem w Pałacu

Zimowym. [Bazyłow, t. 2, s. 350]

W polityce wewnętrznej Rosji wyraźnie dały znać o sobie rosące problemy społeczne. Pojawił się wpływowy, biorący w obronę chłopów ruch narodników — początkowo idealistyczno-reformatorski, od 1879 roku, tj. od utworzenia Narodnej Woli, ewoluował w kierunku rewolucyjnego terroryzmu. Jego ofiarą padł w 1881 roku car Aleksander II.

Zniesienie poddaństwa chłopów. Z początkiem roku 1881, a więc w przededniu powszechnego zniesienia „czasowego zobowiązania”, pozostało jeszcze 1 552 408 chłopów w tej kategorii, w ogóle zaś posiadaczy gruntów było wtedy 8 617 392 [...]

[Bazyłow, t. 2, s. 284]

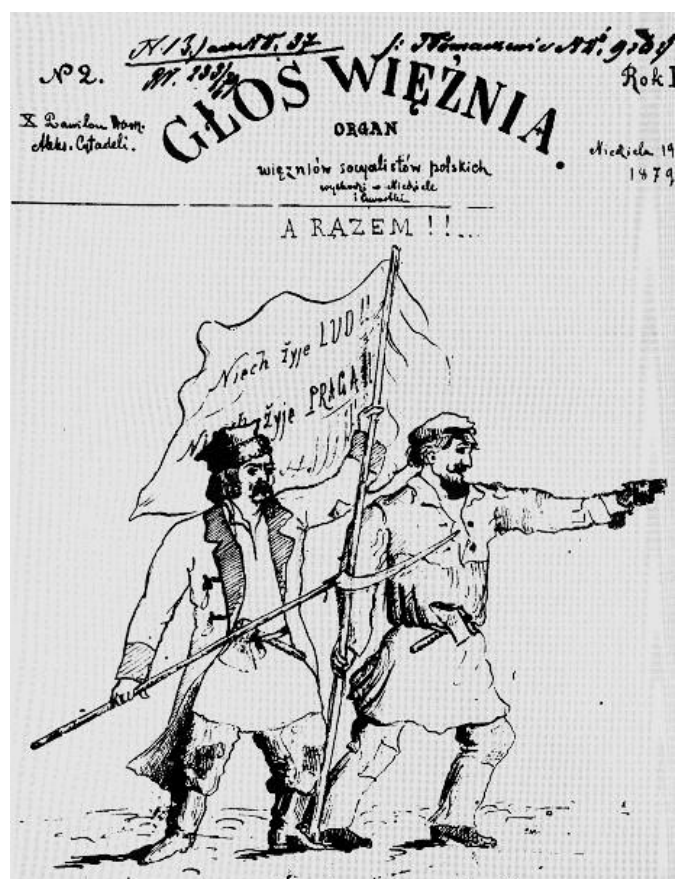
rok
1880:

Jeden z działaczy robotniczych, stolarz Stefan Chałturin, nawiązał kontakt z Komitetem Wykonawczym [„Woli Ludu”] i zaproponował wysadzenie w powietrze jednego skrzydła Pałacu Zimowego – tego mianowicie, w którym mieściła się jadalnia carska. Car musiał jadać w określonych jak najściślej porach – etykieta nie pozwalała na żadne odstępstwo od punktualności i można było mieć pewność, że eksplozja o wyznaczonej godzinie niechybnie osiągnie cel. Komitet Wykonawczy wyraził zgodę i Chałturin, zatrudniony w Pałacu przy robotach remontowych i dysponujący nawet służbowym pomieszczeniem, zaczął znosić tam dynamit. Nie wykryto go – rzecz nie do uwierzenia – nawet podczas dokładnej kontroli pomieszczeń; zarządziły ją zaniepokojone władze, gdyż udało im się wpaść na trop jakichś przygotowań – nie potrafiono jednak skonkretyzować niebezpieczeństwa. Wybuch nastąpił 5 (17) lutego 1880 roku, spowodował śmierć dziesięciu osób i zniszczył jadalnię cesarską, lecz Aleksandrowi II włos nie spadł z głowy, ponieważ zupełnie wyjątkowo i z przyczyn od siebie niezależnych spóźnił się na obiad, może po raz pierwszy w okresie swego panowania. Chałturin opuścił szczęśliwie gmach przed eksplozją i nadal brał udział w akcjach terrorystycznych.

Schwytany podczas jednej z nich (w Odessie, 1882 roku), został skazany na śmierć i powieszony. Dopiero później dowiedziano się, że to sprawca wybuchu w Pałacu Zimowym. [Bazyłow, t. 2, s. 345]

Za Aleksandra II rozpoczął się też proces reformowania rosyjskiej armii (skrócenie czasu służby, wprowadzanie jej powszechności, zmiany w sposobie kształcenia oficerów). Reformy Aleksandra II, choć znaczące, nie były w stanie zaspokoić wszystkich do tej pory niezadowolonych grup społecznych ani kształtującego się proletariatu. W polityce władz brakowało konsekwencji i kontynuacji zmian, wręcz nawet woli ich przeprowadzenia za rządów kolejnych carów Aleksandra III i Mikołaja II.

rok
1879:

okładka

pisma polskich więźniów socjalistycznych „Głos Więźnia” 1879 rok

Iosif Wissarionowicz Dżugaszwili (żył w latach 1879—1953), inaczej zwany *Kobą*, inaczej zwany Stalinem, jest w historii najlepszym przykładem patologicznego zbrodniarza, który doszedł do szczytu władzy, wykorzystując swoje zbrodnicze talenty. [...] Urodził się w górskiej wiosce Didi Liło w pobliżu gruzińskiego miasta Gori w Gruzji jako syn pijaka i porzuconej matki-dewotki. Gruzini mówią, że był Osetyńczykiem. Tak czy inaczej, nie był Rosjaninem, mimo że go posłano na naukę do prawosławnego rosyjskiego seminarium.

Został stamtąd wyrzucony, ale przedtem zdążył przesiąknąć paranoicznym nacjonalizmem rosyjskiego Kościoła, który – w Gruzji – był elementem obcej wiary. [Davies, s. 1018]

Narodnicy, demokratyczni rewolucjoniści rosyjscy z drugiej połowy XIX wieku; idee antyfeudalne łączyli z krytyką postępu burżuazyjnego; głosili hasła powstania chłopskiego, obalenia caratu i wprowadzenia w Rosji socjalizmu agrarnego, którego załączkiem miała być wspólnota chłopska (obszczina); dominujący do lat 80. kierunek rewolucyjny (idee rewolucji agrarnej) został zastąpiony później częściowo przez kierunek reformistyczny; powstała po zjednoczeniu kółek narodników, do 1878 roku znana też jako Północna Grupa Rewolucyjno-Narodnicka; utworzona w 1876 roku ogólnorosyjska organizacja Ziemia i Wola (druga), wobec niejednolitego stosunku do terroru jako taktyki walki politycznej, rozpadła się w 1879 roku na Narodną Wolę i Czornyj Pieriedieł.

[Aleksander Sołowiow w dniu 2 (14) kwietnia 1879 roku zbliżył się do Aleksandra II, spacerującego w pobliżu Pałacu Zimowego, oddał pięć strzałów i nie trafił ani razu].

[...] decyzję podjęto na posiedzeniu Komitetu Wykonawczego [„Woli Ludu”] jeszcze 26 sierpnia 1879 roku I przez kilkanaście miesięcy wprowadzano ją w życie z uporem równie niewiarygodnym, jak niewiarygodne było szczęście Aleksandra II.

Aleksander II

rok 7389 od stworzenia

świata

W listopadzie przygotowano aż w trzech miejscach zamachy kolejowe – chciano wysadzić w powietrze pociąg, którym car wracał z wypoczynku na Krymie: pod Odessą, Aleksandrowskiem (dziś Zaporozże) i Moskwą. Przez Odessę car nie pojechał, pod Aleksandrowskiem z jakiejś przyczyny wybuch wcale nie nastąpił, pod Moskwą pociąg carski zdołał przejechać wcześniej, a wprowadzeni w błąd terroryści zniszczyli pociąg następny. [Bazyłow, t. 2, s. 343-344]

rok 1878:

Mocarstwa zachodnie, Anglia i Austria, zaniepokojone sukcesami Rosji, dążyły do rewizji traktatu z San Stefano. Dołączyła do nich również Francja. Bismark, mimo oświadczenia, że w kwestii wschodniej będzie tylko uczciwym maklerem, dążył do zaostrzenia konfliktu. Rosja stanęła wobec przymusowej sytuacji. Obawiając się wypowiedzenia wojny, zgodziła się na żądania Austrii i Anglii. Przed zwołaniem kongresu berlińskiego Anglia 30 maja 1878 roku podpisała z Rosją tajny układ. Według zawartego porozumienia Kars i Batumi miały pozostać przy Rosji, natomiast Turcji miano zwrócić Bajazet i Ałazkert. Jednocześnie Anglia prowadziła rozmowy z Turcją, obiecując jej za pomocą „siły zbrojne” odebrać Rosji Kars, Batumi, Ardahan i Bajazet. [...] Dnia 4 czerwca 1878 roku Anglia zawarła z Turcją układ skierowany przeciwko Rosji. [...] Anglia obiecywała rewizję traktatu z San Stefano, zniesienie art. 16, odrzucenie „opieki rosyjskiej” [m.in. nad Armenią].

[Na przykładzie Armenii zobaczymy, jak małe narody bezskutecznie walczyły o swą niepodległość:]

Ormianie z wielkim niepokojem przyjęli wiadomość o rewizji traktatu. Do Berlina wyjechała delegacja armeńska. Na jej czele stanął pisarz Mkrtycz Chrimian. W skład delegacji wchodził biskup Choren Narbei, Minas Czeraz i Stefanos Papazjan. W marcu 1878 roku Chrimian z Czerazem jako swoim sekretarzem wyjechali do Europy zabierając projekt autonomii Armenii Zachodniej oraz memoriał patriarchy Nersena Warżapetiana, zawierający uzasadnienie autonomii. Choren Narbei udał się do Petersburga, gdzie przeprowadził rozmowy z ministrem Aleksandrem Górczakowem i Mikołajem Ignatiewem. Uzyskał także audiencję u cara, któremu przedstawił projekt autonomii z memoriałem Werżapetiana. Delegaci armeńscy mieli się spotkać na kongresie w Berlinie. [...]

Delegacja armeńska szukała poparcia u rządów państw europejskich. W marcu przybyła do Rzymu, gdzie nastąpiło spotkanie z ministrem spraw zagranicznych, który obiecał popierać sprawę armeńską. 5 kwietnia w Paryżu ministrowie włoski i francuski również obiecali pomoc. Francuski minister spraw zagranicznych oświadczył, że osobiście ogromnie współczuje.

W Paryżu Chrimian i Czeraz odbyli rozmowy z posłami angielskim i niemieckim. Poseł angielski oświadczył im, że jest przekonany, iż w Londynie spotkają się z dobrym przyjęciem, jeżeli wysuną umiarkowane żądania. 11 kwietnia Ormianie przybyli do Londynu. Tutaj przez prawie dwa miesiące starali się uzyskać poparcie. Dotarli przy pomocy emigrantów armeńskich do różnych osobistości. Chrimian uzyskał audiencję u arcybiskupa Canterbury. Delegacja ludziła się, że Anglia będzie bronić interesów armeńskich. Próbowali otrzymać audiencję u premiera angielskiego i ministra spraw zagranicznych – 10 maja zostali przyjęci przez lorda Salisbury. Nie uzyskali jednak nic poza wyrazami żywej sympatii. Do posła angielskiego w Konstantynopolu lord Salisbury napisał, że nie widział potrzeby dawania obietnic w zakresie postanowień, które mogą być rozstrzygnięte na kongresie. Anglicy byli przeciwni, by Armenia uzyskała autonomię, odrzucili nawet jej projekt. Jako argument wysuwali fakt, iż obok Ormian

żyje tam także ludność muzułmańska, ponadto Ormianie nie dorośli do samodzielności. Jednocześnie przedstawiciele liberałów angielskich w rozmowach z Chrimianem fałszywie ostrzegali, by nie drażnić Rosji i nie wiązać się z Anglią – dla Anglii Armenia była zbyt odległa, by mogła jej pomóc.

Kongres berliński zaczął 1 czerwca 1878 roku swe obrady, które trwały miesiąc. [...] Kanclerz Bismarck wprowadził na porządek obrad projekt armeńskiej delegacji, ale odmówił osobistego spotkania i wysłuchania dodatkowych wyjaśnień. [...]

Dnia 4 lipca kongres obradował nad tą sprawą. Wynikły poważne spory między delegacją rosyjską i angielską, która wbrew konwencji londyńskiej domagała się, by Rosja zwróciła [Turcji] wszystkie zajęte podczas działań wojennych prowincje armeńskie (Kars, Ardahan, Batumi i inne). Po długich dyskusjach i wzajemnych ustępstwach Rosja zwróciła [Turcji] Bajazet i Ałaszkert. [...] Hrabia Szuwałow, przedstawiciel Rosji, wezwał delegację armeńską i otwarcie oświadczył: „Kongres nie ma czasu zajmować się waszą kwestią, Bismarck chce zakończyć obrady kongresu”. [...]

Papazjan w swoich pamiętnikach opisał to tak: „Ja i Czeraz kilkakrotnie przychodziliśmy pod gmach kongresu, zdenerwowani, prosiliśmy Boga, aby zmiłował się nad krwią niewinnych tysięcy ofiar i rozpaczy milionów Ormian, a potem wróciliśmy do domu ze łzami w oczach”. [Zakrzewska-Durasowa, s. 217-219]

Kongres berliński, który odbył się w dniach 13 czerwca – 13 lipca 1878 roku, zwołano, aby zaspokoić wysuwane przez Wielką Brytanię i Austrię żądania rewizji traktatu z San Stefano oraz ukrócenia ambicji Rosji. [...]

Pod wieloma względami kongres stał się jednak manifestacją najbardziej cynicznych aspektów europejskich rozgrywek o władzę. Żaden z narodów bałkańskich nie miał skutecznie działającej reprezentacji. Żadnemu nie okazano względów: Bośnię i Hercegowinę oddano pod okupację austriacką; Bułgarię rozdzielono na dwie części i odcięto od Morza Egejskiego; niepodległość Serbii, Czarnogóry i Rumunii została protekcyjnie ograniczona; wszystkim im też odmówiono tych części terytorium, które uważały za najważniejsze. Natomiast mocarstwa po prostu poczęstowały się tym, na co miały ochotę: Rosja – której odmówiono Cieśnin – odebrała swojemu rumuńskiemu sprzymierzeńcowi Besarabię; Wielka Brytania wzięła tureckiemu klientowi Cypr; Austria zabrała Sandżak nowopazarski [...]

Tym razem asumpt dały im [Rosjanom do interwencji na Bałkanach] wybuchłe równocześnie powstania w trzech prowincjach osmańskich – Bośni, Hercegowinie i Bułgarii. [...] W maju 1876 roku podczas słynnego „bułgarskiego koszmaru” wyróżniono ponad 20 tysięcy chłopów. [...] W Konstantynopolu obalono dwóch kolejnych sułtanów. W Sankt Petersburgu car poczuł się zobowiązany do ochrony bałkańskich chrześcijan. Zwołano dwie międzynarodowe konferencje w celu narzucenia warunków nowemu sułtanowi, Abdul-Hamidowi II zwanemu Krwawym Sułtanem (panował w latach 1876—1909), który zaskoczył wszystkich obietnicami konstytucji parlamentarnej. W kwietniu 1877 roku wojska rosyjskie rozpoczęły inwazję na tereny tureckie nad Dunajem i w Armenii. Ich pochód był długo powstrzymywany na bałkańskich przełęczach przez zajadły opór Turków; ale w styczniu 1878 roku Kozacy zagrażali już murom Konstantynopola. Na mocy traktatu z San Stefano (1878 rok) Porta musiała przyjąć surowe warunki cara – w tym utworzenie niezależnej „Wielkiej Bułgarii” o zatrważających rozmiarach.

[Davies, s. 924-925] [Czyżby zatrważające rozmiary Bułgarii? Był to przecież pas ziemi o szerokości stu kilkudziesięciu kilometrów i ciągnący się tylko od Warny nad Morzem Czarnym do Sofii i kilkadziesiąt kilometrów za Sofię].

Mołdawia, Moldova, niewielkie państwo położone w Europie, na północ od Morza Czarnego. W sierpniu 1877 roku wojska rumuńskie przystąpiły do wojny rosyjsko-tureckiej (lata 1877—1878) wspomagając stronę rosyjską. Zgodnie z postanowieniami kongresu berlińskiego (1878 rok) Rumunia otrzymała północną Dobrudżę.

Armenia, Hajastan, państwo w zachodniej części Azji, na Zakaukaziu. W 1828 roku w wyniku wojny rosyjskoperskiej wschodnia część Armenii została przyłączona do Rosji, która w 1878 roku, po wojnie z Turcją, zajęła również część północną. Na zajętych terenach Armenii Rosja przeprowadziła reformę rolną, rozpoczął się ich powolny rozwój gospodarczy.

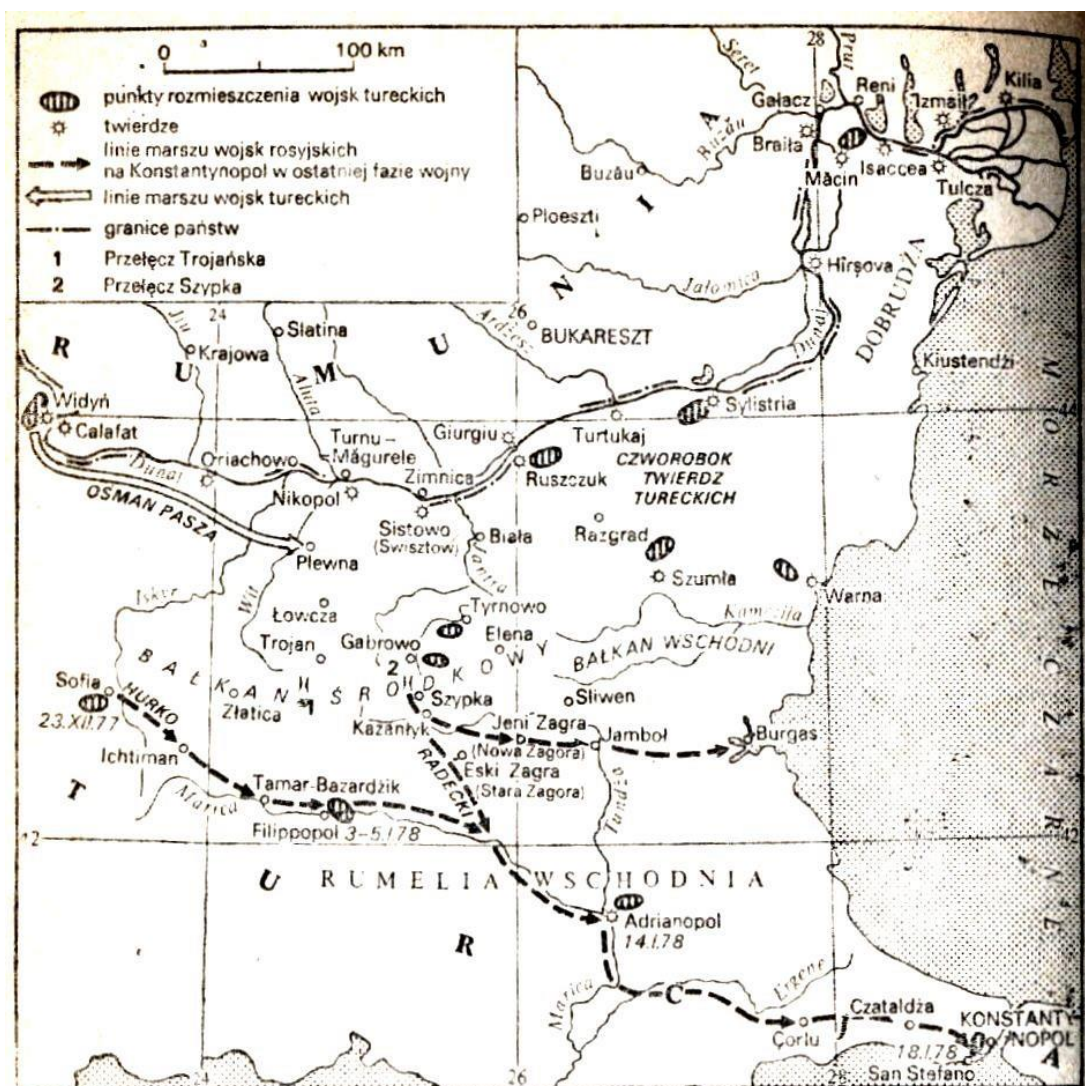
Jekaterynburg, od 1924 roku Swierdłowsk. W XIX wieku miasto rozwinęło się w największy w Rosji ośrodek hutnictwa i przemysłu metalowego. Szybki wzrost po 1878 roku w związku z budową Kolei Transsyberyjskiej.

Toczyły się też pertraktacje rosyjsko-austriackie. Rosji chodziło o zapewnienie sobie neutralności ze strony Austrii na wypadek wojny z Turcją, coraz bardziej prawdopodobnej. Obie strony zawarły 8 lipca (n. st.) 1876 roku porozumienie w czeskiej miejscowości Reichstadt (Zakupy, w północnych Czechach) i podpisały w styczniu 1877 roku tajną konwencję w Budapeszcie. [...] Austria zastrzegła sobie prawo do aneksji pewnej części Bośni i tureckiej Chorwacji, gdyby Turcja wojnę przegrała; Rosja otrzymać miała wtedy z powrotem południową Besarabię.

[...] w kwietniu 1877 roku wypowiedziano Turcji wojnę. Rosja zaczynała ją w nie najbardziej korzystnych warunkach. [...] w styczniu 1878 roku kapitulował Adrianopol i jeszcze w tym samym miesiącu Rosjanie dotarli do Konstantynopola. [...] [Bazyłow, t. 2, s. 375-377]

Rosjanie zrezygnowali [...] z zamiaru opanowania Konstantynopola. 19 lutego (3 marca) 1878 roku podpisano traktat pokojowy w San Stefano (na południowy zachód od Konstantynopola, dziś Yeşilköy). Rosja otrzymała Ardahan, Bajazet, Kars i Batum w Transkaukazji oraz zwrot południowej Besarabii. [...]

Anglia i Austria nie chciały jednak zaaprobować tego traktatu [... Na konferencji w Berlinie 13 lipca (n. st.) 1878 roku poddano rewizji traktat z San Stefano, ale Rosja zwróciła Turcji jedynie Bajazet; niekorzystne zmiany dotyczyły Serbii i Czarnogóry]. [Bazyłow, t. 2, s. 375-377]

Wojna rosyjsko-turecka (1877 - 1878)

[Bazyłow, t.2,

s. 210] **rok 1876:**

Kirgistan, Kyrgystan, państwo w środkowej Azji; od lat 30. XIX wieku — wchodził w skład chanatu kokandzkiego — wraz z którym w 1876 roku został włączony do Rosji.

Uzbekistan, Uzbekiston, państwo w środkowej Azji; w XIX wieku Azję Środkową zaczęła podbijać Rosja. W 1865 roku wojska rosyjskie zdobyły Taszkent, w 1868 roku Samarkandę, chanaty bucharski (1868 rok) i chiwański (1873 rok) przyjęły protektorat Rosji. Chanat kokandzki został w 1876 roku wcielony do Rosji wchodząc w skład utworzonego w 1867 roku Turkiestańskiego Generalnego Gubernatorstwa.

rok
1875:

Sachalin, wyspa u wschodnich wybrzeży Azji, na Morzu Ochockim; powierzchnia 76 400 km². W latach 1855—1875 wspólna dzierżawa Rosji i Japonii, następnie samej Rosji.

Sprawę Sachalinu załatwiono dopiero w tzw. układzie petersburskim (1875 rok); zrzekając się Wysp Kurylskich, Rosja objęła wtedy w posiadanie cały Sachalin, na którym zależało jej najbardziej [Ale były to tylko dzierżawy od Chin]. [Bazyłow, t. 2, s. 371]

rok

1874:

[Nowa ustawa wojskowa została ogłoszona] 1 (13) stycznia 1874 roku. Tekst ustawy zaczynał się od uroczystego oświadczenia, że obrona tronu i ojczyzny jest świętym obowiązkiem każdego obywatela rosyjskiego. Ludność męska – głosiła dalej ustawa – podlega powszechnemu obowiązkowi wojskowemu bez różnicy stanu. [...] Ponieważ liczebność młodzieży męskiej była zbyt wielka, przeprowadzano losowanie [...] termin służby skracano do 6 lat w wojskach lądowych i 7 lat w marynarce [...]

Poważną rolę w ogólnym stanie sił zbrojnych odgrywały zawsze formacje kozackie. Najwięcej kozaków było w rejonie dolnego Donu (dlatego nazwa Obwód Wojska Dońskiego, a nie: gubernia) [...] Liczba formacji kozackich wzrosła przy końcu XIX wieku do jedenastu – nosiły one nazwę „wojsk”: amurskie, astrachańskie, dońskie, kubańskie, orenburskie, siemirieczneńskie, syberyjskie, tereckie, uralskie, ussuryjskie i zabajkalskie. [Bazyłow, t. 2, s. 315-316]

rok

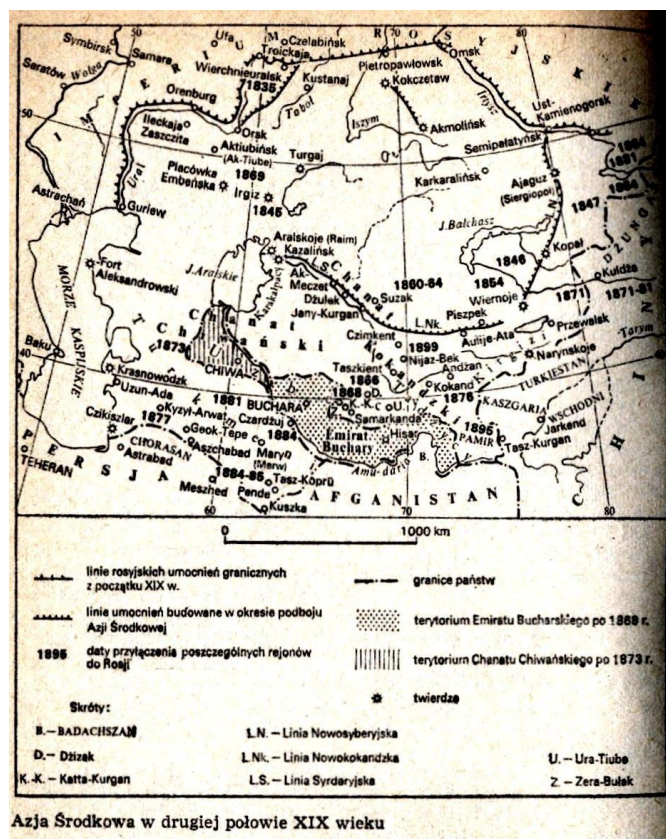
1873:

Orenburg, Orienburg. Miejsce zsyłek, m.in. polskich filaretów (A. Suzin, T. Zan). W latach 1871—1873 połączony linią kolejową z Kujbyszewem, co zdynamizowało rozwój ekonomiczny miasta.

rok

1872:

Bakunin Michaił A., żył w latach 1814—1876, rosyjski rewolucjonista; jeden z twórców anarchizmu, wywarł poważny wpływ na ruch narodników w Rosji; popierał powstanie styczniowe w Polsce; usunięty z I Międzynarodówki, w 1872 roku założył międzynarodówkę anarchistyczną mającą wpływy głównie w Szwajcarii, Włoszech, Hiszpanii i Francji.

[Bazyłow, t. 2, s. 372]

---

rok 1871:

W swoim dziele *Rosja a Europa* (1871) słowianofil Nikołaj Danilewski (1822—1885) wysunął tezę, że Rosja ma własną odrębną słowiańską cywilizację, która sytuuje się w pół drogi między cywilizacjami Europy i Azji. Dostojewski natomiast wygłosił z okazji odsłonięcia pomnika poety Aleksandra Puszkina istną mowę pochwalną na cześć Europy. „Ludy Europy nie wiedzą, jak bardzo są nam drogie”, oświadczył. Jedyne niewielka grupka *wostoczników*, czyli „ludzi Wschodu”, utrzymywała, że Rosja jest całkowicie nieeuropejska i że ma więcej wspólnego z Chinami niż z Europą [z mowy Dostojewskiego]. [Davies, s. 35-36]

Żydowski Obwód Autonomiczny, Jewriejskaja awtonomnaja obłasť, obwód autonomiczny w azjatyckiej części. Po 1871 roku na terenach tych zaczęli się osiedlać także Koreańczycy.

Wojna francusko-pruska (lata 1870—1871) dała Rosji możliwość wyzwolenia się z klauzul traktatu paryskiego (1856 rok), krępujących jej swobodę na Morzu Czarnym.

Konferencja dotycząca Rosji (1871 rok). Zwołana w konsekwencji działań podjętych przez stronę rosyjską. Rosja wykorzystując wojnę francusko-pruska (lata 1870—1871) w październiku 1870 roku powiadomiła rządy europejskie, że nie uznaje decyzji kongresu paryskiego (1856 rok), kończącego wojnę krymską, o neutralności Morza Czarnego.

W tej sytuacji, w styczniu 1871 roku, zebrali się w Londynie przedstawiciele państw-sygnatariuszy traktatu paryskiego: Anglii, Niemiec, Francji, Austro-Węgier, Turcji, Włoch i Rosji. Uczestnicy konferencji zaaprobowali posunięcia rosyjskie. W marcu 1871 roku podjęto uchwałę o odrzuceniu artykułów traktatu paryskiego ograniczających prawa Rosji. Odtąd Rosjanie mieli prawo posiadania floty wojennej na Morzu Czarnym oraz wznoszenia obiektów wojskowych na wybrzeżu czarnomorskim.

rok 1870:

Astrachań od 1870 roku punkt tranzytowy przewozu ropy z Zakaukazia do Rosji.

Na przełomie siódmego i ósmego dziesięciolecia długość linii kolejowych w Rosji przekroczyła 10 tysięcy km.

[Bazyłow, t. 2, s. 326]

Penza, Pienza. W latach 70. XIX wieku poprowadzono przez miasto linię kolejową.

Aleksander II Nikołajewicz Romanow od Chin uzyskał Kraj Ussuryjski (1858 rok, 1860 rok), opanował Kaukaz (lata 60. XIX wieku), w Azji Środkowej podbił Chiwę, Bucharę i Turkiestan (lata 70. XIX wieku).

Azerbejdżan, Azerbajdżan. W 1870 roku w Azerbejdżanie zniesiono pańszczyznę. W drugiej połowie XIX wieku nastąpił gwałtowny rozwój przemysłu naftowego. W tym okresie zaczęły się również tworzyć pierwsze komórki socjalistyczne.

Osiem lat trwało przygotowanie reformy miejskiej, ogłoszonej 16 (28) czerwca 1870 roku. Nowa ustawa znosiła stanowy charakter samorządów miejskich i wprowadzała nowy system: miejskie zebrania wyborcze, dумы miejskie i zarządy miejskie. Prawo wybierania radnych otrzymali wszyscy mieszkańcy miast bez względu na pozycję społeczną, tylko jednak wtedy, jeśli mieli obywatelstwo rosyjskie, ukończone 25 lat, odpowiedni cenzus majątkowy i nie zalegali z podatkami. [Bazyłow, t. 2, s. 313]

rok 1869:

Turkmenistan, Turkmenia. Od 1869 roku część Turkmenistanu była pod władzą Rosji, pozostałe ziemie należały do emirów Buchary i Chiwy.

Dynastia Romanowów

Mendelejew Dmitrij Iwanowicz, żył w latach 1834—1907, chemik rosyjski; profesor uniwersytetu w Petersburgu; członek Petersburskiej Akademii Nauk; odkrył prawo okresowości, uszeregował pierwiastki, tworząc tzw. tablicę Mendelejewa (pierwszy układ okresowy pierwiastków); prowadził także badania roztworów, katalizy, ropy naftowej.

Okresowy Układ Pierwiastków, tabelaryczne zestawienie wszystkich znanych pierwiastków chemicznych, uporządkowanych wg rosnących liczb atomowych, ukazujące periodyczną powtarzalność ich właściwości chemicznych i fizycznych; w okresowym układzie pierwiastków pierwiastki zestawione są w 7 okresów — rzędy poziome i 18 grup (forma długa układu) — rzędy pionowe; pierwszego zestawienia dokonał w 1869 roku Dmitrij I. Mendelejew — tzw. tablica Mendelejewa (i

niezależnie J.L. Meyer).

rok 1868:

[w 1868 roku Moskwa uzyskała połączenie kolejowe z Kurskiem i Charkowem] nieco później przez Mińsk z Królestwem Polskim. Przedłużenie posiadanych linii czy też ich odgałęzień zapewniło łączność z Kijowem, Odessą, Sewastopolem, z głównymi miastami Kaukazu, z Carycynem, Saratowem, Samarą, Orenburgiem, Wołogdą i Rygą.

[Bazyłow, t. 2, s. 326]

Tadżykistan, Todżikiston. Od XVI wieku był w chanacie bucharskim, który w 1868 roku zajęła Rosja.

Kazachstan, Kazakstan. W 1868 roku wcielony do Rosji.

rok 1867:

Wybuch wojny domowej w Stanach Zjednoczonych, zwanej także secesyjną lub abolicjonistyczną, zapoczątkował długotrwałe napięcie na arenie międzynarodowej. Sytuacja jak gdyby się odwróciła: teraz już nie Rosja, lecz Amerykanie potrzebowali poparcia. Stany południowe miały za sobą sympatię Anglii i Francji. Unia północnoamerykańska pokładać mogła głównie nadzieję w Rosji [...] Rosja stanęła po stronie Unii [...] W drugiej połowie 1863 roku rząd rosyjski podjął bardzo śmiałą akcję; w portach amerykańskich pojawiły się jednostki floty rosyjskiej. We wrześniu wpłynęła do Nowego Jorku eskadra [...], a w październiku znalazły się w San Francisco statki rosyjskie z Oceanu Spokojnego; [...] Motywy obu

---

tych pociągnięć były bardziej skomplikowane, niżby się mogło wydawać, niezależnie jednak od różnorodności celów słusznie uznano to w Ameryce za akt prawdziwej i szczerzej przyjaźni.

W 1857 roku rozpoczęły się w Waszyngtonie rozmowy amerykańsko-rosyjskie na temat sprzedaży Alaski Stanom Zjednoczonym. [...] Ostatecznie podpisano 30 marca 1867 roku (n. st.) układ o sprzedaży Alaski i stanowiących jej przedłużenie Wysp Aleuckich za 7 milionów 200 tysięcy dolarów, [11 milionów rubli rosyjskich] przy czym opinia publiczna w Stanach Zjednoczonych dość zgodnie dawała wyraz przekonaniu, że suma jest zbyt wysoka.

[Bazyłow, t. 2, s. 383-384]

Rozpatrując problem ostatecznego kształtowania się granic Rosji na Dalekim Wschodzie, wspomnieć również należy o sprzedaży w 1867 roku rosyjskich posiadłości w Ameryce Północnej. Posiadłości te zajmowały obszar ponad 23 tysięcy kilometrów kwadratowych z ludnością około dziesięciu tysięcy. W skład ich wchodziły prócz Alaski wyspy: Kadiak, Sitka, Pribyłowa, Komandorskie, Aleuty, Kuryle [?] i inne drobniejsze. Wszystkie te posiadłości znajdowały się pod zarządem Kompanii Rosyjsko-Amerykańskiej [należy rozumieć, że była to Kompania Rosyjska prosperująca na terytorium Ameryki], której w 1865 roku skończył się przywilej rządowy, dwukrotnie zresztą odnawiany (w 1822 i 1841 roku) i w tymże roku została ona rozwiązana. Rząd carski znajdujący się w trudnej sytuacji finansowej zdecydował się sprzedać posiadłości w Ameryce, które z powodu zbyt dużego oddalenia od Syberii przynosiły niewielkie zyski. Rosja miała kilka ofert na Alaskę, chciała ją kupić Anglia i Stany Zjednoczone. Z uwagi na poprawne stosunki, jakie łączyły Rosję ze Stanami Zjednoczonymi, postanowiono im sprzedać rosyjskie posiadłości w Ameryce za kwotę 7 milionów 200 tysięcy dolarów. Transakcja została sfinalizowana. Nikt wówczas nie podejrzewał, że Alaska kryje w swym wnętrzu olbrzymie bogactwa. [Łukawski, s. 201]

Petropawłowsk Kamczacki, Pietropawłowsk-Kamczatskij, miasto w azjatyckiej części. Po sprzedaniu Alaski (1867 rok) utracił znaczenie strategiczno-obronne, przestawiając się głównie na rybołówstwo.

Rosyjskie tereny na Alasce sprzedane Stanom Zjednoczonym w 1867 roku.

[Atlas –Historia Rosji XIX wieku, ACT-PRESS SZKOŁA, Moskwa, s. 31]

Tadżykistan, Todżykiston. W drugiej połowie XIX wieku chanaty środkowoazjatyckie popadły w zależność od Rosji. Północny Tadżykistan wraz ze znaczną częścią Pamiru został inkorporowany bezpośrednio do imperium carskiego i wszedł w skład utworzonego w 1867 roku Turkiestańskiego Generalnego Gubernatorstwa. Reszta ziem tadżyckich pozostała w obrębie chanatu bucharskiego (od połowy XVIII wieku – emiratu), który pozostawał w lennej zależności od Rosji.

Astrachań. Do 1867 roku port wojenny nad Morzem Kaspijskim.

[Zamach na cara w roku 1867 w Paryżu, gdzie strzelał do niego emigrant polski Antoni Berezowski, skazany za to na dożywotnie galery] [wg Bazylow, t. 2, s. 343]

Saratow. W latach 70. XIX wieku powstało połączenie kolejowe z Moskwą.

rok 1866:

Próba zamachu na cara Aleksandra II. Zamachowiec strzelił do cara, gdy ten spacerował po Letnim Sadzie. Zamachowca schwytano i powieszono. [Ogonowska, s. 407]

rok 1865:

Ufa. Od 1865 roku stolica guberni. Dalszy rozwój w XIX wieku w związku z rozbudową przemysłu.

W marynarce wojennej Rosji wprowadzono nową flagę – na białym tle był umieszczony diagonalny błękitny Krzyż Świętego Andrzeja. [Ogonowska, s. 375]

rok 1864:

Powstanie Styczniowe w Polsce w latach 1863—1864, powstanie narodowe przeciw Rosji, rozpoczęte 22/23 stycznia 1863 roku; objęło Królestwo Polskie, Litwę, Białoruś i część Ukrainy; przyspieszone przez brankę, rozpoczęte przez Centralny Komitet Narodowy („czerwonych”), przekształcony w Tymczasowy Rząd Narodowy (wydał dekrety uwłaszczeniowe); od marca 1863 roku do powstania przystąpili „biali”, którzy zdobyli przewagę w Rządzie Narodowym; stoczono wiele bitew (m.in. pod Miechowem, Małogoszczą, Chrobrzem i Grochowiskami, Żyrzynom, Opatowem) i około 1200 potyczek; liczba walczących partyzantów w sierpniu 1863 roku wynosiła około 30 tysięcy, w całym okresie powstania styczniowego walczyło ponad 200 tysięcy ochotników; dyktatorami powstania styczniowego byli: Ludwik Mierosławski, Marian — walki —

Langiewicz, od października 1863 roku — Romuald Traugutt; ostatnie jesień 1864 roku.

Traugutt Romuald, żył w latach 1826–1864, generał, ostatni dyktator powstania 1863 roku; początkowo związany z „białymi”, jako dyktator (od 17 października) realizował program „czerwonych”; stracony na stokach cytadeli warszawskiej.

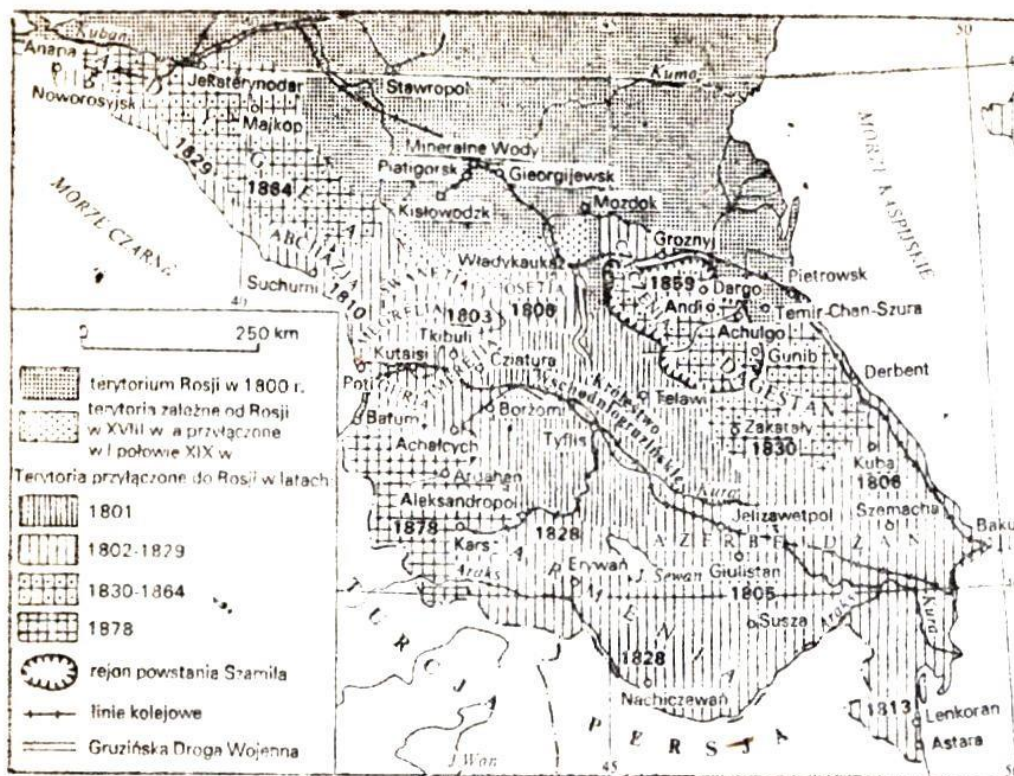
Branka, przymusowy pobór do wojska rosyjskiego w Królestwie Polskim w nocy z 14 na 15 stycznia 1863 roku; inspirowana przez A. Wielopolskiego w celu rozbicia „czerwonych”; przyspieszyła wybuch powstania styczniowego.

Aleksander II Nikołajewicz Romanow krwawo stłumił powstanie styczniowe lat 1863—1864, wydał, w celu odciągnięcia chłopów od walki, ukaz uwłaszczeniowy (1864 rok), a następnie prowadził politykę rusyfikacji w Polsce.

W styczniu 1863 roku Królestwo Kongresowe, sfrustrowane sprzecznymi posunięciami „cara wyzwoliciela” Aleksandra II, wybuchło jeszcze raz. Aleksander wyzwolił wprawdzie chłopów pańszczyźnianych w swoim imperium, ale nie miał zamiaru dać Polakom konstytucji. Dwa lata patriotycznych demonstracji w Warszawie, którym przewodzili księża, pastory i rabini, doprowadziły do utworzenia tajnego Rządu Narodowego. Szesnaście miesięcy zajadłej wojny partyzanckiej zakończyło się egzekucją przywódców powstania na stokach Cytadeli. Tym razem zdławiono samo Królestwo Kongresowe. Osiemdziesiąt tysięcy Polaków rozpoczęło straszliwą podróż na Syberię – był to największy w dziejach caratu kontyngent więźniów politycznych. [Davies, s. 879]

Podbój Kaukazu przez Rosję w XIX wieku: 1801 rok – Gruzja z Kachetią i Kartlią; 1804 rok – Megrelia z miastem Kutais; 1806 rok – Osetia oraz Chanaty: Szekiński, Kubański i Szyrwański; 1810 rok – Abchazja; 1813 rok – Chanat Tałyszyński; 1817 rok – Inguszetia; 1825 rok – Kabarda; 1828 rok – Erewań z Armenią, Jelizawetpol, Azerbejdżan, Chanaty: Erewański, Nachiczewański, Karabachski; 1829 rok – południowo-wschodnie wybrzeże Morza Czarnego z miastem Noworosyjsk; 1830 rok – Dagestan; 1858 rok – Swanetia; 1859 rok – Czeczenia; 1864 rok – Czerkiesja (Adyge). [z mapy 107]

Kaukaz w XIX wieku

Kaukaz w XIX wieku

[Bazyłow, t.2, s. 220]

W 1864 roku utworzono w Rosji „ziemstwa” – wybieralne, samorządowe rady terenowe. Dokonały one wielkiego postępu cywilizacyjnego i były szkołą liberalizmu aż do 1917 roku. Sądownictwo zreformowano opierając się na wzorcach angielskich i francuskich: bardzo zbiurokratyzowane sądy stały się odtąd formalnie niezawisłe, wprowadzono instytucję adwokatury, przysięgłych w sprawach karnych oraz równość wszystkich wobec prawa.

Ustawę o sądownictwie podpisał Aleksander II 20 listopada (2 grudnia) 1864 roku. Zmiany w tej dziedzinie odznaczały się największą rozpiętością [...] W myśl nowej ustawy sądy traciły swój stanowy charakter, przewody stawały się jawne, a sędziowie – niezależni, przynajmniej formalnie.

W skład instytucji sądowych wchodzić mieli odtąd w zasadzie tylko fachowi pracownicy. Wprowadzono instytucję adwokatury i włączono do działalności sądowej określonych szczebli także czynnik społeczny (sądy przysięgłych). Obowiązywała zasada równości stron: prokurator oskarżał, adwokat bronił, a sąd powinien był badać sprawę z całym obiektywizmem. [...] Ustawa o instytucjach ziemskich otrzymała ostateczną sankcję 1 (13) stycznia 1864 roku; na mocy tego aktu powstawały gubernialne i powiatowe instytucje w celu „kierowania sprawami dotyczącymi lokalnych potrzeb każdej guberni i każdego powiatu”: zgromadzenia ziemskie (do nich właśnie odnosiła się potocznie, potem także oficjalnie, nazwa „ziemstwo”) i urzędy ziemskie. [...] [Bazyłow, t. 2, s. 306 i 308-309]

W roku 1864 Rosja zabrała Persji Turkiestan.

Zniesienie poddaństwa chłopów. Według oficjalnej ewidencji z pierwszych dni roku 1864, na 108 687 listów umownych [...] przypadało 79 463 dokumentów, na mocy których utrzymywało się „czasowe zobowiązanie” (5 659 680 „dusz”); w pozostałych 29 219 wypadkach „czasowe zobowiązanie” przestało istnieć, ponieważ zawarto umowę o wykup, bądź też chłopci zadowolili się nadziami darmowymi. Odnosiło się to do 4 026 317 „dusz” [...] [Bazyłow, t. 2, s. 284]

rok 1863:

Alvenslebena Konwencja, 1863 rok, układ Rosji i Prus, zawarty z inicjatywy O. Bismarcka (przez generała pruskiego G. Alvenslebena), zezwalający wojskom rosyjskim przekraczać granicę pruską w operacjach przeciwko polskim powstańcom.

Utworzone na części terytorium zaboru rosyjskiego Królestwo Polskie straciło swą autonomię w wyniku powstań narodowych 1830 roku i 1863 roku.

Zarówno w roku 1831, jak i w roku 1863 pogwałcenie przez Rosję nominalnej niepodległości Polski wywołało żywe protesty we Francji i w Wielkiej Brytanii. Nie spotkało się natomiast z niechęcią w Berlinie i Wiedniu, które stosowały ucisk na swoich własnych polskich terenach. Wobec tego nie zrobiono nic. [Davies, s. 923]

Władykaukaz, Dzaudżykau, miasto w azjatyckiej części. Od 1863 roku stolica obwodu tereckiego.

Dekret z 18 (30) maja 1863 roku przywracał uniwersytetom rosyjskim sporo z tych kompetencji autonomicznych, które ograniczył Mikołaj I (w 1835 roku). Kierownictwo uniwersytetów spoczywało w rękach senatu („rady profesorów”), który wybierał rektora, dziekanów i proponował nowych profesorów na wakujące stanowiska; kandydatów zatwierdzało Ministerstwo Oświaty. Dostęp do studiów uniwersyteckich stawał się wolny dla wszystkich [za wyjątkiem kobiet], którzy ukończyli szkołę średnią określonego typu [...] [Bazyłow, t. 2, s. 311]

rok 1862:

Mołdawia, Moldova, niewielkie państwo położone w Europie, na północ od Morza Czarnego. W 1856 roku w traktacie paryskim mocarstwa zgodziły się na zbliżenie ustrojowe Mołdawii i Wołoszczyzny, a w 1858 roku na konferencji paryskiej nadały konstytucję obu księstwom, które otrzymały nazwę Zjednoczonych Księstw Mołdawii i Wołoszczyzny. Proces zjednoczenia obu księstw zakończył się w 1862 roku wyborem jednego zgromadzenia narodowego i jednego rządu — powstała Rumunia.

w 1862 roku Moskwa uzyskała połączenie kolejowe z Niżnym Nowogrodem [Bazyłow, t. 2, s. 326]

rok 1861:

Poddaństwo, feudalna zależność chłopów, wynikająca z użytkowania przez nich ziemi należącej do pana gruntowego; przybierało formy poddaństwa gruntowego, sądowego i osobistego; na ziemiach polskich wcielonych do Rosji — poddaństwo zostało zniesione w 1861 roku; w okresie absolutyzmu pojęcie oznaczające przynależność państwową ogółu mieszkańców kraju, niezależnie od ich stanu.

Aleksander II przeprowadził w 1861 roku uwłaszczenie chłopów. Za jego rządów wprowadzono ponadto samorząd terytorialny (ziemski), samorząd miejski, uregulowano sprawy sądownictwa i tryb pełnienia służby wojskowej, złagodzono cenzurę.

Nastawienie caratu przypominało nastawienie załogi fortecy: utrzymać się, bacząc, by mury obronne były w dobrym stanie. Szok klęski w wojnie krymskiej z koalicją wojsk angielsko-francuskich ujawnił, że fortecy grozi zawalenie. Aleksander II natychmiast zajął się wprowadzaniem zmian. Kolos rosyjski wspierał się na glinianych nogach: wojna wykazała, że pańszczyzna jest przeżytkiem; chłopci, nadmiernie wykorzystywani, buntowali się, a szlachta, nie mając większego pożytku z krnąbrnych i zacofanych pracowników, ubożała.

Pańszczyzna nie przystawała do rodzącej się gospodarki rynkowej. Za zniesieniem pańszczyzny opowiadał się ogół opinii publicznej. Uwłaszczenie ogłoszono 3 marca 1861 roku i dotyczyło ono 52 milionów osób; chłopów spotkał jednak zawód: musieli wykupić od ziemian działki i spłacać je przez 49 lat. Były one przekazywane nie im bezpośrednio, lecz wspólnotom gminnym.

Moskwa. Po zniesieniu obowiązku pańszczyzny w 1861 roku, rozpoczął się masowy napływ do miasta chłopów, powstawały liczne fabryki i zakłady przemysłowe.

Ustawa z 19 lutego 1861 roku. Ustawa o włościanach uwolnionych od zależności poddańczej (*Położenije o krietjanach wyszedszych iż krietpostnoj zawisimosti*) składała się z 20 aktów państwowych [...] Wstępem do całego zbioru jest manifest carski z 19 lutego 1861 roku [...]

„Wezwawszy Boga na pomoc, postanowiliśmy przystąpić do realizacji tych spraw... biorąc pod uwagę nieuchronne trudności, związane z podjęciem takich zamierzeń, pokładamy przede wszystkim ufność we wszechdobrotliwej Opatrzności Boskiej, zawsze otaczającej Rosję opieką... przeżegnaj się znakiem krzyża, ludu prawosławny i błagaj razem z nami o błogosławieństwo boże dla twojej wolnej pracy, która będzie rękojmią twojej pomyślności i dobra społecznego”.

Oto – głosił manifest – mówi św. Paweł w liście do Rzymian: „Każdy niech będzie poddany władzom sprawującym rządy nad innymi. Nie ma bowiem władzy, która by nie pochodziła od Boga... Oddajcie każdemu to, co mu się należy: komu podatek – podatek, komu cło – cło, komu uległość – uległość, komu cześć – cześć”. [...]

Po manifestacie następowały właściwe ustawy: ustawa ogólna, odnosząca się do uwalnianych od poddaństwa chłopów prywatnych, ustawa o wykupie przez nich zagród i gruntów oraz cztery ustawy terenowe. [...]

Podstawowe zasady znalazły się w ustawie ogólnej. Przede wszystkim – chłopcy uzyskiwali wolność osobistą. Odtąd (przyjęto termin 5 marca st. st.) właściciele ziemscy nie mieli już prawa dysponowania chłopami jako swoją własnością, nie mogli ich sprzedawać ani kupować, darowywać czy zastawiać, nie mogli ich również samowolnie karać ani przesiedlać. Chłopi mogli nabywać dobra ruchome i nieruchome, zajmować się działalnością handlową i przemysłową, zawierać ważne z punktu widzenia prawa umowy, prowadzić samodzielnie różne sprawy sądowe, przechodzić do stanu mieszczańskiego lub kupieckiego, brać udział w organach samorządu gminnego i opuszczać miejsca dotychczasowego stałego pobytu. [...] Otrzymywali również chłopcy prawo swobodnego wstępowania w związki małżeńskie, kształcenia się i ubiegania się o stanowiska służbowe. Z przepisów wynikało wreszcie, że w wypadku otrzymania gruntów na własność, tzn. po załatwieniu wszystkich operacji wykupowych, chłopcy będą mogli swobodnie rozporządzać tymi gruntami, łącznie z prawem przekazywania ich w spadku dzieciom.

Z kolei szły ograniczenia w stosunku do chłopów „wychodzących z poddańczej zależności”. Podobnie jak w manifeście, podkreślano też w ustawie prawo własności ziemian, z tym że nakładano na nich obowiązek oddania chłopom działki przyzagrodowej i nadziału gruntowego do stałego użytkowania, w zamian za co chłopcy mieli pełnić powinności typu pańszczyźnianego lub płacić czynsz. [...] chłopcy nie mogli zrezygnować z nadziału gruntowego, przynajmniej przez dziewięć lat [...] [Bazyłow, t. 2, s. 277-279]

Ukraińcy żyli pod rządami dwóch „wschodnich autokracji”. Niegdyś byli poddanymi Polski; teraz – poddanymi Rosji albo Austrii. Byli narodem w przeważającej większości chłopskim, w którym poczucie świadomości narodowej z konieczności utrzymywało się na niskim poziomie aż do połowy wieku, kiedy przecięto więzy pańszczyzny. Tradycyjnie nazywano ich „Rusinami”; teraz zaczęli pomału przyjmować etykietę „Ukraińcy” – jako reakcję na błędną i uwłaczającą nazwę „Małorosjanie”, którą wymyślili dla nich carscy urzędnicy. („Ukraińiec” był po prostu świadomym politycznie „Rusinem”). Bódcem do kulturowego przebudzenia stała się dla nich poetycka twórczość Tarasa Szewczenki (żył w latach 1814—1861); przebudzenie polityczne nabrało tempa nieco później – w następnych dziesięcioleciach. W Rosji musieli stawić czoło reżimowi, który odmawiał uznania ich istnienia, traktując ich jak regionalną rosyjską mniejszość i pozwalając im na wyznawanie jednej tylko religii – rosyjskiego prawosławia. [Davies, s. 885]

Szewczenko Taras, żył w latach 1814–1861, ukraiński. poeta i malarz; twórca nowoczesnej literatury narodowej; wiersze i ballady romantyczne (zbiór *Kobziarz*), poematy społeczne, historyczne, obyczajowe, autobiograficzne i filozoficzne, liryki, powieści; malarstwo realistyczne (portrety, m.in. Katarzyna).

Opowieść o Polakach na Syberii w drugiej połowie XIX wieku

Z początkiem lat sześćdziesiątych XIX wieku rozpoczął się nowy etap w dziejach zsyłki syberyjskiej. Związane to było z ostatnim zrywem zbrojnym narodu polskiego – powstaniem styczniowym. Zsyłki Polaków na Syberię zwiększyły się

wyraźnie już w latach 1860—1861 w okresie manifestacji patriotycznych, począwszy zaś od 1863 roku aż do 1866 roku do Rosji europejskiej i dalej na Syberię zaczęła napływać olbrzymia fala uczestników powstania styczniowego. Nie da się już niestety określić z całą dokładnością liczby Polaków represjonowanych zesłaniem na Syberię za powstanie styczniowe. Rozpiętość między danymi minimalnymi a maksymalnymi jest zbyt duża, by można było uznać średnią za najbardziej prawdopodobną. Sergiusz Maksimow opierając się na urzędowych danych wymienia liczbę 18 673 zesłanych Polaków obojga płci wraz z członkami rodzin im towarzyszącymi. Z tej liczby 3894 osoby skazane zostały na katorgę, reszta zaś na zesłanie bądź osiedlenie. W pamiętnikach polskich spotkać można natomiast znacznie większe liczby: 80 tysięcy, 100 tysięcy, a nawet 250 tysięcy zesłanych. Bierze się to stąd, że w XIX wieku, a i później, nie wprowadzano rozróżnienia zesłania do Rosji europejskiej i na Syberię, traktując je łącznie jako zesłanie na Sybir. Tymczasem wielu Polaków odbywało karę właśnie w głębi Rosji i na Kaukazie, a tylko część na Syberii. Gdybyśmy nawet przyjęli za bardziej wiarygodne dane Maksymowa, to i tak należy stwierdzić, że dotąd nie było takiego wypadku, by tak ogromna liczba ludzi znalazła się w stosunkowo krótkim czasie na zesłaniu w różnych miejscowościach Syberii Wschodniej i Zachodniej.

Kraj nie był przygotowany do przyjęcia tak znacznej liczby zesłańców i więźniów, toteż los skazańców był początkowo straszny. [...] Więźniowie skazani na katorgę kierowani byli przeważnie do robót w kopalniach złota i srebra znajdujących się w okręgu nerczyńskim, a ponadto przy budowie barek w Siwakowej (pod Czytą) oraz w zakładach hutniczych, gorzelnianych i warzelnianych soli (w Usolu pod Irkuckiem). Ta grupa więźniów dzieliła się na trzy kategorie:

- a) bezterminowych,
- b) skazanych na 15-20 lat katorgi,
- c) skazanych na 12-15 lat katorgi.

Czasem stosowano dodatkowo obostrzenia kary: w formie zakładania kajdan na nogi i ręce, przykucia łańcuchami do taczki. [...]

Z chwilą, gdy kończył się okres katorgi, więzień zaliczany był do kategorii osiedleńców i kierowano go do najbardziej oddalonych miejscowości Syberii Wschodniej. Kolejne amnestie stwarzały możliwość powrotu do kraju. [...]

Pierwszy pomysł przedarcia się do kraju powstał jeszcze w czasie przemarszu polskich więźniów szlakiem syberyjskim z Warszawy przez Kijów, Woroneż, Moskwę, Kazań, Perm, Tobolsk. Zamierzano mianowicie rozbroić konwoje i łącząc się w większe partie posuwać się na zachód w rejon trwających jeszcze walk powstańczych w Królestwie. Był to jednak pomysł nierealny, zaczęto więc snuć inne plany ucieczki [... Potem snuli plany powstania, które były raz po raz zdradzane przez prowokatorów ...]

Powstanie wybuchło w nocy z 24 na 25 czerwca 1866 roku. Pierwszy wystąpił oddział Szaramowicza, stacjonujący w Kułtuku i Listwienniczej. Oddział rozbroił strażę i ruszył w kierunku Murimu i Miszychy, gdzie z kolei przebywał Narcyz Celiński ogłoszony naczelnikiem powstania. Powstańcy wzięli do niewoli pułkownika Czerniajewa oraz naczelnika robót drogowych. Pragnąc opóźnić nadejście wiadomości do Irkucka o wybuchu powstania, Polacy uszkodzili telegraf, lecz to niewiele pomogło – władze bowiem już na drugi dzień dowiedziały się o wszystkim i przystąpiły energicznie do działania. Na miejsce wydarzeń wysłano natychmiast oddział kozacki oraz dwa oddziały piechoty. Obawiając się powszechnego powstania na Syberii zaalarmowano wszystkie miasta, w których skupiona była znaczna liczba zesłańców politycznych.

Tymczasem powstańcy posuwali się wzdłuż traktu, a następnie zamierzali przebić się do granicy chińskiej. Do granicy było jednak daleko – około 150 kilometrów, w dodatku trzeba było się przedzierać przez lasy i nieznaną okolicę. Oddziały rządowe wspomagane przez uzbrojoną miejscową ludność buriacką, której obiecano za każdego złapanego Polaka żywego bądź martwego nagrodę pieniężną, otoczyły powstańców. Siły były nierówne, toteż po krótkiej walce oddział Szaramowicza zmuszony został do wycofania się w tajgę. Trzy tygodnie błądzili powstańcy po lasach podzieleni na kilka mniejszych grup dla lepszego przedzierania się ku granicy. Tylko jedna grupa dotarła do celu, lecz została wydana przez Mongołów władzom rosyjskim. Reszta wyczerpana do ostateczności trafiała przeważnie w ręce Buriatów, którzy przekazywali Polaków władzom rosyjskim. [...] Spośród 720 zatrudnionych przy budowie drogi bajkalskiej zginęło w potyczkach 52, reszta więźniów została

sprowadzona do Irkucka. [...] Komisja śledcza stwierdziła udział w powstaniu 418 osób. [...] Główni sprawcy zostali rozstrzelani. Spośród 197 Polaków [...] co dziesiąty został skazany również na karę śmierci [...]

Dopiero manifest Aleksandra III z 15/27 maja 1883 roku zezwalał prawie wszystkim Polakom pozostającym dotychczas na Syberii opuścić miejsce zesłania i udać się do ojczyzny. Większość Polaków natychmiast skorzystała z tego prawa [...] ruszyła do stron rodzinnych. [Łukawski, s. 208-217] *

Przegrana Rosji w krymskiej wojnie przyspieszyła dokonanie reform w wojsku. Skrócono czas służby w wojsku z 25 lat do 16 lat, a potem (1874 rok) do 6 lat w wojskach lądowych i do 7 lat we flocie. Rosja została podzielona na 15 wojennych okręgów podległych ministrowi (1864 rok). [Ogonowskaja, s. 403]

Po wojnie krymskiej otworzyły się również możliwości ekspansji w kierunku Azji Środkowej. Istniały tam od dawna trzy organizmy państwowe:

największy – Chanat Kokandzki (Kokand), na południe od stepów kazachskich, między Morzem Aralskim a Chinami; Chanat Chiwański (Chiwa), na południe od Morza Aralskiego, i emirat Buchary na granicy z Afganistanem.

Między Morzem Kaspijskim, Bucharą, Afganistanem i Persją rozciągały się stopy turkmeńskie, zaludnione głównie przez koczowniczych Turkmenów. Ludność państw środkowoazjatyckich była bardzo różnorodna. Najwyższy poziom kultury materialnej i duchowej reprezentowali Uzbecy i Tadżykowie, którzy prowadzili życie osiadłe i zajmowali się rolnictwem, ogrodnictwem i rzemiosłem; głównym zajęciem innych plemion – Kirgizów, Kazachów i Karakałpaków – była hodowla bydła. [...]

rok 1860:

Władykaukaz, Dzaudżykau, miasto w azjatyckiej części. Prawa miejskie uzyskał w 1860 roku.

W 1860 roku w Rosji było 1600 km linii kolejowych. [Bazyłow, t. 2, s. 326]

W polityce zagranicznej Rosja kontynuowała ekspansję na wschód (1860 rok — założenie Władywostoku, uznanie przez Chiny granic na Amurze i Ussuri). W Azji środkowej Rosja zajęła tereny do granicy z Persją i Afganistanem.

W roku 1860 zabrano Chinom nadmorskie i nadamurskie tereny. [Davies, s. 923]

Nieco później podpisano korzystny dla Rosji traktat handlowy, a w 1860 roku układ w Pekinie, na mocy którego Rosja otrzymała jeszcze Kraj Ussuryjski, między Ussuri a wybrzeżem. W tym samym roku założono w południowej części tego kraju Władywostok, który bardzo szybko nabrał wyjątkowego znaczenia handlowego i strategicznego.

[Bazyłow, t. 2, s. 371] **rok**

1859:

Na Kaukazie trwający od wielu dziesiątków lat opór przeciwko Rosjanom został ostatecznie złamany w 1859 roku, wraz ze stłumieniem powstania pod wodzą Szamila.

Czeczenia, Iczkeria, Najnoch. W 1859 roku po rozbiciu imamaty ziemie czeczeńskie zostały wcielone do Rosji.

Szamil (żył od około 1798 do 1871 roku), imam Dagestanu i Czeczenii od 1834 roku; do 1859 roku przywódca świętej wojny (dżihadu) górskich ludów Kaukazu przeciw Rosji; jako zwierzchnik sufijskiego bractwa religijnego nakszbandija pod hasłami religijnymi wprowadził jednolitą organizację religijno-polityczną górali kaukaskich wyznających islam, stworzył 30-tysięczną armię i stoczył wiele bitew z wojskami rosyjskimi; stopniowy rozkład imamaty oraz zakończenie przez Rosję wojny krymskiej doprowadziły do klęski jego wojsk i przyłączenia Kaukazu do Rosji; w sierpniu 1859 roku wzięty do niewoli przez

wojska rosyjskie został zesłany do Kaługi; w 1870 roku udał się do Mekki; zmarł podczas pielgrzymki, w Medynie. [Czy znów jakiś rosyjski agent mu pomógł?]

Już przed wojną krymską przygotowywano się w Petersburgu do umacniania pozycji politycznych w Azji Środkowej. Zbyt wielkich sił nie można było uruchomić z powodu wiążących Rosję wydarzeń w Europie, a także konieczności przemarszów przez okolice pustynne i bezwodne; dlatego postanowiono działać stopniowo, etapami, z rozbudowaniem odpowiedniego zaplecza. W 1853 roku Rosjanie zdobyli kokandzką twierdzę Ak-Meczet na prawym brzegu Syr-Darii i zaczęli budować linię umocnień wzdłuż tej rzeki, równoległe do granicy z Kokandem. Jednocześnie budowano taką samą linię (tzw. nowosyberyjską) na wschodzie, za jeziorem Bałchasz, posuwając się do Samipałatyńska na południe; w 1854 roku założono w tym rejonie warownię Wiernyj (dziś Ałma-Ata), niedaleko od północno-wschodnich granic Kokandu.

Lata następne przyniosły zahamowanie działań, lecz gdy wszystkie przygotowania ukończono, rozpoczął się w 1864 roku dwudziestoletni okres, w którym dokonano podboju całej Azji Środkowej.

W 1865 roku padło jedno z głównych miast Kokandu – Taszkent, potem akcje wojenne przeniosły się również na terytorium Buchary.

W 1868 roku Kokand i Buchara uznały swoją zależność od Rosji, odstępując jednocześnie część terytoriów, z których utworzono generał-gubernatorstwo turkiestańskie.

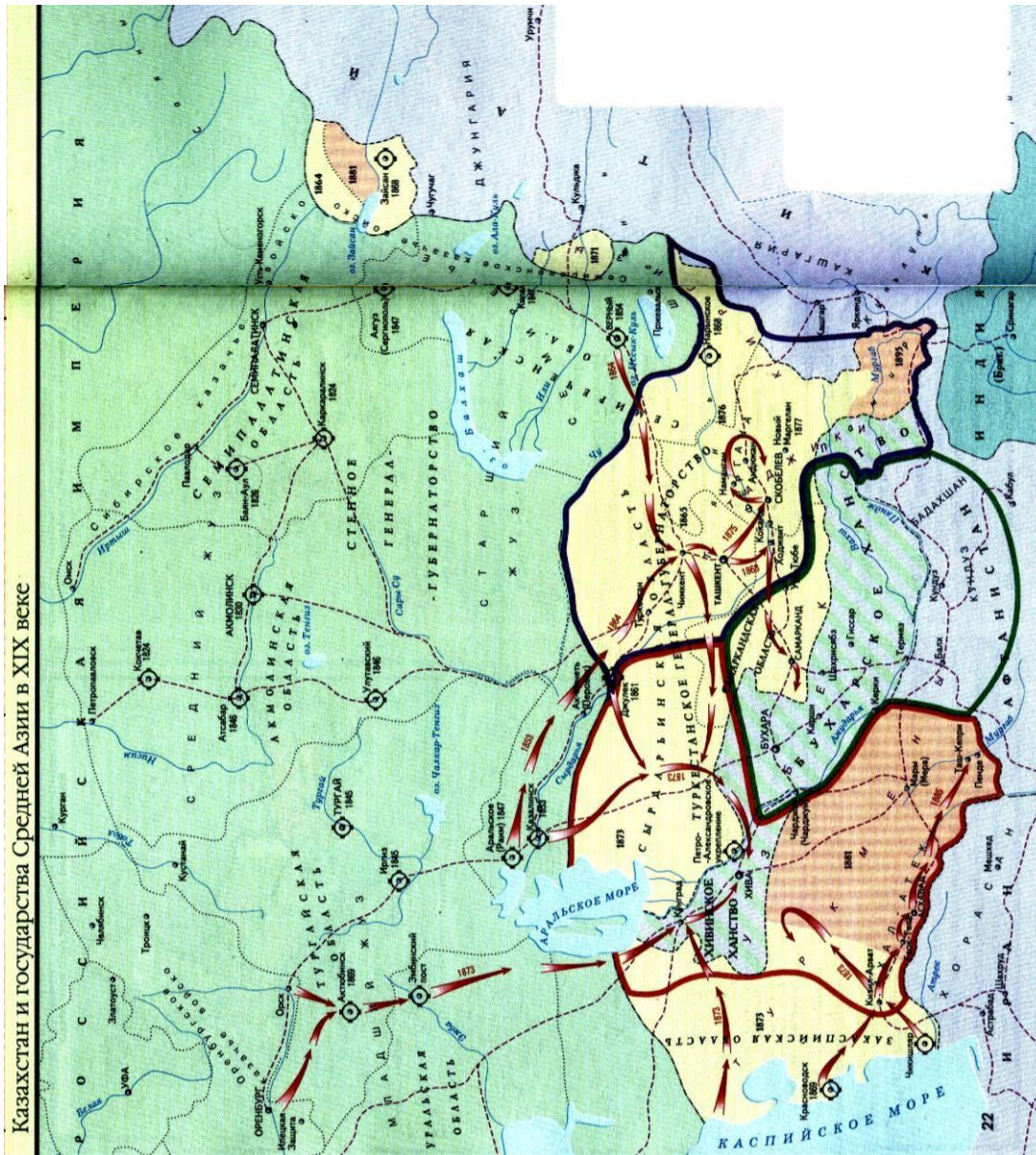

W 1873 roku przyszła kolej na Chiwę; musiała podpisać taki sam układ, odstąpić część terenów, przyznać Rosji przywileje handlowe i zapłacić kontrybucję.

Buchara i Chiwa pozostały aż do końca istnienia caratu państwami wasalnymi wobec Rosji; Kokand jako chanat zlikwidowano zupełnie po powstaniu w 1875 roku, po czym resztę terytorium kokandzkiego przyłączono do Rosji jak obwód fergański. [Bazyłow, s. 371-373]

Kazachstan i państwa Środkowej Azji w XIX wieku

[Atlas –Historia Rosji XIX wieku, ACT-PRESS SZKOŁA, Moskwa, s. 22-23]

rok 1858:

Majkop, miasto Położone u podnóża Kaukazu. Powstał w 1858 roku wokół fortu.

Sprawę Kraju Nadamurskiego rozstrzygnięto w pertraktacjach z Chinami, które traktatem zawartym w Ajgunie

(w Mandżurii, na prawym brzegu Amuru) w 1858 roku wyraziły zgodę na przejście przez Rosję terytoriów leżących na lewym brzegu Amuru. [Bazyłow, s. 371]

Żydowski Obwód Autonomiczny, Jewriejskaja awtonomnaja obłast', obwód autonomiczny w azjatyckiej części. Pierwotnie obszar ten był zamieszkały przez plemiona Goldów (Nanajów) i Tunguzów (Ewenków). Zasiedlanie przez przybyszów z zachodnich rejonów imperium carskiego rozpoczęło się w 1858 roku.

legenda do mapy Kazachstan i państwa Środkowej Azji w XIX wieku – s. 120

	tereny, którymi władało Rosyjskie Imperium w 1863 roku
	granice chanatów w 1863 roku:
	Bucharowskiego
	Chiwńskiego
	Kokandskiego
	terytoria przyłączone do Rosyjskiego Imperium:
	w latach 1856 – 1880
	w latach 1881 – 1895
	terytoria wasalne chanatów (Bucharskiego Chanatu od 1868 roku, Chiwńskiego Chanatu od 1873 roku)
	wojenne twierdze i forty Rosyjskiego Imperium podczas zdobywania Środkowej Azji (z podaniem dat ich założenia)
1873	daty przyłączenia do Rosyjskiego Imperium
	kierunki i lata rosyjskich marszów przeciw chanatom: Kokandskiemu, Chiwńskiemu i przeciw turkmeńskim i afgańskim nadgranicznym oddziałom
	ważniejsze szlaki handlowe w połowie XIX wieku

rok 1857:

Ludność Rosji (bez Królestwa Polskiego, Finlandii i Transkaukazji) wynosiła – zgodnie z obliczeniami X rewizji w 1857 roku – 59 milionów 300 tysięcy osób, w tym zaś było 10 milionów 695 tysięcy „dusz” pozostających w prywatnym władaniu obszarników. [...] Chłopi stanowiących własność państwa liczyli wtedy 9 milionów 345 tysięcy.

[Bazyłow, s. 271]

Spisy ludności przeprowadzano w Rosji w XVIII i XIX wieku. Spisom podlegała głównie ludność płacąca podatki, a także duchowieństwo, furmani, powracający z wojska żołnierze. Dworzanie i urzędnicy nie byli spisywani. Do początku XIX

wieku spisywano tylko mężczyzn. Nie przeprowadzono spisów w Polsce, Finlandii i na Zakaukaziu. Pierwszy spis był przeprowadzony w 1719 roku (zaludnienie – 15,5 miliona ludzi), ostatni – w 1857 roku (zaludnienie – 59,3 miliona ludzi). [Ogonowska, s. 373]

rok 1856:

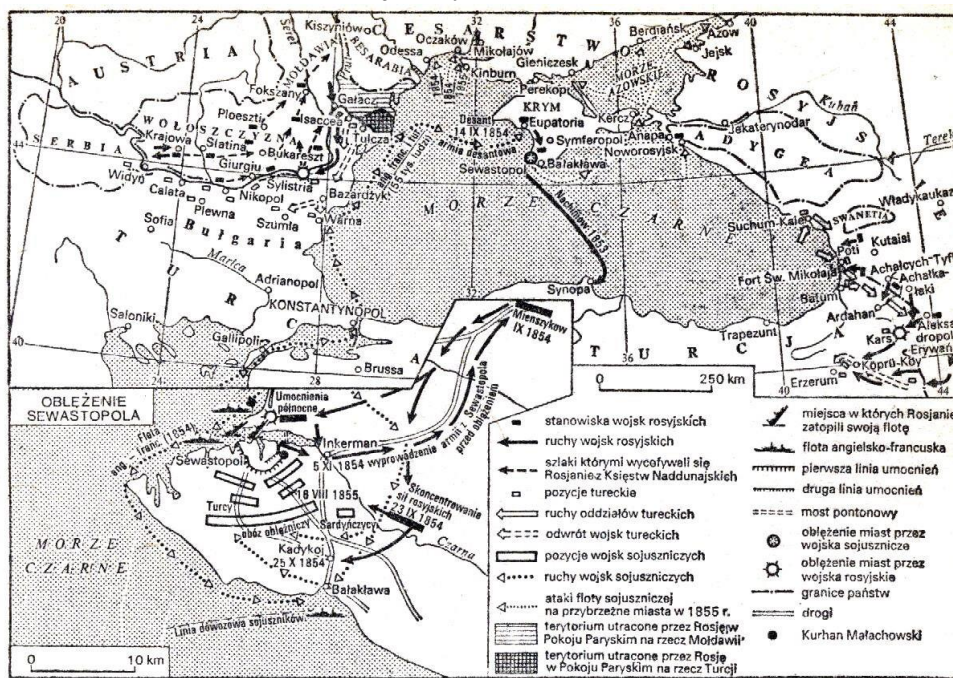
Wojna Krymska lat 1853–56, między Rosją a Turcją i jej sprzymierzeńcami: Wielką Brytanią, Francją i Sycylią; wywołana ekspansją Rosji ku Morzu Śródziemnemu i sprzecznymi interesami mocarstw europejskich i Rosji na Bałkanach i w cieśninach tureckich; po lądowaniu wojsk sprzymierzonych na Krymie i zajęciu Sewastopola po prawie rocznym oblężeniu, zakończona pokojem w Paryżu w 1856 roku; w jej wyniku Rosja została zmuszona do rezygnacji z utrzymywania floty wojennej na Morzu Czarnym.

Porażka militarna w wojnie krymskiej (lata 1853—1856) przyniosła utratę przez Rosję pozycji hegemonu w Europie.

Krymska wojna, wojna wschodnia w latach 1853—1856, wojna rosyjsko-turecka o dominację na Bałkanach i w cieśninach tureckich. Sprzymierzeńcami strony tureckiej były: Wielka Brytania, Francja i Sycylia. Po rozbiciu floty tureckiej pod Synopą po stronie Turcji stanęli sprzymierzeńcy: Anglia i Francja, wypowiadając wojnę Rosji. Z powodu nieudolności rosyjskich generałów i braków w zaopatrzeniu armia rosyjska poniosła klęskę pod Almą i straciła Sewastopol (1855 rok). Polacy brali udział w wojnie walcząc po obydwu stronach; zarówno w szeregach wojska carskiego (jako poddani caratu) ale także po stronie angielskiej (Polska dywizja – kilka pułków jazdy – w armii tureckiej w angielskim żołądź pod dowództwem Władysława Zamoyskiego).

Dzięki dyplomatycznym zabiegom Anglii i Francji oraz niezaangażowanych bezpośrednio w konflikt Prus i Austrii, sojuszników Rosji ze Świętego Przymierza, wojna zakończyła się traktatem pokojowym podpisanym w Paryżu (1856 rok). Postanowienia traktatu położyły kres dominacji Rosji nad Turcją. Wojna przyczyniła się do rozbitcia Świętego Przymierza, czyli sojuszu Rosji, Austrii i Prus.

wojna krymska

Wojna krymska. Obrona Sewastopola

[Bazyłow, t. 2, s. 230]

Woja krymska (lata 1853—1856) wybuchła, kiedy Wielka Brytania i Francja postanowiły udzielić Porcie pomocy w jej próbach obrony księstw naddunajskich i odparcia roszczeń Rosji do ochrony chrześcijańskich poddanych Turcji. Austria natychmiast dokonała okupacji księstw, a mocarstwa zachodnie – wspomagane przez Sycylię – wysłały ekspedycję karną na Krym. Pomimo uciążliwych walk w okopach, epidemii cholery i zatrważających strat założone przez siły sprzymierzonych oblężenie Sewastopola ostatecznie zakończyło się sukcesem. Traktat podpisany w Paryżu (1856 rok) nadawał Morzu Czarnemu status politycznej neutralności, narzucał Turkom zjednoczony protektorat europejski nad zamieszkałymi na ich terenach chrześcijanami oraz gwarantował integralność polityczną zarówno imperium osmańskiemu, jak i naddunajskim księstwom.

Ale nim minęło dwadzieścia lat, Rosjanie znów znaleźli się na Bałkanach. [Davies, s. 923-924]

Petropawłowsk Kamczacki, Pietropawłowsk-Kamczatskij, miasto w azjatyckiej części. W czasie wojny krymskiej Petropawłowsk bronił się przeciwko natarciu floty angielsko-francuskiej.

[Na wiosnę 1856 roku miały miejsce ostre starcia z chłopami]. Przyczyną były pogłoski o mającej wkrótce nastąpić akcji zasiedlania Krymu, zwłaszcza w rejonach zniszczonych na skutek działań wojennych. Zaczęła się [...] wędrowna tłumów na południe, przy czym szczególną siłę przyciągającą miały zapewnienia o rzekomo wypłacanych przez rząd wysokich zasiłkach pieniężnych, nie mówiąc już o tym, że znowu spodziewano się „woli” [wola – przeciwieństwo do niewoli]. Niektórzy wierzyli nawet, że nadaje ją osobiście car, siedząc „w złotej czapce” na przesmyku perekopskim, tak więc na Krym mieli chłopci wkraczać już jako ludzie wolni. Trzeba się jednak śpieszyć – głosili niestrudzeni rozsiewacze pogłosek, bo wolność jest tylko dla tych, którzy przybędą wcześniej – wszyscy spóźnieni pozostaną w pańskiej niewoli. Fala wędrowców była tak wielka, że w guberni jekaterynosławskiej i chersońskiej wyludniły się całe wsie; przygotowane zawczasu wojska wkraczały do akcji już na drogach i nie dopuściły do Krymu znacznej części naiwnych chłopów. [Bazyłow, t. 2, s. 263]

30 marca (11 kwietnia) 1856 roku, podczas pobytu w Moskwie, car wygłosił przemówienie do zgromadzonych na przyjęciu u niego marszałków szlachty; w przemówieniu tym po raz pierwszy w dziejach Rosji zapowiedział zmianę stosunków społecznych na wsi: „...wrogość między chłopami i ich panami jest faktem, z wrogości tej rodziły się już niejednokrotnie wypadki nieposłuszeństwa wobec właścicieli ziemskich. Osobiście jestem przekonany, że wcześniej czy później będziemy to musieli wziąć pod uwagę. Sądzę, że zgadzacie się ze mną; lepiej wobec tego, żeby to nastąpiło odgórnie, niż od dołu”. [Bazyłow, t. 2, s. 268]

rok 1855:

Zaczęto zakładać pierwsze osiedla rosyjskie nad Amurem, wśród nich Nikołajewsk, w pobliżu ujścia tej rzeki. Długo toczyły się spory z Japonią o Sachalin, kolonizowany zarówno przez Rosjan, głównie w północnej części wyspy, jak i przez Japończyków. Szybciej rozgraniczono stan posiadania na Wyspach Kurylskich, uznanych na mocy układu z 1855 roku za posiadłości rosyjskie od Kamczatki do wyspy Urup włącznie; pozostałe wyspy przypadły Japonii. [Bazyłow, t. 2, s. 370-371]

Nowy car, [Aleksander II] mężczyzna wówczas w sile wieku (urodzony w 1818 roku), odebrał w młodości solidne wychowanie, nauczył się kilku podstawowych dyscyplin, opanował świetnie kilka języków, musiał też dużo czasu poświęcać sprawom wojskowym. [...]

1855 rok – 5 rubli

[Aleksander II] w 1855 roku wstępował na tron nie bez oznak sympatii ze strony znacznej części społeczeństwa. Pamiętano, że uczyli Aleksandra profesorowie z opinią liberałów, wiadano też, że nowy car jest przygotowany do rządów – od kilkunastu lat uczestniczył w posiedzeniach Rady Państwa i Komitetu Ministrów, a podczas podróży Mikołaja I zastępował go w sprawowaniu władzy. Sam zresztą też wiele podróżował po Europie i Rosji, jako następca tronu i jako car. [...]

Mimo pozornie liberalnych poczynań, mimo tylu przeprowadzonych reform, Aleksander nie odstępował od najsurowszego reżimu autokratycznego i stojąc niezachwianie na jego straży, karał z niezwykłą surowością wszelkie zakusy na system; więzienia oraz miejsca katorgi i zesłania były za jego czasów zawsze przepełnione, wydano też i wykonano niemało wyroków śmierci. [Bazyłow, t. 2, s. 266]

[Aleksander II] w 1855 roku wstępował na tron nie bez oznak sympatii ze strony znacznej części społeczeństwa. Pamiętano, że uczyli Aleksandra profesorowie z opinią liberałów, wiadano też, że nowy car jest przygotowany do rządów – od kilkunastu lat uczestniczył w posiedzeniach Rady Państwa i Komitetu Ministrów, a podczas podróży Mikołaja I zastępował go w sprawowaniu władzy. Sam zresztą też wiele podróżował po Europie i Rosji, jako następca tronu i jako car. [...]

Mimo pozornie liberalnych poczynań, mimo tylu przeprowadzonych reform, Aleksander nie odstępował od najsurowszego reżimu autokratycznego i stojąc niezachwianie na jego straży, karał z niezwykłą surowością wszelkie zakusy na system; więzienia oraz miejsca katorgi i zesłania były za jego czasów zawsze przepełnione, wydano też i wykonano niemało wyroków śmierci. [Bazyłow, t. 2, s. 266]

MIKOŁAJ I PAWŁOWICZ НИКОЛАЙ I ПАВЛОВИЧ
urodzony 25 czerwca (06/07) 1796 roku
zmarł 18 lutego (02/03) 1855 roku
najpiękniejszy kawaler Europy

15 imperator Rosji z dynastii Romanowów dynastia „mieszana”: Holstein-Gottorp-Romanow panował od 14 grudnia 1825 roku do śmierci

król Polski 19/11 (01/12) 1825—18/02 (02/03) 1855 (zmarł na grypę) jego ojciec: Paweł I Piotrowicz – imperator w latach 1796—1801 jego matka: Zofia; Maria Teodorowna of Württemberg 1759—1826 (1828?) jego żona: ■ Szarlotta Hohenzollern córka Fryderyka Guillaume III króla Prus,

Karolina Aleksandra Fieodorowna po przejściu na prawosławie 1798—1860 jego rodzeństwo: ■ dziecko zmarłe zaraz po urodzeniu

- Aleksander I 1777—1825 imperator w latach 1801—1825 (król Polski w latach 1815—1825)
- Konstanty 1779—1831 – nacz. dowódca wojska Królestwa Polskiego
- Aleksandra 1783—1801
- Helena 1784—1803
- Maria 1786—1859
- Katarzyna 1788—1812
- Olga 1792—1795
- Anna 1795—1865
- Michał 1798—1849

- jego dzieci:
- Aleksander II 1818—1881 imperator w latach 1855—1881
  - Maria 1819—1876
  - n.n.
  - Olga 1822—1892
  - n.n.
  - Aleksandra 1825—1844
  - Konstanty 1827—1892 – namiestnik Królestwa Polskiego
  - Elżbieta urodzona i zmarła w 1826 roku
  - Mikołaj Mikołajewicz (starszy) 1831—1891
  - Michał 1832—1909

rok

1855:

Mikołaj I Romanow, żył w latach 1796—1855, cesarz Rosji od 1825 roku, syn Pawła I (na króla polskiego koronował się w 1829 roku w Warszawie); po stłumieniu powstania dekabrystów w 1825 roku wprowadził reżim policyjny (III Oddział) w Imperium Rosyjskim; zdławił powstanie listopadowe z lat 1830—1831 w Polsce i ograniczył w 1832 roku autonomię Polski; zwany żandarmem Europy, interweniował przeciw rewolucjom europejskim (Węgry); dążył do umocnienia pozycji Rosji na Bałkanach oraz do opanowania Azji Środkowej (Kazachstan); sprowokował, niepomysłną dla Rosji, wojnę krymską (lata 1853—1856).

Mikołaj I, zastraszony wydarzeniami grudnia 1825 roku, przez 30 lat trzymał żelazną ręką swoje imperium którym rządził z iście wojskową dyscypliną.

Nowy car, Mikołaj I surowo ukarał liderów buntu, a jego rządy były kontynuacją systemu reakcji, zapoczątkowanego jeszcze przez poprzednika. Pomimo politycznego terroru, pod powierzchnią życia politycznego tliły się spiski inteligencko-szlacheckie, a w poszczególnych częściach rozległego imperium wybuchały gwałtowne, liczne powstania chłopskie (razem około 500).

Zmarł w niewyjaśnionych okolicznościach, w czasie niepomysłnej dla Rosji wojny krymskiej.

Kompromitująca porażka Rosji w wojnie krymskiej (lata 1853—1855) z anglo-francusko-turecką koalicją, ujawniła słabość systemu i sprowokowała potężną falę niezadowolenia, które mogło przerodzić się w rewolucję.

Pod wpływem rewolucyjnych wydarzeń w Europie nasiliła się reakcja Rosji, gdzie powstał tajny komitet cenzury. Poza cenzurą już wydanych książek i artykułów oraz poza pociąganiem do odpowiedzialności autorów i redaktorów, tajny komitet usunął z książek o starożytnej Grecji słowo „demos” aby nie przypominało o „demokracji”. Ponadto komitet usiłował przerobić <Akafist Pokrowu Prieswiatoj Bogorodiny>, aby usunąć „obraźliwy” dla monarchów wiersz: „Raduj się, [albowskiem nastąpi] niewidzialne poskromienie władców okrutnych i złośliwych”. [Ogonowska, s. 402]

Opowieść o zesłańcach syberyjskich XIX wieku

Urządzoną przez Sperańskiego drogą etapową ruszyli jako pierwsi dekabryści – przedstawiciele pierwszego pokolenia rewolucjonistów rosyjskich. Zorganizowane przez nich powstanie 14/26 grudnia 1825 roku w Petersburgu i na Ukrainie zakończyło się klęską. Pięciu głównych inicjatorów i przywódców spisku stracono w 1826 roku, 105 dalszych uczestników skazano na długoletnią katorgę bądź na wieczne zesłanie na Syberię. Wkrótce po wykonaniu wyroku śmierci wyruszyła na Syberię pierwsza partia dekabrystów. Wieziono ich w kibitkach. Po drodze do Irkucka dekabryści wszędzie spotykali się z przejawami sympatii i współczucia: wręczano im pieniądze, żywność, witano i

żegnano ze łzami w oczach. Także naczelnicy więzień i etapów obchodzili się z nimi po ludzku, starając się, o ile to było możliwe, ulżyć ich doli. Irkucki gubernator [...] kazał na własną rękę zdjąć więźniom kajdany, za co potem gdy się o tym fakcie dowiedział Mikołaj I, oddany został pod sąd. Pierwszą partię dekabrystów skierowano do zakładów rządowych położonych niedaleko Irkucka. Warunki mieli tam całkiem znośne, robota była lekka, lecz trwało to bardzo krótko.

Gdy do cara Mikołaja I doszły wieści o humanitarnym obchodzeniu się z przestępcami państwowymi, kazał natychmiast przenieść ich do okręgu nerczyńskiego, urzędników zaś, którzy wykazali pobłażliwość w obchodzeniu się z więźniami, zdegradowano bądź oddano pod sąd. Wkrótce do okręgu nerczyńskiego przybyli pozostali dekabryści skazani na katorgę. [...]

We wrześniu 1827 roku nowe kazamaty zostały ukończone i większość dekabrystów tu się przeniosła. W ten sposób na pewien czas niewielka miłościna prowincjonalna, jaką była Czyta, przekształciła się w centrum życia kulturalnego. Przebywający tam więźniowie stanowili bowiem kwiat inteligencji rosyjskiej. Byli tu wybitni poeci, pisarze, malarze, żeglarze, teoretycy taktyki wojskowej, matematycy i językoznawcy, historycy. Właśnie w kazamatach czytajskich powstała słynna „akademia katorżnicza”, gdzie odbywały się wykłady z różnych dziedzin wiedzy. [...]

Niezaprzeczalnie wielkie były zasługi dekabrystów w zakresie podniesienia stanu gospodarczego kraju. [...]

W trzydziestoletnim okresie rządów Mikołaja I polski ruch wyzwoleniczy złożył Syberii znaczne ofiary. W 1828 roku przybywa tu spora partia (tak w owych czasach nazywano grupy zesłańców udających się na miejsce osiedlenia syberyjskiego) Polaków, członków Towarzystwa Patriotycznego, którym udowodniono kontaktowanie się z dekabrystami. Wkrótce więzienia etapowe na Syberii zapełniły się nowymi, o wiele liczniejszymi grupami Polaków – uczestnikami powstania listopadowego. Pierwsi uczestnicy powstania zjawili się na Syberii w 1832 roku. Rok później przybyła największa partia, wśród nich również Piotr Wysocki, organizator spisku podchorążych, skazany na 20 lat katorgi.

Piotr Wysocki, żył w latach 1797—1874, instruktor w Warszawskiej Szkole Podchorążych Piechoty; przywódca spisku, który doprowadził do wybuchu powstania listopadowego; zesłany na Syberię na 25 lat.

Trudno jest określić ściśle, ilu jeńców polskich z powstania listopadowego trafiło na Syberię. Niektórzy podają 50 tysięcy, chyba jednak jest to liczba zawyżona. [...]

Tak olbrzymie straty poniesione przez naród polski bynajmniej nie zahamowały ruchu wyzwolenczego, który po chwilowej przerwie znów się odrodził. I znów jak przedtem wędrują na Syberię nowe grupy więźniów politycznych, jak zwano wówczas zesłańców polskich, by pokutowali za swoją wolę życia w niepodległym kraju. W 1834 roku przybyli tu więc uczestnicy „rozpoczętej nie w porę” partyzantki Józefa Zaliwskiego, a wraz z nimi znaczna liczba tych, co pomagali emisariuszom lub im sprzyjali. Pod koniec lat trzydziestych wyruszyli na zesłanie uczestnicy olbrzymiego spisku Szymona Konarskiego, rozstrzelanego w Wilnie w 1838 roku, a za nimi działacze stowarzyszenia „Lud Polski” z Warszawy razem z kierownikami Gustawem Ehrenbergiem i Aleksandrem Wężykiem. Wraz z nimi

przybyli tzw. świętokrzyscy za propagandę idei demokratycznych. W 1840 roku liczbę zesłańców powiększyli emisariusze, którzy zbiegli w 1831 roku za granicę, a potem powrócili do kraju. Po nich przybyli na Syberię współtowarzysze spisku księdza Piotra Ściegiennego z 1843 roku.

Piotr Ściegienny, żył w latach 1801—1890, działacz rewolucyjno-demokratyczny, ksiądz; organizator Związku Chłopskiego w rejonie Kielc (lata 1842—1844); uważany za autora Złotej książeczki; zesłaniec na Syberię na 25 lat.

W rok później członkowie Związku Narodu Polskiego znaleźli się w batalionach syberyjskich, w 1846 roku – członkowie warszawskiego Związku Demokratycznego. Rok 1846 dostarczył Syberii grupę młodziutkich uczniów gimnazjum w Warszawie, zesłanych za przygotowania do zamachu na Paskiewicza, a także wydanych przez Austrię emigrantów z powstania 1830 roku.

Paskiewicz Iwan Fiodorowicz, 1782—1856, feldmarszałek rosyjski; namiestnik Królestwa Polskiego w latach 1832—1856, stłumił powstanie listopadowe; zawzięty rusyfikатор; dowódca armii rosyjskiej w wojnie z węgierską rewolucją.

W 1850 roku trafili na Syberię członkowie Związku Młodzieży Litewskiej kierowanego przez braci Dalewskich. Wiosna Ludów dostarczyła Syberii zarówno uczestników powstania krakowskiego czy wielkopolskiego, jak też żołnierzy – uciekinierów z wojsk rosyjskich do oddziałów powstańczych, wreszcie małą garstkę patriotów za działalność antyrosyjską w czasie wojny krymskiej. [...]

Większość skazanych na przymusowe roboty kierowano do Nerczyńska, następnie do kopalni Akatujskiej oraz do Kutułmy. Po drodze do miejsc przeznaczenia Polaków witali rosyjscy zesłańcy ze spisku 1825 roku. W tym czasie dekabryści byli już na osiedleniu w różnych miastach Zachodniej i Wschodniej Syberii, znali doskonale miejscowe warunki i mieli poważne wpływy wśród administracji. Mogli więc okazać znaczną pomoc Polakom tylko co przybyłym na miejsce zesłania. Pomoc tę trudno przecenić. [...]

W dziejach zesłania syberyjskiego podjęto wiele prób ucieczek indywidualnych i zbiorowych, udanych i najczęściej nieudanych. [...] W tym czasie w Omsku stacjonowało kilka oddziałów wojskowych, w których było około 800 żołnierzy polskich. Wśród nich rozpoczął propagandę Sierociński i inni inicjatorzy spisku. W plany powstańcze wtajemniczono również Rosjan, a także Tatarów. Spiskowcy zamierzali wznieść powstanie we wszystkich ważniejszych ośrodkach Syberii i uwolnić zesłańców politycznych skazanych na katorgę czy osiedlenie.

Gdyby ten zamiar się nie powiódł, powstańcy mieli przedostać się do Taszkientu, a stamtąd do Indii. Datę wystąpienia naznaczono na koniec kwietnia lub początek maja 1834 roku. Plan był opracowany w najdrobniejszych szczegółach. Przewidywał on najpierw opanowanie Omska, uwolnienie więźniów i katorżników i wyruszenie dalej. Plany powstańcze zostały jednak zdradzone [...]

Aresztowano więc organizatorów spisku, a następnie jeszcze prawie 100 osób w Omsku, Tobolsku, Tomsku, a nawet w Permie. [...] skazano na 7000 kijów „bez litości”. Gdyby tę karę przeżyli, miano ich zesłać na resztę życia do kopalni nerczyńskich. Egzekucja odbyła się 19 marca 1837 roku i trwała od godziny 9 rano do 16. Skazańcy szli obnażeni do pasa z rękami przywiązanymi do karabinu przez szpaler żołnierzy, którzy uderzali skazańców kijami. Gdy po otrzymaniu większej ilości kijów skazaniec nie mógł już iść o własnych siłach, kładziono go na sanie ciągnięte przez dwóch żołnierzy i odmierzano resztę kary, choćby nawet skazaniec już nie żył. [...]

Z każdym rokiem przybywało tutaj coraz więcej zesłańców, i to nie tylko przestępców politycznych, ale różnego rodzaju buntowników. [Łukawski, s. 177-191]

*

Sachalin. Zasiedlany początkowo przez Japończyków, w XVIII—XIX wieku był kolonizowany przez Rosję. W 1853 roku północną część wyspy zajęli Rosjanie, którzy zorganizowali tu kolonię karną. Spór z Japończykami zajmującymi południową część wyspy zakończył się w 1855 roku podpisaniem porozumienia o wspólnym zarządzie.

Opowieść o Gilakach, z którymi nie trzeba było się liczyć

Sprawami amurskimi zainteresowała się Rosja bliżej dopiero wtedy, gdy generałem-gubernatorem Syberii Wschodniej został w 1848 roku hrabia Mikołaj Murawjow. Nowy gubernator, człowiek energiczny i o szerszych horyzontach, głównym celem swoich rządów uczynił problem umocnienia pozycji Rosji na Dalekim Wschodzie i przyłączenia Kraju Nadamurskiego. [...]

Murawjow rozpoczął starania u rządu w sprawie zorganizowania ekspedycji na Daleki Wschód. Na skutek tych zabiegów Mikołaj I powołał w 1848 roku specjalną komisję rządową do przedyskutowania kwestii amurskiej. 20 lutego 1849 roku car zatwierdził wniosek komisji w sprawie zorganizowania ekspedycji morskiej dla zbadania Amuru, powierzając jej kierownictwo Niewielskiemu. Komisja wyraziła zarazem przekonanie, że nie należy dopuścić, by w ujściu Amuru usadowiły się obce państwa. Miano tu na myśli przede wszystkim Anglię i Japonię.

Ekspedycja Niewielskiego dokonała szeregu odkryć geograficznych w rejonie Morza Ochockiego [powiedziałbym odkryć strategicznych]. Przede wszystkim Niewielski obalił dotychczasowe twierdzenie podróżników rosyjskich i europejskich o tym, że Sachalin jest półwyspem. Ponadto ekspedycja przeprowadziła dokładne badania ujścia Amuru.

Przekonano się wówczas praktycznie, że jest ono dostępne dla statków morskich.

Wartościowe były również informacje etnograficzne zdobyte przez Niewielskiego o ludach zamieszkujących dorzecze dolnego Amuru i wyspy Sachalin [...] Niewielski obalił legendę o istnieniu znacznych sił chińskich nad Amurem, udowadniając, że w połowie XIX wieku nie było ich prawie wzdłuż całego biegu tej rzeki, a tym bardziej przy ujściu Amuru. Następnie Niewielski stwierdził, że mieszkańcy terenów nadamurskich (Gilacy) nie są poddanymi Chin, jak to sugerowały władze Chin, nie płacą im bowiem żadnej daniny, lecz jedynie przyjeżdżają do osad mandżurskich na jarmarki, prowadząc w ten sposób handel wymienny.

Informacje zebrane przez ekspedycję miały istotne znaczenie dla rządu rosyjskiego. Skłoniły go bowiem do energicznych działań w kierunku pozyskania dla Rosji terenów leżących po lewej stronie Amuru. W 1850 roku

wydano więc polecenie Kompanii Rosyjsko-Amerykańskiej [znaczy Kompanii Rosyjskiej działającej w Ameryce], by u ujścia Amuru założyła swoją faktorię dla prowadzenia handlu z Gilakami. W tym też roku niedaleko ujścia Amuru powstała pierwsza faktoria Kompanii nazwana Pietrowskiem, która stała się pierwszym rosyjskim punktem oparcia nad Amurem. Równocześnie w 1850 roku Niewielski zakłada Nikołajewsk nad Amurem [...]

Jednym z istotnych argumentów przemawiających za opanowaniem przez Rosję ujścia Amuru była obawa, by tego rejonu nie objęli w posiadanie Anglicy. Na to niebezpieczeństwo zwracał również uwagę profesor Aleksander Middendorf, który z ramienia Akademii Nauk przedsięwziął w latach 1844—1845 ekspedycję naukową [czyżby naukową?] do Syberii Wschodniej. Middendorf dostarczył również bardzo ciekawych informacji o pograniczu rosyjskomandżurskim.

W końcu zabrał głos na ten temat rząd carski. 17 lutego 1851 roku Senat rosyjski skierował do chińskiego Trybunału pismo, w którym sugerowano zajęcie się sprawą rozgraniczenia terytorialnego na Dalekim Wschodzie. „Mamy powody sądzić – oświadczał Senat – że pojawienie się tam zagranicznych statków, w tym również wojennych, nie jest przypadkowe”. [...]

W 1853 roku strona rosyjska skierowała do rządu chińskiego oficjalną propozycję w sprawie wszczęcia rozmów na temat kwestii granicznych. Propozycja ta została powtórzona 18 lutego 1854 roku. [...] Trwająca już wówczas wojna krymska zdopingowała Rosję do umocnienia swych pozycji na Dalekim Wschodzie. Flota angielska zaatakowała bowiem Pietropawłowsk na Kamczatce, a następnie zablokowała go. W tej sytuacji jedyną drogą, którą można było wysłać teraz posiłki na Kamczatkę, był Amur. Murawiov postanowił wykorzystać tę rzekę i przesłać nią żywność oraz posiłki wojskowe.

Pierwsza wyprawa złożona z 1000 ludzi wyruszyła z Szyłki na dwóch parowcach („Arguń” i „Szyłka”) oraz na kilkunastu barkach w dniu 26 maja 1854 roku. [...] 28 maja wyprawa była już pod Ajgunem. Urzędnikom chińskim pragnącym zatrzymać Rosjan Murawiov oświadczył, że ekspedycja nie przedstawia żadnej groźby dla Chin, wiezie ona bowiem posiłki dla załóg rosyjskich na Kamczatce, i popłynął dalej.

Przedostawszy się do ujścia Amuru Murawiov zajął dolny bieg rzeki, umocnił założony jeszcze przez Niewielskiego Nikołajewsk oraz zbudował drugi punkt oparcia w odległości 500 wiorst od ujścia Amuru. Murawiov pozostawił część żołnierzy w tych punktach, reszta zaś wróciła po lodzie do Zabajkala. [...]

W roku następnym tą samą trasą wodną popłynęła druga ekspedycja, a w ślad za nią również trzecia. Pozwoliło to Rosjanom wybudować wiele umocnień u ujścia Amuru i na trwale usadzić się w tym rejonie. Wskutek tego Anglicy nie mogli się wdrzeć do ujścia Amuru, gdzie znalazła schronienie flota dalekowschodnia.

Z ziem nad Amurem utworzono Obwód Nadmorski ze stolicą w Nikołajewsku. W skład nowej jednostki administracyjnej weszła Kamczatka, wybrzeże Morza Ochockiego i nowe „nabytki” nad Amurem. Gubernatorem mianowano kontradmirała Piotra Kozakiewicza, który bardzo energicznie przystąpił do budowy floty rosyjskiej na Oceanie Spokojnym. Zamówił on w Stanach Zjednoczonych kilka okrętów wojennych i kilkanaście statków handlowych oraz 2 parowce do żeglugi rzecznej po Amurze.

W tym czasie Chiny prowadziły tzw. „drugą wojnę opiumową” (lata 1856—1860) z Anglią i Francją, które blokowały chińskie porty i zagroziły nawet stolicy państwa – Pekinowi. W tej sytuacji dwór chiński zdecydował się wreszcie na uregulowanie spraw granicznych z Rosją. [Nota bene: podzielono między siebie państwo i terytorium Gilaków, podobnie jak trochę wcześniej „uregulowano” granicę między Rosją, Austrią i Prusami na terytorium nie liczącej się Polski].

Rosja przystąpiła niezwłocznie do zaludniania przyłączonych obszarów. Wzdłuż Amuru i Ussuri postanowiono utworzyć linię stanic kozackich, spełniających rolę posterunków granicznych, i w ten sposób połączyć posiadłości rosyjskie z Oceanem Spokojnym. Do tego potrzebni byli ludzie, których na Syberii ciągle brakowało. Murawiov uznał, że sprawa amurska jest pierwszoplanowym zadaniem i dlatego nie wahał się przesiedlić osiedleńców z innych rejonów Syberii, też niezbyt gęsto zaludnionych. [...]

W 1858 roku założono kozackie stacje na lewym brzegu Amuru od Małego Chinganu do ujścia Ussuri. Przy ujściu tej rzeki powstała miejscowość Chabarowsk, potem Błagowieszczeńsk przy ujściu Zei, wreszcie Sofijsk. [...]

Dzięki uporczywym wysiłkom Murawiowa ludność rosyjska na Dalekim Wschodzie zwiększała się z każdym rokiem. W 1860 roku w całym rejonie amurskim było już 12 tysięcy osadników rosyjskich. [...]

Wtedy też przystąpiono do wytyczania linii granicznej między Rosją a Chinami w Azji Środkowej, na terenie byłego państwa dżungarskiego [...]. W końcu 1864 roku [...] wybuchło powstanie Dżunganów i Ujgurów – ludów pochodzenia tureckiego zamieszkujących Dżungarię i wschodni Turkiestan. Powstanie było skierowane przeciwko panowaniu chińskiemu [...]. Wówczas to Rosja za zgodą, a właściwie na prośbę rządu pekińskiego, który nie mógł sobie poradzić z powstańcami, zajęła tereny między Kaszgarją a Dżugarią, a więc obszary nad Ili z głównym ośrodkiem – miastem Kuldżą. [...]

W tym mniej więcej czasie załatwione zostały także problemy rozgraniczenia terytorialnego posiadłości rosyjskich i japońskich. [...] Rosjanie bowiem umacniając się przy ujściu Amuru przystąpili również do zasiedlania sąsiedniego Sachalinu. Tymczasem Japonia również pragnęła włączyć tę wyspę do strefy swoich wpływów i od strony południowej zaczęła ją opanowywać. Spór wynikły na tym tle trwał całe lata [...] w końcu na mocy układu petersburskiego z 1875 roku Japonia zrzekła się Sachalinu, w zamian Rosja ustępowała Japonii Wyspy Kurylskie. [...]

Sachalin był zasiedlany głównie przez zesłańców politycznych, wyspa bowiem spełniała przede wszystkim rolę kolonii karnej caratu. Tym się da wytłumaczyć, dlaczego w 1897 roku Polacy stanowili aż 6% ogółu mieszkańców wyspy. [Łukawski, s. 192-201]

*

rok
1854:

1854 rok – deniznag Jekaterynburg

Na wiosnę 1854 roku, w obliczu czekających Rosję ciężkich walk, wydano dekret o nadzwyczajnym poborze rekruta do marynarki, chociaż na zasadach dobrowolności. Przyjmować miano ochotników tylko z czterech guberni: petersburskiej, ołonieckiej, nowogrodzkiej i twerskiej. Wiadomość o tym rozeszła się z niezwykłą szybkością w różnych częściach kraju, nie bez dodatkowych pogłosek, że służba wojskowa we flocie pociąga automatycznie za sobą zwolnienie ochotników i ich rodzin od powinności pańszczyźnianych.

I nie z czterech, lecz z dziesięciu guberni ruszyły tłumy chłopów do miast powiatowych i gubernialnych, a także do Petersburga i Moskwy, deklarując chęć zaciągnięcia się do służby w marynarce i głośno żądając za to wolności osobistej. Tysiące ludzi porzuciło pilne roboty w okresie siewów, w zatłoczonych miastach nie uniknięto różnych zaburzeń. Rząd stłumił je siłą, oddziały wojskowe zmusiły chłopów do powrotu na wieś; przy czym nie obeszło się bez aresztowań, kar chłosty i innych aktów przemocy. W rok później sytuacja powtórzyła się na skalę jeszcze większą. Ogłoszono pobór do pospolitego ruszenia w sześciu guberniach wielkoruskich: kazańskiej, samarskiej, saratowskiej, symbirskiej, woroneskiej i permskiej, a oprócz tego – w kijowskiej. Znowu masy runęły do miast, znowu kierowano do zagrożonych miejscowości oddziały wojskowe, które nawet niejednokrotnie robiły użytek z broni, a potem stosowano represje przez wiele ostrzejsze niż przed rokiem. [Bazyłow, s. 262-263]

–
rok
1853:

1853 rok – 25 kopiejek

Wkroczenie Rosji do księstw naddunajskich w roku 1853 wywołało natychmiastową reakcję militarną Austrii i stało się początkiem wojny krymskiej. Potem Sankt Petersburg zrozumiał, że bezpośrednie aneksje w Europie będą go drogo kosztować, a także, że części jego własnego imperium są wystawione na ataki przeciwników dysponujących przewagą sił morskich. Podjęto decyzję o wycofaniu się z Ameryki Północnej; w roku 1867 sprzedano Amerykanom Alaskę za śmieszłą sumę 8 milionów dolarów. Posiadłości ziemskie można było łatwiej zdobyć gdzie indziej.

[Davies, s.

923] **rok 1852:**

Pałacowe muzeum cara – Ermitaż – zostało udostępnione dla publiczności.

[Ogonowskaja, s. 402]

1852 rok – widok Nowego Ermitażu od strony ulicy Millionnoj

rok
1851:

Samara. Od 1851 roku stolica guberni.

Czukocki Okręg Autonomiczny, Czukotskij Awtonomnyj Okrug, okręg autonomiczny w azjatyckiej części. W XVIII wieku zajęła ten obszar Rosja, z której panowaniem Czuczce walczyli przez cały XIX wiek.

Opowieść o gorączce złota na Syberii

Zapotrzebowanie państwa na złoto coraz bardziej rosło. Na początku XIX wieku wydobywano złoto jedynie na Uralu i to w niewielkich ilościach. Pragnąc zainteresować prywatnych przedsiębiorców wydobywaniem i poszukiwaniem złota, rząd zlikwidował w 1812 roku monopol państwowy na wydobycie cennych metali. [...]

Zasługę odkrycia złóż złotodajnych na Syberii przypisuje się nie całkiem słusznie kupcowi z Wierchoturja Andrzejowi Popowowi. Tymczasem Popow wykorzystał odkrycie zesłańca Jegora Lesnego, który znalazł złoty piasek w tajdze nad Berikulą w kuźnieckim Ałatau. Idąc śladami Lesnego Popow założył pierwszą kopalnię złota w 1827 roku. Wkrótce odkryto złoża piasku złotodajnego nad innymi rzekami w tajdze tobolskiej.

W 1830 roku odkryto złoto w dorzeczu Jeniseju oraz na Ałtaju. Sześć lat później poszukiwacze złota zaczęli penetrować tereny położone na wschód od Jeniseju, leżące już na granicy guberni jensejskiej i irkuckiej. Tu nad rzeką Biriusą w miejscach dzikich i nieprzystępnych odkryto bogate pokłady piasku złotonośnego. Przemysłowcy nie ograniczyli się jednak do tego rejonu. Gdy tylko jeden poszukiwacz znalazł złoto na północy nad Górną i Podkamienną Tunguzką, ruszyła tutaj wielka gromada poszukiwaczy i w 1840 roku znaleziono między tymi dwoma rzekami bogate pokłady złotonośne.

Najbardziej zasobny w cenny kruszec okazał się okręg ałtajski, będący własnością cara i rodziny carskiej. Tu też w latach 1830—1861 wydobyto 2843 pudy złota [1 pud = 16,38 kg]. W kwietniu 1830 roku w dzień paschy minister finansów [...] przekazał carowi podarek – złotą płytkę o wadze 1 funta i 50 zołotników (1 zołotnik = 4,2 grama), wypławioną ze złota wydobytego koło Zakładów Koływańskich.

Więść o odkryciu złota w Syberii Zachodniej szybko obiegała cały kraj. Wszędzie też rozpoczęto energiczne poszukiwania. Z inicjatywy naczelnika zakładów górniczych w okręgu nerczyńskim pierwsze poszukiwania przeprowadzono już w 1831 roku nad dwoma rzeczkami wpadającymi do Szyłki. W roku następnym znaleziono złoto nad Szyłką w okręgu nerczyńskim. Zarządca szyłkińskich kopalni Pawłucki rozpoczął więc w 1832 roku kopanie i próby, które uwieńczone zostały pełnym sukcesem. W nagrodę za odkrycie złota Pawłucki otrzymał 500 rubli pensji miesięcznie.

Ludność syberyjska, przede wszystkim autochtoniczna, bardzo często wiedziała o istnieniu złota w jej miejscowości, lecz ukrywała ten fakt, ponieważ była przekonana, że wraz z eksploatacją pokładów złotonośnych tereny te staną się własnością rządu lub prywatnych przedsiębiorców, którzy zaprzęgą miejscową ludność do robót w kopalniach.

W wielu wypadkach przedsiębiorcy trafiali na bogate złoża złota całkiem przypadkowo. Tak na przykład w 1840 roku kupiec Konstanty Trapeznikow będąc na jarmarku w miejscowości Żygałowo nad górną Leną zobaczył w ręku pewnego Tunguza bryłkę złota. Tunguz za marne wynagrodzenie zgodził się pokazać miejsce, gdzie tę bryłkę znalazł. W ten sposób zostało odkryte jedno z najbogatszych złóż złotonośnych w okręgu witimsko-olekmińskim. Wkrótce nad rzeczkami wpadającymi do Witimu powstały najbogatsze kopalnie kupców [...]. W niektórych sztolniach na 100 pudów piasku przypadało aż 30 funtów złota. Także i próba kruszcu była bardzo wysoka, bo dochodziła do 90-95.

W połowie XIX wieku Mikołaj Anosow przystąpił do wydobycia złota w okręgu amurskim i ochockim nad Oceanem Spokojnym. Złoto z tych terenów odznaczało się bardzo wysoką próbą, kopalnie zaś były równie wydajne jak i w okręgu witimsko-olekmińskim.

Tak więc w ciągu dwóch dziesięcioleci gorączka złota zapanowała na całym obszarze syberyjskim od Uralu do Oceanu Spokojnego. Wielu kupców i przedsiębiorców porzucało dotychczasowe zajęcia i lokowało kapitały w tę szalenię zyskową dziedzinę.

W 1870 roku rząd wydał ustawę, na mocy której wolno było poszukiwać i eksploatować złoto każdemu obywatelowi, z wyjątkiem ludzi pozostających pod nadzorem policyjnym, pozbawionych praw, należących do grona urzędników państwowych w resorcie górnictwa, osobom duchownym oraz Żydom.

—
Prócz nich wszyscy obywatele państwa rosyjskiego dysponujący niewielką ilością gotówki mogli otrzymać od gubernatora świadectwo z prawem poszukiwania i eksploataowania pokładów złotośnych na całym obszarze danej guberni, z wyjątkiem miejscowości należących do rodziny carskiej. Właściciel takiego zezwolenia wyprawiał się do tajgi z partią poszukiwaczy, którzy wykorzystując nagromadzone doświadczenie prowadzili prace poszukiwawcze. Złota szukano zwykle w dolinach małych rzek i strumyków. Złoto znajdowało się tam w postaci piasku lub drobnych bryłek. Pokłady złotodajne pokryte były warstwą urodzajnej ziemi zwanej na Syberii turfem.

Poszukiwania złota przeprowadzano zwykle zimą. Nie zważając na mróz i niewygody partia poszukiwaczy pod wodzą „wożaka” zapuszczała się w dziewiczy las. Po wybraniu odpowiedniej doliny, wskazującej na prawdopodobieństwo obecności tutaj złota, rozpoczynano poszukiwania tego kruszcu. Jeżeli znajdowano w piasku ziarenka złota w odpowiedniej ilości, budowano kopalnię odkrywkową, czasem głębinową.

Otrzymane złoto ważono w obecności kilku osób i zapisywano w specjalnej księdze wydanej i ostemplowanej przez urząd górniczy. Do właściciela kopalni należała tylko wartość złota, nie zaś sam kruszec, który zgodnie z prawem był własnością państwa. Zważone złoto szło następnie do odlewni w Barnaule bądź w Irkucku i stąd już specjalne karawany przewoziły je do Petersburga. Właściciele kopalń otrzymywali za kruszec asygnaty, które w każdej chwili mogli wymienić na pieniądze.

Bardzo często indywidualni przedsiębiorcy łączyli się w większe spółki akcyjne. Największe wpływy zdobyło sobie Leńskie Towarzystwo, z którego potem rozwinęło się Lenzoto.

Zyski prywatnych właścicieli kopalń były olbrzymie. Przeciętnie stopa zysku wynosiła 100%, czasem dochodziła do 800%. Tak na przykład czysty dochód 10 kopalń górniczych we Wschodniej Syberii za 3 lata 1842—1845 wyniósł 11-12 milionów rubli. [...]

W kopalniach złota zatrudniani byli w drugiej połowie XIX wieku w zdecydowanej większości zesłańcy. Dla właścicieli kopalń był to element bardzo wygodny: wszyscy zesłańcy to przecież ludzie samotni, których w dodatku można było eksploatować bez żadnych konsekwencji. Warunki pracy zesłańców w kopalniach były jeszcze gorsze niż sezonowych robotników. Żywiono ich stęchłym chlebem i słoniną oraz dziko rosnącym czosnkiem. [...]

W rządowych kopalniach złota położonych w okręgu nerczyńskim zatrudniano katorżników. Największe kopalnie rządowe znajdowały się w Karze i Kutułmie. W 1850 roku z powodu ogromnego skupienia robotników przymusowych wybuchła w Karze epidemia tyfusu. Więźniowie marli jak muchy. W jednym tylko roku zginęło ich ponad 1000.

Złoto syberyjskie zapewniło Rosji pierwsze miejsce w świecie pod względem wydobycia tego metalu. Dopiero gdy w 1848 roku odkryto złoto w Kalifornii, a w parę lat później również w Australii, Rosja spadła na trzecie miejsce.

[Łukawski, s. 168-172]

*

poszukiwacze złota na Syberii

Jakuci twierdzą, że Góry Wierchojańskie „stoją” na diamentach

W latach 1847—1851 została wybudowana kolej między Moskwą i Petersburgiem, która otrzymała nazwę „Nikołajewskaja”. [Ogonowskaja, s. 401]

rok
1850:

Zsyłki na Syberię odgrywały wielką rolę w rosyjskim systemie kar, oprócz kryminalistów kierowano tu także więźniów politycznych i jeńców wojennych. W XIX wieku szczególnie liczną grupę wśród zesłańców stanowili

Polacy, którzy przyczynili się do naukowego zbadania Syberii (m.in.: A. Czekanowski, J. Czerski, B.T. Dybowski, F. Kon, W. Godlewski, B. Piłsudski, W. Witkowski).

Czekanowski Aleksander, żył w latach 1833—1876, geolog i geograf; wybitny badacz północno-wschodniej Syberii (na zesłaniu po powstaniu styczniowym).

Czerski Jan, żył w latach 1845—1892, paleontolog i geolog, badacz wschodniej Syberii (na zesłaniu po powstaniu styczniowym).

Piłsudski Bronisław, żył w latach 1866—1918, brat marszałka Polski Józefa Piłsudskiego, etnograf, lingwista, muzeolog; spiskowiec, zesłany na Sachalin; podjął studia nad językiem i kulturą Ajnów i Niwchów (Gilaków); po powrocie do Polski podjął prace i badania etnograficzne na Podhalu. Zmarł w Paryżu.

Czeczenia, Iczkeria, Najnoch. Pod koniec XVI wieku rozpoczęła się z sąsiedniego Dagestanu ekspansja islamu, który w połowie XIX wieku stał się religią państwową w Czeczenii.

Sacha, Jakucja. Od XIX wieku Sacha stała się miejscem zesłań (m.in. dekabrystów, uczestników powstania styczniowego, działaczy ruchu robotniczego) i rozbudowanego systemu łągrów. Prowadzona systematycznie akcja kolonizacyjna doprowadziła do przewagi liczebnej ludności rosyjskiej nad Jakutami.

Buriacja, Burjadaj. W XIX wieku rozpoczęto eksploatację węgla, wybudowano Kolej Transsyberyjską, rozwinął się przemysł [ale nie buriacki, tylko rosyjski].

Barnauł, miasto w azjatyckiej części. Po zakończeniu eksploatacji złota, od drugiej połowy XIX wieku, rozwijał się jako ośrodek regionu rolniczego.

Wołgograd, do 1925 roku Carycyn, w latach 1925—1961 Stalingrad. W drugiej połowie XIX wieku nastąpił rozwój przemysłu ciężkiego i żeglugi handlowej na Wołdze.

Twer. W XIX wieku rozwój przemysłowy – powstały zakłady przędzalnicze i metalowe.

Adygeja. W XIX wieku Adygejczycy, razem z innymi kaukaskimi ludami, występowali przeciwko władzy rosyjskiej. Niemalych kłopotów przysparzały Rosji sprawy kaukaskie. Przez cały właściwie okres panowania Mikołaja I znaczne tereny Kaukazu i Transkaukazji były widownią ruchów antyfeudalnych i antykolonialnych. Pierwsze zwracały się przeciw rodzimym feudałom, drugie przeciw aparatowi władzy caratu, który siłą utrzymywał tu reżim kolonialnowojaskowy. Bitne plemiona górskie nie chciały znosić tego podwójnego ucisku i niejednokrotnie zrywały się do walki. W czwartym i piątym dziesięcioleciu ruchy obejmowały różne części Gruzji, terenów ormiańskich, północnego Azerbejdżanu i kraju Osetyjczyków. Dowódcy carscy tłumili bezlitośnie powstania, a uczestnicy ich wycofywali się po klęskach w góry, gdzie kontynuowano walkę.

Najdłużej, bo niemal 30 lat, trwały walki we wschodniej części Kaukazu, w Dagestanie i Czeczenii. [...] na terytorium Czeczenii trwały one do roku 1864 [przecież trwają do dziś, czyli od 150 lat; zresztą Dagestańczycy też nadal walczą].

W drugim ćwierćwieczu XIX stulecia nastąpiło również ostateczne przyłączenie stepów kazachskich do Rosji
[...]

[Bazyłow, t. 2, s. 219, 221]

rok
1849:

1849 rok – rubel

Mikołaj I Romanow w porozumieniu z Prusami i Austrią zwalczał ruchy rewolucyjne, interweniując m.in. przeciwko węgierskiej rewolucji w 1849 roku. Zyskał sobie przydomek „żandarma Europy”.

Tajna organizacja nieszlacheckiej młodzieży Petersburga organizowała od 1845 roku propagowanie teorii utopijnego socjalizmu i występowała za demokratycznym ustrojem, uwolnienia chłopów od ziemi, przygotowywała powstanie chłopskie, wydawała agitacyjną literaturę i miała oddziały w kilku miastach. Organizacja ta została rozgromiona w 1849 roku.

Podobnie powstała tajna organizacja nieszlacheckiej inteligencji w Kijowie, która za cel postawiła sobie niepodległość Ukrainy, likwidację surowych praw rosyjskich, powołanie ogólnosłowiańskiej federacyjnej republiki. Członkowie organizacji zostali aresztowani na podstawie donosu i poddani różnym karom i zsyłce. [Ogonowska, s. 401]

rok
1848:

1848 rok – rubel

Przełom XVIII i XIX wieku był dla Rosjan okresem stabilizowania się na Alasce, gdzie zaczęły powstawać pierwsze osiedla rosyjskie, słabe jeszcze liczebnie, zaopatrywane z niemałymi trudnościami i działające w atmosferze nieustannego niebezpieczeństwa, zagrażającego przede wszystkim od strony miejscowych plemion. Alaska przynosiła jednak krociowe dochody [...] W 1808 roku podjęto nawet próbę osiedlenia się w Kalifornii, na terytorium

wówczas politycznie hiszpańskim. Po czterech latach powstało tam osiedle rosyjskie, zwane „Ross” (osiedle Ross lub Fort Ross) – przetrwało do roku 1848.

[Atlas –Historia Rosji XIX wieku, s. 3]

W ostatnich latach rządów Mikołaja I natężenie reakcji jeszcze bardziej wzrosło, zwłaszcza gdy zaczęły przenikać do Rosji wiadomości o rewolucji lutowej 1848 roku we Francji, i później, w całym okresie Wiosny Ludów. Odwoływano wtedy z zagranicy obywateli rosyjskich, zabraniano przyjeżdżać do Rosji cudzoziemcom, roztaczano nadzór nad prywatną korespondencją i jeszcze silniej niż kiedykolwiek przedtem zaostrozono przepisy dotyczące cenzury. 2 (14) kwietnia 1848 roku utworzono jeszcze jeden tajny komitet dla nadzoru nad drukowanymi w Rosji utworami; zadaniem jego było kontrolowanie ksiązek i wydawnictw periodycznych już po przejściu ich przez cenzurę.

[Bazyłow, t. 2, s. 165]

rok

1847:

1847 rok – 5 rubli

rok 1846:

Gdy w lutym 1846 roku wybuchło powstanie w Rzeczypospolitej Krakowskiej, wojska carskie wkroczyły na jej teren i zajęły Kraków, po czym Rosja wyraziła zgodę na zaanektowanie tych ziem przez Austrię. Jeszcze bardziej zdecydowanie wystąpił car w okresie Wiosny Ludów. Na wiadomość o rewolucji lutowej w Paryżu zaczął intensywnie przygotowania do interwencji, która jednak nie doszła do skutku, głównie dlatego, że przejściowo ugiąć się musieli przed swoimi ludami sprzymierzeńcy Mikołaja – monarchowie Prus i Austrii. Wkroczyły natomiast wojska rosyjskie do Księstw Naddunajskich, gdzie także zaczęły się silne ruchy [...]

[Bazyłow, t. 2, s. 218]

rok

1845:

[Mikołaj I wydał ukaz] w 1845 roku, na mocy którego osoby pochodzenia nieszlacheckiego pełniące służbę państwową w randze od VIII do V, nabywały tzw. szlachectwo „osobiste”, nie przenoszące się na potomstwo i nie dające prawa posiadania chłopów poddanych. Ażeby otrzymać szlachectwo dziedziczne, trzeba było osiągnąć rangę wyższą niż V. (Poprzednio wystarczył do tego „czyn” VIII klasy).

„Czynownicy” najniższych kategorii, od XIV do IX, zaliczali się do [...] stanu dziedzicznych obywateli „poczesnych”; byli oni również wolni od kar cielesnych, powinności rekruckiej i obowiązku płacenia podatku pogłównego. [...] biurokratyczny system zyskiwał przez to na znaczeniu, bo wobec określonych przywilejów garnęły się do niego tłumnie osoby pochodzenia nieszlacheckiego; rosła zatem nieustannie liczba urzędników [...] [Bazyłow, t. 2, s. 158-159]

Mikołaj I ustanowił prawo przeciw „zaśmiecaniu” szlachty (przez ludzi wywodzących się z niższych klas) oraz podwyższenia autorytetu państwowej służby. Od 1845 roku dziedziczne szlachectwo można było otrzymać nie za ósmą, lecz dopiero za piątą klasę Tabeli rang (byli to: pułkownik w służbie wojennej, kapitan I rangi we flocie i cywilny radca na etatowej służbie). Odtąd szlachectwo było dostępne tylko z 9 klasy, a nie 12, jak było dawniej [Ogonowska, s. 401]

[...] zajęto się dokładnym przeglądem oddzielnych gałęzi ustawodawstwa, w celu poprawienia i udoskonalenia różnych artykułów i paragrafów oraz całego systemu. [...] Zaczęto od ustawodawstwa karnego, rezultatem był kodeks karny (*Ułożenije o nakazanijach ugołownych i isprawitielnych*) wydany w 1845 roku. [Bazyłow, t. 2, s. 164]

Stawropol. Od 1822 roku stolica obwodu, od 1845 roku guberni. W XIX wieku ośrodek handlu zbożem i bydłem.

rok

1843:

1843 rok – 5 rubli

rok

1842:

1842 rok – 5 rubli

[W przemówieniu] na posiedzeniu Rady Państwa 30 marca (11 kwietnia) 1842 roku [Mikołaj I] powiedział, że prawo pańszczyźniane to bez żadnej wątpliwości wielkie zło, wyraźnie widziane i odczuwane przez wszystkich, lecz porywać się na nie w danej chwili „byłoby rzeczą jeszcze bardziej zgubną”. [Bazyłow, t. 2, s. 160]

**rok
1841:**

1841 rok – 5 rubli

[...] przeprowadzono także reformę finansową. Finanse państwa od dawna znajdowały się w nienajlepszym stanie [...] Liczne wojny [...powodowały, że] musiano wypuszczać coraz więcej pieniędzy papierowych, kurs ich nieustannie spadał [...] Reformę zasadniczą przeprowadził dopiero w latach 1839—1841 minister finansów Jegor Kankrin, zdolny organizator i dobry znawca spraw swojego resortu. Trzeba było aż kilkunastu lat, by jakoś zrównoważyć budżet, nagromadzić zapasy szlachetnych kruszców i stworzyć w ten sposób podstawy właściwej reformy. Jej główne zasady streszczały się w następujących postanowieniach: państwowym środkiem płatniczym stawał się w zasadzie rubel srebrny; asygnaty papierowe pełnić miały tylko funkcję pomocniczą, ich kurs określano jako 3 ruble 60 kopiejek w stosunku do 1 rubla srebrem. W 1841 roku zaczęto wypuszczać „bilety kredytowe”, które można było wymieniać na srebrne pieniądze; poprzednie asygnaty wymieniano na te nowe bilety kredytowe, oczywiście także po kursie 1:3,6. Reforma Kankrina udała się dobrze, w ciągu kilkunastu lat państwo odczuwało jej pozytywne następstwa, dopóki kolejna wojna nie spowodowała nowych komplikacji. [Bazyłow, t. 2, s. 164]

**rok
1840:**

Ukraina (Ukrajina). Pod panowaniem Habsburgów od lat 40. XIX wieku kształtowała się ukraińska świadomość narodowa, a od końca XIX wieku ruch niepodległościowy.

Czeczenia, Iczkeria, Najnoch. Przez kilka dziesięcioleci Czeczeni walczyli o utrzymanie niezawisłości swych ziem, tworząc od 1840 roku wspólnie z Dagestanem imamat dagestański pod przywództwem Szamila.

**rok
1839:**

1839 rok – rubel pomnikowy

rok
1838:

Omsk, miasto w azjatyckiej części. Od 1838 roku stolica guberni tobolskiej.

rok
1837:

W 1837 roku (w 1838 n. st.) powstało [...] ministerstwo – Dóbr Państwowych [...] Nowy resort załatwiać miał sprawy związane z zarządzaniem ziemiemi i chłopami państwowymi oraz podejmować zabiegi w kierunku podniesienia poziomu rolnictwa i polepszenia bytu samych włościan. [...]

„Dusze” chłopskie liczone podczas tzw. „rewizji”, czyli akcji spisów ewidencyjnych, przeprowadzanych co pewien czas w celu ustalenia rodzajów i wysokości świadczeń. [...] Według danych ósmej rewizji (lata 1833—1835) było ich 8,5 miliona; [...] [Bazyłow, t. 2, s. 159-160]

30 października 1837 roku otwarto linię kolejową między Petersburgiem i Carskim Siołem. Droga miała długość 25 wiorst. [Ogonowska, s. 400]

rok
1836:

1836 rok – rubel

rok
1834:

1834 rok – rubel pomnikowy

rok 1833:

[...] Mahmud II zwrócił się do Petersburga z prośbą o pomoc, a Mikołaj I chętnie wyraził zgodę – opanowanie Turcji przez silną dynastię egipską nie leżało w interesie Rosji. Ściśle rzecz biorąc, sama Rosja zaproponowała przysłanie swojej floty, a sułtan prosił jeszcze [o przysłanie] wojsk lądowych. 20 lutego 1833 roku (n. st.) dziewięć rosyjskich okrętów wojennych [...] zarzuciło kotwicę pod samym Konstantynopolem; w kwietniu wylądowało na azjatyckim brzegu Bosforu ponad 10 tysięcy żołnierzy rosyjskich. Wytworzyła się osobliwa sytuacja, ponieważ ani

Ibrahim nie chciał ryzykować konfliktu z Rosją, ani też nie leżało w interesie sułtana, ażeby Rosjanie pozostawali zbyt długo na jego terytorium. [...] Wynikające z nowej sytuacji następstwa uregulowano w podpisanym przez Turcję i Rosję 26 czerwca (8 lipca) 1833 roku, traktacie w Unkiar-Iskelessi (Hünkâr Iskelesi, przystań pod Konstantynopolem, w której kwaterowały wojska rosyjskie). Pokój i przyjaźń między carem i sułtanem miały odtąd istnieć „na wieki”; zawarty na osiem lat traktat zobowiązywał Turcję do zamknięcia w określonych sytuacjach cieśnin dla okrętów wojennych obcych państw, a Rosja w zamian za to przyrzekła Turcji pomoc zbrojną w razie potrzeby. [Bazyłow, t. 2, s. 214]

rok
1832:

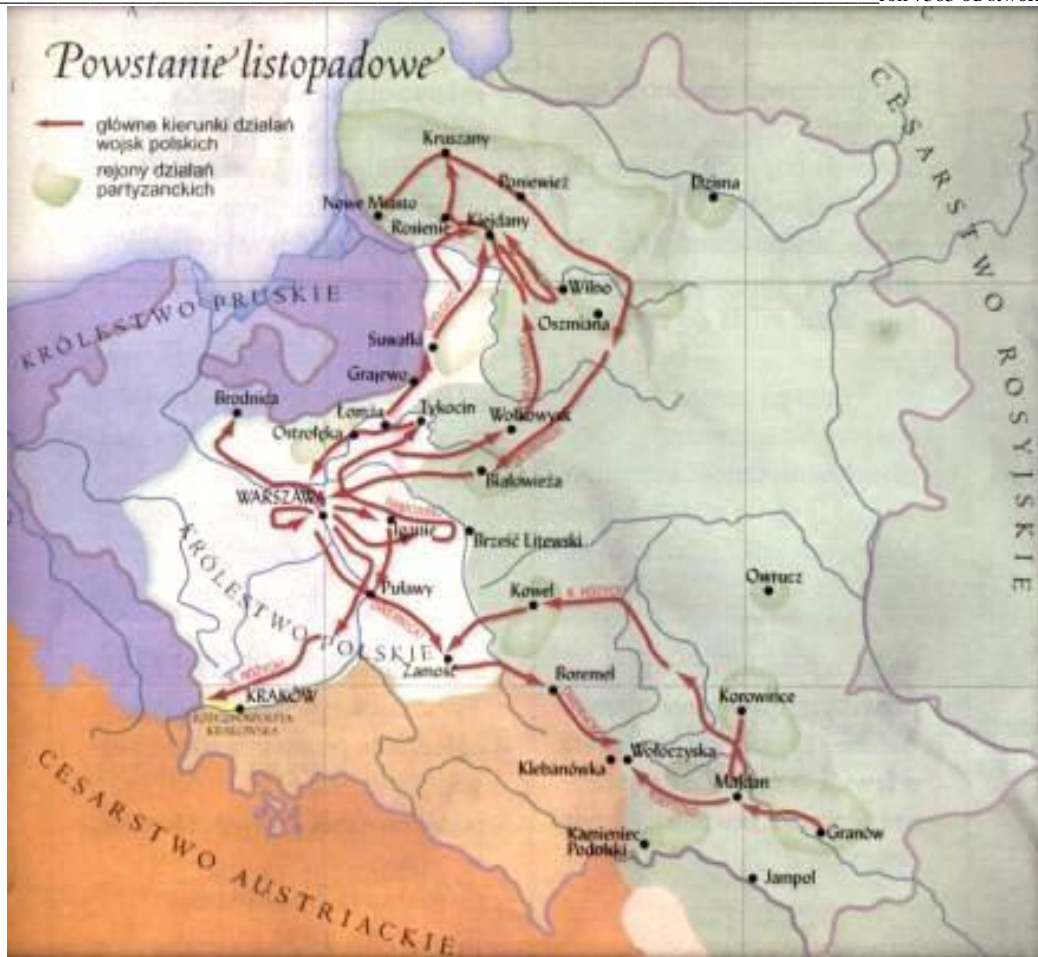
Mikołaj I Romanow, stłumił powstanie listopadowe (lata 1830—1831). Został zdetronizowany w Królestwie Polskim uchwałą Sejmu 25 stycznia 1831 roku. Po upadku powstania zniósł obowiązującą wcześniej w Królestwie konstytucję, wprowadzając tzw. Statut Organiczny (1832 rok), który ograniczał autonomię Królestwa Polskiego, czyniąc je integralną częścią Imperium Rosyjskiego.

Na podstawie carskiego ukazu prawo zabierania głosu na zebraniach szlachty otrzymali szlachcice posiadający w danej guberni nie mniej niż 100 dusz chłopskich i 3 tysiące dziesięcin ziemi. Pozostali mogli wypowiadać się tylko poprzez wybranych przedstawicieli. Miało to na celu pomniejszenie roli drobnej szlachty, którą uważano za nosiciela rewolucyjnych ideologii. [Ogonowska, s. 398]

rok
1831:

1831 rok – 5 rubli

Powstanie Listopadowe lat 1830—1831, walka o niepodległość w Królestwie Polskim spowodowana uciskiem rosyjskim i ogólnoeuropejskimi ruchami rewolucyjnymi; rozpoczęte 29 listopada 1830 roku w Warszawie przez sprzysiężenie podchorążych (Piotr Wysocki) i studentów, doprowadziło do opanowania miasta; powstanie listopadowe rozszerzyło się na prowincję; 25 stycznia 1831 roku sejm polski zdetronizował Mikołaja I Romanowa i powołał Rząd Narodowy; w kierownictwie powstania listopadowego ścierały się tendencje konserwatywne i demokratyczne (Towarzystwo Patriotów); ofensywa rosyjska (I. Dybicz) została powstrzymana przez J. Chłopickiego pod Grochowem; polska ofensywa marcowa J. Skrzyneckiego odniosła tylko częściowy sukces (Dębe Wielkie, Iganie), majowa zaś zakończyła się klęską pod Ostrołęką; próby działań na Litwie i Wołyniu skończyły się niepowodzeniem; 8 września Warszawa została zdobyta przez wojska rosyjskie pod dowództwem J. Paskiewicza, mimo bohaterskiej obrony (śmierć gen. J. Sowińskiego na Woli). Po upadku powstania Rosja zniósła odrębność państwową Królestwa Polskiego.

Józef Sowiński (żył w latach 1777—1831), generał polski. Rodowity warszawianin, absolwent Korpusu Kadetów króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Po wybuchu powstania kościuszkowskiego służył m.in. w Wielkopolsce pod rozkazami gen. J.H. Dąbrowskiego, a w latach 1799—1811 w artylerii pruskiej. W 1811 roku przeszedł do służby w armii Księstwa Warszawskiego. W następnym roku uczestniczył w kampanii rosyjskiej

[oczywiście po stronie Napoleona]; ranny w bitwie pod Borodino stracił nogę i dostał się do niewoli. Po uwolnieniu wstąpił do wojska Królestwa Polskiego, w stopniu majora służył w dyrekcji artylerii, a potem był dyrektorem arsenału warszawskiego. W 1820 roku w stopniu

pułkownika został komendantem Szkoły Aplikacyjnej.

Był bardzo szanowany i lubiany. Po wybuchu powstania listopadowego początkowo nie wierzył w powodzenie podjętej walki, ostatecznie jednak został dowódcą artylerii garnizonu warszawskiego i wszedł w skład Komisji Rządowej Wojny. W sierpniu 1831 roku mianowany generałem brygady. W czasie oblężenia Warszawy przez wojska I. Paskiewicza dowodził redutą na Woli i tam poległ w walce. Jest dziś traktowany jako jeden z polskich bohaterów narodowych, uosobienie honoru i obowiązku żołnierskiego, wielokrotnie opisywany w dziełach literackich i malarstwie.

We wrześniu 1831 roku, kiedy Rosjanie zaatakowali ostatnie stanowiska wojsk w pobliżu Warszawy, znaleźli wyprostowane martwe ciało generała Sowińskiego, stojące pośród pól zasłanych ciałami poległych i konających. Ten były oficer napoleoński rozkazał swoim żołnierzom, aby wbili jego drewnianą nogę „głęboko w polską ziemię”, żeby nie musiał kłaniać się tyranom. Konstytucję Królestwa Kongresowego zawieszono. Wszystkich powstańców pozbawiono wolności i majątku. Dziesięć tysięcy uchodźców trafiło do Francji; dalsze dziesiątki tysięcy zakuto w kajdany i popędzono na Syberię. [Davies, s. 879]

Po rozbiciu powstania listopadowego car Mikołaj I unieważnił konstytucję Polski nadaną jej w 1815 roku, rozwiązał sejm polski, rozformował oddzielne polskie wojsko, zlikwidował samodzielność finansową Polski, zamknął Uniwersytet Warszawski, Królestwo Polskie zostało podzielone na gubernie i włączone w skład Rosyjskiego Imperium. [Ogonowska, s. 428]

[Bo takie to i było „królestwo”, którego królem car sam się zrobił i z którym car mógł zrobić, co tylko chciał].

Jeden z pierwszych dekretów Mikołaja I, poświęconych stanowi szlacheckiemu, został wydany 6 (18) grudnia 1831 roku [...] Dekret ten (właściwie manifest) dotyczył systemu wybierania marszałków szlachty i innych osób urzędowych, sędziów powiatowych i sprawników czyli tzw. naczelników policji ziemskiej. [Bazyłow, t. 2, s. 158]

rok
1830:

1830 rok – rubel

Tomsk, miasto obwodowe w azjatyckiej części. W latach 30. XIX wieku napływ osadników w związku z odkryciem złóż złota.

Altaj, Ojrot-Altaj. W latach 30. XIX wieku wprowadzono alfabet dla języka altajskiego, rosyjscy uczeni zaczęli

publikować słowniki i podręczniki gramatyki, założono również pierwsze szkoły.

W listopadzie 1830 roku szaleńczy spisek sprowokowany plotką, jakoby car zamierzał wysłać swoje polskie wojska przeciwko Belgii, stał się zarzewiem wojny polsko-rosyjskiej. Car odrzucił rady rządu w Warszawie, któremu przewodził konserwatysta książę Czartoryski, i odmówił podjęcia wszelkiego dialogu. Wobec tego sprawy dostały się w ręce ludzi bezkompromisowych. Tym razem zawodowe wojsko polskie rzeczywiście miało szansę zwyciężyć, ale krok po kroku zostało oskrzydłone i zgniecione. [Davies, s. 879]

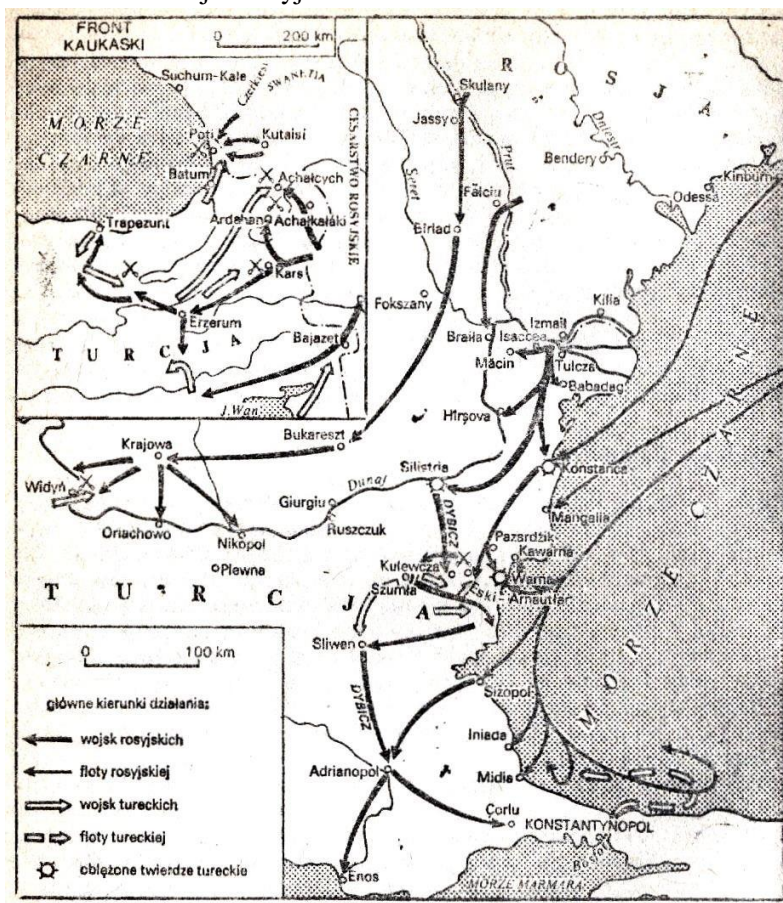
[Nie było to wojsko polskie, skoro car był królem Polski ani nie miało najmniejszych szans na pokonanie kiedykolwiek Rosji – mającej zawsze milionowe wojska].

Bardzo poważnej pracy dokonał II Oddział kancelarii cesarskiej, kodyfikując ustawodawstwo rosyjskie, które znajdowało się wówczas w stanie dużego chaosu. Miało już prawie 200 lat od słynnego soboru moskiewskiego w 1649 roku, kiedy po raz ostatni zebrano wszystkie prawa Rosji tworząc jeden kodeks – *Ułożenie soborowe*. [...]

Rolę głównego organizatora prac kodyfikacyjnych powierzono Sperańskiemu, który wykazał przy tym jeszcze raz swoje niepospolite talenty. Cztery lata trwała praca nad zebraniem możliwie wszystkich ustaw od 1649 roku, ich uporządkowaniem i przygotowaniem do druku; ogromne objętościowo teksty tłoczono od 1828 do 1830 roku; całość otrzymała nazwę *Zbiór praw imperium rosyjskiego* [...] [Bazyłow, t. 2, s. 163-164]

rok
1829:

Wojna rosyjsko-turecka lat 1828—1829

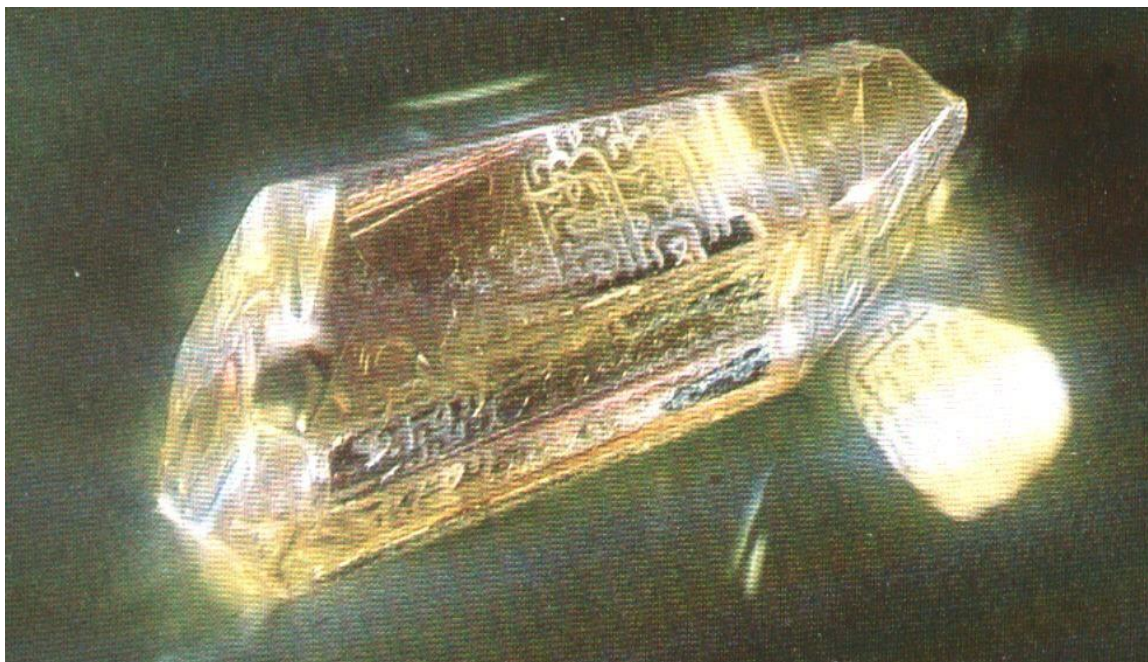
Armenia, Hajastan, państwo w zachodniej części Azji, na Zakaukaziu – od 1829 roku przeważająca część Armenii była w granicach Rosji, mniejsza część była turecka.

Mołdawia, Moldova. Po wojnie rosyjsko-tureckiej (lata 1828—1829) Mołdawia, pozostając w składzie imperium tureckiego, uzyskała autonomię pod protektoratem Rosji.

Po zdobyczach okresu napoleońskiego główny impet kierował się teraz ku terenom na Kaukazie i w Azji Środkowej, które Rosjanie określali czasem mianem „środkowego południa”, a także przeciwko Chinom i Japonii. Europa nie była jednak odporna na ataki Niedźwiedzia, który bez przerwy sprawdzał, jak daleko może się posunąć. Udział Rosji w greckiej wojnie niepodległościowej był dzwonkiem alarmowym, a zdobycze uzyskane na mocy traktatu z Adrianopola (1829 rok) ograniczały się do niewielkiego skrawka ziemi w delcie Dunaju. [Davies, s. 923]

W dniu 14 (26) kwietnia 1828 roku opublikowano manifest Mikołaja I, wyjaśniający, że Rosja nie zamierza zniszczyć Turcji, ale konwencja akernańska i traktat londyński (z 6 lipca 1827 roku) muszą być przestrzegane. Manifest stanowił zarazem wypowiedzenie wojny, którą chciano poprowadzić bardzo zdecydowanie i jednocześnie na kilku frontach. [...] 2 (14) września 1829 roku stanął tzw. traktat adrianopolski.

Rosja otrzymywała terytorium delty Dunaju wraz z rozlicznymi wyspami utworzonymi przez ramiona tej rzeki – zobowiązując się nie budować tam żadnych umocnień. Taki sam obowiązek nałożono na Turcję w odniesieniu do określonej strefy bezpośrednio na południe od delty. Rosyjskie okręty wojenne mogły wpływać do delty i dalej w górę rzeki, ale tylko do ujścia Prutu. Turcja odstępowała Rosji wąski pas wschodniego wybrzeża czarnomorskiego, od Anapy na południowy wschód, do posiadanych już przedtem wybrzeży Abchazji, a także zdobytą w trakcie tej wojny twierdzę Poti. Tak więc całe to wybrzeże od ujścia Kubania do Portu św. Mikołaja (na północ od Batum) znalazło się w posiadaniu Rosji, która otrzymywała jeszcze część okręgu (tzw. paszałyku) achalcyskiego. [Bazyłow, t. 2, s. 212-213]

diament „Szach” – 88,70 karatów

Diament „Szach” należy do światowych historycznych kamieni. Ma on pierwotny kształt, jedynie powierzchnie zostały z lekka oszlifowane. Kamień ten jest nieskazitelnie przezroczysty, o lekko żółto-szarym odcieniu. Głęboki otwór służący do zamocowania w nim nitu świadczy, że kamień ten był noszony jako talizman.

Na bokach diamentu z wielką znajomością techniki zostały wygrawerowane trzy perskie napisy odkrywające jego interesującą historię.

Kamień ten był znaleziony w XVI wieku i był w posiadaniu indyjskich panujących z prowincji Achmednagar, o czym świadczy pierwsza inskrypcja, wykonana w 1591 roku. Po krwawych wojnach i po zajęciu Achmednagar, dynastia Wielkich Mogołów zdobyła kamień i w 1651 roku na rozkaz szacha Dżechana na kamieniu został wygrawerowany drugi napis. Groźny szach Nadir w 1739 roku rozgromił Deli i przeniósł diament do Persji. Trzecia inskrypcja pojawiła się na kamieniu w 1824 roku, gdy kamień znalazł się we władaniu jednego z przedstawicieli Kadżarskiej dynastii. A w 1829 roku diament został подарowany rosyjskiemu carowi Mikołajowi I „dla zmazania winy” za zabójstwo pisarza A.S. Gribojedowa w Teheranie.

Azerbejdżan, Azerbajdżan. Traktat z Turkmanczaj, kończący II wojnę rosyjsko-perską (lata 1826—1828), potwierdził podział Azerbejdżanu na dwie części: północną pod zwierzchnością Rosji i południową – Persji. Granica ta jest aktualna do dziś.

Persja rozpoczęła w lipcu 1826 roku kroki zaczepne. Rezultaty tej wojny persko-rosyjskiej (lata 1826—1828) miały jednak być zupełnie inne. [...] Ostatecznie 10 (22) lutego 1828 roku podpisano układ pokojowy [...] Persja zrzekła się pretensji do północnego Azerbejdżanu i oddawała Rosji chanaty erylwański i nachiczewański, zobowiązując się ponadto do zapłacenia kontrybucji. Kupcy rosyjscy otrzymywali w Persji specjalne przywileje, tylko Rosja miała prawo utrzymywać flotę wojenną na Morzu Kaspijskim. [Bazyłow, t. 2, s. 207]

Za czasów Mikołaja I [...] powstał] w 1828 roku – Główny Urząd Cenzury.

Już w 1826 roku wydano tzw. „żelazne” przepisy o cenzurze, nakładające na cenzorów obowiązek surowego przestrzegania określonych wytycznych: żadnemu autorowi w żadnej książce czy artykule nie wolno było podważać prawd religijnych, krytykować pociągnięć władzy, najlżejszymi nawet aluzjami wypowiadać się pozytywnie o ustroju republikańskim. [Bazyłow, t. 2, s. 164-165]

Mikołaj I był człowiekiem przeciętnym, przy tym nie przygotowywano go do rządów. Jako trzeci z kolei syn Pawła I nie miał szans objęcia tronu [...]

Mikołaj nie znał zbyt dobrze Rosji obejmując rządy; wielu rzeczy dowiedział się jednak w trakcie śledztwa przeciw dekabrystom. Dlatego przejawiały się później w jego działalności dwie tendencje: obawa przed spiskami i wystąpieniami rewolucyjnymi oraz chęć zaradzenia pewnym złym stronom, które nawet dostrzegał, lecz interpretował je w bardzo swoisty sposób i tak samo próbował naprawiać. Wydawało mu się, że osiągnie niemal wszystko, gdy stworzy silny i sprężysty system nadzoru i nieustannego czuwania nad całym społeczeństwem. W rezultacie zrodzić się miały: system policyjny, który na wiele lat zaciążył nad Rosją, i dochodząca często aż do wynaturzeń, osławiona biurokracja mikołajowska. [...]

Najważniejszym organem systemu policyjnego stawał się tzw. III Oddział Kancelarii Osobistej Jego Cesarskiej Mości [...] powołany do życia dekretem z 3 (15) lipca 1826 roku. [...]

Zadaniem III Oddziału było: tropienie i ściganie przestępców politycznych, nadzór nad prawomyślnością obywateli, przede wszystkim podejrzanych o chęć uszkodzenia ustrojowi, inwigilacja obywateli obcych, sprawy związane z działalnością sekt religijnych, zarządzanie więzieniami politycznymi, a nawet fałszerstwo monet. [...] III

Oddział realizował swoje zadania za pośrednictwem tajnych agentów, którzy docierali do wszystkich ważniejszych ośrodków w kraju [...]

Bezpośrednim pomocnikiem i niejako organem wykonawczym III Oddziału stał się Korpus Żandarmów, mundurowa policja polityczna [...]

Po utworzeniu tych instytucji [...] Mikołaj I zamierzał [...] wprowadzać powoli w życie pewne reformy. Odpowiednie projekty miał przygotować utworzony [...] 6 (18) grudnia 1826 roku tajny komitet, zwany zwykle Komitetem

6 grudnia. [...]

Główny projekt Komitetu przewidywał wniesienie określonego ładu do skomplikowanych rozgraniczeń między poszczególnymi stanami. Obok stanu szlacheckiego przewidywano utworzenie trzech nowych stanów: obywateli „rangowych” (*czynownyje grażdanie*), „zamożnych” (*imienityje*) i „poczesnych” (*poczotnyje*). Szlachectwo według projektu otrzymywało się tylko przez urodzenie, mógł je też nadać car.

Do obywateli „rangowych” zaliczyć chciano tych, którzy osiągnęli wyższe stopnie w służbie państwowej według obowiązującej tabeli rang; do „zamożnych” – posiadaczy kapitałów, osoby z wyższym wykształceniem, artystów i niższych urzędników; przedstawiciele mniej zamożnych kręgów w handlu i przemyśle tworzyliby stan obywateli „poczesnych”. Te trzy nowe stany miały, podobnie jak szlachta, korzystać z podstawowych korzyść z podstawowych przywilejów: nie płacić podatku pogłównego i nie podlegać obowiązkowi dostarczania rekruta, ponadto zaś osób należących do tych stanów nie można było skazywać na kary cielesne.

Obszarnicy mogli nadawać indywidualnie wolność osobistą chłopom, którzy wchodzili wtedy do nowego stanu „wyzwolonych rolników”. [...] Mikołaj I nie poszedł jednak tak daleko [...] [Bazyłow, t. 2, s. 154-158]

rok

1828:

W lipcu 1826 roku Iran, popierany przez Anglię, bez wypowiedzenia wojny wprowadził swoje wojska do Azerbejdżanu. Rosyjskie wojska w lipcu do września 1826 roku odbiły Szuszę, a jesienią rozgromiły Irańczyków nad rzeką Szamchor, pod Jelizawietpołem, zdobyły twierdzę Jerewań i potem stolicę Południowego Azerbejdżanu – Tiebriz (Tawriz). W roku 1828 do Rosji przeszły Chanaty Jerewański i Nachiczewski. Umowa pokojowa zezwalała Rosji na utrzymywanie wojennej floty na Morzu Kaspijskim. [Ogonowska, s. 427]

rok

1827:

1827 rok – 10 kopiejek

W reskrypcie z 19 (31) sierpnia 1827 roku [do ministra oświaty] car zwracał uwagę na niebezpieczeństwo związane z dopuszczaniem do studiów osób stanu niewolnego; „wchodzą one bowiem do uczelni ze złymi nawykami i zarażają tam swoich towarzyszy”, a najzdolniejsi z nich przyzwyczajają się do sposobu życia niewspółmiernego z ich stanem i wtedy oddają się „szkodliwym rojeniom lub niskim namiętnościom”. [Bazyłow, t. 2, s. 166]

W październiku 1827 roku w zatoce pod Nawaroną odbyła się morska bitwa między turecko-egipską flotą i połączonymi eskadrami Rosji, Anglii i Francji. W ciągu trzech godzin turecka flota została zniszczona. [Ogonowskaja, s. 427]

rok
1826:

W 1826 roku utworzono oddzielne Ministerstwo Dworu Cesarskiego i „Udziałów”. To ostatnie donosiło się do dóbr stanowiących własność rodziny cesarskiej. [Bazyłow, t. 2, s. 159]

Działacze Towarzystwa Północnego i Południowego nie całkiem jasno zdawali sobie sprawę z drogi, mającej doprowadzić Rosję do zwycięskiego przewrotu rewolucyjnego. Jedno nie ulegało dla nich wątpliwości: przyszła rewolucja musiała być rewolucją wojskową. Nie rozumieli konieczności wciągnięcia mas do walki, nie uważali tego za potrzebne, nie umieli nawet przystąpić do takiej działalności. [...]

Niespodziewanie jednak nastąpiły wydarzenia, pod wpływem których mimo braku konkretnych planów przywódcy zdecydowali się przystąpić do natychmiastowego działania. Serię tych wydarzeń zapoczątkowała śmierć cara Aleksandra I. [...]

Wszyscy członkowie dworu, Rady Państwa i zespołu ministrów wraz z trzecim synem Pawła I – wielkim księciem Mikołajem, złożyli przysięgę na wierność Konstantemu jako cesarzowi. O rzeczywistym stanie rzeczy nie wiedziano i dlatego dopiero wtedy zaczęły się komplikacje dynastyczne, trwające parę tygodni.

Nikt prawie nie miał pojęcia, że Konstanty zrzekł się przedtem praw do tronu. Po zawarciu przez niego po raz drugi małżeństwa – z Joanną Grudzińską [...]

O wszystkim wiedziały na pewno tylko trzy osoby, [...] Prawdopodobnie nie wtajemniczono w to nikogo z rodziny cesarskiej, nawet – rzecz właściwie najdziwniejsza – nikogo z obu najbardziej zainteresowanych: ani Konstantego, ani Mikołaja. [...] obaj byli braćmi Aleksandra I, to jest synami Pawła I]

Imperatorem Rosji został Mikołaj I (panował w latach 1825—1855); na dzień 19 grudnia wyznaczono termin złożenia przysięgi nowemu władcy. [...]

W takiej sytuacji przywódcy Towarzystwa Północnego, po gorączkowych naradach, postanowili przystąpić do działania. Zamierzano nie dopuścić 14 grudnia do złożenia przysięgi na wierność Mikołajowi – licząc przede wszystkim na oddziały gwardii. Chciano perswazjami lub siłą zmusić Senat i Radę Państwa do ogłoszenia manifestu znoszącego poddaństwo chłopów, wprowadzającego swobody obywatelskie i wybieralność urzędników. Władzę miał przejściowo objąć rząd tymczasowy [...] W możliwie najkrótszym czasie miano zwołać Wielki Sobór i dopiero wówczas zapadłyby ostateczne rozstrzygnięcia co do przyszłej formy rządów. [...]

Od rana 14 (26) grudnia zaczęto w koszarach stolicy składać przysięgę, zrobiła to również większość pułków gwardyjskich. Właściwie tylko jeden moskiewski pułk gwardii [...] odmówił podporządkowania się oficjalnemu rozkazowi i pomaszerował na Plac Senacki, gdzie zgodnie z planem miano zgromadzić jak najwięcej wojska i dokonać przewrotu. [...]

Wiść o powstaniu szybko rozeszła się po całym Petersburgu, na plac zaczęły z różnych stron napływać masy ludności cywilnej, wyraźnie sympatyzującej z powstańcami.

Ci jednak stali usytuowani w czworobok, nie wiedząc właściwie co począć, nie podejmując żadnych decyzji i tylko odpierając później ataki oddziałów rządowych. Nie dały rezultatu próby namówienia powstańców do uległości [...] Ostatecznie, już z nastaniem ciemności, sprawę rozstrzygnęły salwy kartaczowe. [...] Tak zakończyło się powstanie grudniowe w Petersburgu; jego uczestników i w ogóle wszystkich rewolucjonistów szlacheckich z tego okresu nazywa się w historii dekabrystami (od rosyjskiego wyrazu „diekabr” – grudzień), a cały ruch – ruchem dekabrystowskim.

W kilkanaście dni później rozegrał się ostatni akt dramatu dekabrystów. Mimo wszystko postanowili przystąpić do akcji przywódcy Towarzystwa Południowego [...] doszło do wystąpienia jednego tylko pułku czernihowskiego, który stacjonował w pobliżu miasteczka Wasilkowa (niedaleko na południowy zachód od Kijowa). Pułk (niecały, około 1000 żołnierzy) zbuntował się 29 grudnia 1825 roku (10 stycznia 1826 roku). [...] liczone na przyłączenie się innych jednostek wojskowych: wszelkie nadzieje zawiodły i 3 (15) stycznia 1826 roku powstańcy ulegli wojskom rządowym. Rozpoczęte niebawem śledztwo trwało kilka miesięcy i objęło kilkaset osób [...] Wyrokiem objęto 121 członków Towarzystwa Północnego i Południowego oraz Stowarzyszenia Zjednoczonych Słowian; [...] Pięciu przywódców skazano na karę śmierci przez ścięcie, 31 na ścięcie, inni otrzymali różne kary, od dożywotniej katorgi do tzw. oddania „w żołdaty”. Mimo wszystko car nie chciał dopuścić do wykonania aż tak barbarzyńskich wyroków – odgrywały przy tym względy taktyczne, chęć przedstawienia siebie samego w lepszym świetle – i ostatecznie nastąpiły zmiany. Pięciu dekabrystów miało ponieść śmierć przez powieszenie [...] wyrok wykonano 13 (25) lipca 1826 roku; skazani na katorgę i zesłani na Sybir dekabryści otrzymali później pewne ulgi [...]

Wielu działaczy dekabrystowskich zapisało się również w dziejach kultury rosyjskiej, przede wszystkim w literaturze i krytyce literackiej, ale także w nauce, sztuce, technice, w rozwoju myśli wojskowej. [...]

Na wyjątkowe podkreślenie zasługuje również działalność pedagogiczna. Postępowe idee pedagogiczne rodziły się w ich środowisku jeszcze przed powstaniem grudniowym. Nie zapomnieli o tym i na Syberii, w Irkucku, Czycie, Selengińsku (w Buriacji), Wilujsku i Jałutorowsku (w Syberii Zachodniej); na przekór wszelkim trudnościom, mimo ostrych zakazów, organizowali szkoły, czy raczej tylko klasy szkolne, i uczyli dzieci syberyjskie.

[Bazyłow, t. 2, s. 149-153]

Porozumienie rosyjsko-tureckie zawarte w Akermanie 25 września (7 października) 1826 roku: w tej konwencji akernańskiej Turcja zobowiązała się przestrzegać pokoju bukareszteńskiego, nie naruszać autonomii Serbii, Mołdawii i Wołoszczyzny oraz przepuszczać bez przeszkód wszystkie statki rosyjskie z Morza Czarnego na Śródziemne.

[Bazyłow, t. 2, s. 206]

Dynastia Romanowów

rok 1825:

Mikołaj I Romanow, cesarz rosyjski od 1825 roku. Narzucony król polski w latach 1825—1831.

Sytuacja polityczna w Rosji nie była bynajmniej idylliczna. Próba przewrotu dokonana przez dekabrystów 26 grudnia 1825 roku ujawniła głęboką zapaść państwa, mogącą doprowadzić do rewolucji. Dekabryści stawiali sobie dwa naczelną cele: powszechne uwłaszczenie chłopów i obalenie samowładztwa, które jedni pragnęli zastąpić republiką jakobińską inni zaś monarchią konstytucyjną.

dekabryści rok 1825

Mikołaj I

ALEKSANDER I PAWŁOWICZ BŁOGOSŁAWIONY
АЛЕКСАНДР I ПАВЛОВИЧ БЛАГОСЛАВЕННЫЙ

urodzony 12 (23) grudnia 1777 roku
zmarł 19 listopada (1/12) 1825 roku

14 imperator Rosji z dynastii Romanowów dynastia „mieszana”: Holstein-Gottorp-Romanow panował od 12 marca 1801 roku do śmierci zmarł w 1825 roku w Taganrogu – oficjalna wersja śmierci zmarł w 1864 roku w Tomsku jako pustelnik Fiodor Kuźmicz – nieudowodnione przekonanie wielu historyków

jego ojciec: Paweł I Pietrowicz – imperator w latach 1796—1801 jego matka: Maria Feodorowna von Württemberg 1759—1828 jego żona: ■ Elżbieta Ludwika von Baden 1779—1826

jego druga żona ■ Sophia Siergiejewna Wsiewołojskaja 1775—1848 (bez ślubu) jego rodzeństwo: ■ dziecko zmarłe zaraz po urodzeniu

- Konstanty 1779—1831 naczelny dowódca wojska Król. Polskiego
- Aleksandra 1783—1801
- Helena 1784—1803
- Maria 1786—1859
- Katarzyna, żona następcy Oldenburga (hrabstwo we Francji)
- Olga 1792—1795 ■ Anna 1795—1865
- Mikołaj I 1796—1855 imperator w latach 1825—1855
- Michał 1798—1849

jego dzieci z pierwszej żony:

- Maria ■ Elżbieta

jego dziecko z drugiej żony:

- Nicolas Loukache [Mikołaj Łukasz]

Aleksander I Romanow, żył w latach 1777—1825, cesarz Rosji od 1801 roku, od 1815 roku król polski na mocy postanowień kongresu wiedeńskiego, syn Pawła I; początkowo sprzyjał reformom w Rosji, w 1815 roku oparł się na skrajnej reakcji (arackzejewszczyzna); uczestnik koalicji antynapoleońskich, inicjator Św. Przymierza; przyłączył do Rosji Gruzję (1801 rok), Finlandię (1809 rok), Besarabię (1812 rok) i Azerbejdżan (1813 rok). Doprowadził do utworzenia Królestwa Polskiego i nadania mu konstytucji, której nie przestrzegał.

Arakcejew Aleksiej Andriejewicz, hrabia (żył w latach 1769—1834), rosyjski polityk i generał, faworyt cara Aleksandra I. W latach 1808—1810 minister wojny. Od 1810 roku członek Rady Państwa. W latach 1815—1825 był głównym doradcą cara, rządził wszechwładnie Rosją (tzw. arakcejewszczyzna).

Ograniczył znaczenie najważniejszych, kolegialnych instytucji w państwie (Rady Państwa, senatu, rządu). Życie umysłowe poddał bezwzględnej cenzurze, opór chłopów tłumił krwawymi pacyfikacjami oraz przesiedleniami. Szkolnictwo objął nadzorem policyjnym. Dyscyplinę w armii utrzymywał za pomocą rozbudowanych batalionów karnych.

rok

1825:

19 listopada 1825 roku zmarł w Taganrogu Aleksander I, nie zostawiwszy następcy. Tron należał się Konstantemu Pawłowiczowi bratu cara Aleksandra I. Senat i armia złożyły przysięgę nowemu carowi Konstantemu. Jednak okazało się, że Konstantyn niedługo po śmierci brata zrzekł się tronu, ponieważ był żonaty z Polką – księżną łowicką i ich dzieci nie mogły zasiadać na tronie Rosji. W połowie grudnia senat i armia złożyły przysięgę młodszemu synowi Pawła – Mikołajowi. [Ogonowskaja, s. 396]

W okresie 149 lat, jakie dzieliły śmierć Aleksego Michajłowicza w roku 1676 od śmierci Aleksandra I w roku 1825, dynastia Romanowów zmieniła swój kraj z rodzącego się lokalnego mocarstwa w niezwyciężonego „żandarma Europy”. Aleksey, który wstąpił na tron w tym samym dziesięcioleciu co Ludwik XIV, był nieznanym nikomu moskiewskim księciem, niewiele wiadano o nim w Wersalu, natomiast Aleksander przejechał tryumfalnie przez Paryż. W ciągu dzielącego ich półtora stulecia stoczono dziesiątki kampanii wojskowych, w większości zakończonych sukcesem; Wielkie Księstwo Moskiewskie zostało przefasonowane na „imperium Wszechrosji”; jego terytorium wchłonęło szereg sąsiednich krajów; społeczeństwo i administrację poddano gruntownym reformom; przemodelowano całą tożsamość państwa i panującego narodu. [Davies, s. 697]

Ostatnie dziesięciolecie panowania Aleksandra I różniło się pod wielu względami od poprzedniego okresu. Przede wszystkim nastąpił odwrót od aktywnej polityki zagranicznej, zwłaszcza w stosunku do Turcji; przez parę lat car zajmował się właściwie tylko sprawami wynikającymi z uczestnictwa w Świątym Przymierzu. Wyjeżdżający często za granicę Aleksander był w ogóle „rekordzistą” wśród monarchów rosyjskich, jeśli chodzi o podróżowanie po Europie, a w ostatnich latach swego życia przemierzał również kilkakrotnie znaczne obszary Rosji, ku wielkiemu zdumieniu współczesnych, którzy nie mogli zrozumieć ani sensu, ani tempa tych nieustannych wędrówek.

W polityce wewnętrznej także zaznaczył się po kongresie wiedeńskim poważny zwrot. Nie od razu wprawdzie, lecz z każdym rokiem wyraźniej i intensywniej, rozluźniał się bezpośredni kontakt cara z najważniejszymi sprawami państwowymi. [...]

[...] decyzje podejmował z biegiem czasu [w coraz szerszym zakresie najbardziej oddany carowi i ulubiony przez niego faworyt – Aleksiej Andriejewicz Arakcejew. W pewnym stopniu oddziaływały też nastroje religijne, którym car

coraz bardziej ulegał. [...] W ostatnich latach panowania Aleksandra I Arakcejew był właściwie drugim władcą Rosji, wszystkie jego propozycje car przyjmował bez zastrzeżeń i sankcjonował swoim podpisem. [...]

Nie ma pewności co do tego, kto był twórcą tej już na pierwszy rzut oka dziwacznej koncepcji – car czy Arakcejew; wydaje się jednak, że inspirację należy przypisać jednak Aleksandrowi, Arakcejew zaś realizował wszystko z właściwą sobie konsekwencją i metodycznością. Idea polegała na tym, żeby w pewnych częściach państwa rosyjskiego połączyć zajęcia wojskowe z rolniczymi, co rzekomo dawało możliwość znacznego zmniejszenia kosztów utrzymania armii w okresie pokojowym. [...] Obok momentu finansowego wysuwano przy tym racje natury pozornie humanitarnej: służba wojskowa trwała w Rosji 25 lat, oderwanie żołnierzy na całe ćwierćwiecze od rodziny było rzeczywiście straszne – osiedla miały temu radykalnie zaradzić. [...]

Rozmieszczeni we wsiach żołnierze przystąpili do karczowania lasów, po czym rozpoczęto budowę domków mieszkalnych jednolitego typu. Chłopów początkowo wysiedlano, ale potem ich także uznano za osadników wojskowych, przyodziano w mundury i poddano dyscyplinie wojskowej. Musieli pracować w polu i odbywać ciężkie ćwiczenia wojskowe. [...] Nowym obowiązkiem podlegał każdy mężczyzna do 45 roku życia, roboty polne należało wykonywać też w mundurach, dyscyplinę zaprowadzono straszną, najsurowsze kary spadały tak samo za nienależycie zaorane pole, jak i za zmylenie taktu podczas maszerowania. Nawet dzieci od lat sześciu musiały nieraz przywdziewać mundury i uczyć się musztry. Daremnie próbowano skłonić cara do odstąpienia od tej idei – nie uczynił tego do końca życia.

[...]

Najtrudniejszy do zniesienia był system nieustannych kar, żelazna „dyscyplina pałki”, stosowana zarówno w wojsku jak i w osiedlach wojskowych. Okrutne „pędzenie przez różgi” kosztowało życie tysięcy żołnierzy. Skazany na ten rodzaj kary musiał przechodzić między dwoma rzędami żołnierzy – każdy z nich uderzał go silnie szpicrutą. Nierzadko zadawano tych uderzeń kilkaset, tysiąc, czasem i kilka tysięcy – wtedy nie było już żadnego ratunku. Naturalnym następstwem musiały być odruchy wściekłości i rozpacz, odzwierciedlające się w buntach. [...] Arakcejew nie znał wytchnienia w organizowaniu i rozszerzaniu kolonii wojskowych, ani litości w karaniu – tym bardziej że zawsze chciał w jak najlepszym świetle przedstawiać carowi porządek panujący w osiedlach i czynił to w wysyłanych regularnie raportach.

[Aleksander] W jesieni 1824 roku zwiedził Powołże i obszary dalej na wschód, aż do Uralu. Niedługo po powrocie musiał być świadkiem strasznej powodzi w Petersburgu, 7 (19) listopada, która w wielu częściach miasta spowodowała ogromne zniszczenia.

Miało to jeszcze bardziej utwierdzić Aleksandra w pobożności i potęgującej się niechęci do świata. W tym czasie car ulegał już coraz silniej wpływom Cerkwi oficjalnej; jego zainteresowania różnymi odmiennymi poglądami czy też działalnością sekt i innych stowarzyszeń słabły od paru lat. [...]

W 1824 roku zażądano od cara [...] rozwiązania Towarzystwa Biblijnego i przywrócenia Synodowi dawnego znaczenia poprzez zlikwidowanie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświaty, z pozostawieniem w tym resorcie wyłącznie spraw oświatowych. Wszystkie te postulaty zostały bardzo prędko spełnione. [...]

Sprawy rozwijały się i zmieniały, ale Arakcejew ciągle był najważniejszą osobą w państwie, najbliższym i najserdeczniejszym przyjacielem monarchy, najbardziej wpływowym dostojnikiem. [...]

[Bazyłow, t. 2, s. 121, 123, 125-126, 131-132]

rok
1823:

1823 rok – 20 kopiejek

rok 1822:

[...] nastąpiła tylko zmiana w systemie zarządzania Syberią – konieczna wobec tragicznego dosłownie stanu, w jakim przedtem znajdowała się ta rozległa prowincja. Nie kontrolowani przez nikogo wielkorządcy wprowadzili tam reżim całkowitej samowoli, grabiąc bez żadnych hamulców zarówno autochtoniczną ludność, jak również przesiedleńców z Rosji europejskiej, kupców, a nawet pomniejszych urzędników. [...] W stosunku do wielu obwinionych o nadużycia na Syberii wszczęto śledztwo, z nikłymi jednak rezultatami. Zgodził się natomiast car w 1822 roku na reorganizację; utworzono wtedy na Syberii dwa generał-gubernatorstwa, zachodniosyberyjskie ze stolicą w Tobolsku (od 1839 w Omsku) i wschodniosyberyjskie – w Irkucku. Nierosyjską ludność Syberii podzielono na trzy kategorie: osiadłą

(głównie różne odłamy syberyjskich Tatarów), koczującą (Buriaci, Jakuci, Tunguzi, Ostiacy, Wogułowie, Tatarzy abakańscy, czyli jenisejscy) oraz wędrowną – tzw. „briodiaczije inorodcy”, do których zaliczono Samojedów, Kamczadałów, Koriaków, Czukczów, Jukagirów i Aleutów.

Ludność pierwszej kategorii zrównano w prawach z rosyjskimi chłopami państwowymi, ludności drugiej kategorii przyznano pewne elementy samorządu.

[... o trzeciej Autor nic nie wspomina – musiał i car nie widzieć powodu do jakichkolwiek praw dla trzeciej kategorii]

[Bazyłow, t. 2, s. 99-100]

**rok
1821:**

Omsk, miasto w azjatyckiej części. Od 1821 roku stolica prowincji.

Stowarzyszenie Prawdziwych i Wiernych Synów Ojczyzny.

O całkowitej jedności poglądów jeszcze nie mogło być jednak mowy, a gdy otrzymano informację, że organy aparatu rządowego wiedzą o działalności związku i szczególnie się nią interesują, wypadło wyciągnąć z tego jak najszybciej odpowiednie wnioski. Na zjeździe w Moskwie z początkiem 1821 roku zapadła uchwała o likwidacji związku.

Niebawem jednak zamiast rozwiązanej organizacji powstały dwie nowe: Towarzystwo Południowe z siedzibą w Tulczynie, i Towarzystwo Północne – w Petersburgu, założone mniej więcej w tym samym czasie (jeszcze w 1821 roku).

[Bazyłow, t. 2, s. 140]

**rok
1820:**

Aleksander I Pawłowicz Romanow jeden z głównych inicjatorów zwołania kongresu wiedeńskiego w latach 1814—1815 oraz utworzenia Świętego Przymierza. W polityce wewnętrznej przeszedł wówczas na pozycje reakcyjne,

oddając rządy w ręce A.A. Arakczewewa, co spowodowało niezadowolenie społeczną (powstanie chłopskie nad Donem w latach 1818—1820, bunt pułku siemionowskiego w Petersburgu w 1820 roku, uaktywnienie tajnych organizacji, m.in. dekabrystów).

Monarchowie, którzy podpisali akt Świętego Przymierza oraz ich ministrowie spotykali się od czasu do czasu, początkowo nawet bardzo regularnie, na kongresach w różnych miastach Europy i wtedy decydowali o wielu sprawach zgodnie z właściwymi tendencjami swojego związku. Obawy przed następstwami „buntowniczej” postawy narodów nie były płonne – od 1820 roku zaczynają się rewolucje i powstania w południowej Italii, Hiszpanii i Grecji; rozwija się też działalność organizacji konspiracyjnych w Niemczech, na ziemiach polskich i w samej Rosji.

rok
1819:

1819 rok – rubel

Kazachstan, Kazakstan, państwo w środkowej Azji nad Morzem Kaspijskim. W latach 1731—1819 przyjęcie protektoratu rosyjskiego.

rok
1817:

Niżni Nowogród, Niżnij Nowgorod. Od 1817 roku odbywały się w Niżnim Nowogrodzie słynne targi międzynarodowe. Miejsce urodzenia Maksyma Gorkiego, którego imieniem w 1932 roku nazwano miasto.

rok
1816:

Potęgująca się w Rosji od zakończenia wojen napoleońskich reakcja wywoływała powszechne niezadowolenie, które rosło z każdym rokiem. [...] Najbardziej podatnym na nowe, opozycyjne wobec panującego reżimu idee okazało się środowisko oficerów rosyjskich. Wszyscy byli ludźmi młodymi, każdy z nich brał udział w kampanii 1812 roku i w późniejszym pochodzie przez Europę aż do Paryża. Młode, chłonne umysły zapoznawały się szybko i wszechstronnie z różnymi aspektami rzeczywistości odmiennej niż rosyjska, a po takim rozszerzeniu horyzontów i wiadomości o świecie łatwiej można było też zrozumieć sytuację we własnym kraju i głębiej wniknąć w jej przyczyny. Obserwowane życie w Rosji nie nastrajało optymistycznie. Chłopi tkwili w jarzmie poddaństwa i z nielicznymi wyjątkami żyli w nędzy i ciemnocie. W wojsku panowała straszna dyscyplina pałki; w urzędach i w sądownictwie panoszyło się przekupstwo; obskurantyzm przeniknął do sytemu oświatowego. Uwydatniały się oczywiście wielkie osiągnięcia naukowe, powstawały wybitne utwory literackie, zaczęło się rozwijać czasopiśmiennictwo – wszystko na znacznie większą skalę niż w wieku poprzednim, lecz przed postępową myślą piętrzyły się coraz większe trudności.

Szczególnie dotkliwie odczuwano reakcję w dziedzinie cenzury, a poczynania niektórych cenzorów dochodziły aż do maniactwa.

[...]

Sytuacja sprzyjała zatem w wytwarzaniu się nastrojów opozycyjnych i pobudzała do myślenia o jakichś poważniejszych przeobrażeniach ustrojowych. Dość długi pobyt za granicą, szczególnie zaś we Francji, umożliwił bardziej wykształconym i interesującym się tymi zagadnieniami oficerom rosyjskim zapoznanie się z odmiennymi stosunkami społecznymi, z nieznanymi na gruncie rosyjskim instytucjami politycznymi, z różnymi nurtami ideowymi, z bardziej rozwiniętą ekonomiką krajów zachodnich. Nowe doświadczenia pozostawiły nieprzemijający ślad – po powrocie do Rosji zaczęto sprowadzać z zagranicy i tłumaczyć na język rosyjski książki traktujące o prawie państwowym, o konstytucjach i stowarzyszeniach. [...]

W Rosji znane już były pewne, chociaż bardzo specyficzne, tradycje tajnych organizacji. Od dawna już istniały loże masońskie [...]

Tajne stowarzyszenia powstawały też z pobudek dalekich od prawdziwej ideowości. Tak ukształtowało się Stowarzyszenie Rycerzy Rosyjskich o charakterze wyraźnie antypolskim i programie szczególnie agresywnym. [...]

Na podstawie takich doświadczeń mogła powstać w Rosji pierwsza organizacja stawiająca sobie o wiele śmielsze cele. [...]

Rosja wkroczyła zatem w pierwszą fazę świadomych, choć dalekich jeszcze od doskonałości programowej i taktycznej poczynań rewolucyjnych; zapoczątkowały one tak zwany okres rewolucjonizmu szlacheckiego. Ruch ten zatoczył miał szerokie kręgi, w szeregach jego znaleźli się synowie szlacheccy z Petersburga i Moskwy, z centrum kraju i guberni nadwożańskich, z Ukrainy i Białorusi. Przeważali wśród nich oficerowie, i to oficerowie gwardii – najbardziej arystokratycznej i ekskluzywnej formacji wojskowej. W 1816 roku powstała z ich inicjatywy organizacja, [...która] otrzymała nazwę Związku Ocalenia, zmienioną nieco później na Stowarzyszenie Prawdziwych i Wiernych Synów Ojczyzny. [...] Obrady odbywały się według rytuału masońskiego, [...] Właściwe cele – walka o zniesienie poddaństwa i wprowadzenie ustroju konstytucyjnego były mocno zakonspirowane i wyszły na jaw dopiero po dziesięciu latach w czasie procesu. [...] [Bazyłow, t. 2, s. 134-139]

rok

1815:

Na kongresie wiedeńskim (1815 rok) Rosja zainicjowała powstanie Świętego Przymierza, którego celem miało być zachowanie istniejącego porządku europejskiego, w szczególności tłumienie ruchów liberalnych.

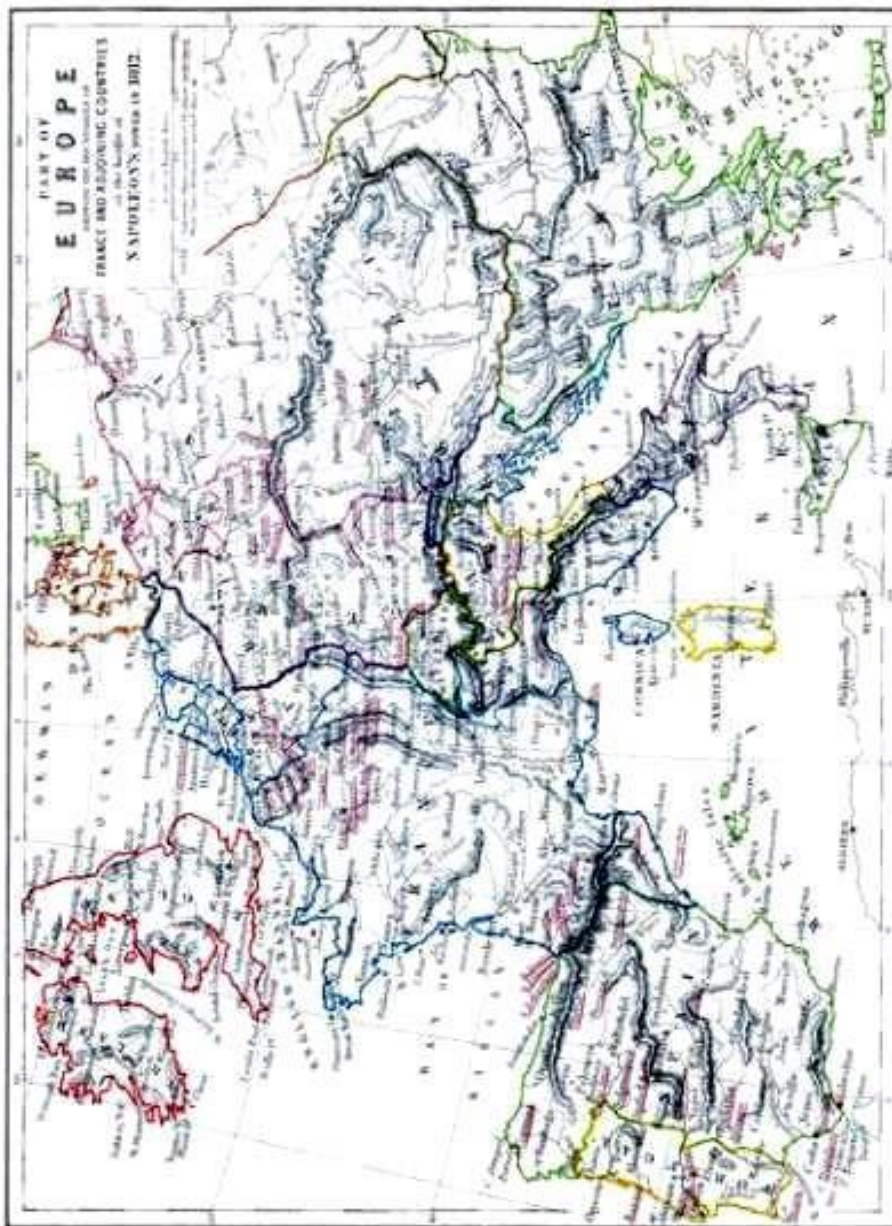
Święte Przymierze, sojusz Rosji, Austrii i Prus zawarty w 1815 roku w obronie zasady legitymizmu (przyjętej przez kongres wiedeński) i istniejącego porządku politycznego; w latach 1816—1817 nastąpił akces innych państw europejskich; interwencje zbrojne w Neapolu w 1821 roku i w Hiszpanii w 1822 roku.

Traktat Świętego Przymierza podpisali trzej monarchowie: car rosyjski, cesarz austriacki i król pruski. Odnosny akt był niedługi i składał się z trzech artykułów, poprzedzonych następującym wstępem:

„W imię przenaświętszej i nierozdzielnej Trójcy. Pod wpływem wielkich wydarzeń lat ostatnich, a zwłaszcza dobrodziejstw wyświadczonych przez Opatrzność Boską tym państwom, które z ufnością nadzieje swe jedynie w niej pokładały, doszły ich Cesarskie i Królewskie Moście do przekonania o konieczności oparcia wzajemnych stosunków na wzniosłych prawach, które głosi nauka boskiego Zbawiciela. Oświadczają tedy uroczyście, że celem niniejszego aktu jest obwieszczenie całemu światu, iż odtąd zarówno w ich własnych państwach, jak i w stosunku do państw obcych, drogowskazem w ich postępowaniu będą zasady świętej wiary, sprawiedliwości, miłości i zgody...”

Z poszczególnych artykułów [...] wynika [...] że monarchowie, łącząc się „węzłami prawdziwego i nierozzerwalnego braterstwa ... w stosunku do swoich poddanych uważać siebie będą za ojców rodziny” [...]

Autorem tych [...] sformułowań był sam Aleksander I. Geneza ówczesnego postępowania łączy się prawdopodobnie z „przełomem duchowym”, który zaobserwowano u cara po wydarzeniach roku 1812 i 1813, który w ostatnim dziesięcioleciu jego panowania miał się uzewnętrznić szczególnie drastycznie. [Bazyłow, t. 2, s. 116]

Rosyjski zabór, ziemie polskie włączone do Rosji w wyniku trzech rozbiorów: 1772, 1793, 1795 rok. Na ostateczny kształt granic zaboru rosyjskiego miało wpływ utworzenie Księstwa Warszawskiego (lata 1807—1814), po jego upadku zaś Królestwa Polskiego (od 1815 roku).

Konstytucja Królestwa Polskiego, nadana w 1815 roku przez cara Aleksandra I, ustanawiała trwały związek z Rosją (wspólny monarcha); formalnie liberalna, łamana przez cara i władze Królestwa Polskiego; w 1832 roku została zastąpiona Statutem Organicznym.

Księstwo Warszawskie, istniało w latach 1807—1815, utworzone przez Napoleona I w Tylży, z ziem II i III zaboru pruskiego, w 1809 roku zostało powiększone o część ziem zaboru austriackiego; połączone unią personalną z Królestwem Saksonii; formalnie niepodległe, faktycznie podporządkowane Napoleonowi I (rezydent Francji); zlikwidowane przez kongres wiedeński, podzielone między Rosję (Królestwo Polskie) i Prusy (Wielkie Księstwo Poznańskie) przy wyłączeniu Krakowa (Rzeczpospolita Krakowska).

W latach 1814—1815 Rosja odegrała czołową rolę na kongresie wiedeńskim i uzyskała przyłączenie Królestwa Polskiego; kontynuowała politykę ekspansji (Finlandia, Besarabia, Daleki Wschód).

Wiedeński Kongres, odbywał się w latach 1814—1815, zjazd monarchów i dyplomatów państw europejskich po upadku Napoleona I, zwołany w celu uregulowania sytuacji politycznej i spraw ustrojowych; główna rola mocarstw koalicji antyfrancuskiej: Rosji, Wielkiej Brytanii, Austrii i Prus, oraz Francji; przyjęcie zasad: legitymizmu (restauracja stanu politycznego i ustrojowego sprzed rewolucji francuskiej) i równowagi sił między mocarstwami.

Rosja, odegrawszy istotną rolę w rozgromieniu Francji, spełniła takową również podczas kongresu Wiedeńskiego (lata 1814—1815). Stała się jedną z głównych sił tzw. świętego Przymierza. Po zwycięstwie nad Francją rozpoczął się też zwrot ku reakcji w polityce wewnętrznej. Car, oddany coraz bardziej mistycznym, religijnym zagadnieniom, praktycznie rządy powierzył konserwatywnemu generałowi Aleksemu Arakczajewowi. Nawrót do tępej, nierozumnej reakcji doprowadził do narodzin zorganizowanej opozycji, powstałej w kręgach szlacheckich i wojskowych, dążącej do przekształcenia Rosji w monarchię konstytucyjną.

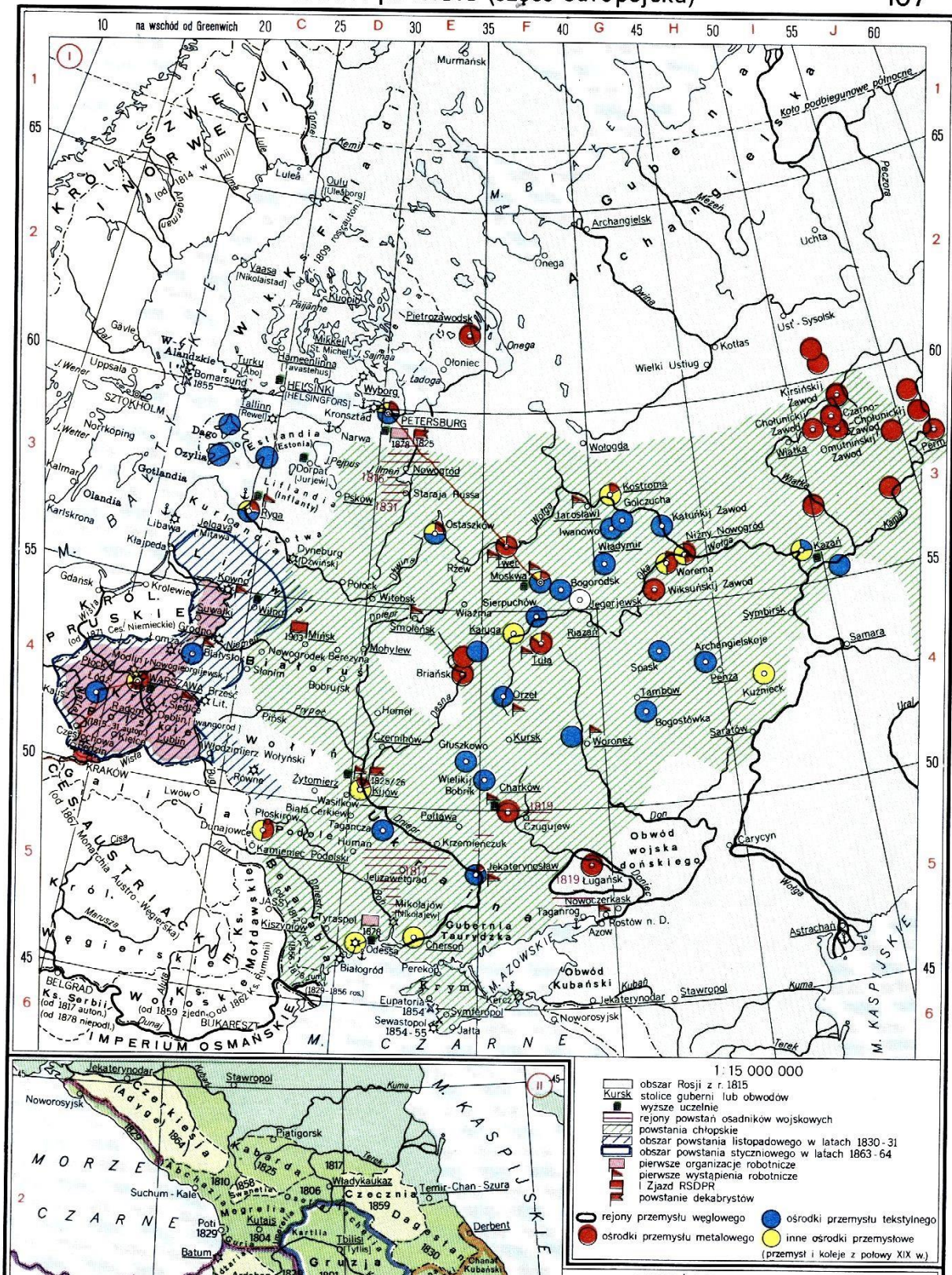
Królestwo Polskie, zwane też często w Polsce Kongresowym, powstało z ziem Księstwa Warszawskiego, bez Krakowa i obszaru leżącego na zachód od linii Krotoszyn – Toruń. Prusy znowu weszły w posiadanie Poznania, Gniezna, Inowrocławia, Torunia i Bydgoszczy. Kongres zastrzegł dla Królestwa konstytucję i odrębność administracyjną – przy stosowaniu się do tych zastrzeżeń każdy car miał używać tytułu króla polskiego.

Zachodnie granice Rosji z 1815 roku wyznaczały należące do Rosji: Wielkie Księstwo Finlandii; Estlandia (Estonia); Liflandia (Inflanty); Kurlandia; Litwa; Królestwo Polskie; Wołyń; Podole; Besarabia do Morza Czarnego.

[z mapy 107 na s. 933]

ROSJA po r.1815 (część europejska)

107

[Atlas

rok 1814:

Aleksander I Pawłowicz Romanow od 1801 roku car Rosji. W 1814 roku na czele wojsk sojusznicznych wkroczył do Paryża.

Podwójna opowieść o „rewizycie” Aleksandra I w Paryżu

1 (13) stycznia 1813 roku Rosjanie przeszli Niemen pod Moreczem i wkroczyli do Księstwa Warszawskiego – do końca lutego zajęto je prawie w całości. [...] Aleksander I zamierzał przyłączyć terytorium Księstwa Warszawskiego do Rosji. Ostatecznie Rosja i Prusy zawarły sojusz wojskowy, podpisany 28 lutego 1813 roku (n. st.) w Kaliszu, gdzie znajdowała się wówczas główna kwatera cara. Nieco później Prusy wydały oficjalnie wojnę Francji [...] W zaciekłych walkach, które rozwinęły się na wiosnę w Saksonii, dowodził już wojskami rosyjskimi Wittgenstein, a potem od 17 (29) maja – znowu Barclay de Tolly [...] Po zmobilizowaniu nowej armii, Napoleon rozbił wojska rosyjsko-pruskie w dwóch bitwach: pod Lützen – 2 maja (n. st.) i pod Budziszynem [Bautzen – Saksonia] 20 i 21 maja (n. st.). Z powodów nie całkiem jasnych, m. in. pod naciskiem Austrii, nie wykorzystał tych zwycięstw i zgodził się na zawieszenie broni [...] przedłużone do 10 sierpnia (n. st.).

27 czerwca (n. st.) stanęła tajna konwencja między Rosją, Prusami i Austrią (wcześniej nieco podpisano oddzielne konwencje: angielsko-pruską i angielsko-rosyjską). Postanowiono przedłożyć Napoleonowi następujące warunki: likwidacja Księstwa Warszawskiego, rezygnacja z całego wybrzeża północnoniemieckiego i ponowne przyłączenie Ilirii do Austrii; w wypadku, gdyby do końca zawieszenia broni Napoleon tych warunków nie przyjął, Austria miała niezwłocznie wypowiedzieć wojnę Francji. I tak się też stało [...]

Mimo zwycięstwa w dwudniowej bitwie pod Dreznem, 26 i 27 sierpnia 1813 roku, straty Francuzów stawały się coraz większe, [...] Najcięższa klęska nastąpiła w słynnej „bitwie narodów” pod Lipskiem, 16-19 października. Napoleon musiał się wycofać za Ren, sprzymierzeni przenieśli działania wojenne na terytorium Francji.

[Bazyłow, t. 2, s. 113-114]

obrona Paryża

Z końcem marca 1848 roku nastąpiła kapitulacja Paryża, a z początkiem kwietnia – detronizacja i abdykacja Napoleona.

Aleksander I spędził w Paryżu dwa miesiące, po czym wyjechał na miesiąc do Anglii i wrócił do Petersburga, ażeby niedługo znów ruszyć w drogę – do Wiednia, gdzie we wrześniu miał rozpocząć obrady kongres narodów i dyplomatów dla ostatecznego uregulowania wszystkich spraw europejskich. [...] Osobisty udział Aleksandra I w obradach Kongresu Wiedeńskiego pociągnął za sobą istotne następstwa, jeśli chodzi o sprawę polską. Car nie zamierzał powracać do stanu sprzed Tylży, lecz chciał utrzymać w swoich rękach znaczną część ziem polskich i przybrać tytuł króla polskiego; [...] Wszystko się jednak poważnie skomplikowało, gdyż zbyt wielu dyplomatów i polityków, także oczywiście rosyjskich, przeciwstawiało się utworzeniu Królestwa Polskiego, [...] Niespodziewany powrót Napoleona z Elby pogodził skłóconych sprzymierzeńców, 8 czerwca podpisano końcowy akt Kongresu – znalazły się w nim także postanowienia dotyczące Polski, które zapadły o miesiąc wcześniej (3 maja). 18 czerwca (n.st.) Napoleon przegrał bitwę pod Waterloo, w której Rosjanie nie wzięli udziału. Car spędził czerwiec w Heilbronn (Wirtembergia), dopiero z początkiem lipca przybył do Paryża i zabawił tu ponad dwa miesiące. Zanim powrócił do Rosji, podpisano w Paryżu 26 września (n. st.) 1815 roku osławiony akt Świętego Przymierza. [Bazyłow, t. 2, s. 114-115]

Zagraniczny pochód rosyjskiej armii. Pochód był podjęty w celu likwidacji panowania Napoleona w Europie i przywrócenia poprzednich porządków w zajętej przez Francuzów Europie. W 1812 roku uformowano VI antyfrancuską koalicję (w marcu była podpisana rosyjsko-szwedzka umowa, w lipcu umowy rosyjsko-hiszpańska i rosyjskoangielska).

1 stycznia 1813 roku rozpoczął się pochód. Rosyjska armia w ślad za napoleońską wkroczyła na terytorium Polski i Prus.

15 lutego 1813 roku w Kaliszu podpisano rosyjsko pruską umowę. Sformowanie VI antyfrancuskiej koalicji zakończyło się w sierpniu przystąpieniem Austrii do koalicji.

20 lutego 1813 roku rosyjska armia weszła do Berlina. 16 kwietnia 1813 roku zmarł M.I. Kutuzow na Śląsku i komendę nad armią rosyjską objął P.H. Wittgenstejn.

Książę Kutuzow, Goleniszczew-Kutuzow, Michaił Illarionowicz., żył w latach 1745—1813, feldmarszałek rosyjski; uczestnik wojen z Turcją; dowódca wojsk koalicji rosyjsko-prusko-austriackiej pod Austerlitz 1805 roku oraz armii rosyjskiej w czasie wyprawy Napoleona I na Moskwę 1812.

Kwiecień – maj 1813 roku pokonanie wojsk sojusznicznych, które wycofały się ze Śląska i z Saksonii.

28 sierpnia 1813 roku Rosja zawarła umowę z Austrią.

4-7 października 1813 roku odbyła się bitwa pod Lipskiem, która otrzymała nazwę „bitwy narodów”. Z obu stron walczyło 500 tysięcy żołnierzy. Po stronie antyfrancuskiej koalicji walczyły armie: rosyjska, pruska, austriacka i szwedzka. Po stronie Napoleona walczyli Francuzi, Polacy, Holendrzy, Włosi i Belgowie. Wojska napoleońskie zostały pokonane.

W styczniu 1814 roku wojska sojusznicze sforsowały Ren.

W marcu 1814 roku Paryż skapitulował. Armie sojusznicze pod dowództwem Aleksandra I wkroczyły do Paryża. We Francji została przywrócona monarchia Burbonów, na tron Francji wstąpił brat ściegłego w 1793 roku Ludwika XVI – Ludwik XVIII. Napoleon został zesłany na Elbę na Morzu Śródziemnym.

7333 od stworzenia świata

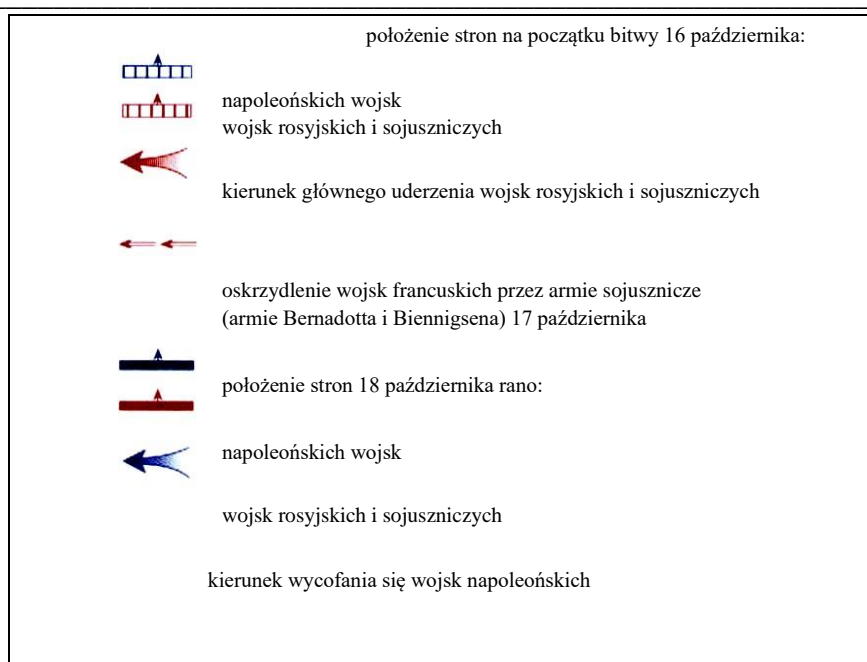
Wojna rosyjsko-francuska lat 1812—1814 i bitwa pod Lipskiem
z prawej – „bitwa narodów”

	ześrodkowanie wojsk: rosyjskich
	francuskich
	przemarsz rezerw
	rejonny działania partyzanckich oddziałów
	kontrofensywa rosyjskich armii i ściganie francuskich wojsk:
	głównymi siłami
	oddzielnymi oddziałami
	kierunek działań oddzielnych oddziałów francuskiej armii
	odwrót napoleońskiej armii
	przegrane bitwy wojsk rosyjsko-sojuszniczych pod Lützen (2 maja 1813 roku) [Saksonia-Anhalt] i pod Bautzen (20-21 maja 1813 roku) [między Dreznem a Görlitz]
	działania rosyjskich i sojuszniczych wojsk w latach 1813—1814
	twierdze i umocnione rejonny napoleońskich wojsk i daty zdobycia twierdz przez wojska rosyjsko-sojusznicze
	rejonny ześrodkowania napoleońskich wojsk i ich przeciwuderzenia
	miejsce śmierci Kutuzowa (1814 rok)
	granica Francji w 1814 roku (po usunięciu Napoleona)

legenda do „bitwy narodów” pod Lipskiem 16-19 października 1813 roku

7322 od stworzenia świata

W maju 1814 roku podpisano paryski traktat. Ze strony zwycięzców traktat podpisali przedstawiciele Rosji, Anglii, Austrii, Hiszpanii, Portugalii, Prus i Szwecji. Traktat postanawiał:

- 1) Francji przywraca się granice z 1792 roku;
- 2) We Francji ustanowiona została dynastia Burbonów;
- 3) Belgia została włączona do Holandii;
- 4) Anglia otrzymała Wyspę Maltę i Wyspy Jońskie;
- 5) Austria dostała ziemie Północnych Włoch (Wenecja, Lombardia), a także Ilirję na Bałkanach; 6) Niemieckie państwa utworzyły federację z 38 krajów. Sojusznicy postanowili odbyć kongres w Wiedniu. [Ogonowskaja, s. 424-425]

Druga koalicja antyfrancuska istniała w latach 1798—1802, wchodziły w nią: Wielka Brytania, Austria, Rosja, Turcja i Neapol.

Trzecia koalicja antyfrancuska istniała w 1805 roku, wchodziły w nią: Wielka Brytania, Austria, Rosja, Turcja, Szwecja, Dania i Neapol.

Czwarta koalicja antyfrancuska istniała w latach 1806—1807, wchodziły w nią: Wielka Brytania, Rosja, Prusy i Szwecja.

Piąta koalicja antyfrancuska istniała w okresie od kwietnia do października 1806 roku, wchodziły w nią: Wielka Brytania, Austria.

Szosta koalicja antyfrancuska istniała w latach 1813—1814, wchodziły w nią: Wielka Brytania, Austria, Rosja, Prusy. [Ogonowskaja, s. 367]

rok 1813:

Azerbejdżan, Azerbajdżan, państwo w zachodniej Azji, na Zakaukaziu, nad Morzem Kaspijskim. W drugiej połowie XVIII wieku większa część Azerbejdżanu rozpadła się na drobne chanaty, które stopniowo uniezależniły się od Persji. Po

wojnie rosyjsko-perskiej (lata 1804—1813), na mocy układu zawartego w Gulistanie, Azerbejdżan północny został przyłączony do Rosji, a południowy do Persji.^{rok}

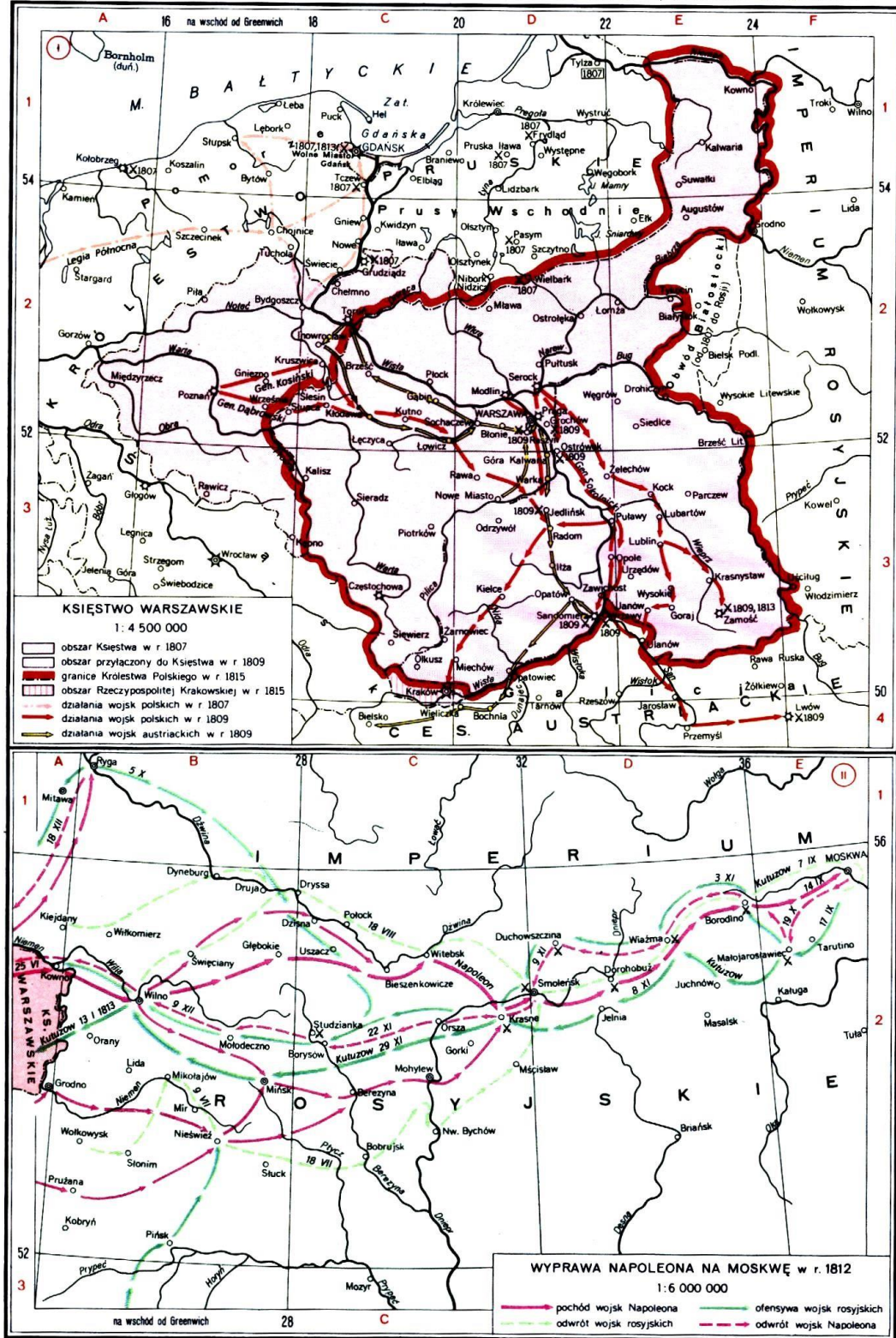
Derbent, Dierbent, miasto w Dagestanie, port nad Morzem Kaspijskim. W latach 1747—1813 stolica chanatu derbenckiego. W 1813 roku wcielony do Rosji, podupadł gospodarczo. Dagestan w 1813 roku przyłączony został do Rosji.

Przyczyną wojny rosyjsko-perskiej (lata 1804—1813) było przyłączenie Gruzji do Rosji; wojnę rozpoczęła Persja. W trakcie działań wojska perskie poniosły wiele porażek, a Rosjanie opanowali kilka chanatów zakaukaskich i zajęli Derbent oraz Baku nad Morzem Kaspijskim. [...] Traktat pokojowy w Gulistanie (w Azerbejdżanie) 30 IX (12 X) 1813 r. przyznawał Rosji Dagestan i północny Azerbejdżan. [Bazyłow, t. 2, s. 106]

Po Piotrze I i Katarzynie II, kolejne reformy ustrojowe przeprowadził wnuk imperatorowej, car Aleksander I. Szczególnie owocny okazał się pierwszy okres jego rządów. Nowy władca przywrócił zlikwidowane przez swego nieobliczalnego ojca, Pawła I, samorzady szlacheckie oraz zezwolił na zakazane przez poprzednika wyjazdy zagraniczne. Rozwiązał złowrogą, Tajną Ekspedycję, urząd o nadzwyczajnych, policyjnych uprawnieniach, powołany jeszcze przez Katarzynę II.

rok 1812:

98 KSIĘSTWO WARSZAWSKIE · WYPRAWA NAPOLEONA w r. 1812

Aleksander I

7322 od stworzenia świata

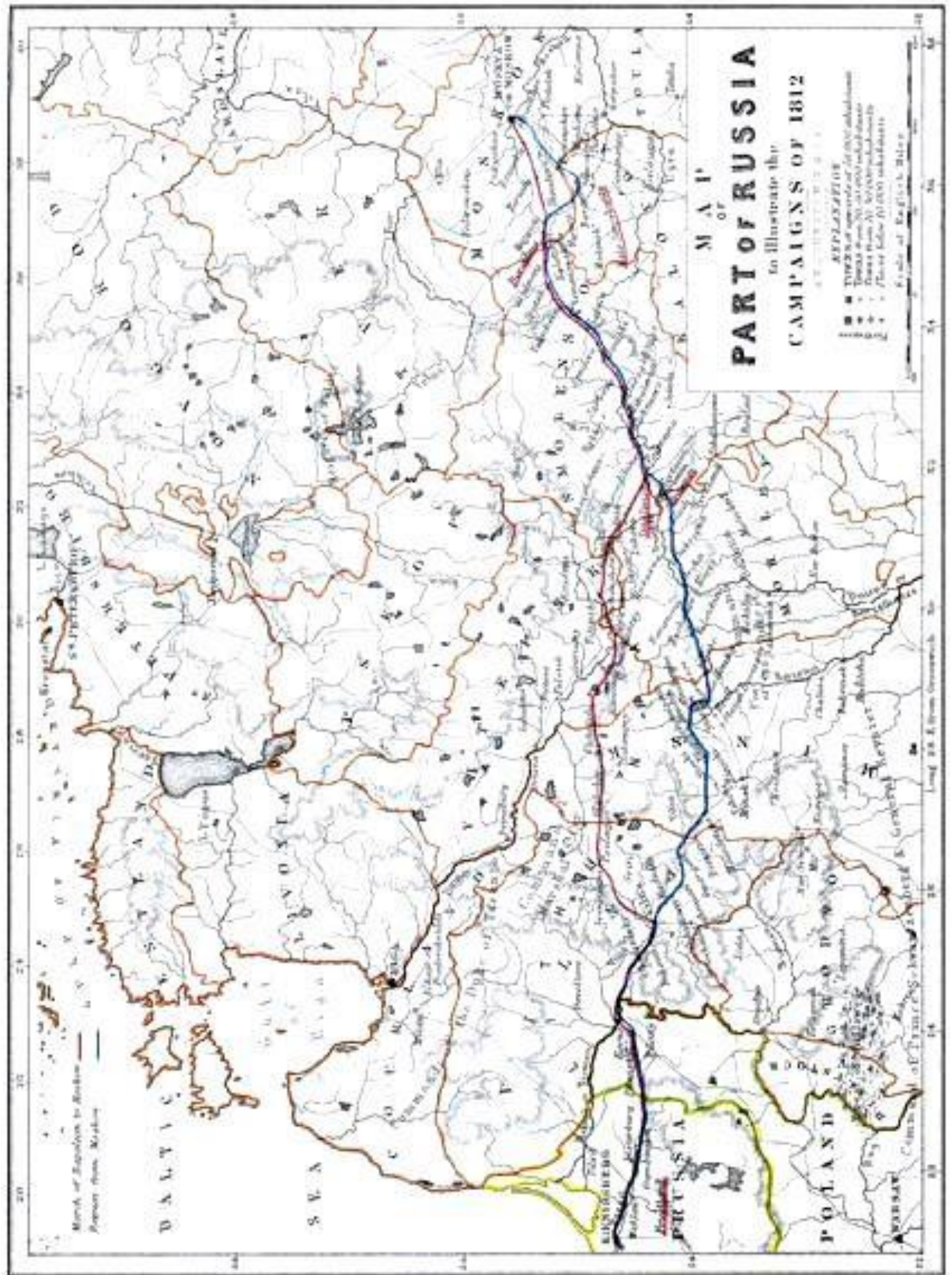
Wyprawa Napoleona na Moskwę i bitwy: 25 czerwca przez – Kowno; Wilno, Głębokie, Uszacz, Bieszenkowicze, Witebsk, Krasne, Smoleńsk, Dorohobuż, Wiaźma, 14 września – Moskwa.

Odwrót: 19 października przez – Małojarosławiec, Borodino, Wiaźma, Duchowszczina, 9 listopada – Smoleńsk, Krasne, Orsza, 22 listopada – Studzianka, Mołodeczno, 9 grudnia – Wilno. [z mapy 98]

Napoleon I, Napoleon Bonaparte, żył w latach 1769 —1821, generał rewolucji Francji, od 1799 roku I konsul Republiki Francji, cesarz Francuzów w latach 1804 —1814 i w 1815 roku, król Włoch w latach 1805 —1814, wybitny wódz i polityk; Korsyka - nin, oficer wojsk rewolucyjnych, wyróżnił się przy zdobyciu Tuluzy i tłumieniu zamieszek rojalistycznych w Paryżu; zyskał sławę dowodząc w latach 1796 —1797 armią francuską we Włoszech; w latach 1798 —1799 dowódca kampanii egipskiej; 18 brumaire'a 1799 roku obalił dyktando i objął władzę jako I konsul; zreorganizował administrację państwa, system finansowy i prawny (kodeks Napoleona); skupił pełnię władzy, w 1804 roku koronował się na cesarza Francuzów; zwyciężając w kolejnych wojnach w latach 1805 —1809 armie koalicji: austriackiej, pruskiej i rosyjskiej (Ulm, Austerlitz, Jena, Auerstedt, Friedland, Wagram), narzucił hegemonię środkowej Europie; przeszczepiał na jej grunt francuskie rozwiązania prawne i ustrojowe; Wielką Brytanię usiłował złamać przez blokadę kontynentalną; w 1807 roku utworzył Księstwo Warszawskie; w 1808 zajął Hiszpanię, co wciągnęło jego wojska w walki z powstaniem antyfrancuskim; kres potędze Napoleona położyła zagłada Wielkiej Armii w wyprawie na Moskwę w 1812 roku; bronił się w Niemczech (klęska pod Lipskiem w 1813 roku) i we Francji (1814 rok); w 1814 roku abdykował, osadzony na wyspie Elba, w 1815 roku podjął próbę odzyskania władzy (Sto Dni), po klęsce pod Waterloo zesłany na Wyspę Św. Heleny, gdzie zmarł; w 1840 roku zwłoki pochowano w kościele Inwalidów w Paryżu.

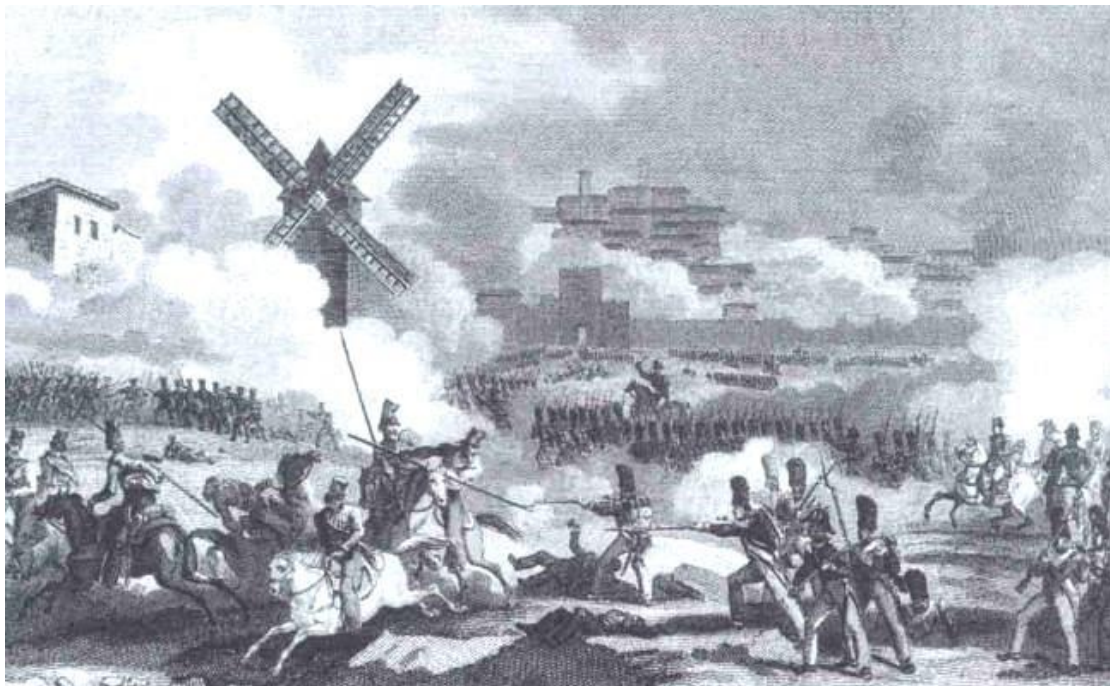

kampania 1812 roku

Podwójna opowieść o „wizycie” Napoleona w Moskwie

12 (24) czerwca 1812 roku ogromna, różnorodna pod względem składu narodowościowego armia Napoleona („Wielka Armia”) przekroczyła Niemen i weszła z Księstwa Warszawskiego na terytorium Rosji. [...] Setki tysięcy ludzi (najprawdopodobniej weszło na terytorium Rosji 400-450 tysięcy żołnierzy) [...] cesarz Francuzów liczył na to, że uda mu się nie dopuścić do połączenia z sobą poszczególnych korpusów rosyjskich i że pokona je w oddzielnych bitwach. [...] Ponad dwieście tysięcy liczyły trzy główne armie rosyjskie; [...] Armie Barclaya i Bagrationa od razu zastosowały taktykę cofania się, nie dając się sprowokować do starć na większą skalę. [...]

1812 rok – bitwa pod Smoleńskiem

Żadne wysiłki Francuzów nie pomogły; 22 lipca (3 sierpnia) armie Barclaya i Bagrationa połączyły się w pobliżu Smoleńska, ze stosunkowo niewielkimi stratami. Liczebność wojsk francuskich zmniejszyła się znacznie, musiano bowiem zostawiać garnizony w zdobytych miastach; pod Smoleńsk dotarło nie więcej niż 200 tysięcy żołnierzy. W rejonie tym stoczono kilka krwawych bitew; Rosjanie zaciekle bronili Smoleńska i opuścili go dopiero wtedy, gdy główne ich siły mogły się cofnąć dalej na wschód. Wkraczając do zrujnowanego miasta Francuzi raczej nie mogli uznać się za zwycięzców – żadnego bowiem z zasadniczych celów nie osiągnięto, straty poniesiono bardzo znaczne, wzrastały poważnie trudności z zaopatrzeniem.

Ale i w Rosji daleko było do zadowolenia. Z niepokojem i niecierpliwością śledziło społeczeństwo przebieg kampanii, nikt nie aprobował taktyki ciągłego ustępowania przed wrogiem, domagano się większego zdecydowania, żądano walk i zwycięstwa, wzmożyły się zarzuty przeciwko Barclayowi. Zaraz po wkroczeniu Francuzów do Smoleńska car zmienił głównodowodzącego: został nim 8 (20) sierpnia 1812 roku Michał Kutuzow.

Nowy dowódca [...] stał tak samo na stanowisku, że w danych warunkach najrozsądniejszą rzeczą będzie jej kontynuowanie aż do zupełnego wykrwawienia się przeciwnika. Na przeszkodzie w konsekwentnym wykonaniu tego planu stała jednak Moskwa. Nie mogło być mowy o oddaniu starej ruskiej stolicy bez walki i dlatego dojść do niej musiało. Oba wojska spotkały się 26 sierpnia (7 września) pod wsią Borodino (110 km na zachód od Moskwy) w najbardziej krwawym i zacięłym starciu tej wojny.

W bitwie wzięło udział 250 tysięcy żołnierzy, około 100 tysięcy zginęło lub odniosło ciężkie rany. Straty w ludziach były po obu stronach mniej więcej jednakowe i dlatego różnie się określa, kto wygrał bitwę; [...] Kutuzow mimo wszystko nakazał dalszy odwrót, Francuzi więc odnieśli faktyczne zwycięstwo. [...]

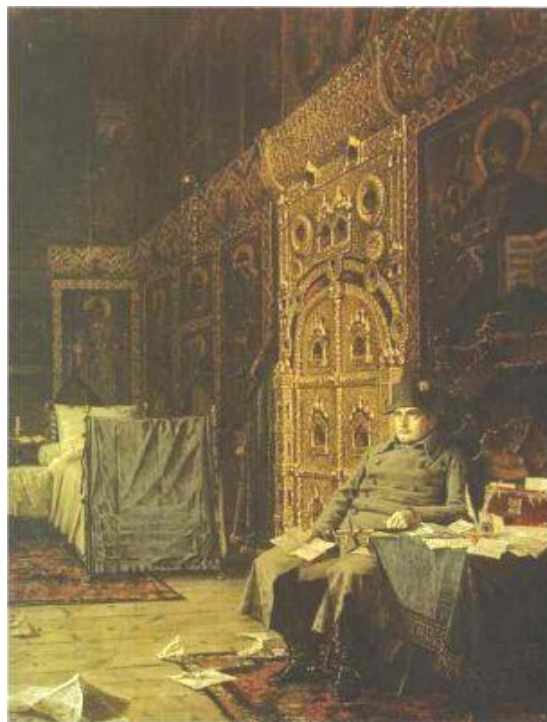
7 września 1812 roku – Borodino

1812 rok – Napoleon pod Borodino

Na naradzie w Filach pod Moskwą (dziś w samym mieście), 1 (13) września, Kutuzow przeforsował swoje stanowisko: cofnąć się dalej. W dzień później Francuzi wkroczyli do Moskwy. W mieście pozostało niewielu mieszkańców, nie było też prawie żadnych zapasów żywności. Zmęczeni i zniechęceni żołnierze francuscy grabili składy win i włóczyli się beczynnie po ulicach. [...] W mieście wydarzyła się ponadto niemal do razu po wkroczeniu Francuzów rzecz straszna – pożar, który strawił znaczną część miasta, z wyjątkiem Kremla, gdzie stacjonowało dowództwo francuskie. Genezę pożaru trudno przedstawić z należytą jasnością. [...]

1812 rok – Napoleon pod Borodino

Na naradzie w Filach pod Moskwą (dziś w samym mieście), 1 (13) września, Kutuzow przeforsował swoje stanowisko: cofnąć się dalej. W dzień później Francuzi wkroczyli do Moskwy. W mieście pozostało niewielu mieszkańców, nie było też prawie żadnych zapasów żywności. Zmęczeni i zniechęceni żołnierze francuscy grabili składy win i włóczyli się beczynnie po ulicach. [...] W mieście wydarzyła się ponadto niemal do razu po wkroczeniu Francuzów rzecz straszna – pożar, który strawił znaczną część miasta, z wyjątkiem Kremla, gdzie stacjonowało dowództwo francuskie. Genezę pożaru trudno przedstawić z należytą jasnością. [...]

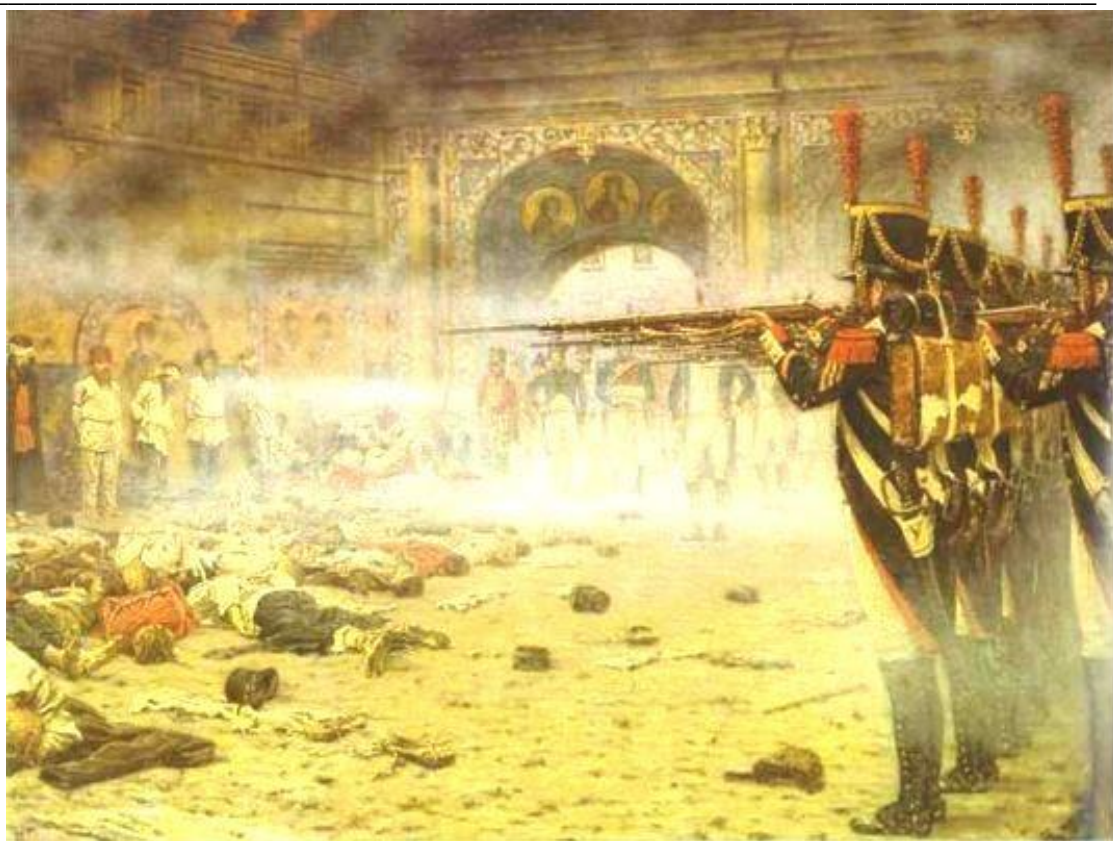
Wkraczając do Moskwy Napoleon żywił przekonanie, że strona rosyjska wystąpi niebawem z propozycjami pokojowymi. Cekał daremnie i wreszcie po upływie trzech tygodni zdecydował się na krok ostateczny; do kwatery Kutuzowa udał się z ramienia cesarza Francuzów generał Jacques Lauriston, ale wrócił z niczym.

Napoleon posyła gen. Lauristona do cara Aleksandra

Napoleon z Neyem na Kremlu

rozstrzelanie powstańców Moskwy

W takiej sytuacji trzeba było zarządzić odwrót. 6-9 (18-21) października Francuzi opuścili Moskwę. Ustępujące wojska skierowały się na trakt prowadzący do Kaługi, gdyż na tych nie tkniętych przez wojnę terenach znajdowały się znaczne zapasy żywności. Było już jednak za późno. Kutuzow już zdążył uzupełnić swoją armię, dokonał kilku śmiałych i bardzo zręcznych manewrów i zajął pozycję pod miejscowością Tarutino, 80 km na południowy zachód od Moskwy. [...]

Mając oparcie w Tarutinie, Kutuzow zagroził nieprzyjacielowi drogę pod Małojarsławcem (jeszcze 30 km dalej na południowy zachód). Nie mogąc zdobyć tej miejscowości (przechodziła kilkakrotnie z rąk do rąk) Napoleon stracił możliwość kontynuowania marszu; Francuzi musieli zawrócić na drogę smoleńską i cofać się tym samym szlakiem, który w toku poprzednich walk uległ zupełnemu zniszczeniu. Straty ponoszono z każdym dniem coraz większe, zawodziły próby zdobywania żywności we wsiach położonych na uboczu od głównego traktu, nie zdołano zwyciężyć Rosjan w paru bezpośrednich starciach. Tragicznie dawały się we znaki bardzo silne mrozy [choć był to dopiero listopad]. Sytuacja stała się najbardziej krytyczna, gdy topniejące wojska Napoleona doszły do Berezyny. Zamierzano przejść ją pod Borysowem, ale nieco wcześniej zdołał obsadzić znajdujące się tam mosty admirał Paweł Cziczagow, dowódca jednego z południowych korpusów rosyjskich. Jednocześnie udało się Kutuzowowi ściągnąć z okolic Połocka korpus dowodzony przez Piotra Willgensteina – wydawało się, że dla Francuzów nie ma już ratunku, że ani jeden żołnierz przez Berezynę nie przejdzie. [...] Napoleon zdobył się na bardzo ryzykowny, lecz bardzo sprytny, mistrzowski po prostu manewr: upozorował przeprawę niedaleko na południe od Borysowa, a dokonał jej w rzeczywistości na północ od tego miasta, pod Studzianką, w ostatnich dniach listopada (n. st.). Nie mógł uniknąć znacznych strat, ale uratował około 30 tysięcy żołnierzy (niektórzy historycy są zdania, że znacznie mniej). [Zaiste mistrzowski manewr].

[Bazyłow, t. 2, s. 111-112]

Tradycyjnie za przyczynę wojny określa się chęć Napoleona osiągnięcia hegemonii w Europie i jego pragnienie zdobycia Rosji w celu uczynienia z Rosjan swoich niewolników. Współcześni historycy znacznie rozszerzają krąg przyczyn wojny, pokazując wśród nich nie tylko hegemonistyczne dążenia Napoleona, ale takie same nadzieje Rosji, jej pragnienie

spowodowania wyjścia Anglii z kontynentalnej blokady, poza tym konflikt przymusowego przyłączenia do Francji hrabstwa Oldenburskiego (siostra Aleksandra I, Katarzyna była żoną następcy Oldenburga), tarcia w sprawie polskiej (obawa Aleksandra I ustanowienia polskiego państwa na bazie utworzonego przez Napoleona Księstwa Warszawskiego) itd. W rezultacie przygotowań do wojny w lipcu 1812 roku Napoleon rozporządzał 678 tysiącami żołnierzy „armii dwunastu języków” – złożonej z przedstawicieli licznych narodów utworzonej na terytorium Niemiec i Polski. Rosja na zachodnich rubieżach miała 317 tysięcy żołnierzy rozśrodkowanych na przestrzeni od rzeki Niemen do południowo zachodnich granic. Rosja nie mogła dostatecznie przygotować się do wojny z kilku przyczyn: prowadzone bez końca wojny wymagały poważnych finansowych dotacji; zestarzał się system rekrutacji do armii; rozpoczęte umocnienia na zachodniej granicy (budowa twierdz, organizacja składów z wojennymi zapasami z żywnością i furazem) nie były zakończone.

W momencie wtargnięcia napoleońskich wojsk do Rosji w skład wojennych sił Rosji wchodziły:

pierwsza armia pod dowództwem M. B. Barkłaja de Tolli (na rzece Niemen), zasłaniająca uderzenie na Petersburg; druga armia pod dowództwem P. I. Bagrationa (na południu Litwy), osłaniająca uderzenie na Moskwę; trzecia armia pod dowództwem A. P. Tormasowa (na Wołyniu), osłaniająca uderzenie na Kijów;

Narwski korpus pod dowództwem P. H. Witgensztejna, chroniąca „Pribałtik” [kraje nadbałtyckie] i Petersburg; dunajska armia pod dowództwem P. W. Cziczagowa, chroniąca południowo zachodnie granice Rosji.

W nocy 12 lipca 1812 roku wojska Napoleona wkroczyły na terytorium Rosji. Francuska armia licząca 456 tysięcy żołnierzy sforsowała Niemen i wtargnęła do Rosji. Rozpoczęta wojna stała się dla Rosji Wojną Ojczyźnianą, gdyż plany Napoleona zakładały zlikwidowanie niepodległości Rosji i jej wielkiej europejskiej potęgi.

Lipiec 1812 roku – w pierwszym dniu po wkroczeniu na terytorium Rosji francuskie wojska zajęły Kowno. Rosyjska pierwsza armia opuściła Wilno zgodnie z planem dowództwa. Dalsze plany przewidywały połączenie się pierwszej i drugiej armii w rejonie Witebska. Napoleon usiłował nie dopuścić do połączenia się rosyjskich armii i też udał się w kierunku Witebska.

Jednocześnie wojska Szwarzenberga na południu uderzyły na Kijów, a armia Hieronima Bonapartego usiłowała odciągnąć drugą armię Bagrationa. Nie mogąc połączyć się z pierwszą armią Bagration udał się pod Smoleńsk, gdzie 22 lipca pierwsza i druga armia zdołały połączyć się.

4-5 sierpnia miała miejsce obrona Smoleńska. W nocy 6 sierpnia wojska rosyjskie opuściły Smoleńsk. Napoleon zająwszy Smoleńsk, oczekiwał, że Rosja zwróci się o zawarcie pokoju, lecz Aleksander I nie wykonał takiego kroku.

17 sierpnia dowództwo nad armią rosyjską objął M.I. Kutuzow, do tego czasu stanowisko głównodowodzącego zajmował sam car Aleksander I.

26 sierpnia odbyła się bitwa pod Borodino – 120 kilometrów od Moskwy. Armia rosyjska liczyła 120 tysięcy żołnierzy i miała 640 armat, armia francuska miała 135 tysięcy żołnierzy i 587 armat. Napoleon postawił zadanie rozgromić Kutuzowa, dla którego głównym zadaniem było nie dopuścić Napoleona do Moskwy. Bitwa rozpoczęła się o 5³⁰ rano i trwała do zmroku. Główne uderzenie Francuzów było skierowane na „bagrationowe flety” – uformowanie armat pod kątem [raczej w kształcie litery „V”], którego wierzchołek był skierowany na przeciwnika. Podczas sześciogodzinnej walki Bagration został śmiertelnie ranny. Po zdobyciu armat Bagrationa Napoleon zwrócił ogień swoich armat na baterię Rajewskiego. W wyniku walk zginęli wszyscy dowódcy baterii. Około szesnastej Francuzi zdołali zepchnąć i stłoczyć Rosjan. Pod Borodino Francuzi stracili 58 tysięcy ludzi, w tym 47 generałów; Rosjanie – 44 tysiące ludzi i 23 generałów. Historycy różnie oceniają, kto zwyciężył, bo żadna ze stron nie osiągnęła założonych celów. Mimo wszystko Rosjanie odnieśli moralne zwycięstwo.

1 września w Filiach odbyła się narada. Dzień wcześniej Kutuzow dowiedział się, że nie dostanie posiłków. Na naradzie Kutuzow przekonał rosyjskich generałów o niemożliwości przeprowadzenia generalnej bitwy i o nieuchronności opuszczenia Moskwy. Więc opuszczono Moskwę, a Napoleon po zajęciu Moskwy trzykrotnie zwracał się do Aleksandra I z propozycją zawarcia pokoju, lecz nie otrzymał odpowiedzi.

W dniach 2 do 21 września podczas taktycznego manewru z inicjatywy Kutuzowa rosyjska armia wyszła z Moskwy na drogę riazańską, uniknęła uderzeń napoleońskich wojsk i kierując się na zachód zajęła pozycję w Tarutinskim Łagrze (wioska Tarutino). Armia rosyjska otrzymała możliwość przygotowania się do kontrnatarcia; zostały zamknięte zakłady zbrojeniowe w Tule, odlewnia w Briansku, składy zaopatrzeniowe w Kałudze; utrzymał się dostęp do południowych obszarów Rosji, co pozwoliło na uzupełnienie armii w żołnierzy i uzbrojenie. W tym czasie zorganizowano w Rosji pospolite ruszenie i partyzanckie oddziały.

6 października miało miejsce pierwsze starcie i rosyjska armia rozgromiła wojska Murata nad rzeką Czernisznie koło Tarutina.

Wielka Armia po 35 dniach wycofując się z Moskwy spaliła miasto – zniszczeniu uległo 3/4 budynków.

7 października francuskie wojska opuściły Moskwę – wówczas armia Napoleona liczyła 100 tysięcy żołnierzy. Napoleon zamierzał rozgromić rosyjską armię wychodząc w południowe rejony nie zniszczone wojną. Jednak partyzanckie oddziały blokowały ustępującą francuską armię, pozbawiając ją możliwości zaopatrzenia i zdobycia żywności.

8 października korpus Wittgenstejna odbił od Francuzów Połock. Do tego czasu trzecia armia i dunajska armia połączyły się pod dowództwem Cziczagowa i zagroziły Napoleonowi od północnego wschodu.

12 października odbyła się bitwa pod Małojarosławcem. Miasto osiem razy przechodziło z rąk do rąk. Napoleon zamierzał wydać tu generalną bitwę, lecz najpierw zderzył się z buntem marszałków i odstąpił od tego pomysłu. Strategiczna inicjatywa przeszła do armii rosyjskiej.

28 października Napoleon podszedł pod Smoleńsk. Stara droga do Smoleńska była spustoszona w wyniku poprzednich działań wojennych i armia francuska zaczęła głodować. Do Smoleńska doszło 50 tysięcy Francuzów. Obawiając się okrążenia Napoleon udał się dalej na zachód.

3-6 listopada odbyła się bitwa pod wsią Krasnyj. Rosyjska armia rozbiła korpusy francuskich generałów, straty Francuzów wyniosły 6 tysięcy ludzi i 28 tysięcy wziętych do niewoli.

[Ale policzmy sami:

3-6 listopada pod wsią Krasnyj straty Francuzów wyniosły 6 tysięcy ludzi i 28 tysięcy wziętych do niewoli 14-16 listopada pod Berezyną Napoleon stracił 20 tysięcy żołnierzy, a przeprawiono się około 60 tysięcy Francuzów; więc 28 października do Smoleńska musiało dotrzeć minimum 120 tysięcy Francuzów, a nie 50 tysięcy jak chce historia Rosji. Inne ilości też nie korespondują z pozostałymi].

1812 przeprawa przez Berezynę

14-16 listopada nastąpił pogrom francuskiej armii nad rzeką Berezyną. Podczas przeprawy przez rzekę francuska armia straciła 20 tysięcy ludzi. Przeprowdziło się około 60 tysięcy Francuzów, jednak do końca grudnia z „wielkiej Armii” Napoleona zostało tylko 30 tysięcy żołnierzy. Napoleon porzucił pokonaną armię i pośpiesznie wyjechał do Paryża.

Nocny biwak Wielkiej Armii

14-16 listopada nastąpił pogrom francuskiej armii nad rzeką Berezyną. Podczas przeprawy przez rzekę francuska armia straciła 20 tysięcy ludzi. Przeprowdziło się około 60 tysięcy Francuzów, jednak do końca grudnia z „wielkiej Armii” Napoleona zostało tylko 30 tysięcy żołnierzy. Napoleon porzucił pokonaną armię i pośpiesznie wyjechał do Paryża.

przejście Berezyny

21 grudnia Kutuzow wydał rozkaz do wojska: „Nie było jeszcze przykładu tak wspaniałych zwycięstw: dwa miesiące z rządu ręka wasza każdego dnia karała złodziei. Droga ich usłana trupami, w swej ucieczce sam ich wódz nie zyskał innego, prócz osobistego ocalenia”. Aleksandrowi I w tym dniu Kutuzow oznajmił: „Wojna zakończyła się po pełnym zniszczeniu nieprzyjaciela”.

25 grudnia 1812 roku Aleksander I wydał manifest oznajmiający o zakończeniu Ojczyźnianej Wojny.

[Ogonowskaja, s. 422-424]

poczet sztandarowy

Rządy Aleksandra I upłynęły pod znakiem konfrontacji z napoleońską Francją (lata 1805, 1806—1807, 1812—1814), choć nie zabrakło i krótkotrwałego, nieszczerzego, wymuszonego sytuacją „sojuszu” w latach 1807—1810 (przyłączenie się do blokady kontynentalnej).

Wojna turecko-rosyjska (lata 1806—1812). 16 (28) maja 1812 roku podpisano w Bukareszcie pokój, na mocy którego Rosja otrzymała Besarabię z takimi ważnymi miastami, jak Akerman (nad limanem Dniestru, dziś Białogród nad Dniestrem) i Izmail – twierdzę nad północnym ramieniem delty Dunaju. W posiadaniu Rosji pozostały też zdobyte podczas wojny [...] posiadłości kaukaskie nad Morzem Czarnym: Abchazja, Megrelia (Mingrelia) i Guria.

[Bazyłow, t. 2, s. 106-107]

Mołdawia, Moldova. Wschodnia część Księstwa Mołdawskiego, zwana następnie Besarabią, w 1812 roku wraz z ziemiami mołdawskimi na lewym brzegu Dniestru zostały zajęte przez Rosję. Dwa księstwa rumuńskie – Mołdawia i Wołoszczyzna – były pod okupacją rosyjską w latach 1806—1812.

Aleksander I Pawłowicz Romanow jednocześnie prowadził wojny z Turcją (lata 1806—1812) i Persją (lata 1806—1813), w wyniku których przyłączył do imperium Besarabię w 1812 roku i Azerbejdżan w 1813 roku.

Z szerokim programem reform wystąpił w latach 1807—1812 kolejny z doradców cara, Michał Sperański, proponujący usprawnienie całego systemu rządu przez dodanie ciał samorządowych od najniższego (dumy gromadzkie) do najwyższego szczebla (Duma Państwowa), wybieranych przez część obywateli (szlachtę i część mieszczaństwa).

rok 1810:

Naczelnym organem administracji w Rosji stać miała się, koordynująca działalność innych instytucji, Rada Państwa. Faktycznie z ambitnego projektu zbliżającego Rosję do zmian zachodzących w zachodniej Europie, ostała się tylko Rada Państwa, powołana do życia w 1810 roku. Znienawidzony przez konserwatystów Sperański musiał odejść i popadł w niełaskę.

Do XIX wieku przetrwał w Inguszetii ustrój rodowy; w 1810 roku Ingusze „dobrowolnie” przyłączyli się do Rosji, jednak później walczyli z nią o niezawisłość swych ziem.

W 1810 roku w skład Rosji weszła cała Gruzja Zachodnia – też „dobrowolnie”. Kaukaz – ekspansja rosyjska. W 1810 roku Rosja anektowała Abchazję.

rok 1809:

W lutym 1808 roku rozpoczęły się działania wojenne przeciw Szwecji. Prowadzono je na terytorium Finlandii, szybko zajętej przez Rosjan; daleko było jeszcze do końca wojny, a już 22 marca (3 kwietnia) car kazał opublikować manifest o przyłączeniu Finlandii do Rosji. [...]

5 (17) września 1809 roku podpisano traktat pokojowy w miejscowości Fredrikshamn (w południowej Finlandii, dziś Hamina). Szwecja ustępowała Rosji Finlandię i Wyspy Alandzkie [...]

[Bazyłow, t. 2, s. 107]

Aleksander I poszerzył granice kraju o Wielkie Księstwo Finlandii (1809 rok) – też „dobrowolnie”.

Finlandia, Republika Finlandii, Suomen Tasavalta, Republiken Finland. Terytoria dzisiejszej Finlandii były od XII wieku częścią Królestwa Szwecji. W 1809 roku, po wojnie rosyjsko-szwedzkiej, Rosja przejęła kontrolę nad obszarem Finlandii włączając ją w granice imperium na prawach autonomicznego Wielkiego Księstwa.

Dynastia Romanowów

Księstwo Warszawskie po Schonbrunn 1809 rok

	granice państw		granice departamentów Księstwa Warszawskiego
	Księstwo Warszawskie w 1807 r.		Siedlce stolice departamentów
	ziemie przyłączone do Księstwa w 1809 r.		dawna granica między Koroną i Litwą

rok 1808:

W latach 1807—1808 Rosja prowadziła wojnę z Anglią. Rosja wypowiedziała wojnę Anglii w odwecie za zbombardowanie przez Anglię Kopenhagi (Dania była sojusznikiem Rosji).

Działania wojenne nic nie przyniosły żadnej z walczących stron. W listopadzie 1807 roku w porcie Lissabonsk została zablokowana rosyjska eskadra. W sierpniu 1808 roku osiągnięto porozumienie, na podstawie którego rosyjskie okręty oddawały się pod kontrolę Anglii do końca wojny, a ich załogi zostały odstawione do Rosji. [Ogonowskaja, s. 421]

rok 1807:

Wojna Rosji i Prus z Francją. Dla udzielenia Prusom skutecznej pomocy zmobilizowano w Rosji znaczne siły i wysłano je do akcji. Nie dały rozstrzygnięcia ciężkie bitwy pod Pułtuskim i Gołyminem, ani krwawa obustronna masakra pod Hławą Pruską (dziś Bagrationowsk w obwodzie kaliningradzkim), 8 lutego 1807 roku (n. st.). Po Hławie wydawać się mogło przez pewien czas, że obie strony zawrą pokój, lecz stało się inaczej. W kwietniu Rosja i Prusy podpisały jeszcze jeden układ, zobowiązując się w nim do kontynuowania walki i wyparcia Francuzów za Ren. Zbyt daleko idące zapowiedzi nie spełniły się jednak – wojska sprzymierzone poniosły zdecydowaną klęskę w bitwie pod Frydlandem (dziś Prawdinsk w obwodzie kaliningradzkim), 14 czerwca 1807 roku (n. st.).

Klęska frydlandzka wywołała poważne, choć krótkotrwałe zamieszanie w głównej kwaterze wojsk rosyjskich, które wycofały się za Niemen. Francuzi zajęli Królewiec, tak że król pruski utracił właściwie wszystkie swoje terytoria. W nowej, bardzo niekorzystnej sytuacji, bez sojuszników, Aleksander I nie zamierzał prowadzić dalej działań wojennych. Mimo zwycięstwa skłonny był jednak do ustępstw i Napoleon, mając na względzie dalej sięgające i ważniejsze cele polityczne niż nowe i niepewne kampanie. Chodziło mu o zmuszenie Anglii do uległości; w przekonaniu, że mogłaby do tego doprowadzić blokada ekonomiczna Wysp Brytyjskich, ogłoszona przez niego już

wcześniej (1 listopada n. st. 1806 roku) w Berlinie, postanowił wciągnąć do niej także Rosję. Obaj władcy spotkali się 13 (25) czerwca 1807 roku, po czym zaczęły się pertraktacje. Król pruski nie miał w nich nic do powiedzenia, ale za to car bronił jego spraw z wystarczającą gorliwością. [Bazyłow, t. 2, s. 104-105]

Tylżycki pokój 1807 roku, zawarty w Tylży pomiędzy Francją i Rosją (7 lipca) oraz między Francją i Prusami (9 lipca), na mocy którego Rosja oddawała Napoleonowi I Wyspy Jońskie i port Kattaro w Dalmacji, car Aleksander I zobowiązał się uczestniczyć w blokadzie kontynentalnej Wielkiej Brytanii i uznać zmiany polityczne w Europie wprowadzone przez Napoleona I. Prusy traciły ziemie na zachód od Łaby na rzecz nowo utworzonego Królestwa Westfalii oraz obwód białostocki na rzecz Rosji, Gdańsk stał się wolnym miastem pod protektoratem Prus i Saksonii, z ziem polskich zagarniętych przez Prusy w II i III rozbiórce Napoleon I utworzył Księstwo Warszawskie. Pokój tylżycki wzmacniał pozycję Francji w Europie Środkowo-Wschodniej.

Aleksander I Pawłowicz Romanow po podpisaniu niekorzystnego traktatu tylżyckiego (1807 rok) przystąpił do blokady kontynentalnej Wielkiej Brytanii.

Opowieść o Sybirakach XIX wieku

W 1806 roku generałem-gubernatorem Syberii został Iwan Pestel. [...] podjęto w tym czasie kolejną próbę wykorzystania zesłańców do akcji osiedleńczej. W tym celu zesłańców z Syberii Wschodniej kierowano do powiatu niżnieudyńskiego. Treskin opracował drobiazgowo przypisy dla osiedleńców, do kontroli zaś nad ich wykonaniem postawił najbardziej bezwzględnych wykonawców, obdarzając ich nieograniczonymi uprawnieniami. W ciągu trzech lat (1807—1809) zostały przygotowane tereny pod osadnictwo, a w następnych pięciu latach zaczęto je zaludniać zesłańcami. Otrzymywali oni wszystko, co niezbędne do prowadzenia gospodarstwa rolnego, w zamian zobowiązani byli zajmować się wyrębem lasu, budową mieszkań dla siebie i dla nowo przybyłych oraz uprawą roli. W każdej wsi urządzono kuźnię i spichlerze zbożowe. Zwierzęta domowe oraz narzędzia rolnicze, które otrzymywali osiedleńcy, były ściśle reglamentowane. Praca była obowiązkowa. W ten sposób owe wsie syberyjskie bardzo przypominały słynne osady wojskowe w Rosji europejskiej.

Osady utworzone wielkim nakładem sił i środków (w powiecie niżnieudyńskim założono 18 osad z 900 domami, 8 strażnicami, 19 kuźniami, 29 magazynami zbożowymi, 11 młynami; w powiecie nerczyńskim zaś zorganizowano 34 osady z podobnymi urządzeniami) zaczęły się wkrótce wyludniać na skutek masowych ucieczek ich mieszkańców. Wśród pozostałych osadników ujawniła się natomiast zupełna demoralizacja. Trudno się zresztą temu dziwić – był to przecież przeważnie element kryminalny. Sytuacji nie uzdrowił nawet osławiony Łoskutow – naczelnik powiatu niżnieudyńskiego. Zaczął on od szczegółowego określenia obowiązków gospodarczych osiedleńców, łącznie nawet z podaniem planu dnia. Łoskutow decydował o tym, kiedy mieszkańcy winni byli wstawać, kiedy się myć, o której godzinie wychodzić do roboty na pole, kiedy piec chleb, a nawet jakie modlitwy odmawiać rano i wieczorem. Naczelnik osobiście sprawdzał, czy osiedleńcy stosują się do tych wytycznych, i gdy tylko zauważył najdrobniejsze nawet uchybienie, karał niemiłosiernie.

Celem zlikwidowania przestępstw szalenie rozpowszechnionych wśród mieszkańców nowych osad Łoskutow wprowadził zasadę odpowiedzialności zbiorowej. Jeżeli się we wsi zdarzała jakaś kradzież, o co przecież nie było trudno, Łoskutow chwycił pierwszego napotkanego mieszkańca wsi i bił niemiłosiernie, a następnie wszystkich po kolei, dotąd, aż złodzieja ujawniono. Na kontrolę swego powiatu naczelnik wyruszał z kilkoma Kozakami, którzy wieźli parę wozów różeg do zaprowadzania dyscypliny i porządku. [...]

Rzecz zrozumiała, że wsie mogły istnieć na takich podstawach tylko do czasu obecności Łoskutowa. Gdy go arestowano, podopieczni natychmiast rozbiegli się, pozostawiając mieszkania i dobytek na pastwę losu. Podobnie bezowocne okazały się próby zaludnienia zesłańcami kryminalnymi miejscowości leżących na drodze z Jenisejska do Turuchańska. Przeniesiono tutaj 360 rodzin i zamierzano rozwinąć uprawę roli. Wysiłki te nie powiodły się, ze

względów bowiem klimatycznych uprawa roli była niemożliwa. Osiedleńcy rozbiegli się po tajdze w poszukiwaniu środków do życia.

Tymczasem Syberia, podobnie zresztą jak i całe państwo rosyjskie, znajdowała się w coraz trudniejszej sytuacji. Wojna z Napoleonem 1812 roku spowodowała, że na Syberię uciekły olbrzymie masy ludności. Kraj nie mógł wyżywić tylu ludzi. [...]

Pobór rekruta pozbawił kraj bardzo potrzebnej siły roboczej. W tych warunkach dochodziło do buntów i wystąpień zbrojnych różnych kategorii ludności: robotników Zakładów Koływańskich, chłopów państwowych oraz jeńców wojennych. [...]

W 1822 roku [...] kraj podzielony został na dwa generał-gubernatorstwa: zachodniosyberyjskie ze stolicą w Tobolsku, a od 1839 roku w Omsku, i wschodniosyberyjskie ze stolicą w Irkucku. [...]

Wszystkich autochtonów dzielono na trzy kategorie: osiadłych, koczowniczych i wędrownych. Do pierwszej kategorii zaliczeni zostali Tatarzy i część plemion łańskich. [...] Ludy prowadzące koczowniczy tryb życia (Buriaci, Jakuci, Tunguzi, Ostiaci, Wogulowie) oraz wędrownie plemiona łowieckie, a także plemiona hodowców reniferów na północy (Samojedzi, Jukagirzy, Koriacy) [...]

Ustawa o zarządzaniu miejscowymi ludami określała również wielkość podatku, dostosowaną do aktualnych możliwości danego plemienia i liczby w nim mężczyzn. Podatki były pobierane w naturze (futry) i w pieniądzu. [...]

W trudniejszej sytuacji znalazły się ludy, które zaliczone zostały do kategorii osiadłych. W 1824 roku [...] zwiększono im znacznie podatki z 1,5 rubla do 11 rubli. [...]

Do czasów Sperańskiego partie zesłańców kierowano na Syberię bez żadnego porządku. Zarządzający sprawami zesłańców nie mieli ścisłych, czasem żadnych danych o zesłańcach, nie orientowano się, kogo się zsyła, za jakie przewinienie i na jak długo. Bardzo często w Tiumeniu i Tobolsku, gdzie mieściły się urzędy do spraw zesłańców, właśnie z powodu nieopisanego bałaganu mieszano zesłańców z katorżnikami, kobiety z mężczyznami, dorosłych z dziećmi. Zesłańców kierowano, gdzie popadło, bez żadnych w tym względzie zasad. Przy takim bałaganie bardzo częste były pomyłki, gdy ludzi całkowicie niewinnych brano za zesłańców [...]

Ustawa z 1822 roku dzieliła zesłańców na 5 kategorii. Do pierwszej zaliczeni zostali wszyscy zesłańcy zdolni do pracy w przemyśle. Tych zatrudniano w państwowych zakładach przemysłowych jako robotników tymczasowych. Od katorżników różnili się tym, że otrzymywali pewne wynagrodzenie oraz mieli normalny [?] dzień pracy.

Drugą kategorię zesłańców stanowili wszyscy ci, którzy mogli pracować jako rzemieślnicy. Zatrzymywano ich w miastach i zatrudniano w zakładach rzemieślniczych, pozostających pod zarządem skarbu.

Do trzeciej kategorii należeli zesłańcy o słabej kondycji fizycznej, niemający żadnego zawodu, jak też niezdolni do wykonywania prac w rolnictwie. Zesłańców tych zatrzymywano w miastach do dyspozycji urzędu zesłańczego i używano do różnych prac dorywczych i pomocniczych.

Czwartą kategorię stanowili zesłańcy zdolni do pracy w rolnictwie. Część z nich kierowano do wsi zaludnionych i traktowano jako pomoc, resztę zaś wysyłano do terenów słabo zaludnionych i osiedlano w nowych wsiach.

Wreszcie do piątej grupy należeli niezdolni do pracy, chorzy, staruszkowie i inwalidzi. Tych kierowano do pomocy bogatym chłopom, a część do przytułków. [...]

W 1829 roku we Wschodniej Syberii przystąpiono do budowy domów dla 6000 zesłańców. W guberni jenijskiej planowano założenie 22 wsi, a w irkuckiej – 5. Zakładanie nowych osad zaludnianych zesłańcami zakończono w 1839 roku. W ciągu tego dziesięciolecia liczba nowych osiedleńców spośród zesłańców wzrosła do 60 tysięcy. Wsie były piękne, domy okazałe, lecz mimo to gdy w latach czterdziestych zlikwidowano nadzór rządowy nad mieszkańcami tych osad, większość osiedleńców opuściła swe gospodarstwa i rozbiegła się „na wszystkie cztery strony świata”.

[...]

Spośród 154 755 osób zesłanych w latach 1827—1846 uciekło do Rosji i stąd zostało z powrotem skierowanych na Syberię 18 328 osób. Dane te nie uwzględniają uciekinierów, którzy nie przekroczyli granicy Syberii i włączyli się po kraju. W niektórych latach ponad 50% zesłańców uciekało z miejsca osiedlenia [...]

W sumie więc Syberia miała niewielki pożytek z zesłańców. Mimo że w latach 1807—1870 zesłano na Syberię prawie 460 tysięcy osób, to niewielki ich procent osiadł [...]

Dla ułatwienia i uporządkowania podróży więźniów do miejsc zesłania ustawa z 1822 roku podzieliła całą trasę na 61 odcinków zwanych etapami o długości 50-60 wiorst każdy. Na każdym etapie budowano więzienie etapowe. Składało się ono z dwóch budynków otoczonych częstokołem – dla więźniów i dla konwoju. W więzieniach zesłańcy nocowali, często również, w czasie roztopów wiosennych, zatrzymywali się dłużej. Budynki więzienne przewidziane dla 100 więźniów szybko stały się zbyt ciasne, gdyż w drugiej połowie XIX wieku partie więźniów były dwukrotnie, a czasem i trzykrotnie większe. Warunki w tych więzieniach były więc straszne, panował w nich ścisk i zaduch niemożliwy do wytrzymania, na umęczonych zaś więźniów rzucało się robactwo. [...]

Reforma Sperańskiego została bardzo przychylnie przyjęta przez liberalne kręgi społeczeństwa rosyjskiego [...] reforma Sperańskiego w niewielkim stopniu wpłynęła na polepszenie doli miejscowych ludów. [Łukawski, s. 157-167]

*

rok

1806:

Derbent, Dierbent, miasto w Dagestanie, port nad Morzem Kaspijskim. W 1796 roku i w 1806 roku zajęty przez wojska rosyjskie w czasie wojen rosyjsko-perskich o Gruzję.

Kaukaz – ekspansja rosyjska. W 1806 roku Rosja anektowała Osetię.

rok

1805:

Kampanie lat 1792—1815 okresu rewolucji francuskiej i panowania Napoleona I – w 1805 roku miała miejsce wojna z III koalicją, klęska Francuzów w bitwie morskiej koło Trafalgaru, zwycięstwa pod Ulm, nad armią austriacką i rosyjską pod Austerlitz, pokój w Preszburgu.

Sojusze zwrócone przeciw Francji zaczęły wchodzić w stadium realizacji począwszy od pierwszych dni roku 1805. Już 2 (14) stycznia stanął traktat szwedzko-rosyjski w Petersburgu, 30 marca (11 kwietnia) Rosja podpisała układ z Anglią, Austria zaś dołączyła się do koalicji 28 lipca (9 sierpnia) tegoż roku. [...] Jednocześnie dobiegały końca przygotowania zbrojne; kilkudziesięciotysięczna armia rosyjska pod wodzą Kutuzowa wyruszyła przez Galicję w kierunku Bawarii, gdzie miała się spotkać z głównymi siłami austriackimi. Prócz tego wsadzono 16 tysięcy żołnierzy na statki w Kronsztadzie i wyprawiono do Stralsundu, ażeby – tak się przynajmniej zdawało – szachować od północy Prusy, ciągle jeszcze niedeklarujące się i niepewne. Na całej granicy rosyjskiej, od Grodna do Dniestr, stały znaczne rezerwy, gotowe do różnych ubocznych akcji.

W połowie października były już w pełnym toku działania wojenne na froncie południowym. [...] 3 listopada (n. st.) podpisano konwencję [z Aleksandrem I w Poczdamie], w której król pruski zobowiązał się do wzięcia udziału w wojnie z Francją, za co miał otrzymać m.in. Hanower; [...]

Ostatecznie Aleksander znalazł się przy armii Kutuzowa i właściwie sam objął dowództwo, przeszkadzając w stosowaniu rozsądnych manewrów taktycznych i prąc do ostatecznego rozstrzygnięcia w jednej wielkiej bitwie. Doszło do niej 2 grudnia (n. st.) pod Austerlitz na Morawach (dziś Sławków, Slavkov, na wschód od Brna). Napoleon odniósł tu jedno z największych, jeśli nie największe zwycięstwo militarne w całej swojej karierze. Ciężka klęska

wojsk austriackich i rosyjskich pociągnęła za sobą wycofanie się Austrii z koalicji – cesarz austriacki zgodził się na podpisanie bardzo niekorzystnego pokoju w Preszburgu (Bratysława), 27 grudnia. Wcześniej nieco, lecz także pod wrażeniem bitwy pod Austerlitz, Prusy zapomniały o przysiędze poczdamskiej i zawarły układ sojuszniczy z Francją – znowu za obietnicę oddania im Hanoweru.

Wojna jak gdyby się skończyła, koalicja przeciwnapoleońska przestała właściwie istnieć, i tylko stosunki rosyjsko-francuskie pozostawały niewyjaśnione. [...] W lipcu król pruski zawarł tajną konwencję z Rosją, a 1 października zażądał od Napoleona w formie ultimatywnej wycofania wojsk z terytoriów niemieckich. Wojna rozpoczęła się na nowo. [...]

W końcu listopada oddziały marszałka Murata znalazły się już w Warszawie – w tym samym czasie Rosja włączyła się znowu oficjalnie do wojny. [...] [Bazyłow, t. 2, s. 103-104]

rok
1804:

1804 5 rubli

Chcąc obronić się przed naciskiem Persji, Zachodnia Gruzja zwróciła się do Rosji z prośbą o przyłączenie [!]

[Ogonowskaja, s. 419]

rok
1803:

W celu uporządkowania prawodawstwa powstała w Rosji tzw. Rada Nieustająca, złożona z 12 dostojników, ale istotniejszą rolę odegrał Tajny Komitet, działający w latach 1801—1803, składający się z przyjaciół cara – ciało nieformalne (należeli doń: Nowosilcow, Stroganow, Koczubej i Czartoryski).

Nowosilcow,
Nikołajewicz, żył w latach
rosyjski; w latach 1815—
Radzie Stanu Królestwa
autonomii Polski; od 1824
okręgu naukowego, wróg
wolnościowych (inspirator
młodzieży polskiej w Wilnie),
prezes rosyjskiej Rady

Nowosilcow,   Nikołaj
1761—1838,   polityk
1830 komisarz cara przy
Polskiego,   przeciwnik
roku kurator wileńskiego
polskich   ruchów
śledztw   przeciw
rusyfikacji; od 1834 roku
Państwa.

Czartoryski Adam Jerzy, książę, żył w latach 1770— 1861, polityk konserwatywny; doradca cara Aleksandra I; rzecznik rozwiązania sprawy polskiej przy pomocy Rosji; w powstaniu listopadowym prezes Rządu Narodowego; na emigracji we Francji przywódca Hotelu Lambert; mecenas nauki i sztuki.

Hôtel Lambert potoczna nazwa arystokratycznego obozu politycznego na emigracji (po 1831 roku) w Paryżu, kierowanego przez A.J. Czartoryskiego; nazwa od jego rezydencji w Paryżu.

Szczególne znaczenie trzeba natomiast przypisać inicjatywom Aleksandra I i Tajnego Komitetu w dziedzinie oświaty i szkolnictwa. [...] Pierwsze rezultaty uwidoczniły się dość prędko, bo już z początkiem 1803 roku car zatwierdził podstawowe założenia rozwoju sieci szkolnej w Rosji. Przedtem działał w całym kraju tylko uniwersytet moskiewski, według nowych planów postanowiono utworzyć jeszcze pięć uczelni i dość szybko doszło do realizacji tych zamierzeń. Rosję podzielono na sześć okręgów szkolnych, na czele każdego z nich stanął kurator, w każdym miał być uniwersytet. Najwcześniej, jeszcze przed zakończeniem dyskusji nad strukturą, uruchomiono uniwersytet w Dorpacie (1802 rok), gdzie za czasów szwedzkich istniała w pewnym okresie szkoła wyższa – Universitas Gustaviana. W 1803 roku przywrócono uniwersytet w Wilnie jako kontynuację poprzednio działającej wyższej uczelni – Akademii Wileńskiej, a później – od 1780 roku– Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego, przejściowo zawieszanej po trzecim rozbiore. [Bazyłow, t. 2, s. 90]

W 1803 roku został wydany w Rosji głośny dekret „o wolnych oraczach”, na mocy którego ziemianie mogli zwolnić chłopów z poddaństwa oraz w zamian za wykup pieniężny przyznać im działkę ziemi. Skorzystało z niego do końca rządów Aleksandra II tylko około 0,5% ludności poddanej, ale należy ten akt rozpatrywać jako przetarcie szlaku, wymuszone zresztą chłopskimi buntami w rejonie nadbałtyckim.

rok
1802:

Najważniejszym efektem działalności Tajnego Komitetu w roku 1802 było przeprowadzenie zasadniczej zmiany w najwyższym aparacie wykonawczym. Istniejące od czasów Piotra I kolegia uległy z dniem 8 (20) września likwidacji, zamiast nich utworzono ministerstwa. [... Ministerowie podlegali bezpośrednio carowi]. Utworzono zatem w Rosji oddzielne ministerstwa, nie tworząc gabinetu ministrów, ani też urzędu premiera czy przewodniczącego Rady Ministrów. [...] Dekret wrześniowy ustanawiał osiem ministerstw: lądowych sił zbrojnych, marynarki, [...] spraw zagranicznych, spraw wewnętrznych, sprawiedliwości, oświaty, finansów i handlu (komercji). [...]

W tym samym dniu, 8 (20) września 1802 roku, opublikowano dekret *O prawach i obowiązkach Senatu*. Stwierdzano w nim uroczyste, że Senat jest najwyższą instytucją w imperium stróżem praw w ogóle i praworządności w działaniu wyższych resortów, które uznawano za podporządkowane właśnie jemu. Zakres władzy Senatu ograniczała tylko władza imperatora, a postanowienia Senatu miały być wykonywane tak jakby były postanowieniami samego władcy. [...] całe zarządzenie miało jednak raczej tylko charakter formalny – z wielu względów nie można było stosować wszystkich postanowień w praktyce. [Bazyłow, t. 2, s. 89]

Astrachań. W latach 1717—1785 i od 1802 roku miasto gubernialne.

rok**1801:**

Penza, Pienza. Od 1801 roku stolica guberni.

Wstąpienie Aleksandra I na tron przyniosło bardzo istotną zmianę w polityce zagranicznej. Zamiast nieobliczalnych pociągnięć Pawła, zwłaszcza zaś planu wyprawy na Indie, uzewnętrzniły się początkowo aspekty polityki rozumnej, zgodnej z bieżącymi potrzebami kraju i pozwalającej myśleć o dłuższej stabilizacji. Car dał do zrozumienia, że nie zamierza aktywnie się zajmować sprawami innych państw, że Rosja będzie neutralna. Nastąpiło odwołanie maszerujących już w kierunku Azji Środkowej Kozaków, a 5 (17) czerwca 1801 roku podpisano konwencję o przyjaźni z Anglią; w układzie tym znalazły się również punkty dotyczące wzajemnych ustępstw w zakresie żeglugi morskiej i stosunków handlowych.

Musiał też Aleksander pomyśleć o ostatecznym uregulowaniu stosunków z Francją, ponieważ Paweł nie zdążył przed śmiercią podpisać z nią układu pokojowego, chociaż wzajemne stosunki obu państw uległy zdecydowanemu polepszeniu. Wznowione rozmowy toczyły się w Petersburgu i w Paryżu, gdzie też zawarto 8 października 1801 roku (n. st.) [nowego stylu, tj. według obecnego kalendarza], traktat pokojowy, uzupełniony po paru dniach tajną konwencją. [...] [Bazyłow, t. 2, s. 101-102]

Odżegnanie się od zmiennych i zbyt daleko idących planów Pawła raczej umacniało autorytet Rosji na arenie międzynarodowej, prócz tego zaś pozwoliło na szybką realizację innego ważnego problemu. Chodziło o wschodnią Gruzję. Jeszcze Paweł postanowił ją przyłączyć ostatecznie do Rosji i w styczniu 1801 roku wydał odpowiedni manifest; wydarzenia późniejsze uniemożliwiły natychmiastowe wprowadzenie w życie jego zasad. 12 (24) września 1801 roku Aleksander powtórzył manifest, który precyzował też zasady wewnętrznej administracji kraju nowo przyłączonego do Rosji. Od tej pory rezydować miał w Tyflisie tzw. Najwyższy Zarząd Gruzji (Wierchownoje Gruzinskoje Prawicielstwo), złożony głównie z Rosjan; niektórym dostojnikom gruzińskim wyznaczono w tym organie rolę doradczą. Rządy właściwie sprawował jednak naczelny dowódca wojsk rosyjskich w Transkaukazji, [...] [Bazyłow, t. 2, s. 101-102]

Większe znaczenie miała działalność Tajnego Komitetu, utworzonego nieoficjalnie w połowie 1801 roku. W Komitecie znaleźli się wszyscy czterej najbliżsi przyjaciele monarchy: Czartoryski, Nowosilcow, Stroganow i Koczubej. Posiedzenia odbywano często, zawsze z udziałem Aleksandra – do listopada 1803 roku, kiedy zespół ten się rozpadł, chociaż mimo to stosunki między przyjaciółmi pozostały nadal dobre. Pierwsze dekryty stanowiące odbicie prac Tajnego Komitetu zaczęły się ukazywać już od jesieni 1801 roku: 27 września (9 października) wydano zakaz stosowania tortur w śledztwie, 12 (24) grudnia ogłoszono dekret, na mocy którego kupcy, mieszcianie i chłopci państwowi otrzymywali prawo zakupu na własność gruntów, jednak bez chłopów poddanych. [Bazyłow, t. 2, s. 88]

Oprócz dekretów o charakterze bardziej ogólnym wydawano również zarządzenia specjalne dla szlachty. Już 15 (27) marca 1801 roku restytuowano działalność ustanowionego przez Katarzynę II samorządu szlacheckiego – przywracając prawo wybierania przedstawicieli do gubernialnych i powiatowych zgromadzeń szlacheckich; 2 (14) kwietnia 1801 roku ogłoszono manifest o restytucji przywileju zasadniczego dla szlachty z 1785 roku. Zlikwidowano instytucję cieszącą się ponurą sławą – tzw. Tajną Ekspedycję (założoną przez Katarzynę II w 1762 roku), która dokonywała aresztowań i zsyłała podejrzanych na Sybir. Zniesiono barbarzyński zwyczaj stawiania szubienic w miastach. Weszły w życie zarządzenia ułatwiające w pewnym stopniu życie nieszczęsnym żołnierzom, którzy tkwili w sztywnych, ciasnych, bardzo niewygodnych mundurach i musieli fryzować głowy w pukle i warkocze; zniesiono też umiłowane przez Pawła szlabany i to we wszystkich miejscowościach z wyjątkiem siedzib garnizonowych.

[...] 28 maja (9 czerwca) 1801 roku pojawił się dekret, zakazujący drukowania ogłoszeń o sprzedaży „dusz” chłopskich, jeśli transakcji tych nie dokonywano łącznie ze sprzedażą ziemi. [Bazyłow, t. 2, s. 87]

Aleksander I Pawłowicz Romanow. Do władzy doszedł w wyniku przewrotu pałacowego i zabójstwa jego ojca (prawdopodobnie uczestniczył w spisku).

Przedstawiciele starszej historiografii pisali o „zalewaniu się łzami”, chociaż i to może być prawdą. Nie powinno jednak dziwić, że musiało upłynąć dużo czasu, zanim pozwolono sobie całkiem śmiało analizować postępowanie następcy tronu przed straszną nocą z 11 na 12 marca 1801 roku. Minęło jednak sto lat, żadne wspomnienie już nie rodziło niepożądanych skojarzeń i nawet przedstawiciele rodziny carskiej przestali się krępować. Wielki książę Mikołaj Michajłowicz Romanow, autor dużego dzieła o Aleksandrze I, wydanego w 1912 roku, pisze wprost, mimo że poza tym odnosi się do osoby swego bohatera z największą sympatią:

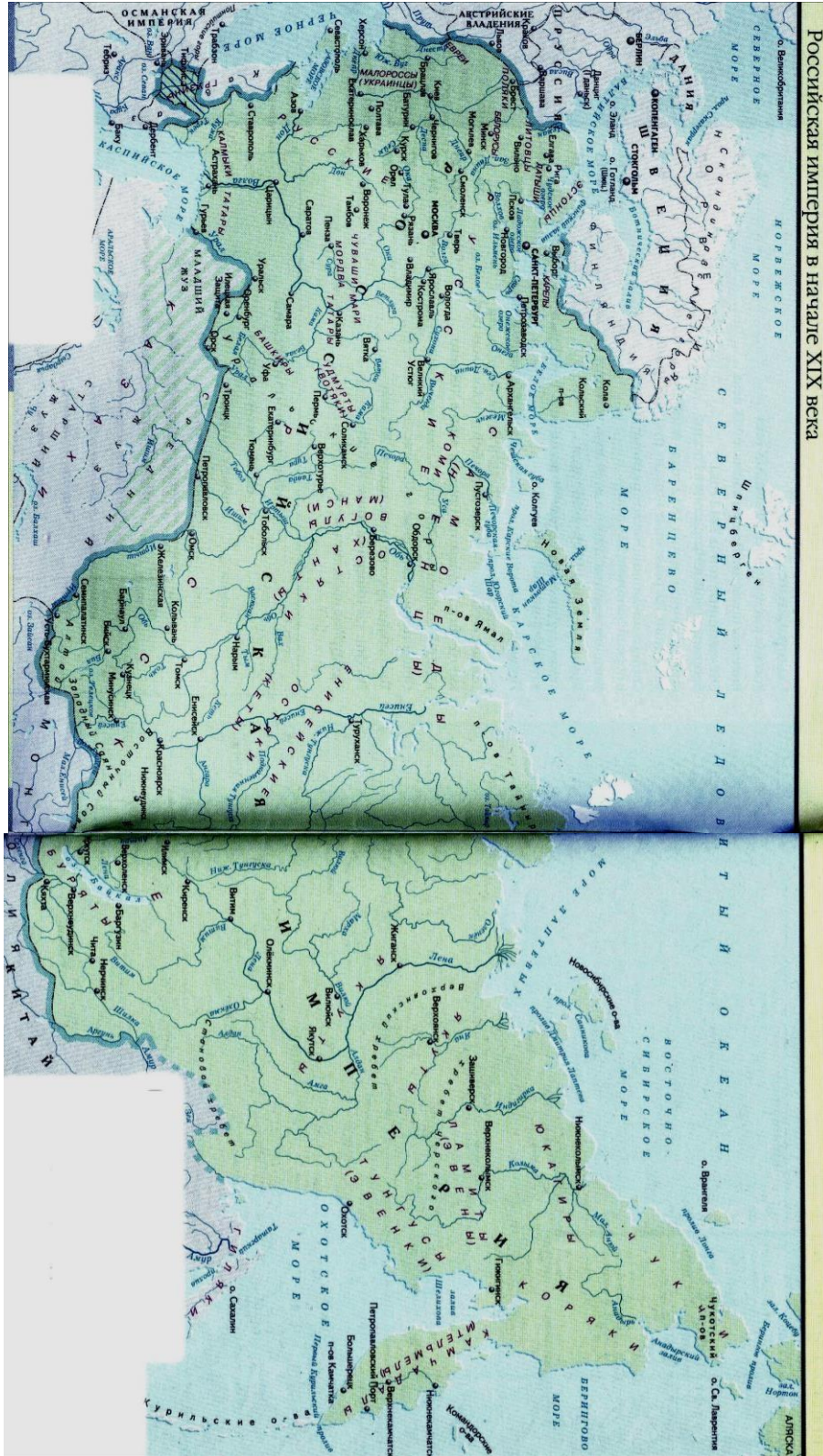
„Następca tronu znał wszystkie szczegóły spisku ... świadomie dał przemyślaną zgodę na działalność przestępców, jak gdyby przymykając oczy na nieulegające żadnej wątpliwości prawdopodobieństwo nieszczęśliwego końca, tzn. gwałtownej śmierci ojca. Nie można sobie wyobrazić, że Aleksander zgodził się na całą akcję, nie zdając sobie sprawy, że życiu ojca grozi niebezpieczeństwo. Znał doskonale charakter Pawła i dlatego nie mógł myśleć, że do podpisania abdykacji dojdzie bez burzliwych scen czy prób oporu. Świadomość tego musiała też stale powracać w umyśle

Aleksandra i niepokoić jego sumienie”. [...] [Bazyłow, t. 2, s. 84]

Zabójców Pawła I nie ukarano – jeszcze jeden dowód na to, że geneza spisku stanowi problem zagmatwany i niełatwy. Tylko jeden z nich, Leoncjusz Benningen, wrócił po okresie niełaski do czynnej służby wojskowej i w randze generała brał udział w wielu jeszcze kampaniach. Przez kilka miesięcy wydawało się, że pozostanie przy dworze i nadal będzie korzystał ze swoich wpływów główny inicjator sprzysiężenia przeciw Pawłowi – hrabia Piotr Pahlen, który nadal skupiał w swoim ręku kilka najważniejszych stanowisk; był gubernatorem wojskowym Petersburga, a także – choć nie na długo – przewodniczącym kolegium spraw zagranicznych. Tymczasem w połowie 1801 roku Pahlen otrzymał zwolnienie z wszystkich stanowisk, musiał oddać stanowisko gubernatorskie późniejszemu bohaterowi wojny 1812 roku, Michałowi Kutuzowowi i wyjechać do swoich dóbr w guberni kurlandzkiej. Tam żył jeszcze 25 lat, lecz nigdy już nie pozwolono mu na powrót do Petersburga. Opuścić musiały również stolicę inne osoby zamieszane w spisek, m. in. bracia Zubowowie. Utrzymał się jakoś w łaskach jeden z mniej znanych uczestników spisku, generał Fiodor Uwarow; gdy umarł (1824 rok), wzięli udział w jego pogrzebie różni dostojnicy, z Aleksandrem I na czele.

[Bazyłow, t. 2, s. 86-87]

Rosyjskie Imperium na początku XIX wieku

[Atlas – Historia Rosji XIX wieku, s. 2-3]

legenda do mapy Rosyjskiego Imperium na początku XIX wieku (vide s. 992)

	terytoria Wschodniej Gruzji, które weszły w skład Rosyjskiego Imperium w 1801 roku
	terytoria zależne od Rosyjskiego Imperium
	granica Rosyjskiego Imperium w 1800 roku
	przybliżona granica między Rosyjskim Imperium i Chinami
	granice państw podano według stanu na 1800 rok

W 1801 cesarz Paweł I syn Katarzyny II został zamordowany (Dom Holstein-Gottorp-Romanow)

Aleksander I

**PAWEŁ I PIOTROWICZ ПАВЕЛ
I ПЕТРОВИЧ** urodzony 20 września (01/10)
1754 roku zmarł 11 (24) marca 1801 roku

13 imperator Rosji z dynastii Romanowów dynastia „mieszana”: Holstein-Gottorp-Romanow panował od 6 listopada 1796 roku do śmierci

jego ojciec: Piotr III Fiedorowicz (Karol Piotr Ulryk) – imperator w latach 1761—1762 jego

matka: Katarzyna II – imperatorowa w latach 1762—1796 jego żony: ■ Wilhelmina von Hassen-Darmstadt (Natalia Aleksiejewna córka Ludwika IX landgrafa Hesse-Darmstadt) 1755—1776

■ Zofia Dorota von Württemberg (Maria Fiedorowna córka Fryderyka II księcia Wurtemberg) 1759—1828

jego rodzeństwo:

■ dziecko zmarłe zaraz po urodzeniu

■ dziecko zmarłe zaraz po urodzeniu

jego dzieci: ■ dziecko zmarłe zaraz po urodzeniu

■ Aleksander I 1777—1825 imperator w latach 1801—1825

(król Polski 1815—1825) ■ Konstanty 1779—1831 naczelny dowódca wojska Królestwa Polskiego

■ Aleksandra 1783—1801

■ Helena 1784—1803

■ Maria 1786—1859

■ Katarzyna 1788—1812

■ Olga 1792—1795 ■ Anna

1795—1865

■ Mikołaj I 1796—1855 imperator w latach 1825—1855

■ Michał 1798—1849

Paweł I Romanow (żył w latach 1754—1801), syn Katarzyny II, cesarz rosyjski od 1796 roku. Mimo wydania manifestu o „trzydniowej pańszczyźnie” umacniał w Rosji stosunki feudalne i samowładztwo. Zginął w wyniku spisku przygotowanego przez hrabiego P.A. Pahlena. W spisek wtajemniczono uprzednio jego najstarszego syna, późniejszego cesarza Aleksandra I.

Paweł I wychowywał się pod okiem Elżbiety Piotrowny. Wstąpiwszy na tron Katarzyna II oddaliła syna od dworu i podarowała mu Gadczinę – rezydencję koło Petersburga. Wprowadził on tam swoje porządki, wymagał od wszystkich żelaznej dyscypliny i ascetyzmu. Po wejściu na tron Paweł I postanowił wykluczyć wszelkie przejawy liberalizmu i wolności myśli w Rosji. W rosyjskiej armii wprowadził pruskie porządki: musztrę, pruskie mundury a także pończochy, czarne lakierowane trzewiki i pudrowane peruki. A.W. Suworow wystąpił przeciw pruskim porządkom w armii, został zesłany przez Pawła, lecz potem przywrócony do łask. Miał czterech synów i sześć córek. Za jego panowania na polityczną arenę wysunął się A.A. Arakcejew. Postępowanie Pawła I wywołało niezadowolenie w armii, na dworze i wśród urzędników. Został zabity w rezultacie pałacowego przewrotu w nocy z 11 na 12 marca 1801 roku. [Ogonowskaja, s. 359]

rok 1801:

11 marca 1801 roku miał miejsce „przewrót pałacowy” i rozpoczęły się rządy Aleksandra I. Polityka Pawła I wywoływała niezadowolenie dworzan, wojska, urzędników, co spowodowało ostatni w historii Rosji pałacowy przewrót. Grupa spiskowców z wyższej petersburskiej arystokracji pod przywództwem grafa P.A. Paliena powiadomiła następcę tronu Aleksandra o tym, że grozi mu niebezpieczeństwo i carewicz dał zgodę na pałacowy przewrót (pod warunkiem ochrony życia ojca). W wyniku przewrotu Paweł I został zabity i na tron wszedł 23-letni Aleksander. W manifestie z 12 marca Aleksander I zawiadomił, że będzie rządził „według praw i serca spoczywającej w Bogu babki (Augusta) naszej władczyni imperatrycy Katarzyny Wielkiej”. [Zapamiętajmy, tak wygląda przewrót pałacowy według pojęć rosyjskich]. [Ogonowskaja, s. 387]

Paweł I kontynuował politykę ekspansji, anektując w 1801 roku Gruzję.

Jeszcze w 1798 roku car Wschodniej Gruzji, Giorgij XII, zwrócił się do Rosji z prośbą o opiekę. W 1800 roku prośba była spełniona. W 1801 roku władza Rosji pozbawiła dynastię Bagrationów tronu i w Gruzji został naznaczony rosyjski namiestnik. [Ogonowskaja, s. 419]

W styczniu 1801 roku Paweł I nakazał wyprawić Kozaków przeciw Indiom. Zaczynające się w końcu XVIII wieku ochłodzenie stosunków między Rosją i Anglią oraz postępujące w ślad za tym zbliżenie Rosji z Francją zakończyło się projektem wspólnego rosyjsko-francuskiego pochodu na Indie – „perły Brytyjskiego Imperium”. Dla „poszukiwania drogi do Indii” Paweł I wyprawił korpus dońskich kozaków. [Ogonowskaja, s. 419]

rok 1799:

Przełęcz świętego Gotarda umożliwia najkrótsze przejście przez centralny masyw Alp. Może sobie śmiało rościć prawo do statusu najważniejszej arterii Europy. Łączy dolinę rzeki Reuss, która na północy wpada do Renu, z doliną rzeki Ticino, która na południu wpada do Padu, zapewniając w ten sposób bezpośrednie połączenie między południowymi Niemcami i północnymi Włochami. [...] Umożliwiło wojskom szybki przemarz z Niemiec do Lombardii i z powrotem – z tego ułatwienia skorzystało wielu cesarzy, ale najbardziej znany jest przemarz Rosjan generała Suworowa w 1799 roku. [Davies, s. 88]

[po lewej: Joseph Mallord William Turner (1775—1851) – Przełęcz św. Gotarda, 1804 rok]

W skład drugiej antyfrancuskiej koalicji weszły: Rosja, Anglia, Austria, Turcja i Neapol. Rosja pilnowała swoich politycznych i ekonomicznych interesów na Morzu Śródziemnym, jako że w 1797 roku Paweł I przyjął pod opiekę Zakon Maltański. W latach 1798—1799 Napoleon zdobył wyspę Maltę, Wyspy Jońskie i Egipt. Udział Rosji w koalicji najbardziej uwidocznił się w śródziemnomorskim pochodzie Uszakowa i w włoskim pochodzie Suworowa.

Wspólna rosyjsko-turecka eskadra pod dowództwem wyższego admirała F.F. Uszakowa wystąpiła przeciw Francji na Morzu Śródziemnym. Jesienią 1798 roku zostały zajęte Wyspy Jońskiego Archipelagu, wcześniej

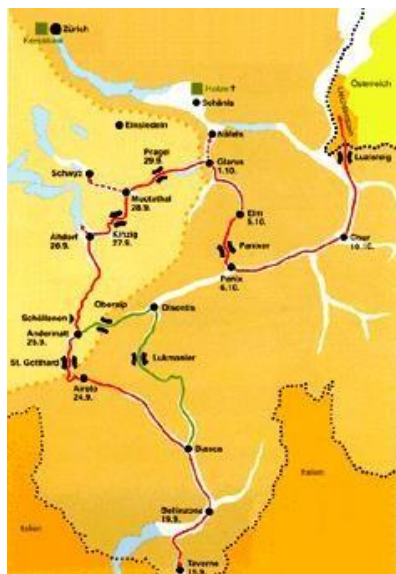
Aleksander W. Suworow zdobyte przez Francuzów, została zdobyta francuska twierdza na wyspie Korfu. W tych walkach po raz pierwszy współdziałała piechota z flotą wojenną. W 1799 roku flota Uszakowa wyzwoliła od Francuzów Neapol i Rzym.

W sierpniu 1799 roku miał miejsce włoski dowództwem Aleksandra W. Suworowa. W dowództwem Suworowa oswoodziły od tryumfalnie wkroczyły do Mediolanu i do wojsk wywołało niezadowolenie Austrii, Północną Italią.

W październiku 1799 roku odbył się pod dowództwem A. W. Suworowa. Korpus Austriaków na drodze ustanowienia władzy Austria nalegała na to, aby do Szwajcarii, aby tam połączył się z

W okresie od kwietnia do pochód rosyjskich wojsk pod przeciagu pięciu tygodni wojska pod francuskich żołnierzy Północną Italię, Turynu. Szybkie działania rosyjskich która pretendowała do władania W okresie od września do szwajcarski pochód wojsk rosyjskich Suworowa był przeszkodą dla Austrii na północy Włoch, dlatego Paweł I przeniósł rosyjski korpus

działającym tam rosyjskim korpusem

A.M. Rymskiego-Korsakowa i austriacką armią. W okresie od 10 września do 1 października 1799 roku odbył się alpejski pochód rosyjskiej armii (21 tysięcy żołnierzy), która przeszła walcząc przez Przełęcz Świętego Gotarda, przez Diabelski Most (Cziertow most) i pokonała francuskie wojska (84 tysiące żołnierzy). Do momentu przejścia wojsk Suworowa do Szwajcarii korpus RymskiegoKorsakowa nie otrzymał wsparcia od Austriaków i był rozбитo przez Francuzów. Mimo tego austriaccy sojusznicy nie wsparli wojsk Suworowa zgodnie z umową. W styczniu 1800 roku niezadowolony z postępowania sojuszników Paweł I wezwał rosyjskie armie i flotę do Rosji. II antyfrancuska koalicja rozpadła się.

[Ogonowska, s. 350]

r
o
k

1798:

Paweł I po objęciu tronu po śmierci Katarzyny II odesłał z dworu wszystkich zauszników i faworytów cesarzowej, urządził spóźniony, ale wspaniały pogrzeb Piotrowi III, zwolnił z więzienia Tadeusza Kościuszkę. Prowadził chwiejną politykę zagraniczną i wewnętrzną. Po wstąpieniu na tron przerwał przygotowania do wojny z Francją, mimo to w 1798 roku wypowiedział jej wojnę, przed końcem zaś panowania szukał porozumienia z Napoleonem I Bonaparte.

Gdzieś pod koniec XVIII wieku na polecenie rządu rosyjskiego ustawiono na szlaku wiodącym z Jekaterynburga do Tiumenia słupek graniczny, oznaczając w ten sposób granicę między Europą i Azją. Z tego właśnie czasu datuje się zwyczaj zapoczątkowany przez transporty carskich zesłańców, których w kajdanach pędzono na Syberię, aby – klękawszy obok słupa, nabrać w dłonie ostatnią garść europejskiej ziemi. „Na całym świecie nie ma drugiego słupa granicznego, który oglądałoby tak wiele (...) złamanych serc”, pisał jeden z świadków tego rytuału [George F. Kennan].

[Davies, s. 32]

Rostów, Rostow, Rostow Jarosławski. Od końca XVIII wieku miasto powiatowe guberni jarosławskiej.

rok 1797:

Paweł I, niedoszły car reformator, od dawna uchodził wśród oficjalnych historyków za człowieka niezrównoważonego umysłowo – niewątpliwie dlatego, że był zdrowy na umyśle. Kiedy uparł się, żeby ekshumować ciało jego zamordowanego ojca Piotra III i ponownie pogrzebać szczątki jego rodziców w soborze Piotra i Pawła, książę Orłów musiał nieść carską koronę za trumną swojej własnej ofiary sprzed 35 lat. Ten przerażający akt pojednania świetnie symbolizuje atmosferę kłamstwa, strachu i gwałtu, jaka otaczała dwór w Petersburgu i wszelkie jego poczynania.

[Davies, s. 698-699]

Saratow, od 1797 roku stolica guberni.

Dobra udzielne utworzył car Paweł I dekretem z 5 (16) kwietnia 1797 roku, wydzielając je po prostu z olbrzymiego arealu ziem państwowych, głównie w celu stworzenia stałego źródła funduszy na utrzymanie rodziny cesarskiej, która wtedy właśnie zaczęła się szybko powiększać. Dobra te obejmowały około 7,5 milionów dziesięcin [8 milionów 200 tysięcy hektarów], a w latach późniejszych jeszcze się powiększyły. [Bazyłow, t. 2, s. 159]

W 1797 roku Paweł I wydał „ustanowienie o imperatorskiej rodzinie”. Dokument zmieniał ukaz Piotra I o następcy tronu. Odtąd tron winien przechodzić tylko po męskiej linii z ojca na syna, a w przypadku braku syna – na starszego z braci cara. Tym ukazem Paweł I zabezpieczał się przed nowymi przewrotami pałacowymi. [Ogonowska, s. 342]

Pierwsza koalicja antyfrancuska istniała w latach 1792—1797, przy czym wchodziły w nią w latach: 1792—1793 – Wielka Brytania, Prusy, Sardynia, Neapol i Toskania.

1794—1795 – Wielka Brytania, Austria, Prusy, Hiszpania, Holandia, Sardynia, Piemont i inne.

1795—1797 – Wielka Brytania, Austria i Rosja. [Ogonowska, s. 367]

rok 1796:

Po tym jak wojska irańskiego szacha spustoszyły Wschodnią Gruzję, Rosja podjęła działania wojenne przeciw Iranowi (lata 1795—1796).

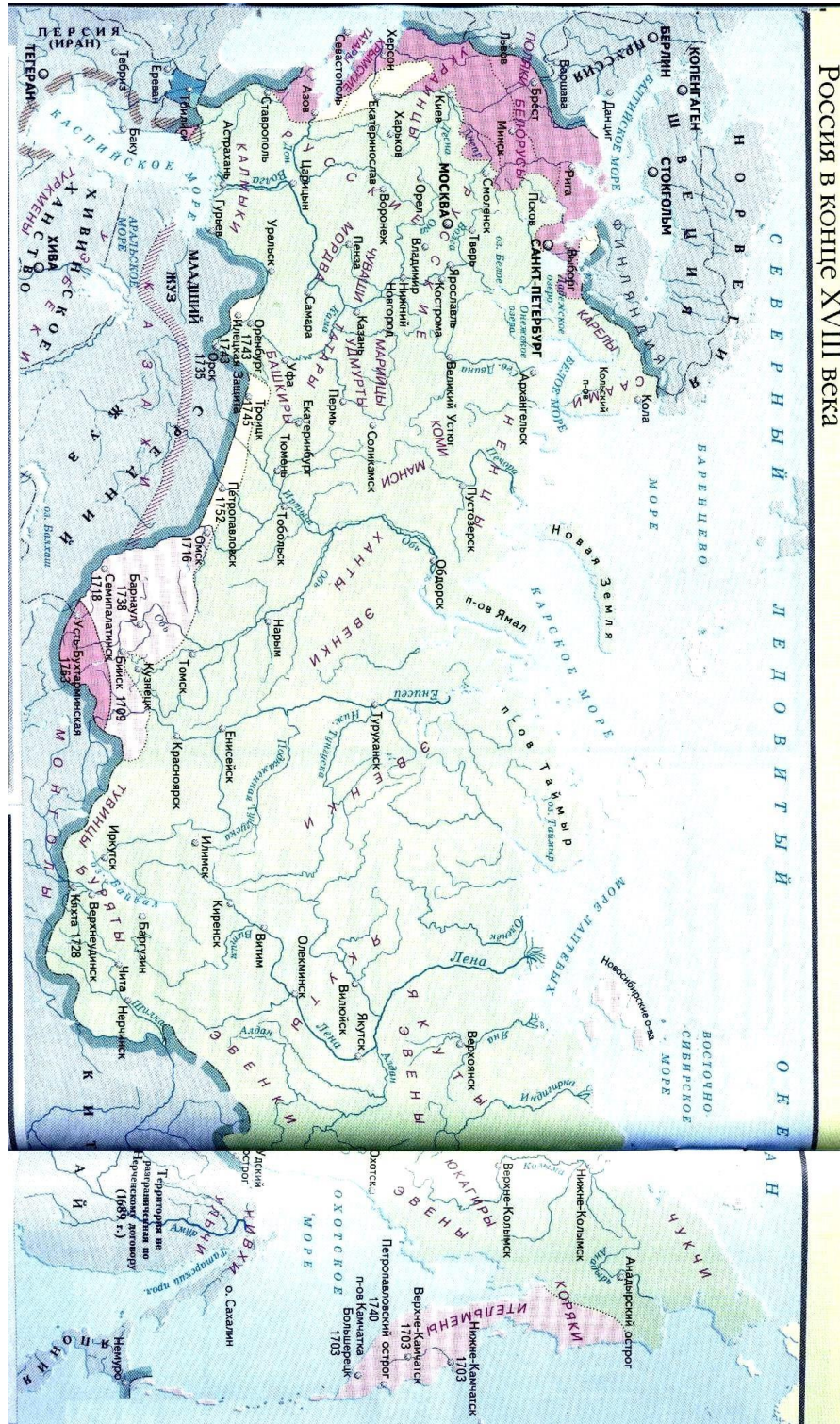
W rezultacie Rosja zdobyła Derbent, Szemachę, Baku i inne. Po śmierci Katarzyny II w listopadzie 1796 roku Paweł I odwołał rosyjskie wojska. [Ogonowska, s. 349]

Po śmierci Katarzyny II na tron Rosji wstąpił Paweł I, w którym matka nie pokładała większych nadziei, uważała go za niezdolnego do władania państwem. Według niektórych świadectw zamierzała ona oddać tron swojemu wnukowi Aleksandrowi, ale nie zdążyła przygotować postanowienia.

Paweł wszedł na tron w wieku 42 lat. Wszyscy historycy widzą Pawła skłonnego do podejmowania nieprzemyślanych decyzji i jego wrogość do wszelkich poczynań matki. Zostawszy imperatorem ustanowił kolegia, zmniejszył ilość guberni, skazał na zesłanie 12 tysięcy dworzan. [Ogonowska, s. 342]

Paweł I Romanow, syn Katarzyny II, cesarz rosyjski od 1796 roku. W okresie małoletności wiązano z nim plany odsunięcia od władzy Katarzyny II (projekty Panina). Niedopuszczany do rządów przez matkę, całe lata spędzał poza dworem.

Rosja pod koniec XVIII wieku

Atlas –Historia Rosji XVI-XVIII wieku, s. 22-23
legenda do mapy Rosji pod koniec XVIII wieku

Zabójstwo Cera Pawła I

Car Paweł I w stroju koronacyjnym

&

KATARZYNA II ALEKSIEJEWNA
 ЕКАТЕРИНА II АЛЕКСЕЕВНА urodzona 2
 maja 1729 roku zmarła 6 (17) listopada 1796 roku

12 imperatorowa Rosji nie z dynastii Romanowów

Katarzyna II – Zofia Augusta Fryderyka księżna Anhalt-Zerbst urodzona 2 maja 1729 roku w Stettin (obecnie Szczecin) imperatorowa (caryca) w latach 1762—1796 zmarła 6 (17) listopada 1796 roku jej ojciec: Christian August w prowincji Anhalt-Zerbst (1690—1760). jej matka: Johanna Elisabet w prowincji Holstein-Gottorp (1712—1760) jej mąż: Piotr III – imperator w latach 1761—1762 Karol Piotr Ulryk von Holstein-Gottorp

jej rodzeństwo: istniało, ale nie jest mi znane jej dzieci: ■

dziecko zmarłe zaraz po urodzeniu

- dziecko zmarłe zaraz po urodzeniu
- Paweł I 1754—1801 imperator w latach 1796—1801

grób Katarzyny II i Piotra III

rok `1796:

Śmierć Katarzyny II nastąpiła 6 (17) listopada 1796 roku. [Bazyłow, t. 1, s. 355]

Rosyjska „impieratrica” rządząca w latach 1762 do 1796, została przywieziona do Rosji w 1745 roku z niemieckiego miasta Zerbst. Ówczesne nazwisko – Zofia, Augusta, Fryderyka Emilia Angalt Zerbst. Wydana za męża za Piotra siostrzeńca [carycy] Elżbiety Pietrowny. W wieku 33 lat weszła na rosyjski tron w rezultacie przewrotu pałacowego i rządziła przez 34 lata. Pragnęła stać się prawdziwą rosyjską carycą, nauczyła się rosyjskiego języka, znała rosyjską historię i kulturę, sama pisała literackie i historyczne opracowania, czytała dzieła francuskich myślicieli: Woltera, Diderota, Monteskiusza, korespondowała z Wolterem, Diderotem. Za głębokość jej umysłu i zamysłów Wolter nazywał ją „Katarzyna Wielka”. Po zajęciu tronu otoczyła siebie utalentowanymi politykami, dyplomatami, państwowymi działaczami (Nikita Iwanowicz Panin, A.A. Biezbordko, A.A. Wiaziemskij, G.R. Dierżawin, I.I. Szubałow, I.I. Bieckoj, P.A. Rumiancew, D.I. Fonwizin, N.I. Nowikow, A.W. Suworow i inni). Pierwszy okres jej rządów związany jest z liberalnymi zmianami w duchu francuskiego Oświecenia, drugi okres (po wojnie chłopskiej E. Pugaczowa i po Wielkiej Francuskiej Rewolucji) – charakteryzuje się przejściem do konserwatyzmu, a także reakcji. [Ogonowskaja, s. 355]

[Tyle oficjalny podręcznik historii Rosji, a inni współcześni historycy:]

Katarzyna II, żyła w latach 1729—1796, cesarzowa Rosji od 1762 roku, księżniczka Anhalt-Zerbst, od 1745 roku żona Piotra III; inspirowała spisek, który go obalił; umocniła absolutystyczny i centralistyczny system rządzenia; stłumiła powstanie Pugaczowa; na Turcji zdobyła Krym i Gruzję (protektorat); wprowadziła na tron polski Stanisława Augusta Poniatowskiego; stopniowo uzależniając od siebie Polskę (wprowadzenie wojsk rosyjskich, prawa kardynalne, stłumienie konfederacji barskiej), doprowadziła do trzech rozbiorów Polski, przyłączając do Rosji ponad połowę obszarów Rzeczypospolitej.

Biografia Katarzyny także stawia historyka w obliczu „obrazów, w których duch splendoru mierzy się z widmem skandalu”. Była księżniczką niemiecką; urodziła się w Szczecinie jako Zofia Augusta Fryderyka von Anhalt-Zerbst; w kronikach nie odnotowano wielu przykładów równie przemożnych ambicji. Jej wielka swoboda w sprawach seksu nie była wprawdzie sama w sobie niczym niezwykłym, ale musi się wydać ohydna, jeśli wziąć pod uwagę, że rozwiązłości towarzyszyły nieczne intrygi. Plotka mówiąca, że Katarzyna umarła, ponieważ w chwili, gdy próbowała dopełnić miłosnego aktu z koniem, nagle zepsuła się machina nazwana „kołowrotem Katarzyny”, jest godna odnotowania tylko dlatego, iż ludzie dawali jej wiarę. Bardziej istotne jest to, że tron zdobyła dzięki przewrotowi pałacowemu, namówiwszy cesarską gwardię do zamordowania swego małżonka Piotra III (panującego w latach 1761—1762). Rządziła przy współpracy długiego łańcucha pomocników, złożonego z jej dziesięciu oficjalnych kochanków – od Grigorija Orłowa i Grigorija Potiomkina po Płatona Zubowa, który był od niej młodszy o 38 lat. [Davies, s. 698]

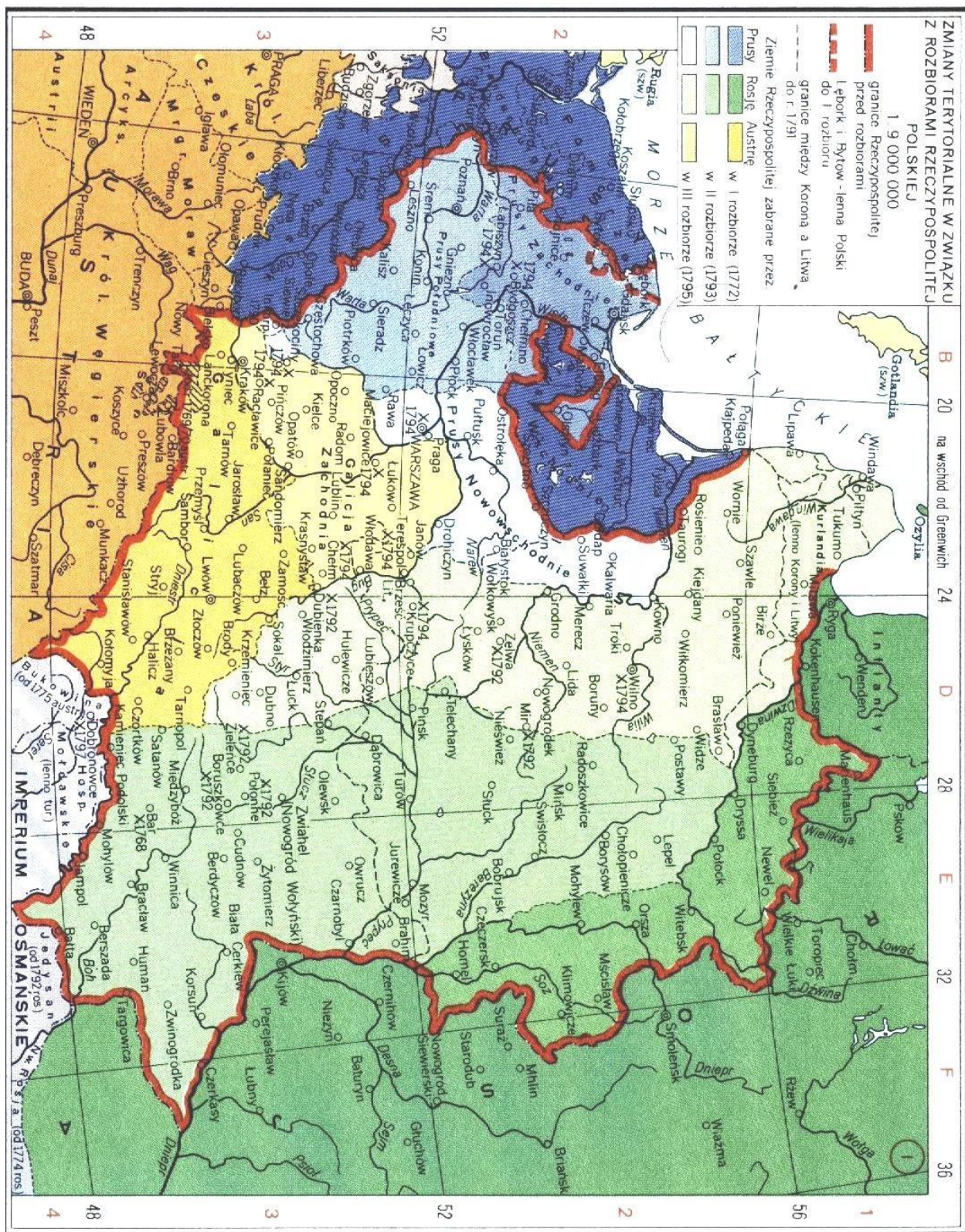
Katarzyna II i Grigorij Orłow

Wołogda, miasto w europejskiej części. Od 1796 roku stolica guberni.

Tiumeń. Od 1796 roku ośrodek powiatu.

Barnaул, miasto w azjatyckiej części. Od 1796 roku ośrodek administracyjno-gubernialny. Symbirsk. Od 1795 roku stolica namiestnictwa, od 1796 roku guberni.

Perm, Piern'. Od 1796 roku stolica guberni.

rok 1795:

Trzeci rozbiór Polski – zabór rosyjski: Teraz granica Rosji przebiegała od Pałagi nad Bałtykiem, na północny wschód do Niemna, dalej na południe wzdłuż Niemna przez Kowno, Merez i Grodno, dalej biegła na południe do Bugu koło miasta Janów, dalej wzdłuż Bugu na południowy wschód koło miast: Sokal i Krzemieniec. Na obszarze trzeciego zaboru znalazły się miasta: Windawa, Pityń, Lipawa nad Bałtykiem, Tukomo i Mitawa w Kurlandii, Wornie, Szawle, Poniewież, Brasławo, Taurogi, Rosienie, Kiejdany, Wiłkomierz, Widze, Kowno, Wilno, Troki, Boruny, Merez, Lida, Grodno, Nowogródek, Mir, Zelwa, Wołkowysk, Łysków, Brześć Litewski, Krupczyce, Lubieszów, Hulewicze, Włodzimierz, Łuck, Dubno, Krzemieniec. [z mapy 93]

Tym razem trzeci rozbiór nastąpił w myśl założenia, że Polaków i ich Rzeczypospolitej już nie ma; nie szukano zatem niczyjej zgody. Prusacy zabrali Mazowsze i Warszawę i nazwali je „Prusami Nowowschodnimi”. Austriacy zagarnęli kolejną wielką porcję, którą nazwali „Nową Galicją”. Rosjanie zadowolili się kawałkiem ziemi rozmiarów Anglii. Do ostatecznego traktatu, podpisanego w Sankt Petersburgu, dołączono tajny protokół:

[pomijam tekst francuski przytaczając jedynie tłumaczenie]

(Wobec konieczności usunięcia wszystkiego, co mogłoby nieść za sobą pamięć istnienia Królestwa Polskiego, teraz, gdy zlikwidowanie tego ciała politycznego zostało dokonane (...), zawierające ze sobą układ mocarstwa podejmują zgodne postanowienie, żeby nigdy nie używać w tytułach swych monarchów (...) nazwy ani też określenia Królestwo Polskie, które ma zostać odtąd na zawsze zapomniane). [Davies, s. 772-773]

W 1795 roku, po likwidacji Rzeczypospolitej Obojga Narodów, wojska rosyjskie zabrały archiwa podbitych krajów do Sankt Petersburga. Wśród zdobytych dokumentów była *Metryka Koronna* Królestwa Polskiego, zawierająca kopie wszystkich aktów, statutów i kart przywilejów wydanych przez kancelarię królewską od czasów średniowiecza oraz analogiczne zbiory pochodzące z Wielkiego Księstwa Litewskiego i Księstwa Mazowieckiego. Ponieważ wywieziono także indeksy i katalogi, nikt w Warszawie nie umiał dokładnie ocenić rozmiarów straty. Historycy polscy nie mogli badać dziejów swojego kraju w taki sposób, w jaki przez cały XIX wiek robili to Prusacy czy Rosjanie. [...] Żadnym niezależnym badaczom nigdy nie pozwolono na swobodny dostęp do archiwów carskich i sowieckich. [...] Zachodnich historyków uczy się, aby przestrzegali zasady sięgania do dokumentów źródłowych. Jest to rada słuszna wszędzie tam, gdzie te źródła są dostępne. Zapomina się jednak o jeszcze ważniejszej zasadzie, którą władze rosyjskie zrozumiały już wieki temu: że ten, kto ma kontrolę nad dokumentami, może także kontrolować sposób ich wykorzystania i interpretacji. [Davies, s. 772]

Rosyjski zabór, 1795 rok. III rozbiór Polski objął: ziemie o powierzchni około 120 tysięcy km².

rok 1794:

Powstanie Kościuszkowskie wybuchło w 1794 roku, insurekcja kościuszkowska, było to powstanie narodowe przeciw Rosji i Prusom i trwało od 24 marca do 16 listopada z T. Kościuszką jako Najwyższym Naczelnikiem; rozpoczęte w Krakowie, po zwycięstwie pod Raławicami, rozszerzyło się na pozostałe tereny Rzeczypospolitej; w dniach 17–18 kwietnia lud Warszawy (z Janem Kilińskim) i wojsko polskie opanowały stolicę (insurekcja warszawska); w dniach 22/23 kwietnia oswobodzono Wilno; uniwersał połaniecki (7 maja) miał przyciągnąć chłopów do powstania; przyłączenie się 10 maja wojsk pruskich do walki z powstańcami, klęski Polaków pod Szczekocinami, Chełmem, Maciejowicami, rzeź Pragi, kapitulacja Warszawy (5 listopada), spowodowały jego upadek.

Na Wschodzie, mimo drugiego rozbioru, Rzeczpospolita nadal nie chciała się poddać. Na początku 1794 roku wrócił z wygnania Tadeusz Kościuszko i 24 marca odczytał na Rynku w Krakowie akt powstania „dla obrony całości granic i ugruntowania powszechnej wolności”. W maju wydał uniwersał, w którym ogłaszał zniesienie pańszczyzny chłopów. Zwycięstwo jego uzbrojonych w kosy chłopskich oddziałów w bitwie z zawodowym wojskiem rosyjskim, stoczonej 4 kwietnia pod Raławicami, było echem triumfu

powstańców z Wandei pod Cholet. Ale w Warszawie i Wilnie tłum wymknął się spod kontroli. Sądy ludowe wydawały wyroki śmierci na biskupów, rosyjskich agentów i konfederatów. Oto w końcu zaczęła się jawna rewolucja i panujący musieli podjąć jakieś działanie. Od zachodu Prusacy rozpoczęli oblężenie Warszawy. Ze wschodu nadciągały dwie armie rosyjskie, 10 października w bitwie pod Maciejowicami [został] ranny Kościuszko [...] Suworow przypuścił atak na wschodnie przedmieście Warszawy Pragę i dokonał rzezi mieszkańców. Wysłał do Petersburga depezę złożoną z trzech słów: HURRA – PRAGA – SUWOROW. Otrzymał złożoną z trzech słów odpowiedź: BRAWO FEDMARSZAŁKU – KATARZYNA.

[Davies, s. 771]

Powstanie kościuszkowskie w 1794 roku

Rosyjska kolonizacja wybrzeży Morza Czarnego. W roku 1794 Rosja założyła miasto Odessa (Chadźibej) nad Morzem Czarnym. Wspaniały nowy port w Odessie, założonej w roku 1794 jako stolica prowincji nazwanej „Nową Rosją”, stworzył punkt ujścia dla rozwijającego się handlu zbożem, stając się oknem na południe. [Davies, s. 702]

Maryjczycy [Republika Marij Eł] : W czasach Katarzyny II w znacznej części byli przesiedleni na Ural i do Baszkirii.

rok 1793:

Drugi rozbiór Polski – Zabór rosyjski: od punktu na Dźwinie między miastami Dyneburg i Dryssa granica zaboru rosyjskiego biegła niemal dokładnie na południe wzdłuż miast: Widze, Postawy, Mir, Nieświerz, Telechany, Pińsk, Stepań, Satanów, do Kamieńca Podolskiego; zabór objął ponadto miasta: Lepel, Chołopienicze, Borysów, Radoszkowice, Mińsk, Swisłocz, Bobrujsk, Słuck, Turow, Mozyr, Jurewicze, Brahim, Dąbrowica, Owrucz, Czarnobyl, Olewsk, Nowogród Wołyński (Zwiahel), Żytomierz, Połonne, Zieleńce, Boruszkowce, Cudnów, Berdyczów, Biała Cerkiew, Międzybóż, Winnica, Korsuń, Satanów, Bar, Braclaw, Humań, Zwinogródka, Mohylów, Jampol, Berszada, Targowica, Bałta. Południową granicę zaboru rosyjskiego stanowił Dniestr. [z mapy 93]

Rosyjski zabór 1793 rok. W II rozbiórce — ziemie polskie włączone do Rosji: około 250 tysięcy km².

Wojna rosyjsko-polska z lat 1792—1793 była [...] integralnym elementem rewolucyjnej panoramy. [...] Wyniki nie były z góry przesądzone. Młode polskie wojsko pod wodzą bratanka króla, Józefa Poniatowskiego oraz weterana wojen amerykańskich i założyciela Akademii w West Point, Tadeusza Kościuszki, zasługiwało na najwyższe pochwały. Mistrzowskie zwycięstwo odniesiono w bitwie pod Zieleńcami na Podolu 18 czerwca 1792 roku – na miesiąc przed wejściem rosyjskiego wojska na teren polskiej Ukrainy. Wydawało się, że Polacy mogą utrzymać swoją pozycję, dopóki od tyłu nie okrążyli ich Prusacy. W końcu rozwiązanie przyniosło nie starcie zbrojne, lecz kapitulacja króla. [Król Stanisław August Poniatowski zwracał się do Kościuszki z deklaracją swojego udziału w wojnie przeciwko Rosji, ale Kościuszko miał odpowiedzieć, że mu „nie po drodze z królem...”] Przyłączając się do popieranej przez Rosjan konfederacji targowickiej, aby uniknąć przelewu krwi, Stanisław August przyjął warunki drugiego rozbioru, podpisanego 4 stycznia 1793 roku w Petersburgu, i zobowiązał się wprowadzić je w życie. Pół roku później w Grodnie na Litwie zebrał się ostatni w dziejach Rzeczypospolitej sejm, który obradował w cieniu rosyjskich armat. Przedstawiciele szlachty, którym zagrożono sekwestracją, nadali upokorzeniu swojej ojczyzny kształt prawny. Konstytucja 3 maja została obrzucona obelgami, a następnie anulowana. Rosja dokonała aneksji obszarów równych połowie terytorium Francji. [Davies, s. 768-769]

[Wiele rosyjskich aneksji – tych znacznie wcześniejszych i tych późniejszych – od Jakucji, poprzez Czeczenię, do Czechosłowacji roku 1968 – zostało dokonanych przez Rosję, zachowując dla świata pozory „legalności i dobrowolności”, podobnie jak to miało miejsce wobec Polski roku 1793. Takie legalności światu wystarczyły, by świat uznał je za dopuszczalne].

Gruzja (Sakartwelo). W 1793 roku władca kilku państweczek wchodzących w skład Gruzji Wschodniej, Herakliusz II, oddał się pod protektorat rosyjski, co stało się początkiem uzależnienia całego kraju od potężnego sąsiada.

rok 1792:

Wojna polsko-rosyjska, miała miejsce w 1792 roku (zwana też wojną w obronie Konstytucji 3 Maja), wojna Polski z Rosją, która popierała konfederację targowicką; zakończona przystąpieniem Stanisława Augusta Poniatowskiego do

konfederacji targowickiej (na żądanie Katarzyny II) i wydaniem przez niego rozkazu zaprzestania działań wojennych; bitwy: Zieleńce, Dubienka.

W polityce zagranicznej Katarzyna II dążyła do zdobyczy terytorialnych na południu i zachodzie kraju. W wyniku zwycięskich dla Rosji wojen z Turcją (lata 1768—1774 i 1787—1792) i traktatów pokojowych podpisanych w Belgradzie, Kuczuk-Kainardzi i Jassach, pod panowaniem rosyjskim znalazło się całe północne wybrzeże Morza Czarnego.

Caryca Katarzyna miała ręce związane własną wojną z Turcją, która skończyła się dopiero w styczniu 1792 roku pokojem w Jassach. Ale potem natychmiast zwróciła wzrok ku Zachodowi. Jej wkład w antyrewolucyjną krucjatę miał oznaczać atak na polską konstytucję, „której nie mogła akceptować ani przez minutę”.

Polska konstytucja nie była w żadnej mierze konstytucją jakobińską. Ale z punktu widzenia Katarzyny wiosną roku 1791 nie było większej różnicy między rewolucyjną Polską i rewolucyjną Francją (...) Wyczuwała w Polsce podziemny rewolucyjny nurt (...) i zdławiła rewolucję tam, gdzie mogła ją najłatwiej osiągnąć.

Zwoławszy w Petersburgu fikcyjną konfederację zdrajców wywodzących się spośród polskiej szlachty i przekonawszy króla Prus, że będzie dla niego lepiej, jeśli porzuci swoje polskie sympatie, caryca kazała swoim rosyjskim wojskom rozpocząć marsz dokładnie w tym samym czasie, kiedy Ludwik XVI wydał taki sam rozkaz wojskom francuskim. Tak więc wojny rewolucyjne zaczęły się jednocześnie na Wschodzie i na Zachodzie. Miało minąć dwadzieścia lat, zanim ich inicjatorzy – Francja i Rosja – zmierzyły się ze sobą w decydującej próbie sił. [Davies, s. 768-769]

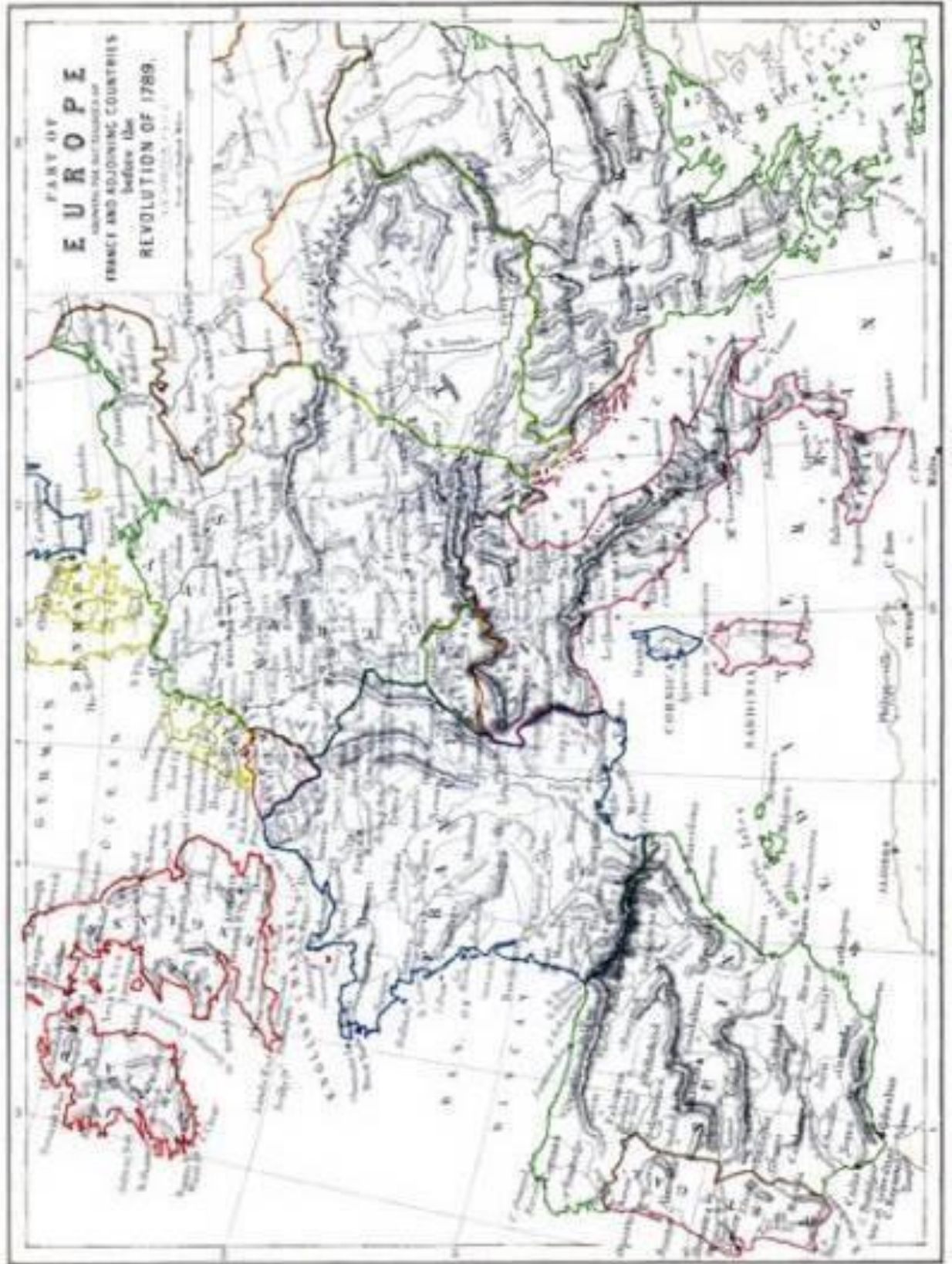
rok 1791:

W latach 1788 do 1791 trwała rosyjsko-szwedzka wojna. Przyczyną wojny była polityka Szwecji zmierzającej do rewizji umowy z Nizmadt. W wojnie z Rosją Szwecję popierała Anglia zaniepokojona poczynaniami Rosji na Bałkanach. Szwecja rozpoczęła działania wojenne bez wypowiedzenia wojny, licząc na to, że rosyjskie siły są zajęte na rosyjsko-tureckim froncie. Wojna była zwycięska dla Rosji: w 1788 roku rosyjska flota odniosła zwycięstwo na Jeziorze Gotland; w 1790 roku – zwycięstwo rosyjskiej floty pod Rewalem i Wyborgiem. W sierpniu 1790 roku w fińskiej wsi (Werel) został zawarty pokój, który ochronił dotychczasowe granice państw. [Ogonowskaja, s. 348]

W latach 1787 do 1791 Rosja prowadziła wojnę z Turcją. Z początkiem 1781 roku głównym sojusznikiem Rosji stała się Austria. Sojusz tych dwóch państw powstał na zasadzie antytureckiej. Do wojny z Rosją Turcję namawiały Anglia, Prusy i Francja. W 1787 roku Turcja zażądała od Rosji przyznania jej praw do Gruzji i dopuszczenia tureckich konsulów na Krym. Odmowa Rosji stała się przyczyną nowej wojny zwycięskiej dla Rosji. W październiku 1787 roku rosyjskie wojska zlikwidowały turecki desant pod Kinburgiem; latem 1788 roku flota rosyjska odniosła zwycięstwo pod Oczakowem nad turecką flotą; w grudniu 1788 roku armia rosyjska szturmem wzięła Oczakow; w 1789 roku rosyjskie wojska rozbiły Turków pod Fokszanami; w 1790 roku flota rosyjska rozgromiła wojenno-morskie siły Turcji nad jeziorem Tendra, a wojska rosyjskie zdobyły twierdzę Izmail. Latem 1791 roku flota rosyjska odniosła zwycięstwo nad turecką flotą. W grudniu 1791 roku zawarto pokój, który przyznawał Rosji Krym i Kubań; rosyjsko-turecka granica ustalona została na Dniestrze; utworzono rosyjski protektorat nad Gruzją. [Ogonowskaja, s. 348]

Litwa, Lietuva. W 1697 roku na Litwie wprowadzono język polski jako urzędowy w miejsce dotychczas obowiązującego języka ruskiego. Konstytucja 3 Maja (1791 rok) zniósła całkowicie odrębność obu państw. Konstytucja 3 Maja wprowadziła Wspólny skarb, wojsko i urzędy dla Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wkrótce jednak trzeci rozbiór Polski doprowadził do podziału ziem litewskich: tereny położone po lewej stronie Niemna zajęły Prusy, stronę prawobrzeżną Rosja.

rok 1789:

rok 1788:

Murom. Od 1778 roku uzyskał prawa miejskie. Przebudowywany w 1788 roku, uzyskał regularną zabudowę.

rok 1787:

W 1787 roku feldmarszałek książę Grigorij Potiomkin (żył w latach 1739—1791), gubernator Nowej Rosji, zorganizował dla carycy Katarzyny i jej dworu przejażdżkę w dół Dniepru. Celem tego przedsięwzięcia było pokazanie, jak wielki sukces książę odniósł w dziele kolonizacji prowincji świeżo wydartej Turkom osmańskim. Aby ów cel osiągnąć, Potiomkin zmontował kilka przenośnych „wioszek” rozmieszczonych w strategicznych punktach wzdłuż brzegu rzeki. Gdy tylko cesarska łódź pojawiała się w polu widzenia, ludzie Potiomkina, przebrani za beztroskich wieśniaków, zaczęli wznosić radosne okrzyki na cześć carycy i towarzyszących jej zagranicznych ambasadorów. Potem, gdy tylko łódź zniknęła za zakrętem, szybko ściągali czapki i rubachy, sprawnie demontowali dekoracje i przez noc ustawiali je na nowo, nieco dalej w dół rzeki. Ponieważ Potiomkin był w tym czasie kochankiem Katarzyny, nie sposób uwierzyć, aby caryca nie wiedziała o tej sztuczce. Nabijano w butelkę głównie owych zagranicznych ambasadorów. [Davies, s. 703]

rok 1785:

Katarzyna II, w 1785 roku ogłosiła przywilej zasadniczy dla szlachty i przywilej dla miast. Wszystkie nowe przepisy w niczym nie ograniczały absolutnej władzy monarszej.

W 1785 roku Katarzyna wydała tzw. przywilej zasadniczy (żałowannaja gramota), największe osiągnięcie szlachty i jednocześnie punkt kulminacyjny w rozwoju rosyjskiej monarchii szlacheckiej. Szlachta otrzymywała ten przywilej bez względu na narodowość, a więc także szlachta polska na terenach przyłączonych do Rosji po pierwszym rozbiore, a potem i na innych, oraz niemiecka w prowincjach nadbałtyckich. [Bazyłow, t. 1, s. 349]

Karta swobód szlacheckich (1785 rok), która była potwierdzeniem wcześniejszego dekretu przyznającego ograniczone prawa sejmikom szlacheckim i samorządom w prowincjach, stanowiła uzupełnienie tabeli rang; rozluźniono też dawne ograniczenia dotyczące sprzedaży chłopów poddanych jako części majątku. Ostatecznie powstał kompromis: twór na wpół stary i na wpół nowy; hybryda stopniowo zwiększająca zależność monarchii autokratycznej od szlachty w służbie państwowej, będącej jej własnym wytworem, w sytuacji, w której szlachta nie mogła przekazać centralnemu ośrodkowi zarządzania władzy, jaką sprawowała nad masami ludzkimi w poszczególnych prowincjach. „W sposób paradoksalny, upierając się przy zasadzie monopolu władzy politycznej, rosyjscy autokraci zapewnili sobie władzę mniej skuteczną od władzy królów w monarchiach konstytucyjnych na Zachodzie”. Stara moskiewska tyrania była przynajmniej konsekwentna. Nowe imperium rosyjskie kryło w sobie zalążki samozagłady. [Davies, s. 700-701]

Wołgograd, do 1925 roku Carycyn. Pod koniec XVIII wieku, po zdobyciu przez Rosjan chanatu krymskiego (1785 rok) i Kubania, Carycyn utracił znaczenie strategiczne.

rok 1784:

W 1784 roku ustanowiono podstawy dla rosyjskiego osadnictwa na Alasce. Na przestrzeni stu lat Rosyjskie Imperium powiększało swoje terytorium zajmując sąsiednie ziemie. Pod koniec XVIII wieku rozpoczęło się zasiedlanie przez Rosjan amerykańskiego kontynentu. [Ogonowska, s. 347]

W 1783 roku zawarto Gieorgijewski Traktat. Rosja i Wschodnia Gruzja zawarły umowę, w myśl której Wschodnia Gruzja przeszła pod protektorat Rosji, gwarantujący nietykalność gruzińskim ziemiom, władzę cara [Gruzji] i jego potomków; w zamian Gruzja zrzekała się samodzielnej zewnętrznej polityki. Car Gruzji Iraklij II w 1784 roku złożył rosyjskiej carycy przysięgę na wierność. [Ogonowska, s. 347]

Władykaukaz, Dzaudżykau, miasto w azjatyckiej części, założony w 1784 roku, rosyjska twierdza na Gruzjińskiej Drodze Wojennej. Rosyjska kolonizacja wybrzeży Morza Czarnego. W roku 1784 Rosja założyła miasto Symferopol na Krymie. Ponadto miasto Sewastopol obok starożytnego Chersones na Krymie.

rok 1783:

...ekspansja Rosji postępowała nieubłaganie. Kraj, który już posiadał więcej ziemi, niż był w stanie skutecznie wykorzystać, wciąż zaspokajał swój nienasycony apetyt. Na zachodzie Rosja pochłonęła większą część królestwa Szwecji i Finlandii oraz Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Na południu – poczynając od Azowa (1696 rok) – połączyła wszystkie włości tureckie na wybrzeżu Morza Czarnego i na Krymie (1783 rok), po czym ruszyła przeciwko Persji, Kaukazowi i Azji Środkowej. Na wschodzie, przeszedłszy przez Syberię ku wybrzeżom Pacyfiku, zaczęła po roku 1740 eksploatację wybrzeży Alaski, gdzie w roku 1784 powstała stała osada na wyspie Kodiak.

Szukając racjonalnych wyjaśnień ekspansji Rosji, historycy rosyjscy mówili o „zadaniach narodowych” i „skupianiu ziem”. Jednak w rzeczywistości Rosja i jej władcy cierpieli na nałóg podbojów terytorialnych. Ich głód ziemi był objawem patologicznego stanu wynikłego z kolosalnej nieudolności i tradycji militarystycznych. Jakaś wielka ironia tkwi w tym, że największy kraj na świecie potrzebował coraz większego dopływu ziem i ludzi do zrównoważenia własnego poczucia niepewności, do przeprowadzania operacji, jakich inni dokonywali, używając o wiele mniejszych środków, do wynagradzania przerośniętej maszyny, która stała na straży tronu Romanowów. Był to krańcowy przypadek *bulimia politica*, „psiego głodu”, potężnej terytorialnej opasłości organizmu, który mógł się utrzymać przy życiu, tylko pożerając coraz większe porcje wyrwane z ciała sąsiadów. Każdy rosyjski urzędnik, któremu udało się zrobić karierę, potrzebował majątku utrzymywanego przez setki lub tysiące chłopów poddanych, żeby móc zapewnić swojej rodzinie przyjęty w jego kręgach styl życia. [Davies, s. 701]

[Teza o głodzie ziemi jest zbyt abstrakcyjna, bezzasadnie w gruncie rzeczy usprawiedliwiająca Rosję, niemająca wiele wspólnego z rzeczywistymi powodami rosyjskich podbojów. Każde podbite przez Rosję państwo, każde zawładnięte terytorium przynosiło Rosji i jej władcom krociowe zyski. Syberia i cała Północna Azja od początku jej zawładnięcia dawała i do dziś nadal daje Rosji olbrzymie bogactwa naturalne, których intensywna eksploatacja stanowiła i stanowi o wielkich zyskach finansowych Rosji w całej jej historii.

Zawładnięcie innymi państwami, innymi narodami było dla Rosji źródłem wszelakich dóbr pozwalających na realizację dalszych podbojów, umożliwiających spełnianie najbardziej niesamowitych zachcianek i planów. Każdy z osobna Rosjanin osadzony na zdobytym terytorium czuł tak miły smak władzy wobec miejscowej, podbitej ludności – mógł do woli grabić, poniżać, niszczyć, pluć w twarz, zabijać – cóż to za wspianiała i niesamowita możliwość realizowania najniższych osobniczych instynktów w imię Wielkiej Rosji.

Wszystko, co podbite, wszystko inne, musiało stawać się Rosją. Od wiary i sumienia poczynając, poprzez język, nazwy, urzędy, aż do najdrobniejszych spraw życia jednostki człowieczej – wszystko musiało stawać się Rosją, było russyfikowane, niszczone każdą nadzieję, krwawo tłumiono każdy rodzaj buntu czy oporu – poczynając od dzieci w szkole na rosyjskiej lekcji, po powstania narodowe.

Wszystko było własnością Rosji. Dla Rosji przez stulecia musieli pracować zesłańcy liczeni w milionach. Za Rosję musiały walczyć podbite narody, zdobywać dla Rosji nowe terytoria.

Bez wahania wcielano do armii rosyjskiej obywateli każdego podbitego narodu i pędzono na zagładę. Nawet mój pradziadek przez dwadzieścia lat musiał walczyć za cara, za Rosję w Mandżurii. A i ja noszę piętno Rosji. Wyrugowano łacinę, wyrugowano francuski, a uczono rosyjskiego, russyfikowano nas. Moja babcia, jak coś liczyła, to musiała po rusku. Czyż można się dziwić, że postanowiłem rozprawić się z Rosją?

To nie głód ziemi, to specyficzna forma życia Rosji i Rosjan – pasożytnicza].

Ukraina, Ukrajina. W 1775 roku cesarzowa Katarzyna II zmusiła ostatniego hetmana kozackiego K. Razumowskiego do zrzeczenia się buławy, zniosła wojsko kozackie i zlikwidowała centrum wojskowe kozaczyzny — Nową Sicz. W 1783 roku Kozaków przypisano do ziemi, a Ukrainę oficjalnie wcielono do Rosji.

Krymski Chanat, państwo tatarskie powstałe w 1443 roku z czarnomorskiej posiadłości Złotej Ordy; był wasalem Turcji, w XV–XVII wieku prowadził częste najazdy na Polskę; w 1783 roku został przyłączony siłą armii do Rosji.

Krymski chanat. W XVIII wieku, gdy o wpływy w Chanacie Krymskim walczyły Turcja i Rosja, nastąpiło dalsze zbliżenie polsko-tatarskie. Po wojnie Rosji z Turcją (lata 1768—1774) Chanat Krymski po krótkim okresie rzekomej niezależności stał się częścią państwa carów (1783 rok) i stanowił gubernię taurydzką (Tauryda).

W 1783 roku nastąpiło przyłączenie Krymu do Rosji. Zadanie to zlecono Potiomkinowi, który zmusił do ustąpienia ostatniego chana i wprowadził wojska rosyjskie na Krym. Aneksja objęła nie tylko sam Półwysep Krymski, lecz oczywiście także należące przedtem do chanatu obszary po północnej i wschodniej stronie Morza Azowskiego oraz nad Morzem Czarnym, od Perekopu prawie do ujścia Dniepru. Zaraz potem powstała na terenie Krymu gubernia taurydzka (Tauryda), a kierownictwo jej objął Potiomkin, który z niezwykłą energią i szybkością przeprowadził akcję kolonizacyjną. Katarzyna hojnie rozdawała nowe ziemie, a Potiomkin ściągał tam dziesiątki tysięcy chłopów z guberni centralnych [...] szybki wzrost zaludnienia przyczynił się do poważnego ożywienia gospodarczego na tych terenach; wyrażało się ono w rozwoju stosunków handlowych, w pojawieniu się floty rosyjskiej na Morzu Czarnym i w procesie powstawania miast. [Bazyłow, t. 1, s. 352-353]

rok 1782:

Tomsk, miasto obwodowe w azjatyckiej części, w 1782 roku otrzymał prawa miejskie.

Omsk, miasto w azjatyckiej części. Prawa miejskie otrzymał w 1782 roku. Orenburg, Orienburg — stolica namiestnictwa uralskiego od 1782 roku.

rok 1780:

Symbirsk. Prawa miejskie od 1780 roku i nazwa Symbirsk. Saratow, od 1780 roku stolica namiestnictwa.

Perm, Piern' w 1780 roku zmieniono nazwę miasta powstałego wokół huty miedzi.

Opowieść o broniącej się w XVIII wieku przed Rosją Dżungarii

Znacznie bardziej skomplikowana sytuacja [w porównaniu z granicą z Chinami] kształtowała się na południowej granicy z Dżungarią oraz posiadłościami Kirgiz-Kajsaków. Były to przecież obszary stepowe, na których trudno było wytyczyć granicę. W dodatku koczujące tam ludy pasterskie: Kałmucy, Kirgizi i Tatarzy, były formalnie zależne od Rosji, lecz to im nie przeszkadzało ciągle urządzać napadów na osadników rosyjskich, zabierać im dobytek i niszczyć siedziby. W 1700 roku Kałmucy podeszli pod Kuźnieck grabiąc i paląc wokół. Nieliczny garnizon twierdzy bronił się resztkami sił i byłby zapewne nie wytrzymał naporu oblegających, gdyby nie pomoc 100 Kozaków przybyłych w porę z odsieczą. Napady te, organizowane zwykle letnią porą w czasie prac polowych, były szczególnie niebezpieczne i rujnujące. Dlatego też w 1701 roku rząd wydał polecenie, by wszyscy chłopcy mieszkający na linii południowej, graniczącej z posiadłościami kałmuckimi i baszkirskimi, posiadali broń [...]

Dynastia Romanowów

Celem utrzymania poddanych ludów w posłuszeństwie wobec Rosji postanowiono wybudować w górnym biegu Jeniseju ostróg Abakan. Z myślą o bardziej trwałym zabezpieczeniu granicy w Stepach Barabińskich, najbardziej narażonych na napady nomadów, rząd przystąpił do zakładania linii umocnień składającej się z ostrogów i twierdz ze stałymi załogami wojskowymi lub kozackimi. W 1709 roku wybudowano twierdzę Bijsk dla ochrony guberni tomskiej, cztery lata później nad Obem założono gródek Czauski, przemianowany sto lat później w miasto Koływań.

Dalsze próby umocnienia stepowego odcinka granicy na Syberii wiążą się z akcją [...wydobycia złota]. Otóż w 1713 roku gubernator Syberii [...] przekazał do stolicy wiadomość o wydobywaniu złota w pobliżu kałmuckiego miasteczka Erketi nad Syr-Darią. Gdy tylko ta wieść dotarła do Piotra I, któremu bardzo były potrzebne pieniądze na dalsze prowadzenie wojny północnej, wysłał na Syberię Buchholtza z poleceniem skompletowania w Tobolsku oddziału wojskowego i wyruszenia w step na poszukiwanie owego złota. Buchholtz wykonał polecenie cara, zwerbował liczny, prawie trzytysięczny oddział i w 1715 roku ruszył na łodziach w górę Irtysza. Po przybyciu nad jezioro Jamysz Buchholtz zgodnie z poleceniem cara wybudował nad jego brzegiem twierdzę Jamyszewską.

Pojawienie się Rosjan w tych stronach zatrwożyło władców dzungarskich, którzy wysłali pod twierdzę znaczne oddziały zbrojne. Mimo wielokrotnej przewagi liczebnej nie udało im się zdobyć twierdzy, zaczęli więc ją oblegać, licząc, że głód zmusi Rosjan do poddania się. Tymczasem wśród obleżonych zaczęły szerzyć się choroby. Buchholtz zmuszony był więc opuścić twierdzę, niszcząc ją uprzednio i zabierając działa oraz amunicję na łodzi, którymi popłynął w dół Irtysza. W odległości kilkuset wiorst [1 wiorsta = 1066,8 m] od jeziora Jamysz zbudował w 1716 roku drugą twierdzę – Omsk – przy ujściu rzeki Om do Irtysza [...]

W 1718 roku Rosjanie zakładają nową twierdzę Semipałatyńsk, nazwaną tak z powodu 7 ceglanych budowli wchodzących w skład twierdzy pozostawionej jeszcze przez chana dzungarskiego. Głównym zadaniem tego umocnienia było zabezpieczenie drogi do jeziora Jamysz, dokąd przybywali Rosjanie po sól, którą wydobywano ze słonej wody jeziora. Ponadto Semipałatyńsk stał się wkrótce centralnym punktem handlu wymiennego z południowymi ludami. Dwa lata później, w 1720 roku, Rosjanie zbudowali jeszcze jedną twierdzę nad Irtyszem – Ust’Kamieniogorsk. Owe twierdze stanowiły główne punkty oparcia dla linii umocnień zabezpieczającej południową granicę Syberii.

Do budowy tej linii rząd przystąpił w latach trzydziestych XVIII wieku. Pierwsza najstarsza linia, zwana iszymską, biegła między Tobołem a Irtyszem. W jej skład wchodziło 60 umocnionych miejscowości. W połowie XVIII wieku ulepszono ją poprzez wybudowanie 10 nowych twierdz z 16 redutami. W 1755 roku w twierdzach tych zakwaterowano dwa pułki piechoty. Największą twierdzą na tej linii był Pietropawłowski. Wybudowany w 1752 roku nad Irtyszem, otoczony podwójnym częstokołem i wałem z rowem, spełniał rolę głównego arsenału w tym rejonie. Na wschód od Pietropawłowska znajdowały się 4 twierdze, na zachód zaś – 6. W każdej twierdzy mieściły się zwykle koszary dla garnizonu, magazyny oraz cerkiew. [...]

Do twierdz nadgranicznych skierowano kilka pułków piechoty, przystąpiono również do budowy nowych linii umocnień. Aby zapewnić bezpieczeństwo zakładom przemysłowym na Ałtaju, rozpoczęto w 1759 roku budowę linii [umocnień] koływańsko-kuźnieckiej. Biegła ona od Ust’-Kamieniogorska do Kuźniecka. W latach sześćdziesiątych linię umocnień w tym rejonie przesunięto nieco na południe, tworząc linię nowokoływańsko-kuźniecką, wreszcie w latach osiemdziesiątych XVIII wieku założono linię buchtarmińską od Ust’-Kamieniogarska do rzeki Buchtarmy. [... Ale wówczas Dżungaria znikła, której resztki wchłonęły Chiny].

[Łukawski, s. 120-122]

rok 1779:

1066

1779 rubel

rok 1778:

1778 – 5 kopiejek Syberia

1778 – 10 rubli rok

1777:

1777 2 kopiejki Syberia

1777 – poltinta

Aleksandrow, miasto w europejskiej części. Prawa miejskie miasto uzyskało w 1778 roku.

Rosyjska kolonizacja wybrzeży Morza Czarnego. W roku 1778 Rosja założyła miasto Chersoń w pobliżu ujścia Dniepru do Morza Czarnego.

Katarzyna II miała jeszcze jedno dodatkowe zmartwienie [...] w 1772 roku, wystąpiła za granicą pretendentka – „księżna Elżbieta Tarakanowa”, podająca się za córkę cesarzowej Elżbiety i Aleksego Razumowskiego. Upoważniony do załatwienia tej sprawy za wszelką cenę, Aleksey Orłow udał się do Włoch, gdzie przebywała Tarakanowa, potrafił zwabić ją

na swój statek (1775 rok) i przywieźć do Petersburga; zamknięto ją natychmiast w twierdzy Pietropawłowskiej, gdzie miała bardzo szybko umrzeć na gruźlicę; istnieje jeszcze inna wersja jej śmierci (spopularyzowana przez malarza Konstantego Flawickiego obrazem „Księżna Taranowa”, 1864 rok) – że zginęła zatopiona w swojej celi we wrześniu 1777 roku podczas strasznej powodzi. [Bazyłow, t. 1, s. 350]

Dynastia Romanowów

Tarakanowa w więzieniu – Konstanty Flawicki

rok 1776:

Psków, Pskow. Od 1776 roku stolica guberni.

rok 1775:

W 1775 roku wydano nową ustawę o guberniach, które zanadto różniły się między sobą pod względem obszaru, zaludnienia, warunków geograficznych itd. Przyjąwszy w nowym układzie liczbę ludności jako główne kryterium, podzielono kraj na 50 guberni; każda liczyła około 300-400 tysięcy mieszkańców i dzieliła się na powiaty (20-30 tysięcy ludzi). [Bazyłow, t. 1, s. 348]

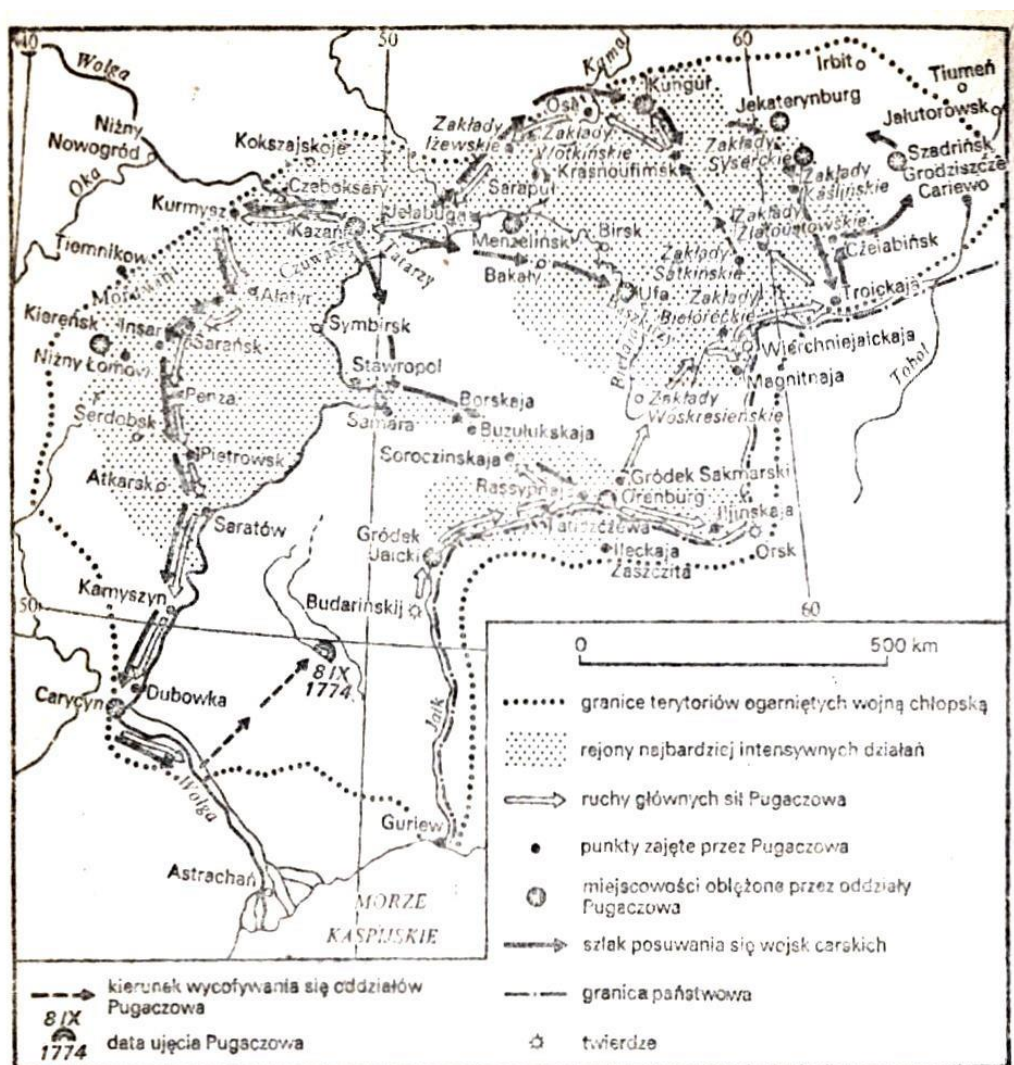
Ukraina, Ukrajina. Po rozbiorach Polski Kijowszczyzna, Braclawszczyzna, Podole i Wołyń znalazły się w imperium rosyjskim, a dawna Ruś Czerwona (Galicja Wschodnia) w granicach monarchii habsburskiej (której Turcja w 1775 roku musiała odstąpić też Bukowinę). Ukrainę włączoną do Rosji poddano intensywnej rusyfikacji; Austria stosowała liberalniejszą politykę kulturalną i narodową w Galicji (gdzie Polacy utrzymali przewagę w życiu gospodarczo-kulturalnym, co stanowiło źródło późniejszych konfliktów z Ukraińcami). Ukraina. Kozacką zaporoską Sicz, leżącą na jednej z wysp na Dnieprze, armia rosyjska zniszczyła w roku 1775.

[Davies, s. 83]

Za panowania Katarzyny II Rosja stała się widownią największego w swoich dziejach ruchu antyfeudalnego – wielkiej wojny chłopskiej (lata 1773—1775), która ogarnęła całe środkowe i dolne Powołże oraz tereny położone na wschód i północny wschód od Wołgi, między Jaikiem, Górą Uralskimi i Kamą. W powstaniu wzięli udział chłopcy i robotnicy z manufaktur uralskich, Rosjanie i ludność nierosyjska – Baszkirzy, Tatarzy, Czuwasze i Kałmucy.

[Bazyłow, t. 1, s. 345]

Orenburg, Orenburg. W latach 1773—1775 bezskutecznie oblegany przez J.I. Pugaczowa.

Powstanie Pugaczowa (Wojna chłopska 1773 - 1775)

Bazyłow, t. 1, s. 346

Jemielian Iwanowicz Pugaczow (żył w latach 1742—1775) był Kozakiem, właścicielem niewielkiej posiadłości ziemskiej i oficerem-weteranem. Spędził całe lata, wędrując od jednego klasztoru starowierców do drugiego, gromadząc w

sercu gorycz i poczucie krzywdy. W roku 1773 wznosił sztandar nad rzeką Jaik (Ural), na samej granicy Europy; obwołał się carem Piotrem III i przyrzekł chłopom wyzwolenie. We wszystkich prowincjach nadwołżańskich dołączyły do niego setki tysięcy ludzi. Uznali go chłopci, Kozacy, nawet nomadzi – Baszkirzy i Kazachowie [i Marijczycy]. Z braku koordynacji zwolennicy Pugaczowa przekształcili się w rozszalałe bandy.

Z początku caryca zlekceważyła „*l'affaire du Marquis de Pugachev*”, wyznaczając za jego głowę umiarkowaną cenę 500 rubli. Ale wkrótce cena podskoczyła do 28 tysięcy. Był taki moment, kiedy w jego rękach znalazły się wszystkie nadwołżańskie twierdze. Pugaczow obrócił Kazań w kupę popiołu, wycinając w pień wszystkich, którzy stawiali opór. Utrzymywał groteskowy dwór, naśladujący *entourage* zamordowanego męża Katarzyny. Kres nadszedł po dwóch latach rzezi, kiedy oddziały Pugaczowa zostały okrążone w Carycynie. Pugaczowa sprowadzono do Moskwy i poćwiartowano. [Davies, s. 629]

Twer, miasto obwodowe w Rosji. Od 1775 roku stolica guberni, centrum handlu zbożem, bydłem i skórami.

rok

1774:

W polityce zagranicznej Katarzyna II dążyła do zdobyczy terytorialnych na południu i zachodzie kraju. W wyniku zwycięskich dla Rosji wojen z Turcją (1768—1774 i 1787—1792) i traktatów pokojowych podpisanych w Belgradzie, Kuczuk-Kainardzi i Jassach, pod panowaniem rosyjskim znalazło się całe północne wybrzeże Morza Czarnego.

Mołdawia, Moldova, niewielkie państwo położone w Europie, na północ od Morza Czarnego. Po klęsce poniesionej przez Turków w bitwie pod Wiedniem (wiedeńska odsiecz) Mołdawię starały się podporządkować sobie Polska i Austria. Dążąc do uniezależnienia się od Turcji Mołdawia zwróciła się w kierunku Rosji. W 1774 roku we władanie Austrii przeszła Bukowina.

Wołżańscy Niemcy, Wolgadeutsche, najstarsza grupa kolonistów niemieckich, przybyłych do Rosji głównie z Nadrenii, Hesji, Palatynatu, Alzacji, Holandii i Szwajcarii w latach 1763—1774, osiadłych na obu brzegach Wołgi w guberniach Saratow i Samara. 75% tej populacji stanowili protestanci.

[...] traktat pokojowy z Küczük Kajnardży (1774 rok) przyznawał carowi protektorat nad wszystkimi chrześcijanami poddanymi sułtana oraz przywileje handlowe na terenie Imperium Osmańskiego, [...] [Davies, s. 689]

Zwycięskie wojny Rosji – Katarzyna II – z Turkami (lata 1768—1774) otworzyły Rosji szeroki dostęp do Morza Czarnego.

Rosyjska kolonizacja wybrzeży Morza Czarnego. W roku 1774 Rosja założyła miasto Kercz (obok starożytnego Panticapeum) nad cieśniną między Morzem Azowskim i Morzem Czarnym. Ponadto miasto Jekaterynosław (Dniepropietrowsk, Kudak) nad Dnieprem.

Taganrog, miasto w europejskiej części. Od 1774 roku ostatecznie w granicach Rosji. W 1775 roku otrzymał prawa miejskie.

Dwa księstwa rumuńskie – Mołdawia i Wołoszczyzna – były pod okupacją rosyjską w latach 1769—1774.

Osetia od połowy XVIII wieku pod protektoratem rosyjskim. W 1774 roku wcielona do Rosji.

rok

1773:

W 1773 roku stanął na czele buntującego się kozactwa jaickiego Jemelian Pugaczow. Był to Kozak doński, który brał udział w wojnie siedmioletniej i tureckiej, potem przejściowo zwolniony z powodu kontuzji nie wrócił już do szeregów. Ukrywał się w różnych miejscach, lecz w 1772 roku aresztowano go i osadzono w Kazaniu. W rok później uciekł z więzienia i przybył nad [rzekę] Jaik, podając się za cara Piotra III, który cudem miał uniknąć losu zgotowanego mu w 1762 roku przez małżonkę i spiskowców.

Jeszcze raz zatem w historii Rosji wystąpił Samozwaniec [...] Pugaczow przybrał imię Piotra III, ażeby poruszyć masy, które skłonne były uwierzyć we wszystko, byle tylko uwolnić się od ucisku. Znając dobrze nastroje Pugaczow orientował się, że może to mu zapewnić popularność, i wcale się nie zawiódł. W ciągu bardzo krótkiego czasu liczebność szczyptych początkowo oddziałów znacznie wzrosła [...] [Bazyłow, t. 1, s. 347]

rok**1772:**

Pierwszy rozbiór Polski – Zabór rosyjski obejmował: ziemie Polski na północ od Dźwiny z miastami: Marienhaus, Rzeżyca, Siebież, Newel, Dyneburg, Dryssa, Połock; ziemie Polski na południe od Dźwiny po ujście rzeki Soż do Dniepru z miastami: Witebsk, Orsza, Mścisław, Mohylew, Klimowicze, Czeczersk, Homel. [z mapy 93]

Rosyjski zabór, ziemie polskie włączone do Rosji w wyniku trzech rozbiorów: lata 1772, 1793, 1795. W I rozbiorze Rosja zajęła: polskie Inflanty, północną część województwa połockiego oraz województwa: witebskie, mścislawskie i południowo-wschodnią część mińskiego (około 92 tysiące km²).

Łotwa, Latvija. Od 1721 roku Inflanty szwedzkie, a od 1772 roku Inflanty polskie (tzw. Latgalia ze stolicą w Dyneburgu) znalazły się w rękach rosyjskich. Zamieszkujący te ziemie Łotyśze, związani z kulturą niemiecką, dążyli do uzyskania autonomii w ramach imperium rosyjskiego.

Inflanty, Livland kraina historyczna nad Zatoką Ryską, obecnie na terenie Estonii i Łotwy; w XIII wieku powstał tu zakon kawalerów mieczowych; w XVI wieku były obiektem rywalizacji Danii, Szwecji, Moskwy i Polski; po sekularyzacji Zakonu w 1561 roku południowa część (Kurlandia i Semigalia) stała się lennem Polski i Litwy, pozostała część została włączona do Rzeczypospolitej Polskiej, po 1660 roku północno-zachodnia część należała do Szwecji, w 1721 roku do Rosji; reszta została przyłączona do Rosji w 1772 roku. Rosja w 1802 roku wcieliła je do guberni witebskiej.

Ukraina, Ukrajina. Pierwszy rozbiór Polski (1772 rok) odciął na rzecz Austrii olbrzymią połąć Polski, nazywaną odtąd Galicją, w tym także ziemie Ukrainy zachodniej.

rok**1771:**

Barnaул, miasto w azjatyckiej części. Prawa miejskie od 1771 roku.

rok**1770:**

Rosyjska kolonizacja wybrzeży Morza Czarnego. W roku 1770 Rosja założyła miasto Zaporozże nad Dnieprem.

rok**1769:**

W roku 1769 rosyjska flota wysłana na Morze Śródziemne przeciwko Turkom była dla Grecji obietnicą wyzwolenia. Ważnym krokiem stało się rozszerzenie na Grecję rosyjskich przywilejów handlowych. [Davies, s. 689]

Rosyjska kolonizacja wybrzeży Morza Czarnego. W roku 1769 Rosja założyła miasto Jekaterynodar (obecnie Krasnodar) na południowym Kaukazie.

Beniowski Maurycy August (żył w latach 1746—1786), szlachcic pochodzenia węgierskiego, żołnierz, podróżnik, autor tłumaczonych na wiele języków, głośnych pamiętników. W 1767 roku jako podporucznik opuścił Węgry i udał się na Spisz. W 1768 roku przybył do Krakowa i brał udział w konfederacji barskiej. Dostał się do niewoli rosyjskiej i w 1770 roku został deportowany do Bolszerecka na Kamczatce. Tu zorganizował spisek, w którego wyniku zesłańcy opanowali miasto. Beniowski opuścił Kamczatkę na statku skarbowym i we wrześniu 1771 roku przyплыł do Makau, osady portugalskiej na wybrzeżu chińskim, niedaleko Kantonu.

rok
1768:

O istotę rzeczy [przeobrażeń politycznych i społecznych Rosji] bardziej dbała Katarzyna II [w odróżnieniu od Piotra I]. I tym razem – mimo oświeconej retoryki – nie było żadnego manipulowania przy fundamentach autokracji czy ustroju pańszczyźnianego. Ale słynna instrukcja dla komisji legislacyjnej (1766—1768), zmierzająca do utworzenia nowoczesnego kodeksu prawnego, podobnie jak centralistyczne i „rusyfikacyjne” tendencje w zarządzaniu prowincjami, a przede wszystkim przyjęcie zasady „wolności szlachty”, wprowadziły trwałe zmiany ustrojowe. [Davies, s. 700]

rok
1767:

Należyte usprawnienie systemu administrowania rozległym państwem i sądownictwa wymagało poważnych zmian w zakresie ustawodawstwa, bardzo skomplikowanego i w znacznej mierze przestarzałego, gdy się zważy, że ostatni kodeks praw wprowadzono jeszcze w 1649 roku. W sądach i różnych innych organach państwowych łapownictwo i przekupstwo kwitły w najlepsze, a wiele spraw przewlekano w nieskończoność. Z końcem 1766 roku ukazał się dekret zapowiadający zwołanie specjalnej Komisji, która miała zająć się ułożeniem projektu nowego kodeksu praw. W skład Komisji wchodziło 565 członków: przedstawiciele najwyższych instytucji państwowych oraz pochodzący z wyboru delegaci szlachty, miast, chłopów państwowych i innych grup ludności, wyjąwszy chłopów poddanych. Wszyscy wybrani członkowie Komisji mieli obowiązek przywiezienia z sobą instrukcji (*nakazów*) od swoich wyborców z dokładnym wyszczególnieniem wszelkich postulatów terenowych i środowiskowych. W połowie 1767 roku nastąpiło w Moskwie, na Kremlu, uroczyste otwarcie pierwszego posiedzenia Komisji; prace rozpoczęto od wysłuchania instrukcji generalnej, ułożonej przez samą carową.

Układając tę instrukcję (tzw. *Nakaz*, *Wielikij nakaz*) Katarzyna pomieszała trochę rzeczywiste potrzeby kraju ze swoimi pseudofilozoficznymi urojeniami. Opierając się na dzieło Monteskiusza *O duchu praw* i na wydanym w 1764 roku traktacie współczesnego prawnika włoskiego Cezarego Beccarii pt. *O przestępstwach i karach*, Katarzyna chciała sprecyzować obowiązujące Komisję wytyczne. Nie krępowała się przy tym ani względami na jakąś samodzielność opracowania, ani na objętość tekstu, który zawierał aż 655 artykułów, w 22 rozdziałach. Sądziła, że potrafi stworzyć pozory władczyni rzeczywiście „oświeconej”, rozumiejącej nowe prądy filozoficzne i umiejącej twórczo je stosować w praktyce, niepragnącej niczego innego, tylko zapewnienia swoim poddanym szczęścia i dobrobytu. Stąd mnóstwo bombastycznych sformułowań bez pokrycia, np. że władza musi opierać się na prawie, że wszyscy obywatele są wolni i równi, że należy realizować takie postulaty, jak tolerancja religijna czy zakaz stosowania tortur i jak najbardziej ograniczać wyroki śmierci.

W Rosji było właśnie odwrotnie. O dobrobyt i szczęście znacznej większości poddanych nikt nie dbał, a najmniej carowa; o „wolności i równości” obywatele trudno mówić, gdy się zważy, że w tym *Nakazie* chłopów poddanych nazywa się niewolnikami (rabami) i poświęca się im tylko bardzo ogólnikową sugestią o potrzebie jakiegoś polepszenia ich warunków bytowych. Tortury stosowano, wyroki śmierci wydawano i wykonywano. Może z tolerancją religijną wyglądało to trochę lepiej, lecz tylko wtedy, już nie później. Narzucając się w każdym niemal zdaniu *Nakazu* ze swoim pseudohumanitarnym moralizatorstwem, Katarzyna dowodzi jednocześnie, że w Rosji może istnieć tylko system rządów samowładnych, m. in. dlatego, że kraj jest bardzo rozległy i zróżnicowany w swoich poszczególnych częściach.

Nawet tak mętne i obłudne wywody wzbudziły niemałe przerażenie w kręgach pewnych osób z dworu, które przed zwołaniem Komisji zaznajomiono z treścią *Nakazu*, i w rezultacie Katarzyna znacznie skróciła jego tekst; w tym właśnie skróconym brzmieniu usłyszeli go członkowie Komisji. [...]

Instrukcje terenowe także czytano w Komisji i dyskutowano nad nimi, trzeba nawet przyznać, że dość otwarcie. Najdalej szły żądania szlachty, niejednolite zresztą. Wysunięto m. in. projekt ustawowego oddzielenia szlachty dziedzicznej od nowej, pochodzącej z awansu i domagano się, żeby tę nową pozbawić prawa władania „duszami”. Z kolei delegaci kozaccy domagali się właśnie przyznania im tego prawa, tak samo kupcy, którzy w dodatku żądali wyłącznie dla siebie prawa zajmowania się przemysłem i handlem. Chłopi skarżyli się na ucisk, niesprawiedliwe sądownictwo i odbieranie im ziemi. Spory stawały się coraz gorętsze, tak że Komisję przeniesiono do Petersburga i zaprzestano zwoływania zebrań plenarnych. Przez cały jeszcze rok 1768 trwały obrady, ale już tylko w podkomisjach; rząd czekał na okazję, żeby się od tej uciążliwej dla niego instytucji uwolnić. Po wybuchu wojny z Turcją zawieszono prace na czas nieokreślony, choć poszczególne podkomisje działały jeszcze przez kilka lat. Główne znaczenie Komisji polega na tym, że zostało po niej mnóstwo cennych materiałów informacyjnych, umożliwiających dokładne wejście w ówczesne stosunki społeczne i gospodarcze imperium rosyjskiego. [Bazyłow, t. 1, s. 340-341]

W 1767 roku [...] wydano dekret zabraniający chłopom wnoszenia jakichkolwiek skarg przeciw swoim panom, pod groźbą katorgi i to „wiecznej”, oraz uprzedniej kary knuta. [Bazyłow, t. 1, s. 340]

Mimo że państwo carycy Katarzyny rozciągało się nieprzerwanie przez Azję aż po Amerykę Północną, w 1767 roku władczyni Rosji oświadczyła kategorycznie, że „Rosja jest państwem europejskim”. [Davies, s. 35]

rok 1765:

W styczniu 1765 roku Katarzyna rozszerzyła do absurdu władzę osobistą obszarników, pozwalając im zsyłać chłopów na katorgę „na tak długi czas, jak długo będzie się ziemianom podobało”. Musiało przy tym w grę wchodzić

jakieś przewinienie, lecz można sobie wyobrazić, jak nieograniczone pole do samowoli otwierało się przed właścicielami poddanych „dusz”.

[Bazyłow, t. 1, s. 340]

W roku 1765 ambasadora rosyjskiego w Berlinie upoważniono do zaproszenia do Petersburga pewnego ślepego na jedno oko człowieka; kazano mu nie szczędzić kosztów. Leonhard Euler (1707—1783) zaproszenie przyjął pod warunkiem, że dostanie posadę dyrektora rosyjskiej imperatorskiej Akademii, ogromną pensję w wysokości 3000 rubli, rentę dla żony oraz wysokie stanowiska dla swoich czterech synów. Wszystkie warunki przyjęto bez wahania. Pięć lat wcześniej, kiedy rosyjskie wojsko zniszczyło posiadłość Eulera w Charlottenburgu, car wypłacił mu hojną rekompensatę. Euler był bowiem wybitnym matematycznym czarodziejem swojej epoki. [...]

Mówiono, że Euler „liczy z taką łatwością, z jaką inni ludzie oddychają i z jaką orły szybują w powietrzu”. [...] miał fenomenalną pamięć. [...] usiłowali go „podkupić” agenci Fryderyka Wielkiego. Był twórcą równie płodnym, jak oryginalnym. Napisał 886 prac naukowych i około 4000 listów, co daje przeciętną liczbę dwóch stronik druku dziennie przez pięćdziesiąt lat. Rosyjskie czasopismo „Commentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae” jeszcze 45 lat po śmierci Eulera drukowało jego zaległe artykuły. Odkrył niezliczoną masę twierdzeń, wynalazł metodę obliczania sinusów, odkrył długo poszukiwaną metodę numerycznego wyznaczania liczby π [π]; wysunął postulat o istnieniu liczb przestępnych. „Wzór Eulera” wykazuje powiązania między funkcją wykładniczą a funkcjami trygonometrycznymi: $e^{ix} = \cos x + i \sin x$

Dzięki prestiżowi Eulera Akademia Rosyjska znalazła się w głównym nurcie europejskiej nauki. Wybitna szkoła matematyków petersburskich istniała jeszcze długo po jego śmierci. Ale on sam niechętnie o niej mówił. Kiedy w Poczdamie matka Fryderyka Wielkiego zaczęła go na ten temat wypytywać, odparł: „Madame, tam wieszają tych, co mówią”.

[Davies, s. 643]

rok 1764:

Już na początku 1764 roku Katarzyna zapomniała o swoich poprzednich zapewnieniach, że dobra duchowne pozostaną nietknięte, i przeprowadziła ich sekularyzację. Państwo weszło w posiadanie znacznych terenów, na których znajdowało się ponad 900 tysięcy poddanych; administrowaniem tych posiadłości zajmować się miało nowo utworzone kolegium Ekonomii. Położenie chłopów stanowiących przedtem własność cerkwi czy klasztorów [...]

uległo dość istotnej zmianie na lepsze. Pozostawiono im użytkowane przez nich bezpośrednio grunty, a ucisk znacznie zelżał – cerkiew bowiem była eksploatatorem bezwzględny, administratorem zaś niefachowym i marnotrawnym, co podkreślono także w odnośnym manifeście Katarzyny.

W rezultacie sekularyzacji skarb państwa wziął na siebie utrzymanie instytucji cerkiewnych i klasztornych, których liczba zresztą od razu znacznie zmalała. [...]

[Bazyłow, t. 1, s. 339]

Katarzyna II w 1764 roku zniosła na Ukrainie władzę hetmanów.

Może największe niebezpieczeństwo przedstawiał znajdujący się w Szlisselburgu Iwan VI. W lipcu 1764 roku próbowano go uwolnić; na czele grupy wtajemniczonych żołnierzy stał młody (urodzony w 1740 roku) podporucznik Wasyl Mirowicz, jeden z oficerów pełniących służbę w twierdzy. Zamiar się nie powiódł, oficerowie straży wewnętrznej zabili więźnia i pochycili Mirowicza, później straconego. Na ogół interpretuje się tę przedziwną imprezę jako spisek, zawiązany w celu obalenia Katarzyny i wprowadzenia Iwana VI na tron. Wydaje się jednak bardzo wątpliwe, żeby 24-letni podporucznik mógł być inspiratorem i wykonawcą takiego przedsięwzięcia, tylko przy pomocy niewielkiej liczby żołnierzy. Cała sprawa należy do nie dających się już rozwiązać tajemnic, a Mirowicz raczej był ofiarą na ołtarzu innych celów niż autorem pomysłów.

[Bazyłow, t. 1, s. 336]

tobolskie i irkuckie namiestnicztwo

[Atlas – Historia Rosji XVIII wieku, s. 19]

W 1708 roku wprowadzono nowy podział kraju na gubernie. Cała Syberia łącznie z kilkoma powiatami Rosji europejskiej, a także Azji Środkowej, stanowiła jedną olbrzymią gubernię. W latach dwudziestych i trzydziestych

roku – zwycięstwo rosyjskich wojsk koło Kunersforf; wrzesień 1760 roku – wojska rosyjskie zdobyły Berlin; grudzień 1761 roku – zdobyto twierdzę Kolberg na Pomorzu.

Po śmierci Elżbiety Piotrowny wchodzący na tron Piotr III nie tylko zawarł pokój z Prusami, ale również zaczął przygotowywać się do wystąpienia po stronie Prus.

Katarzyna II sojusz z Prusami zerwała, lecz wojny nie wznowiła. Udział Rosji w siedmioletniej wojnie miał wielkie znaczenie: został położony koniec agresywnej polityce Prus w centralnej Europie. Rosja nie zdobyła żadnych terytoriów podczas wojny [no a Prusy Wschodnie?], jednak znacząco podniosła swój międzynarodowy autorytet, miała największą armię w Europie w połowie XVIII wieku; armia rosyjska nie niszczyła zabytków w Kenigsbergu i w Berlinie; przyjazne obchodzenie się z ludnością pruską [jeśli tak przyjazne jak w tym czasie w Polsce, to gratuluję], działalność dyplomatyczną itp. Europa przestała odnosić się do Rosjan jak do barbarzyńców. Rosję zaczęto widzieć jako siłę polityczną, ekonomiczną i kulturalną. [Ogonowskaja, s. 345-346]

[Nie mogę się nadziwić uwielbieniu Autorki do swojej Rosji – narody uciemiężone przez Rosję zupełnie inaczej myślały o swych prześladowcach].

Rosja była krajem słabo zaludnionym, liczyła tylko około 20 milionów mieszkańców, gdy Katarzyna wstępowała na tron. Liczba ta miała się niemal podwoić w ostatnim roku jej panowania, co nastąpiło w wyniku olbrzymich nabytków terytorialnych. [Bazyłow, t. 1, s. 338]

Katarzyna II poprzez politykę ciągłego mieszania się w sprawy Polski nie dopuściła do przeprowadzenia w Polsce reform ustrojowych, osadziła na tronie królewskim swego faworyta Stanisława Augusta Poniatowskiego, doprowadziła do rozbiórów Rzeczpospolitej.

Katarzyna II wstąpiła na tron po wymuszonej abdykacji swego męża Piotra III, który wkrótce po ustąpieniu został zabity w celowo sprowokowanej przez oficerów burdzie.

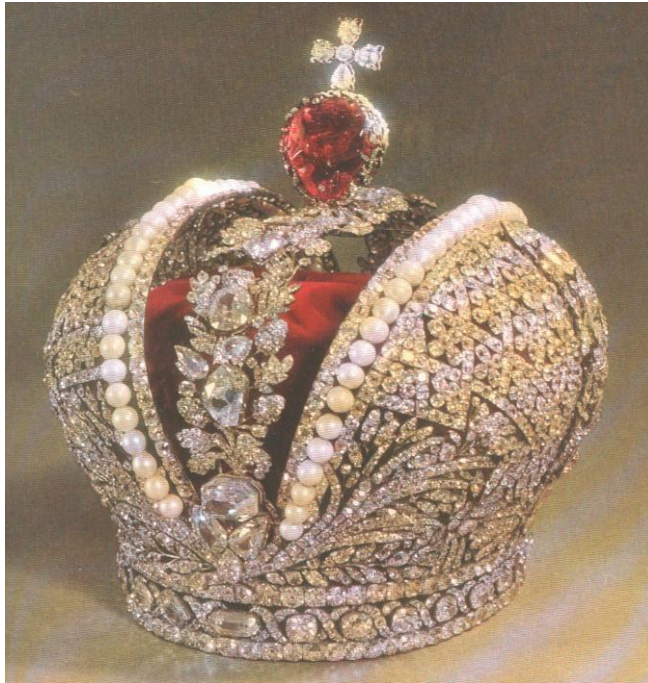
Po objęciu władzy Katarzyna II znalazła się w bardzo specyficznej sytuacji. Nową władczynię nazwać można właściwie uzurpatorką – rządy jej nie miały żadnej podstawy prawnej; inaczej wyglądałoby to tylko wtedy, gdyby następcą Piotra III został syn jego i Katarzyny, urodzony w 1754 roku Paweł. Niezależnie od tego, w Szlisselburgu znajdował się były imperator [panował w latach 1740—1741] Iwan VI, wtedy już liczący 22 lata. [...]

Nowa władczyni umiała jednak dobrze sobie radzić z trudnościami. Inteligentna, bystra i energiczna, nie mówiąc już o walorach zewnętrznych, łatwo wzbudzała sympatię; miała w swoim otoczeniu ludzi całkowicie sobie oddanych, miała też wielu faworytów, w kompleksowym sensie takiego określenia. [...] Wśród osób rodzaju męskiego, bardzo bliskich Katarzynie, byli jeszcze za czasów cesarzowej Elżbiety m. in. Piotr Sołtykow i nasz przyszły król Stanisław August, a gdy zasiadła na tronie – Grzegorz Orłow, Grzegorz Potiomkin i Platon Zubow. O Sołtykowie mówiono głośno i cicho (raczej i częściej – cicho), że był ojcem Pawła, sam Paweł też dobrze wiedział o tych pogłoskach, podobno czasem rozważał nawet wariant, czy nie jest synem Stanisława Augusta. [...]

Zadziwiająco szczodra dla wszystkich, Katarzyna II rozsypywała pieniądze, rozdawała ziemie, tytuły i godności, [...]

Carowa Katarzyna II była więc indywidualnością bardzo silną, a ponieważ dobrze wrosła w rosyjskie środowisko i świetnie rozumiała interesy Rosji jako mocarstwa, rządy jej miały być dla kraju bardzo korzystne.

[Bazyłow, t. 1, s. 335-336]

Wielka imperatorska korona wykonana w 1762 roku przez jubilera J. Posier'a – jest ona biała od brylantów i pereł oprawionych w srebro oraz czerwona od wielkiego rubinu znajdującego się na szczycie pod krzyżem i czerwonego ałtasu wnętrza korony – wysokość wraz z krzyżem 27,5cm.

Mała imperatorska korona: srebro, brylanty; wysokość z krzyżem 13cm; wykonana w 1801 roku przez jubilera Duval'a.

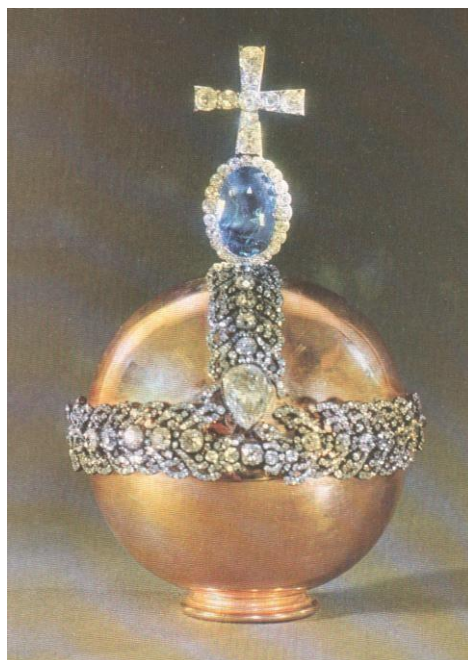
Berło imperatorskie z diamentem „Orłow” 189,62 karatów; długość berła 59,5cm; wykonane około 1770 roku.

Diament „Orłow” jest jednym z siedmiu historycznych kamieni będących w posiadaniu Rosji. Czystość kryształu – pierwsza klasa, z lekkim szaro-zielonym odcieniem. Znalezione w Indiach na początku XVII wieku. Istnieje wiele legend związanych z tym skarbem przyrody. Jedna z nich podaje, że diament ten wraz z drugim podobnym był oczami idola w Seringanie. Wówczas został wykradziony przez francuskich żołnierzy na początku XVIII wieku, poczym należał do Nadir-szacha. Po upadku Nadir-szacha ormiański kupiec Safras (Szafras) kupił ten brylant u perskiego żołnierza, a po upływie 10-15 lat przywiózł go do Astrachania. Nie znalazł jednak kupca w Rosji i

Safras 1 października 1767 roku umieścił ten kamień w amsterdamskim banku. W 1773 roku przez pośrednictwo nadwornego jubilera Iwana Łazariewa (Egizariana) kamień został kupiony za 400 tysięcy rubli przez grafa G. Orłowa, który podarował go Katarzynie II.

Glob imperialny: złoto, brylanty, 200 karatowy szafir, 46,92 karatowy diament, wysokość z krzyżem 24 cm, opaska brylantowa długości 48cm.

Stanisław August Poniatowski

Katarzyna II

Stanisław August Poniatowski, żył w latach 1732—1798, ostatni król polski z lat 1764–1795; mecenas literatury, nauki i sztuki; obrany królem przy poparciu Familii i Katarzyny II; dążył do wzmocnienia władzy królewskiej;

popierał reformy Czartoryskich, później stronnictwa patriotyczne na Sejmie Czteroletnim w latach 1788—1792; główny autor Konstytucji 3 maja 1791 roku; przystąpił do Targowicy; abdykował po III rozbiore w 1795 roku; zmarł w Petersburgu.

Opowieść o tym jak Rosjanie w XVIII wieku szukają, co by tu jeszcze...

Odkrycie Kamczatki w istotny sposób zdopingowały miejscowe władze do poszukiwania nowych obszarów na Dalekim Wschodzie. Pierwszym kierunkiem poszukiwań było zbadanie Wysp Kurylskich. [...] Długotrwała wojna północna (lata 1700—1721) zmuszała rząd do intensyfikacji poszukiwań nowych bogactw naturalnych. W 1718 roku Piotr I wysłał na Daleki Wschód dwóch geologów [...] Car polecił im dokładnie opisać Kamczatkę, Wyspy Kurylskie i „wszystko na mapie porządnie pokazać”. Jednym z głównych zadań, określonych w instrukcji pisemnej wręczonej im przez Piotra I, było zbadanie, „czy zeszła się Ameryka z Azją?”. [...]

Równocześnie rząd carski przystąpił do organizowania ekspedycji naukowych w głąb Syberii. W 1716 roku zawarł on z uczonym niemieckim [...] kontrakt na prowadzenie siedmioletnich badań na Syberii. Krąg jego zainteresowań naukowych obejmował: geografię kraju, historię „naturalną”, medycynę, rośliny lecznicze, choroby epidemiczne, etnografię narodów syberyjskich i ich języki, pamiętki przeszłości i wszystkie „osobliwości”. [...]

Kozacy z Anadyrska zdobyli od miejscowej ludności, najprawdopodobniej od Czukczów, ciekawe informacje. Dowiedzieli się oni mianowicie, że naprzeciw Morza Czukockiego znajduje się wyspa zamieszkała przez ludzi zębatych (najprawdopodobniej chodzi tu o Eskimosów); za tą zaś wyspą leży Wielka Ziemia (brzeg Ameryki), skąd Czukcze otrzymywali skórki kun w zamian za inne produkty. Do tej Wielkiej Ziemi można dojechać na reniferach w ciągu 10 tygodni. Te wiadomości potwierdzone przez Czukczów, którzy w 1718 roku podporządkowali się Rosji w niewielkiej wprawdzie liczbie (reszta bowiem nadal nie uznawała panowania rosyjskiego), nie zostały wykorzystane w odpowiednim czasie.

Piotr I na krótko przed swą śmiercią wydał polecenie przygotowania następnej ekspedycji naukowej na Syberię, która winna była ostatecznie rozstrzygnąć intrygujący problem granicy między kontynentem azjatyckim i amerykańskim.

Organizację jej powierzono kapitanowi żeglugi morskiej pozostającemu na służbie rosyjskiej, Duńczykowi Vitusowi Beringowi. Niespełna miesiąc przed swą śmiercią (6 stycznia 1725 roku) Piotr I przekazał Beringowi pisemną instrukcję, polecając mu udać się na Kamczatkę, zbudować tam statek i popłynąć na północ, aż do miejsc, gdzie Azja ma się łączyć z Ameryką, po czym płynąc na zachód dotrzeć do posiadłości europejskich.

Bering przybył do Ochocka w październiku 1726 roku. Cały rok następny zszedł mu na przygotowaniach do wyprawy. W Niżniekamczacku zbudowano statek „Święty Gabriel”, którym Vitus Bering wraz z załogą liczącą 43 ludzi ruszył na północ. [...] W sierpniu 1728 roku „Św. Gabriel” podpłynął do najbardziej na północny wschód wysuniętego Przylądka Dzieżniewa. Bering, chcąc sprawdzić, czy jeden kontynent oddzielony jest od drugiego cieśniną, popłynął dalej na północ i osiągnął rekordową szerokość północną: 67°18’.

Z uwagi na budowę statku (brak zabezpieczenia przed krami lodowymi) Bering nie mógł płynąć dalej Oceanem Lodowatym, ruszył więc z powrotem na południe. Główny cel wyprawy: zbadanie, „czy Azja zeszła się z Ameryką”, został przecież osiągnięty.

Bering opłynął Półwysep Kamczacki i w czerwcu 1729 roku zawinął do Ochocka, obwieszczając swe przybycie salwą ze wszystkich dział. Z Ochocka ruszył następnie do Petersburga, by zdać sprawozdanie z wykonania polecenia. Po drodze, w Irkucku, spotkał się z atamanem Afanasijem Szestakowem, który udawał się z wyprawą wojskową na północny wschód Syberii. Szestakow wiodł ze sobą około 400 Kozaków. W Tobolsku przydzielono mu do pomocy

kapitana pułku dragonów Dymitra Pawłuckiego, który zresztą po śmierci Szestakowa stanął na czele ekspedycji. [...] Po przybyciu do Jakucka oddział Szestakowa podzielił się na dwie części. Pawłucki udał się na północ – do Niżniekołymska. Przedzierając się przez ziemie Czukczów, wrogo nastawionych do Rosjan, musiał staczać zacięte walki. Szestakow natomiast udał się do Ochocka, głównej bazy wyprawy, skąd inną trasą ruszył na Czukotkę. W marcu 1730 roku zginął w walce z Czukczami. Reszta jego oddziału połączyła się z Pawłuckim, który w 1731 roku dotarł do Czukotki. [...]

Wielka ekspedycja północna. Ta rzeczywiście wielka, tak pod względem ilości uczestników, jak i osiągniętych rezultatów badawczych ekspedycja, zwana też w literaturze geograficznej Drugą Ekspedycją Kamczacką, zorganizowana była w latach 1733—1743. Była to wyprawa kompleksowa, w jej skład bowiem wchodził marynarze, a obok nich uczeni: historycy, przyrodnicy, astronomowie.

Na naczelnika ekspedycji wyznaczono powtórnie V. Beringa. [...] celem ekspedycji było zbadanie wybrzeży amerykańskich oraz wybrzeży Oceanu Lodowatego. [...]

O wielkich odkryciach geograficznych drugiej ekspedycji Beringa napisano już bardzo wiele. [...]

Przyrodnik Johann Gmelin badał florę i faunę Syberii. Rezultaty swych badań przedstawił w dwóch cennych wydawnictwach: *Flora syberyjska* i *Podróż po Syberii (Reisebuch)*. Tę ostatnią pracę uczeni mało wykorzystują, tymczasem zawiera ona olbrzymie bogactwo różnych spostrzeżeń i obserwacji dotyczących bytu ludności syberyjskiej. Spostrzeżenia te są tym cenniejsze, że czynione wówczas, gdy w świadomości ludów trwały jeszcze pewne wspomnienia z czasów dawniejszych, zwłaszcza z okresu opanowania Syberii. [I nic dziwnego, że nie wykorzystywano – istotą było okryć mrokiem zapomnienia taką przeszłość, takie jakieś dawne wolne ludy].

Poważną pracę w zakresie poznania etnografii i geografii północno-wschodniej Syberii przeprowadził Jakub Lindenau w latach 1741—1743. Wiele jednak zebranych przez niego materiałów nie zostało opublikowanych. Podobny los spotkał zresztą materiały o Jakucji zgromadzone przez J. Fischera. [Powód jak wyżej].

Dzięki tej ekspedycji odkryto nieznane dotąd Wyspy Aleuckie i Komandorskie, odkryto drogę do Ameryki, na Wyspy Kurylskie i do Japonii [...]

Jednym z rezultatów Drugiej Ekspedycji Kamczackiej był znaczny wzrost myślistwa na Dalekim Wschodzie, zwłaszcza polowań na foki. Cenne futro tego zwierzęcia już dawno zwróciło uwagę myśliwych, lecz przez długi czas nie znano miejsc, gdzie foki wychodzą na ląd dla wydania i podchowania potomstwa. Dopiero Beringowi udało się odkryć grupę czterech wysp nazwanych na jego cześć Wyspami Komandorskimi, na których foki pojawiały się w określonej porze roku w olbrzymich ilościach.

Kupcy i myśliwi syberyjscy zaintrygowani opowiadaniem współtowarzyszy Beringa o olbrzymich bogactwach na wyspach Oceanu Spokojnego postanowili na własną rękę zorganizować wyprawę po zwierzęta morskie. [...] Rokrocznie wyruszali śmiałkowie na licznych stateczkach na dalekie wyprawy po futerka zwierząt morskich. Powracano do Ochocka bądź Pietropawłowska na Kamczatce z tysiącami skórek bobrów morskich, wydr i fok, a także wąsów wielorybich. Zdobyte towary sprzedawano z wielkim zyskiem w Rosji europejskiej oraz w Chinach. [Tu rycina przedstawiająca jak zwarta grupa bezbronnych fok jest zabijana potężnymi pałkami otaczających je „śmiałków”. – Jakże to proste].

Wkrótce jednak, wskutek rabunkowej gospodarki myśliwskiej, przetrzebiono zwierzęta futerkowe w rejonie Kamczatki i Wysp Kurylskich. Myśliwi zaczęli się więc zapuszczać coraz dalej ku Wyspom Aleuckim oraz wybrzeżom amerykańskim. [...]

W czasie jednej z takich wypraw odkryto grupę wysp na Morzu Beringa nazwaną Wyspami Pribyłowa na cześć kierownika wyprawy. Pribyłow wraz z załogą statku „Św. Gabriel” spędził na tych wyspach dwa lata i zebrał olbrzymie bogactwa – 40 tysięcy skórek fok, 6 tysięcy skórek lisów polarnych (niebieskich), 2 tysiące skórek bobrów, 1000 pudów kłów morsów i 500 pudów wąsów wielorybich [1 pud = 16,38 kg].

Szelichow [był taki] opisał swoje podróże w kilku pracach, w których jeszcze bardziej wychwalał swoje zasługi w dziele zbadania wysp leżących u wybrzeży amerykańskich. [...] Jego projekt sprowadzał się do utworzenia dużej

kompanii handlowej, która winna się zająć zagospodarowaniem posiadłości rosyjskich w Ameryce, zorganizowaniem floty, utworzeniem szkół dla miejscowej ludności. Tak obszerne plany nie mogły być zrealizowane bez pomocy rządu. Dlatego też Szelichow udał się do Petersburga w celu złożenia sprawozdania z odbytych podróży na Oceanie Spokojnym i wyjednania poparcia władz carskich dla swego przedsięwzięcia.

Projekt Szelichowa zyskał aprobatę Katarzyny II, która doceniając znaczenie jego dotychczasowych starań dla umocnienia pozycji Rosji na Dalekim Wschodzie wręczyła mu dyplom uznania i znaczną kwotę pieniężną. Wkrótce rozpoczęto realizację planu Szelichowa. Wyznaczono więc misję duchowną na czele z archimandrytą do nawracania Indian amerykańskich na wiarę chrześcijańską. Ponadto do posiadłości rosyjskich w Ameryce wysłano 30 rodzin, które miały stać się zalążkiem kolonii rosyjskiej. Wreszcie, w celu zorganizowania i uporządkowania spraw związanych z budową okrętów, delegowano na Daleki Wschód kilku szturmaków. Nad realizacją tych wszystkich prac miał na miejscu czuwać specjalny wysłannik rządowy. Został nim Mikołaj Riezanow – człowiek wykształcony, energiczny, który zwrócił już na siebie uwagę w pracy na stanowisku sekretarza senatu. Wyprawiwszy się razem z misją duchowną, Riezanow przybył do Irkucka, gdzie Szelichow wtajemniczył go w swoje plany. Wkrótce między nimi nastąpiło jeszcze ściślejsze porozumienie, jako że Riezanow ożenił się z córką Szelichowa – Natalią. Obaj zyskali na tym mariażu. Riezanow prócz żony otrzymał znaczne bogactwo i możliwość realizacji dalekosiężnych planów na Dalekim Wschodzie, Szelichow poprzez swojego wpływowego zięcia miał możliwość załatwienia wielu spraw w Petersburgu, a także w Irkucku, gdzie z kolei burmistrzem miasta był ojciec M. Riazanowa.

Riazanow postanowił bliżej zainteresować się zarówno operacjami handlowymi na Dalekim Wschodzie, jak i posiadłościami Rosji w tym rejonie. Przy końcu XVIII wieku Rosjanie założyli szereg osad i faktorii kupieckich na Wyspach Aleuckich oraz na Alasce. Dominującą rolę w tych przedsięwzięciach odgrywały spółki kupieckie, z których największe wpływy posiadała spółka Szelichowa, nazwana Kampanią Amerykańską. Po śmierci Szelichowa w 1795 roku Riezanow postanowił sfinalizować przedsięwzięcie podjęte przez swego teścia. W 1796 roku skierował więc do Pawła I podanie o zjednoczenie wszystkich towarzystw kupieckich na Dalekim Wschodzie i kontynencie amerykańskim, trudniących się połowem zwierząt futerkowych na wyspach Oceanu Spokojnego. Rząd wyraził zgodę na ten projekt i 3 sierpnia 1798 roku powstała Zjednoczona Kompania Amerykańska na wzór Kompanii Zachodniindyjskiej. Na mocy ukazu z 8 czerwca 1799 roku car wziął kompanię pod swoją opiekę, nadając jej zarazem nazwę Kompanii Rosyjsko-Amerykańskiej oraz obszerne przywileje. Przede wszystkim pozwolono jej szukać wszelkich korzyści na północno-zachodnich brzegach kontynentu amerykańskiego położonych na północ od 55° szerokości północnej, jak również na wyspach leżących między Kamczatką a Północną Ameryką oraz Kamczatką a Japonią. Pozwalano ponadto „nowe czynić odkrycia i na imię rosyjskie obejmować kraje, które do żadnego europejskiego mocarstwa nie należą, i zakładać tam osady rosyjskie”. [Łukawski, s. 146-155]

[Ale na tym nie kończyły się naukowe odkrycia caratu. W tym samym czasie skończono odkrywać na przykład Polskę – przecież to rosyjski Kraj Priwislanski, a może nawet już Ruś Priwislanskaja].

*

Opowieść o zesłaniach w XVIII wieku

Po śmierci Piotra I faktyczny władca państwa książę Aleksander Mienszykow zesłał swych przeciwników do Ochocka i innych oddalonych twierdz syberyjskich. [Potem również Mienszykow wraz z rodziną powędrował w 1727 roku na Syberię ...]

W czasach panowania Anny (lata 1730—1740) kolej rzeczy się odmiała – na Sybir poszła najpierw rodzina Dołgorukich. [...] W tym ponurym w dziejach Rosji okresie, zwanym bironowszczyzną od nazwiska faworyta carowej [...] wysłano na Syberię około 20 tysięcy szlachty i urzędników. Niektórym wielmożom wrywano nawet języki, by nie mogli kontaktować się z otoczeniem, bicie zaś knutem i piętnowanie było na porządku dziennym. Po śmierci carowej Anny [jej faworyt] E. Biron wraz z braćmi [...] zostali aresztowani i zesłani do Pełymu z żonami i dziećmi. Dwa lata później dziwnym zbiegiem okoliczności znaleźli się w Pełymie feldmarszałek [...] i hrabia [...] którzy zesłali Birona. Inni przeciwnicy carowej Elżbiety [...] znaleźli się w tzw. Psiej Warowni i w Niżniekołymsku.

Za Katarzyny II zesłano na Syberię uczestników powstania J. Pugaczowa [...]

[...] W XVIII wieku zsyłka zaczyna odgrywać coraz większą rolę i coraz więcej przestępstw karano zesłaniem. I tak wprowadzono zsyłkę na Syberię za dezercję z wojska, za włóczęgostwo, pobicie. W 1733 roku ten rodzaj kary zastosowano wobec ludzi, którzy podrabiali srebrne przedmioty. Inny znów ukaz z tego roku postanawiał, by osoby duchowne źle prowadzące się (kłótnie, bijatyki i pijaństwo) bić knutem, wrywać im nozdrza i zsyłać na Syberię. [...] W 1762 roku Katarzyna II nadała obszarnikom prawo zsyłania poddanych chłopów na Syberię. [...]

Zesłańców kierowano do najodleglejszych regionów: nad Lenę, do okręgu nerczyńskiego, ochockiego i na Kamczatkę. Zesłańca wędrował na Syberię wycieńczony i wymęczony katowaniem. W drodze obchodzono się z nim okrutnie, bito niełitościwie i głodzono, tak że wielu nie wytrzymało udręki i umierało nie docierając do miejsca przeznaczenia. Na Syberii zesłańców często rzucano na los szczęścia. Tak na przykład zesłańcy z pierwszej połowy XVIII wieku, których osiedlono nad Wilujem i Leną pośród Jakutów, z czasem całkowicie utracili swą odrębność narodową, upodabniając się do tychże. [...]

W XVIII wieku Syberia staje się przede wszystkim miejscem zesłania skazanych na ciężkie roboty (katorgę). Odtąd rząd systematycznie zaczął wykorzystywać pracę skazańców w przedsiębiorstwach górniczych skoncentrowanych w okręgu nerszyńskim. [...]

W XVIII wieku administracja carska objęła przede wszystkim południowe rejony Syberii. Sprzyjające warunki klimatyczne i dobra gleba ściągały tu znacząco liczbę ludności rolniczej. Budowa linii umocnień chroniła przed napadami koczowników z południa – Kirgizów i Kałmuków.

Toteż na te tereny przybywali nie tylko przesiedleńcy z Rosji, ale również i z północnych rejonów Syberii, mało przydatnych do uprawy roli. Proces więc zagospodarowania terenów stepowych postępował bardzo szybko.

Powstają najpierw twierdze i umocnione punkty, a obok nich wsie, początkowo składające się z kilku, a potem z kilkunastu gospodarstw. Obok wsi zakładano przysiółki, które z czasem przekształcają się w większe miejscowości.

Przybywali w te strony również zbiegli chłopci pańszczyźniani. Ciągły wzrost powinności pańszczyźnianych powodował zwiększenie zbiegostwa chłopów. Największe rozmiary przybrało ono w czasach Piotra I. Trudno jest określić zasięg tego zjawiska, brak odpowiednich danych liczbowych stoi temu na przeszkodzie, ale faktem jest, że rewizje rządowe w XVIII wieku wykazywały systematyczny wzrost liczby ludności rosyjskiej na Syberii, przy czym był on znacznie większy niż w pozostałych rejonach państwa. W latach 1719—1795 ludność Syberii powiększyła się prawie dwa i pół raza, w tym ludność wiejska – 3,3 raza. Trudno przypuścić, by tak znaczny wzrost liczby ludności nastąpił jedynie dzięki przyrostowi naturalnemu. Na pewno znaczny w tym udział miała dobrowolna emigracja ludności z Rosji europejskiej oraz zesłania. [...]

Do rzadkości należały też wypadki zawracania uciekinierów z powrotem do Rosji europejskiej. Starano się jedynie kierować ich na tereny najmniej zaludnione oraz na linię umocnień, czy wreszcie na trakt moskiewsko-syberyjski. Tutaj też wysyłano zesłańców. Znane są np. próby zaludnienia zesłańcami traktu wiodącego przez Step Barabiński. W tym czasie w Syberii między Tobolskiem a Irkuckiem istniało wyłącznie połączenie wodne Obem, Irtyszem i Angarą. Podróż trwała prawie pół roku. Tymczasem Step Barabiński na przestrzeni 1500 wiorst (1 wiorsta = 1,0668 km) nie miał stałej ludności osiadłej. Postanowiono więc wytyczyć przez step trakt drogowy i zaludnić go zesłańcami. [...]

W pierwszym rządzie starano się osuszyć błota i grzęzawiska oraz zbudować mosty. Wstępne prace rozpoczęto w 1761 roku. Trwały one do 1765 roku. Wytyczenie drogi i zaludnienie jej kosztowało wiele wysiłku i pochłonęło ogromne ofiary w ludziach. [...] Tysiące zesłańców pozostawiło tu swe kości, umierając z powodu chorób, zimna i pracy ponad siły. Robót jednak nie przerywano, miejsca umarłych bowiem zajmowały nowe grupy zesłańców kierowane tutaj z Rosji europejskiej. Po zaludnieniu traktu biegnącego przez Step Barabiński w 1783 roku przystąpiono do budowy na odcinku Jakuck – Ochock. Tu trudności były jeszcze większe niż w stepach – prócz błot i grzęzawisk trzeba było pokonać góry porośnięte nieprzebytymi lasami. Toteż zegnani na budowę drogi katorżnicy nie wytrzymywali trudów tej pracy i rozbiegli się po tajdze. Wałęsający się zesłańcy i katorżnicy tworzyli bandy, które siały postrach wśród mieszkańców Syberii Wschodniej. [...]

Począwszy od lat sześćdziesiątych XVIII wieku na Syberię zaczęto zsyłać chłopów pańszczyźnianych. Stosownie bowiem do ukazu senatu z 1760 roku, a następnie ukazu Katarzyny II z 1762 roku, obszarnicy otrzymali prawo zsyłania na Syberię „krnąbrnych poddanych”. Wysyłać należało mężczyzn wraz z rodzinami, zdolnych do założenia i prowadzenia gospodarstwa rolnego na nowym miejscu osiedlenia. Za każdego zesłanego członka rodziny chłopskiej obszarnik otrzymywał od rządu ekwiwalent pieniężny: 10 rubli za chłopca do lat 5 i 20 rubli za chłopca w wieku lat 5-

15, za dziewczynkę zaś połowę tej sumy. Każdego zesłanego mężczyznę zaliczano obszarnikowi w poczet poboru rekruta. [...]

[Łukawski, s. i 123-125]

*

1762 10 kopiejek

PIOTR III FIODOROWICZ

ПЕТР III ФЕДОРОВИЧ

urodzony 10 (lub 21) lutego 1728 roku

zmarł 6 lipca 1762 roku

11 imperator Rosji z dynastii Romanowów
założyciel dynastii Holstein-Gottorp-Romanow

Karol Piotr Ulryk von Holstein-Gottorp z dynastii Oldenburg urodzony w 1728 roku Kiedy przybył do Rosji zmienił imię na prawosławne Piotr Fiodorowicz imperator jako Piotr III od 5 stycznia 1762 (25 grudnia 1761) do 9 lipca (28 czerwca) 1762 roku

jego ojciec: Karl Friedrich książę Holstein Gottorp
                          ur. 30/03/1700 zm. 18/06/1739

jego matka: Anna Pietrowna 1708—1728 jego żona: ■ Zofia Augusta Fryderyka księżna Anhalt-Zerbst księżniczka askańska, po przejściu na prawosławie Katarzyna Aleksiejewna – Katarzyna II (1729—1796) imperatorowa (caryca) w latach
                          1762—1796

jego rodzeństwo: nie miał rodzeństwa

jego dzieci: ■ Paweł I 1754—1801 imperator w latach 1796—1801
                          ■ Anna ur. 09(20)/12/1757, zm. 09(19)/03/1759

Holstein-Gottorp, duńska, boczna linia dynastii Oldenburg, która panowała w Szlezwiku i Holsztynie od 1586 roku. Dzieliła się na dwie gałęzie: starszą i młodszą.

Z linii starszej, tzw. książęcej, wywodził się książę Karol Piotr Ulrych, wybrany w 1762 jako Piotr III na cara Rosji, dając początek linii Holstein-Gottorp-Romanow, panującej w Rosji do 1917 roku. Młodsza gałąź dynastii, tzw. biskupia, panowała w Szwecji w latach 1751—1818.

Piotr III Fiedorowicz (Piotr Ulryk) (żył w latach 1728—1762) wnuk Piotra I, syn Anny Pietrowny i księcia Karola Fryderyka Holstein. Matka umarła w dwa miesiące po urodzeniu syna. Piotr wychowywał się na dworze Fryderyka II, w rezultacie czego przejawiał skłonności do wojennej działalności, zachwycał się pruską armią i pruskimi porządkami. W 1742 roku przyjechał do Rosji, przyjął prawosławie i otrzymał imiona Piotr Fiedorowicz. W 1745 roku caryca Elżbieta Pietrowna ożeniła go z niemiecką księżną Anhalt-Zerbst. Po śmierci Elżbiety Pietrowny

zajął rosyjski tron, z którego usunęła go żona przy pomocy swych faworytów. Został zabity przez A. Orłowa w Oranienburgu.

[Ogonowskaja, s. 360]

rok 1762:

Panowanie Piotra III było krótkie – trwało tylko sześć miesięcy i zakończyło się katastrofą. Wszystkie ujemne strony charakteru nowego cara, różne jego dziwaczne przyzwyczajenia, pogarda dla Rosjan i rosyjskich porządków uwidoczniły się po objęciu tronu z jeszcze większą wyrazistością. [...] Podobno chciał też osadzić swoją żonę Katarzynę w klasztorze [...]

Są jeszcze dwa zagadnienia trochę komplikujące sprawę szybkiego kresu panowania Piotra III. Opublikowany 18 lutego 1762 roku manifest „o darowaniu wolności i swobody całej szlachcie rosyjskiej” znosił wprowadzony przez Piotra I [...] obowiązek służby państwowej. [...] Ten największy z dotychczasowych przywilej zmieniał charakter stanu szlacheckiego, który przestawał być stanem służebnym wobec monarchy i państwa [...]

Sprawa druga – to zamierzona, choć nie zrealizowana sekularyzacja dóbr duchownych; majątki cerkiewne i klasztorne miały przejść na własność państwa. [...] Błędem najgorszym w skutkach był oczywiście stosunek Piotra III do gwardii, która nie po raz pierwszy miała odegrać rolę decydującą w nowym przewrocie pałacowym, przygotowanym za sprawą Katarzyny. Wokół niej zgrupował się wąski krąg spiskowców, oficerów gwardii, wśród których najaktywniej działali bracia Grzegorz, Aleksy i Fiodor Orłowowie; Grzegorz (żył w latach 1734—1783) był jej osobistym faworytem, nie pierwszym zresztą i nie ostatnim. Piotr zorientował się w sytuacji i rozkazał gwardii opuścić Petersburg, innych środków zapobiegawczych nie zastosowano jednak z należytą energią i szybkością, tak że spiskowcy zdołali zwyciężyć, 28 czerwca 1762 roku rano przebywająca w Peterhofie (dziś Pietrodworiec, 30 km na zachód od Petersburga) Katarzyna otrzymała wiadomość, że jeśli nie przedsięwzięcie natychmiast akcji, spisek zostanie zdławiony i natychmiast przybyła do stolicy.

W koszarach dwóch pułków gwardii, izmaiłowskiego [...] i siemionowskiego, przyjęto ją z radością; zaraz potem znalazła się w Pałacu Zimowym, gdzie ułożono manifest wyjaśniający, że Katarzyna II wstępuje na tron „dla ocalenia cerkwi i ojczyzny”.

Przebywający wówczas w Oranienbaumie (dziś Łomonosow, 10 km na zachód od Peterhofu) Piotr III podpisał akt zrzeczenia się tronu, po czym przewieziono go do Ropszy (15 km na południe od Peterhofu). W parę dni później został zabity przez oficerów podczas pijatyki – wszystko oczywiście świadomie przygotowano i zorganizowano. „Pokłócił się za stołem z księciem Fiodorem Bariatyńskim – pisał do carowej jeden z zabójców, Aleksy Orłow – i nie stało go, zanim zdążyliśmy ich rozdzielić. Sami nie pamiętamy, cośmy zrobili, lecz winniśmy wszyscy co do jednego, zasługujemy na karę śmierci. Przebacz mi, choćby ze względu na brata”.

Carowa nie tylko udzieliła przebaczenia, lecz jeszcze nadzwyczaj szczerze obdarzyła swoich adherentów tytułami, orderami, nadaniami ziemskimi i pieniędzmi. Grzegorz Orłow otrzymał szambelaństwo, Aleksy nominację generałską w pułku preobrażeńskim, Fiodor – w pułku siemieniowskim, ponadto każdemu przypadł tytuł hrabiowski, 50 tysięcy rubli i majątność z 3 tysiącami „dusz”. Kapitanom i porucznikom pułków gwardyjskich przyznano różne tytuły i odznaczenia, sumy od 5 do 30 tysięcy rubli i dobra ziemskie. [Bazyłow, t. 1, s. 332-334]

Już w roku 1742 Elżbieta wyznaczyła swego następcę. Był nim czternastoletni wówczas książę holsztyński (linia Holstein-Gottorp), syn Anny, siostry carowej – Karol Piotr Ulryk. Młody książę przybył na dwór Elżbiety i przyjął prawosławie; w 1745 roku ożeniono go z Zofią Augustą, córką jednego z ostatnich niemieckich książąt, Anhalt-Zerbst, która także przed ślubem przyjęła prawosławie i imię Katarzyny. Tak więc następca tronu rosyjskiego reprezentował już tylko trochę krwi Romanowów jako potomek Piotra I po kądzieli; jego żona, przyszła carowa Katarzyna II, była stuprocentową Niemką. Wypływające z tego perspektywy rysowały się jednak zupełnie inaczej na dworze Elżbiety; Piotr (takie przybrał imię na chrzcie prawosławnym) nienawidził wszystkiego co rosyjskie, i nie chciał przystosowywać się do otoczenia, miał, poza tym trudną, impulsywną i brutalną naturę. Lubił nade wszystko musztrę wojskową na modłę pruską i nią się głównie zajmował [...]. [Bazyłow, t. 1, s. 330]

W 1720 roku Piotr I wydał ukaz o zakładaniu stacji pocztowych wzdłuż traktu moskiewsko-irkuckiego. Na razie stacje takie utworzono na bliższym odcinku drogi od Uralu do Tobolska. Na każdej stacji odległej jedna od drugiej o 40 wiorst [1 wiorsta = 1,066 km] znajdowali się woźnice dysponujący 4 końmi. W 1744 roku rozpoczęto zakładanie stacji pocztowych na odcinku od Tobolska do Tary, a następnie w latach sześćdziesiątych XVIII wieku – ustanowiono stacje pocztowe na trasie wiodącej do Irkucka.

W latach siedemdziesiątych urządzony został trakt pocztowy w guberni irkuckiej. W ten sposób pod koniec XVIII wieku istniała normalna komunikacja pocztowa między wszystkimi miastami gubernialnymi i powiatowymi na Syberii. [...] [Łukawski, s. 131]

W 1757 roku armia rosyjska wkroczyła przez Kurlandię i Litwę do Prus Wschodnich i pobiła wojska pruskie pod Gross-Jägersdorfem (na wschód od Królewca) [...] Z początkiem 1758 roku nowy dowódca rosyjski [...] wkroczył do Prus zajmując po kolei Kłajpedę, Tylżę i Królewiec [obecnie Kaliningrad]. Następnie wojska rosyjskie weszły do Brandenburgii, przemaszerowały uprzednio przez Pomorze polskie [...]

Mimo wielu jeszcze sukcesów oręża rosyjskiego, mimo przejściowego zdobycia Berlina w 1760 i Kołobrzegu w 1761 roku nie zdołali sprzymierzeńcy pokonać Fryderyka. [...] Gdy wydawało się, że król pruski będzie już kapitulował, nadeszła wiadomość o śmierci carowej Elżbiety, 25 grudnia 1761 roku (5 stycznia 1762 n.st.). Jej następca, Piotr III, od razu rozkazał przerwać działania wojenne i wycofać wojska z wszystkich zajmowanych przez nie terytoriów [...] [Bazyłow, t. 1, s. 331-332]

Ukazy i manifesty Piotra III. Piotr III rządził tylko sześć miesięcy. Tradycyjna charakterystyka Piotra podana przez historyków – ograniczony człowiek, lubiący przyjemności, zwolennik Prus itd. Obecnie wprowadza się korekty do jego charakterystyki, gdyż w ciągu sześciu miesięcy swoich rządów wydał 192 państwowe akty, z których głównym był „Manifest o wolności dworzan”.

Manifest Piotra III o wolności dworzan zwalniał dworzan ze służby państwowej. W myśl manifestu dworzanie mogli wystąpić ze służby w czasie pokoju oprócz wojny. W konsekwencji ze służebnego stanu dworzanie stali się stanem całkowicie niezależnym. Najpierw część rosyjskiego społeczeństwa przestała być bezpośrednio zależna od państwa. Oficerowie dworzanie zaczęli powracać do swoich majątków, w których dotychczas żyli starcy, kobiety i dzieci. W Rosji pojawiły się dwory szlacheckie, które stały się nie tylko głównym miejscem życia obszarników, ale i centrami kultury. Zaczęło powstawać prowincjonalne dworskie społeczeństwo ze specyficzną świadomością i swoimi interesami. Przy pośrednictwie obszarników w wiejskie życie chłopów zaczęły wnikać nowe uprawy (pomidory, kartofle), bardziej wydajne metody uprawy ziemi, wielopolowa uprawa roli. Wraz z tym dworzanie, którzy odeszli ze służby, zaczęli wieść w majątkach wspaniałe życie (bale, maskarady itp.), na co potrzebowali wiele pieniędzy. Ziemianie zaczęli zwiększać pobory żywności od chłopów, co doprowadziło do pogorszenia się życia chłopów.

Piotr III zlikwidował tajną kancelarię, zabronił prześladowania staroobrzędów, zezwolił na wyjazdy zagraniczne, a także wstępować do służby w innych państwach, zezwolił na uczenie dzieci w domach, ograniczył prawa gwardii, interesował się państwowymi sprawami, bywał w Senacie, w Synodzie, na kolegiach. Wydał także ukazy o swobodzie handlu przedstawicielom wszystkich klas, ukaz o sekularyzacji ziem i chłopów cerkiewnych i klasztornych, przenosząc je pod zarząd Kolegium Ekonomii.

Wprowadzenie żelaznej dyscypliny w armii, pruskich mundurów, zawarcie pokoju z pokonanymi Prusami. Wywyższenie lejbgwardii wywołało u wojskowych i w gwardii niezadowolenie. Z polecenia Katarzyny Aleksiejewny został przeprowadzony przewrót pałacowy, w rezultacie którego Piotr III został odsunięty od władzy i na tron weszła Katarzyna II. [Ogonowska, s. 335]

Katarzyna, która nigdy nie wypierała się wybujałego temperamentu, miała jednego męża i 21 oficjalnych kochanków. Wybierała ich bardzo starannie, a nadworny lekarz instruował dokładnie, jak mają postępować z Jej Wysokością, gdy już przestąpią próg carskiej sypialni.

Car Piotr III i jego żona Katarzyna.

Pierwszy był ponoć pewien kamerdyner. Później nastąpiła epoka stolnika litewskiego, Stanisława Poniatowskiego, którego caryca uczyni polskim królem. A inicjatorem tego romansu był nie kto inny, tylko jej mąż, Piotr. Ponoć wszedł raz pewnego do sypialni żony, wziął ją – w koszulce nocnej – na ręce (wtedy jeszcze ważyła mniej niż w czasach, gdy sama zasiadała na tronie) i zaniósł prościutko do komnaty Stasia. Posadził Katarzynę obok przerażonego niewątpliwie młodzieńca, zachęcił słowami: „Bawcie się, dzieci” – i poszedł. Płomienny romans trwał krótko, a gdy Staś ponownie odwiedził Petersburg, jego miejsce w łóżu Katarzyny zajmował już hrabia Orłow. A miała być miłość po grób...

ELŻBIETA I PIETROWNA ЕЛИЗАВЕТА I ПЕТРОВНА

urodzona 18 grudnia 1709 roku

zmarła 26 grudnia 1761 roku

malarz Charles

Van Loo

10 imperatorowa (caryca) Rosji z dynastii Romanowów

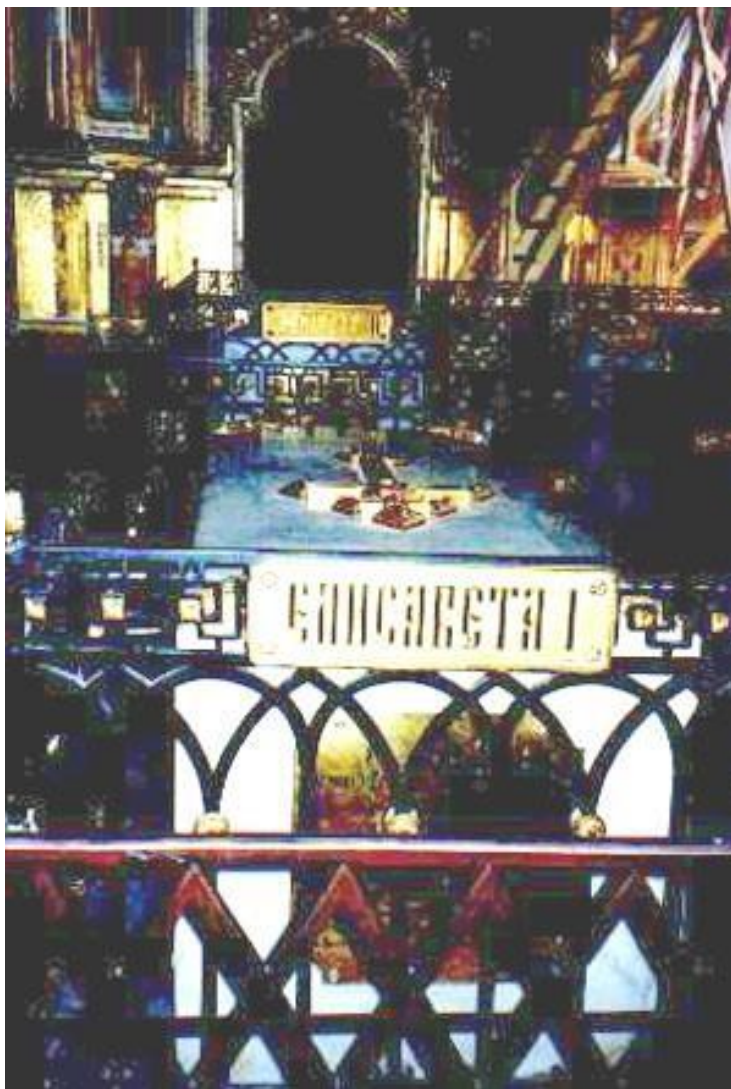
– na niej wygasła dynastia Romanowów imperatorowa od 25 listopada 1741 do 25 grudnia 1761 st. st. jej ojciec: Piotr I – car i imperator w latach 1682—1725

jej matka: druga żona Piotra I – Marta Skawrońska, urodzona w 1684 roku imperatorowa Rosji w latach 1725—1727 jako Katarzyna I

jej mąż: Aleksy Razumowski

jej rodzeństwo: ■ Aleksy 1690—1718 – ojciec imperatora Piotra II 1727—1730
■ Anna 1708—1728 – matka imperatora Piotra III 1761—1762

jej dzieci: była bezdzietna

grób Elżbiety I

faworyci: Aleksiej Razumowski

i Iwan Szuwałow

Elżbieta I Pietrowna, rosyjska imperatrica [caryca] rządziła w latach 1741 do 1761. Córka Piotra I, wprowadzona na tron w rezultacie pałacowego przewrotu zorganizowanego przez lejbmędyka Liestoka, grafa Woroncowa, kniazia

Czerkasskiego, A.P. Biestuzewskiego-Riumina, kniazia Dołgorukiego i innych. Podoficerowie, kaprale i szeregowcy Preobrażeńskie Pułku, którzy wzięli udział w przewrocie, zostali dziedzicznymi szlachcicami. Głównym zadaniem Elżbiety było ustanowienie państwowych organów i prawodawstwa czasów piotrowych. Zlikwidowała gabinet ministrów, ustanowiła prawa senatu, przywróciła porządku Piotra I w armii. Za jej panowania rozwinął się handel prowadzony przez szlachtę, zakładano banki, powstał Moskiewski Uniwersytet, zwielokrotniły się dworskie przywileje i przedłużała się niewola chłopów. Podczas jej rządów Rosja uczestniczyła w siedmioletniej wojnie. Aktywnie zajmowała się sprawami państwowymi, ale jak i jej poprzednicy lubiła rozkosz, bale, stroje, na co traciła ogromne pieniądze. Będąc bezdzietną, wyznaczyła swojego siostrzeńca Piotra z Holstein na następcę tronu. [Ogonowska, s. 355]

caryca Elżbieta (panowała w latach 1741—1761), była naręczona biskupa Lubeki [chyba protestant] i *fréquentée* [częsta bywalczyni] koszar carskiej gwardii – [przejęła władzę] na drodze jawnego *coup de force* [zamachu stanu] [Davies, s. 698]

rok
1761:

Objąwszy rządy cesarzowa Elżbieta pozbawiła godności i znaczenia wielu polityków z poprzedniego okresu, m.in. Ostermana i Münnicha, których uznano za przestępców państwowych i skazano na śmierć [... potem ułaskawiono ich i zesłano]. Brat Karola Gustawa Loewenwoldego, Reinhold Gustaw (żył w latach 1693—1758), przed kilkunastu laty faworyt Katarzyny I, także dostał wyrok śmierci [...] Pojawili się jednak nowi faworyci, hojnie wynagradzani przez carową za wierne służby, obdarzani tytułami i majątkami.

[Oto główni faworyci:]

Najbliżej Elżbiety stał Aleksy Razumowski (żył w latach 1709—1771), syn ukraińskiego Kozaka o nazwisku Grzegorz Rozum, od 1731 w Petersburgu jako śpiewak w kapeli dworskiej. Bardzo przystojny, szybko zdobył względy Elżbiety, wtedy wielkiej księżny; po objęciu przez nią rządów zawarli potajemne małżeństwo (1742 rok). W

dwa lata później otrzymał tytuł hrabiowski, w 1756 roku został feldmarszałkiem; nie brakowało mu też innych godności ani rozległych dóbr z tysiącami poddanych, ani pieniędzy. [...]

[...] brat Aleksego, Cyryl Razumowski (żył w latach 1728—1803). Znacznie młodszy od faworyta carowej, mógł jednak dzięki niemu dostępować zaszczytów na ogół trudnych do osiągnięcia w tak młodym wieku. Już w 1746 roku, mając zaledwie lat 18, został prezydentem Akademii Nauk [...]

Największy wpływ na sprawy państwowe łącznie z polityką wewnętrzną wywierał Piotr Szuwałow (żył w latach 1710—1762), od 1746 roku z tytułem hrabiowskim [...] Umiał wyprosić sobie różne przywileje, korzystał z nich intensywnie i na skalę jak najszerszą; mieściło się w nich przetwórstwo rybne mórz Białego i Kaspijskiego, także huty żelaza [...]

Szuwałow też miał brata (przyrodniego, Iwana, żył w latach 1727—1797), też o kilkanaście lat młodszego i też wprawionego w wir szybkiej kariery. [...] Od 1742 roku na dworze Elżbiety, bardzo przez nią lubiany (drugi faworyt po Aleksym Razumowskim), miał wielkie wpływy mimo młodego wieku. Udzielił silnego poparcia wysuniętemu przez Łomonosowa projektowi założenia uniwersytetu w Moskwie i został pierwszym jego kuratorem. [...]

Na czele resortu polityki zagranicznej stał najpierw krótko książę Aleksy Czerkasski [...] Jego następcą był Aleksy Bestużew-Riumin (żył w latach 1693—1766), dyplomata [...] też miał brata, na odmianę starszego od siebie Michała (żył w latach 1688—1760), też wybitnego dyplomata [...]

Następcą Aleksego Bestużewa-Riumina był hrabia (od 1744 roku) Michał Woroncow (żył w latach 1714—1767), aktywny uczestnik przewrotu pałacowego na rzecz Elżbiety [...] On też miał brata, Romana (żył w latach 1707—1783) [...itd.] [Bazyłow, t. 1, s. 328-330]

Rosyjska kolonizacja wybrzeży Morza Czarnego. W roku 1761 Rosja założyła miasto Rostow u ujścia Donu do Morza Azowskiego.

rok

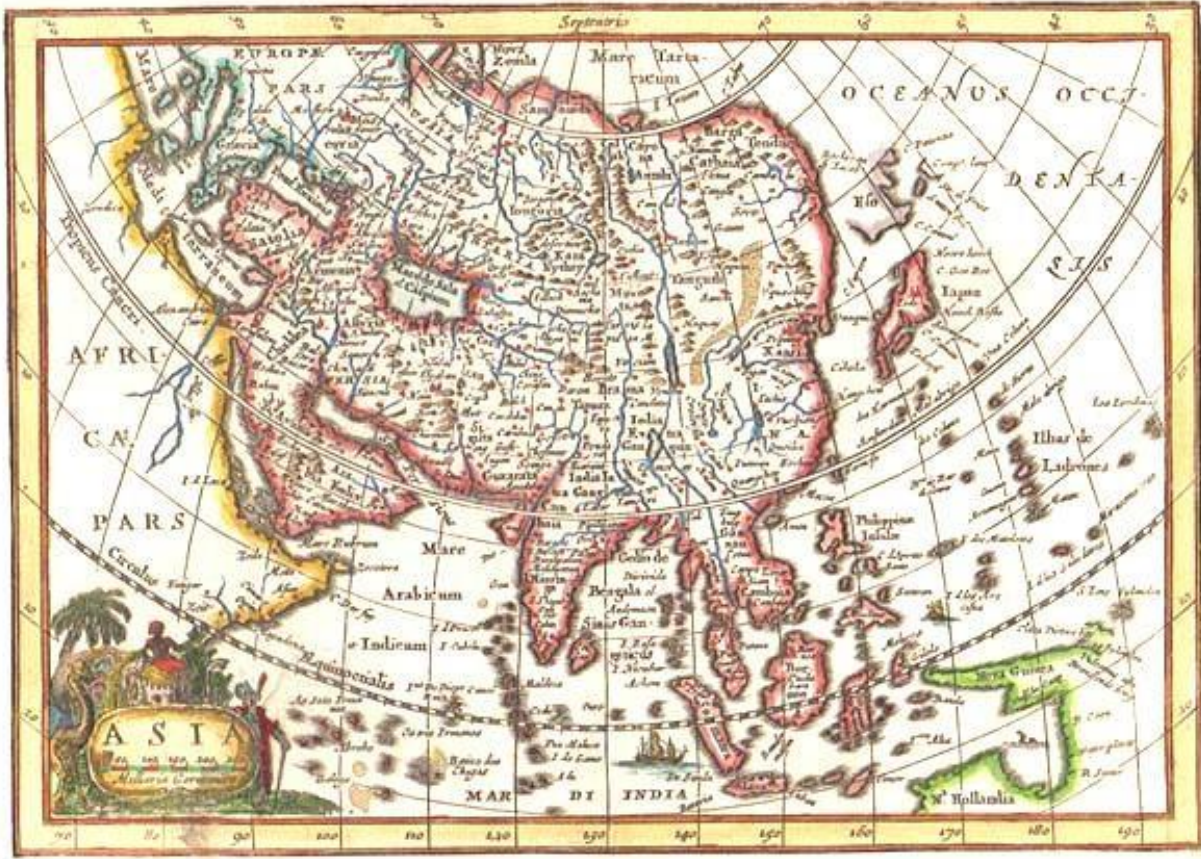
1760:

Za czasów Elżbiety rzeczywiście rozszerzyły się i utrwaliły przywileje szlacheckie. Potwierdzono ostatecznie poprzednie dekryty, na mocy których tylko ludzie stanu szlacheckiego mogli władać zasiedlonymi majątkami i chłopami poddanymi (1758 rok). Wydany w dwa lata później nowy dekret jeszcze jaskrawiej podkreślał tę osobistą zależność chłopstwa, pozwalając bowiem obszarnikom zsyłać poddanych „za kradzieże, pijaństwo oraz inne nieprzyzwoite i zuchwałe postęпки” na osiedlenie w odległych częściach Syberii; chodziło głównie o tereny za Bajkałem, które rząd chciał bardziej intensywnie kolonizować. Wysłać wolno było tam tylko ludzi w wieku do 45 lat, całkowicie zdolnych do pracy. [Bazyłow, t. 1, s. 330]

Elżbieta Pietrowna 1742—1761, malarz Luis Tocque 1758

Azji 1750

mapa

rok 1758:

1758 rubel rok 1756:

1756 półtinta

1756 rubel

rok
1755:

Moskwa. W 1755 roku z inicjatywy M. Łomonosowa założono w Moskwie pierwszy rosyjski uniwersytet.

rok
1752:

1752 dukat

Rosyjska kolonizacja wybrzeży Morza Czarnego. W roku 1752 Rosja założyła miasto Nowomirpol – „Nowa Serbia”. [Davies s.1298]

rok
1750:

Elżbieta Pietrowna 1742—1761, malarz Aleksiej Antropow 1750

rok
1749:

6 września 1749 roku, w Sankt Petersburgu, nadworny historyk cara doktor Gerhard Müller podniósł się z miejsca, żeby odczytać napisany po łacinie referat pod tytułem „Nazwa i początki Rosji”. Zamierzał przedstawić swoją teorię, że prastare państwo kijowskie założyli Normanowie. Ale go zakrzyczano; patriotyczna rosyjska publiczność nie chciała słyszeć, że Rosji nie założyli Słowianie. Po przeprowadzeniu formalnego śledztwa doktorowi Müllerowi nakazano porzucić ten temat i zniszczono jego gotowe publikacje. [...] Od tego czasu historycy Rosji wciąż sprzecząją się o tę „normanistyczną” teorię. Z powodu państwowej cenzury historię Rosji w szczególnym

stopniu poddawano wpływow politycznym oraz działaniu argumentów teleologicznych. Z opowieści o państwie kijowskim uczyniono narzędzie współczesnego rosyjskiego nacjonalizmu albo – jako reakcję na wersję rosyjską – współczesnego nacjonalizmu ukraińskiego. Okazało się jednak, że nie da się zaprzeczyć, iż Normanowie mieli w sprawie jakiś udział. Nazwę „Ruś” wywodzi się od „rudych” wikingów, od słowa *ruotsi*, którym Finowie określali Szwedów, od jakiegoś skandynawskiego plemienia zwanego *Rhos* i nieznanego w Skandynawii, a nawet od międzynarodowego konsorcjum kupców z siedzibą w Rodez, w Langwedocji.

Zgodnie z tą ostatnią pomysłową (i nieprawdopodobną) hipotezą, Spółka Rodez Inc. korzystała z usług normańskich żeglarzy przy penetrowaniu chazarskiego rynku handlu niewolnikami wzdłuż trasy Bałtyk-Dniepr oraz – około 830 roku n.e. użyła ich do wyrugowania konkurencyjnego żydowskiego konsorcjum Radanitów (*ar-Radhanija*), które ze swojej bazy w Arles kontrolowało handel niewolnikami na obszarze od Morza Czarnego po Afrykę Północną. Założywszy „chanat ruski” na ziemiach Chazarów, Rodezjanie rzekomo przekształcili się z cudzoziemskiej elity panującej, z ośrodkiem w Tmutarakan (Tamatarcha) nad Wołgą, w rodzimych książąt panujących nad społecznością złożoną w większości ze Słowian, z ośrodkiem w Kijowie. [Davies, s. 702]

rok

1747:

Tadżykistan, Todżykiston. W 1740 roku szach bucharski złożył hołd lenny szachowi perskiemu. W 1747 roku ziemie chanatu (na południowym brzegu Amu-darii) zamieszkane przez Tadżyków zajęli Afganowie.

rok

1744:

Orenburg, Orienburg. Stolica guberni orenburskiej od 1744 roku.

rok

1743:

Szwecja postanowiła wykorzystać trudną sytuację wewnętrzną w Rosji i wydała jej wojnę (lata 1741—1743). Wojska szwedzkie nie odniosły jednak sukcesów i pokojem w Abo (na południowo-zachodnim wybrzeżu Finlandii) Szwecja musiała odstąpić Rosji południowo-wschodnią część Finlandii [do rzeki Kiumeń]. [Bazyłow, t. 1, s. 331]

Elżbieta Pietrowna, Elżbieta Pietrowna w wieku 3 lat, Elżbieta Pietrowna jako Venus, malarz Iwan Wiszniakow 1743 malarz I Nikitin 1712 rok malarz L. Caravaque

rok

1742:

Orenburg, Orienburg. W 1739 roku przeniesiony, w 1742 roku ostatecznie lokowany w obecnym miejscu. Zaludniany kolonistami z Samary.

rok

1741:

Barnaул, miasto w azjatyckiej części. Od 1741 roku forteca rosyjska.

Podczas regencji Anny Leopoldowny nasiliły się rozdziewki w niemieckiej grupie dworu. Spory między Ostermanem i Minichem pozwoliły gwardii w listopadzie 1741 roku wprowadzić na tron córkę Piotra I Elżbietę Pietrowną. Osterman, Minich, Gołowkin byli przygotowani na śmierć, ale ich ułaskawiono i zesłano na Syberię.

[Ogonowskaja, s. 333]

IWAN VI ANTONOWICZ

ИВАН VI АНТОНОВИЧ

urodzony 2 sierpnia 1740 roku zmarł 4 lipca
1764 roku

9 imperator Rosji z dynastii Romanowów

Iwan VI urodzony w 1740 – zmarł zamordowany w 1764 roku panował od 17 października 1740 roku do 25 listopada 1741 roku prawnuk:

Iwana V – cara w latach 1682—1696 wnuk: Katarzyny, córki

Iwana V

jego ojciec: Antoni Ulryk książę Brunszwicki, Anton Ulrich von Braunschweig jego

matka: Anna von Mecklenburg, regentka Rosji jako Anna Leopoldowna w latach 1740—1741

jego rodzeństwo: ■ Katharina (* 26. lipiec 1741 roku—† 21. kwiecień 1807 roku),

■ Elisabeth (* 16. listopad 1743 roku—† 20. październik 1782 roku), ■ Peter (* 30. marzec 1745 roku—† 13. styczeń 1798 roku) i ■ Alexej (* 10. marzec 1746 roku—† 21. październik 1787 roku).

Iwan VI i jego rodzice: Anna Leopoldowna oraz Anton Ulrich von Braunschweig

ANNA LEOPOLDOWNA

АННА ЛЕОПОЛЬДОВНА

urodzona 7 (18) grudnia 1718 roku w Rostoku zmarła 7
marca 1746 roku w Chołmogorach nad Dźwiną

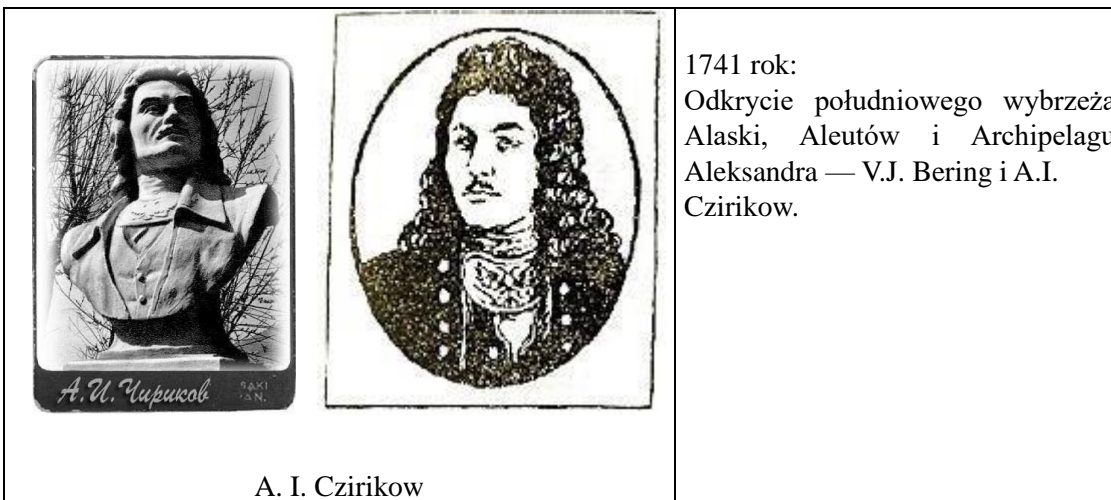

jej ojciec   Karl Leopold von Mecklenburg jej
matka   Katharina Iwanowna
regentka od 9 listopada 1740 roku do 25 listopada 1741 roku jej mąż   Antoni
Ulryk książę Brunszwicki, Anton Ulrich von Braunschweig jej dzieci   ■ Iwan VI
urodzony w 1740 – zmarł zamordowany w 1764 roku
    ■ Katharina (* 26. lipiec 1741 roku—† 21. kwiecień 1807 roku),
    ■ Elisabeth (* 16. listopad 1743 roku—† 20. październik 1782 roku), ■
    Peter (* 30. marzec 1745 roku—† 13. styczeń 1798 roku) i ■ Alexej (* 10.
    marzec 1746 roku—† 21. październik 1787 roku).

Iwan VI Antonowicz, rosyjski imperator, sprawował rządy od 17 października 1740 roku do 25 listopada 1741 roku. Wnuk Katarzyny Iwanowny, starszej córki Iwana V, syn generalissimusa księcia Antona Ulryka Brunszwickiego i Anny Leopoldowny, siostrzenicy Anny Joannowny. Został ogłoszony imperatorem w wieku dwóch miesięcy przy regencji Birona. Po aresztowaniu Birona regentką została ogłoszona matka Iwana VI Anna Leopoldowna. Wiodącą rolę w państwie przy niej grał Osterman. W rezultacie konfliktu między Ostermanem i Minichem, niemieckie ugrupowanie przy dworze było osłabione. W listopadzie 1741 roku gwardia wprowadziła na tron Elżbietę Pietrowną. Anna Leopoldowna z mężem i dziećmi

została zesłana do Chołmogor. W 1744 roku Iwan VI został odłączony od rodziców i więziony w samotności. W 1756 roku został przewieziony do Szlissensburskiej Twierdzy, gdzie przeżył ponad 12 lat. Został zabity przez ochronę podczas próby jego uwolnienia podjętej przez porucznika W. Mirowicza. Został pochowany w Szlissensburskiej Twierdzy. [Ogonowska, s. 355-356]

rok 1741:

A. I. Czirikow

Carowa Anna wyznaczyła przed śmiercią następcę – wnuka swojej siostry Katarzyny. Katarzyna, starsza córka Iwana V, wyszła za mąż za księcia meklemburskiego Karola Leopolda; ich córka Anna poślubiła w 1739 roku księcia brunszwickiego Antoniego Ulryka i dziecko z tego właśnie małżeństwa, urodzone w 1740 roku, uznane zostało przez carową Annę za następcę tronu rosyjskiego. Regencję miał sprawować Biron. Nowy imperator Rosji, Iwan VI (panował w latach 1740—1741), liczył dwa miesiące, gdy obejmował władzę, a rok, gdy ją utracił. Przeżył ogółem lat 24 i był na pewno jedną z najtragiczniejszych postaci w dziejach Rosji.

Regencja Birona oznaczała co najmniej jeszcze dwudziestolecie takich samych rządów, jakich doświadczone za Anny, toteż w krótkim czasie doszło do przewrotu pałacowego. Główną rolę wzięli na siebie Münnich i przy pomocy gwardzistów aresztował Birona. Specjalnie ukonstytuowany sąd skazał go na śmierć [...]

Odsunięcie Birona o tyle nie zmieniło sytuacji, że nadal o wszystkich najważniejszych sprawach decydowali Niemcy, przede wszystkim Münnich i Osterman. Regentką została matka cara-niemowlęcia. W takiej sytuacji dojrzał nowy przewrót pałacowy – sprzyśnięcie szlachty z udziałem preobrażeńskiego pułku gwardii. Na tron postanowiono powołać córkę Piotra I, Elżbietę. Z końcem 1741 roku aresztowano regentkę i jej małżonka Antoniego Ulryka wraz z dwojgiem ich dzieci – Iwanem VI i jego siostrą. Całą rodzinę wywieziono do Rygi, potem do różnych więzień i wreszcie w 1744 roku do Chołmogorów, osady wówczas biednej i podupadłej. „Familię brunszwicką” osadzono w budynku byłego klasztoru, członkom jej wolno było się poruszać tylko wewnątrz dziedzińca, otoczonego wysokim płotem i dobrze strzeżonego. [Bazyłow, t. 1, s. 327-328]

rok 1740:

Petropawłowsk Kamczacki, Pietropawłowsk-Kamczatskij, miasto w azjatyckiej części. Założone w 1740 roku przez uczestników wyprawy Vitusa Beringa, która przybyła na pokładzie dwóch statków — „Św. Piotr” i „Św. Paweł” (stąd nazwa).

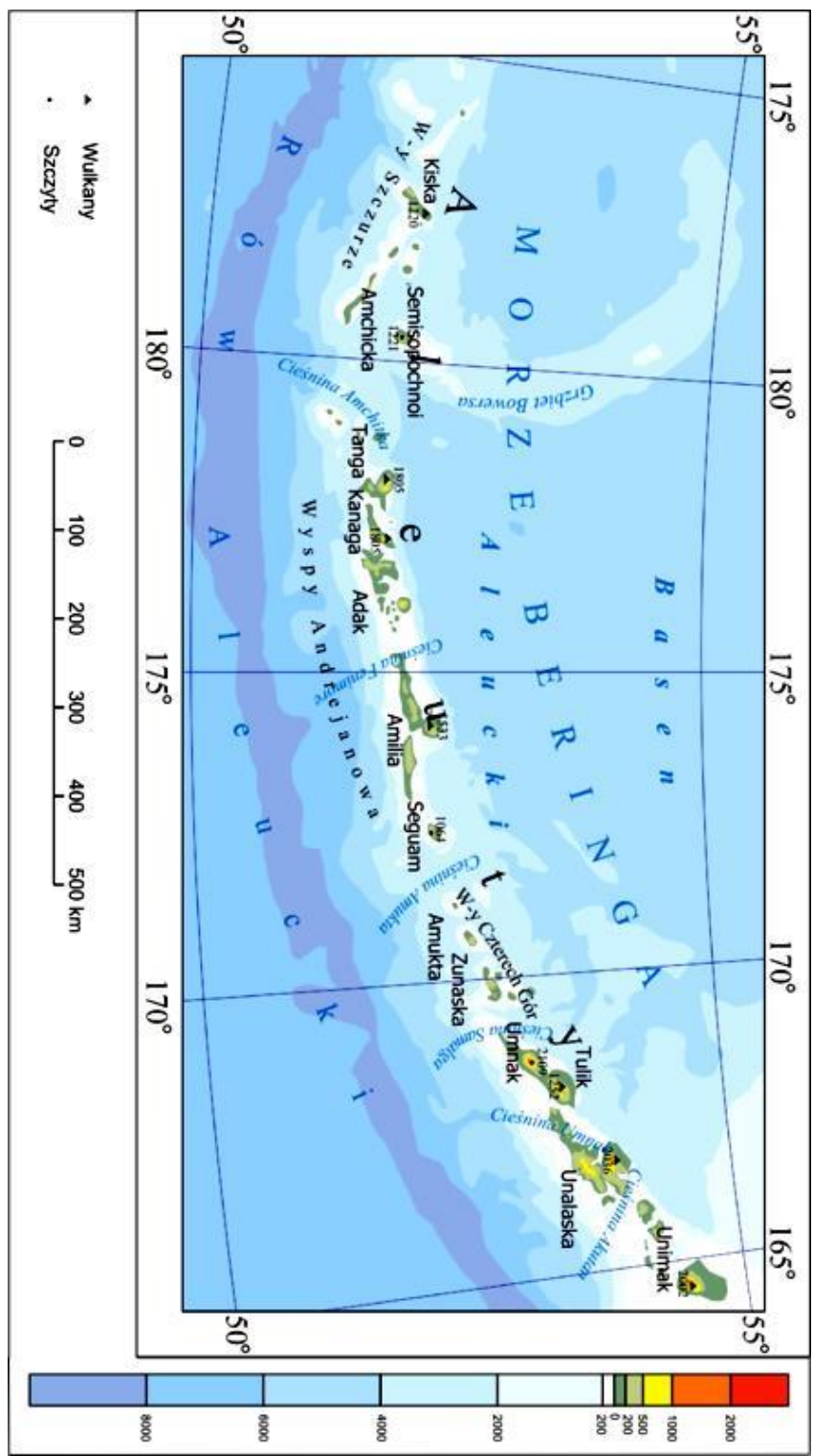
Bering Vitus Jonassen, żył w latach 1680—1741, żeglarz duński w służbie rosyjskiej; opłynął północnwschodnie wybrzeże Azji; w 1741 roku odkrył brzegi Alaski i Aleuty.

Unalaska – główna miejscowość na Aleutach
Dynastia Romanowów

ANNA JOANNOWNA (IWANOWNA)
 АННА ИОАННОВНА

urodzona 23 stycznia (7 lutego) 1693 roku
zmarła 17 (28) października 1740 roku

8 imperatorowa Rosji z dynastii Romanowów panowała
od 15 lutego 1730 roku do śmierci jej ojciec: Iwan
V – car w latach 1682—1696

jej matka: Praskowja Fjodorowna Saltykowa (1664-1723) jej
rodzeństwo: Katarzyna – babka imperatora Iwana VI 1740—1741

Anna, Anna Iwanowna (żyła w latach 1693—1740), córka Iwana V, starszego brata Piotra I Romanowa, w latach 1730—1740 cesarzowa Rosji. w 1710 roku została wydana za mąż za księcia Kurlandii, Fryderyka Wilhelma Kettlera, owdowiała w 1711 roku. Powołana na tron rosyjski przez Najwyższą Tajną Radę po śmierci Piotra II Romanowa i wygaśnięciu męskiej linii dynastii Romanowów.

Rządy za jej panowania sprawowali kurlandzcy baronowie, spośród których największe wpływy miał faworyt cesarzowej E.J. Biron (Bühren). Okres ten, naznaczony szczególnym okrucieństwem Tajnej Kancelarii Birona, nazwano „bironowszczyzną”. W okresie panowania Anny Rosja prowadziła wojnę z Turcją (lata 1735—1739), zakończoną pokojem w Belgradzie, a także utrzymywała swoje wpływy w Polsce (m.in. w 1733 roku popierając w wojnie o tron polski kandydaturę Augusta II przeciwko Stanisławowi Leszczyńskiemu) oraz w Kurlandii, gdzie pod naciskiem cesarzowej obwołano Birona księciem.

Anna Joannowna, rosyjska imperatrica, rządziła w latach 1730—1740. Po śmierci Piotra II Najwyższa Tajna Rada rozpatrywała możliwych pretendentów do tronu, podczas tego były odrzucone kandydatury: Elżbiety Pietrowny – z powodu „podłego urodzenia” jej matki; Katarzyny, starszej córki Iwana V – z powodu męża „o zwariowanym charakterze”; Praskowji, młodszej córki Iwana V – z powodu słabego zdrowia. Wybór „najwyższych” padł na średnią córkę Iwana V – Annę. Główną przyczyną takiego wyboru był brak politycznych związków Anny Joannowny z ruskimi dworzanami. Jeszcze w 1710 roku była ona wydana za mąż za bratanika pruskiego króla księcia Kurlandskiego, który zmarł „upięszy się na swoim weselu”.

Piotr I wysłał swoją bratanicę do Kurlandii, gdzie spędziła 20 lat. Po zaproszeniu przez członów Najwyższej Tajnej Rady Anna przyjechała do Rosji, zgodziła się na postawione jej warunki – kondycje. Następnie pod wpływem dworzan podarła kondycje i ogłosiła siebie samodzielną władczynią. Na jej rozkaz został stracony Iwan Dołgorukow, który próbował posadzić na tronie siostrę Katarzyny, była narzeczoną Piotra II.

Jak stwierdzają ówczesni, Anna Jonnowna nie odznaczała się szczególnym umysłem, pięknnością, lubiła zabawy, jazdę konną, psy. Okres jej panowania nazwano epoką bironowszczyzny, ponieważ faktycznym władcą Rosji w tym czasie był faworyt imperatrycy Biron. Zlikwidowała ona Najwyższą Tajną Radę, a na miejsce utworzono Gabinet Ministrów. Kluczowe stanowiska zajmowali: Osterman, prowadzący sprawy zagraniczne; Minich, dowodzący armią lądową; Lewenwolde, dowódca gwardii; I.D. Szumacher, prezes Akademii Nauk i inni. Symbolem rządów Anny Joannowny stała się powołana Tajna Kancelaria Śledcza. Przy tej carycy utrwaliły się szlacheckie przywileje i zniewolenie chłopów. Anna Joannowna odznaczała się pewnymi odchyleniami, które przejawiały się w umiłowaniu do błaznów, karłów, „mówiących bab” [?], strasznych historii, nocnych opowieści i ciemnych komnat. [Ogonowskaja, s. 351-352]

Anna Iwanowna 1730—1740 bawi się w ślub w lodowym pałacu,
Anna w złotej sukni pośrodku

rok
1740:

Wydawało się, że na tron wstąpi teraz [po śmierci Piotra II] jedyna z żyjących córek Piotra I, Elżbieta (jej siostra, Anna umarła w 1728 roku). Ale Dołgorucy na własną zgubę zapędzili się zbyt daleko w swoich kalkulacjach. Odważyli się nawet bardzo ostrożnie zaproponować kandydaturę Katarzyny, narzeczonej zmarłego cara; przekonawszy się, że to coś więcej niż utopia, wysunęli wspólnie z Galicydami kandydaturę Anny, młodszej córki Iwana V. Chodziło im oczywiście o utrzymanie i utrwalenie swoich nieograniczonych wpływów, a byli przy tym pewni, że będzie to znacznie łatwiejsze z córkami Iwana V niż Piotra I. Znalezienie odpowiedniego pretekstu stanowiło rzecz najmniej trudną – córki Iwana V reprezentowały starszą linię Romanowów, ponieważ Iwan był starszym bratem Piotra, synem cara Aleksego, z pierwszego małżeństwa.

Anna, wdowa po księciu kurlandzkim Fryderyku Wilhelmie Kettlerze (wyszła za mąż w 1710, owdowiała już w 1711), przebywała od 19 lat w Mitawie, nigdy nie odwiedzając Rosji; największe wpływy na dworze mitawskim miał jej faworyt Ernest Biron (lub Biren, właściwe nazwisko Bühren, żył w latach 1690—1772). Dostojnicy rosyjscy uzgodnili między sobą plan powołania Anny na tron i zaraz potem opracowali słynne „kondycje” – warunki, które Anna musiałaby przyjąć, a które właściwie kładłyby kres absolutyzmowi monarszemu w Rosji. Najwyższa Tajna Rada figurowała w „kondycjach” jako instytucja, bez zgody której przyszła władczyni nie mogła wydawać wojny, zawierać pokoju, nakładać podatków, powoływać na wyższe stanowiska cywilne i wojskowe, nadawać dóbr ziemskich; szlachty nie wolno było odtąd karać pozbawieniem mienia, honoru i życia bez zgody sądu, Tajna Rada przejmowała oficjalne zwierzchnictwo nad wojskiem i gwardią. I to jeszcze nie wszystko; postawiono też żądanie, by Anna nie wychodziła za mąż i nie wyznaczała następcy, a ostatni punkt „kondycji” głosił, że jeśli nie spełni któregoś postulatu, pozbawiona zostanie korony.

Anna przyjęła wszystkie warunki i bardzo szybko przyjechała do Moskwy, gdzie rozpoczął się już bardzo charakterystyczny ferment. Panoszenie się wielmożów wywoływało wśród szlachty i korpusu oficerskiego

niezadowolenie, a wzmogło się jeszcze bardziej po obwieszczeniu, że Anna przyjęła „kondycje”. W kołach szlacheckich życzono sobie albo powrotu do całkowicie nieograniczonej monarchii, albo przynajmniej powoływania na najwyższe urzędy drogą wyboru. Zaraz po przybyciu Anny do Moskwy przedstawiciele szlachty nawiązali z nią tajne kontakty, a w kilka dni później, na przyjęciu, zwrócono się do niej z prośbą, żeby przyjęła samowładztwo „takie, jakie mieli jej sławni przodkowie”, i żeby zechciała własnoręcznie zniszczyć podpisany już przez siebie dokument. 25 lutego 1730 roku carowa rozdarła publicznie akt z „kondycjami” (rozdarty egzemplarz zachował się) i w trzy dni później kazała opublikować manifest o objęciu nieograniczonej władzy.

Okres panowania Anny to jedno z najbardziej ponurych dziesięcioleci w dziejach Rosji. Obojętna zupełnie na sprawy państwowe, niewykształcona, ulegająca silnie wpływom niemieckim, Anna zajmowała się tylko życiem dworu, balami i maskaradami. Właściwe rządy sprawowali Niemcy z Kurlandii, powoływani na różne wysokie stanowiska. Największe wpływy miał oczywiście Biron, który wprowadził system szpiegostwa i donosicielstwa, zawzięcie tropił różnych prawdziwych i rzekomych przeciwników władzy, i to tylko pośród Rosjan, których nienawidził. Sprawami tymi zajmowała się tzw. Tajna Kancelaria, utworzona jeszcze za Piotra I (1718 rok) w celu ścigania przestępstw politycznych i zreorganizowana w 1731 roku; setki i tysiące niewinnych ludzi torturowano, a potem wydawano wyroki – śmierci lub zesłanie. Carowa aprobowała bez wahania wszystkie okrucieństwa Birona. Najwyższa Tajna Rada przestała oczywiście istnieć, rozwiązana manifestem z 4 marca 1730 roku. [Bazyłow, t. 1, s. 324-325]

rok

1739:

Rosyjska kolonizacja wybrzeży Morza Czarnego. W roku 1739 Rosja założyła miasto Azow (obok starożytnego miasta Tanais) u ujścia Donu do Morza Azowskiego.

W latach 1735 do 1739 Rosja prowadziła wojnę z Turcją. Po zwycięstwie nad Prusami Rosja postanowiła zdobyć dostęp do Morza Czarnego. Sytuacja była skomplikowana również w przedmiocie Krymu, gdyż Chanat Krymski był przeszkodą w opanowaniu przez Rosjan i Ukraińców urodzajnych ziem Południowej Ukrainy. Przyczyną wojny stało się naruszenie granic Rosji przez Krymskich Tatarów, którzy najechali na Kaukaz. Obawiając się sojuszniczego poparcia Tatarów przez Turcję i Persję, Rosja oddała Persji ziemie, zabrane jej w myśl petersburskiej umowy z 1723 roku, co zapewniło neutralność Persji. Rosyjska armia podjęła szybkie działania wojenne, podczas których zdobyto Perekop, Bachczysaraj i Azow (1736 rok); Turcy zostali rozgromieni pod Stawuczanami (1739 rok).

Anna

7248 od stworzenia świata

W ostatnim roku wojny rosyjska armia na Krymie uległa epidemii; przystępująca do wojny z Turcją Austria zawarła z nią separacyjny pokój; niepowodzeniami zakończyły się działania rosyjskiej armii. W rezultacie czego w 1739 roku w Belgradzie został zawarty pokój, w myśl którego Rosja zwróciła Azow (bez twierdzy), otrzymała niewielkie terytorium między Północnym Donem i Bugiem; niepodległość od Turcji uzyskała Kabarda. Wyjście na Morze Czarne zostało w rękach tureckich. [Ogonowska, s. 344-345]

rok

1737:

Stawropol. Założony w 1737 roku jako Twierdza obeonna.

rok

1735:

W latach 1723 – 1735 część Azerbejdżanu nad Morzem Kaspijskim została przejściowo opanowana przez Rosję.

Orenburg. Orienburg. Założony w 1735 roku jako twierdza dla obrony przed Baszkirami.

rok

1732:

Loewenwolda Traktat, przymierze „trzech czarnych orłów”, w 1732 roku układ zawarty przez Rosję, Austrię i Prusy w sprawie następstwa tronu w Polsce po śmierci króla Augusta II.

rok

1731:

Budowa drugiej linii Zakamskich umocnień wojskowych. Nowa linia Zakamska szła do Samary po Wołdze i Kamie, na rzece Kiczuj łączyła się ze starą zakamską linią. Obie linie opasywały Baszkirię od północy i północnego zachodu. [Ogonowskaja, s. 332]

Ukaz Anny Joannowny o prawie dworzan do zapisywania małoletnich synów do pułków. W konsekwencji dzieci, gdy dorastały, miały od razu prawo do wysokich stanowisk, co naruszało pietrowską Tabelę o rangach.

[Ogonowskaja, s.

332] Carycyn (po roku 1925 Wołgograd), w 1731 roku zmodyfikowano fortyfikacje.

rok

1730:

Anna Joannowna zmieniła jeden z podstawowych ukazów Piotra I – ukaz o jednym następcy do tytułu szlacheckiego, tym samym pozwoliła na rozdrabnianie i zwielokrotnienie szlachty, co umożliwiło niektórym z nich na uniknięcie służby państwowej. [Ogonowskaja, s. 332]

W 1730 roku szwedzki oficer w służbie rosyjskiej nazwiskiem Strahlberg zaproponował, aby granice Europy przesunąć od Donu w tył ku pasmu gór Uralu i rzece Ural [i tak się też stało]. [Davies, s. 32]

Barnaул, miasto w azjatyckiej części. Barnaul założono w 1730 roku na obfitujących w złoto terenach stepowych Ałtaju.

Działalność tajnej rady: Niedługo przed śmiercią, to jest w 1727 r. 43-letnia Katarzyna I podpisała testament. Zgonie z testamentem imperatrycy, który podyktowała Mienszikowowi, następcą tronu miał zostać wnuk Piotra I, syn carewicza Aleksjeja, Piotr II, a regencję miała sprawować Najwyższa Tajna Rada. Po Piotrze II wina następować córka Piotra I Anna i jej dzieci, czyli Elżbieta i jej dzieci. Imperator Piotr II był zobowiązany ożenić się z córką Mienszikowa. Rzeczywistym władcą kraju stawał się Mienszikow, który zamierzał nie dopuścić do ślubu swojej córki Marii z Piotrem II. Ambitne plany Mienszikowa wyzwoliły niezadowolenie jego zwolenników. Powstał spisek przeciw Mienszikowowi, zorganizowany przez P.A. Tołstoja, spisek jednak został wykryty, a spiskowcy zostali zesłani. Jednak znajdujący się w opozycji do Mienszikowa przedstawiciele starej arystokracji i grupa obcokrajowców odnieśli zwycięstwo nad najwspanialszym kniazem, kanclerzem Mienszikowem i teraz on wraz z rodziną został zesłany na Syberię do miasta Bieriozow za pożądanie władzy. [Ogonowskaja, s. 331-332]

PIOTR II ALEKSIEJEWICZ

ПЕТР II АЛЕКСЕЕВИЧ

urodzony 12 października 1715 roku
zmarł 18 stycznia 1730 roku

Piotr II

7 imperator Rosji z dynastii Romanowów

panował od 7 maja 1727 roku do śmierci

wnuk: Piotra I, cara i imperatora w latach 1682—1725 i
Katarzyny I imperatorowej w latach 1725—1727

jego ojciec: Aleksy 1690—1718

jego matka: Sophie von

Wolfenbüttel jego rodzeństwo: siostra
Natalia

Piotr II Aleksiejewicz (żył w latach 1715—1730), rosyjski imperator w latach 1725 do 1729. Syn Aleksieja Pietrowicza, wnuk Piotra I. W rzeczywistości był sierotą, gdyż matka jego zmarła niedługo po jego urodzeniu, a ojciec umarł, gdy syn miał zaledwie trzy lata. Piotr I odnosił się do wnuka z rezerwą, wychowawcą chłopca był Osterman. Piotr II wstąpił na tron w wieku 12 lat. Początkowo znajdował się pod nadzorem Mienszikowa, później kniaziów Dołgorukowych. Według projektu Mienszikowa winien był ożenić się z jego córką Marią, jednak zwyciężywszy kanclerza Mienszykowa Dołgorukowie osiągnęli zaręczenie się Piotra II z Katarzyną Dołgorukową. W nocy z 18 na 19 stycznia 1730 roku, w przeddzień zapowiadanych zaręczyn Piotr II umarł na ospę będąc w pałacu Leforta w Niemieckiej Osadzie – car miał wówczas 14 lat i 3 miesiące. Wraz ze śmiercią Piotra II zakończyła się męska linia rodu Romanowów.

[Ogonowska, s. 360]

Działalność Najwyższej Tajnej Rady. Senat negatywnie przyjął uczynienie carycą Katarzyny I i dlatego ukazem imperatrycy z 8 lutego 1726 roku została utworzona Najwyższa Tajna Rada. W skład niej weszli: graf Fiedor Matwiejewicz Apraksin, książę D.M. Golicyn, graf G.I. Gołowkin, książę Aleksandr Daniłowicz Mienszikow, baron Andriej Iwanowicz Osterman, graf P.A. Tołstoj, mąż córki Piotra I Anny hercog Karl-Fridrich Holstein-Gottorp, a później kniaziowie Aleksy G. i Wasyl Ł. Dołgorukowie, M.M. Golicyn i W.W. Dołgorukow. Formalnie Najwyższa

Tajna Rada była organem doradczym monarchy, ale faktycznie posiadała pełnię władzy i prowadziła wszystkie ważne sprawy Rosji. Podlegały jej: Senat, kolegia, Synod i inne instytucje. Za Katarzyny I na czele Rady stał A.D. Mienszykow, za Piotra II – książę A. Dołgorukow. Rada została rozwiązana przez Annę Joannową w marcu 1730 roku. [Ogonowska, s. 331-332]

Piotr II

7238 od stworzenia

świata

Piotr II był jeszcze niepełnoletni, na razie więc władzę miała sprawować zgodnie z testamentem regencja – członkowie Rady łącznie z obu córkami Piotra I. Mienszykow znalazł się na szczycie wszelkich możliwych triumfów. Nie jest zbyt jasne, kiedy dokładnie, chyba jednak jeszcze za życia Katarzyny przyszło mu na myśl, ażeby wydać jedną ze swoich córek (Marię) za przyszłego imperatora. Gdy Piotr II został nim formalnie (miał wtedy 12 lat), Mienszykow od razu wziął go do swego domu, urządził zaręczyny i wyznaczył małoletniemu carowi wychowawcę [...]

Można jednakowoż bez przesady powiedzieć, że właśnie na najwyższym szczycie doznał wszechpotężny Mienszykow, bodaj najbogatszy człowiek w imperium, od lat ulubieniec losu – największego zawrotu głowy. Zmierzając do wyłączenia cara spod wszystkich możliwych wpływów, postarał się nawet o to, że uznano go oficjalnie za pełnoletniego; przestawał zatem sprawować regencję wieloosobowy organ, ale tym samym wola 12-letniego monarchy była już prawem. Mienszykowowi własne możliwości wydawały się teraz nieograniczone, nie doceniał jednak wpływów, jakie w tym samym czasie zdobywali inni [...] Na tronie siedział mały chłopiec, ale rozwinięty umysłowo i skłonny do krytycznego myślenia. Traktowany przez Mienszykova jak marionetka, zniecierpliwiał go strasznie, a tak samo nie lubił swojej „narzeczonej”. W takiej sytuacji potrafili zbliżyć się do Piotra członkowie rodziny Dołgorukich, a 18-letni Iwan

Dołgoruki wszedł w rolę najbliższego powiernika [...]

Piotr i Iwan Dołgoruki stali się nierozłącznymi przyjaciółmi i nawet spali w jednej komnacie. Zażyłą przyjaźń przerwał brutalnie Mienszykow, przenosząc Dołgorukiego do służby wojskowej. Starał się też odseparować Piotra od siostry, Natalii (urodzona w 1714 roku), którą młody car bardzo lubił. [...] wielu innych zrażał sobie swoją wyniosłością, dyktatorskimi pociągnięciami i może najbardziej – niezrozumiałą u tak bogatego człowieka zachłannością. Pieniądzy i kosztowności zawsze mu było mało, gromadził je wszystkimi możliwymi sposobami, a wydatki na dwór kazał bardzo poważnie ograniczyć.

[...] Zaproszony na imieniny do wspianego pałacu Mienszykova w Oranienbaumie, Piotr II kazał odpowiedzieć, że „jaśnie oświecony książę [...] może spędzić uroczystość w gronie, w którym niekoniecznie musi znajdować się car”. Potem wydarzenia potoczyły się już bardzo szybko. Najwyższa Tajna Rada otrzymała dekret, zabraniający wypełniania jakichkolwiek rozporządzeń Mienszykova, następnie przyszły inne jeszcze ograniczenia, areszt domowy i zesłanie do Ranenburga (dziś Czajpygin w obwodzie lipieckim, na południe od Riazania) [...]

Po krótkim pobycie w Ranenburgu zesłano całą rodzinę Mienszykowów do bardzo dalekiego Bieriezowa nad wpadającą do Obu Sośwą Północną, już niedaleko koła podbiegunowego. [...]

Oskarżono go o wszystko, co tylko było możliwe, m.in., że przyczynił się do śmierci carewicza Aleksego i że wchodził w porozumienie z dworem pruskim, ażeby zdobyć dla siebie koronę. Cały majątek Mienszykova uległ konfiskacie. Zabrano nieprawdopodobne skarby, chociaż być może relacje są przesadne: 14 milionów rubli, z czego pięć w gotówce oraz setki kilogramów srebrnych i złotych sztućców i naczyń [...] A przecież był jeszcze Mienszykow właścicielem prawie stu tysięcy poddanych „dusz” i całych miast, m.in. Oranienbaumu i Ranenburga, miał dobra za granicą (w Polsce także). Sam zestaw jego tytułów skłania do głębokiej zadumy: „Jaśnie Oświecony Cesarstwa Rzymskiego i Rosyjskiego książę, książę Izorski, graf na Dubrowce, Hory-Horkach i Poczepie, dziedziczny pan oranienburski

(Oranienburg to inna nazwa Renenburga) i baturyński, jego cesarskiej wszechrosyjskiej mości dowodzący wojskami generalissimus, najwyższy rzeczywisty tajny radca, marszałek imperium, prezydent państwowego kolegium wojskowego, admirał czerwonej flagi, generał-gubernator guberni sankt-petersburskiej, podpułkownik preobrażenski,

lejbwardii pułkownik nad trzema pułkami, kapitan kompanii bombardierów, orderów świętych apostołów Andrzeja i Aleksandra, Słonia, Białego i Czarnego Orła kawaler”.

[Członkowie rodziny Dołgorukich na pewno się nie spodziewali, że także będą cierpieć w Bieriozowie].

[...] Po zesłaniu Mienszykowa zaczęła się na dworze era Dołgorukich – już w Moskwie, bo odbywszy tam koronację, Piotr II nie wrócił do Petersburga. Dwóch Dołgorukich, Wasyla i Aleksego, włączono dodatkowo w skład Najwyższej Tajnej Rady, żadne ważne decyzje nie zapadały już bez konsensusu ze strony nowych faworytów. Nic ich jednak nie mogło w pełni zaspokoić, co zresztą nawet nie budzi zdziwienia; obalony Mienszykow miał za sobą bądź co bądź czterdzieści lat wspaniałego życia, im zaś los miał wyznaczyć tych lat nie więcej niż trzy. Próbowali go jednak naśladować; właśnie w tym czasie, gdy [Mienszykow] umierał na Syberii, zaręczono Piotra II z Katarzyną Dołgoruką, córką Aleksego, siostrą młodego Iwana [...]; lecz zaraz potem nadeszła katastrofa; 18 stycznia 1730 roku Piotr II umarł w Moskwie na ospę – nie miał jeszcze 15 lat. Wygasała na nim męska linia Romanowów.

[Bazyłow, t. 1, s. 321-324]

rok 1729:

1729 kopejka

rok 1728:

1728 rubel

rok 1727:

1727 5

kopejek

Piotr II (panujący w latach 1727—1730) objął tron na mocy sfalszowanego testamentu. [Davies, s. 698]

BERING Vitus Jonassen

żył w latach 1680—1741, żeglarz duński w służbie rosyjskiej; opłynął północno-wschodnie wybrzeże Azji; w 1741 roku odkrył brzegi Alaski i Aleuty.

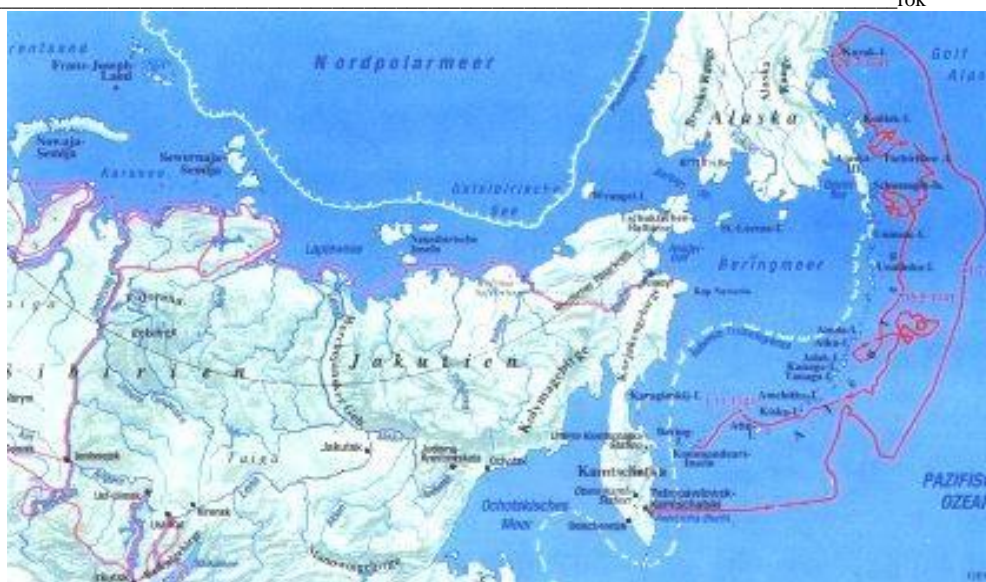
W latach 1725—1730 miała miejsce pierwsza kamczacka ekspedycja, której projekt był przedłożony Piotrowi I, jednak organizacją ekspedycji zajmowała się Katarzyna I już po śmierci Piotra I. Dowódcą ekspedycji został Witus Bering, a jej zestaw wchodził A. Czirikow, S. Czeliuszkina, bracia Łaptiewowie, I. Gmielin, G. Stiellier, Ł. Dielil i inni. Bering osiągnął cieśninę nazwaną od jego imienia Cieśniną Beringa. Jednak na dalsze płynięcie wzdłuż brzegów Ameryki nie zdecydował się. Dwa lata po powrocie Beringa marynarz Fiedorow wraz z geodetą Gwozdiewym na niewielkim statku nie tylko osiągnęli amerykański brzeg, ale i sporządzili pierwszą mapę przeciwległych brzegów Azji i Ameryki. [Ogonowskaja, s. 331]

Piotr II

7238 od stworzenia świata

Bering – 1 ekspedycja na Kamczatkę w 1725 roku

Bering – 2 ekspedycja na Kamczatkę w 1728 roku

Ponowne odkrycie Cieśniny Beringa — V.J. Bering i A.I. Czirikow.

KATARZYNA I ALEKSIEJEWNA

ЕКАТЕРИНА I АЛЕКСЕЕВНА urodzona 5 kwietnia 1684 roku zmarła 6 maja 1727 roku

6 imperatorowa Rosji nie z dynastii Romanowów

Marta Skawrońska – druga żona cara Piotra I cara i imperatora w latach 1682—1725 panowała od 28 stycznia 1725 roku do śmierci jej ojciec: litewski włościanin Samuil Skawronski jej matka:

nieznana jej rodzeństwo: Karol

- jej dzieci:
- Aleksy 1690—1718 – ojciec imperatora Piotra II 1727—1730
  - Anna 1708—1728 – matka imperatora Piotra III 1761—1762
  - Elżbieta 1709—1761 – imperatorowa 1741—1761
  - Natalia
  - i jeszcze siedmioro

Katarzyna I

7235 od stworzenia

świata

Katarzyna I Aleksiejewna żyła w latach 1684—1727. Rosyjska imperatrica rządziła w latach 1725 do 1727. Od 1712 roku była żoną Piotra I. Była córką „pribałtijskiego” chłopca Samuila Skawronskiego. Poznała cara w czasie

Północnej Wojny w 1705 roku. Piotr I i Katarzyna Aleksandrowna mieli 11 dzieci, z których w 1725 roku zostały się tylko trzy córki (Anna, Elżbieta, Natalia). Po śmierci Piotra I została imperatricą. Według ówczesnych nie umiała ani czytać, ani pisać i tylko w przeciągu trzech początkowych miesięcy swojej władzy nauczyła się jako tako podpisywać państwowe dokumenty. Obcokrajowcy na stanowiskach wprowadzili atmosferę trwałego świętowania dworu, na co przeznaczano znaczne środki ze skarbu. Rzeczywistym rządzącym w Rosji był faworyt Katarzyny A.D. Mienszykow, który utworzył Najwyższą Tajną Radę. Katarzyna niewiele zajmowała się państwowymi sprawami, podczas jej rządów zwodowano tylko dwa okręty, rozpoczęta reforma uzbrojenia armii nie została zakończona z braku pieniędzy; za jej panowania został przyjęty ukaz o połączeniu świeckich szkół z duchownymi seminariami, co przeczyło reformom Piotra I. Jednocześnie jednak za jej panowania utworzono Akademię Nauk, wyprawiono pierwszą kamczacką ekspedycję.

[Ogonowskaja, s. 354-355]

Mienszykow admirał, oddał Katarzynę Piotrowi

rok

1727:

Panowanie obwołanej cesarzową żony Piotra, Katarzyny I liczy się od tego samego dnia, w którym on umarł: od 28 stycznia.

Kariera życiowa nowej władczyni była więcej niż oszałamiająca. Nie ma żadnej pewności co do jej pochodzenia, najprawdopodobniej była córką (urodzona w 1684 roku) litewskiego włościanina, katolika, który z jakichś przyczyn przeniósł się czy uciekł z Litwy do Inflant. Tam rodzice umarli na zarazę, a ona, Marta Skawrońska, wychowywała się w domu protestanckiego pastora i oczywiście zrobiono z niej protestantkę; podobno wyszła nawet za mąż, za jakiegoś niemieckiego dragona. Po wkroczeniu Rosjan do Marienburga Szeremietiew wziął ją z domu pastora jako brankę, od Szeremietiewa wyprosił ją Mienszykow, u Mienszykowa zobaczył ją Piotr...

—
 Dzieci urodziło im się ośmioro w ciągu 11 lat; troje przed zawarciem małżeństwa, w tym przyszła cesarzowa Elżbieta (1709 rok). Marta Skawrońska zmieniła oczywiście znowu wiarę, przyjęła prawosławie i zmieniła się w Katarzynę Aleksiejewnę.

W 1712 roku Piotr ożenił się z nią – bez zbyt wielkiego rozgłosu, ale osobiste jej wpływy nieustannie rosły. W listopadzie 1723 roku poddani imperatora dowiedzieli się z wydanego specjalnie manifestu, że „idąc za przykładem cesarzy bizantyjskich Justyniana i Herakliusza”, Piotr I ma zamiar koronować swoją żonę. Koronacja nastąpiła 26 maja 1724 roku.

Przeszłość Katarzyny pozostała jednak w mroku, choć zdaje się nawet z inicjatywy Piotra czyniono wysiłki, ażeby m.in. odszukać jej krewnych i chociaż znalazł się jej brat, Karol [...]

Katarzyna I na tronie – był to osobisty tryumf Mienszykowa. W bardzo krótkim okresie jej panowania on właściwie rządził państwem, chociaż utrzymywały się także wpływy niektórych przedstawicieli starej arystokracji. Niebawem doszło do kompromisu między nimi, a tzw. „nową arystokracją”, stworzoną dopiero przez Piotra, tą, do której należał też Mienszykow. W rezultacie kompromisowego porozumienia powstała w 1726 roku Najwyższa Tajna Rada, złożona początkowo z sześciu osób, formalnie organ doradczy, faktycznie obejmujący swoimi kompetencjami najważniejsze sprawy państwowe z nadzorowaniem nad działalnością kolegów włącznie. [...] Carowa umarła 6 maja [1727 roku]   Bazyłow, t. 1, s. 320-321

rok
1725:

1725 półtina

Katarzyna I, czyli Marta Skawronska – chłopka z Litwy i druga małżonka Piotra I, przejęła władzę, kiedy mąż leżał na łożu śmierci.   Davies, s. 698

Walka o władzę po śmierci Piotra I. Po śmierci Piotra I, który nie zdążył zostawić nakazu o swym następcy, rozpoczęła się walka przydwornych ugrupowań o władzę. S.F. Płatonow w swoich opracowaniach wydzielił cztery takie grupy: stara moskiewska arystokracja (kniaź Gołucyn, kniaziowie Dołgorukowowie, kniaź Riepnin, B.P. Szeremietiew i inni), szeregowi dworzanie (Apraksinowie, Naryszkinowie, Gołowskinowie, Tołstojowie), „ludzie z narodu” (Mienszykow, Jagurzynskij, Szafirow i inni), obcokrajowcy (dyplomaci Osterman i Brius, generał Minich i inni). Stara arystokracja chciała na tronie Piotra, syna carewicza Aleksandra; nowa arystokracja, którą aktywnie popierała gwardia, dążyła do ogłoszenia imperatricą żonę Piotra I – Katarzynę. W rezultacie zwycięstwa „członków gniazda piotrowego” na tron weszła Katarzyna I.   Ogonowskaja, s. 331

Petersburska Akademia Nauk została założona 28 stycznia 1724 roku przez Piotra I, jednak jej organizacja przypadła już Katarzynie I. W pierwszym okresie wykładowcy i studenci pochodzili zza granicy. W Akademii pracowali wielcy uczeni: G.F. Miller, G.Z. Bajer, Leonhard Euler, D. Bernulli, i inni. Do 1800 roku ze 108 członków Akademii Nauk tylko 24 było Rosjaninami (M.B. Łomonosow, M.E. Gołowin, S.P. Kraszeninnikow, I.P. Liepiechin, B.K. Triediakowskij i inni).   Ogonowskaja, s. 330

PIOTR I ALEKSIEJEWICZ

ПЕТР I АЛЕКСЕЕВИЧ

urodzony 30 maja 1672 roku

zmarł 28 stycznia 1725 roku

5 imperator Rosji z dynastii Romanowów panował od 23 czerwca 1682 roku do śmierci imperator w latach 1721—1725

jego ojciec: Aleksy Michajłowicz – car w latach 1645—1676 jego matka: Natalia Naryszkina 1651—1694 jego pierwsza żona: ■ Eudoksja (Jewdokia) Fiedorowna Łopuchina 1672—1731 jego druga żona: ■ Katarzyna Skawrońska 1689—1727;

– Katarzyna I caryca Rosji w latach 1725—1727

jego rodzeństwo: ■ Zofia 1657—1704
■ Fiodor 1661—1682, car w latach 1676—1682
■ Iwan 1666—1696, car w latach 1682—1696

jego dzieci z Jewdokią Łopuchiną:

■ Aleksy 1690—1718 – ojciec imperatora Piotra II 1727—1730
■ Alexander (* 3 października 1691 roku – † 14 maja 1692 roku), ■
Paweł (*/† 1693).

jego dzieci z Martą Skawrońską – Katarzyną I:

■ Paweł (*/† 1705),
■ Piotr (*/† 1706),
■ Jekaterina (* 1707 – † 1708),
■ Anna (* 27 stycznia 1708 roku – † 15 maja 1728 roku), jej mąż
Karl Friedrich książę Holstein-Gottorp (1700—1739); matka
imperatora Piotra III 1761—1762 ■ Elisabeth I. (* 18 grudnia 1709
roku – † 25 grudnia 1761 roku), imperatorowa Rosji w latach
1741—1761

- Marija (* 20 marca 1713 roku – † marzec 1713 roku),
- Margarita (* 19 września 1714 roku – † 7 czerwca 1715 roku), ■
- Piotr (* 28 października 1715 roku – † 25 kwietnia 1719 roku),
carewicz rosyjski,
- Paweł (* 13 stycznia 1717 roku – † 14 stycznia 1717 roku), ■
- Natalja (* 20 sierpnia 1718 roku – † 22 lutego 1725 roku), ■
- Piotr (*/† 1719 rok), carewicz rosyjski.

Piotr I Wielki, żył w latach 1672—1725, car rosyjski od 1682 roku, w 1721 roku przyjął tytuł imperatora (cesarza) Wszechrosji, syn Aleksego Romanowa; twórca potęgi Rosji (centralizacja i wzmocnienie władzy, reorganizacja armii, utworzenie floty); zdobył Azow, zwyciężył Szwecję i uzyskał dostęp do Bałtyku; w 1703 roku założył Petersburg; ingerował w sprawy Polski (Sejm Niemy).

grób Piotra I

pomnik Piotra I w Petersburgu

Piotr Wielki z Minerwą 1696—1725,
1732

Piotr Wielki 1696—1725 malarz Jakopa Amigoni

Piotr Wielki 1696—1725

rok 1725:

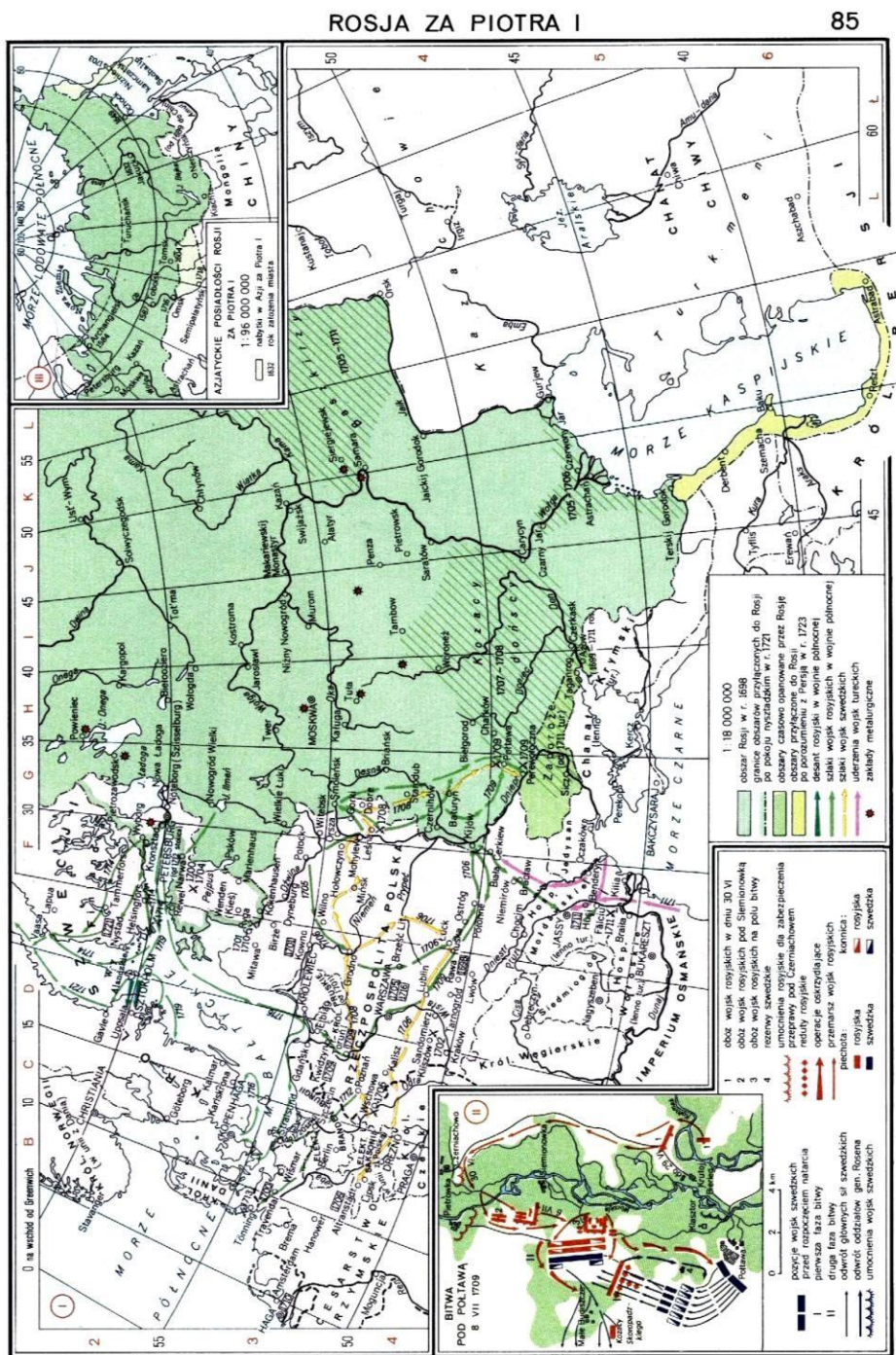
Aleksiej – syn Piotra Wielkiego w wieku 20 lat

W 1722 roku Piotr I wydał ustawę, na mocy której każdy imperator miał odtąd prawo wyznaczania następcy tronu według własnego upodobania; praktyczne zastosowanie tej ustawy okazało się jednak niełatwe. Aleksy nie żył, dwaj synowie Piotra z drugiej żony umarli bardzo wcześnie; o desygnowaniu syna Aleksego, urodzonego w 1715 roku, nie mogło być mowy. Pozostawały dwie córki cara Piotra, także z drugiego małżeństwa, i dwie córki zmarłego w 1696 roku Iwana V. Piotr długo nie mógł się zdecydować i nie wyznaczył następcy, ponieważ z początkiem 1725 roku zmarł na skutek silnego przeziębienia, któremu nie oparł się nawet jego żelazny organizm. [Bazyłow, t. 1, s. 319]

Aleksander Newski (żył w latach 1220—1263), święty prawosławny Syn Jarosława Wsiewołodowicza, księcia włodzimierskiego, protoplasta rodu książąt moskiewskich. Order jego imienia ustanowiono w Rosji w 1725 roku.

Za czasów Piotra I Wielkiego Rosja stała się imperium; uzyskała dostęp do Morza Czarnego i Bałtyckiego, wystawiła dużą flotę, zeuropeizowała administrację i armię.

Od czasów Piotra I pogłębił się dualizm rosyjskiej struktury społecznej – obok chłopów, warstwy dźwigającej wszelkie ciężary, występowała warstwa uprzywilejowanej szlachty. Modernizacja Rosji zapoczątkowana przez Piotra I w dużej mierze uzależniona była od dopływu fachowców z zagranicy. Na otwartej w 1725 roku w Petersburgu Akademii Nauk większość wykładowców stanowili specjaliści z zagranicy.

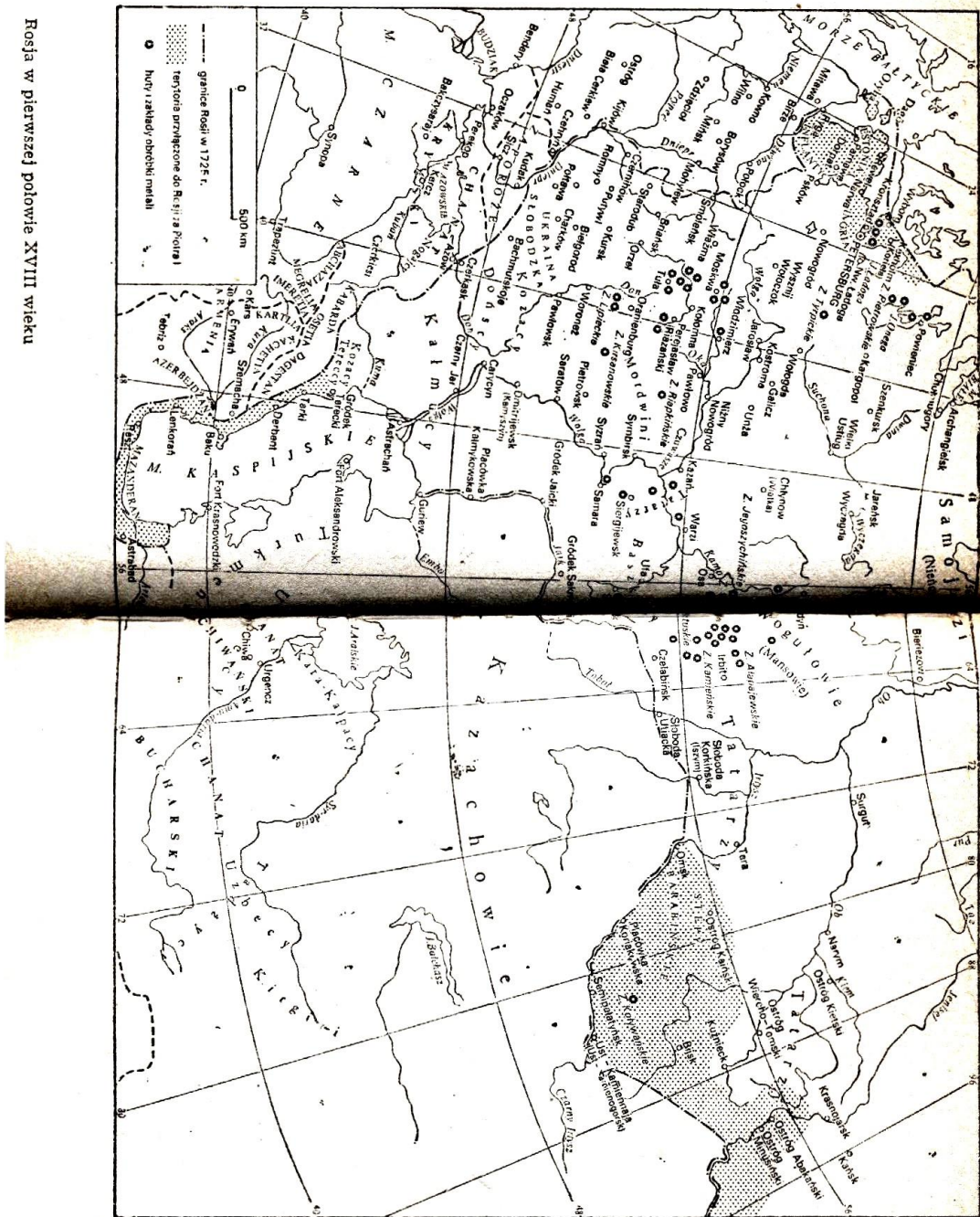

[Atlas historyczny, s. 85]

rok
1724:

Piotr I Romanow, — żywo interesował się sprawami gospodarczymi, dbał o rozwój manufaktur i handlu, w obrotach z zagranicą stosował politykę protekcyjną. Zorganizował sieć szkół świeckich na poziomie elementarnym. W 1724 roku utworzył Akademię Nauk. Pod koniec panowania (28 stycznia 1724 roku) Piotr podpisał dekret o

utworzeniu Akademii Nauk, która zaczęła działalność niedługo po jego śmierci, najpierw pod nazwą Rosyjskiej, Petersburskiej, a potem Cesarskiej Akademii Nauk. [Bazyłow, t. 1, s. 314]

[Bazyłow, t. 1, s. 312-313]

Pociągając całą rzeszę synów szlacheckich do służby państwowej, musiano wymagać od nich sztuki czytania i pisania oraz znajomości arytmetyki, a ponieważ młodzieńcy ówczesni zbyt entuzjastycznie się do tego nie garnęli, wymyślono bardzo charakterystyczną karę: zabroniono zawierać małżeństwa tym, którzy nie mogli się wykazać wspomnianymi umiejętnościami. [Bazyłow, t. 1, s. 311]

„Dusze” chłopów liczone podczas tzw. „rewizji”, czyli akcji spisów ewidencyjnych, przeprowadzanych co pewien czas w celu ustalenia rodzajów i wysokości świadczeń. Pierwsza rewizja odbyła się jeszcze za Piotra I – liczba chłopów państwowych wynosiła wtedy 1 milion 049 tysięcy. [Bazyłow, t. 1, s. 160]

rok**1723:**

Po wojnie z Persją i porozumieniu w 1723 roku przyłączono do Rosji zachodnie i południowe wybrzeże Morza Kaspijskiego.

Perm, Piern'. W 1723 roku na terenie istniejącej tu wcześniej wsi Jagoszicha wybudowano hutę miedzi.

Jekaterynburg, (od 1924 roku Swierdłowski). Założony w 1723 roku przez Piotra I Wielkiego.

Bardzo poważny, chociaż przejściowy tylko sukces odniesiono w wojnie z Persją, wywołanej głównie w rezultacie starań króla Kartii (wschodnia Gruzja) Wachtanga VI, zwolennika przyłączenia Gruzji do Rosji. Podczas wyprawy, w której początkowo brał udział też sam imperator, wojska rosyjskie zajęły Derbent i Baku na zachodnim wybrzeżu Morza Kaspijskiego oraz Reszt, niedaleko wybrzeża południowego. W pokoju zawartym w Petersburgu (1723 rok) Rosja zatrzymała zdobycze wyprawy, m.in. też prowincje perskie Mazanderan i Astrabad, okalające Morze Kaspijskie od południa i południowego wschodu. Prowincji tych, ciągnących się długim, wąskim pasem wzdłuż wybrzeża morskiego od ujścia Tereku na południe, a potem na wschód i północ, nie można było jednak jeszcze utrzymać i w 1732 roku Rosja zwróciła je Persji. [Bazyłow, t. 1, s. 305]

rok**1722:**

Piotr I prowadził politykę merkantylistyczną, opiekował się miastami i mieszczaństwem, popierał rozwój manufaktur. Szybko rozwijał się wówczas przemysł metalurgiczny, wzrastała liczba manufaktur tkackich. W latach 1718— 1722 wprowadzono scentralizowany system administracji państwowej. Zreformowano Cerkiew, patriarchów zastąpił Święty Synod, tj. kontrolowany przez państwo, kolegialny organ władzy. Poprzez wprowadzenie tzw. czynu, tj. 14stopniowej tabeli rang urzędniczych, hierarchię społeczną oparto na pozycji w służbie państwowej.

Cały system służby państwowej, cywilnej i wojskowej ujęto w jednolity schemat 14 stopni (rang, *czynów*), według których mogli awansować urzędnicy i oficerowie; awans inną drogą stawał się wykluczony. Schemat ten, nazwany „tabelą rang”, pojawił się w 1722 roku i przetrwał aż do upadku caratu. Najwyższą rangą cywilną był kanclerz, następną – rzeczywisty tajny radca, potem – tajny radca, rzeczywisty radca stanu itd., aż do najniższej, czternastej rangi – pisarza kolegialnego (*kolleżskij registrator*). Rangi wojskowe określono oddzielnie dla oficerów wojska lądowego i marynarki, od generała-feldmarszałka do chorążego i od generała-admirała do miczmana. Osiągnięcie określonej rangi cywilnej bądź wojskowej dawało prawo do otrzymania szlachectwa. Istniały prócz tego jeszcze rangi dworskie: wielki szambelan, wielki marszałek dworu, wielki koniuszy, wielki ochmistrz, wielki podczaszy i później niższe – marszałek dworu, koniuszy, łowczy i inne. Rangi dworskie miały nomenklaturę niemiecką, a więc wielki szambelan – *ober-kamiergier*, koniuszy – *sztalmejster*, łowczy – *jegiermejster*. [Bazyłow, t. 1, s. 310-311]

Od roku 1722 tabela rang wprowadzała wśród zwiększonych liczebnie szeregów szlachty hierarchiczny system kastowy, powiązany ściśle ze służbą państwową i przywilejami płynącymi z posiadania majątków ziemskich. Utworzenie tak wielu nowych instytucji pociągnęło za sobą coś, co jeden ze znawców przedmiotu określił jako „częściowy demontaż państwa patrymonialnego” [dziedzicznego, rodowego]; ponadto po raz pierwszy uświadomiono sobie w Rosji różnicę między „państwem” a „społeczeństwem”. Wszystkie te wydarzenia zachodziły, mimo że w sferze politycznej nie nastąpiły żadne istotne zmiany i że samą szlachtę nadal utrzymywano w skrajnej służalczości. Jako karę za unikanie wypełnienia obowiązku szkolnego lub służby stosowano publiczną chłostę lub *szelmowanie*, czyli wyjęcie spod prawa.

W gruncie rzeczy, większość historyków byłaby dziś skłonna przyznać, że reformy Piotra nie były dokładnie takie, jak sobie je wyobrażali współcześni. Nie zadziałały jak potężna jednocząca siła; przeciwnie – podzieliły poddanych cara na różne obozy – zwłaszcza w sprawach religii i poczucia tożsamości narodowej. Ponadto cechowała je skłonność do wprowadzania form instytucjonalnych Zachodu bez uwzględnienia istoty rzeczy. Piotr nie mógł przecież przerobić swoich poddanych na Europejczyków, każąc im po prostu zgolić brody i włożyć na głowy upudrowane peruki.

[Davies, s. 700]

Nieustanne wojny i reorganizacja wielu dziedzin życia wymagały znacznego podniesienia poziomu produkcji oraz rozszerzenia asortymentu produkowanych artykułów przemysłowych. Dlatego car popierał rozwój manufaktur – w pierwszym ćwierćwieczu XVIII wieku powstało ich około dwustu. Potrzeby wojenne były najważniejsze i w związku z tym najlepiej rozwijały się przedsiębiorstwa produkujące broń, płótno żaglowe i sukno na mundury dla żołnierzy, a zakładane przez państwo lub przez kupców. Nowe ośrodki przemysłowe tworzone nie tylko w Rosji centralnej, lecz także w najbardziej nawet odległych częściach kraju; rozwinęło się więc hutnictwo na Uralu, wydobywanie srebra i innych rud na terenach zabajkalskich, wydobywanie i obróbka żelaza w rejonie ołonieckim (na wschód od jeziora Ładoga).

Znacznie rozbudowano niektóre z istniejących już przedsiębiorstw, np. zakłady tulskie. [...] Dla ułatwienia transportu towarów przystąpiono do budowy kanałów śródlądowych, m.in. kanału łączącego Wołgę z Donem; prace musiano przerwać po wybuchu wojny północnej. Ukończono natomiast Kanał Wyszniwołocki, łączący rzeki Mstę i Twiercę w ich górnych biegach obok miejscowości Wyszni Woločok (na północny zachód od Tweru); kanał ten umożliwiał transportowanie towarów między Morzem Bałtyckim i Wołgą.

[Bazyłow, t. 1, s. 308-310]

Natalia, córka Piotra Wielkiego, w wieku 4 lat, 1718—1731, malarz L. Caravaque 1722

rok

1721:

Po zakończeniu północnej wojny Piotr I głośno świętował zwycięstwo najpierw w Petersburgu, a potem w Moskwie. 22 października 1721 roku (w rocznicę oswobodzenia Moskwy spod Polaków w 1612 roku) Piotr ogłosił siebie imperatorem Wszechrosji, a Rosję – Wszechrosyjskim Imperium. Przyjmując taki tytuł i przejmując pełną władzę ustawodawczą, wykonawczą i sędowniczą Piotr I ostatecznie uformował system absolutyzmu. [...]

W latach 1718—1721 zakończono administracyjną reformę. Utworzone w Rosji gubernie zostały podzielone na 50 prowincji o zbliżonym terytorium. Na czele prowincji postawiono gubernatorów. Prowincje dzieliły się na jeszcze mniejsze jednostki administracyjne – powiaty. W ten sposób na całym ogromnym terytorium Rosji wprowadzono jednakową administracyjną organizację. [Ogonowskaja, s. 328-329]

[Wojna dwudziestoletnia między szwedzkim Karolem a rosyjskim Piotrem]. Na Wyspach Alandzkich odbył się zjazd dyplomatyczny, po czym w pobliskim Nystad podpisano traktat między Rosją i Szwecją (1721). Szwecję rzucono na kolana. Piotr został arbitrem Północy, dumnym posiadaczem „okna na Zachód”. W roku 1721 awansował sam siebie: zamiast „cara” w moskiewskim stylu, przyznając sobie tytuł cesarza; za jego życia tytuł ten nie został jednak powszechnie uznany. [Davies, s. 699]

Piotr I poprzez pokój nysztadzki (1721 rok) zagwarantował krajowi szeroki dostęp do wybrzeża bałtyckiego. Na mocy tego układu Ingria, Karelia, Estonia i Inflanty zostały przyłączone do Rosji.

Estonia, Republika Estońska, Eesti Vabariit. W 1654 roku obszar całej Estonii dostał się pod władzę Szwedów, następnie – wskutek wojny północnej lat 1700—1721 – Rosji.

1721 Inflanty szwedzkie, a od 1772 roku Inflanty polskie (tzw. Latgalia ze stolicą w Dyneburgu) znalazły się w rękach rosyjskich. Zamieszkujący te ziemie Łotyśze, związani z kulturą niemiecką, dążyli do uzyskania autonomii w ramach imperium rosyjskiego.

Anna córka Piotra I
malarz G. Musikijskij 1721 rok

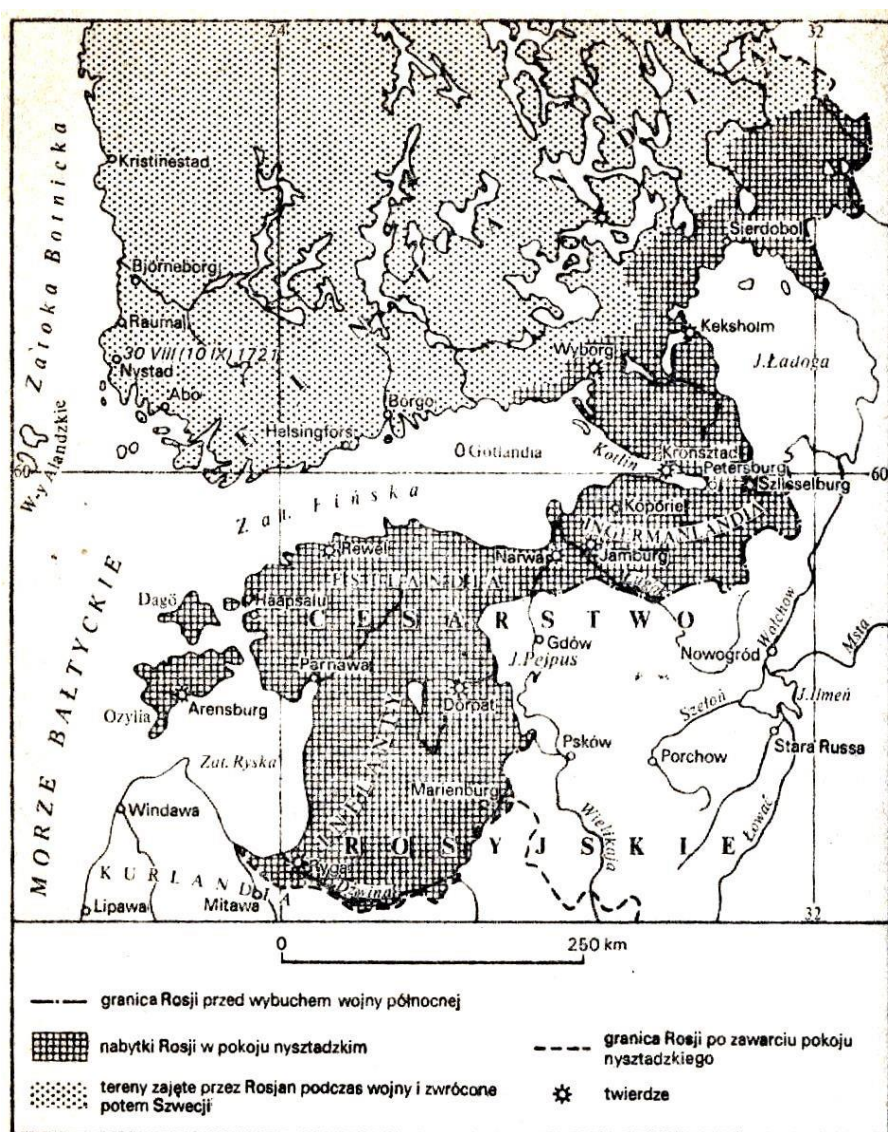
Anna córka Piotra I
malarz I. Adolski 1721 rok

Piotr I Romanow, uważany przez wielu historyków za największego reformatora państwa rosyjskiego. Rozpoczął reformy od rewolucji obyczajowej, rozkazując bojarom golić brody, ucząc ich żony tańców zachodnich, wprowadzając palenie tytoniu itp. Zmienił kalendarz na juliański w miejsce stosowanego dotychczas w Rosji kalendarza „od stworzenia świata”, wprowadził nowy alfabet — grażdankę. Zreformował armię, zaprowadzając coroczny obowiązkowy pobór rekruta do służby stałej w regularnej armii. Przy pułkach gwardyjskich utworzył szkoły kadetów, gdzie młodzi szlachcice zdobywali szlify oficerskie. Zorganizował flotę wojenną.

Piotr I Romanow, w 1721 roku w miejsce godności patriarchy Kościoła prawosławnego wprowadził Synod Świętobliwy, w skład którego obowiązkowo wchodził urzędnik carski (oberprokurator). W 1720 roku wprowadził zmiany w systemie zarządzania miastami, tworząc magistraty z burmistrzami na czele, podporządkowane Magistratowi Głównemu w Petersburgu. Wojna północna. Pokój nysztadzki (Nystad w południowo-zachodniej Finlandii, fiński Uusikaupunki), podpisany w 1721 roku, przyznawał Rosji znaczną część Karelii z Wyborgiem, Ingrię czyli Ingermanlandię (tak nazywano wówczas tereny nad Zatoką Fińską między Estonią i Karelią), Estonię z wyspami Ozylią i Dagö oraz Inflanty z Rygą. Rosja zobowiązała się do poszanowania praw i przywilejów tych prowincji, w szczególności zaś do zapewnienia całkowitej swobody wyznania (protestanckiego) – chodziło głównie o interesy tamtejszej szlachty niemieckiej, stosunkowo licznej i władającej prawie całą ziemią w Estonii i w Inflantach. Odtąd szlachta niemiecka z obszarów nadbałtyckich (po trzecim rozbiórze Polski także z Kurlandii) brać będzie wyjątkowo żywy i aktywny udział w życiu politycznym Rosji, prawie zawsze popierana przez dwór petersburski, dopuszczana do najważniejszych stanowisk cywilnych i wojskowych.

Zajętą w czasie wojny Finlandię Rosja zwróciła Szwecji. Pokój nysztadzki był ogromnym sukcesem politycznym – Rosja otrzymywała znaczną część wschodniego wybrzeża Bałtyku, od Rygi do Wyborga, z takimi portami, jak Ryga i Rewel, nie mówiąc już o budowanym od 1703 roku Petersburgu. Otwierały się też nieograniczone perspektywy handlu morskiego i kontaktów z Zachodem przez Bałtyk. Zawarcie traktatu obchodzono w Rosji niezwykle uroczyście, a Piotr I przyjął tytuł imperatora. [Bazyłow, t. 1, s. 303-305]

Zmiany terytorialne po traktacie nysztadzkiem 1721 roku

[Bazyłow, t. 1, s. 304]

Północna wojna lat 1700—1721, zwana wielką wojną północną, wojna Danii, Rosji, Saksonii i Polski, później Prus i Hanoweru, z Szwecją. Rozpoczęta atakiem sprzymierzonych na zajętej w XVI i XVII wieku przez Szwecję część Inflant, Estonię i Szlezwik. Król szwedzki Karol XII (żył w latach 1697—1718) okazał się jednak znakomitym wodzem, szybko pokonał Danię i przerzuciwszy swe wojska do Estonii uderzył na oblegające Narwę wojska rosyjskie i zadał im klęskę (1700 rok). Następnie Szwedzi skierowali się przeciwko wojskom saskim atakującym Inflanty od strony Kurlandii i rozbili je nad Dźwiną.

Karelia. Po wojnach rosyjsko-szwedzkich na przełomie XVI i XVII wieku zachodnia część Karelii dostała się pod panowanie Szwecji. W 1721 roku została przyłączona do Rosji.

Piotr I dysponował w ostatnim okresie swoich rządów 200-tysięczną regularną armią lądową; w jej skład wchodziły pułki konne i piesze, artyleria, saperzy, oddziały znajdujące się w poszczególnych garnizonach i gwardia.

Stale było prócz tego pod bronią około 100 tysięcy Kozaków. [...] Pod koniec wojny północnej flota rosyjska liczyła kilkadziesiąt (prawdopodobnie około 50, podawane liczby są różne) wielkich statków żaglowych oraz 800 innych jednostek, w większości galer. Budowano je w kilku stoczniach, w Petersburgu, w Archangielsku i nad Świrem (rzeka wypływająca z jeziora Onegi i wpadająca do Ładogi), a także kupowano za granicą. [Bazyłow, t. 1, s. 308]

W roku 1721 zniesiono patriarchat, podporządkowując rosyjski Kościół prawosławny kierowanemu przez państwo Świętemu Synodowi. Kapłanom nakazano ujawnianie sekretów spowiedzi. [Davies, s. 700]

Ukraina, Ukrajina. Władze rosyjskie stopniowo ograniczały zakres autonomii kozackiej (zwłaszcza po przejściu hetmana Mazepy na stronę Szwedów podczas wojny północnej lat 1700—1721).

rok

1720:

Wojna północna. Flota szwedzka w bitwie z flotą rosyjską poniosła dotkliwe straty w 1720 roku u wyspy Grönhamn w archipelagu Wysp Alandzkich. [Bazyłow, t. 1, s. 303]

Czeczenia, Iczkeria, Najnoch. W latach 20. XVIII wieku doszło do nawiązania stosunków ekonomicznych, politycznych i kulturalnych z Rosją. Jednak zaborcze plany Rosji doprowadziły do wzrostu aktywności ruchu wyzwolenieckiego, skierowanego przeciwko Moskwie.

1720 rok – 2 ruble

rok 1718:

W wyniku działania różnych przesłanek złożyło się tak, że ci przedstawiciele powoli narastającej i milczącej opozycji, którzy rekrutowali się spośród wyższego duchowieństwa i arystokracji, zgrupowali się wokół osoby carewicza Aleksego, syna Piotra. Nie tworzyli oni zresztą żadnego zorganizowanego obozu, po prostu obdarzali Aleksego dużymi sympatiami, mieli do niego zaufanie, prowadzili z nim śmielsze rozmowy. Carewicz różnił się poważnie od swego ojca temperamentem i poglądami, choć trudno przeceniać ich wagę i stałość u młodzieńca urodzonego w 1690 roku. Aleksey był synem pierwszej żony Piotra, Eudoksji, postrzyżonej na mniszkę i zamkniętej w jednym z klasztorów w Suzdalu. Wszystko to spowodowało, że ojciec i syn nie kochali się nadto, że uczuciami ich kierowały z jednej strony strach, z drugiej – brutalne dążenie do zdławienia wszelkiego oporu.

Sytuacja pogorszyła się znacznie, gdy Piotr ożenił się po raz drugi z [...] Katarzyną Skawrońską – a jeszcze bardziej, gdy z małżeństwa tego urodził się syn. Konflikt zaostrzył się wówczas do tego stopnia, że carewicz, w dość niejasnych zresztą okolicznościach, opuścił w 1716 roku Rosję, udając się najpierw do Wiednia, a potem do Neapolu. Tam doścignęli go wysłannicy Piotra i najróżnorodniejszymi namowami i obietnicami zdołali skłonić do powrotu. I wtedy nastąpiła tragedia. Z początkiem 1718 roku Piotr wydał manifest pozbawiający Aleksego prawa do tronu i zarządził śledztwo w celu dokładnego wyjaśnienia przyczyny jego ucieczki za granicę. Śledztwo, którego ofiarą padło

wiele osób z otoczenia carewicza, poddanych torturom i później straconych, miało dowieść, że Aleksy żywił podobno jakieś daleko idące zamiary w stosunku do ojca, że czekał na jego śmierć, by po objęciu tronu znieść wprowadzone już reformy. Sprawa znowu nie odznacza się całkowitą jasnością, pewne jest natomiast jedno: Aleksego nieludzko męczono podczas śledztwa, a specjalny trybunał skazał go na śmierć.

Nieszczęsny młodzieniec zmarł w celi więziennej przed wykonaniem wyroku i przeszedł do historii jako główny i najgroźniejszy wróg swego ojca, reform i całej Rosji, której w wypadku jego zwycięstwa groziło rzekomo zapadnięcie się w otchłań wstecznictwa. Wszystko to stanie w innym nieco świetle, gdy się zważy, że Aleksy wprawdzie lubił starą moskiewską przeszłość i trwożyły go różne pociągnięcia ojca, lecz jednocześnie był bardzo słabą indywidualnością i w pewnym momencie prosił nawet Piotra o pozwolenie zamknięcia się w klasztorze. Wreszcie, już niezależnie od prawdziwości zarzutów, rozprawa cara z synem nie może budzić entuzjazmu. [Bazyłow, t. 1, s. 318-319]

W 1718 roku Rosja zdobyła na południu rejon miasta Semipałatyńsk.

[z mapy 85]

W 1718 roku przeprowadzono reformę organów władzy. Wprowadzono kolegia. W miejsce 44 prikazów utworzono kolegia, które odróżniały się od prikazów swoją funkcjonalnością i kolegialnym rozpatrywaniem spraw. Kolegia stały się centralnymi organami rządu w Rosji. Tworząc kolegia, Piotr chciał pomniejszyć liczbę różnych urzędów i poruczyć odpowiedzialność za prowadzenie spraw nie jednostce, ale radzie, zebraniu. W 1717 roku zorganizowano 9 kolegiów. Wśród głównych państwowych kolegiów znajdowały się kolegia spraw zagranicznych, wojenne i morskie. W grupie finansowych kolegiów były: Kamer-Kolegia (dochody państwa), Sztats-Kolegia (wydatki państwa), Rewizyjne Kolegia (kontrola wydatków). W grupie przemysłowych kolegiów były: Handlowe Kolegia (handel), Manufakturowe Kolegia (przemysłowe przedsięwzięcia), Berg-Kolegia (huty). Później powołano Prawne Kolegia (nadzór nad sądami), Główny Magistrat (któremu podlegały miasta), Synod (sprawy Cerkwi) i inne. Sprawy były rozwiązywane przez prezydentów, wiceprezydentów, kolegialne rady i asesorów, a wykonawcami były Kancelarie (pod kierownictwem sekretarzy). [Ogonowskaja, s. 327-328]

Kolegia zaczęły powstawać od 1717 roku zamiast dawnych prikazów, jako centralne instytucje resortowe, z określonymi ściśle kompetencjami, z kolegialnym systemem działania i podejmowania decyzji. Na czele kolegium stał prezydent, w skład jego wchodził: wiceprezydent, radcy i asesorowie; wiceprezydentami byli często cudzoziemcy. Najpierw utworzono dziewięć kolegiów: trzy tzw. „główne” lub „państwowe” – wojskowe, marynarki i spraw zagranicznych; trzy gospodarcze – górnicze, przemysłowe i handlowe, oraz trzy finansowe – kolegium przychodów, rozchodów i kontroli. [Bazyłow, t. 1, s. 306]

Zebranie społeczeństwa – zwane z francuska „assamble” – wprowadzone przez Piotra w 1718 roku. W ukazie Piotra I mówiło się: „... wolne w jakimkolwiek domu zebranie lub zjazd odbywa się nie tylko dla zabawy, ale i dla rozwiązywania problemów; gdzie może przyjaciel widzieć przyjaciela i o wszystkim rozmawiać, także słuchać, co gdzie się dzieje, a przy tym i zabawa...”. Na assamble przybywali dworzanie i kupcy. Gospodarz assambli winien był udostępnić gościom wiele komnat w swoim domu dla tańców, zabaw, biesiad i palenia tytoniu. [Ogonowskaja, s. 327]

rok

1717:

W 1717 roku [Piotr I] polecił zorganizować i wysłał do Azji Środkowej ekspedycję wojskową, która jednak została zupełnie rozgromiona, tak że niewielu jej uczestników wróciło. [Bazyłow, t. 1, s. 305]

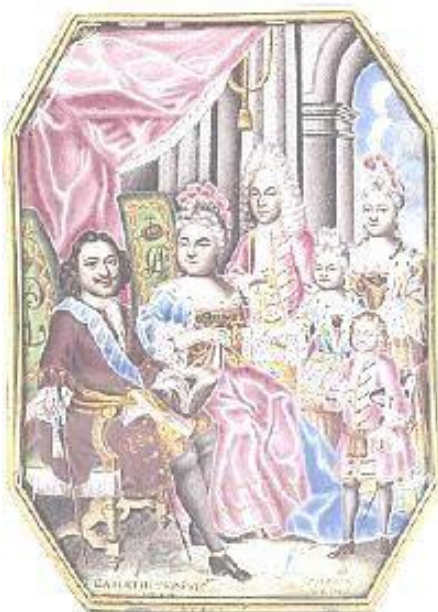
Piotr Wielki 1696—1725, malarz Iwan Nikitin 1717 rok

Katarzyna I 1725-1727
malarz Jean-Mark Nattier 1717 rok

Katarzyna I 1725-1727
malarz Iwan Nikitin 1717 rok

Piotr Wielki z rodziną   Piotr Wielki z rodziną malarz G. Musikijskij 1717
 rok   malarz G. Musikijskij 1717 rok

W miarę jak Moskwa przystrajała się w swoje imperialne szaty, wprowadzono rozległe reformy, które miały przekształcić nowe imperium w nowożytne państwo w zachodnim stylu. Zwłaszcza w o oczach Piotra I „reforma” równała się „przyjmowaniu kultury Zachodu”. Car odbył dwie dłuższe podróże po Europie Zachodniej – w latach 1696—1698 i w roku 1707, starannie odnotowując wszystko – od budowy statków po technikę golenia zarostu. Ale egzekutorką reformy w Rosji miała się okazać dopiero wojna północna. Najpierw i przede wszystkim car zażądał stałej armii oraz instytucji finansowych i społecznych, które umożliwiłyby jej utrzymanie. Stare państwo moskiewskie było straszliwie nieudolne. Obdarte wojsko – które rozpraszało się na zimę – przejadało produkt pracy dwóch trzecich ludności, a w szczególnie w złych latach – na przykład w roku 1705 – zużywało do 96% dochodów państwa. Pod koniec panowania Piotra I stałe siły złożone z ponad 300 tysięcy wyszkolonych żołnierzy utrzymywano dzięki pogłównemu, czyli „podatkowi od dusz”, którego wprowadzenie potroiło dochód państwa, oraz dzięki zaciągom chłopskim i reorganizacji stanu szlacheckiego. [Davies, s. 699-700]

Piotr I, malarz G. Musikijskij 1717

córki Piotra Wielkiego

Anna i Elizawieta 9 i 8 lat, malarz L. Caravaque 1717

rok
1716:

Piotr – syn Piotra Wielkiego
(* 28 października 1715 roku
– † 25 kwietnia 1719 roku) Piotr

Wielki 1696—1725 Piotr jako Kupidyn w wieku 2 lat malarz Benoit Coffre 1716
rok malarz L. Caravaque 1716 rok

**rok
1715:**

W 1701 roku powstała w Moskwie szkoła nawigacyjna. Uczniowie w wieku od 12 do 17 lat uczyli się tam arytmetyki, geometrii, trygonometrii i astronomii – przedmiotów niezbędnych dla przyszłych żeglarzy. W 1715 roku szkołę nawigacyjną zreorganizowano i przeniesiono do Petersburga jako Akademię Morską. [Bazyłow, t. 1, s. 314]

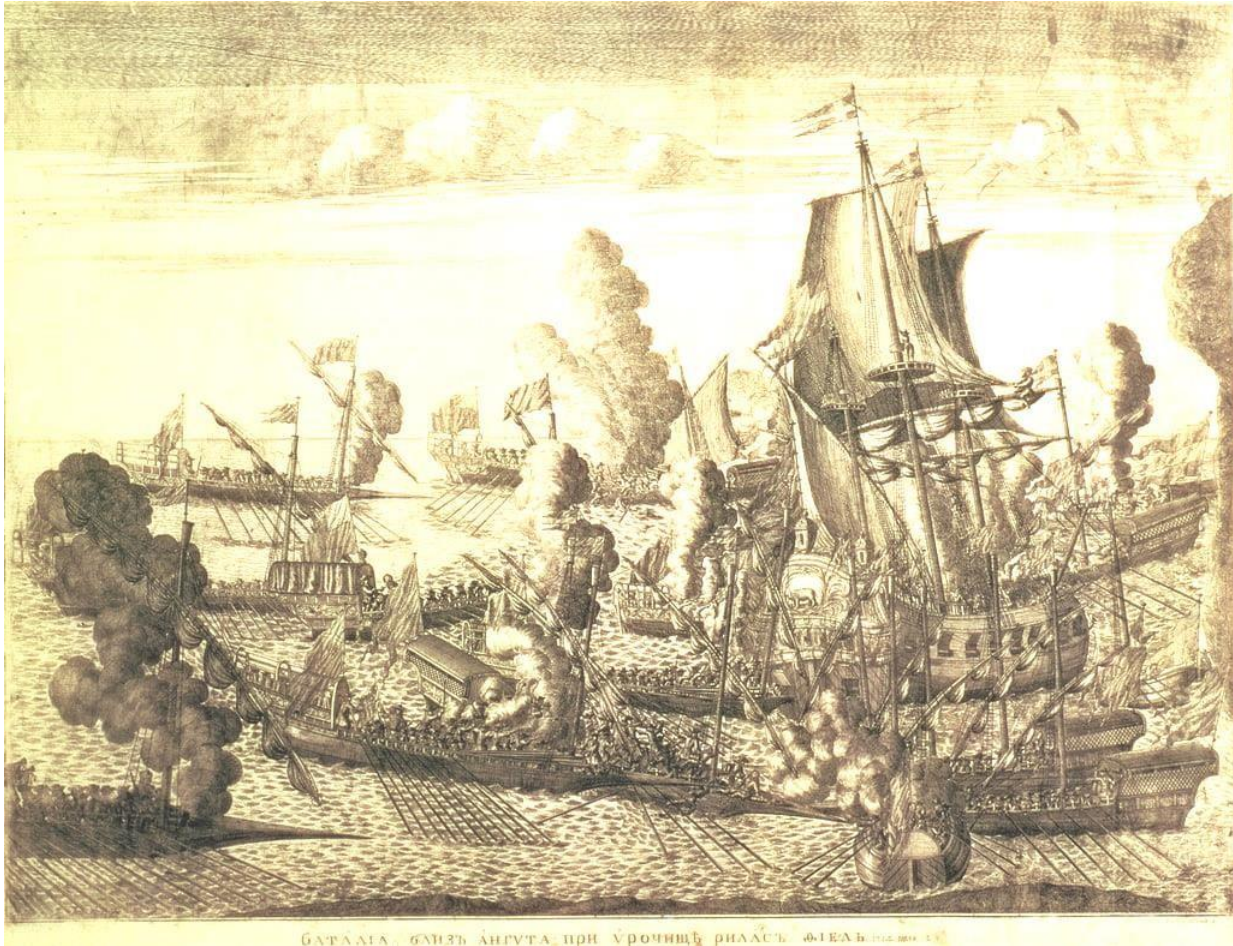

Piotr Wielki 1696—1725, malarz Jean-Marc Nattier 1715 rok

**rok
1714:**

Wojna północna. Flota szwedzka w bitwie z flotą rosyjską poniosła dotkliwe straty w 1714 roku obok przylądka Hangö (w południowo-zachodniej Finlandii, fińskie Hanko) [Bazyłow, t. 1, s. 303]

Piotr Wielki 1696—1725, bitwa pod Gankut 1714 rok

rok
1713:

Wojna północna. W następnym okresie Rosjanie zwyciężali [Szwedów] nieustannie na wszystkich frontach, zajmując prawie całe Inflanty i Estonię, a później także Finlandię. Car wysłał nawet wojsko na Pomorze Zachodnie, ażeby w interesie Prus, które zgłosiły akces do koalicji, zaatakować tamtejsze posiadłości szwedzkie. Stojący na czele wojsk rosyjskich Mienszykow zajął w 1713 roku Szczecin, przekazany zaraz Prusom. [Bazyłow, t. 1, s. 303]

W latach 1710—1713 trwała wojna rosyjsko-turecka. Podczas wojny północnej przeciw Rosji wystąpiła Turcja, która zażądała zwrotu Azowa. Po stronie Turcji stała Francja i krymski chan. Armia Piotra I podjęła tzw. Prudski Pochód. W 1711 roku niemal 130-tysięczna turecko-tatarska armia okrążyła rosyjskie wojska. W wyniku rozmów w lipcu 1711 roku został zawarty prutski pokojowy traktat, według którego Rosja zwróciła Turcji Azow; unicestwiła azowską flotę; wycofała wojska z Polski; pozwoliła Karolowi XII swobodnie wyjechać do Szwecji z Turcji [gdzie się był schronił po klęsce]. W 1713 roku między Rosją i Turcją został zawarty tzw. adrianopolski pokój na okres 25 lat. Traktat ten powtarzał postanowienia prutskiego traktatu z 1711 roku, a w 1720 roku został zastąpiony konstantynopolskim „wiecznym pokojem”. [Ogonowskaja, s. 344]

rok
1712:

Moskwa. W 1712 roku Piotr I przeniósł stolicę z Moskwy do Petersburga, nowo powstałego miasta nad Newą. Moskwa pozostała jednak centralnym ośrodkiem imperium i nadal się rozwijała.

Miasto [Petersburg] budowano w warunkach niezwykle trudnych. Zmienny i kapryśny klimat, niezliczone wyspy na Newie i jej dopływach, niskie brzegi, ciężki i gliniasty grunt, wymagały nieudzielnego wysiłku od wszystkich zajętych przy budowie pracowników. Piotr kazał ściągać ich z całego kraju, głównie chłopów pańszczyźnianych; tysiące ginęło na skutek chorób i nadmiernego wyęczenia, ale miasto rosło w tempie niemal błyskawicznym i już w 1712 roku zostało stolicą państwa. Od razu też zaczął Petersburg pełnić funkcję portu, a na Bałtyku pojawiły się żaglowce i galery rosyjskie. W 1703 roku Rosjanie zdobyli też wyspę Kotlin w Zatoce Fińskiej (około 30 km na zachód od Petersburga). Natychmiast wzniesiono tam fort drewniany, przebudowany potem na silną twierdzę, która otrzymała nazwę Kronsztad; dzięki temu bezpieczeństwo Petersburga zwiększyło się jeszcze bardziej. [Bazyłow, t. 1, s. 301]

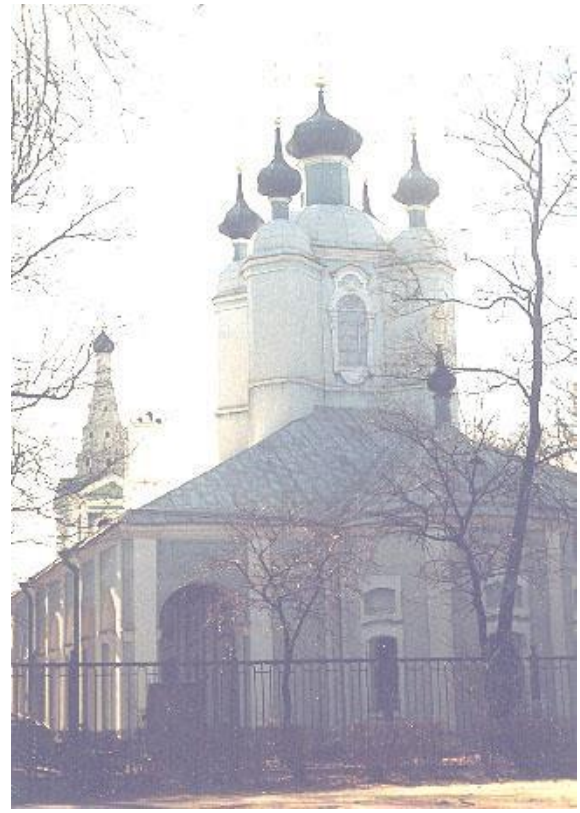
Petersburg Wielki Pałac i Wielka Kaskada wybudowana w latach 1715—1724

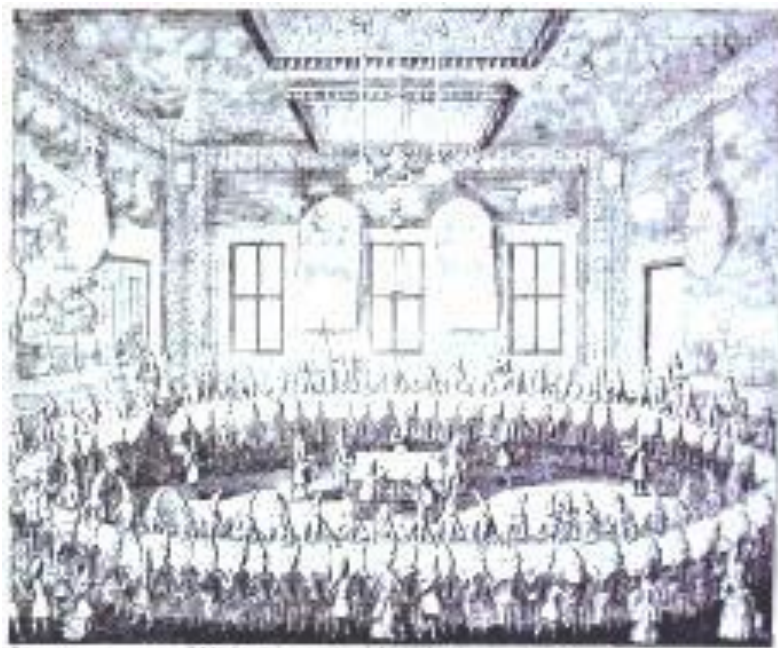
Petersburg „Monplaisir” 1714—1723

Petersburg, cerkiew Aleksandra Newskiego 1710—1713, wybudowana przez Piotra I dla uczczenia zwycięstwa Rosji nad Newą w 1240 roku.

Petersburg: cerkiew z lat 1712—1733 oraz cerkiew z lat 1728—1740, wybudowana przez Piotra I dla uczczenia pokonania Szwedów przez Rosjan w bitwie nad Połtawą 27 czerwca 1709 roku.

Piotr Wielki 1696—1725, święto Piotra Wielkiego i Katarzyny I, 19 lutego 1712

Taganrog, miasto w europejskiej części. Przedmiot długotrwałych walk z imperium osmańskim, w 1712 roku zburzony.

rok
1711:

Senat (oficjalna nazwa: Senat Rządzący) powstał w 1711 roku, zamiast dotychczasowej Dumy Bojarskiej, która zakończyła egzystencję, gdyż przestała odpowiadać nowym warunkom i potrzebom. Duma Bojarska składała się wyłącznie z przedstawicieli arystokracji, a tymczasem doszło do wielkiego znaczenia i wysokich godności sporo osób z niższych warstw społecznych. Senat, pomyślany jako najwyższa instytucja państwowa, zależny był całkowicie od cara i wypełniać miał przede wszystkim jego rozporządzenia. Senat sprawował funkcje kontrolne w stosunku do administracji i sądownictwa, publikował dekryty carskie i komentarze do nich, zajmował się sprawami związanymi z poborem podatków, wydatkami państwowymi i rozwojem handlu zagranicznego, przeprowadzał tzw. rewizje w różnych instytucjach terenowych, zastępował cara w czasie jego pobytu poza granicami Rosji. [...] Przy Senacie działał i nadzór nad jego działalnością sprawował prokurator generalny (od 1722 roku). [Bazyłow, t. 1, s. 306]

Do 1711 roku Rosja czasowo panowała nad Zaporozem z Siczem, poczym odbiła je Turcja. [z mapy 85]

[...] rozgorzało powstanie na ziemiach Baszkirów (dorzecze rzeki Bielaja, dopływu Kamy), które stłumiono dopiero po kilku latach (1705—1711). [Bazyłow, t. 1, s. 317]

rok
1710:

Przeprowadzono spis zagród, na podstawie którego dokonano reformy lokalnej władzy. Została ustanowiona jednostka opłat – „dola” – licząca 5536 zagród, która winna wносить jednakowe podatki na wojenne potrzeby. W miejsce starych powiatów wprowadzono „dole”, na czele każdej stał nowy urzędnik – „landrat”. [Ogonowskaja, s. 326]

W 1710 roku Piotr I zajął Rygę i Rewel.

Ryga, Rīga, Riga, stolica Łotwy. Zarówno pod zwierzchnictwem Polski, jak i Szwecji zachowała szerokie uprawnienia autonomiczne. W 1710 roku przeszła pod panowanie Rosji.

rok

1709:

[wojna dwudziestoletnia między szwedzkim Karolem a rosyjskim Piotrem]. Zimą na przełomie lat 1708—1709, [Karol XII król Szwecji] nękany przez chłopską partyzantkę, musiał porzucić początkowy zamiar marszu na Moskwę i wyruszył na południe. 27 czerwca 1709 roku w bitwie pod Połtawą na Ukrainie poniósł całkowitą klęskę i – zmuszony do ucieczki – szukał schronienia w posiadłościach tureckich. Wojska moskiewskie ruszyły tryumfalnym pochodem na zachód. Zajęto Warszawę i zwrócono Augustowi tron [polski]. Prowincje nadbałtyckie zostały w rękach Rosji.

[Davies, s. 699]

Piotr Wielki 1696—1725, bitwa nad Połtawą 1709 rok, malarz L. Caravaque 1718

Ukraina przez ponad sto lat zachowała odrębną tożsamość w granicach rosnącego imperium rosyjskiego. W latach od 1654 do 1783 „hetmańskim państwem” Ukrainy rządili – pod nadzorem cara – potomkowie Kozaków naddnieprzańskich, którzy swego czasu szukali przymierza z carem przeciwko Polsce. Próba uwolnienia się od

nadzoru, podjęta pod wodzą hetmana Mazepy podczas inwazji szwedzkiej z lat 1708—1709, spaliła na panewce. Stłumienie tego ruchu zbiegło się z przyłączeniem Krymu i położyło kres przydatności Kozaków jako bufora w walce z Tatarami i Turkami. Od tego czasu historyczny podział na Ruś i Rosję został oficjalnie zniesiony. Ukrainie nadano nazwę „Małorosji” i zatarto wszelkie ślady jej odrębnej tradycji. Ukraińskim Kozakom nie przyznano takiej autonomii, jaką cieszyli się ich rosyjscy współplemieńcy nad Donem i Kubaniem. Ich bogate ziemie poddano intensywnej rusyfikacji i kolonizacji. „Dzikie Pola” na południu – najdalsze pogranicze Europy – zasiedlono chłopską ludnością napływową, głównie Rosjanami i Niemcami. Umocniono monopol rosyjskiego Kościoła prawosławnego wśród Słowian i utrwalono zasadę używania przy okazjach publicznych języka rosyjskiego. Niedobitki Unitów usunięto. Rosyjscy imigranci zaczęli zmieniać oblicze miast – zwłaszcza Kijowa, który przedstawiano teraz jako stare miasto rosyjskie. Kultury ukraińska, polska i żydowska coraz bardziej traciły grunt pod nogami. Język małopolski (ukraiński), który przetrwał na wsiach, został oficjalnie zaklasyfikowany jako dialekt rosyjski. [Davies, s. 701-702]

rok

1708:

Największym ruchem antyfeudalnym w pierwszej połowie XVIII wieku było powstanie Kozaków dońskich pod wodzą atamana Konrada Buławina (lata 1707—1708). Zaczęło się od wystąpienia przeciwko moskiewskiej ekspedycji karnej, wysłanej nad Don w celu poszukiwania zbiegłych chłopów. Buławin rozbił oddział rządowy, lecz zaraz potem uległ takiemu samemu losowi w walce z Kozakami niżowymi, którzy pozostali wierni władzy centralnej, i ledwie zdołał ująć na Zaporozżu. Spędziwszy tam zimę i zebrawszy nowe siły, wyruszył na tereny naddońskie, rozsyłając pisma z wezwaniem do wystąpienia wojewodów i bojarów, do uwalniania więźniów i udzielania pomocy powstaniu. Siły jego ciągle rosły – zbliżając się do Czerkaska dysponował już 15-tysięczną armią. Rozszerzył się wtedy znacznie rejon powstania; objęło ono dorzecze Dońca oraz środkowego i dolnego Donu, sięgając do linii Tambów – Saratów i do Wołgi. Oddziały Buławina zajęły Carycyn i rozpoczęły oblężenie Saratowa, on sam zdobył Czerkask, gdzie obwołano go atamanem „całego wojska dońskiego”. Z kolei podjęto najśmielszą próbę owdładnięcia Azowem, lecz twierdza okazała się zbyt silna, a jednocześnie przybywało do tych rejonów regularne wojsko carskie.

Buławin zginął w Czerkasku w wyniku sprzysiężenia bogatej starszyny kozackiej. Powstanie trwało jeszcze kilka miesięcy, skończyło się oczywiście porażką i najsurowszymi represjami. [Bazyłow, t. 1, s. 317]

Gubernia, w Rosji jednostka podziału administracyjnego zarządzana przez gubernatora; wprowadzona w 1708 roku przez Piotra I, przetrwała do 1929 roku. [Gubernatorzy są do dzisiaj].

W 1708 roku podzielono Rosję na osiem wielkich okręgów administracyjnych, które otrzymały nazwę guberni: moskiewską, ingermanlandzką (petersburską), smoleńską, kazańską, azowską, sybirską, kijowską i archangielską; potem liczba guberni uległa znacznemu zwiększeniu, częściowo jeszcze za Piotra. [...] Gubernie dzieliły się na „dole”, a od 1719 roku na] prowincje [...] prowincje na dystrykty [...] [Bazyłow, t. 1, s. 306-307]

Wojna północna. [...] znajdujące się w Saksonii oddziały szwedzkie pomaszerowały na wschód. Z zamierzonego początkowo uderzenia w kierunku Moskwy Karol XII zrezygnował, choć we wstępnej fazie tych operacji Szwedzi zanotowali pewne sukcesy na Białorusi (zajęcie Mohylewa, zwycięstwo pod Hołowczynem na północny zachód od Mochylewa, w lipcu 1708 roku), musieli się jednak zorientować, że droga do Moskwy jest doskonale broniona i forsowanie jej mogłoby pociągnąć za sobą zbyt wielkie ryzyko. Dlatego Karol XII skierował nagłym zwrotem swoje wojska na południe, chcąc rozstrzygnąć losy wojny na Ukrainie. [Bazyłow, t. 1, s. 301]

[Książki świeckie, historyczne, traktaty polityczne, podręczniki i kalendarze drukowano] alfabetem starocerkiewno-słowiańskim, optycznie trudnym, odznaczającym się literami o dość zawiłej postaci. Stosowano też

liczne skróty. Od 1708 roku pozostawiono ten alfabet wyłącznie dla ksiąg cerkiewnych, inne zaczęto publikować przy użyciu nowego, znacznie uproszczonego alfabetu, tzw. *graždanki*, używanej i dziś – po dalszych uproszczeniach. Wprowadzenie graždanki znacznie przyspieszyło rozwój różnych wydawnictw, a także oświaty, gdyż książki drukowane nowym alfabetem czytano łatwiej i chętniej. [Bazyłow, t. 1, s. 314]

Opowieść o powstaniach ludów Syberii

W 1708 roku koriackie rody zamieszkałe w pobliżu Kamczatki, nie mogąc znieść ucisku miejscowej administracji [rosyjskiej], postanowiły zorganizować powstanie zbrojne. [...] Wkrótce do ziem koriackich wyruszyła ekspedycja karna, która krwawo rozprawiła się z powstańcami. [...]

Po kilku latach ucisk miejscowych władz [rosyjskich] znów spowodował wybuch niezadowolenia wśród ludów syberyjskich. Tym razem powstałi Jukagirzy nad Kołymą, którzy wspólnie z Koriakami zamierzali wyzwolić spod panowania caratu Syberię północno-wschodnią. Powstanie wybuchło wiosną 1714 roku. Wtedy to komendant Anadyrska Pietrow wyruszył nad Olutorę w celu uśmierzenia tamtejszych Koriaków. Wyruszając w pochód, zabrał ze sobą kilka rodów Jukagirów razem z ich stadami reniferów. Jukagirzy odbywali służbę na równi z Kozakami: brali udział w walkach, w budowie chat zimowych, a ponadto zmuszeni zostali do karmienia swoimi renami całego oddziału.

Doprowadzeni do skrajnej nędzy i wyczerpania Jukagirzy zabili Pietrowa i towarzyszących mu Kozaków, zebrany zaś jasad [daninę] podzielili między siebie. Z oddziału Pietrowa ocalało tylko 11 ludzi, którzy skryli się w Ostrogu Anadyrskim, obleganym przez Jukagirów. W tym samym czasie powstałi Koriacy, a także Czucze. W ten sposób cały rejon anadyrski objęty został powstaniem. Na szczęście dla nielicznych tu załóg carskich, wśród powstańców nie było jednomyślności [...] Pozwoliło to Rosjanom przetrwać najbardziej trudny okres, a następnie ściągnąć do Anadyrska znaczne posiłki, z pomocą których powstanie zostało stłumione.

Podobnie niepewne było położenie władzy państwowej [rosyjskiej] na Kamczatce. Od samego początku podporządkowania tego półwyspu caratowi, miejscowa administracja wyzyskiwała Itelmenów jak się dało, pobierając jasad [daninę] 2-3 razy w ciągu jednego roku. Taka polityka doprowadziła rychło do wyczerpania zasobów cennej zwierzyny futerkowej i o nędzy miejscowych ludów.

W czasie pobytu ekspedycji kapitana Beringa na Kamczatce położenie Itelmenów uległo dalszemu pogorszeniu. Wielu z nich było zatrudnionych przy przewożeniu towarów i bagaży, a także w charakterze przewodników, co było bardzo uciążliwym obowiązkiem, zważywszy, że wszystko trzeba było przewieźć zimową porą przez cały półwysep do Niżniekamska. W czasie tej podróży Kamczadale stracili wiele swoich psów zaprzęgowych, nie mówiąc już o stracie dogodnej pory na łowy zwierzyny. [...] Doprowadzeni do rozpacz i ruiny Kamczadale postanowili wystąpić zbrojnie. Latem 1731 roku, gdy ekspedycja Beringa odplynęła z Kamczatki, Itelmeni rozpoczęli powstanie. Powstańcy wzięli szturmem kilka ostrogów (Bolszereck, Niżniekamczack i Wierchniekamczack), potem jednak podzielili się na kilka mniejszych grup. Ekspedycja karna wysłana na Kamczatkę bez większego trudu rozbiła te drobne oddziały. [...]

Itelmeni wystąpili zbrojnie jeszcze w 1741 roku, lecz tym razem powstanie objęło niewielki obszar i zostało szybko stłumione.

W latach czterdziestych XVIII wieku inicjatywa walki z administracją carską przeszła do Koriaków zamieszkujących tereny nad Morzem Ochockim. Zwykle sygnał do powstania dawali zakładnicy więzieni w ostrogach. W latach czterdziestych i pięćdziesiątych kilkakrotnie wybuchały powstania Koriaków, którzy zdobyli szereg twierdz. Jednakże ekspedycje karne krwawo tłumiły te wystąpienia. [...]

Uporczywą walkę z władzą carską prowadzili w ciągu niemal całego XVIII wieku Czucze, zamieszkujący północno-wschodnie krańce Syberii. Rząd parokrotnie wysyłał przeciwko nim ekspedycje wojskowe, lecz nie odnosiły

one spodziewanego sukcesu – po chwilowym uspokojeniu wojowniczy i dzielni Czukczowie znów zrzucali z siebie jarzmo carskie. [...] Dopiero pod koniec XVIII wieku władzom udało się złamać opór tego ludu i go podporządkować. [...]

[Łukawski, s. 137-140]

*

Omsk, miasto w azjatyckiej części. Założony w 1708 roku jako forteca dla „obrony” przed Kirgizami. Rozwijał się jako ośrodek handlowy.

rok

1707:

W roku 1707 [wojna dwudziestoletnia między szwedzkim Karolem a rosyjskim Piotrem] Karol [XII] zwrócił się na wschód, licząc na poparcie Inland i hetmana Ukrainy, Mazepy. W obu przypadkach został oszukany. [Davies, s. 699]

rok

1706:

W 1705 roku wybuchło powstanie w Astrachaniu z udziałem żołnierzy, Kozaków i chłopów z okolicznych wsi. Po zabiciu wojewody ukonstytuowały się władze powstańcze i utrzymały miasto w swoim ręku przez dziewięć miesięcy. Dopiero na wiosnę 1706 roku rząd zdołał wysłać pod Astrachań regularne wojsko, w niewielkiej wprawdzie liczbie, lecz wystarczającej do opanowania sytuacji. Uwięziono setki ludzi; wielu po przewiezieniu do Moskwy stracono, a wszystkich poddano torturom. [Bazyłow, t. 1, s. 317]

rok

1705:

Pierwszy powszechny pobór rekruta do armii. Do tego czasu rosyjska armia składała się z dwóch głównych części: „szlacheckiego pospolitego ruszenia” i różnego rodzaju na pół regularnych formacji (strzelców, kozaków, pułków obcokrajowców). Szlacheckie pospolite ruszenie zbierało się na okres działań wojennych. Piotr I zastąpił pospolite ruszenie i te inne formacje regularnym poborem rekruta. Pierwszy pobór został dokonany w 1699 roku, ale odpowiedni przykaz car podpisał tylko w 1705 roku.

Rekruci wychodzili z poprzedniego stanu i dożywotnio byli zaliczani w stan żołnierzy. Szlachta była zobowiązana zaczynać służbę w służbie rządowej i przechodzić do gwardyjskich pułków. Została utworzona regularna armia, mająca wysokie kwalifikacje bojowe, wolna od obcokrajowców i wojsk najemnych. Nastąpiło przebrojenie armii. Dla przygotowania kadr oficerskich tworzono specjalne uczelnie. [Ogonowska, s. 325]

rok

1704:

Wojna północna. Sytuacja w rejonie nadbałtyckim kształtowała się dla Rosji coraz pomyślniej, zwłaszcza gdy w 1704 roku zdobyto na Szwedach Narwę i Dorpat. Ostateczny wynik wojny ciągle był jednak niewiadomy [...]

[Bazyłow, t. 1, s. 301]

Po wstępnych starciach [wojna dwudziestoletnia między szwedzkim Karolem a rosyjskim Piotrem] Karol XII przejął inicjatywę w działaniach w głębi lądu. Przede wszystkim zamierzał ukarać saskiego sprzymierzeńca Piotra; w

roku 1704 udało mu się usunąć Augusta oraz osadzić na tronie polskim przywódcę ugrupowania proszwedzkiego, Stanisława Leszczyńskiego. W ten sposób dał Piotrowi szansę przechwycenia szwedzkich prowincji, Inflant i Ingermanlandii, gdzie w roku 1703 natychmiast ogłoszono założenie nowego miasta, Sankt Petersburga. [Davies, s. 699]

rok**1703:**

W 1703 roku Rosja zdobyła Kamczatkę. [z mapy 85]

W 1703 roku ukazała się pierwsza gazeta rosyjska – „Wiadomości” [Bazyłow, t. 1, s. 314]

Wołogda, miasto w europejskiej części. W XV wieku rozwinęła się jako ośrodek handlu, podupadła po założeniu Petersburga (1703 rok).

Piotr Wielki 1696—1725, założenie Petersburga w 1703 roku

Wojna północna. Na wiosnę 1703 roku [Rosjanie] osiągnęli ujście Newy. Tam właśnie car postanowił zbudować miasto, które stałoby się głównym portem Rosji i punktem obronnym przeciw Szwedom. Za datę założenia tego miasta, nazwanego Petersburgiem (właściwie Sankt-Pietierburg – gród świętego Piotra), uważa się 16 (27) maja 1703 roku, w tym dniu bowiem na jednej z wysp u ujścia Newy do Zatoki Fińskiej, na tzw. Wyspie Zajęczej, rozpoczęto budowę twierdzy Św. Piotra i Pawła (Pietropawłowskiej). Roboty prowadzono bardzo szybko i pod koniec roku stanęło na wałach ziemnych 300 armat; ewentualne wtargnięcie floty szwedzkiej na wody Newy stało się praktycznie niemożliwe. [Bazyłow, t. 1, s. 301]

16 maja 1703 roku założono Sankt-Petersburg. Gród był założony 16 maja na cześć prawosławnego święta „Świętej Trójcy”, w Iżorskiej Ziemi, na brzegu Newy. [Ogonowskaja, s. 324]

rok

1702:

Wojna północna. W 1702 roku Rosjanie wzięli silną twierdzę Noteburg (Orzeszek) na południowym brzegu jeziora Ładoga, przemianowany przez Piotra na Szlisselburg (Schlüsselburg – gród-klucz) [Bazyłow, t. 1, s. 300]

rok

1701:

Wojna północna. W szybkim tempie tworzone nowe pułki, zbrojono je i szkolono, zwracając przy tym szczególną uwagę na kształcenie oficerów [...] Z wielu cerkwi kazał Piotr zabrać dzwony dla wytwórni dział, które pracowały dniem i nocą. Po takich przygotowaniach wojska rosyjskie już pod koniec 1701 roku przystąpiły do przeciwnatarcia; jedna armia [...] wkroczyła do Inflant, gdzie odniosła poważne sukcesy, zdobywając twierdze Marienburg i Wolmar; druga armia, przy której znajdował się car, rozpoczęła nieco później operacje w rejonie między Zatoką Fińską i jeziorem Ładoga. [Bazyłow, t. 1, s. 300]

rok

1700:

Moskwa wielkim skokiem wydobyla się z mroków podczas wielkiej wojny północnej – w latach 1700—1721. Trwające dwadzieścia lat zapasy toczyły się wokół rywalizacji między Piotrem Wielkim, który z zazdrością spoglądał na posiadłości Szwedów w górnej części basenu Bałtyku, i młodocianym królem Szwecji Karolem XII, który rwał się do ataku przeciwko wszystkim sąsiadom. Wojna zaczęła się w sierpniu 1700 roku od brawurowego lądowania Karola w pobliżu Kopenhagi i od fatalnego ataku Piotra na Narwę – szwedzką twierdzę w Zatoce Fińskiej. Ale działania toczyły się w znacznej mierze na leżącym pośrodku terytorium Rzeczypospolitej, której władca – elektor saski August – zawarł tajne przymierze z Piotrem. W efekcie Rzeczpospolita Obojga Narodów miała ponieść jeszcze dotkliwsze rany niż Szwecja. [Davies, s. 699]

Spośród wszystkich władców rosyjskich Piotr I był jednym z najwybitniejszych reformatorów. Wprowadzone zmiany objęły niemal wszystkie dziedziny życia: administrację państwową, wojsko, gospodarkę, oświatę i kulturę, cerkiew, finanse. Pierwsze innowacje dotyczyły sfery obyczajowej, a zaczęto je realizować po powrocie cara z pierwszego pobytu za granicą. Zaraz potem weszło w życie zarządzenie przekształcające dotychczasowy system kalendarzowy: z dniem 1 stycznia 1700 roku Rosja zarzuciła poprzednio stosowaną rachubę lat od tzw. początku świata oraz dzień 1 września jako początek roku, przyjmując kalendarz juliański. [Liczony dawniej od początku świata rok 7208 stał się obecnie rokiem 1700]. Różnica między tym kalendarzem a używanym w większości krajów europejskich kalendarzem gregoriańskim wynosiła w XVIII wieku 11 dni, w XIX wieku – 12, a w XX wieku 13 dni; stąd konieczność odróżniania stylów, nowego i starego, przy studiowaniu dziejów Rosji oraz podawania dat oddzielnych w obu stylach przy wydarzeniach z dziejów Rosji na tle historii powszechnej. [Bazyłow, t. 1, s. 305]

rok

1699:

Ukraina, Ukrajina. Wojny o Ukrainę między Polską i Rosją, a później także Turcją zakończyły się podziałem jej ziem między Polskę (Ukraina prawobrzeżna – na prawym brzegu Dniepru, na zachód od Dniepru) i Rosję (Ukraina lewobrzeżna – na lewym brzegu Dniepru, na wschód od Dniepru) w rozejmie andruszowskim w 1667 roku, następnie pokojem Grzymułtowskiego w 1686 roku; utrwalił to pokój karłowicki w 1699 roku.

Ukraina, Ukrajina. Podpisany w 1699 roku w Karłowicach traktat pokojowy utrwalił podział kraju na polską Ukrainę Prawobrzeżną i rosyjską Ukrainę Lewobrzeżną. W części polskiej zlikwidowano wojska kozackie i przywrócono unię religijną zniesioną przez Chmielnickiego. Napływający z Wielkopolski, Mazowsza i Podkarpacia osadnicy zagospodarowali Ukrainę Prawobrzeżną, powodując równocześnie nasilenie się zbrojnych wystąpień Kozaków i ukraińskich chłopów przeciwko szlachcie polskiej (hajdamaczyzna, koliszczyzna). W części rosyjskiej zlikwidowano unię, metropolię kijowską podporządkowano w 1688 roku patriarsze moskiewskiemu.

Jednym z pierwszych kroków Piotra I na drodze do europeizacji Rosji był zakaz noszenia brody i rosyjskich strojów. Piotr własnoręcznie ogolił brody bojarom. W innych rejonach zrobili to wojewodowie. Potem jednak z braku pieniędzy w skarbcu pozwolił na noszenie brody za odpowiednią opłatą. W konsekwencji raskolnicy [staroobrzędowcy] płacili rocznie 100 rubli i byli zobowiązani nosić widoczną blachę z napisem: „Broda – zbyt uczona tagoda [?]”. Należało nosić francuski lub węgierski strój, narysowane ich obrazy były rozklejane na ulicach. Biednym ludziom do 1705 roku pozwolono donosić stare stroje.

W myśl prikazu Piotra I został przeprowadzony ogólny nabór do armii. Wszyscy byli zobowiązani do służby w wojsku, za wyjątkiem tych, którzy pełnili państwowe urzędy. Ludność musiała stawić po jednym rekrucie z każdych 20 zagród. Rekruci szli do armii na całe życie. [Ogonowska, s. 287-288]

rok 1698:

Rosja za Piotra I: granica przebiegała od Murmańska na południe do jeziora Ładoga, dalej na południowy zachód do jeziora Pejpus, dalej na południe do miasta Marienhaus, dalej na południowy wschód do Smoleńska, dalej na południe do Kijowa, dalej wzdłuż Dniepru, potem na południowy wschód do Czerkaska nad Donem i omijając Chanat Krymski dochodziła do zachodniego wybrzeża Morza Kaspijskiego koło miasta Gorodok. Od północnego brzegu Morza Kaspijskiego od miasta Gurjew granica Rosji biegła na północ wzdłuż rzeki Jaik przez miasta: Jaickij Gorodok, Orsk, na wschód przez Omsk, Tomsk, Kiachtę, Ałdan, do Morza Ochockiego. [z mapy 85]

Taganrog, miasto w europejskiej części. Założony w 1698 roku przez Piotra I Wielkiego jako twierdza na pograniczu tureckim oraz baza rosyjskiej floty wojennej nad Morzem Azowskim.

Podczas wyjazdu do Europy „Wielkiego Poselstwa” na rozkaz Piotra I z Moskwy do Azowa i na litewsko-polską granicę zostały przeniesione strzeleckie pułki. Strzelcy, przyzwyczajeni do życia w stolicy, w swoich ziemiach, w swoich gospodarstwach, gdzie prowadzili wygodne życie, zaczęli narzekać na skromne życie na granicy, a gdy do nich doszły wiadomości o wyjeździe cara ze stolicy, kilka pułków porzuciło obowiązek i udało się do Moskwy. Przeciw nim zostały wysłane wojska i strzelcy zostali rozbici, rozproszeni, porzucili uzbrojenie. Wielu pojmano i zamknięto w więzieniach. Piotr, powiadomiony o buncie strzelców, wrócił z Europy i przeprowadził dochodzenia i kary. W całej Moskwie podległo kaźni około 2 tysiące strzelców, reszta została wydalona z pułków i zabroniono przyjmować ich do wojska. [Ogonowska, s. 287]

Po zwycięstwie w drugim Azowskim pochodzie Piotr I postanowił wybudować wielką rosyjską flotę, około 50 statków, co rozpoczął w 1696 roku. Dla Rosjan został wprowadzony obowiązek budowania okrętów. Na podstawie ukazu z 1698 roku z określonej liczby chłopskich zagród właściciele ziemscy (świeccy – z 10 tysięcy zagród, cerkiewni – z 8 tysięcy zagród) byli zobowiązani wybudować po jednym wyekwipowanym i uzbrojonym okręcie.

Wszyscy posiadcy [miejscy] ludzie byli zobowiązani wybudować 12 okrętów. Bojarzy i dworzanie byli zebrani w Moskwie, aby dogadali się, kto z kim będzie budował okręt. Pełny koszt wyekwipowanego okrętu określano na 10 tysięcy rubli. Każda zagroda zobowiązana została wpłacić kompanii od 1 rubla do 1 rubla i 20 kopiejek.

Dla wybudowania całej floty potrzeba było pół miliona rubli (cały ówczesny budżet Rosji wynosił w roku 2 miliony rubli). Budowa okrętów rozpoczęła się w Archangielsku. [Ogonowska, s. 287]

rok

1697:

Piotr I Romanow, był pierwszym z carów rosyjskich, który podróżował za granicę. W 1697 roku w celu zwiedzenia krajów europejskich zorganizował *Wielkie poselstwo*, które odwiedziło kraje Rzeszy, Holandię oraz Anglię i rowadziło rozmowy w imieniu cara. Piotr I uczestniczył w wyprawie incognito jako Piotr Michajłow. Spotkał się z wieloma monarchami europejskimi, poznał stosunki społeczne krajów zachodnioeuropejskich, ich osiągnięcia techniczne, organizację socjalną itp. Po powrocie krwawo zemścił się na buntujących się przeciwko niemu strzelcach.

Główny urząd do spraw reformy – *Preobrażenski Prikaz* (1697) – zawiadywał systemem działania policji politycznej. [Davies, s. 700]

W systemie autokratycznym osobowość autokraty nie jest czynnikiem drugorzędym; w Rosji na czoło wybijają się dwie postacie: Piotra I (panował w latach 1682—1725) i Katarzyny II (panowała w latach 1762—1796). Obojgu dano ten sam przydomek: „Wielki” i „Wielka”, i oboje byli postaciami nadnaturalnych rozmiarów – pod względem fizycznej postury, zwierzęcej energii i determinacji; obojgu też poświęcono liczne panegiriki z racji ich niewątpliwego wkładu w budowę wielkości samej Rosji. Jednakże formułując jakikolwiek ogólny sąd – czy to o władcy, czy o jego włościach – należy sobie zadać pytanie, czy słuszna postura i brutalna siła są wystarczającą miarą wielkości. Krytycy łatwo odnajdują cechy, które budzą raczej wstyd niż szacunek. Zwłaszcza Piotr był moralnym potworem. To, że przez całe życie uczestniczył w rozpuszcie, jaką uprawiał *Sobor* Trefnisów i Błaznów [...] – można jeszcze złożyć na karb ekscentrycznego złego gustu. Ale osobistego udziału we wstrętnych i sadystycznych torturach, co po raz pierwszy wyszło na jaw przy okazji masowych aktów okrucieństwa popełnianych na zbuntowanych *strielkach* w 1697 roku, nawet według norm jego własnej epoki nie sposób uznać za zwykłą słabostkę.

Osobliwemu zainteresowaniu Piotra modelami statków i ołowianymi żołnierzami trzeba przeciwstawić totalny brak względów dla bezgranicznego ludzkiego cierpienia, jakie towarzyszyło realizacji wielu spośród jego pomysłów – na przykład budowie Sankt Petersburga. Car, który tego samego dnia po południu mógł się przyglądać, jak jego niewinny syn i spadkobierca zostaje zamęczony na śmierć, a potem wieczorem uczestniczyć w rubasznej zabawie na swoim dworze, niewiele się różni od Nerona – nawet jeśli rzeczywiście „doprowadził Rosję od niebytu do istnienia”.

[Davies, s. 697-698]

rok

1696:

W latach dziewięćdziesiątych XVII wieku Kozacy usłyszeli o Kameczatce od Czukczów i Jukagirów. W 1696 roku wysłano z Anadyrska [Kozaków] dla zebrania jasadu [daniny] wśród Koriaków mieszkających na południe od Anadyrska. [Ci przywieźli oprócz jasadu wieści o kraju kameczackim, omywanym z dwóch stron przez morze].

Wieść o nowej, nieznannej krainie zdopingowała Atlasowa, który już w roku następnym (1697) zorganizował wyprawę złożoną z 60 Kozaków i takiej samej liczby Jukagirów, spełniających rolę tragarzy oraz przewodników. Wyprawa ruszyła na południe, po pokonaniu rzeki Tigil skręciła na wschód i wkrótce znalazła się w dolinie Kamczatki, największej rzeki na półwyspie. Dolina była gęsto zaludniona. Kozacy zdobyli trzy ostrożki Itelmenów i

założyli zimowisko Wierchniekamczackoje, przekształcone na twierdzę Wierchniekamczack.. Ałasow dotarł aż do południowych krańców półwyspu, skąd widać już było grzędę Wysp Kurylskich. [... przesada z tym widokiem]

W 1698 roku na wniosek wojewody jakuckiego Ałasow wysłany został do Moskwy z informacjami o rezultatach wyprawy kamczackiej i z jasakiem [daniną] zebrany od Itelmenów.

Potem na Kamczatkę wybrał się szlachcic Kobielow. Odbudował on Wierchniekamczack oraz założył nowy ostróg Bolszereck, który stał się centrum administracyjnym półwyspu. [Łukawski, s.]

[Tak niewiele w sumie trzeba było, aby Rosja poczuła się właścicielem po wsze czasy jednej trzeciej powierzchni Azji (Azja – 43,3 miliona km², a Syberia – 12,8 miliona km²).

Piotr I Romanow, zwany Wielkim. Do 1696 roku rządził razem z Iwanem jako współregentem, a w 1696 roku został jedynym monarchą Rosji. W pierwszych latach panowania zajmował się głównie sprawami armii, rządzenie krajem i politykę zagraniczną pozostawiając Naryszkinom, rodzinie ze strony matki.

W 1695 roku Piotr postanowił zdobyć Azow. Zmobilizował w tym celu wojsko, lecz nie mogąc przeszkodzić Turkom w dowozie żywności i posiłków od strony morza, nie potrafił wziąć twierdzy i musiał się cofnąć. Mimo niepowodzenia nie zmienił zamysłów, lecz zabrał się z większą energią do pracy nad zbudowaniem floty rzecznej. W pośpiesznym tempie budowano w różnych miejscowościach poszczególne części galer i spuszczano je na wodę w Woroneżu. Już po roku wszystko było gotowe i druga wyprawa na Azow zakończyła się sukcesem (1696 rok). Ażeby jak najbardziej się umocnić na zdobytym skrawku Morza Azowskiego, rozpoczęto tam od razu budowę jeszcze jednej twierdzy – Taganrogu, ponadto zaś przystąpiono do budowy floty morskiej, obciążając wydatkami zarówno bojarów i szlachtę, jak duchowieństwo i kupców. [Bazyłow, t. 1, s. 298]

Piotr Wielki 1696—1725, bitwa pod Azow 1696

Katarzyna I 1725-1727

Piotr Wielki 1696—1725, w wieku 25 lat

Piotr Wielki 1696—1725, bitwa pod Azow

Piotr Wielki robi ster okrętu

Piotr Wielki buduje statek

Piotr (ten po lewej) buduje okręt

W 1696 roku Piotr I ustanowił nową flagę Rosji. Wziął za podstawę holenderską flagę (czerwony, biały, niebieski) i zmienił położenie barw (biały, niebieski, czerwony). [Ogonowskaja, s. 228]

Holandii

flaga Rosji

flaga

IWAN V ALEKSIEJEWICZ

ИВАН V АЛЕКСЕЕВИЧ

urodzony 27 sierpnia 1666 roku

zmarł 29 stycznia 1696 roku

Iwan V 1682—1696

4 imperator Rosji z dynastii Romanowów

Iwan V Aleksiejewicz współregent z Piotrem I w latach 1682—1696 Panował od 23 czerwca 1682 roku do śmierci

jego ojciec: Aleksy Michajłowicz – car w latach 1645—1676 jego

matka: Maria Miłosławska 1626—1669

jego żona: Praksowia Fiedorowna Sołtykowa 1664—1723 jego

rodzeństwo: ■ Zofia 1657—1704

■ Fiodor 1661—1682, car w latach 1676—1682

■ Piotr 1672—1725 – car w latach 1682—1725

jego dzieci: ■ Maria (* 24 marca 1689 roku — † 14 lutego 1692 roku),

■ Feodossija (* 4 czerwca 1690 roku — † 12 maja 1691 roku

■ Katharina (* 29 października 1691 roku — † 14 czerwca 1733 roku),

Herzogin von Mecklenburg (jej mąż Karl Leopold książę Mecklenburg-Schwerin 1678—1747),

1733 – babka cara Iwana VI

- Anna I. (* 28 stycznia 1693 roku— † 17 października 1740 roku), caryca – imperatorowa w latach 1730—1740
- Praskowja (* 24 września 1694 roku — † 8 października 1731 roku).

córka Katarzyna 1692-1733

córka Praskowia w wieku 20 lat

rok 1695:

Wśród wyznawców starej wiary, zwłaszcza jej fanatycznego skrzydła, ukształtował się odłam ekstremalny, oczekujący końca świata. Oczekiwanie katastrofy i ucieczka od zła przybierały formy autodestrukcji. Nie było to zjawisko specyficznie rosyjskie, ale właśnie w Rosji istniały najbardziej sprzyjające warunki do działań skrajnych, maksymalistycznych. Sposobem ucieczki od grzesznego świata był chrzest ognia. To osobliwe rozumowanie świadczyło o ostrości fazy, w którą wkroczył kryzys religijny. Rozognieni żarliwością religijną fanatycy rzucali się na stos i płonęli żywcem. Ogień wypalał zło świata, oczyszczał, pieczętował wyznanie wiary. Płonący stos nie budził lęku, gdyż płonęło na nim ciało, ducha zaś oddawano Bogu. Lepiej spłonąć niż pokłonić się Antychrystowi. To był argument emocjonalny. Apokaliptyka spłotła się z nihilizmem, prowadzącym do samozagłady. W latach 1675—1695 ustawiono trzydzieści siedem stosów, na których spłonęło dwadzieścia tysięcy ludzi⁸³. Najwięcej całopaleń miało miejsce w pustelniach i klasztorach. Pustelnia Paleostrowska, gdzie został spalony staroobrzędowiec biskup Paweł Kołomiński, stała się miejscem największej dobrowolnej kaźni. W 1687 roku mnich Ignacy poprowadził na stos dwa tysiące siedemset osób. W innej pustelni spłonęło na stosie tysiąc dwustu samobójców, ubranych w białe suknie. Świątobliwi starcy w mistycznym uniesieniu nawoływali do samospalenia. Starzec Pimen poprowadził na straszną śmierć ponad tysiąc osób. W 1689 roku w klasztorze Paleostrowskim ponownie doszło do samospalenia. Spłonęło pięciuset raskolników. W 1693 roku spłonęła syberyjska pustelnia ze starcem Josifem i jego uczniami⁸⁴. Władze państwowe poniosły klęskę. Groźby, zakazy, karne ekspedycje wojskowe nie przyniosły pożądaných skutków, lecz nowe cierpienia. Gdy wojsko zbliżało się do pustelni, zapalano stos. Tych, którzy pozostali przy życiu, brano na tortury. Jeżeli nie wyrzekli się starej wiary, odsyłano ich do klasztorów na pokutę. Oprócz samospalenia szukano też innych sposobów męczeńskiej śmierci. Dobrowolnie poddawano się śmierci głodowej, zakopywano żywcem, rzucono do rzeki.

435] rok 1689:

W 1689 roku Piotr I skończył 17 lat i ożeniono go z Jewdokią Łopuchiną. Pełnoletni Piotr mógł już samodzielnie rządzić z bratem Iwanem bez regencji carewnej Zofii, która chciała być jedyną samowładczynią w Rosji. W sierpniu 1689 roku do sióła Priobrazenskiego doszły słuchy o przygotowanym rokoszu strzelców przeciw Piotrowi.

Był on zmuszony uciekać do Troice-Siergijewa, gdzie do niego przyjechała jego matka i żona, a później bojarzy, dworzanie, żołnierskie pułki. Wieści okazały się fałszywymi: wypadki pokazały, że carewna Zofia nie miała sił do walki z Piotrem. Piotr zwyciężył bez walki. F. Szakłowityj został stracony, książę W.W. Golicyn zesłany, chociaż nie uczestniczył w walce, carewna Zofia została zamknięta w Nowodiewiczym Monastyrze. Wśród przyczyn klęski Zofii w walce z Piotrem historycy wskazują na słabą bazę jej zwolenników, nieruchliwość Golicyna i jego niepowodzenia w krymskich pochodach 1687 i 1689 roku, brak w Rosji tradycji żeńskiej władzy, pasywność strzelców i wzmocnienie się pozycji Piotra. [Ogonowska, s. 286-287]

Piotr I Romanow, w 1682 roku wraz z bratem Iwanem został powołany na tron, a ich starsza siostra Zofia sprawowała władzę regentki. W 1689 roku Piotr wystąpił przeciwko spiskującej Zofii, osadził ją w klasztorze.

Zofia Aleksiejewna

Zofia Aleksiejewna, szóste dziecko cara Aleksego Michajłowicza, urodziła się na Kremlu 17 września 1657 roku. Jako młodsza księżniczka rodu panującego w kraju, który nigdy nie uznawał żeńskiej sukcesji, szanse na zdobycie władzy politycznej miała raczej znikome.

W Księstwie Moskiewskim damy wysokiego rodu żyły w ścisłym odosobnieniu. Mieszkały w osobnych żeńskich kwaterach zwanych terem, jak mużulmanki i wypuszczały się w świat albo szczelnie zawoalowane, albo w zamkniętych powozach. W latach trzydziestych XVII wieku na Kremlu dobudowano, z przeznaczeniem dla kobiet, osobny pałac: *Tierientnyj dworiec*. Co więcej, siostry i córki carów były na ogół skazane na celibat. Według wyjaśnienia udzielonego przez jednego z carskich urzędników, nie można ich było wydawać za młodzieńców ze szlacheckich rodów, ponieważ hańbą byłoby „oddać damę niewolnikowi”. Strach też było wydać córkę za cudzoziemskiego księcia, aby nie zarazić dworu jakąś herezją czy warcholstwem. „Żeńskiej płci nie darzy się w Księstwie Moskiewskim czcią”, donosił pewien austriacki poseł, „jak to się dzieje wśród większości narodów Europy. W tym kraju kobiety są niewolnicami mężczyzn, którzy mało je sobie cenią”.

Mimo to we współpracy z najważniejszym z carskich ministrów, księciem Golicynem, w okresie panowania swojego brata Fiodora (1676—1682) Zofia zaczęła zdobywać pewne wpływy. Potem, odegrawszy rolę mediatorki podczas rebelii w wojsku, kompletnie zerwała więzy, jakie narzucał jej terem i została regentką niepełnoletnich carów Iwana i Piotra, a tym samym pierwszą kobietą na tronie Rosji. Osobiście kierowała polityką zagraniczną, zwłaszcza podczas pertraktacji w sprawie „pokoju wieczystego” z Polską, który zapewnił Rosji decydujący wpływ na politykę w Europie Wschodniej.

Reputację Zofii zaszargali zwolennicy Piotra Wielkiego, który wreszcie w roku 1689 położył kres jej regencji. Uznano ją za zżeraną przez ambicję intrygantkę i odsunięto od władzy; [...] Ostatnie czternaście lat życia Zofia spędziła jako siostra Zuzanna w klasztorze Nowodiewiczym, który swego czasu sama wybudowała [...] [Davies, s. 601]

Zofia postanowiła mimo wszystko przeprowadzić zamach stanu. [...]

Siedemnastoletni wtedy Piotr miał już do dyspozycji siłę. Wszystkie lata chłopięce spędził poza dworem, głównie we wsi Prieobrażenskoje, gdzie nieustannie bawił się w wojnę z rówieśnikami [...] Potem chłopcy dostali prawdziwą broń i zaczęli się ćwiczyć w jej użyciu pod kierunkiem sprowadzonych w tym celu cudzoziemskich specjalistów. Mijały lata i tak niepostrzeżenie powstały dwa pułki „pocieszne” (*potiesznyje* – w ówczesnym znaczeniu: „ćwiczebne”), zdyscyplinowane, złożone z ludzi umiających władać bronią; w 1687 roku jeden z nich nazwano preobrażeńskim, drugi siemionowskim. Od 1700 roku będą to pierwsze pułki gwardyjskie.

Długo można zastanawiać się nad tym, dlaczego Zofia lekceważyła to wszystko; najistotniejszym czynnikiem był chyba bardzo młody wiek Piotra [...] W 1689 roku regentka zorientowała się, że nie może stracić ani dnia. Ktoś uprzedził Piotra o mającym nastąpić ataku i w noc z 7 na 8 sierpnia młody car uciekł do Troice-Siergiejewa. Już od następnego dnia zaczęli tam również przybywać ci, którzy mu sprzyjali lub uznali za bardziej właściwe przejść na jego stronę. Zjawiły się oba „pocieszne” pułki, przybyli Naryszkinowie i inni bojarzy. Zwolenników przybywało co dzień, a Zofia nie umiała się zdobyć na zdecydowane działanie [...] Golicyn sam uznał, że wszystko stracone i dobrowolnie podążył do siedziby Piotra. [...] Zofia musiała osiąść w klasztorze Nowodiewiczym, jednak nie jako mniszka.

[Bazyłow, t. 1, s. 296-297]

Rosyjska kolonizacja wybrzeży Morza Czarnego. W roku 1689 Rosja założyła miasto Marianpol (Żdanow) nad Morzem Azowskim.

rok
1688:

Iwan V 1682—1696

Niezwykła forma rosyjskiego ekspansjonizmu przyniosła wymierne rezultaty terytorialne. Podczas gdy w 1645 roku terytorium Rosji wynosiło ponad dwanaście milionów kilometrów kwadratowych, to w 1688 roku miało już piętnaście milionów dwieście osiemdziesiąt tysięcy. Wraz z rozrostem terytorialnym rosło zaludnienie, które po zastoju demograficznym w czasach wielkiej smuty zmieniło się pod koniec XVII wieku i wynosiło ponad szesnaście milionów mieszkańców. Największe skupiska ludności znajdowały się w europejskiej części kraju. Na straży wielkiego państwa stała armia, licząca sto tysięcy żołnierzy¹⁶. [Andrusiewicz 2, s. 442-443]

Samara. W 1688 roku otrzymała prawa miejskie. W XVII wieku dzięki położeniu przy szlaku wołżańskim rozwinęło się w duży ośrodek handlowy.

rok
1686:

Jan III Sobieski, żył w latach 1629—1696, hetman wielki koronny w latach 1668—1674, król polski od 1674 roku; wybitny wódz, walczył z Kozakami, Tatarami, Szwecją, Moskwą i Turcją; w 1686 roku pokój z Rosją (tzw. traktat Grzymułtowskiego).

Grzymułtowskiego Pokój, traktat Grzymułtowskiego, „pokój wieczysty”, w 1686 roku Polska zawarła pokój z Rosją potwierdzający warunki rozejmu andruszowskiego.

Iwan V 1682—1696

Wojny Polsko-Moskiewskie w latach 1492—1667, początkowo wojny Litwy (a następnie Polski) z Moskwą głównie o ziemie, pozostające w granicach Litwy; w latach 1558—1582 wojna o Inflanty; w latach 1609—1618 wyprawa na Moskwę (Kłuszyn 1610 rok, zajęcie Moskwy, Smoleńska — 1611 rok), rozejm w Deulinie 1618 rok, potwierdzony pokojem polanowskim w 1634 roku (po nieudanej próbie odzyskania Smoleńska przez Moskwę w 1633 roku); w 1654 roku wojna polsko-moskiewska o Ukrainę, wznowione w 1658 roku, zakończone rozejmem andruszowskim w 1667 roku, potwierdzone w 1686 roku traktatem Grzymułtowskiego.

rok
1685:

Starszyna kozacka – do czego w niemałym stopniu przyczyniła się polska polityka – szukała pomocy w Trzecim Rzymie, ulegając tam „zmoskwieniu”. Na ziemiach włączonych do Rosji rozpoczął się proces „moskalizacji”. Zabiegi Chmielnickiego, zmierzające do utrzymania niezależności metropolii kijowskiej, zakończyły się niepowodzeniem. W 1685 roku patriarcha Konstantynopola Parfeniusz, przekupiony bogatymi darami, wyraził zgodę na wyświęcenie przez arcybiskupa moskiewskiego metropolity kijowskiego. Ostatnia formalna przeszkoda przejścia metropolii kijowskiej pod jurysdykcję Moskwy została usunięta. Sobór moskwofilskiej części duchowieństwa kijowskiego podjął decyzję o rezygnacji z kurateli patriarchy konstantynopolitańskiego i podporządkowaniu się Moskwie. Zwierzchnicy metropolii kijowskiej musieli przywdziać nakrycie głowy z białym welonem, jakie nosili metropolici moskiewscy. Przeprowadzono weryfikację kijowskich ksiąg religijnych. Wyrywano z nich stronicę lub zamazywano akapity niezgodne z księgami moskiewskimi. Patriarcha wydał nakaz przesyłania ksiąg drukowanych w Kijowie do cenzury w Moskwie. W czerwcu 1686 roku zakończył się ostatni etap inkorporacji metropolii kijowskiej do patriarchatu moskiewskiego. [Andrusiewicz 2, s. 440-441]

rok
1684:

Symbirsk. Założony w 1684 roku jako twierdza Symbirsk.

W latach 1681—1683 miało miejsce powstanie w Baszkirii. Jedną z przyczyn powstania był rządowy ukaz o chrystianizacji muzułmańskiej ludności, na podstawie którego wojewodowie i słudzy cerkiewni nie tylko namawiali, ale i przemocą zmuszali muzułmanów do chrztu. Powstanie ogłosił starszy rodu Sieit. Powstańcy palili monastypy, cerkwie i wsie wybudowane na baszkirskich ziemiach. W lipcu 1682 roku władze zwróciły się do Baszkirów z pismem, w którym ogłoszono odstąpienie od polityki chrystianizacji, ale powstania nie przerwano. Do Baszkirów przyłączyli się Kałmyki, antyrządowe powstanie zaczęło się na Zauralu. Tylko przez znaczne wzmocnienie carskich wojsk powstanie zostało stłumione. [Ogonowska, s. 284-285]

rok

1682:

Bunt strzelców w Moskwie odrodził nadzieje niektórych wyznawców „starej wiary” na odmianę wprowadzonych przez patriarchę Nikona zmian w prawosławiu. Zaczęli oni przepowiadać swobody strzelców i wzywać ich do wystąpienia w obronie wiary. Iwan Chowanskij nie wypowiadał się jasno, jednak przy jego pomocy na prośbę strzelców latem w Granitowym Pałacu odbyło się zebranie duchowieństwa dla rozstrzygnięcia sporu o wiarę. W obecności carów i rządzącej Zofii starowiercy, wśród których był pop Nikita o przydomku Pustoswiat, przekonywująco bronili godności starych obrzędów. Zebranie niczego nie rozwiązało, ale starowiercy po wyjściu z Granitowego Pałacu głosili, że oni zwyciężyli i wzywali naród do żegnania się dwoma palcami. Carewna Zofia nakazała zaaresztować nauczających raskolników. Niektórzy z nich, w tym Pustoswiat, zostali straceni. [Ogonowska, s. 286]

Polak Jabłonowski Stanisław Jan, żył w latach 1634—1702, wojewoda ruski w latach 1664—1692, hetman wielki koronny od 1682 roku; walczył z Kozakami, Moskwą, Szwecją.

Naturalną kolejną rzeczą powinien był po Fiodorze III objąć tron jego rodzony brat, syn cara Aleksego i Marii Miłosławskiej, 15-letni Iwan. Wydawać się to mogło tym bardziej prawdopodobne, że, w latach panowania Fiodora Miłosławscy mieli najwięcej do powiedzenia, a Naryszkinowie z carową-wdową Natalią i jej 10-letnim wtedy synem, Piotrem, usunięci zostali w cień. Sytuacja okazała się jednak o wiele bardziej skomplikowana, przy czym geneza tych powikłań tkwiła dość głęboko w przeciwieństwach społecznych. Konflikt między obu rywalizującymi z sobą rodzinami Miłosławskich i Naryszkinów miał oczywiście w sensie bezpośrednim znaczenie największe [...] Bezwzględność dostojników piastujących najwyższe stanowiska, przepaść między szarymi ludźmi a administracją w urzędach centralnych, a zwłaszcza stosunek do żołnierzy i strzelców, źle opłacanych lub w ogóle nie otrzymujących żołdu i gnębionych przez swoich naczelników, którzy nieustannie dokonywali nadużyć z niczym się już nie licząc – wszystko to nie mogło nie wywołać rezonansu. [...]

Śmierć cara [Fiodora] spowodowała oczywiście zamieszanie, lecz opanowano je szybko, choć nie na długo. Starszy pretendent do tronu, Iwan, był chłopcem obciążonym różnymi wadami fizycznymi, a rozwój umysłowy też pozostawiał sporo do życzenia. Młodszy, Piotr, był okazem zdrowia, obdarzonym w dodatku wrodzoną inteligencją, toteż przy odpowiednim nacisku ze strony Naryszkinów i poparciu patriarchy Joachima szybko zdobył przewagę. Strzelców trochę ułagodzone karząc lub zwalniając szczególnie zniechęconych naczelników, lud moskiewski włączył się do ogólnego rytmu – na ulicach i placach głośno wykrzykiwano imię Piotra, którego też powołano na tron.

Sprawująca rządy za 10-letniego syna carowa Natalia cieszyć się jednak mogła swoją władzą tylko niecałe trzy tygodnie. Zaczęły znowu dochodzić do głosu objawy niezadowolenia wśród strzelców, zręcznie podsycane przez Miłosławskich. Na czoło wydarzeń wysunęła się wtedy żeńska przedstawicielka tej rodziny, córka Aleksego [cara] i Miłosławskiej, Zofia (miała wtedy lat 25), bardzo ambitna, energiczna i inteligentna [...] Za jej głównie sprawą ferment w oddziałach strzeleckich rósł z dnia na dzień, zbliżając się szybko do granic otwartego buntu.

Ferment doszedł do zenitu, gdy rozpuszczono pogłoskę, że Naryszkinowie zabili carewicza Iwana. 15 maja 1682 roku strzelecy wtargnęli na Kreml, domagając się wydania zabójców. Nikogo nie można było jednak wydać, bo nikt

nikogo nie zabił i carowa Natalia pojawiła się na balkonie z obu chłopcami, Iwanem i Piotrem. Nie zapobiegło to jednak krwawym ekscesom, zaczęły się dni grozy. Może uspokojono by się, gdyby nie to, że jeden z bojarów, książę Michał Dołgoruki, obrzucił zgromadzonych strzelców obelgami. Zabito go na miejscu. Zginął straszną śmiercią Artamon Matwiejew, zrzucony z balkonu na ostrza pik strzeleckich (kilka dni przedtem wrócił po sześcioletnim zesłaniu), zginął wybitny skądinąd działacz wojskowy, książę Grzegorz Romodanowski, ponieśli śmierć inni też bojarzy. Szukano ofiar we wszystkich komnatach i soborach Kremla, szukano ich w nocy po całym mieście, przy czym do strzelców dołączyli się chłopci, ludzie posadzcy [przypisani do miast] i chłopci pańszczyźniani z niedalekich okolic. Zdemolowano prikazy – sądowy i chłopski, zniszczono akta.

17 maja strzelcy znowu znaleźli się na Kremlu, żądając, ażeby wydano im ojca i brata carowej, Cyryla i Iwana. Życie ojca udało się carowej wyprosić przysięgą, że pójdzie do klasztoru, brata jednak musiała wydać; nie oszczędzono mu tortur, a potem stracono publicznie. W ostatnich dniach maja określono pod wpływem żądań strzelców następstwo po Fiodorze: Iwan i Piotr obejmowali władzę wspólnie. Iwan jako starszy miał być „pierwszym” carem, Zofia obejmowała regencję. [...]

Następnie wypłacono zaległy żołd strzelcom i zaspokojono prócz tego niektóre inne ich żądania, a oni za to pomogli rządowi stłumić ruch chłopów i chłopów poddanych, czyniąc to z takim samym okrucieństwem, z jakim mordowali bojarów. Antyfeudalny aspekt powstania moskiewskiego 1682 roku przestawał zatem istnieć – przetrwał tylko około 12 dni. [...]

Zaczęło się w Rosji siedmioletnie (1682—1689) Zofii, właściwie nawet nie regencji, lecz rządów samowładnych, bo Iwan w ogóle nie wchodził w rachubę, a Piotra z matką znowu odsunięto od dworu. Tylko w takich momentach jak np. udzielanie posłuchań posłom zagranicznym, obaj carowie przybywali do sali audiencjonalnej i siadali na specjalnie dla nich sporządzonym podwójnym tronie; przez otwór znajdujący się z tyłu Zofia podpowiadała im „kwestie”. Można dziś oglądać ten tron w kremlowskich zbiorach muzealnych. [Bazyłow, t. 1, s. 292-294]

Opowieść o ekspansji rosyjskiej na Syberię w XVII wieku

Na początku XVII wieku państwo moskiewskie postanowiło rozszerzyć swoje posiadłości nad górnym biegiem Obu i jego dopływami. W 1604 roku przystąpiono do budowy Tomska nad Tomem – dopływem Obu. [...]

W 1604 roku Tatarzy Tomscy, Kirgizi i Ostiacy mieszkający nad Obem porozumieili się co do wspólnego wystąpienia w roku następnym przeciwko panowaniu carskiemu. [...] Spiskowcy planowali uderzyć na Tomsk i opanować go. Plany powstańcze zostały jednak, całkiem zresztą przypadkiem, odkryte, a przywódcy spisku surowo ukarani.

W 1607 roku mangezyjczycy założyli przy ujściu Turuchanki do Jeniseju zimowisko turuchańskie, które szybko przekształciło się w miasto Turuchańsk, będące ważnym centrum administracyjnym i bazą wypadową do dalszych wypraw w Syberii Wschodniej. Wkrótce Turuchańsk stał się stolicą powiatu mangezyjskiego. [...]

W 1607 roku obdorscy i bieriozowscy Ostiacy, porozumiewszy się z Wogułami i Samojedami, wszczęli powstanie. Znaczne siły powstańców otoczyły Bieriozowo i w ciągu dwóch tygodni oblegali twierdzę, w której schroniło się 300 ludzi służebnych i Kozaków. Bieriozowa jednak nie zdobyto, ponieważ powstańcy zostali rozbici przez posiłki rosyjskie, zdążające na pomoc obleżonej twierdzy. Władze surowo ukarały spiskowców: kilku przywódców zostało powieszonych, resztę skazano na karę chłosty [...]

Natychmiast też przystąpiono do organizowania nowego bardziej potężnego i niebezpiecznego dla Rosjan powstania. Przygotowania powstańcze prowadzono wśród Ostiaków, Tatarów Tobolskich, Wogułów i Kirgizów, a więc prawie wśród wszystkich ludów północno-zachodniej Syberii. Spiskowcy zamierzali zająć Bieriozowo, Tobolsk

oraz Tiumeń. W trakcie najbardziej intensywnych przygotowań do powstania władze wpadły na trop spisku, którego organizatorzy zostali surowo ukarani.

W 1608 roku Tatarzy nogajscy zorganizowali napad na Tiumeń. Wprawdzie nie udało im się zdobyć twierdzy, ale za to spalili osiedla rosyjskie i tatarskie położone wokół miasta.

Napady koczowników stepowych na pograniczne twierdze rosyjskie zaktywizowały Tatarów żyjących w granicach posiadłości rosyjskich. Postanowili oni zrzucić obce panowanie. W 1609 roku Tatarzy tiumeńscy i tobolscy, licząc na pomoc Kałmuków, czynili przygotowania do powstania zbrojnego. Na szczęście dla nielicznych załóg kozackich zamiary te nie zostały urzeczywistnione.

Autochtoni nie zaniechali jednak myśli o obaleniu obcego jarzma. Wykorzystując doświadczenie zdobyte w czasie poprzednich wystąpień, starali się lepiej uzgodnić moment wspólnego powstania i działać bardziej zdecydowanie. Uwidocznilo się to już w czasie kolejnego buntu ludów syberyjskich w 1612 roku. Sądząc na podstawie materiałów śledczych, bezpośrednią przyczyną wybuchu tego powstania były pogłoski rozpowszechniane na Syberii o zamiarach władz przerwania rdzennych jej mieszkańców do Rosji i skierowanie ich do walki z Polską. Wieść o tych zamiarach szybko obiegła Wogulów i Ostiaków, budząc w nich powszechne niezadowolenie. [...] Spiskowcy zamierzali tym razem zburzyć Pełym, a następnie ruszyć na zachód do Permu, by połączyć się z Permiakami dla wspólnego uderzenia na siły moskiewskie. Celem ostatecznym tej walki miało być utworzenie państwa syberyjskiego [...]

O przygotowaniach powstańczych dowiedział się jednak wojewoda pełymski, który stłumił powstanie w zarodku. [...]

Umacniając swoje wpływy na tych terenach Rosjanie zetknęli się z nowymi, nieznanymi im ludami, prowadzącymi przeważnie koczowniczy tryb życia z Teleutami, Kałmukami i Kirgizami. Wojewodowie tomscy rozpoczęli natychmiast starania, by i te ludy podporządkować państwu moskiewskiemu.

[...] Kałmucy rychło zmienili miejsca swych koczowisk, usuwając się na południe w rejon górnego biegu Obu.

Z kolei Rosjanie zwrócili swoją uwagę na posiadłości Tatarów Kuźnieckich w dorzeczu górnego biegu Tomu. Wydawało się, że podporządkowanie tych plemion będzie rzeczą łatwą, z uwagi przede wszystkim na osiadły tryb życia, jaki one prowadziły. Jednakże Tatarzy stawiali zacięty opór, który spowodował, że Rosjanie musieli na pewien czas zrezygnować ze swych planów. Dopiero w 1617 roku zdecydowano się na trwałe umocnić się w tym rejonie i w roku następnym przystąpiono do budowy dwóch ostrogów w górnym biegu Tomu, mianowicie Kuźniecka i Kondobska. [...] Przez długi czas Kuźnieck był najbardziej na południe wysuniętym punktem rosyjskich posiadłości w tym rejonie Syberii.

Umocniwszy się w dorzeczu Obu, Rosjanie rozpoczęli na początku XVII wieku marsz w kierunku dorzecza drugiej wielkiej rzeki Syberii – Jeniseju. [...]

Już w latach dwudziestych XVII wieku obserwujemy znaczne wzmożenie wysiłków eksploracyjnych.

Posuwanie się Rosjan od Obu do Jeniseju odbywało się dwoma drogami: północną i południową. Pierwsza wiodła z Zatoki Obskiej do rzeki Taz i stąd dalej na wschód do Jeniseju. Druga natomiast prowadziła ze środkowego Obu rzeką Ket do Jeniseju.

Wykorzystując doskonałą łączność rzek syberyjskich Kozacy, myśliwi i kupcy odważnie zapuszczali się w tajgę, podporządkowując Rosji nowe ludy syberyjskie i zdobywając przy tym cenne futra.

Już w 1618 roku powstał (jako ostróg) Jenisejsk, nad środkowym Jenisejem, między ujściami Angary i rzeki o nazwie Wielki Pit.

Nieco później dotarli Rosjanie do Jeniseju drogą południową, wzdłuż Keti. W 1619 roku założyli nad brzegiem Jeniseju twierdzę Jenisejsk.

Próby dalszej ekspansji carskiej w kierunku południowym nie powiodły się wówczas z powodu zdecydowanego oporu ludów stepowych: Kirgizów, Kałmuków i Buriatów oraz popierających ich władców mongolskich [...]

Kirgizi zgodzili się początkowo płacić jasad [daninę] Moskwie, potem jednak zmienili zdanie i w 1620 roku przeszli w poddaństwo Ałtan-chana. Od tego momentu urządzali napady na posiadłości rosyjskie [od niedawna

rosyjskie]. W 1622 roku obiektem ich ataku stał się Kuźnieck, dwa lata później – powiat tomski, a w 1634 roku prawie 1000 Kirgizów oblegało Krasnojarsk. Kozacy odparli ataki [...]

W 1622 roku mieszkańcy Jenisejska otrzymali pierwsze wiadomości o Buriatach, lub też jak ich wówczas w skrócie nazywano – Bratach. Próbowano początkowo obietnicami skłonić ich do przyjęcia poddaństwa carskiego. Gdy jednak to nie poskutkowało, wojewodowie uciekli się do tradycyjnych metod, mianowicie w 1627 roku wysłano atamana Maksyma Perfiliewa z 40 Kozakami do ziemi buriackiej. Wędrując w górę Tunguzki doszedł on jako pierwszy z Rosjan do ujścia Ilimu i obłożył daniną Tunguzów, a następnie posuwając się dalej dotarł do Szamańskiego porohu, a więc już do posiadłości Buriatów. Przyjęty niezbyt gościnnie przez Buriatów, Perfiliew zmuszony był opuścić te strony i powrócić do Jenisejska. Wkrótce tą samą trasą wyruszył do ziemi buriackiej sotnik Piotr Bekietow, który zbudował w 1628 roku Ostrożek Rybiński nad brzegiem Tunguzki [...] Stanowił on punkt oparcia dla Rosjan przy dalszym posuwaniu się w głąb posiadłości Buriatów.

Ponieważ miasto [Jenisejsk] narażone było na ciągłe napady [raczej beznadziejne próby odebrania Rosjanom swojej własności] plemion kirgiskich koczujących w pobliskich stepach, w 1628 roku założono nad rzeką Czującym ostróg Mielecki. [...] Rosjanie skierowali swoje wysiłki na podporządkowanie ziem leżących w górnym biegu Jeniseju. Już w 1623 roku wysłano z Tobolska 300 Kozaków, którzy udali się do ziem Tatarów Kaczyńskich i w miejscowości zwanej Krasnym Jarem założyli w 1628 roku ostróg Krasnojarsk u ujścia Kaczy do Jeniseju.

Próby opanowania przez carat terenów leżących nad górnym Jenisejem na razie nie zostały uwieńczone sukcesem z powodu zdecydowanego oporu ludów stepowych, co więcej – właśnie owe często ponawiane jazdy koczowników spowodowały poważne zagrożenie rosyjskich posiadłości na południowej granicy. [...]

Skoro więc nie można było posuwać się w kierunku południowym, Kozacy i ludzie służebni kierowali się dalej na wschód i wkrótce dotarli do trzeciej wielkiej rzeki syberyjskiej – Leny. Prawie równocześnie osiągnęły rubież tej rzeki dwa oddziały posuwające się jeden z północy (z Mangazei), a drugi z południa (z Jenisejska). W latach dwudziestych XVII wieku odkryto drogę do terenów nadleńskich prowadzącą wzdłuż Górnej Tunguzki, następnie Ilimem, a z niego do lewego dopływu Leny – rzeki Kut. Nowo odkryta droga została umocniona przez wybudowanie dwóch ostrogów – Ilimsk i Ust'-Kut. W tym samym czasie Kozacy z Mangazei posuwając się w górę Dolnej Tunguzki, a z niej do Wiluju, znaleźli się również nad Leną. Spotkanie Kozaków jenisejskich przybyłych nad Lenę z południa z Kozakami mangazejskimi, którzy pojawili się od strony Turuchańska, bynajmniej nie było przyjaźielskie. I jedni, i drudzy starali się udokumentować priorytet w odkryciu ziem nad Leną, a zatem również i wyłączne prawo do pobierania daniny od okolicznych Jakutów.

W latach dwudziestych XVII wieku wybuchło szereg powstań Tatarów Tomskich i Tiumeńskich, którym udzielili poparcia Kałmucy [...] Na pomoc oblężonej Tarze wysłano z Tobolska oddział Kozaków, którzy przepędzili nieprzyjaciela. Założony [...] ostróg Brack w 1631 roku stwarzał dla Rosjan perspektywę trwałego umocnienia się w ziemi Buriatów i zajęcia Zabajkala. Buriaci czynili usilne starania, by wypędzić Rosjan ze swoich terenów. W 1635 roku udało im się nawet zlikwidować cały garnizon Bracka, lecz już w roku następnym przybył tutaj z oddziałem Kozaków jeńiec z armii polskiej Mikołaj Radukowski i opanował sytuację. Ponadto udało mu się nawet podporządkować Buriatów mieszkających nad Oką, dopływem Angary.

W 1632 roku założono Jakuck.

W 1632 roku sotnik kozacki [...] założył ostróg Jakuck w środkowym biegu Leny. Twierdza ta, a potem miasto, położona w centrum posiadłości jakuckich stała się wkrótce stolicą utworzonego w 1642 roku odrębnego powiatu jakuckiego. Do miasta ściągali różni ludzie, żądni przygód i bogactwa. Już w 1633 roku w Jakucku przebywało około 300 ludzi.

Z Jakucka rozpoczęto też organizować nowe wyprawy na nowe obszary na wschodzie. Kozacy posuwali się przeważnie rzekami, drogą lądową szli tylko wtedy, gdy trzeba było pokonać jakiś masyw górski bądź przenieść łodzie z jednej rzeki do drugiej. Takie tereny nazywane były przewłokiem, ponieważ zwykle łodzie oraz inne przedmioty przeciągano na linach i sznurach. Na przewłokach budowano czasem ostrogi. Tak na przykład Ilimsk położony był na przewłoku między jenijskim a leńskim systemem rzeczny.

Począwszy od 1633 roku jakuccy Kozacy i myśliwi organizowali szereg wypraw w różne strony: jeden oddział ruszył nad Wiluj, inny zaś nad Ałdan, a jeszcze inny popłynął w 1633 roku w dół Leny do Oceanu Lodowatego. Oddział ten [...] po osiągnięciu delty Leny podzielił się na dwie części – jedna na czele z Iwanem Riebrovem poszła nad rzekę Oleniok, a druga [...] skierowała się do ujścia Jany. Po trzech latach Riebrov przedsięwziął wyprawę morską z ujścia Olenioka do ujścia Jany. Kontynuując badania wybrzeża Oceanu Lodowatego dopłynął on do ujścia Indygirki, gdzie zbudował zimowisko Ujandiny.

W 1634 roku założono Kireńsk (u ujścia Kirengi do Leny) i Wilujsk nad Wilujem (dopływem Leny).

W 1635 roku założono Olokmińsk (u ujścia Olokmy do Leny).

W 1638 roku założono Wierchojańsk – jeden z najzimniejszych punktów na kuli ziemskiej (powstał jako zimowisko kozackie). Równocześnie Kozacy penetrowali obszary położone nad górnym biegiem Leny i środkowym Indygirki. [...]

Razem z Kozakami, a często nawet ich wyprzedzając, szli myśliwi i kupcy, którzy znosząc wszelkie niewygody, cierpiąc głód i chłód torowali odważnie drogę wyprawom kozackim. Głównym motorem działania i poświęcenia myśliwych i kupców była chęć zdobycia cennych futer, przede wszystkim sobolich. Polowania na sobole w tych rejonach odbywały się na wielką skalę. Wystarczy wspomnieć, że władze Jakucka pobrały w 1643 roku cło dziesięcinnie od myśliwych z olbrzymiej ilości 146 720 skórek sobolich! Bywało, że do Jakucka ściągano z polowań do 2000 myśliwych.

Szybkie rozprzestrzenienie się władzy carskiej nad obszernym rejonem jakuckim wymagało znacznej ilości ludzi zarówno dla obsadzenia twierdz, zbierania jasadu, jak i penetrowania nieznanych jeszcze obszarów.

Pierwsze wiadomości o Zabajkalu i jego mieszkańcach zaczęły docierać do ostrogów rosyjskich położonych nad Leną bardzo wcześnie. W 1638 roku wysłano z Jenisejska oddział ludzi służebnych na czele z Maksymem Perfiliewem dla zbadania terenów nad prawym dopływem Leny – Witimem. Perfiliew dotarł wprawdzie tylko do ujścia Cypy, lecz zdobył ciekawe wiadomości od Tunguzów o plemionach mieszkających w krainie nad Kara-morem (czarna rzeka).

Chodzi tu oczywiście o Amur. Wieść o tej krainie przez ludy trudniące się rolnictwem i hodowlą szybko obiegła gródki nad Leną. Nie brak było śmiałków gotowych natychmiast ruszyć do tej mitycznej ziemi płynącej mlekiem i miodem.

Bukietow odbył śmiałą podróż w górę Angary, pokonując trasę pełną niebezpieczeństw i dopiero w 1640 roku powrócił do Jenisejska, przywożąc znaczną daninę (ponad 170 soroków soboli, czyli 6800 soboli). Ponadto Rosjanie znaleźli u Buriatów srebro, niespotykane u innych ludów.

W 1641 roku założono Wiercholeńsk nad górną Leną.

W 1642 roku Jakuci przystąpili do walki z obcym panowaniem.

Wysłany na zwiady w 1643 roku pięćdziesiętnik Kurbat Iwanow osiągnął Bajkał i zatrzymał się na wyspie Olchon. Powracając do Jakucka z wielką zdobyczą i z jeńcami, Iwanow wysłał grupę 36 Kozaków ku północnemu brzegowi Bajkału

dla zebrania jasadu [daniny] u Tunguzów. Zebrawszy jasad w rejonie górnej Angary dotarli oni do ujścia rzeki Barguzin i w tym miejscu postawili umocniony punkt, który potem przekształcił się w ostróg Barguzin.

W 1643 roku wojewoda jakucki Piotr Gołowin zorganizował ekspedycję nad Amur, powierzając jej kierownictwo atamanowi kozackiemu Wasylowi Pojarkowowi. W lipcu 1643 roku 132 uczestników wyprawy na lekkich łodziach wyruszyło z jakuckiego ostrogu w dół Leny. Potem wyprawa popłynęła Aldanem do Mai, a z niej do Uczuru. Zimą Pojarkow przeprawił się przez Góry Stanowe i popłynął Zeją do Amuru, a potem w dół tej rzeki do Oceanu Spokojnego. Następną zimą Kozacy spędzili u Gilaków mieszkających nad ujściem Amuru. Pojarkow odebrał od nich jasad, wziął zakładników i w 1645 roku ruszył wzdłuż wybrzeża Morza Ochockiego do rzeki Uli, a z niej Leną do Jakucka.

W 1644 roku założono Sriedniekołymsk i Niżniekołymsk nad Kołymą.

Równocześnie z odkryciami na północnym wschodzie Azji przedsięwzięto wyprawy na południowy wschód. Już wkrótce po założeniu Jakucka „ludzie rosyjscy” wyprawili się w górę Aldanu osiągając Góry Stanowe. Posuwając się tą drogą oddział Kozaka Iwana Moskwitina wysłany w 1639 roku dla obłożenia jasadem plemion tunguskich osiągnął Udę, a następnie płynąc tą rzeką dotarł do Morza Ochockiego. Wkrótce potem przy ujściu Udy i Tungury zostały założone ostrogi. W 1647 roku powstał Ochock, pierwszy nad Morzem Ochockim rosyjski punkt umocniony. W 1649 roku założono Ochock.

Pustynny i mroźny północny brzeg Syberii coraz bardziej stawał się rejonem nowych odkryć geograficznych [raczej strategicznych]. Osiągnięto ujście wielkiej, dotąd nieznannej rzeki – Kołomy. Kozacy założyli tu zimowisko Niżniekołymsk, które przekształcone zostało później w ostróg.

Wieści o nieprzebranych bogactwach zwierząt futerkowych w tym rejonie skierowały tu znów znaczne grupy myśliwych i Kozaków. Gdy wojewoda jakucki próbował powstrzymać ten ruch na północ, w mieście wybuchło powstanie. Powstańcy zagarnęli stojące na Lenie statki i puścili się na nich w dół rzeki. Część zmarła po drodze, część jednak dotarła do Kołomy. Tutaj dowiedziano się od miejscowych ludów o nowych bogactwach północnego wybrzeża azjatyckiego, mianowicie kłach morsów. Opowiadania o tych bogactwach i o narodach mieszkających na wschód od Kołomy jeszcze bardziej rozpałyły wyobraźnię kupców i Kozaków. [...]

Równocześnie w 1647 roku rozeszły się wśród Kozaków wieści o istnieniu na wschodzie rzeki wpadającej do ciepłego morza. Rzeką tą był oczywiście Anadyr. Postanowiono więc zbadać, czy morze lodowate łączy się z morzem „ciepłym”. [...]

Pierwsza próba przepłynięcia z ujścia Kołomy do ujścia Anadyru przedsięwzięta w 1647 roku zakończyła się niepowodzeniem. [...] W roku następnym już 20 czerwca ruszyła w drogę nowa wyprawa [część zginęła, ale] Dzierżniew i Aleksiejew opłynęli przylądek [później nazwany] Przylądkiem Dzieżniewa, przepłynęli przez całą Cieśninę Beringa, oddzielając Azję od Ameryki. Po opłynięciu Półwyspu Czukockiego [...] w październiku wyprawa znalazła się na Morzu Beringa. Trafiono akurat na pogodę sztormową, w czasie której burza miotała małą stateczkami jak piórkami. Burza zagnała stateczek [Dieżniewa] daleko na południe do Zalewu Anadyrskiego i w końcu wyrzuciła go na brzeg w rejonie Półwyspu Olutorskiego, a więc już na Kamczatce. Statek Aleksiejewa wyrzucony został jeszcze bardziej na południe. Według informacji zebranych później [...] Aleksiejew przewędrował prawie całą Kamczatkę i zginął nad rzeką Tigil.

Po raz drugi pojawili się Rosjanie za Bajkałem w 1647 roku. Tym razem przybyła tu grupa Kozaków jensejskich pod dowództwem atamana Iwana Kolesnikowa, która założyła nad górną Angarą Wierchnieangarsk. Kolesnikow długo nie informował władz w Jenisejsku o losach swej ekspedycji. Wojewodowie jensejscy doszli więc do wniosku, że Kolesnikow zginął, co wydawało się tym bardziej prawdopodobne, że wybuchło powstanie Buriatów angarskich i barguzińskich. Wysłano nad Bajkał nową ekspedycję pod dowództwem Iwana Pochabowa. Zebrała ona ciekawe wiadomości o mieszkańcach stepów mongolskich oraz nadgranicznych terenów Chin. [...]

W 1647 roku myśliwi wyprawiający się na własną rękę odkryli nową drogę nad Amur, wiodącą z Tugiru – rzeki wpadającej do Olekmy – przez góry do Urki, a nią już do Amuru. Właśnie w tym roku nad Tungirem zbudowano zimowisko, które stało się potem punktem etapowym dla przyszłych wypraw do Kraju Nadamurskiego.

Dalsze wyprawy nad Amur podejmuje teraz na własną rękę Jerofiej Chabarow – przedsiębiorca zajmujący się rolnictwem i warzeniem soli. [...] W 1647 roku oświadczył on wojewodzie jakuckiemu [...], że gotów jest na własny

rachunek zorganizować wyprawę nad Amur i kraj ten przyłączyć do Rosji. Władze carskie przyjęły tę propozycję. Chabarow zebrał więc gromadkę śmiałków (około 100 osób) i w 1649 roku wypłynął Leną do ujścia Olekmy, a z niej do Tungiru. Tu przeczekano zimę, po czym wiosną ruszono w dalszą drogę.

Po drodze Kozacy widzieli tylko opuszczone wsie, na wieść bowiem, o przybyciu Rosjan wódz plemienia Duczerów, Ławkaj, polecił swym poddanym opuścić siedziby i skryć się w okolicznych lasach.

Ucisk miejscowych władz carskich spowodował, że w 1648 roku Buriaci nadleńscy wystąpili zbrojnie zagrażając Wiercholeńskowi, Ilimskowi, Ust'-Kutowi.

Tymczasem Dierżniew wraz z 25 ocalałymi Kozakami ruszył natychmiast w kierunku Anadyru [...] W 1649 roku Kozacy założyli zimowisko anadyrskie, przekształcone później w ostróg Anadyrsk.

Chabarow bardzo krótko przebywał nad Amurem. W 1650 roku wraca do Jakucka i tu rozpowszechnia nęcące wieści o nieprzebranych bogactwach Duczerów i Daurów. Bardzo podniecające były zwłaszcza opowiadania o uprawach rolnych i sadach owocowych rosnących nad Amurem. Mówiono także o złocie, trafiającym się w tamtych stronach dość często. Opowiadania Kozaków do tego stopnia podnieciły wyobraźnię mieszkańców Jakucka, że Chabarow bez trudności zebrał 117 ochotników gotowych choćby zaraz ruszyć w daleką podróż nad Amur. Wojewoda [...] dał Chabarowowi 21 ludzi, 2 armaty, sporo prochu i ołowiu.

9 lipca 1650 roku oddział Chabarowa wyruszył z Jakucka, żegnany entuzjastycznie przez pozostałych mieszkańców miasta i bez większych przeszkód przybył nad Amur. Tutaj na miejscu dawnego umocnienia zbudowanego przez daurskiego wodza plemiennego Ałbazę założył w 1651 roku ostróg Ałbazin, po czym ruszył dalej w dół Amuru, zajmując po drodze 3 gródki Daurów i Duczerów oraz biorąc do niewoli sporo jeńców – przede wszystkim kobiety i dzieci (243 kobiety i 118 dzieci). Na wieść o zbliżaniu się Kozaków ludność opuszczała w popłochu swe domostwa, kryjąc się w puszczy.

Sukcesy Rosjan poważnie zaniepokoiły Chiny [...] W 1652 roku mandżurskie wojska pojawiły się przy ujściu Sungari do Amuru, pod umocnieniami gródka Aczańskiego, w którym skryli się Kozacy. W marcu tegoż roku rozegrała się krwawa bitwa, w której obie strony poniosły znaczne straty. Chińczycy nie mogli jednak wykorzystać swej przewagi liczebnej i technicznej – ich dwutysięczny oddział dysponował 8 działkami – i zdobyć gródka. Gdy tylko lody ruszyły, Chabarow opuścił oblężony gródek i popłynął w górę Amuru.

[...] połączył się z liczącym 144 osoby oddziałem kozackim, który został specjalnie przysłany mu na pomoc z Jakucka. Posiłki były jednak zbyt małe, by można było z nimi kusić się o utrzymanie nad Amurem. Chabarow zmuszony więc był do zwrócenia się do rządu carskiego z prośbą o pomoc i wzięcie pod swoją „opiekę” ludów nadamurskich. Dyscyplina w oddziale Chabarowa znacznie się rozluźniła, część Kozaków (136) opuściła dowódcę i zaczęła działać na własną rękę, łupiąc i grabiąc miejscową ludność. U ujścia Komary do Amuru Kozacy wybudowali ostróg, który miał się stać w zamierzeniach Chabarowa punktem oporu Rosjan w tym kraju.

Rząd carski docenił znaczenie nowych nabytków terytorialnych we Wschodniej Syberii. Początkowo planowano wysłać 3000 wojska nad Amur [...] lecz plan ten nie został zrealizowany. Skończyło się na wysłaniu za Bajkał oddziału ze 150 ludźmi [...]

W 1652 roku założono Irkuck.

W 1653 roku Dierżniew z resztą swoich ludzi powrócił do Kołymska. Wyprawa Dierżniewa – Aleksiejewa miała ogromne znaczenie naukowe. Po raz pierwszy udowodniono, że począwszy od ujścia Kołymy do ujścia Anadyru Azja nie łączy się z Wielką Ziemią, jak wówczas nazywano Amerykę. [...]

W 1654 roku, Rosjanie założyli ostróg Bałagansk, nazywany tak od buriackiego plemienia Bałagotów. Stąd tylko krok dzielił Rosjan od „świętego morza”, jak wówczas nazywali Buriaci jezioro Bajkał.

W 1658 roku rozpoczęli powstanie Buriaci bałagańscy. Pokonawszy wysłanych przeciwko nim Kozaków, uszli następnie do Mongolii.

W drugiej połowie XVII wieku ludy Syberii Zachodniej parokrotnie chwyciły za broń. Powstanie miejscowych Tunguzów miało miejsce w 1678 roku – przeciwko władzom carskim powstało wówczas około 1000 Tunguzów, którzy w styczniu tegoż roku podeszli do Ochocka. [...] po paru latach waleczni Tunguzi znów chwycili za oręż, próbując bezskutecznie wyzwolić się spod władzy [...]

W 1683 roku armia chińska [...] wyruszyła na statkach z Sungari do Amuru. Posuwając się w górę tej rzeki Chińczycy likwidowali rosyjskie osady nad Selimbą, Zeją i Amurem oraz ostrogi powstałe w drugim okresie rosyjskiego osadnictwa na ziemiach nadamurskich. Ludność tych osiedli uciekła na zachód, kryjąc się do Ałbazina. Koło Ajgunu została zatrzymana grupa Kozaków, wysłanych przez wojewodę Ałbazinskiego wysłanych dla zbierania jasadu [daniny]. Część Kozaków dostała się do niewoli, reszta rozbiegła się po lasach i tylko paru dotarło do Jakucka z wieścią o zbliżeniu się znacznych (prawie 6000 żołnierzy) sił chińskich do Ałbazina. [...]

W marcu 1685 roku wojska chińskie pojawiły się już pod Ałbazinem. Przed przystąpieniem do jego oblężenia Chińczycy wysłali do Rosjan pismo cesarskie w trzech językach: rosyjskim, mandżurskim i polskim! zawierające wyszczególnienie warunków, na których może być zawarty pokój. Władca chiński godził się wycofać swoje wojska spod Ałbazina pod warunkiem opuszczenia Amuru przez Rosjan i ustanowienia granicy rosyjsko-chińskiej na Lenie. Gdy odpowiedź na te żądania nie nadeszła, w czerwcu Chińczycy rozpoczęli oblężenie Ałbazina. Równocześnie sprzymierzeniec Chin władca północnej Mongolii [...] uderzył na Rosjan w Zabajkalu.

Armia chińska, która przybyła pod Ałbazin na 100 stateczkach i ładem, liczyła 5200 żołnierzy uzbrojonych w 10 dużych i 15 małych dział. W Ałbazinie natomiast broniło się jedynie 450 ludzi, dysponujących 3 działami i 300 ręcznymi strzelbami. Po 10 dniach oblężenia Chińczycy rozpoczęli szturm do twierdzy. W wyniku ostrzału artyleryjskiego w poważnym stopniu ucierpiały fortyfikacje. Strzałami zapalającymi Chińczycy podpalili szereg budowli (między innymi magazyny zbożowe, cerkiew). W dniu następnym powtórzyli szturm. Wobec wyczerpania się zapasów prochu i ołowiu dowódca załogi [...] zmuszony był skapitulować. Załoga Ałbazina opuściła twierdzę, udając się do Nerczyńska. [...]

Tymczasem Chińczycy po wyjściu Kozaków z Ałbazina opuścili ten rejon i powrócili do Mandżurii. Gdy się o tym dowiedział wojewoda nerczyński [...], postanowił zająć z powrotem Ałbazin, by „nie stracić ziemi daurskiej”. [...]

Do Nerczyńska przybył podpułkownik [...] który przywiózł] 573 żołnierzy z 10 działami, wraz z setką żelaznych kul. Wojewoda nerczyński [...] wysłał więc go nad Amur. [...] Jesienią 1685 roku w Ałbazinie znalazło się już 514 Kozaków oraz 155 chłopów i myśliwych. [...] Równocześnie Kozacy [...] na miejsce spalonego drewnianego częstokołu wznosili umocnienia ziemne opasujące twierdzę w formie czworokąta. Wały ziemne były bardzo wysokie, liczyły ponad 6 metrów [...]

Mandżurscy wojewodowie dowiedziawszy się o pojawieniu się Rosjan w opuszczonym Ałbazinie wysłali tutaj swe wojska.

Na początku lipca 1686 roku znowu rozpoczęły się walki o Ałbazin. Twierdzy broniło 826 ludzi. Armia przeciwnika liczyła natomiast około 10 tysięcy żołnierzy i dysponowała 40 armatami. [...]

Oblężenia miasta trwało ponad 6 miesięcy. Większość obrońców zmarła bądź to w czasie bombardowań, bądź na szkorbut. Wśród żywych zostało zaledwie 150 osób. [...] Widząc, że nic nie złamie obrońców, Chińczycy przerwali oblężenie i oddalili się od miasta. [...]

W czasie, gdy ałbazinczyki dzielnie bronili swego miasta, między Rosją a Chinami toczyły się już rokowania pokojowe. [...] 26 stycznia 1686 roku poselstwo rosyjskie wyruszyło z Moskwy [...dowodził Gołowin...] W marcu poselstwo przybyło do Tobolska. [...] Po przybyciu do Udyńska Gołowin wysłał swojego posłańca do Pekinu z wiadomością o przybyciu poselstwa i z prośbą o stawienie się przedstawicieli Chin. W owym czasie sytuacja Rosji na wschodnich krańcach Syberii znacznie się pogorszyła. [...]

Posłaniec Gołowina do Pekinu [...] powrócił z Chin dopiero pod koniec czerwca 1688 roku. Przywiózł on wiadomość, że Chińczycy zdecydowali się na Selegińsk jako miejsce spotkania dwóch delegacji. Wkrótce też przybyli do Gołowina gońcy posłów chińskich. Proponowali oni odroczenie rokowań do przyszłego roku, miejsce zaś spotkania sugerowali przenieść do Nerczyńska.

Rosja zajęta przygotowaniami do wojny z Turcją pragnęła zawrzeć pokój z Chinami nawet kosztem pewnych ustępstw terytorialnych. Z kolei Chiny, wobec zaostrzenia stosunków z Dżungarią, nie mogły rozwinąć szerszej akcji wojennej i

zmuszone były przystać na rokowania. Poselstwo chińskie przybyło do Nerczyńska 20 lipca 1689 roku na 76 statkach uzbrojonych w armaty. [...] By wyrzec nacisk na stronę rosyjską, Chińczycy przyprowadzili ze sobą liczący 17 tysięcy ludzi oddział wojska.

Pertraktacje rozpoczęły się 12 sierpnia 1689 roku [...] Rozmowy toczyły się po łacinie [sic!]. Rosjanie zaproponowali Amur jako rzekę graniczną. Chińczycy domagali się natomiast oddania wszystkich zabajkalskich posiadłości, nie wyłączając Ałbazina, Selegińska i Nerczyńska. [...] Wobec nieustępliwości strony chińskiej pertraktacje utknęły w martwym punkcie. [...] Za to wojska chińskie zbliżyły się do Nerczyńska i zaczęły go formalnie oblegać. [...]

W tej sytuacji Gołowin zmuszony był do pójścia na ustępstwa i wyrażenia zgody na oddanie terenów na prawym brzegu Argunia i po obu brzegach Amuru od Gorlicy aż do ujścia Burei. [...] 27 sierpnia 1689 roku został podpisany pierwszy rosyjsko-chiński traktat zwany nerczyńskim. [...]

Na mocy traktatu nerczyńskiego granica rosyjsko-chińska biegła wzdłuż Gorbicy, następnie do górnego biegu Gorbicy wzdłuż głównego pasma Gór Stanowych [...] do Oceanu Spokojnego. [...] Artykuł drugi ustalał granicę na Argunie. Wszystkie ziemie leżące po prawej stronie tej rzeki miały należeć do Chin, po lewej zaś – do Rosji.

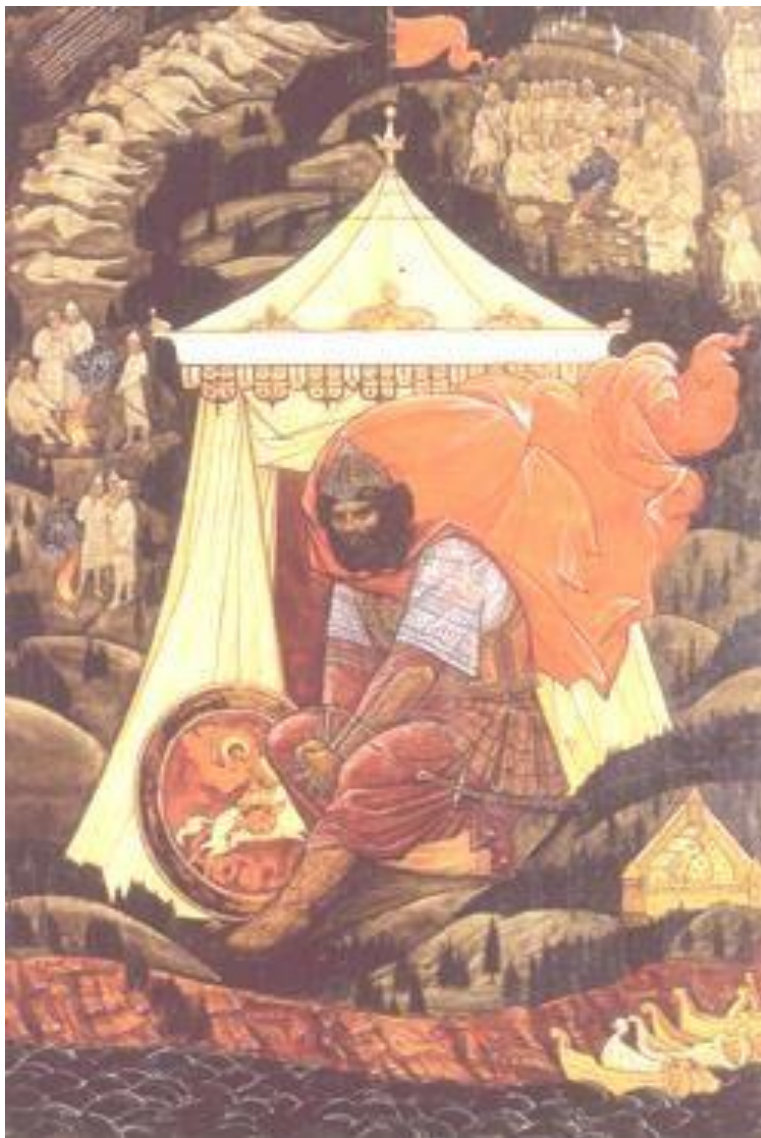
Na mocy artykułu trzeciego twierdza Ałbazin miała być zburzona, jej ludność winna być przeniesiona w inne miejsce, znajdujące się już po stronie rosyjskiej. [...]

[Tak w sumie niewiele trzeba było, aby Rosja poczuła się właścicielem po wsze czasy jednej trzeciej powierzchni Azji (Azja – 43,3 miliona km², a Syberia – 12,8 miliona km²).

Pod koniec XVII wieku główną areną walki powstańczej stał się północno-wschodni rejon Syberii, zamieszkaany przez Tunguzów, Jukagirów, Koriaków, Itelmenów i Czukczów.

[Łukawski, s. 66-79, 80-81. 86-102, 109-116]

*

Jermak – 1528 rok

Opowieść o zasiedlaniu Syberii przez Rosjan w XVII wieku

W ślad za Kozakami i oddziałami wojskowymi wędrowali na Syberię myśliwi, kupcy i chłopi, szukając tam polepszenia swojej sytuacji majątkowej. Ciągnęli tu przede wszystkim wychodźcy z północnych okręgów państwa moskiewskiego, znajdujących się w bezpośredniej bliskości Uralu. Potem przybywali również ochotnicy z dalszych okolic. Rząd zainteresowany w zagospodarowaniu nowo zdobytych obszarów początkowo popierał ten proces dobrowolnego zasiedlania. Z chwilą jednak, gdy w gronie uchodźców coraz większą liczbę stanowili chłopi pańszczyźniani zbiegli od swoich panów, władze carskie zaczęły stosować ograniczenia, starając się zahamować ten żywiołowy napływ.

W 1683 roku wydano ukaz zabraniający wyjazdu na Syberię wszystkim osobom nieposiadającym odpowiednich pokoleń [?...]. Chłopi omijali roгатki i przedzierali się przez tajgę, sobie tylko znanymi tropami przechodzili przez Ural i trafiali do ziemi syberyjskiej. Ci dobrowolni przesiedleńcy, karczując lasy, zakładali całe osady, o których istnieniu władze niejednokrotnie nie wiedziały.

Pod koniec XVII wieku główną przyczyną ucieczek ludności rosyjskiej za Ural były prześladowania religijne staroobrzędowców (zwanych również raskolnikami). [...]

W miarę napływu ludności na Syberię zapotrzebowanie na zboże coraz bardziej rosło i w tych warunkach import z Rosji absolutnie nie mógł go pokryć. Trzeba było koniecznie znaleźć bardziej racjonalne sposoby zaopatrzenia ludności miejskiej w zboże. Jedynym skutecznym sposobem mogło być w tej sytuacji rozwinięcie uprawy roli na miejscu. [...]

Poszukując rąk do pracy na roli, władze zwróciły uwagę na chłopów dobrowolnie przesiedlających się na Syberię. Rząd traktował całą ziemię na Syberii jako swoją własność. W zamian za ziemię, pożyczkę i ulgi podatkowe państwo nakładało na chłopów obowiązek obrabiania części ziemi, z której zboże szło do dyspozycji skarbu. [... Potem] chłopci oddawali do dyspozycji władz co piąty snop ze swych zbiorów [...].

Dla zagospodarowania się włościanie syberyjscy otrzymywali od państwa pożyczkę na zakup narzędzi rolniczych (uciekinierzy z Rosji przybywali przecież dosłownie z gołymi rękami) oraz inwentarza żywego. Zwykle też byli zwalniani od podatków i świadczeń na okres kilku lat. [...]

W XVII wieku ukształtowały się dwa okręgi rolnicze: wierchotursko-tobolski i tomsko-kuźniecki. Wtedy też założone zostały podstawy pod uprawę roli w dwóch dalszych okręgach – leńskim i amurskim. Pod koniec XVII wieku Syberia produkowała już znaczne ilości zboża. W 1699 roku planowano zebrać do dyspozycji skarbu ogółem 49 843 ćwierci (1 ćwierć = 209,9 litra). [...]

Rolnictwo syberyjskie natrafiało początkowo na poważne trudności. Rolnicy musieli się przystosować do nowych warunków klimatycznych i glebowych [...]

Dodatkowym utrudnieniem akcji osadniczej był dotkliwy brak kobiet na Syberii. Co bardziej przedsiębiorcze jednostki, udając się na Syberię, zabierały ze sobą po kilka dziewczyn, które po przybyciu na miejsce po prostu sprzedawano. Zjawiskiem powszechnym było również zabieranie kobiet miejscowym ludom [...]

Dla obsługi głównej drogi łączącej Rosję z Syberią założono stacje transportowe, tzw. *jamy*, obsługiwane przez specjalnych woźniców (*jamszczyków*), którzy przewozili podróżnych oraz towary z jednej stacji do drugiej. [...]

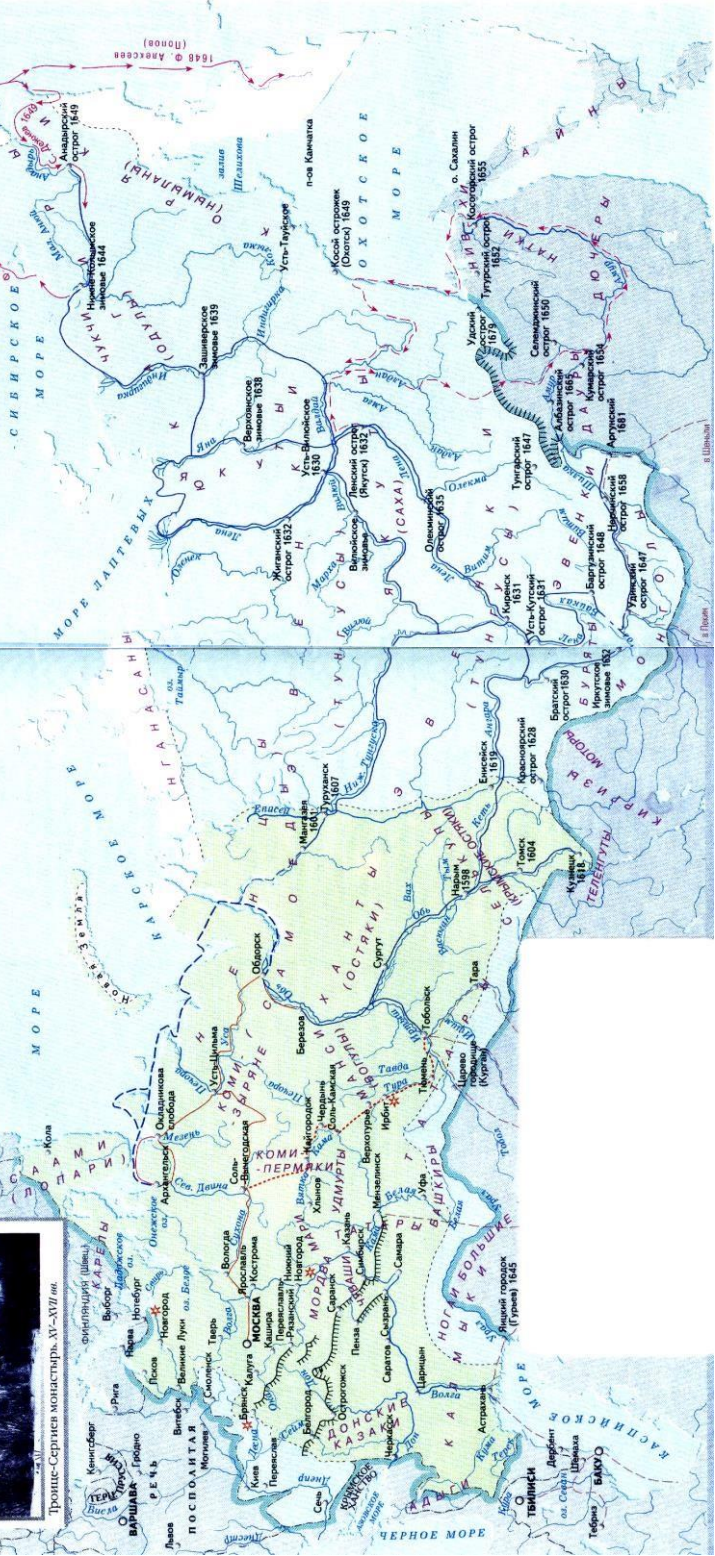
W 1732 roku na Syberii było już 6723 jamszczyków. Ludzi tych przymusowo kierowano do tej pracy [...]

W miarę posuwania się Rosjan na wschód i przyłączania nowych terenów zarządzanie tymi prowincjami oddalonymi od stolicy o kilka tysięcy kilometrów coraz bardziej się komplikowało. Dlatego też w 1637 roku powołano specjalną instytucję centralną – Prikaz Syberyjski, do którego przeszły wszystkie kwestie związane z zarządzaniem Syberią. [...]

Prikaz Syberyjski otrzymał bardzo szerokie kompetencje: do niego należały nie tylko wszelkie sprawy zarządu, ale również i pewne funkcje dyplomatyczne w zakresie kontaktów z południowymi sąsiadami Syberii – z Chinami, władcami mongolskimi i kałmuckimi.

Główną jednostką administracyjną na Syberii w XVII wieku, podobnie zresztą jak w całym państwie, był powiat. W tym stuleciu powstało na Syberii 20 powiatów, utworzonych w różnym czasie, w miarę jak przyłączano nowe tereny na wschodzie. W Syberii Zachodniej istniało 12 powiatów, we Wschodniej zaś 8. W państwie rosyjskim utrwaliła się wówczas praktyka, że każdy powiat był bezpośrednio podporządkowany centralnym instytucjom, w niektórych wszakże wypadkach kilka powiatów tworzyło obwód. [...]

terytorium Rosji w XVII wieku

[Atlas –Historia Rosji XVIII wieku, s. 10-11]

legenda do mapy terytorium Rosji w XVII wieku

... w 1618 roku

... obronne

... niej Syberii (do Obu):

... do 1620 roku)

... „Czrzkamiennyj”

... roga

... niej Syberii do Wschodniej Syberii

... edycje nad Amur i do Oceanu Spokojnego:

... jewa (Popowa) i S. Dieżniewa (lata 1648—1649)

... owa (lata 1643—1646)

... kazia, Środkowej Azji i do Chin

... arki

... ezzone do Rosji w latach 1619-1689

... a granica ustalona w nerczyńskiej umowie w 1689 roku

... w 1689 roku

... ch punktów osadnictwa

Opowieść o zasiedlaniu Syberii przez Rosjan w XVII wieku (dalszy ciąg)

Na Syberii taka jednostka zaczęła się formować już przy końcu XVI wieku, z chwilą powstania Tobolska. Na początku XVII wieku obwód tobolski już ostatecznie się ukształtował. Wchodziły doń wszystkie istniejące na Syberii powiaty. W

1629 roku powstał drugi obwód – tomski, pod koniec zaś lat trzydziestych XVII wieku zaczął się tworzyć trzeci obwód, jakucki, na koniec w latach siedemdziesiątych powstał obwód jenisejski.

W skład obwodu tobolskiego wchodziły powiaty: wierchoturski, pełymski, turyński, tiumeński, tarski, tobolski, bierozowski, surgucki i mangezyjski.

Obwód tomski tworzyły natomiast powiaty: narymski, ketski, tomski, kuźniecki, krasnojarski, ilimski, irkucki, nerczyński i ałbaziński.

Obwód jakucki składał się tylko z jednego, lecz olbrzymiego powiatu jakuckiego.

Obwód tobolski, mimo utworzenia na Syberii kilku obwodów, zachował swe poprzednie znaczenie głównego centrum kraju, któremu były podporządkowane pozostałe miasta syberyjskie.

Na czele powiatów i obwodów stali wojewodowie, mianowali przez rząd moskiewski. Spośród wszystkich wojewodów największe uprawnienia i pozycję miał wojewoda tobolski. W jego ręku skupiało się dowództwo wszystkich sił zbrojnych na Syberii, do niego również należało sprawowanie nadzoru nad bezpieczeństwem granic tego kraju. Wojewoda tobolski winien był dbać o rozszerzenie władzy carskiej na nowe obszary. Dlatego też w Tobolsku organizowano wiele ekspedycji, które wyruszały do nieznanych ziem. [...]

Gdy tylko wojewoda bądź administrator dowiadywał się o odkryciu nowych terenów, których ludność nie była dotychczas podporządkowana Rosji, wysyłał tam oddział kozacki z poleceniem skłonienia jej do przyjęcia poddaństwa cara i wydania zakładników spośród starszyny plemiennej bądź rodowej. Zakładników wojewodowie zobowiązani byli trzymać w ostrogach pod silną strażą, lecz obchodzić się z nimi humanitarnie. Zapewniwszy sobie w ten sposób posłuszeństwo tej ludności władze rosyjskie nakładały na nią jasad [daninę].

Podstawowym produktem, w którym miejscowa ludność składała jasad, były skórki sobole. Prócz tego pobierano daninę w skórkach lisów, bobrów, wiewiórek syberyjskich (popielic), kun i gronostajów. [...]

Dochody płynące z Syberii do skarbu państwa moskiewskiego były wówczas znaczne i w XVII wieku stanowiły 1/3 budżetu państwowego. Według oficjalnych danych już w 1586 roku Syberia dostarczyła na rynek rosyjski 200 tysięcy soboli, 10 tysięcy czarnych lisów, 500 tysięcy wiewiórek syberyjskich, znaczną liczbę skórek bobrowych i gronostajowych. [...]

Futra syberyjskie miały dla skarbu państwa olbrzymie znaczenie. Przy braku cennych metali spełniały one w XVII wieku rolę państwowego zapasu złota. Futrami wypłacano pensję urzędnikom, car nagradzał nimi swych poddanych bojarów i duchowieństwo; futra szły też na podarki dla władców cudzoziemskich, wreszcie stanowiły one najważniejszy w owym okresie towar eksportowy w rosyjskim handlu zagranicznym.

[Łukawski, s. 66-79, 80-81. 86-102, 109-116]

* Opowieść o zesłaniach XVII wieku

Początkowo Syberia symbolizowała kraj inicjatywy, wolności i bogactwa. Kierowali się tutaj ludzie odważni, zahartowani, żądni przygód i majątku. Od połowy XVII wieku Syberia zaczyna spełniać również inną rolę – staje się mianowicie miejscem zesłania. Ta jej rola nabierze z czasem coraz większego znaczenia i na trwałe zrośnie się z nazwą kraju.

Zasłania na Syberię rozpoczęły się jeszcze w końcu XVI wieku. W liczbie pierwszych zesłańców byli mieszkańcy Uglicza, sądzeni w 1593 roku za to, że uderzyli w dzwon w czasie śmierci carewicza Dymitra. Los mieszkańców miasta podzielił również dzwon, któremu za karę utracono jedno ucho i wywieziono do Tobolska. W ten sposób ten pierwszy osobliwy zesłańiec zapoczątkował zsyłkę syberyjską. [...]

Po dziesięciu latach od momentu pierwszej znanej zsyłki do Pełymu, gdzie przebywali Ugliczanie, Borys Godunow zsyła Romanowów. [... Potem Samozwaniec zsyła swojego stryja ...]

Rząd cara Michała Romanowa nie chcąc mieć w stolicy zbyt wiele elementu obcego, zaczął go stopniowo usuwać, kierując do dalekich miejscowości syberyjskich. W 1617 roku wysłano na Syberię 60 pachołków litewskich i osadzono na roli. [...] W 1619 roku udała się do Tobolska nowa partia (75 osób) „ludzi litewskich”, jak wówczas nazywano w Rosji mieszkańców państwa polskiego, a więc Polaków, Litwinów, Białorusinów i Ukraińców.

W roku następnym wyruszyła za Ural grupa 37 Polaków, Litwinów, Niemców i „Czerkiesów” (tak wówczas nazywano od miejscowości Czerkasy Kozaków zaporoskich). W 1621 roku wysłano na Syberię 11 Polaków [...]

W 1620 roku zesłany został do Tary książę Atanazy Łobanow-Rostowski, w 1634 roku powędrowali na Syberię dwaj wojewodowie smoleńscy. [...] W 1672 roku znalazł się na Syberii hetman zaporoski [...] z towarzyszami [...]

Wkrótce do Jakucka przesłano następnego hetmana kozackiego [...] z synem [...] Potem do jakucka i innych twierdz skierowano wielu dowódców Kozaków zaporoskich: pułkowników, sotników, pięćdziesiątników. [...] Syberia wiele zyskała na tych zesłańcach [...] Podobną, a może nawet większą korzyść przynieśli Syberii nowi wygnańcy z Rosji – strzelcy moskiewscy, którymi za czasów Piotra I zaczęto zapierać twierdze syberyjskie, nawet najbardziej odległe. Za czasów panowania tego władcy zsyłka przestępców państwowych na Syberię przybiera znaczne rozmiary [...] Byli to więc strzelcy, następnie osoby duchowne, zwłaszcza mnisi i bojarzy. [...]

Oprócz przestępców państwowych i kryminalnych zsyłano na Syberię jeńców wojennych. Jak wiadomo, w XVII wieku Rosja prowadziła częste wojny z Polską, Szwecją, Krymem. W ten sposób trafiło na Syberię sporo Polaków, Szwedów, Tatarów, Niemców, Litwinów. [...]

Równocześnie ze zsyłką polityczną rozwijała się zsyłka przestępców kryminalnych. [...] na mocy ukazu cara Aleksego postanowiono zsyłać na Syberię na wieczne osiedlenie złodziei i rozbójników oraz fałszerzy pieniędzy, skazanych na karę śmierci. Zamieniając im tę karę na wieczne osiedlenie, nakazywano ich bić knutem, odcinać palec u lewej ręki i zsyłać wraz z rodzinami na Syberię. Począwszy od 1669 roku zaczęto zsyłać na Syberię wszystkich włóczęgów [...] Ukaz z 1683 roku wprowadził pewne zmiany do dotychczasowych postanowień w sprawie kar dla przestępców kryminalnych. Zamiast obcinania palców – obcinano odtąd jedno ucho.

Według obliczeń [...] tylko za jedno dziesięciolecie 1614—1624 zesłano na Syberię 560 osób, z tego ponad połowę stanowili jeńcy wojenni, w latach zaś 1593—1645 zesłano łącznie 1500 osób, z tego około 650 jeńców wojennych. [...]

W sumie stwierdzić należy, że cudzoziemcy odegrali dość znaczną rolę w dziejach Syberii XVII wieku i następnych stuleci. Przede wszystkim wymienić tu należy Polaków, którzy z racji podobieństw etnicznych i językowych łatwo mogli się włączyć w nurt życia i działalność miejscowej administracji. Wielu z nich na zawsze pozostało w tych stronach, wielu przyjęło prawosławie, pożeniło się z Rosjankami i całkowicie wtopiło w społeczność rosyjską, a tylko brzmienie nazwiska świadczyło o ich polskim pochodzeniu. [...]

Oczywiście nie dla wszystkich cudzoziemców pozostałych na Syberii kraj ten stał się drugą ojczyzną. Wielu nie pogodziło się z położeniem jeńca i z tęsknoty za ojczyzną często organizowało spiski, starając się tą drogą uwolnić z zesłania. Nierzadkie były też próby ucieczek indywidualnych, a najczęściej grupowych. [...]

W 1620 roku uciekło 30 jeńców polskich. Pokonując trudności nie do opisanego, partia uciekinierów dostała się do powiatu dwińskiego, a stąd do Polski. W roku następnym jeńcy polscy w Tobolsku czynili przygotowania do powstania zbrojnego. Zamierzano opanować miasto, a następnie posuwając się na południe dotrzeć do granicy chińskiej. Władze wpadły na trop spisku i surowo rozprawiły się z jego inicjatorami. Po paru latach, w 1634 jeńcy polscy w Tomsku znów rozpoczęli przygotowania do spisku.

Dynastia Romanowów

Zamierzali zgładzić wojewodów, zagarnąć skarb i opanowawszy miasto, ruszyć w stepy i przedostać się przez Wołgę na Litwę. Zamiany spiskowców zostały jednak zdradzone władzom i wszystkich przywódców sprzysiężenia w liczbie 12 powieszono. [...]

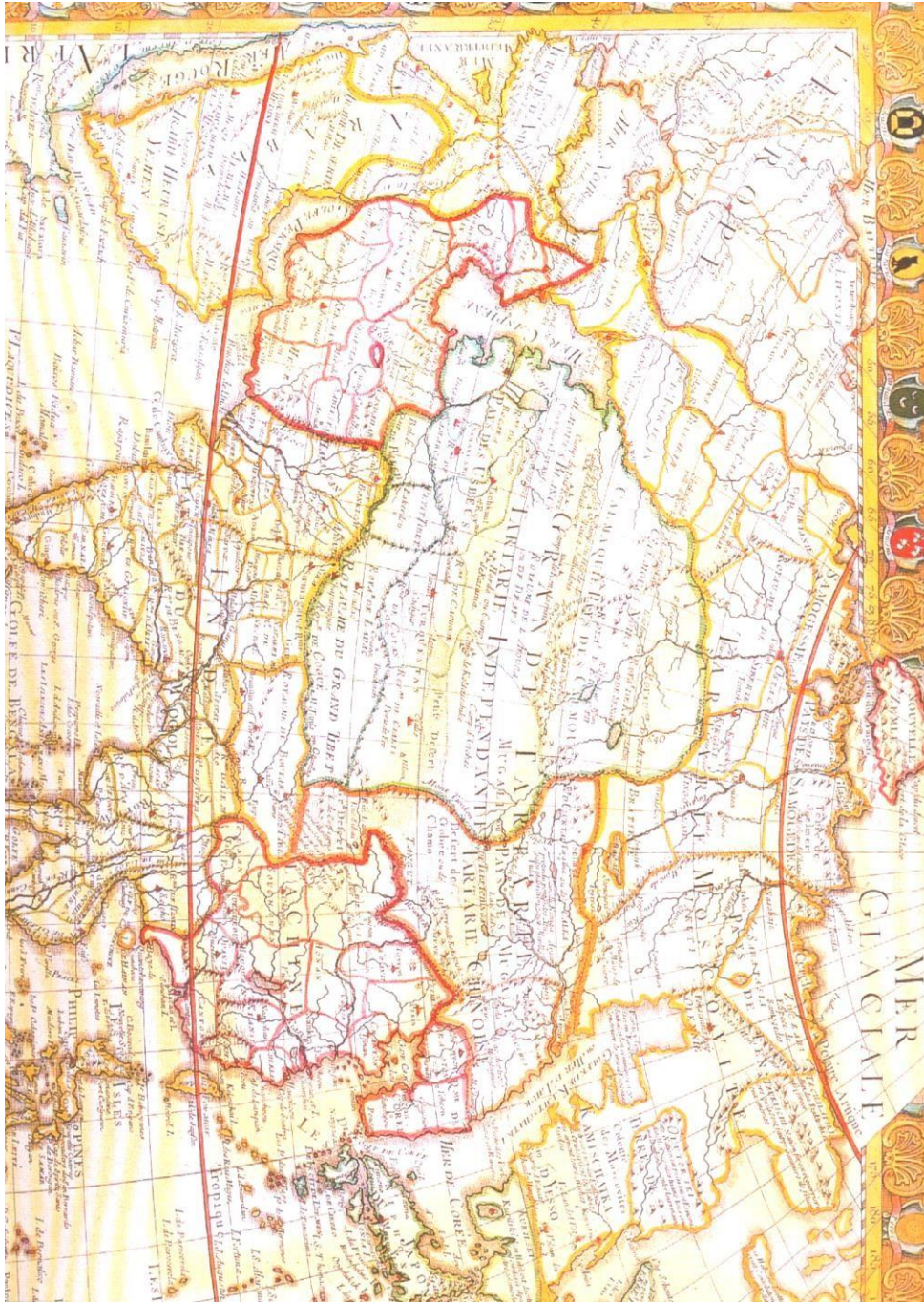
Podobnych prób ucieczek nie brakło również i w drugiej połowie XVII wieku. W 1660 roku jeńcy niemieccy i polscy [...] uciekli z Surgutu i Obem popłynęli w kierunku morza, lecz zawrócili z drogi, uznawszy, że ujście rzeki jest kontrolowane przez oddziały rządowe, które wiedzą o ucieczce jeńców. W 1669 roku Polacy służący w administracji syberyjskiej znów próbowali uciec za granicę, lecz i tym razem zamiany te zostały udaremnione. [...]

[Łukawski, s. 66-79, 80-81. 86-102, 109-116]

*

Mapa Azji (fragment) z 1732 roku

[Wobec bardzo nielicznych śladów o dawnej Syberii, Syberii sprzed kolonizacji rosyjskiej, Syberii rzekomo nie zamieszkaanej, bo były tam tylko nieliczne „dzikie ludy”, które wprost się prosiły, aby Rosja nimi zawładnęła – wobec tych tendencji zamieszczam na następnych stronach w całości opracowanie Pani Doroty Kamisińskiej o „Wizualnym wyobrażeniu świata w szamanizmie syberyjskim” – jako małe fragmenty tego, co Rosjanie zniszczyli na Syberii w imię rosyjskości Syberii. Bo jakże dzikimi musiały być ludy Syberii, skoro miały szamanów zamiast popów].

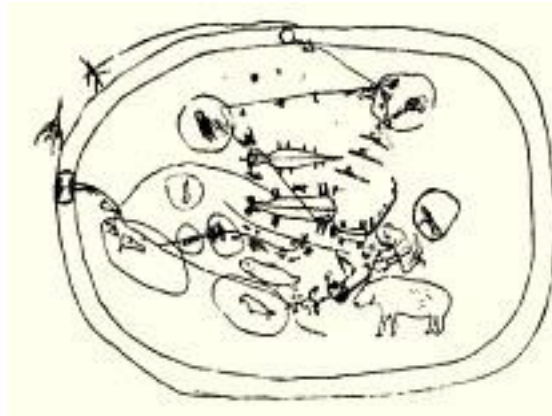

WIZUALNE WYOBRAŻENIA ŚWIATA W SZAMANIZMIE SYBERYJSKIM CZĘŚĆ I

W tradycyjnych kulturach Syberii, dawne wyobrażenia czasu i przestrzeni najpełniej urzeczywistnia kultura szamańska, zwłaszcza, jeśli pod pojęciem szamanizmu rozumieć oprócz regionalnych odmian religijnych wierzeń także ogólnoludzkie formy światopoglądu, charakterystyczne dla kultur niepiśmiennych.

W znaczeniu historycznym, pojęcie Syberii jest zwykle używane w odniesieniu do obszaru sięgającego od Uralu do Oceanu Spokojnego. Potężne terytorium zamieszkiwane było na przestrzeni dziejów przez wędrownie, koczownicze plemiona zarówno tubylcze jak i pochodzące z Chin czy Turcji – źródła wspominają o nich już w III wieku p.n.e. Znajdując się na różnym poziomie rozwoju społecznego i ekonomicznego, zajmowały się one rybołówstwem, myślistwem, hodowlą bydła, pasterstwem. Większość żyła w ustroju rodowym. Ostiacy, Nieńcy, Ewenkowie, Buriaci, Jakuci, Oroci i inni, nie znając pisma, wyrażali siebie i swoje widzenie świata, za pomocą symbolicznych wyobrażeń umieszczanych na rekwizytach i stroju szamana, głównej postaci kultu religijnego, który w różnych odmianach funkcjonował na terenie Syberii aż do II wojny światowej. Dla etnografów i antropologów najcenniejsze, bo dostarczające wszechstronnej wiedzy o życiu i kulturze tych pierwotnych ludów, są zachowane rysunki opisujące wędrowkę szamana po świecie i sprawowane przez niego obrzędy. Postać szamana łączy bowiem ten rodzaj religii zarówno w obu Amerykach, jak i Azji Południowo-Wschodniej, Oceanii czy Afryce, choć w każdej części świata wyobrażenia pokrywające strój, bęben czy szamańską maskę wywodzą się z innych mitów, inny jest też porządek rytuałów.

Wyobrażenie wszechświata W mitologii narodów Syberii wszechświat i jego poszczególne części: niebo, ziemia, słońce, księżyc, ukazywane były w postaci żywych istot. Ziemię postrzegano jako ogromną samicę, zwykle łosia lub jelenia, rodzącą wszystko co żyło. Drzewa, trawa, mech – to sierść ziemi, zwierzęta i owady to mieszkańcy tej sierści, a ptaki – to latające nad nią muszki. Na obrazie wszechświata, narysowanym przez szamana orockiego, Ziemia ukazana jest w postaci łosia. Podobny łoś uosabia świat podziemny. Zatem łoś symbolizował nie tylko Ziemię, ale i inne części wszechświata.

rys. 1 Przedstawienie wszechświata na rysunku Orotów

Budowa wszechświata

W kosmologii narodów Syberii, rozpowszechniony był podział wszechświata na trzy części: górną (siedzibę bóstw niebiańskich i duchów), średnią (ziemię z ludźmi, przyrodą i zamieszkującymi ją duchami) i dolną (siedzibę duchów podziemnych i dusz zmarłych). Części te składały się z kolei z licznych warstw. W mitach Nieńców i Selkupów, niebo podzielone było na siedem warstw, a świat podziemny na siedem lodowych pokładów. W wyobrażeniach Altajców, górny świat od niskiego oddzielały trzy warstwy ziemi. Oprócz tego, świat dzielony był na cztery strony. Wszystkie części stykały się ze sobą i przenikały się wzajemnie: niski świat łączył się z północnym i zachodnim, wysoki z południem i wschodem.

rys.

2 Wyobrażenie wszechświata na szamańskim bębnie

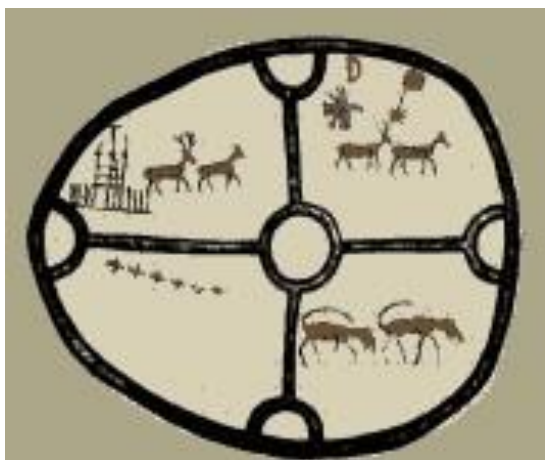
Tradycyjne wyobrażenia narodów syberyjskich o przestrzeni i czasie najlepiej oddaje szamański bęben. To nie tylko instrument muzyczny, ale i uniwersalny model świata, jego mapa. Inne znaczenie miał bęben jako całość, inne każda jego część, rysunek, zawieszka – element konstrukcji czy materiał z jakiego był wykonany.

Kompozycja rysunków na bębnie

Rysunki pokrywające wewnętrzną i zewnętrzną powierzchnię bębna oraz obręcz, mają największe znaczenie w wyobrażeniach modelu wszechświata. Kompozycja rysunku przedstawiała zwykle podstawowy podział na świat górny, środkowy i dolny – spotyka się też bębny z rysunkami czterech stron świata, płaskimi lub koncentrycznymi. Wśród przedstawień na wierzchniej stronie bębna, są wyobrażenia płaskiej ziemi, otoczonej górami i morzami, z kopułą nieba opierającą się o jej krańce.

Rysunki na bębnie Ewenków Rysunki orientowane są według pionowej osi bębna. Zwierzęta i ptaki przemieszczają się z dołu do góry. W lewej górnej części promienisty krąg – słońce, połączone jest linią z promienistą gwiazdą, księżyc jest w stadium kwadry, lecący ptak, dwa jelenie - samiec z rogami i samica.

W prawej górnej części ukazana jest para tygrysów. W lewej dolnej części rysunku para jeleni, święte drzewa brzożowe połączone poprzeczkami. W prawej dolnej części leci sześć os. Można przypuszczać, że pierwsza z opisanych części oznacza świat niebiański, druga świat górnej tajgi i jego mieszkańców, trzecia – świat ludzi, czwarta świat podziemny, z którego wylatują owady, chociaż ich wyobrażenia bardziej przypominają ptaki w opisach badaczy widnieje „rój os”, a zgodnie z mitami wielu sybirskich narodów owady żądłące wyleciały ze spalonego i wyrzuconego do niskiego świata ciała wiedźmy-ludojadki.

rys. 3 i 4 Rysunki na bębnach Ewenków

Rysunki na bębnie Selkupów

rys. 5 Rysunki na bębnie Selkupów

Ten rysunek wykonał członek rodu Selkupów na prośbę etnografa w 1928 roku. Jak widać nie ograniczył się on jedynie do odtworzenia rysunku z konkretnego bębna, aby oddać sens naniesionych wyobrażeń: prawa połowa oznaczała jasny (górnny, niebiański, dzienny), a lewa ciemny (niski, podziemny, nocny) świat. Oprócz tego, w nawiązaniu do tradycyjnej kompozycji na selkupskich bębnach niebo zajmuje centralną, ziemia – środkową, a świat podziemny – skrajną, przechodzącą w obręcz część bębna.

Na wewnętrznej stronie obręczy również znajdowały się rysunki. Poszczególnym częściom tych kompozycji odpowiadają naniesione wyobrażenia: w dolnej prawej – jasnej części – ukazany jest jeleni, poniżej, po prawej stronie postaci ludzi, po lewej zamieszkujące podziemny świat bezgłowe potwory. W górnej części bębna widać obłoki (możliwe także, że jest to wyobrażenie szczeliny pomiędzy kopułą nieba a brzegiem ziemi), pod nimi – słońce, księżyc i przelatujące ptaki (w prawej części narysowane są jeszcze łuki ze strzałami). Środkową część kompozycji zajmuje charakterystyczne dla selkupskich bębnów wyobrażenie jaszczurki – rodowego ducha – pomocnika szamanów. W lewej dolnej (ciemnej, nocnej i prawdopodobnie podwodnej) części bębna narysowana jest łódka z siedzącym w niej człowiekiem, a w prawej – podobna postać na saniach zaprzężonych w jelenie. Bat, służący do poganiania jeleni narysowany jest w tylnej części sań, oddzielnie, ponieważ jadący ma zajęte obie ręce: w jednej trzyma szamański bęben, w drugiej grzechotkę.

Sądząc po tych atrybutach szamańskiego wyposażenia, a także po o tym, że sanie posiadają siedem połączonych płóz i drewniane siedzenie (w odróżnieniu od zwykłych, czteropłozowych, siedmiopłozowe oznaczały sanie święte, przeznaczone dla ochrony i przewożenia przedmiotów kultu, wyobrażeń duchów), na rysunku ukazany jest albo sam modlący się szaman albo zmarły szaman – przodek, udający się na świętych saniach w górny świat. Ciekawe, że słońce i księżyc zamieniły się miejscami – słońce wyobrażone jest w lewej części, księżyc w prawej. Być może, oznacza to podróż szamana w „ciemnej” (nocnej czy zimnej) porze roku.

rys. 6 Bęben Hakaski

U narodów południowej Syberii: Ałtajców, Szorców czy Hakasów, zewnętrzna powierzchnia bębna podzielona była pionowymi liniami na trzy części, symbolizujące trzy części wszechświata. W górnej części było niebo z ciałami niebieskimi, tęczą, obłokami, Mleczną Drogą. Po lewej stronie umieszczono słońce nazywane matką, po prawej – księżyc, nazywany ojcem. Takie położenie słońca i księżyca odzwierciedlało czas letni, bowiem szaman podróżował po niebie od wiosny do jesieni, dopóki ono nie „zamarzło”. Rysunki gwiazd, po zweryfikowaniu przez samych szamanów, pomagały im orientować się w kosmosie w czasie obrzędów. Pod sferą niebiańską narysowano pas oznaczający zamieszkałą ludźmi ziemię. Linia łamana na środkowym pasie symbolizowała góry. W dolnym polu bębna, oznaczającym świat podziemny, umieszczono zamieszkujące go istoty, a pod poziomą linią widnieją sylwetki trzymających się za ręce kobiet, które odpędzają od szamana złe duchy. Na samym dole bębna narysowana jest ziemia i żabka symbolizująca podporę wszechświata. Na górze bębna, czerwonym kolorem przedstawiono sylwetkę jeźdźcy – według objaśnień samych szamanów jeźdźcy ci, to dobre duchy, przyjazne ludziom i szamanom, podróżujący na koniach, które ofiarowali im ludzie w czasie specjalnych ceremonii.

Obręcz okalająca bęben była w dolnej części pęknięta, w miejscu oznaczającym wejście do podziemnego świata. Składała się z dwóch podobnych połówek, przedzielonych w sześciu miejscach. Jedna połowa obręczy zawierała siedem podziałów – według Kietów – siedem stref nieba, siedem światów, odpowiadających tym, które przebywa szaman w wiecznej ciemności.

Wewnątrz obręczy, na siedmiu półokręgach przedstawiono morza: sześć zamieszkują ryby (w każdym narysowano po jednej z nich), siódme, znajdujące się gdzieś na południu – puste, ponieważ woda w nim jest gorąca. W górnej części bębna narysowane są ciała niebieskie: po lewej stronie słońce, po prawej księżyc. Słońce ma wygląd okręgu przeciętego czterema liniami, które wychodząc poza obwód symbolizują promienie: na końcu jednego z nich siedzi ptak. Księżyc jako półokrąg z pięcioma odchodzącymi od niego promieniami – ptaki siedzą na czterech z nich. Środek bębna zajmuje ukazana z przodu postać człowieka, o wzdętym brzuchu, zgiętych nogach i rękach, z zaznaczonymi u nich palcami. Twarz okrągła z zaznaczonymi oczami i ustami. Pięć linii z siedzącymi na nich ptakami oznacza, według słów szamana jego myśli – najwyraźniej tak lotne jak ptaki. Na prawo od człowieka niewielka postać łosia, być może symbol Wielkiej Niedźwiedzicy. Rysunek w całości wyobraża wszechświat.

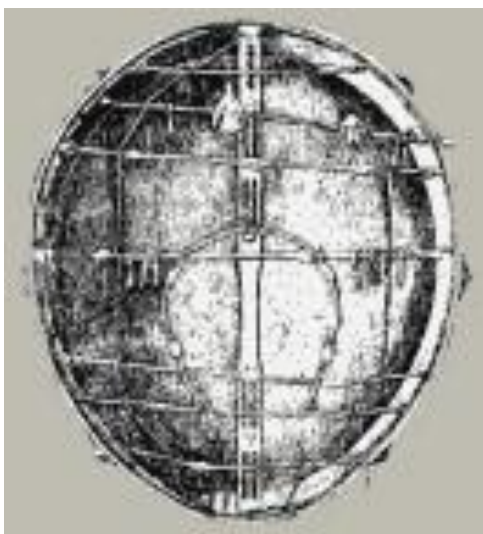

rys. 7 Bęben Kietów [Ketów]

Symbolika elementów bębna

Nie tylko rysunki, ale i niektóre części bębnów wyobrażały części wszechświata i drogi je łączące. U Ostiaków i Selkupów (rys. 8 Wewnętrzna strona bębna Selkupskiego), do wewnętrznej strony bębna przymocowanych było siedem drucianych klamer z podwieszkami, które oznaczały siedem części wszechświata. Obręcz była granicą ziemi, a pęknięcie w niej oznaczało wejście do świata podziemnego

Guzki na obwodzie bębna Iganasanów oznaczały dwanaście miesięcy roku, zaś cały bęben symbolizował pełny cykl pór roku. Symbolika ta była charakterystyczna dla ałtajskiego kalendarza kartkowego, przypominającego swą formą właśnie bęben. (rys.9 Ałtajski kalendarz kartkowy) W środku okręgu wyobrażona była kosmiczna żabka, która według legendy podtrzymywała ziemię. Strefa wokół żabki to wszechświatowy ocean, w którym pływały dwie duże ryby. Samą ziemię przedstawiono w kształcie nabrzeża wokół oceanu. Lewa połowa okręgu odpowiadała latu i jesieni, prawa – zimie i wiosnie. Zwierzęta i rośliny, zgodnie z cyklem rocznym narysowano na brzegach okręgu.

rys. 8 Wewnętrzna strona bębna Selkupskiego

rys.9 Ałtajski kalendarz kartkowy

Symbolika wyobrażeń

Wizerunki zwierząt symbolizowały części szamańskiego kosmosu. Selkupi, na wewnętrznej stronie obejmującej bębna, w górnej części rysowali czerwonym kolorem jelenia jako symbol nieba, poniżej, czarnym kolorem niedźwiedzia jako symbol świata podziemnego. Na bębnie teleuckim (rys.10 Bęben teleucki) w górnej części wyobrażone zostały stworzenia niebiańskie (ptaki, konie), a w dolnej żmija, ryba, jaszczurka. W bębnach jakuckich górny koniec rękojeści uformowany był w kształcie głowy ptaka, a metalowe podwieszki przedstawiały ptaki, ryby, łowną i mityczną zwierzynę. Narody amurskie ozdabiali bębny wyobrażeniami mitycznych żmij, smoków, jaszczurów i żab, uważanych za podporę wszechświata. Na bębnach Ewenków rysunki jeleni i kóz umieszczane były w górnej części, a tygrysów w dolnej. Znaczenie posiadał także materiał, z którego wykonany był każdy detal – brzoza oznaczała drzewo świata górnego, cedr – drzewo zmarłych. W rezultacie bęben był mapą mitycznego wszechświata, niekiedy bardzo szczegółową: oprócz trzech głównych części, astralnych, zwierzęcych czy roślinnych symboli oznaczających tę czy inną strefę kosmiczną, nanoszono na nią obrazy gór, mórz, siedzib ludzkich i duchów, ich egzystencji, czczonych drzew i ofiarnych zwierząt.

Drzewo wszechświata

rys. 10 Bęben teleucki

Jednym z ważniejszych symboli starożytnego modelu świata przedstawianego w kulturach Syberii jest drzewo, przerastające na wskroś wszystkie jego części i jednoczącego je. Wizerunki drzewa spotyka się na bębnach, odzieży i sprzętach.

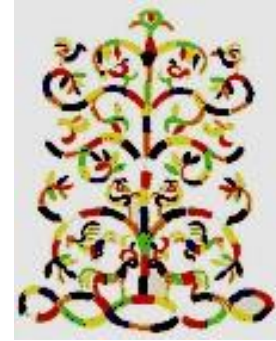
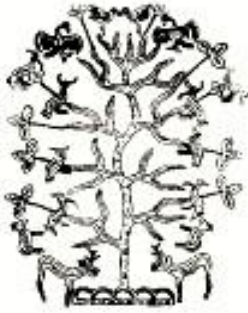
rys.11-13 Wizerunki drzewa wszechświata: Bęben selkucki. Weselny strój kobiety nanajskiej. Deska sań Kietów

Trzy części drzewa: korona, pień i korzenie symbolizują trzy światy szamańskiego kosmosu. W koronie drzewa rysowano ptaki, wokół pnia zwierzęta kopytne, w korzeniach – żmije, jaszczury, żaby i ryby.

Drzewo rodowe

W mitologii i obrzędach narodów syberyjskich występują różne odmiany obrazu kosmicznego drzewa wyrażającego ideę przestrzennej i czasowej całości wszechświata. Nanajskie rysunki na kobiecych strojach weselnych symbolizowały płodność i przedłużenie rodu.

rys. 14–16 Drzewo rodowe: Wyobrażenia drzew rodowych Nanajców. Rysunek drzewa na stroju weselnym

Uważano, że drzewa te rosną w niebie. Każdy ród miał swoje drzewo, w gałęziach którego żyły dusze ludzi, zlatujące w ciałach ptaków na ziemię, aby wejść w łona kobiet z tego rodu.

Drzewo szamańskie

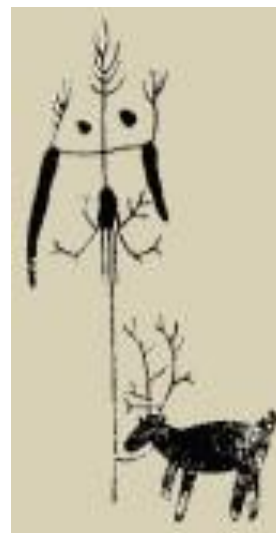
W wierzeniach narodów Amuru, a także Ewenków (rys.17 Wyobrażenie szamańskiego drzewa na pokryciu eweńskiego bębna.), Jakutów, Buriatów i innych, w szamańskich drzewach mieszkają dusze przyszłych szamanów.

W 1926 roku, stuczteroletnia nanajska szamanka Inka z rodu Oninków, narysowała drzewo, znane do tej pory jedynie ze źródeł folklorystycznych – opisywane jako pokryte korą z żabek i żmij, zamiast liści posiadające okrągłe kitajskie zwierciadła, zamiast kwiatów i owoców – miedziane brzękadełka i dzwoneczki, na czubku zakończone wieloma metalowymi rogami. Obraz drzewa narysowany przez Inkę jest podobny: kółka z kropką odpowiadają zwierciadełkom, liściopodobne figurki – kółeczka z naniesionymi na nich wzorkami, w uproszczonej formie przypominają wypukłe desenie na prawdziwych brzękadełkach.

Pień i gałęzie drzewa pokryte są wizerunkami żabek pełzających z dołu do góry, a krzywymi i krętymi konarom nadano formę żmij obróconych głowami w kierunku pnia. (rys.18 Wyobrażenie szamańskiego drzewa według rysunku nanajskiej szamanki) Szamańskie drzewo rozumiano było jako drzewo życia każdego szamana – dar, który dostawał on od duchów w czasie nauki i dzięki któremu mógł trafić na niebo i w świat podziemny.

rys.19

rys. 17 rys. 18

Z drzewem tym był nierozzerwalnie związany los i życie szamana – zagłada drzewa pociągała za sobą śmierć szamana. (rys.19 Drzewo rytualne z ofiarą – jeleniem – rysunek szamana selkupskiego.) Widocznym znakiem niewidzialnego drzewa szamańskiego było drzewo, wokół którego odbywały się plemienne narady i na którym wieszano ofiary bogom i duchom – było więc ono również drzewem życia rodu.

Ogień i rzeka jako uświęcenie pionizacji.

Jeszcze jedną hipostazą drzewa świata był ogień: wijące się smugi dymu i języki płomieni pełgające nad ogniskiem łączyły sfery kosmosu. Ogień był pośrednikiem w obcowaniu człowieka z bóstwami i duchami – przez niego przekazywano ofiary, przez niego i od niego człowiek dostawał rozkazy i pomoc.

Symbolem zjednoczenia kosmicznych sfer był też obraz rzeki wszechświata, przepływającej przez wszystkie jego strefy. Rzeka pojmowana była również jako rodowa i szamańska. U źródeł wodnej drogi – rzeki, w górnym świecie, żyją dusze jeleni i ludzi, średni bieg rzeki (średni świat) zamieszkują żywi ludzie i zwierzęta, w biegu końcowym znajduje się świat martwych, gdzie szaman przyprawdza duszę zmarłego. Rzeka płynąca w rzeczywistości w miejscu zamieszkiwania plemienia była odpowiednikiem rzeki mitycznej.

Człowiek astralny

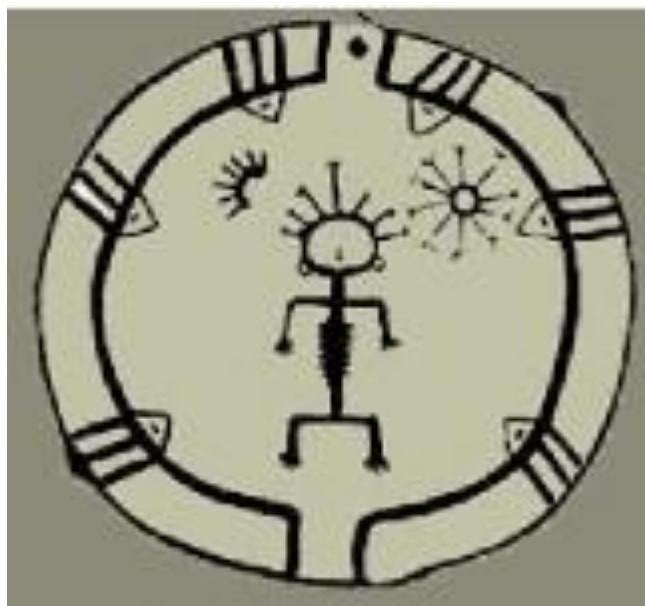
Podobnie jak drzewo świata, przerastające kosmiczną przestrzeń i czas, wyobrażenie człowieka astralnego było często spotykane na bębnach. Obraz ten zwykle zajmował centralne miejsce kompozycji lub znajdował się na wierzchniej stronie pokrycia bębna albo wycięty był na pionowej rękonożki bębna. Wizerunek był pomyślany jako duch – gospodarz bębna, czyli wyobrażenie szamana – przodka, czyniącego posiadacza bębna swym następcą i będącego jego opiekunem. Na niektórych bębnach Ałtajców na rękonożki rzeźbiono dwie przeciwstawnie ułożone głowy: górna była głową szamana – przodka, dolna jego żony – córki najwyższego bóstwa Ułgiena, dająca szamanowi siłę w czasie obrzędów.

rys.20 i 21 Altajskie bębny z rękojeścią jednogłową i dwugłową

Duch – przodek szamana

Kieci traktowali postać narysowaną na obwodzie bębna jako wyobrażenia szamana-przodka, od którego posiadacz bębna otrzymywał dar, a także utożsamiali ją z pierwszym szamanem o imieniu Bangdehip (Syn Ziemi), ożenionym z córką boga niebiańskiego Esa.

rys.22 Szaman – przodek na bębnie Kietów

Nieńcy rzeźbili na rękojeściach bębnow siedem innych szamańskich duchów – przodków, a Ostiacy – oczy i usta ducha bębna. U Ewenków cały bęben symbolizował głowę: jego górna część była „czubkiem głowy”, niższa

„podbródkiem”, a rezonatory lub otwory pod nimi – „uszami nauczyciela szamana”. Obraz ten najpełniej wyrażał ideę więzi modlącego się szamana z całym wszechświatem poprzez pośrednictwo jego mitycznych i realnych przodków.

Kostium szamana

rys.23 Przód kostiumu szamana

rys. 24 Tył kostiumu szamana

Nie tylko bęben, ale i kostium szamana oddawał wyobrażenia narodów Syberii o przestrzeni świata. Strój, tak jak i bęben był indywidualnym, przynależnym tylko jednemu szamanowi kultowym rekwizytem, pozwalającym urzeczywistnić obrzędowe czynności. Kostium szamański zwykle składał się z kaftana, napierśnika, nakrycia głowy i butów. U Jeńców, Nganasan i Kietów oprócz tego szaman posiadał też rękawice. U Nanajców i Ubiegieńców odzież rytualna szamana składała się ze spódnicy i koszuli z krótkim rękawami, obowiązkowym uzupełnieniem stroju było nakrycie głowy uplecione ze strużyn drzewa. Nie było natomiast maski, która jako obowiązkowy rekwizyt szamana występuje w szamanizmie narodów amerykańskich.

[Dorota Kamisińska]

Bibliografia:

Bazyłow L. Syberia, Warszawa 1975.

Łukawski Z. Historia Syberii, Wrocław 1981.

Nowa Encyklopedia Powszechna PWN, Warszawa 1997.

Tekst powstał na podstawie rosyjskojęzycznej pracy zamieszczonej w Internecie pod adresem <http://antropology.rsuh.ru> i dostępnej w sierpniu 2004 roku. Ze strony tej pochodzą również ilustracje.

Dorota Kamisińska

FIODOR III ALEKSIEJEWICZ

ФЕДОР III АЛЕКСЕЕВИЧ urodzony 30 maja 1661
roku zmarł 27 kwietnia 1682 roku

3 car Rosji z dynastii Romanowów

Panował od 30 stycznia 1676 roku do śmierci jego ojciec: Aleksy – car w

latach 1645—1676 jego matka: Maria Miłosławska

jego pierwsza żona: Agafia [Agata] Gruszecka [Polka] umarła przy porodzie jego druga żona: Marfa

Apraksina od lutego do maja 1682 roku jego rodzeństwo: ■ Zofia 1657—1704

- jego dzieci:
- Iwan 1666—1696, car w latach 1682—1696 ■ Piotr 1672—1725 – car w latach 1682—1725
  - Ilia (* 11 lipca 1681 roku — † 21 lipca 1681 roku),
syn z pierwszej żony przeżył 10 dni Fiodor nie zostawił potomstwa

rok 1682:

W kwietniu 1682 roku zmarł car Fiodor Aleksiejewicz. Po śmierci cara do tronu zaczęli pretendować przyrodni bracia: słabowity i chorowity Iwan Aleksiejewicz (mający 15 lat) i żywy, energiczny Piotr Aleksiejewicz (mający 10 lat). Bojarzy i patriarcha Joakim, bliscy Naryszkinom, ogłosili carem Piotra, przeciwność Iwana. Zaczęła się aktywna walka o władzę między bojarskim ugrupowaniami Miłosławskich (moskiewska arystokracja) i Naryszkinami („niewiadoma” szlachta). [Ogonowska, s. 285]

Następcą Aleksego był najstarszy z żyjących jego synów, jeszcze niemający wtedy lat piętnastu Fiodor III (panował w latach 1676—1682). Bardzo słabe zdrowie nowego cara nie rokowało długowieczności jego panowania [...] Popadł od razu w nielaskę Artamon Matwiejew i wraz z synem został zesłany do Pustozierska, przy czym zabrano im cały majątek. Padł ofiarą skłonności do postępu – oskarżono go o czytanie bezbożnych ksiąg, o czarnoksięstwo, o kontakty ze złymi duchami. Po śmierci Fiodora wrócił do Moskwy – po śmierć.

Car Fiodor był synem Aleksego i Miłosławskiej, toteż po objęciu przez niego tronu odsunięto Naryszkinów od spraw państwowych. Carowa wdowa Natalia razem ze swoim małym, czteroletnim wtedy Piotrem musiała przenieść się do wsi Priobrażenskoje (dziś w obrębie Moskwy, w jej północno-wschodniej części), gdzie znajdowała się letnia rezydencja Aleksego; będzie mogła ją opuścić dopiero po trzynastu latach. Poszli też na zesłanie jej dwaj bracia, ale los jest zmienny – to właśnie uratowało im później życie. [...]

Fiodor III był młodzieńcem starannie wychowanym, cenił naukę, lubił muzykę, władał biegle polszczyzną, która w ogóle stała się w tym czasie językiem dworu. Wyraził też zgodę na utworzenie Akademii Słowiańsko-GreckoŁacińskiej, co w poważnej mierze miało się przyczynić do rozwoju horyzontów umysłowych w Rosji; otwarto ją już po jego śmierci. Żenił się Fiodor także dwa razy, jak jego poprzednicy, ale potomstwa nie zostawił. [...] Przedwczesny zgon cara spowodował wiele komplikacji i zamętu. [Bazyłow, t. 1, s. 269-270]

Za cara Fiodora Aleksiejewicza zmieniono „miestniczestwo” [układ klas dworzeństwa]. Ukaz Bojarskiej Dumy o jego zmianie ostatecznie zrównywał w prawach wszystkie kategorie feudałów. „Księgi kategorii”, w których były zapisane arystokratyczne moskiewskie rody, zostały publicznie spalone. Na ich miejsce nakazano zestawić nowe genealogiczne księgi dla wszystkich potomków szlachty. [Ogonowska, s. 285]

Opowieść o bojarach i Dumie

[...] załóżkiem szlachty były drużyny książęce, w których skład wchodził *luczszyje ludi* (najlepsi ludzie) – rodowa arystokracja, przedstawiciele większych bogatych rodzin i wspólnot, bojarzy – właściciele ziemscy. Drużynnicy spełniali taką samą rolę jak rycerze na Zachodzie. Starszyzna drużyny wraz z bojarami tworzyła organ doradczy księcia. Bojarzy utrzymywali majątki ziemskie, z których czerpali znaczne korzyści. Wyróżniali się pozycją społeczną i ubiorem. Odzież męska niewiele się różniła od damskiej. Bojar nosił szeroką koszulę i szerokie spodnie. Na uroczystość zakładał kolorowy kaftan, w zimie – kaftan podbity skórą, a na głowę sobolową czapkę. Gdy popadł w książęcą nielaskę, zapuszczał długie włosy³². Jego status określała wielkość jego prywatnej własności ziemskiej, tzw. *bojarszczina*.

Wielcy książęta moskiewscy otoczyli się zastępami starszyzny. Dawni wolni drużynnicy przestali istnieć, a ich miejsce zajęli ludzie, którzy dobrowolnie pełnili służbę przy dworze książęcym. Pojęcie służby dla księcia było nierozdzielnie związane z pojęciem wierności i obowiązku wobec państwa, od którego poddany nie mógł się uchylać. Szlachciców nazywano *dworianami*. Początkowo (XII wiek) nie były to pojęcia tożsame i oznaczały wolnego sługę, mieszkającego przy dworze książęcym, wykonującego książęce decyzje i uczestniczącego w wyprawach wojennych. *Dworianie* wywodzili się z najstarszych rodów. Do potomków Ruryka zaliczono dwieście pięćdziesiąt rodzin. Niektóre z nich utraciły tytuł książęcy, ale

zostawiły trwałą ślad w historii Rusi/Rosji, np. Tatiszczewowie, Aksakowowie, Wsiewołodscy, Protasewiczowie, Buturlinowie³³. W XV wieku, gdy rosło znaczenie wielkiego księcia moskiewskiego, coraz więcej bojarów garnęło się do służby dworskiej. Tam też rozpoczynali karierę ich synowie.

Spośród nich rekrutowano stolników, których główną powinnością była obsługa wielkksiążęcego stołu i stanie obok tronu w czasie audiencji poselskich. Wyróżniali się ubiorem: nosili białe kaftany, wysokie sobolowe czapki, w rękach trzymali topór ze srebrną rękojeścią. Liczba posad dworskich i tytułów szybko rosła. Ponieważ dla wszystkich dostojników i sług zabrakło wreszcie stanowisk dworskich, wielu *dworian* „pomieszczono” na ziemiach należących do wielkiego księcia. Majątkom tym nadano nazwę *pomiestja* (*po miestu*), a ich nowym użytkownikom ziemskim – nazwę *pomiestnyje dworianie* (popularnie: *pomieszczik*, *pomieszcziki*). Beneficja przekazywano imiennie jako wyraz łaski księcia, nagrodę dla wolnego sługi za jego wierną służbę. *Dworianie* stanowili pierwszą w Europie „podwójną klasę”, mającą w swych rękach władzę polityczną i ekonomiczną. Z tej warstwy wywodziła się elita zarządzająca państwem. Za reglamentowane prawo korzystania z gruntów wielkiego księcia *dworianie* musieli stawiać się bezzwłocznie na każdy jego rozkaz. Ziemia nie była ich własnością i jeżeli przestawali pełnić służbę bądź wykonywali ją źle, można ją było im odebrać. Ziemię otrzymywano na określonych warunkach (*ustownoje dierżanije*), które ustalano nie na podstawie kodeksu rycerskiego czy aktów prawnych, jak to miało miejsce na Zachodzie, lecz na zasadzie umowy – porozumienia zawartego między wasalem i suwerenem. Ta forma umowy nie gwarantowała *dworianinowi* zdobytych uprawnień. Niektórzy bojarzy czasami otrzymywali bezwarunkowo ziemię na własność (*wotcziny*). Bojarzy przez długi czas zachowywali prawo opuszczania jednego księcia i przechodzenia do innego. System ten funkcjonował do końca XV wieku. Powstanie jednolitego państwa i stan jego permanentnego zagrożenia zewnętrznego zadecydowały o losie *dworian*. Ich swoboda przenoszenia się od księcia do księcia została ograniczona, a różnica między *dworianami pomiestnymi* i *dworianami wotczinnymi* na początku XVII wieku zatarła się całkowicie. Dla określenia ziemiaństwa używano jednej tylko nazwy: *dworianie*. Charakter ich służby zmienił się już w czasach panowania Iwana IV Wasiljewicza Groźnego (1547—1584). Car mianował *dworian* i ta funkcja nie była dziedziczna. Ponieważ ich służba polegała przede wszystkim na wypełnianiu zadań wojskowych, wprowadzono spis szlachty z wymieniem wysokości żołdu lub dochodów z darowanych ziem³⁴. *Dworian* podzielono na moskiewskich, którzy uczestniczyli w poselstwach, sprawowali urzędy wojewodów, zasiadali w izbach sądowych i miejskich – byli to *dworianie* tytułarni, pełniący swoje obowiązki, gdy wielki książę przybył do określonego miasta, i dumskich (zasiadających w Dumie).

Dworianie – przedstawiciele arystokracji bojarzkiej, wchodzący w skład Dumy Bojarzkiej *in corpore*, zostawali także członkami tajnej Dumy, czyli Rady Wielkksiążęcej, później carskiej³⁵. Zaszczyc zasiadania w tajnej Dumie miało ośmiu *dworian*. Ustanowił ten urząd Iwan IV. Pensja owych wyróżnionych *dworian* wynosiła prawie dwieście osiemdziesiąt rubli. Dowodem carskiego zaufania było przechowywanie przez nich pieczęci monarszej. W XVI wieku *dworianie* dumscy wywodzili się z dwudziestu rodów, a w XVII wieku już osiemdziesiąt trzy rody miały swoich reprezentantów w Dumie. Niektóre z tych rodów osiągnęły najwyższą rangę polityczną w państwie³⁶. Drugim stopniem w Dumie był urząd okolniczego. Podczas gdy genealogia bojara wywodziła się z zamierzchłej przeszłości, okolniczy miał krótszy rodowód. Pierwsza wzmianka o nim pochodzi z 1284 roku – została zawarta w piśmie księcia smoleńskiego Fiodora Rostisławicza³⁷. Pochodzenie tego wysokiego stopnia hierarchicznego (*hierarchie nobiliare*) jest nieznane. Etymologicznie oznacza „około”, zaś w odniesieniu do urzędu tłumaczono je jako *okolnyj – pribliżennyj* (przybliżony). Okolnica była także nazwą ziemnego wału otaczającego gród. Okolniczy miał obowiązek kontroli granic, sądów granicznych, pilnowania przejezdności dróg, naprawy mostów, przygotowywania podwód. Prowadził też orszak wielkiego księcia i cara, a podczas wojny niekiedy stawał na czele wojska. Jako osoby dobrze znające tereny nadgraniczne, okolnicy zostawali tam wojewodami³⁸.

Łączenie ziem ruskich w jednolity organizm państwowy przekładało się na skład Dumy Bojarzkiej. Był to jednak proces skomplikowany i rozkładał się na dwa stulecia. W XIV wieku weszli do Dumy książęta – potomkowie członków dworu wielkksiążęcego, którzy nie wywodzili się z udzielnych książąt. Pod koniec XV wieku włączono do Dumy książąt z Rusi północno-wschodniej, którzy starali się uratować resztki swoich suwerennych praw, zaś na początku XVI wieku w

ławach Dumy zasiedli książęta z Rusi południowo-zachodniej³⁹. Rola i zakres kompetencji Dumy ulegały zmianie. W znacznym stopniu zależało to od aktywności wielkiego księcia, który zwoływał zgromadzenie bojarów. Duma miała realną władzę, ograniczającą władzę książęcą. Władca moskiewski nie mógł jednostronnie narzucić jej swej woli. Duma była instytucją kolegiatną, pełniącą wspólnie z księciem funkcję ustawodawczą i sądowniczą. Pojawiającą się w tekstach dekretów Dumy formułę: *po gosudariemu ukazu i bojarskomu prigoworu*, stosowano dopiero pod koniec XV wieku⁴⁰. Kodeksy praw z 1497 roku i 1550 roku podają, iż wielki książę ułożył je wspólnie z bojarami⁴¹.

Dynastia Romanowów

Również szesnastowieczne dekryty carskie rozpoczynały się nieco zmodyfikowaną formułą: *Car' i wielikij kniaź wsieję Rusi prigoworił s bojary*, ale już w 1613 roku dekryty cara Michaiła Romanowa rozpoczynały się od słów: *Wielikij gosudar' ukazał*. [...] Modernizacja struktur państwa niosła – Jak zawsze w takiej sytuacji – niebezpieczeństwo kolizji interesów. Staromoskiewskie bojarstwo broniło się w Dumie przed zepchnięciem na boczny tor. Prężna warstwa książęcej arystokracji wniosła do Dumy tradycję udzielnej anarchii, która paraliżowała jej prace. W tych okolicznościach musiał się zmienić cały układ hierarchiczny. Zasadnicze znaczenie zyskało tzw. *miestniczestwo*. Jeszcze na początku XVI wieku miało ono skromne rozmiary i było związane z hierarchią służbową, nie zaś rodową. I chociaż nazwa *miestniczestwo* pochodziła od miejsca za wielkoksiążęcym (carskim) stołem, które wszakże było uzależnione od miejsca na służbie, to charakter tego urzędu ulegał przekształceniom. Stary porządek zastępowano nowym. Wszystkie stanowiska służbowe w układzie hierarchicznym zapisywano w księgach rejestrów (*razriadnyje knigi*). Najwyższe miejsce w hierarchii zajmowali potomkowie książąt włodzimiersko-suzdalskich, potem – bojarów włodzimierskosuzdalskich, następnie książąt, niekiedy nazywanych carami, z ziem podbitych i, na koniec – bojarów, właścicieli ziem opanowanych przez Moskwę. *Miestniczestwo* przekształciło się w system moralnych i etycznych norm, posługiwało się oryginalną terminologią, odwoływało do tradycji historycznej, genealogicznej, rodowych legend. Struktura miejsc dotyczyła nie tylko carskiego stołu, lecz także ceremonii świeckich i cerkiewnych. System miejsc obejmował najwyższych przedstawicieli administracji terenowej – wojewodów. Wyróżniano dwa typy tego urzędu: wojewoda grodu (miasta) i wojewoda do spraw wojskowych na danym terenie. Strukturę miejsc przenoszono na służbę wojskową, zorganizowaną według starszeństwa: Pułk wielki, Pułk Prawej Ręki, Pułk Przodujący, Pułk Strażniczy, Pułk Lewej Ręki. Do każdego pułku wyznaczona jednego lub kilku wojewodów. Najwyższe miejsce zajmował pierwszy wojewoda Pułku Wielkiego. Walka o miejsce wypaczała sens *miestniczestwa*. Interesy klanowe przesłaniały interes ogólnopaństwowy. Car niejednokrotnie musiał osobiście rozstrzygać spory jako arbiter. System *miestniczestwa* osłabiał wewnętrznie Dumę, w której ukształtował się układ uznający za najważniejszą zasadę rodowy skład jej członków⁴³. Młode rody ustępowały miejsca starym, w zależności od stopnia pokrewieństwa z rodem panującym. Wewnętrzne przemiany Dumy ułatwiały wkroczenie tam klasie średniej i ludziom zasłużonym dla państwa. Odchodziła w przeszłość warstwa bojarska, którą porównywano do upadłego drzewa. Za pierwszych Romanowów wyraźnie osłabło polityczne i ekonomiczne znaczenie bojarów, którzy przez kilka stuleci budowali swoją pozycję w państwie. Pod koniec XVII wieku była to już „umarła klasa”. Na pytanie: „Kto to taki — bojarzy?”, nie potrafiono odpowiedzieć. Duma stopniowo traciła na znaczeniu, w XVII wieku stając się organem jedynie formalnie potwierdzającym decyzje cara, w 1711 roku została zlikwidowana⁴⁴. Na jej miejsce powstał Senat. [Andrusiewicz 2, s. 200-206]

*

rok 1681:

Sacha, Jakucja, Jakutija, przeciwstawiali się napływowi kolonistów rosyjskich (największe powstania w latach 1634, 1636, 1681).

W styczniu 1681 roku między Rosją i Turcją został zawarty Bachczysarajski Pokojowy Traktat, według którego ustalono pokój na 20 lat. W dolnym odcinku Dniepru, między Dnieprem i Bugiem została utworzona buforowa strefa, niepodlegająca zasiedlaniu i budowie twierdz, lecz była dostępna dla tatarskich i kozackich działań.

Opowieść o dopasowywaniu historii do potrzeb dynastii Romanowów

Na gruncie historiografii powstawały monumentalne dzieła, ujmujące proces historyczny problemowo, nie zaś chronologicznie. Nowe podejście do przeszłości ułatwiało zrozumienie skomplikowanych procesów dziejowych. Nieznany autor, który z polecenia cara Fiodora Aleksiejewicza przygotował pracę historyczną, krytycznie odniósł się do źródeł (latopisów), podważając ich wiarygodność⁴⁶. Postępowanie badacza było zasadne. Wraz bowiem z nastaniem dynastii Romanowów usilnie pracowano nad podtrzymaniem jej legendy. W carskich archiwach dokonano rewizji dokumentów na szeroką skalę. Niszczono bądź fałszowano materiały ukazujące ród Romanowów w niekorzystnym świetle. Fabrykowano nowe „ruskie starożytności”, wpisywano starą datę i podrobiony podpis. Zacierano wszelkie ślady przewrotu w 1613 roku, w rezultacie którego władzę przejęli Romanowowie. Tej samej obróbce podlegały relacje zachodnich dyplomatów, podróżników i dokumenty urzędowe. Przerabiano i przepisywano księgi rodowodowe. W 1680 roku powstały dwie nowe księgi genealogiczne. Dowolność kompilacyjna w posługiwaniu się latopisami i innymi źródłami uczyniła z nich zbiór legend.

Dwa lata później powołano komisję o nazwie Pałata rodosłownych dzieł, która dokonała przeglądu tych ksiąg, dopuszczając się różnych manipulacji genealogicznych. Większość wpisów wymyślono na użytek doraźnych celów politycznych. Romanowowie chcieli korzystać z podwójnego dziedzictwa: wybiórczo – Rurykowiczów i własnego. Nie potępiono typu władzy carów Iwanów i Wasylów, którzy przez sto pięćdziesiąt lat rządili Rusią, ale usunięto z ksiąg rodowodowych ludzi i wydarzenia, które mogły przesłonić wielkość nowych władców. Przy pomocy dziejopisarzy stworzono nową wersję historii Rusi, w której konfabulacje uznano za prawdę. Założycielom dynastii była potrzebna baśniowa historia, gdyż tylko na takim tle carowie z domu Romanowów świecili pełnym blaskiem. Dynastię ruskoordyńską uznano za bezprawną. Prawie trzystuletnie zwierzchnictwo mongolsko-tatarskie określono mianem „cudzoziemskiego jarzma” i tę wersję przyjęto w naukach historycznych. Ruskich chanów nazywano dzikusami przybyłymi z dalekich krajów. Dopiero „oświeceni” Romanowowie wyprowadzili Ruś z mrocznej epoki i stworzyli prawdziwie ruską państwowość. Taką interpretację narzucono przyszłym pokoleniom. Na sarkofagu Jarosława Mądrego zmieniono nawet inskrypcję. To samo uczyniono z napisami i malowidłami ściennymi w kremłowskich soborach, niszcząc artystyczne dowody panowania dynastii ordyńskiej. Zniszczono większość sarkofagów wielkich książąt, ich żon i dzieci, zamazując historię przedromanowskiej Rusi-Ordy. Ten proceder kontynuowano też w następnych stuleciach⁴⁷.

Pierwszym wydrukowanym podręcznikiem historii był *Sinopsis ili kratkoje sobranije iz raznych letopisecw* (1674). Ten zbiór informacji o ruskiej historii funkcjonował w obiegu edukacyjnym aż do 1760 roku, kiedy opublikowano *Kratkij Rossijskij letopisiec...* Michała Łomonosowa. W 1692 roku stolnik, tłumacz i historyk Andrzej Iwanowicz Łyżłow ukończył pracę *Skifskaja istorija*, w której opisał walkę Rusów z Mongołami, Tatarami i Turkami. Dzieło to, będące kompilacją dawnych kronik, utworów oryginalnych, w tym tendencyjnej *Istoriji o wielikom kniazie moskowskom* Andrzeja Kurbskiego, spełniało polityczne oczekiwania Kremla⁴⁸.

Apologetykę władzy carskiej zawarto w przeznaczonym dla dzieci Aleksego Michajłowicza opracowaniu *Istonja, siriecz powiest', ili skazanije wkratce o blagoczestiwu dierzawstwujuszczich i swiatio pożywyszich bogowienzczannych i wielikich kniaziej*.

Jej autor Fiodor Gribojedow przeniósł fantazje genealogiczne Iwana Groźnego na przodków Romanowów – Kobylów i Koszkinów.

Dawne poglądy na pochodzenie władzy carskiej i teorię o Trzecim Rzymie zastępowano nowymi. Chorwacki jezuita Juraj Krizanicz (klasztorne imię Augustyn), który jako misjonarz i niedoszły bibliotekarz cara Aleksego przeżył w Rosji dwadzieścia lat, z tego piętnaście na syberyjskim zesłaniu, wniósł własny wkład do myśli moskiewskiej. Był zwolennikiem zjednoczenia Słowian i unii prawosławia z katolicyzmem, opartych na równouprawnieniu wszystkich kultur słowiańskich. Odrzucał ideę Trzeciego Rzymu, wysunął natomiast hipotezę o pochodzeniu Moskwy od legendarnego Nafeta Mosocha, która przyniosła mu wielką popularność. W „politologicznym” dziele *Politiczne durni* podjął próbę sformułowania zasad rosyjskiego nacjonalizmu, państwa narodowego, opartego na silnej władzy cara, potędze materialnej, militarnej i związkach z Innymi narodami słowiańskimi. Moskwa – jego zdaniem – winna stać się „wszechsłowiańskim Rzymem”, tak jak już stała się „Rzymem prawosławnym”. Propanslawistyczne poglądy autora wykreowały go na prekursora dziewiętnastowiecznego panslawizmu i słowianofilstwa. Krizanicz zbierał materiały do napisania „wszechsłowiańskiej historii”, opublikował pracę o „wszechsłowiańskim języku” (*Gramaticzno iskazanije ob ruskom jeziku*) i *Objasnienije wywodno o piśmie słowienskom*. Przebywając na zesłaniu w Tobolsku, dobrze poznał geografę i przeszłość Syberii, czego efektem była napisana po łacinie rzetelna *Historia de Sibiria*. [...]

[Andrzej Andrusiewicz – Cywilizacja rosyjska, wyd. Książka i Wiedza, Warszawa, 2004, tom 1, s. 457-459]

*

rok 1678:

Latem 1678 roku armia wezyra Kara-Mustafy usiłowała wziąć Czigirin garnizorem, którego dowodzili wojewoda I.I. Rzewskij i generał P. Gordon. Przybyła armia Romodanowskiego i pokonała Turków, poczym Turcja długo nie ośmielała się wstępować w otwartą wojnę z Rosją. W rezultacie rozmów Rosja zrzekła się Czigirina, w zamian za przyrzeczenie Turków, że nie będą atakować Kijowa. W okresie następnych lat na rosyjsko-tureckim froncie nie prowadzono wojennych działań. [Ogonowskaja, s. 294]

Fiodor III

rok 7190 od stworzenia świata

rok 1677:

W sierpniu 1677 roku rosyjska armia pod dowództwem kniazia G.G. Romodanowskiego rozbiła 100-tysięczną turecką armię, umiejętnie wykorzystując artylerię i pułki nowego typu. [Ogonowskaja, s. 294]

rok 1676:

Latem 1676 roku rosyjsko-ukraińskie wojska zajęły ważne politycznie i strategicznie centrum Prawobrzeżnej Ukrainy – miasto Czigirin. Przez rok armia Ibrachima-paszy oblegała miasto, ale garnizon dzielnie się bronił. [Ogonowskaja, s. 294]

Fiodor III

Dynastia Romanowów

ALEKSIEJ MICHAJŁOWICZ SICHY АЛЕКСЕЙ
МИХАЙЛОВИЧ ТИШАЙШИЙ

urodzony 19 marca 1629 roku

zmarł 30 stycznia 1676 roku

Michajłowicz 1645 rok

Aleksiej I lata 1629—1676

car Aleksiej

2 car Rosji z dynastii Romanowów

Panował od 13 lipca 1645 roku do śmierci 30 stycznia 1676 roku jego

ojciec: Michał – car w latach 1613—1645 jego matka:

Jewdokia Strejszniewa jego pierwsza żona: ■ Maria Iljinična

Miłosławska 1626—1669

jego druga żona: ■ Natalia Kirillowna Naryszkina 1651—1694, matka Piotra I jego

rodzeństwo: ■ było ich dziesięcioro jego dzieci: miał ich trzynastoro z pierwszą żoną:

- Dimitri (* 22 października 1648 roku — † 6 października 1649 roku),
- Eudoksia (żyła w latach 1650 — 1712),
- Marfa (* 26 sierpnia 1652 roku — † lipiec 1707 roku),
- Aleksiej (* 5 lutego 1654 roku — † 17 stycznia 1670 roku),
- Anna (* 23 stycznia 1655 roku — † 9 maja 1659 roku),
- Jewdokija (* 19 lutego 1656 roku — † 10 maja 1718 roku), ■ Sofia (* 5 września 1657 roku — † 3 lipca 1704 roku), regentka Rosji w latach 1682—1689
- Katarzyna (* 26 listopada 1658 roku — † 1 maja 1718 roku),
- Maria (* 18 stycznia 1660 roku — † 20 marca 1723 roku), ■ Fiodor III. (* 30 maja 1661 roku — † 27 kwietnia 1682 roku), car Rosji w latach 1676—1682
- Feodossija (* 28 maja 1662 roku — † grudzień 1713 roku),
- Simeon (* kwiecień 1665 roku — † 19 czerwca 1669 roku),

Dynastia Romanowów

Natalia córka Aleksego I 1645—1676

Romanow Aleksiej Michajłowicz (żył w latach 1629—1676), car Rosji od 1645 roku, syn Michaiła Fiodorowicza. Na czasy jego panowania przypadają wydarzenia: przyjęcie „sobornego ułożenija” 1649 rok, włączenie Ukrainy do Rosji, Solny i Miedziany Bunt, rozłam w cerkwi, wojny z Polską i Szwecją, chłopska wojna pod dowództwem Stienki Razina. Za jego panowania również ustanowiono zasady rosyjskiego absolutyzmu: zaczęło upadać znaczenie ziemskich soborów i bojarskiej dumy, nasiliła się biurokracja, szczególną rolę zaczął grać „Prikaz Tajnych Spraw”.

[Ogonowska, s. 301]

Opowieść o wyczyszczeniu wiary prawosławnej

[...] syn chłopa [...] dzieciństwo miał mizerne i nędzne; po rychłej śmierci matki dręczyła go macocha, doszło nawet do ucieczki z domu. Powrócił jednak, przetrwał i jakoś wykierowawszy się na duchownego, został popem w rodzinnej wsi, mając lat dwadzieścia. Był żonaty i miał troje dzieci, ale żadne nie przetrwało dzieciństwa. [...] Kończył lat trzydzieści rozstając się z żoną, ona postrzygła się na mniszkę, on został mnichem, właśnie pod imieniem Nikona, w pustelni na jednej z wysp Sołowieckich.

Było w tej pustelni tylko 12 braci, za to regułę mieli bardzo surową, igumena także [igumen – przełożony klasztoru prawosławnego]; być może dlatego Nikon opuścił wyspę dość wcześnie i przeniósł się do innego eremu, Kożeozierskiego [...] tam został później igumenem; w 1646 roku przyjechał do Moskwy – przełożeni wszystkich klasztorów mieli obowiązek stawienia się u cara. Nikon udał się do Moskwy na krótko, ale pozostał na długo, przypadłszy od razu do serca młodemu carowi, który kazał mu nadać godność archimandryty [w Kościele prawosławnym przełożony większego klasztoru lub kilku mniejszych] Nowospasskiego, gdzie m.in. spoczywali snem wiecznym członkowie rodziny Romanowów. W związku z tym car Aleksy, skądinąd niezwykle pobożny, przyjeżdżał tam bardzo często, stale rozmawiał z Nikonem, coraz częściej wzywał go do siebie, w 1648 roku oddał mu drugie po patriarchacie dostojenieństwo duchowne w ówczesnej Rosji – metropolię nowogrodzką. [...]

Sam Nikon miał naturę autokratyczną, która w takiej atmosferze znajdowała najlepsze warunki dalszego rozwoju. [...] już w Nowogrodzie Nikon zaczął występować w roli reformatora Cerkwi. [Uporządkowawszy różne obrzędy] wprowadził zdecydowanie nowe przepisy w Nowogrodzie, od 1651 roku musiano ich przestrzegać już w całej Rosji. Już w roku następnym Nikon uzyskał najwyższą godność w cerkwi rosyjskiej. [...]

[...] otrzymał pismo od cara z wiadomością, że umarł patriarcha Józef (Iosif, żyjący od 1642 do 15 kwietnia 1652), i że na jego następcę przewidywany jest właśnie on, Nikon. Kandydat do wielkości odmówił jednak jej przyjęcia.

Potem wprawdzie uległ, nawet prędko, ale dopiero wtedy, gdy car wraz z bojarami i dostojnikami duchownymi złożyli przysięgę „na Ewangelię i przed świętymi ikonami”, że uznając go za „arcypasterza i ojca”, nie będą się sprzeciwiać zamierzonej przez niego reformie cerkiewnej. Po raz pierwszy w historii car komuś przysięgał na Ewangelię i święcie się do czegoś zobowiązywał; świadczyć to może o sile i autorytecie Nikona, który 25 lipca 1652 roku został patriarchą.

Nastąpiły lata niewyobrażalnej potęgi, nie tylko duchowej. Zostawszy najwyższym zwierzchnikiem Cerkwi, Nikon był wszystkim i mógł wszystko. Apodyktyczny, wyniosły, nieznoszący żadnego oporu, bardzo inteligentny i zdecydowany w swoich zamierzeniach, działał szybko, nie zwracając uwagi na żadne przeszkody, ani na żadne koszty. Odpowiadali sobie pod tym względem z Aleksym jak najbardziej: obaj lubili wystawność, przepych, olśniewające scenerie w uroczystościach, podniosły ceremoniał, imponujące budowle. [...]

Nikon nie oglądał się na pieniądze budując klasztory [...] Także np. szaty patriarsze dosłownie tonęły w złocie, drogich kamieniach i perłach. Oprócz niezliczonych zaszczytów otrzymał również Nikon tytuł „wielkiego gosudara”, przyznany kiedyś tylko Filaretowi. W okresie wojny z Polską, rozpoczętej w 1654 roku, gdy car też włączył się do wyprawy, Nikon sprawował rządy w jego zastępstwie, i to ze sprężystością, która nie wszystkim odpowiadała. [...]

Za rzecz najważniejszą uznał [...] Nikon należyte skorygowanie i doprowadzenie do absolutnego porządku ksiąg cerkiewnych. Musiano je starannie i arcydokładnie porównać z tekstami greckimi [... znajdowano wiele odchyleń:] w Rosji żegnano się dwoma palcami, a nie trzema; śpiewano dwa razy „Alleluja, a nie trzy razy; imię Jezus pisano przez jedno „i” (*Isus*); wytknięto nawet to, że procesje w cerkwi kroczyły w niewłaściwym kierunku. Okazało się też, że i ikon nie maluje się tak jak trzeba [...] ludzie i ich uczucia były Nikonowi zupełnie obojętne, toteż z jego polecenia odbierano im po prostu te ikony, nie zważając nawet na rangę społeczną właściciela. Nienawidzono Nikona za przepych i wyniosłość, teraz ta nienawiść rozpalala się już do białości [...]

Od 1655 roku zaczęły się pojawiać nowe księgi – wszystko wracało do starego, pierwotnego stanu, do epoki, w której nie było jeszcze żadnych dodatków i nie mogło być żadnych błędów. Dla ludzi stanowiło to jednak nowość nie do przyjęcia, a przyjmować je musiano. [...] Kto nie chciał, kto się sprzeciwiał i protestował, narażał się na represje, na katastrofę, na śmierć. Przeciwników reformy zsyłano do oddalonych miejscowości i na Syberię, więziono, pozbawiano godności, potem też torturowano i palono żywcem. [...]

Następstwa społeczne reformy przetrwały więcej niż dwa stulecia; od Nikona zaczęło się w cerkwi rozszczepienie (ros. *raskoł*, schizma). Zwolennicy przednikonowskiej liturgii nazwani zostali „raskolnikami” (także staroobrzędowcami, lub starowiercami). [...]

Znienawidzonego przez bojarów Nikona szkalowano przed monarchą i oskarżano, o co się tylko dało [...] patriarcha ma za nic władzę monarchy, nadużywa swojej pozycji, wtrąca się do spraw państwowych [...] Nikon był rzeczywiście zwolennikiem i realizatorem tezy o wyższości władzy duchowej nad świecką. [...]

Od 1657 roku Aleksy zaczął unikać kontaktów z Nikonem [...] Miał rok i Nikon uznał, że niepodobna przedłużyć istniejącego stanu, zrzucił szaty patriarsze i zamknął się w swoim „Nowym Jeruzalimie”, nie zrzekając się jednak godności. Chciano go jej pozbawić na soborze zwołanym w 1660 roku z udziałem duchownych greckich, ale ostatecznie decyzji nie podjęto i taki przedziwny stan trwał aż osiem lat. [...]

Znalazł się [...] protopop Awwakum [protopop, protojerej – w Kościele prawosławnym: przełożony kleru katedralnego lub proboszcz większej parafii; także tytuł honorowy], znowu jedna z najoryginalniejszych postaci starej Rosji, [...] występował przeciw reformom Nikona od samego początku najbardziej zdecydowanie, był ich wrogiem nieubłaganym i fanatycznym. Zesłano go za to wraz z rodziną najpierw do Tobolska, a następnie aż za Bajkał. [...] W okresie lekkiej „odwilży” mógł powrócić do Moskwy. Za wszelką cenę chciano go skłonić do opowiedzenia się po stronie reformy albo przynajmniej do jakiegoś kompromisu – wszystko było daremne, choć zależało na tym samemu carowi. Awwakum umiał mówić i oddziaływać na prostych ludzi [...] Nie złamały go cierpienia, nie znęciły obiecane zaszczyty, był dosłownie wcieleniem bezkompromisowości i zapłacił za to potworną męką trzydziestu ostatnich lat życia i strasznym końcem. Oparłszy się namowom i groźbom, znowu doczekał się zesłania, z żoną (ciężarną) i pięciorgiem dzieci. [...]

Przeciwnicy zmian w obrzędach i liturgii mieli innych jeszcze ideologów [...] Należał do nich pop z Suzdału, Nikita Pustoświat [...] Słowa Awwakuma i Nikity Pustoświata rozchodziły się szeroko po Rosji, ludzie nie mówili o niczym innym, wyrastali jak spod ziemi prorocy różnego autoramentu, święci starcy, pustelnicy, nawiedzeni [...]

W listopadzie 1666 roku zwołano do Moskwy sobór z udziałem najwyższych dostojników duchownych, także patriarchy aleksandryjskiego i antiochijskiego. Wezwano Nikona, który jednak „trwał w pysze” [...]

Aleksy

rok 7184 od stworzenia świata

Sobór bez najmniejszych wahań stał po stronie reformy (car oczywiście też), postanowienia soboru właśnie w jej imię wtrąca dziesiątki tysięcy ludzi w otchłań bezbrzeżnego nieszczęścia, a samemu twórcy reformy zarzucono m.in., że w zamęcie pograżał państwo. Rzucano mu w twarz jeszcze inne oskarżenia [...]

Sobór pozbawił Nikona zarówno tytułu, jak też kapłaństwa. Z całą mocą utrzymała się w postanowieniach soboru reforma Nikona, chociaż pogrzebiono jej inspiratora i twórcę. Teraz także walka z „raskolnikami” uzyskiwała najwyższą sankcję. Sobór rzucił na nich klątwę [...]

14 kwietnia 1682 roku Awwakum i jego towarzysze zostali spaleni na stosie. Pozostały po tym nieludzko niezłomnym człowieku liczne utwory [...]

Prześladując staroobrzędowców, nie zważano ani na pochodzenie, ani na żadne powiązania. [...]

Za żadne skarby świata nie chcieli przyjąć „herezji” Nikona mnisi z klasztoru Sołowieckiego, jednego z najlepiej rozwiniętych i najbogatszych w całej Rosji. Dzięki szczodrości władców klasztor reprezentował potęgę, jeśli chodzi o dobra ziemskie, prócz tego zaś rozwinięto niezwykle szeroko zakrojoną działalność gospodarczą; w jej zasięgu znalazły się warzelnie soli, kopalnie żelaza, rybołówstwo i myślistwo, także żegluga i handel. We wszystkich przedsięwzięciach zatrudniano oczywiście pracowników najemnych [...] Położony na największej z Wysp Sołowieckich klasztor należał do tzw. twierdz nie do zdobycia: wysokość murów fortecznych dochodziła do 10 a grubość do 6 m i żadnym ostrzeliwaniem nie można ich było zniszczyć; tak bogata instytucja mogła sobie też pozwolić na nagromadzenie ogromnych zapasów. [...]

Napięcie zaczęło się około roku 1657, jeszcze Nikon był wtedy u steru wielkich spraw. Nie pomagały namowy i napomnienia [...] W 1668 roku car stracił cierpliwość i kazał wziąć klasztor siłą, ale nie obeszło się bez oblężenia, które trwało z przerwami aż siedem i pół roku. Mimo deklarowanej gotowości do umierania klasztor bronił się zaciekłe, a jego załogę ciągle przybywały w sukurs posiłki w ludziach [...] Powstanie zatracalo stopniowo charakter religijnego protestu, przeciwieństwa społeczne wysunęły się na plan pierwszy [...] W styczniu 1676 roku wojska carskie zdołały wreszcie zdobyć sołowiecką twierdzę; większość obrońców zginęła w walkach, wielu stracono, pozostałych przy życiu mnichów przeniesiono do innych klasztorów.

[Bazyłow, t. 1, s. 252-259]

*

Patriarcha Nikon

Sołowieckie powstanie mnichów starowierców. Sołowiecki monastyr w okresie cerkiewnego rozłamu był przykładem dla licznych mnichów starowierców, którzy odmówili przyjęcia nowych ustaleń soborów. Przyłączyły się do nich liczni monastyrscy chrześcijanie, ludzie posadscy [mieszczanie], strzelcy, żołnierze. W okresie ośmiu lat zbrojnie bronił się przez państwowymi wojskami. Dopiero w 1676 roku, po tym jak zdrajca wpuścił carskie wojska do monastyrzu, powstanie zostało stłumione. Z 600 mieszkańców twierdzy zostało się tylko 50 żywych. [Ogonowskaja, s. 283]

Bojarynia Morozowa wieziona na zesłanie poucza lud, jak należy prawidłowo składać palce do żegnania się, to jest, że należy nadal żegnać się dwoma palcami, jak to czyniono od wieków, a nie trzema palcami jak chce Nikon.

Obraz W. Surikowa rok

1676:

Po wielkim pożarze Moskwy w 1676 roku przebudowano ważniejsze drewniane obiekty na kamienne. Większość ulic wyłożono kamieniami, wyremontowano kremłowskie cerkwie. W Wyrobiowie, gdzie car lubił wypoczywać, stary drewniany pałac zamieniono na dużą, liczącą sześćdziesiąt komnat, murowaną rezydencję. Dla mieszkańców stolicy stworzono

preferencyjne warunki zakupu ogniotrwałych materiałów budowlanych spłacanych przez dziesięć lat. Moskwa upodobniła się do największych stolic Europy, zachowując własny styl⁵³. [...]

Nowe zwyczaje zaczęły się uwidaczniać w wyposażeniu mieszkań i sztuce kulinarnej. Spożywano mięso baranie i mleko dzikich zwierząt [?], dużo warzyw – kapusty, czosnku, cebuli, ogórków, buraków, melonów. Innych jarzyn nie znano. Kupcy przywieźli z Chin herbatę, którą stosowano jako lekarstwo. Najpierw był to cudzoziemski zwyczaj, kultywowany przez warstwy wyższe, z oporami przyjmowany przez pozostałą część społeczeństwa, lecz już pod koniec wieku herbata stała się narodowym napojem wszystkich Rosjan⁵⁵. Znacznie wzrosło spożycie wódki. Przybywało karczm (słowo tatarskie: kabaki). Pojawiły się w połowie XVI wieku i szybko rozprzestrzeniły na terenie całego kraju. Na początku XVII wieku w Moskwie były trzy karczmy, pod koniec stulecia kilkaset. Nieznana jest ilość karczm nielegalnych. Kabaki stały pod murami Kremla, na Ziemskim dworze, w pobliżu pałacu cara. Karczmy budowano z drewna, składały się z kilku izb, zawsze pełnych mężczyzn, kobiet, dzieci. Były to zarazem miejsca spotkań towarzyskich, narad, pisania podań, donosów, wręczania łapówek. Większa swoboda obyczajów sprzyjała spożyciu wódki i piwa. Wódka pojawiła się w Rosji już pod koniec XIV wieku pod nazwą wino zbożowe i wraz z innymi produktami spożywczymi była sprzedawana przez Tatarów. Gdy w 1389 roku chan przyjął islam, zabroniono sprzedaży napojów alkoholowych. Zakazu jednak nie przestrzegano i wódka stopniowo wypierała picie miodu, wina, kwasu. W XVI wieku masowo sprowadzano ją z Anglii. Sprzedaż dochodowego towaru została zmonopolizowana przez cara. Iwan IV zakładał kabaki, a uzyskane z nich pieniądze gromadzono w skarbcu.

Za panowania Borysa Godunowa w carskich kabakach obsługiwali wyznaczeni przedstawiciele stanu kupieckiego. Miarą znaczenia osiągniętych dochodów było umieszczenie w kodeksie Sobornoje ułożony (1649 rok) całego rozdziału poświęconego sprzedaży wódki. Moskiewskie carskie kabaki szybko rozprzestrzeniły się w całym państwie, a wraz z nimi pijaństwo, które stało się jedną z największych patologii społecznych. Chłopom, którzy samowolnie produkowali wódkę i wino, obcinano rękę i zsyłano na Syberię. Problem musiał być bardzo poważny, skoro car Aleksy Michajłowicz wprowadził restrykcyjne zarządzenia, ograniczając nielegalny proceder produkcji alkoholu. [...] Ludzie lubili się bawić. Przyjaciół i znajomych odwiedzano konno, nigdy pieszo, co poczytywano za wstyd. Utrwalił się zwyczaj spotkań na łąkach za miastem, gdzie przez kilka dni grano w szachy, oddawano się pijaństwu i rozpuście.

Zdarzało się nader często, że wszystko przepito, wówczas karczmarz zdejmował z delikwenta odzież i ten nagi, odprowadzany śmiechem pospólstwa, wracał do domu. Picie trunków nie oznaczało złej reputacji. Alkohol piły wszystkie warstwy społeczne, również kobiety. Korzystały one ze znacznej swobody obyczajów, przestrzeganie zasad zapisanych w *Domostroju* uznawano za bezcelowe. Wódkę podawano na oficjalnych przyjęciach carskich, raczono nią zagraniczne poselstwa. Dla ich służby wystawiano na dziedzińcu kremłowskim beczki z trunkiem⁵⁷. [Andrusiewicz 2, s. 462-464]

rok 1672:

Car Aleksy był dość skomplikowanym człowiekiem. Do historii przeszedł jako władca „najcichszy” [...] bardzo lubił wystawność i przepych [...] Modlił się bez końca, już od czwartej rano [...] rozczytywał się w świętych księgach, niezliczone terminy postów nigdy nie skusiły go do ich złamania. Aż dziw, że miał jeszcze czas na sprawy państwa, na sen popołudniowy, na grę w szachy, na sokolników, na słuchanie opowiadań o innych krajach. [...]

Znajdował car Aleksy czas na inne jeszcze zajęcia, szczególnie zresztą ważne dla kraju i dynastii. Jego ojciec, car Michał, miał dziesięcioro dzieci; syn pobił ten rekord z nie byle jaką nadwyżką – miał ich szesnaścioro, z tego trzynastu potomków urodziła mu pierwsza żona, Miłosławska. Aleksy nie miał zamiaru na tym poprzestać i po jej śmierci w 1669 roku postanowił ożenić się po raz drugi. [...]

Zanim doszło do zaślubin, musiała jednak odbyć się w Moskwie „rewia dziewic”, o której warto jeszcze wspomnieć. Carowie rosyjscy nie żenili się z cudzoziemskimi księżniczkami, zapoczątkują to dopiero w XVIII wieku. Przedtem zawsze wybierano oblubienicę spośród córek bojarskich i szlacheckich [...] Jak wszystko na świecie, tak i to nie obchodziło się bez nadużyć, matactw i fałszywych oskarżeń, rodzina wybranej od razu wspinała się na szczyty i dlatego ślepa zazdrość opanowywała ludzi jeszcze na długo przed takim wyborem. W surowych czasach monarchii moskiewskiej wynikały na tym tle nieraz wielkie tragedie.

Pierwszą oblubienicę Aleksego Romanowa sprowadzono już nawet do pałacu, uznano po jakichś doraźnych przypadłościach żołądkowych za nieuleczalnie chorą – oczywiście spowodowały to podszepty zawistnych bojarów; zesłano ją dlatego wraz z całą rodziną na Syberię. [...] Podobna sytuacja wydarzyła się przed pierwszym małżeństwem Aleksego. Wybrana przez niego dziewczica zemdląła z nadmiaru szczęścia; natychmiast przyklejono do tego etykietę epilepsji i znowu wywieziono na Sybir ją i rodzinę.

Wybór Natalii Naryszkińskiej też usiłowano unicestwić, tym razem donosami na piśmie, ale na szczęście dla niej, i chyba też dla Rosji, Aleksy nie uległ żadnym negatywnym sugestiom i w 1671 roku ożenił się po raz drugi. Zdążył jeszcze mieć z Naryszkińką troje dzieci: pierwsze przyszło na świat 30 maja 1672 roku – był to syn, przyszły car i twórca potęgi Rosji w nowym już okresie, Piotr I. [Bazyłow, t. 1, s. 267-268]

rok 1671:

Pod koniec lat sześćdziesiątych XVII wieku wstrząsnął Rosją największy i najgroźniejszy w całym stuleciu ruch antyfeudalny. Jego ogniskiem były leżące nad Donem tereny kozackie, a przyczyny kryły się w poważnych przeciwieństwach społecznych wśród samych Kozaków; później ośrodki działania tych przyczyn znacznie się rozszerzają i ruch nabierze charakteru wojny chłopskiej – po raz drugi w tym stuleciu.

[...] Właśnie nad Donem różnice między bogatymi i biednymi Kozakami (*golotą*) uzewnętrzniały się szczególnie jaskrawo, zwłaszcza że obie grupy były też w sposób dość wyraźny rozgraniczone terytorialnie. Zamożne kozactwo miało swoje siedziby nad dolnym Donem; tam też, w Czerkasku, na samej granicy z posiadłościami tatarsko-tureckimi, rezydowali wybieralni przedstawiciele władz kozackich z atamanem na czele. Biedota kozacka skupiała się w dorzeczu górnego Donu i jego dopływów. Szeregi jej ciągle rosły wskutek zbiegostwa z centralnych terenów. Środki do życia zdobywano bardzo różnie, nierzadko grabieżą, brano też udział we wszystkich awanturniczych przedsięwzięciach, w eskapadach samozwańców, w powstaniu Bołotnikowa, w wyczynach Zaruckiego, w niezliczonych rajdach rozbójniczych po całym kraju.

W drugiej połowie XVII wieku tereny osiedlania się uległy znacznemu rozszerzeniu. Coraz więcej różnych osad powstawało też na środkowym Powołżu, rozszerzał się areal pól uprawnych, potrzebny był tylko dłuższy czas spokoju, ażeby postęp zaczął przechodzić w rozkwit.

Trudno jednak o spokój w ustroju trawionym przeciwieństwami, nieustannie działającymi i nieodłącznymi od samej jego struktury. Mimo że na tych nowych terenach przybysze chłopcy (głównie zbiegowie) i kozacy niejednokrotnie zdążyli się już zagospodarować, bojarzy i przedstawiciele szlachty otrzymywali często tę samą ziemię z nadań carskich. Tracili też swoją ziemię nierosyjscy autochtoni – Mordwini, Czuwasze, Tatarzy i Czeremisi, zmuszeni też do płacenia podatków i do innych świadczeń. Zwiększała się częstotliwość działania ekspedycji wysyłanych w celu chwywania zbiegłych chłopów. Rosło też niezadowolenie wśród ludzi służebnych, pełniących ciężką służbę w pogranicznych grodach na południu, na ufortyfikowanych liniach obronnych.

W ogóle niezadowolenia było tyle, że wystarczyłaby przysłowiowa iskra, ażeby nastąpił pożar. Próbował wzniecić go Kozak doński Wasyl Us, organizując w 1666 roku wyprawę gołoty na Tułę; prawdopodobnie chciano iść dalej – do Moskwy i przedstawić carowi prośbę o wzięcie biednych Kozaków na służbę. Sprawa nie jest zbyt jasna, tak czy inaczej jednak początek został zrobiony. Us stanął obok Tuły obozem, do którego ściągając zaczęły z różnych stron wielkie gromady różnych ludzi, głównie zbiegłych chłopów i chołopów [chłopów niewolników]. Zaniepokojony rząd wysłał przeciw niemu silny oddział wojsk, pod dowództwem księcia Jerzego Bariatyńskiego, lecz Us potrafił wycofać się z dużymi siłami nad Don. Tam wszystko się jakoś rozplynęło, po pewnym jednak czasie znowu nastać miała pora działania, znalazł się też silny i utalentowany dowódca.

Stieńka Riazin na Wołdze – malarz Kustodiew

Stienka Riazin

[Bazyłow, t. 1, s. 265]

Stieńka Riazin na Morzu Kaspijskim – malarz Surikow 1906 rok

Był nim inny Kozak doński, Stiepan (Stieńka) Razin, człowiek bywały i doświadczony, sam pochodzący zresztą z zamożnej rodziny kozackiej. Znał dobrze Moskwę, dwukrotnie pielgrzymował do klasztoru Sołowieckiego, uczestniczył w wyprawach Kozaków na posiadłości tureckie. Epopeja Razina zaczęła się na wiosnę 1667 roku jako ruch gołoty kozackiej; po dwóch latach ruch ten przerodził się w wojnę chłopską.

Zorganizowawszy oddziały gołoty, Razin poprowadził ją ku Wołdze. W pobliżu Carycyna Kozacy ograbili kilka statków handlowych, następnie popłynęli w dół Wołgi aż do ujścia, Morzem Kaspijskim do ujścia Jaiku i w górę tej rzeki. Stolica tamtejszych Kozaków, Gródek Jaicki, poddała się Razinowi. Po przezimowaniu w tym rejonie Kozacy Razina znowu popłynęli na Morze Kaspijskie, spustoszyli należące do Persji wybrzeże między Derbentem i Baku, odważyli się nawet wylądować na południowym brzegu, już w Persji właściwej. Po wielu starciach zbrojnych i innych akcjach na wybrzeżu perskim i na niektórych wyspach, wrócono z bogatymi łupami nad Don; W Gródku Kagalnickim (na północny wschód od Czerkaska) założył Razin nową siedzibę – tu przybywały już całe tłumy z różnych prowincji Rosji. W 1670 roku Razin poprowadził je do walki przeciw rządowi moskiewskiemu. Wojna chłopska objęła wielkie obszary w dorzeczu Donu i na Powołżu, sięgając daleko na północ, aż do Kazania i prawie do Niżnego Nowogrodu.

Buntownicze nastroje podsycano świadomie i zręcznie. Wysłannicy Razina jeździli po wsiach i miastach z proklamacjami (*prielestnyje pisma*), w których wzywano do obalania władz i rozprawiania się z bojarami, szlachtą i kupcami, także – w środowiskach staroobrzędowców – z „herezją nikonowską”; gdzie indziej znowu obiecywano przywrócić Nikonowi godność patriarchy. Nie występowano przeciw carowi, przeciwnie, wszędzie mówiono, że dręczyciele ludu, wojewodowie i bojarzy są wobec cara zdrajcami. Głoszono też, że razem z powstańcami idzie na Moskwę carewicz Aleksy (syn cara Aleksego, urodzony w 1654 roku), ażeby na życzenie ojca ukarać tam „zdrajców”.

W kwietniu 1670 roku zaczął się kilkumiesięczny okres nieprzerwanych zwycięstw Razina, wybranego w Czerkasku na głównego atamana wojsk kozackich. W maju zdobyto Carycyn, w czerwcu Astrachań, gdzie stracono wojewodę i wielu przedstawicieli starszyny strzeleckiej; w żadnej zresztą sytuacji i w żadnym miejscu nie okazywano przeciwnikom, często także ich rodzinom, zbytniej litości. Pozostawiając w Astrachaniu załogę pod dowództwem Wasyla Usa, Razin popłynął w górę Wołgi (oddziały jego szły również brzegiem), wziął Saratów, Samarę i doszedł do Symbirsk. Wpuszczono go nawet do miasta, ale broniony przez wojewodę Iwana Miłosławskiego kreml symbirski się nie poddał. Ataki nie dawały rezultatu, ale jeszcze nie było mowy o końcu sukcesów, zwłaszcza że dowódcy Razina zdobywali inne też miasta Powołża, a ruchy chłopskie wybuchały także w wielu dalej położonych ośrodkach. Powstawali chłopcy w majątkach obszarniczych, państwowych i klasztornych, palili sadyby swoich panów, zabijali zarówno ich, jak i przedstawicieli władzy.

Rząd nie tracił jednak czasu. Zorganizowano znaczne siły zbrojne i w drugiej połowie września zaczęto ofensywę. Na początku października Bariatyński pobił pod Symbirskiem Razina, który musiał się cofnąć; już go nie przyjęły ani Samara, ani Saratów. Spod Carycyna Razin przeszedł nad Don i próbował organizować nowe oddziały, ale szło to już dość opornie, zwłaszcza że bogaci Kozacy niżowi, ośmieleni jego niepowodzeniami, postanowili uwolnić się ostatecznie od wszelkich niebezpieczeństw; w kwietniu 1671 roku Razin i jego brat Froł zostali schwytani, po czym wydano ich władzom carskim. Po strasznych torturach stracono ich 6 czerwca w Moskwie (według niektórych przekazów miano Frołowi zamienić karę śmierci na więzienie). W Astrachaniu powstańcy utrzymali się do końca listopada.

[Bazyłow, t. 1, s. 264-267]

Maryjczycy [Republika Marij El] W XVII wieku i XVIII wieku popierali powstania przeciw carom moskiewskim, m.in. St. Razina (lata 1670—1671).

rok 1667:

Długotrwała rywalizacja między Polską, Rosją i Szwecją była czynnikiem decydującym o losach Europy Wschodniej. Z perspektywy czasu wydaje się jasne, że rozejm andrusowski z 1667 roku zaburzył dotychczasową równowagę sił. Rosja zaczęła niepostrzeżalnie wypierać Rzeczpospolitą z pozycji państwa dominującego w tym rejonie kontynentu. [Davies, s. 602]

Na mocy rozejmu andrusowskiego (rok 1667) Rosja zabrała Polsce Kijów i lewobrzeżną Ukrainę teoretycznie na dwadzieścia lat, praktycznie – na zawsze.

Rosyjsko-polska wojna trwała w latach 1654—1667. Po wejściu Ukrainy w skład Rosji car Aleksiej Michajłowicz rozpoczął przygotowania do wojny z Polską. Rosyjskie wojska zdobyły Smoleńsk, Mogilew, Witebsk, Mińsk, Wilno – stolicę Litwy. Jednocześnie wojska Bohdana Chmielnickiego wyzwoliły zachodnie ukraińskie ziemie do samego Lwowa. Szwecja wykorzystwała niepowodzenia Polski i rozpoczęła przeciw Polsce działania wojenne, zajęła Warszawę i Kraków. W tym czasie zmarł polski król i Aleksiej Michajłowicz, licząc na zajęcie polskiego tronu, zawarł przymierze z Polską. Następnie rosyjski car podjął wojnę ze Szwecją trwającą trzy lata, a potem od nowa rozpoczął wojnę przeciw Polsce.

Rosyjsko-szwedzkie starcia pozwoliły Polsce na zebranie sił i nowy polski król Jan Kazimierz zawarł pokój ze Szwecją, a prowadził nadal walki z Rosją, licząc na przywrócenie utraconych ukraińskich i białoruskich ziem. Ukraina przeżywała dramatyczne czasy. Hetman I. Wygowski w sojuszu z Polską i z Krymem rozbił carskie wojska pod Konotopem w 1659 roku. Ludność Ukrainy nie popierała Wygowskiego. Nowy hetman Jurij Chmielnickij zawarł pokój z Moskwą, ale szybko przeszedł na stronę polskiego króla (później jednak zrezygnował z hetmaństwa i postrzygł się na mnicha). Hetmanem Lewobrzeżnej Ukrainy został ataman J. Briuchowieckij i również walczył o oddzielenie Ukrainy od Rosji, a hetman Prawobrzeża P. Doroszenko zawarł sojusz z tureckim sułtanem, aby wybawić się od Rosji i od Polski. Te złożone wydarzenia pociągnęły za sobą rozdarcie i waśnie na Ukrainie. Rosja i Polska były pochłonięte wojną, jednak wszystkie rozmowy o pokoju kończyły się fiaskiem, gdyż Polska żądała zwrotu Ukrainy, a Rosja nie chciała jej oddać. Dopiero w 1667 roku we wsi Andrusowo zawarto Andrusowskie Przymierze na okres 13,5 roku. Zgodnie z umową Rosja zrzekła się Litwy i Białorusi; Polska przyznała Rosji Smoleńsk i Lewobrzeżną Ukrainę; pod rosyjską jurysdykcją na dwa lata przeszedł Kijów. Dla Rosji sformułowania umowy były korzystne, gdyż odzyskała ważne w wojennym i ekonomicznym aspekcie rejony, a oprócz tego strony porozumiały się we wzajemnej pomocy w walce z obcymi wrogami, głównie z Turcją. [Ogonowska, s. 293]

Ukraina (Ukrajina), w pierwszej połowie XVII wieku rozwój gospodarczy (eksport zbóż i bydła), kulturalny (rozwój piśmiennictwa) oraz wytwarzanie się poczucia odrębności narodowej; w 1648 roku wybuch powstania kozackiego Bohdana Chmielnickiego, które przekształciło się w wojnę o samodzielność Ukrainy; przyjęcie przez Kozaków protektoratu Rosji

(perejasławska rada w 1654 roku) doprowadziło do wojny polsko-rosyjskiej zakończonej rozgraniczeniem terytoriów Ukrainy przez Polskę i Rosję wzdłuż Dniepru (andrusowski rozejm w 1667 roku).

[Atlas historyczny, s. 74]

Przejście Ukrainy z rąk Polski w ręce Rosji miało ogromne znaczenie. Ukraina była dla Moskwy źródłem zasobów gospodarczych i zapewniła jej pozycję geopolityczną niezbędną, aby mogła się stać wielkim mocarstwem. Co więcej, przyłączenie Ukrainy nastąpiło w tym samym okresie, w którym wyprawy badawcze i podbój Syberii sięgnęły wybrzeży Pacyfiku. Formuła „Moskwa + Ukraina = Rosja” nie figuruje w rosyjskiej wersji dziejów Rosji, ale mimo to odegrała w nich fundamentalną rolę. A wobec tego za prawdziwego założyciela imperium rosyjskiego należy uznać Aleksego Michajłowicza, a nie jego sławniejszego syna. [Davies, s. 600-601]

rok 1666:

Oddział Dońskich Kozaków pod dowództwem Wasylija Usa podjął pochód od Donu przez Woroneż na Tułę. Celem pochodu było dążenie Kozaków do poparcia władzy w rosyjsko-polskiej wojnie. Do oddziału przyłączyli się zbiegli chłopci, mieszczenie, co stało się groźne dla władzy. Przy pomocy regularnych wojsk wojewodowie zmusili Wasylija Usa do powrotu nad Don, po czym liczni uczestnicy pochodu włączyli się do powstańczej armii Stiepana Razina. [Ogonowskaja, s. 282]

[Czy to znaczy, że Us chciał poprzeć władzę moskiewską w rosyjsko-polskiej wojnie, ale władza moskiewska przestraszyła się takiego poparcia?]

Penza, Pienza. Założona w 1666 roku jako forteca dla obrony przed najazdami Tatarów krymskich.

rok 1662:

Wieloletnia wojna z Polską naraziła Rosję – niezależnie od pomyślnego zakończenia – na wielkie straty. [...] Mnóstwo ofiar pochłonęła zaraza, szalejąca w roku 1654 i 1655. [...] W ciągu lat wojny nastąpił katastrofalny spadek przyływu srebra [...]

Już w 1656 roku kryzys kruszcowy dał się tak we znaki, że rząd carski zaczął wprowadzać do obrotu monetę miedzianą – po takim samym kursie jak poprzednie srebrne ruble i kopiejki. Były przy tym gwarancje takiej samej wartości monet miedzianych [...] Potem wartość pieniędzy miedzianych zaczęła dość szybko spadać [...] Cały porządek społeczny zaczął się chwiać [...] nie pomagało obcinanie rąk fałszerzom i publiczne zalewanie im gardeł roztopionym ołowiem. [...] rząd sam pogłębiał kryzys takimi pociągnięciami jak wypłacanie żołdu miedzią i domaganie się podatków w srebrze. [...]

Ferment zaczął się najpierw w Moskwie, wymieniano nazwiska bojarów, odpowiedzialnych za spowodowanie pieniężnego zamętu [...] zebrał się wielotysięczny tłum i ruszył do wsi Kołomienskoje (dziś w obrębie Moskwy), gdzie przebywał wtedy car; żądano położenia kresu istniejącej sytuacji i wydania winowajców, chcąc rozprawić się z nimi na miejscu. Aleksey wykazał jednak niezły refleks i sporo odwagi. Nieprzytomnym z trwogi „winowajcom” (można by zresztą użyć tego wyrażenia bez cudzysłowu) kazał ukryć się wśród fraucymeru, a sam wyszedł do zgromadzonego tłumy, przyrzekając i przysięgając, że – jeśli się w pokoju rozejdą – pojedzie do Moskwy, zarządzi szczegółowe śledztwo i wyda odpowiedni dekret. Rzeczywiście zaczęli wracać, ale w Moskwie grabiono już składy Szorina i innych bogaczy. Ostatecznie znowu zebrał się tłum, znowu pomaszerowano do rezydencji cara, już z groźbami [...] Car zdążył jednak [...] wezwać oddziały strzelców [...] wydał rozkaz uderzenia na zgromadzonych. Setki ludzi zginęło w krwawej masakrze, tysiące znalazły się nieco później na zesłaniu. Po roku wycofano miedziane pieniądze z obiegu.

[Bazyłow, t. 1, s. 262–263]

Kurgan, miasto założone w 1662 roku.

rok 1661:

W roku 1653 uznano w Moskwie, że można przystąpić do działania. Zwołany specjalnie w tym celu Sobór Ziemski wyraził zgodę na przyłączenie do Rosji tych części Ukrainy, na które rozciągało się faktycznie hetmaństwo Chmielnickiego. W styczniu 1654 roku zebrana w Perejesławiu rada starszyny kozackiej uznała władzę zwierzchnią cara i złożyła mu przysięgę na wierność [...]

Decyzje powyższe oznaczać musiały wojnę z Polską. Aleksy rozpoczął ją w 1654 roku zajmując niezwykle szybko Smoleńsk, całą Białoruś i znaczną część Litwy z Wilnem, a maszerujący od południowego wschodu Chmielnicki wkroczył do Lublina. [...] jednocześnie zaczął się potop szwedzki. [...] Błyskawiczne sukcesy Szwedów zaniepokoiły Moskwę [...] Dlatego w 1656 roku Rosja zawarła z Polską rozejm [...] i rozpoczęła działania wojenne przeciwko Szwecji. [...] Rozejm w 1658 roku i pokój w Kardis [...] w 1661 roku zakończyły tę wojnę bez żadnych zmian terytorialnych. [Bazyłow, t. 1, s. 261-262]

rok 1660:

W XVII wieku toczyły się na terenie Inflantów wojny polsko-szwedzkie, zakończone pokojem oliwskim (1660 rok), na mocy którego Szwecja otrzymała część Inflantów po Dźwinę, a reszta Inflantów pozostała przy Polsce (Inflanty Polskie) do pierwszego rozbioru.

W 1660 roku ukazał się carski dekret nakazujący obcięcie ręki za samowolne podniesienie ceny piwa. Rok później zaostrzono kary za podrabianie miedzianych pieniędzy – obcięcie ręki bądź obu rąk i nogi. Stosowano karę knuta, którą w 1696 roku zamieniono na bicie pletjem (mały bicz). Używano tego środka w klasztorach, w pałacu patriarchy i prywatnych domach; prawne posługiwanie się biczem usankcjonował dopiero dekret Piotra I. Za drobne przewinienia bito batogiem. Bito kobiety i dzieci, nie oszczędzano członków rodziny carskiej. Utrzymano karę obcięcia języka za mówienie „słów nieprzyzwoitych” i „urąganie świętej Cerkwi”. Kary wykonywano w miejscach publicznych dla postrachu. [Andrusiewicz 2, s. 465]

rok 1659:

W 1659 roku Rosja przyłączyła do siebie Nerczyńsk – leżący na Dalekim Wschodzie. [z mapy 81]

rok 1658:

Podczas rozpoczętej wojny Szwecji z Polską w okresie „bezkrólewia” Aleksiej Michajłowicz wypowiedział wojnę Szwecji. Rosyjskie wojska zdobyły Dynaburg (Daugawpils), Derpt (Tartę), okrążyły Rygę i pokonały Szwedów pod Gdowem (1657 rok). Niepowodzenia spotkały rosyjskie wojska przy osadach Orieszko (Noteburg) i Keksgolm. Wszystkie osiągnięcia Rosjan zostały przekreślone powołaniem nowego ukraińskiego hetmana I. Wygowskiego, który zastąpił zmarłego w 1657 roku Bohdana Chmielnickiego. Rosja nie mogła walczyć na wielu kierunkach i dlatego w 1658 roku został zawarty pokój rosyjsko-szwedzki na trzy lata. Rosja zwróciła wszystkie zdobyte terytoria w Pribałtyk, w tej liczbie i wybrzeże Fińskiego Zalewu. Rosja znów została odcięta od Morza Bałtyckiego. [Ogonowska, s. 293] **rok 1657:**

Krymski chanat. W czasie potopu szwedzkiego chan Muhammad IV Girej zmusił Kozaków zaporoskich do wstrzymania działań przeciw Polsce i przysłał czambuł jazdy (1656 rok). Tatarzy pomogli też przy wypędzeniu Rakoczego (1657 rok).

rok 1656:

Kolejna faza konfliktu polsko-moskiewskiego wiązała się z walkami o zwierzchnictwo nad Ukrainą. Moskwa wykorzystała powstanie Bohdana Chmielnickiego i jego poddanie się pod władzę cara w Perejasławiu (1654 rok) i wystąpiła przeciwko Polsce. Siły moskiewskie, liczące wraz z Kozakami około 200 tysięcy, zajęły liczne miasta na Białorusi, Smoleńsk, latem 1655 roku Mińsk i Wilno, następnie skierowały się na Polskę i po nieudanej próbie zdobycia Kamieńca

oblegały Lwów, zdobyły Lublin. Wobec rozpoczętej w 1655 roku wojny polsko-szwedzkiej i błyskawicznych postępów wojsk szwedzkich, które zaniepokoiły Moskwę, walczące strony podpisały rozejm w Niemierzu (1656 rok).

rok 1655:

W XVI—XVII wieku Chanat Krymski lawirował między Polską a Moskwą a jednocześnie wyprawiał swoje zagony na oba kraje. Najazdy Tatarów na ziemie Rzeczypospolitej i odwet Kozaków stanowiły stały punkt zapalny w kontaktach Polski z chanatem i Turcją. W czasie wojen kozackich (lata 1648—1654) Tatarzy sprzymierzali się to z Kozakami Bohdana Chmielnickiego (chan Islam III Girej – 1648/1649: uгода zborowska, bitwa pod Beresteczkiem) to z Polską (1653 – udział w bitwie pod Żwańcem). W wojnie polsko-rosyjskiej (lata 1654—1655) Tatarzy popierali Polskę.

rok 1654:

W 1654 roku Rosja odzyskała od Polski Smoleńsk.

Ukraina (Ukrajina), w pierwszej połowie XVII wieku rozwój gospodarczy (eksport zbóż i bydła), kulturalny (rozwój piśmiennictwa) oraz wytwarzanie się poczucia odrębności narodowej; w 1648 roku wybuch powstania kozackiego Bohdana Chmielnickiego, które przekształciło się w wojnę o samodzielną Ukrainę; przyjęcie przez Kozaków protektoratu Rosji (perejasławska rada 1654 rok) doprowadziło do wojny polsko-rosyjskiej zakończonej rozgraniczeniem terytoriów Ukrainy przez Polskę i Rosję wzdłuż Dniepru (andrusowski rozejm 1667 rok).

W 1654 roku pieriejesławska rada zadecydowała o wejściu Ukrainy w skład Rosji. W lutym 1651 roku Moskwa ogłosiła gotowość wzięcia Ukrainy pod swoją opiekę. 1 października 1653 roku Ziemski Sobór w Moskwie podjął uchwałę o przyłączeniu Ukrainy do Moskwy i wypowiedzenia wojny Polsce. W styczniu 1654 roku w mieście Perejasławiu Kozacy i przedstawiciele różnych obwodów Ukrainy zebrali się na radę, na której postanowili przyjąć poddaństwo od Rosji [stać się poddanymi Rosji]. Rosyjski poseł, który przyjechał na radę, bojarzyn W.W. Buturgin przyjął od Ukraińców przysięgę na wierność carowi. Moskwa zostawiła Kozakom prawo wybierania hetmana i kozacką starszyznę, pozwoliła mieć swój sąd, władać majątkami. Carskie władze potwierdziły prawa ukraińskiej szlachty. Ukraina otrzymała prawo ustanawiania dyplomatycznych stosunków z wszystkimi państwami, oprócz Polski i Turcji, i pozwoliła Ukrainie mieć rejestrowe wojska do 60 tysięcy żołnierzy. Prawa miały być ustalane w carskich organach.

Problem wejścia Ukrainy w skład moskiewskiego państwa stanowi jeden z bardziej złożonych w historycznych opracowaniach. Obserwuje się wiele punktów widzenia wzajemnych stosunków Rosji i Ukrainy. Część historyków nazywa to wydarzenie zjednoczeniem dwóch równoprawnych narodów, nigdy niewchodzących w jedno państwo. Taki punkt widzenia przeważa w sowieckiej literaturze. Inni historycy nadają pojęciu zjednoczenia – pełne i bez sprzeciwu włączenie ukraińskich ziem w skład rosyjskiego państwa z inicjatywy Chmielnickiego. Między historykami występują różne poglądy: o wasalstwie (wasalnej zależności Ukrainy od Moskwy z inicjatywy Chmielnickiego, szukającego pokrewieństwa); o związku (międzypaństwowym personalnym lub wojennym, przy którym car wziął na siebie obowiązkowo rolę gwaranta i obrońcy prawosławia na Ukrainie i interesów ukraińskiego państwa); o czasowym aliansie (przy którym rządząca elita wykorzystała Rosję jako protektora tylko do określonego momentu). [Ogonowskaja, s. 292-293]

rok 1653:

Sobór występował pod nazwą Rada Całej Ziemi (Sowiec Wsiej Ziemi). I chociaż, jak wiadomo, nie było na nim przedstawicieli wszystkich ziem, to w dokumentach soborowych podkreślano, iż Romanów ma poparcie wsiej strony i wszystkich prawosławnych chrześcijan. Wśród „wszystkich prawosławnych” znaleźli się pierwszy raz na soborze „ludzie posadzczy” i chłopci, uczestnicy walk o Moskwę w 1612 roku. Powszechność wolnej elekcji i specyfika soboru roku 1613 tkwiły w wydarzeniach wielkiej smuty. W czasach postsmuty sobory przeżywały swoje apogeum. Najważniejsze dokumenty

carskie powstawały przy współudziale soboru. Zamiast dawnej formuły: car prikazał i bojarie prigoworili, wprowadzono do dokumentów nową – po carskomu ukazu i po ziemskomu prigoworu. Car sprawował władzę wspólnie z soborem³⁶. To ograniczenie jego władzy zlikwidowali następcy Romanowa. W miarę jak umacniało się carskie samodzierżawie, sobory traciły znaczenie, aż stały się zbyteczne. Ostatni zwołano w 1653 roku.

Proces zapoczątkowany po roku 1622, kiedy to zakończył się trwający z krótkimi przerwami sobór z 1613 roku, w rezultacie prowadził do nieograniczonej władzy cara. W ostatnich latach swego istnienia sobory stały się instrumentem jego polityki. Wszystkie nici władzy państwowej koncentrowały się w jednym ręku. Car przekształcił się w superwładzę. Wskazywano na zbyteczność wyboru cara przez zgromadzenie narodowe, gdyż – jak argumentowano – gdzie Moskwa, tam państwo³⁷. Ustanowienie dziedzicznego tronu przekreśliło tradycję wyborczą soborów.

[Andrusiewicz 2, s. 374] **rok**

1650:

Stale rosnące obciążenia nakładane na poddanych carskich prowadziły do częstych wybuchów niezadowolenia społecznego (powstanie — w 1650 roku w Nowogrodzie).

rok 1649:

Ułożenie soborowe z 1649 roku, uważane w nauce za kodeks absolutyzmu monarszego krocącego odtąd coraz szybciej ku swemu apogeum. [...] wszyscy poddani cara są jego niewolnikami, od książąt i bojarów do najniższych kategorii chłopstwa. W suplikach do monarchy nawet przedstawiciele arystokracji utrzymywali ton całkowitej służalczej uległości, używając na modłę chłopską zdrobniałych imion (Waśka zamiast Iwan, Fiedka zamiast Fiodor itp.) i nazywając siebie samych najbardziej poniżającymi społecznie określeniami, na przykład: „Bije ci czołem twój chołop”, „twój muzyk”, „twój sierota”, „tobie, wielkiemu monarsze jako Bogu” [...]

Po carze szło zróżnicowane bojarstwo, zróżnicowana szlachta i dzieci bojarские, tworząc razem charakterystyczny już stan służebny, ciągle bardzo skomplikowany w swoich poszczególnych kategoriach. Wszyscy jednak służyć musieli, bojarzy też, i to przez całe życie; wszyscy otrzymywali za służbę dobra ziemskie, największe oczywiście ci, którzy stali najwyżej. Od ludzi służebnych w dół zaczynały się warstwy płacące podatki, mieszkańcy miast (*ludzie posadzcy*) i chłopci, też zróżnicowani, w zależności od swoich właścicieli. [...] W zasadzie nie płaciło podatków duchowieństwo [...]

Struktura bojarская była bardzo skomplikowana i od czasów starej Rusi często ulegała różnym zmianom. Sam wyraz „bojarzyn”, „bojar” ma kilka znaczeń, co trzeba mieć zawsze przed oczami, w przeciwnym bowiem wypadku muszą występować niejasności, zwłaszcza przy traktowaniu dłuższych okresów historycznych. Dla chłopca w XVII wieku wszyscy feudalni właściciele ziemscy byli „bojarami” – z nazwy odczuwalnej w tym właśnie znaczeniu, najbardziej ogólnym, powstała rosyjska forma „pan” – „barin”. Niezależnie od tego, nazwa „bojarstwo” mogła oznaczać pochodzenie albo „czyn” – tytuł, nadawany indywidualnie i uprawniający do zasiadania w Dumie Bojarskiej oraz do sprawowania wysokich urzędów. Jeśli chodzi o pierwszą z tych kategorii, o stare bojarstwo rodowe, zwykle z tytułami książęcymi, to w XVII wieku było go już znacznie mniej. [...]

Od czasów Wasyla II i Iwana III „bojarzyn” oznacza również tytuł, który władca mógł nadawać (*żałowат’*) za różne zasługi, czy też dlatego, że mu się tak podobało. Najpierw otrzymywały go tylko osoby z wybitniejszych rodów, potem nierzadko przyznawano go przedstawicielom szlachty. Różne też były stopnie tego dostojęstwa: najwyżej stał bojarzyn „dumny” (uprawniony do zasiadania w dumie), potem szedł „okolniczy” (uprawnienia miał na ogół te same, tylko znacznie mniejsze). Były inne jeszcze określenia, nadawano też tytuł „bojarzyna” bez towarzyszących przymiotników. Łącznie obraz niezwykle zawył, na szczęście od drugiej połowy XVII wieku, zwłaszcza od zniesienia miestnicestwa – wyraźnie zanikający.

Głównymi ogniwami systemu administracyjno-wojskowego były nadal resorty centralne – prikazy. Ich liczba znacznie wzrosła w XVII wieku; ciągle tworzone nowe, nawet dla doraźnych potrzeb. [...] Wychodziły na skutek tego nawet absurdalne układy – np. sprawami wojskowymi zajmowały się prikazy: strzelecki, puszkarski, rajtarski i jeszcze kilka innych. Sprawy gospodarczo-finansowe leżały w gestii prikazów Wielkiego Pałacu (*Bolszogo dworca*), Wielkiego Dochodu (*Bolszogo prichoda*), Wielkiego Skarbu (*Bolszoi Kazny*). [...] łącznie co najmniej 80 [...]

[Bazyłow, t. 1, s. 271-272]

Za czasów Aleksego Michajłowicza (panujący w latach 1645—1676) gruntowne reformy stały się przyczyną wewnętrznych rozruchów, które tylko częściowo zrównoważyły nowe zdobycze terytorialne. Reforma prawa zakończona wydaniem *Ułożenija*, czyli kodeksu z 1649 roku, w którym znalazło się ponad tysiąc artykułów, utrwaliła i uporządkowała system pańszczyźniany, stwarzając warunki, które miały doprowadzić do wielkiego powstania chłopskiego pod przywództwem Stiepana Razina. [Davies, s. 600]

W 1649 roku car wydał ukaz zabraniający Anglikom handlu w miastach Rosji. Przyczyną zakazu było to, że Anglicy zabili swego króla Karola. W tym czasie w Anglii odbyła się rewolucja, podczas której angielski monarcha został stracony, co w oczach rosyjskiego dworu było niewybaczalnym postępkiem. Tylko w Archangielsku wolno było Anglikom handlować. [Ogonowska, s. 292]

Panujący w latach 1645—1676 Aleksey Michajłowicz ograniczył prawa bojarów na rzecz nowej szlachty (tzw. dworianstwa) oraz mieszczan, jednocześnie ustanowił prawne przywiązanie chłopów do ziemi (1649 rok).

W 1649 roku Rosja przyłączyła do siebie Anadyrskij Ostrog i Ochock – leżący na Dalekim Wschodzie.

[z mapy 81] **rok**

1648:

W 1648 roku car wydał ukaz zakazujący „pozoriszcz” (publicznych haniebnych przedstawień). Błaznom srogo zakazano śpiewać w domach, na ulicach i na polach, nie tańczyć, korowodów nie wodzić, żartów nie słuchać, zagadek nie zgadywać, w karty i szachy nie grać, na huśtawkach nie huścić się, niedźwiedzi nie prowadzać, na gęślach, domrach, wołynkach, na piszczałkach nie grać. Odebrano wszystkie instrumenty muzyczne i spalono bądź połamano. Nieposłusznych tego prikazu za pierwszym razem publicznie batożono, za drugim – byli bici knutami i zsyłani.

[Ogonowska, s. 280]

W czerwcu 1648 roku wybuchł solny bunt w Moskwie. 1 czerwca w czasie powrotu Aleksieja Michajłowicza z pielgrzymki do monasteru w Troice-Siergijewie, zagroził mu drogę tłum Moskwičan i przyjezdnych. Skarżyli się oni na naczelnika Ziemskiego Prikazu rządzącego stolicą. Na rozkaz cara 16 osób zostało aresztowanych. Spowodowało to nowe wystąpienia, podczas których zniszczono dziesiątki dworów bojarskich, szlacheckich, cerkiewnych i bogatych kupców. Został zarąbany Nazarij Czistoj – jeden z inicjatorów wprowadzenia podatku na sól, który to podatek został zniesiony po pół roku od powstania. Wydany ludności Plieszczew był rozstrzelany przez tłum. 5 lipca został stracony naczelnik Puszkarskiego Prikazu Trachaniotow, na żądanie powstańców został zesłany przewodniczący rządu bojarzyn B.I. Morozow. Z pomocą przekupionych strzelców, którym przyrzeczono darowanie win, powstanie zostało stłumione. Jednak bunty podjęli również mieszkańcy wielu miast rosyjskich. [Ogonowska, s. 279]

rok 1645:

Aleksey Romanow (żył w latach 1629—1676), syn Michała Romanowa, od 1645 roku car rosyjski.

Powstanie moskiewskie 1648 roku

**ROMANOW MICHAŁ FIEDOROWICZ РОМАНОВ
МИХАИЛ ФЕДОРОВИЧ**

urodzony 12 lipca 1596 roku

zmarł 13 lipca 1645 roku

car

elekcyjny pierwszy car Rosji z dynastii Romanowów panował od 21 lutego 1613 roku do śmierci

jego ojciec: Fiodor Nikitycz Romanow – patriarcha Filaret ~1555—1633

jego matka: Marfa lub Ksenia Chestowa jego pierwsza żona: ■ Marja Władimirowa Dołgorukaja zmarła już po kilku miesiącach w 1625 roku

jego druga żona: ■ Jewdokija Łukianowa Strieszniewa 1608—1645

jego rodzeństwo: czterech braci zmarło żyła siostra Tatiana

jego dzieci: z drugą żoną miał dziesięcioro dzieci:

- Irina (* 22 kwietnia 1627 roku — † 8 lutego 1679 roku),
- Pelageja (* 20 kwietnia 1628 roku — † 25 stycznia 1629 roku), ■
- Aleksiei I. (* 19 marca 1629 roku — † 29 stycznia 1676 roku), car Rosji w latach 1645—1676
- Anna (* 14 lipca 1630 roku — † 27 października 1692 roku),
- Marfa (* 14 sierpnia 1631 roku — † 21 września 1633 roku),
- Iwan (* 1 czerwca 1633 roku — † 10 stycznia 1639 roku
- Sofia (* 14 września 1634 roku — † 23 kwietnia 1636 roku),

- Tatjana (* 5 stycznia 1636 roku — † 23 sierpnia 1706 roku), ■
Jewdokija (*/† 10 lutego 1637 roku i ■ Wassili (*/† 25 marca
1639 roku).

Romanow Michaił Fiedorowicz, rosyjski car, wybrany na tron przez Ziemski Sobór w lutym 1613 roku. Był synem tuszyńskiego patriarchy Filareta. W okresie polskiej interwencji ukrywał się wraz z matką w Ipatjewskim Monasterze w Kostromie. Na tron wstąpił mając 16 lat. W pierwszym okresie swych rządów niejednokrotnie zwoływał ziemskie sobory dla rozwiązania ważnych problemów. Był miękkim władcą i z tego cieszyli się bojarzy. Po powrocie ojca z polskiej niewoli, cała władza przeszła w ojca ręce. Był dwukrotnie żonaty. [Ogonowskaja, s. 301]

Filaret – przed kapłaństwem – Fiedor Nikiticz Romanow, żył w latach około 1554/1555 do [11 października] 1633 roku. Syn N. Romana Zacharina-Jurjewa, ojciec pierwszego cara z dynastii Romanowów. Był ciotecznym bratem cara Fiedora Joannowicza na linii matki, zajmował przy nim wysoką pozycję. Za Borysa Godunowa został zesłany i postrzyżony na mnicha pod imieniem Filaret. Za Samozwańca I został sprowadzony z zesłania i był rostowskim metropolitą. Za Samozwańca II był w tuszyńskim łgrze, w którym został ogłoszony patriarchą. Brał udział w obaleniu Wasilija Szujskiego, był zwolennikiem powołania na tron przedstawiciela zagranicznej dynastii, w szczególności polskiego króla Władysława. W 1611 roku podczas poselstwa dostał się do polskiej niewoli w trakcie oblężenia Smoleńska i przebywał w Polsce do 1619 roku. Po powrocie z niewoli został patriarchą, w zasadzie rządził za swojego syna Michała, otrzymał tytuł wielkiego gosudara [monarcha]. Z jego inicjatywy został opracowany „Nowy latopis”, w którym uzasadniano prawo Romanowych do zajmowania carskiego tronu. [Ogonowskaja, s. 303-304]

Michał I 1613—1645

rok 1644:

W 1644 roku Rosja założyła Niżniekołymsk – leżący na Dalekim Wschodzie. [z mapy 81]

Po okresie smuty zaktywizowała się mocno kolonizacja Syberii, już nie tylko zachodniej. Niebezpieczne to były wyprawy; z nieustannie zagrażającym niebezpieczeństwem łączyły się też procesy osiedleńcze, ale odważne, przedsiębiorcze i gotowe do znoszenia trudów jednostki nie chciały znać żadnych przeszkód. Nie trzeba zapominać o

tym, jak nęciły niezmierzone bogactwa syberyjskiej tajgi, ani zamykać oczu na to, że penetracja w głąb olbrzymiego kontynentu musiała czasem iść też w parze z różnymi nadużyciami, a nawet aktami bezprawia, zwłaszcza gdy przeciw przybyszom występowały plemiona miejscowe. [...]

Zdumiewać się można, że jeszcze za panowania Michała Romanowa Rosjanie dotarli do Morza Ochockiego i do Amuru. W długim szeregu można wyliczać założone w pierwszej połowie XVII wieku miasta syberyjskie.

[Bazyłow, t. 1, s. 244-245]

Michał I 1613—1645

rok

1642:

W 1637 roku dońscy kozacy z własnej inicjatywy zajęli turecką twierdzę Azow przy ujściu Donu, a w odwecie na to wojska sułtana Murada wraz z Krymskimi Tatarami przeprowadziły rajd po nadgranicznych rejonach Rosji. Przez pięć lat Kozacy zajmowali Azow i przekazali go „na wieczne władanie” carowi Michaiłowi Fiedorowiczowi. Moskwa nie decydowała się na jawne zerwanie stosunków z imperium osmańskim. Ziemski Sobór z 1642 roku nie był jednomyślny w tej sprawie. Zimą 1642 roku Kozacy zostali zmuszeni opuścić Azow. [Ogonowskaja, s. 291]

rok

1638:

W 1638 roku Rosja założyła Wierchojańsk – leżący na Dalekim Wschodzie. [z mapy 81]

rok

1636:

Sacha, Jakucja, Jakutija, przeciwstawiali się napływowi kolonistów rosyjskich (największe powstania w latach: 1634, 1636, 1681).

rok

1634:

Władysław IV Waza, żył w latach 1595—1648, król polski od 1632 roku, syn Zygmunta III Wazy; w 1610 roku powołany na tron moskiewski, nie zdołał objąć go mimo 2 wojen z Moskwą w latach 1609—1612 i 1617—1618; w latach 1632—1634 zwycięska wojna z Moskwą (pokój polanowski).

Polanowski Pokój, zawarty w 1634 roku między Polską a Moskwą, po wojnie lat 1632—1634, w Polanowie (w pobliżu Smoleńska, Rosja). Moskwa przekazała Polsce większość ziem odstąpionych na mocy rozejmu w Deulinie w 1619 roku, rezygnowała z pretensji do Inflant; Władysław IV Waza zrzekł się praw do tronu moskiewskiego.

Michał Romanow, car rosyjski, w latach 1632—1634 próbował odzyskać Smoleńsk. Pokonany, zawarł pokój z Polską, zrzekając się ziemi smoleńskiej, czernihowskiej w zamian za rezygnację Władysława IV z praw do tronu moskiewskiego.

Rosja i Polska zawarły w 1634 roku polanowską pokojową umowę (niedaleko od Wiaźmy nad rzeką Polanowką) w myśl którego Rosja odzyskała tylko jeden Sierpiejsk z wszystkich zajętych rosyjskich grodów, a także była zobowiązana wypłacić Polsce kontrybucję w wysokości 20 tysięcy rubli w złocie. Jednym osiągnięciem rosyjsko-polskiej wojny było zrzeczenie się króla Władysława z pretensji do ruskiego tronu.

Przyczynami pokonania Rosji były ekonomiczne i wojskowe słabości Rosji. Odpowiedzialnością za niepowodzenie w wojnie zostali obciążeni wojewodowie Szejna i Izmajłow. Na rozkaz Bojarskiej Dumy publicznie odrąbano im głowy. [Ogonowska, s. 291]

rok

1633:

Filaret chorował i czuł zbliżającą się śmierć. Wieść niesła, że zabiło go zmartwienie z powodu podstępnego najazdu Tatarów na Moskwę. Chan został do tego zachęcony za pośrednictwem posłów wysłanych do Warszawy na koronację Władysława IV. Tatarzy wdarli się do Moskwy, plądrując, łupiąc i biorąc 500 jeńców. Car wykupił siebie i swoje państwo od złupienia przez najeźdźców za 100 tysięcy rubli, a każdego jeńca za jednego dukata węgierskiego.

Filaret zmarł 1 października 1633 roku. [...] Michaił kontynuował wojenne zmagania ojca. Ruszył przeciwko Tatarom Krymskim. Wzmocnił granicę na południu kraju zasiekami i twierdzami, wysyłając posiłki na najbardziej zagrożone odcinki linii obronnych i starając się dodać ducha walczącym. Na Syberii rozszerzył granice aż do Kamczatki. Doborowe oddziały kawaleryjskie i piechoty zajęły ogromne, prawie bezludne obszary za Uralem. Za żołnierzami szli kupcy i duchowni. W zakładanych nowych miastach kwitł handel, zakładano cerkwie. [Andrusiewicz, s. 125]

rok

1632:

W 1632 roku Rosja założyła Jakuck – leżący na Dalekim Wschodzie. [z mapy 81]

Michał I 1613—1645

Na porządku dnia znalazła się walka z „siłami nieczystymi”. Uznano, iż złe duchy (biesy) wcielają się w ludzi, u których osłabła wiara prawosławna. Biesy podchodziły pod domy, przenikały do ich wnętrza, męczyły człowieka. Jedynym sposobem ich uniknięcia była poranna i wieczorna modlitwa, kiedy anioł – stróż człowieka – przekazywał Bogu wszystkie myśli ochranianego. Pobożni ludzie bronili się przed złymi duchami, wystawiając przed domami cudowne ikony, okadzając posesję dymem czy układając „cudowne” kamienie w kształcie krzyża³. Owładniętych złymi duchami uznawano za heretyków i buntowników. Oskarżenie tego typu było najcięższym przestępstwem. Karom podlegali wszyscy, duchowni i świeccy, oskarżenia lękali się carowie i hierarchowie cerkiewni⁴. Chodziło bowiem o to, aby prądy heretyckie nie mogły rozwijać się w obrębie legalnych struktur Cerkwi, jak to miało miejsce pod koniec XV i na początku XVI wieku.

Z tym większą siłą zwalczano czary, magię, które łączono z ruchami heretyckimi, służącymi pogańskim bogom. Walka z czarownicami przybrała na sile w okresie wojen prowadzonych przez Moskwę. Czarownice posądzano o sprowadzanie zarazy. W 1632 roku, w czasie wojny z Polską, car zabronił pod karą śmierci przywożenia chmielu z Litwy, gdyż jego naparem czarownice zatrwały powietrze i wywoływały „morową zarazę”⁵. Za diabelskie ziele uważano tabakę, a tym, którzy ją wączali, obcinano nos. Karę tę wprowadzili Tatarzy i na Rusi stosowano ją powszechnie. Aleksander Newski obcinał nosy buntownikom w drużynie swego syna. Sobornoje Utożenije wprowadziło

obcięcie nosa do urzędowego rejestru kar.

[Andrusiewicz 2, s. 407]

rok

1631:

W 1631 roku nad rzeką Nica na Uralu rozpoczęła pracę pierwsza huta stali zatrudniająca skazanych i działała przez pół wieku. W hucie pracowało 16 wsi chłopskich zobowiązanych w miejsce podatków pracować w hucie. Za wyprodukowanie 400 pudów żelaza chłopom zaliczano 5 rubli podatku.

[Ogonowska, s. 277]

rok

1628:

Chakasja, Chakas. Po wybudowaniu na Syberii licznych warowni (np. w 1604 roku Tomsk, w 1628 roku Kra-

snojarsk) nastąpiła na tych terenach kolonizacja rosyjska.

rok
1625:

Realnym czynnikiem wzmocnienia carskiej władzy był rozwój systemu miejskich władz. W XVI wieku wojewodowie istnieli tylko w niektórych nadgranicznych miastach. Za cara Michała Romanowa ich liczba zwielokrotniła się. W 1614 roku wojewodowie byli w 103 miastach, w 1616 roku – w 138, w 1625 roku – w 146 miastach. Pełnomocnictwa wojewodów zostały rozszerzone. W związku z dużą ilością skarg utworzono w Moskwie osobny prikaz, który przyjmował skargi obywateli na bojarów i wojewodów. Do kompetencji wojewodów należały: administracja, sądy, cło, wojsko, nadzór nad zbieraniem podatków. Niektóre powiaty podlegały pod władzę jednego wojewody w tzw. „razriady”: Riazański, Bełgorodski, Nowgorodski, Tambowski, Kazanski, Moskiewski i inne (były to poprzedniczki guberni). Przy wojewodach działały izby prikazów i sądów, w zestawie których był diak i poddiak, wojskowe garnizony i więzienia. [Ogonowskaja, s. 276]

rok
1619:

[Zakończenie wojny z Polską pozwoliło na powrót do Moskwy ojca cara Michała – patriarchy Filareta] Powrót Filareta, „mocnego człowieka”, zmienił podstawy układu stosunków na Kremlu. Od razu wzrósł autorytet Romanowów i nastąpiło umocnienie władzy monarszej. Syn dzielił ją z ojcem, a praktycznie nawet odstąpił ją ojcu. [...] W okresie wspólnych rządów Michała i Filareta państwo rosyjskie wyszło ostatecznie ze stanu „wielkiego zamętu”.

[Bazyłow, t. 1, s. 240]

W złotej sali na Kremlu Michał uroczyście „ubłagał” ojca, by przyjął tytuł patriarchy i władzę nad państwem. Już nie „tuszyński”, a prawnie wybrany, został 24 czerwca 1619 roku koronowany przez patriarchę Konstantynopola Teofana. Nowy patriarcha, którego już wcześniej nazwano „monarchą całej Rusi”, otrzymał oficjalny tytuł „współrządzącego” z synem. Rosja miała teraz dwóch władców. Filaret otrzymał prawie wszystkie te godności i tytuły, które piastował Michał. Pisma państwowe wychodzące z carskiej kancelarii zaczynały się od słów: „Car Wszechrusi i wielki książę Michał Fiodorowicz i wielki władca świętobliwy patriarcha Moskwy i Wszechrusi Filaret Nikitycz postanowili...”

[...] Filaret miał jakoby przywrócić chwałę carskiej godności, lecz zagarnął władzę w swe ręce i nie chciał jej z nikim dzielić. Został nie tylko głową Cerkwi, ale faktycznie głową państwa. Miał 64 lata, co wówczas oznaczało zaawansowaną starość. Był człowiekiem chorym, ale niezwykle sprawnym umysłowo i „zahartowanym duchowo”. Car Michał potulnie mu się podporządkował i na 13 lat faktycznie utracił możliwość kierowania państwem. Ojciec uczynił go osobą bez większego znaczenia. [...]

[Filaret] polecił zniszczyć archiwa miejskie i klasztorne, w których znajdowały się pisemne zapewnienia Borysa Godunowa, Dymitra Samozwańca, Wasyla Szujskiego i Michała Romanowa, iż nie będą posługiwać się terrorem. Rozkaz został w całym państwie wykonany z dużą dokładnością. Pozostały tylko archiwa syberyjskie [...]

[Andrusiewicz, s. 123]

Także kolejne wyprawy polskie (lat 1614—1615 i 1617—1618) nie przyniosły ostatecznych rozstrzygnięć. W ich wyniku podpisano w 1619 roku rozejm w Deulinie, na mocy którego Polska zatrzymała ziemie: smoleńską, siewierską i czernihowską. Dążenie Moskwy do odzyskania tych ziem stało się przyczyną kolejnych wypraw przeciwko Polsce. Deulino, Dywilino, w europejskiej części Rosji; w 1618 roku rozejm na 14,5 roku (obowiązujący od 1619) między Polską a Rosją; przy Polsce pozostały ziemie: smoleńska, czernihowska i siewierska.

ślub Michała I, malarz I Repin 1885 rok

rok

1618:

Po wybraniu carem Michała Romanowa, królewicz polski Władysław nie zrezygnował ze swoich praw do tronu moskiewskiego i uzyskał od polskiego sejmu środki na przedłużenie wojny z Rosją. W 1617 roku polskie wojska wtargnęły do Rosji i zdobyły miasta: Borisow, Wiaźma, Dorogobuż. Rząd północnych miast (Jelec, Liebiedań, Liwny, Putiwl) były zdobyte przez oddziały kozackie hetmana P. Kanaszewicza-Sagajdacznego. We wrześniu 1613 roku polskie wojska podeszły pod Moskwę, ale zostały rozbite i odrzucone pod Kaługę. Zaczęła się trzynastoletnia wojna, która zmusiła Polaków do opuszczenia rosyjskiej ziemi. W grudniu 1618 roku we wsi Dieulino, w pobliżu TrojceSiergijewskiego Monasteru, zostało podpisane Dieulinskie Przymierze na 14,5 roku, w myśl którego Rosja odzyskała Smoleńsk, Dorogobuż, Czernigow, Nowgorod-Siewierskij i inne miasta na północnym zachodzie. [Ogonowska, s.290]

rok

1617:

Po wybraniu na tron moskiewski Michała Romanowa, Szwecja chciała zająć obecnie rosyjskie ziemie, w tym Psków, Gdow, Iżorską Ziemię, Północne Priładożje [tereny leżące nad Ładogą], półwysep Kola, Archangielsk,

Chołmogory i inne. Tylko pod tymi warunkami szwedzki król Gustaw-Adolf godził się na pokój z Rosją. Wiosną 1613 roku wybuchły antyszwedzkie powstania w Porchowiu, Gdowie, został uwolniony Tichwin. Szwedzi podjęli rząd nowych ataków i latem 1615 roku zdobyli Psków. Na północno-zachodnie ruskie ziemie przybyły ruskie oddziały spod Moskwy.

Obie strony były zmęczone długoletnią wojną i po rozmowach (grudzień 1615 – luty 1617 roku) w mieście Stołbowie (nieдалеko Ładogi) została zawarta stołbowska pokojowa umowa, w myśl której Rosja odzyskała Nowogród, ale została pozbawiona dostępu do Morza Bałtyckiego, gdyż odstąpiła Szwecji Iżorską Ziemię z miastami Iwangorod, Jam,

Koporje, Oreszek, a także Kareł z powiatem.

[Ogonowskaja, s. 290]

Michał I i Duma, malarz A. Riabuszkin 1893 rok

rok
1614:

Ukaz cara Michaiła Fiedorowicza o handlu z Anglikami i Holendrami. Anglicy otrzymali potwierdzenie swoich przywilejów bezpośredniego handlu, lecz pod warunkiem dostarczania towarów po cenach, jakie obowiązują w Anglii. Zabroniono Anglikom wywozić z Rosji jedwab i przywozić tytoń.

Holenderscy kupcy w tym czasie mieli swoje handlowe zajazdy w Archangielsku, Moskwie, Wołogdzie i w Chołmogorach. Ich prawa zostały potwierdzone: mogli oni handlować swymi towarami według wolnych cen. Ich zajazdy zostały uwolnione od wszelkich opłat, podatków i powinności. Nie podlegali oni sądom bojarskim i wojewodom w miastach. W zakresie handlu i spraw miejskich mogli być sądzeni w Poselskim Prikazie. [Ogonowskaja, s. 291]

rok
1613:

Okres walki o władzę zakończył w 1613 roku wybór na tron carski Michała Fiedorowicza, założyciela dynastii Romanowów.

Zakończyło się trwające 40 miesięcy (czerwiec 1610—luty 1613 roku) rosyjskie interregnum (drugie *międzucarstwije*).

Od 1613 roku na tronie rosyjskim zasiadała dynastia Romanowów. Do potomków Rurykowiczów zaliczały się słynne rody szlacheckie szcycące się starszym i świetniejszym pochodzeniem niż bojarzski ród Romanowów (były to na przykład rody książąt: Dołgorukich, Bogolubskich, Starickich).

[...] już w pierwszych dniach listopada 1612 roku, pomyślano o zwołaniu Soboru Ziemskiego i wszczęto odpowiednie przygotowania. [...] Uczestnicy Soboru Ziemskiego przybyli do Moskwy w grudniu, a w styczniu rozpoczęto obrady mające zresztą trwać dość długo. [...] delegaci w liczbie około 700 (obradowano w soborze Uspieńskim), reprezentowali wszystkie szczeble ówczesnej drabiny feudalnej, duchowieństwo i ludzi miejskich [...] prawdopodobnie także chłopów. Skala tego „demokratyzmu” nie była zresztą zbyt wielka i nie mieszkańcy miast czy chłopcy mieli decydować o wyborze nowego cara.

Główne zadanie soboru wcale nie przedstawiało się prosto z dwu przyczyn [...] z powodu braku odpowiedniego kandydata, a także dlatego, że tych kandydatów było zbyt wielu. W ciągnących się bez końca dyskusjach odrzucano jednego po drugim, wśród nich polskiego królewicza Władysława i szwedzkiego Karola Filipa [...]

Negatywne postanowienia zapadły również – rzecz zupełnie naturalna – w odniesieniu do dwuletniego syna Maryny i drugiego Samozwańca.

Rosja chciała „narodowego” cara – mógł więc on wyłonić się tylko spośród bojarów, ale tu niełatwo było o jedność. [...] Zgłoszony został wreszcie też jeszcze niespełna siedemnastoletni syn Filareta i Marfy, Michał. Przemawiały za nim elementy pokrewieństwa z Iwanem IV; mówiąc o tym, trzeba przypomnieć, że dziadek Michała, Nikita Zacharjin, był bratem pierwszej żony Groźnego. [...] 7 lutego 1613 roku oświadczyła się za Michałem znaczna większość Soboru, pozostawało uzyskać z kolei zgodę Michaiła, przede wszystkim zaś jego matki. [...]

[Tymczasem matka i syn] nie chcieli tronu za nic w świecie. Przez krótki czas wydawać się mogło, że daremnie trudziło się poselstwo soborowe, przybywając z wielką nowiną do klasztoru w Kostromie, gdzie oboje przebywali. Syn i matka przyjęli posłów „z wielkim gniewem i płaczem”, caryca-mniszka Marfa przygotowała sobie cały wór argumentów przeciw koronie dla własnego syna: że niepełnoletni, że ojciec w niewoli i rozgniewany wyborem król polski może właśnie na nim wyrzucić zemstę, że nie ma i nie będzie pieniędzy, bo państwo jest całkowicie zrujnowane. Że wreszcie

(i tu miała dużo racji), gdy ktoś jest potrzebny, składa mu się uroczyste przysięgi na wierność do grobu, a potem...

[...] Bodaj żadnemu z tych argumentów nie można było odmówić słuszności, ale posłowie też umieli replikować.

Właśnie tylko jej Michał wstępuje na tron z woli Bożej [...] w każdym mieście i w każdej wsi chcą tylko Michała. Sytuację Filareta rozumieją, ale nie trzeba żywić żadnych obaw, bo już wysłano do Polski posłów w celu odpowiednich pertraktacji, gotowi są nawet oddać wszystkich jeńców polskich za niego jednego. Marfa słuchała tego wszystkiego „ze łzami w oczach” i wreszcie uległa, gdy argumentowanie zakończono podniosłym apelem: „Nie wystawiaj na próbę zrządeń Bożych, chociaż zginęli Godunowie i Szujski”.

Tak więc carem Rosji został Michał Romanow (panował w latach 1613—1645), zapoczątkowując nową dynastię, która przetrwać miała na tronie dokładnie 304 lata. [...]

Dokonanie wyboru nowego cara można by uważać za koniec smuty, chociaż daleko jeszcze było do uregulowania stosunków w całym państwie i położenia kresu chaosowi. Po wszystkich niemal częściach zrujnowanego kraju włączyły się liczne bandy, uzbrojone, gotowe na wszystko, złożone z elementu najbardziej różnorodnego, jaki tylko można sobie wyobrazić. Grabieże, mordy i podpalenia były dla nich zajęciem, które nigdy się nie kończyło, ofiarą padały przede wszystkim wsie, w ogólnym rozprężeniu wszystko pochyliło się ku pełnemu upadkowi, nie tylko rolnictwo, lecz także rzemiosło i handel. Napady band dawały się we znaki także ośrodkom

miejskim, zwłaszcza mniejszym; po dramatycznych walkach i zniszczeniach poprzedzających lat nie tak znów wiele też pozostało ze starej Moskwy. To, co jeszcze było dobrego w ludziach, odpadało jak stara skorupa, człowiek stawał się człowiekowi wilkiem, panowały trwoga, rozpacz, bezprawie i zdziczenie.

Taką oto sytuację należało za wszelką cenę opanować, a z inicjatywą konstruktywnych poczynań mogła w ówczesnych warunkach wystąpić tylko władza najwyższa – car [...] Konieczne było zapewnienie sobie jakiejś szerszej opory w społeczeństwie. Szczęśliwie znaleziono ją w Soborze Ziemskim, który w tych trudnych chwilach stanął zdecydowanie u boku władcy [...] Pieniądze starano się zdobywać różnymi środkami – najłatwiej było zwiększać podatki, z czym się też specjalnie nie krępowano. Prócz tego brano [...] pieniądze od tych, którzy je mieli, a pod tym względem nikt w Rosji nie mógł się równać z rodziną Stroganowów; toteż sam car pisał do nich: „Jeśli od polskich i litewskich ludzi przyjdzie na państwo rosyjskie i na prawdziwą wiarę naszą ostateczna ruina, to i wy, i wszyscy prawosławni chrześcijanie nie będą zupełnie mieli ani życia, ani domów”. [...]

Rząd i Sobór rozsyłały do przedstawicieli administracji terenowej konkretne zalecenia, postulaty i propozycje, wydawano odezwy do ludności, nie zlekceważono też działalności przy pomocy napomnień, perswazji i zabiegów o charakterze amnestii. [...] Wojewodowie [...] mobilizowali wszystkie siły, działali coraz energiczniej, tępiąc bez litości niezliczone bandy. Bezpieczeństwo zwiększało się dzięki temu niemal z miesiąca na miesiąc, ale i rozbastwienie złoczyńców wszelkiego autoramentu było coraz większe. Od Archangielska, Chołmogorów i Wołogdy na północy, aż do Astrachania w delcie Wołgi, i od ziemi siewierskiej do Kazania i jeszcze dalej, grasowały bandy liczące niekiedy nawet po kilka tysięcy osób i nieznające żadnej miary w swoim rozpasaniu. [...]

Przy tym wszystkim trwała wojna ze Szwecją i Polską [...] [Bazyłow, t. 1, s. 232-237]

Michał I 1613—1645

19 marca 1613 roku orszak carski wyruszył z Kostromy do Jarosławla. Podróż trwała trzy dni. Dostojny podróżnik pisał do soboru w Moskwie, iż marsz opóźnia się, gdyż cały jego orszak, z braku podwozów, idzie piechotą. Do Jarosławla przybyło liczne grono dworzan, dzieci bojarskich, kupców. Wszyscy szukali hojnej protekcji, wysokich

stanowisk i zaszczytów u nowego cara. Walka o wpływy i władzę pod patronatem cara równała się wetknięciu kija w mrowisko zazdrości i intryg. Orszak carski przybył następnie do Rostowa, po czym wyruszono do Pieriesławła Zaleskiego. Przez siedem dni przebywano w klasztorze Troicko-Siergiejewskim, Michaił czcił obyczaj przodków, oddając pokłon świętym miejscom.

Stolica nie była jeszcze gotowa na przyjęcie cara. Pod koniec kwietnia bojarzy pisali do Michaiła, że nie mogą mu przygotować wskazanego przezeń pałacu, gdyż w kasie państwowej nie ma pieniędzy na remont. [...]

[Andrusiewicz, s. 117]

Reakcją na czasy „smuty” był wzrost niechęci do cudzoziemców, co się ujawniło także w trakcie przygotowań do wyboru nowego cara. Wyjątkową niechęcią, żeby nie powiedzieć nienawiścią, darzono „papistów” i Żydów. Tych pierwszych utożsamiano z Polakami, którzy jeszcze niedawno panowali nad Moskwą i stacjonowali w licznych miastach rosyjskich, tych drugich utożsamiano z Dymitrem Samozwańcem II, określanym w oficjalnych dokumentach jako „rodem żydowin”. Podkreślano wagę wyboru prawosławnego cara i ostrzegano przed samozwańcami, którzy mogli doprowadzić do tego, iż tron moskiewski dostałby się w ręce katolika, a więc wroga prawosławia, lub w ręce „żydowina”, czyli wroga chrześcijaństwa i „zabójcy Boga”.

[Andrusiewicz, s. 116]

Wybór szesnastoletniego Michała Romanowa (1613 rok) na długo utrwalił opinię o niezwykłości dynastii. Świeccy i konfesyjni przywódcy życia politycznego, obdarzeni fantazją i pomysłowością, po prostu wymyślili sakralizacyjny mit rodu Romanowów. Szeroko rozeszła się wieść, że dynastia powstała pod znakiem wróżb i krwawych przepowiedni. Urojenia świątobliwych starców i wróżbitów stały się rzeczywistością trzysta lat później. Wielu zawiedzionych w osobistych nadziejach na tron nie ukrywało swej niechęci do młodego władcy. Antyromanowska frakcja bojarska upowszechniała plotki o rzekomo małej inteligencji Michała, braku talentów politycznych, słabym zdrowiu. Pierwszy Romanów na tronie rosyjskim powiększył galerię carów ośmieszonych. Kpiono z wyglądu fizycznego cara „o krótkich chorych nóżkach”. Kozacy, którzy rozstrzygnęli wybór na rzecz Michała, sądzili, że małoletni, pozbawiony opieki ojca władca będzie w ich ręku marionetką, tolerującą napady i grabieże.

[Andrusiewicz 2, s. 412]

Morganatyczne gałęzie Romanowów

- od potomstwa cara Mikołaja I: ○ Romanowowie-Pawłowscy ○ Romanowowie-Knust ○ Romanowowie-Szeremietjew ○ Romanowowie-Kutozowscy (potomstwo Konstantego Mikołajewicza i Anny Kuzniecovej) ○ ród Romanow i ród Romanowski ○ ród Iskander (potomstwo Mikołaja Konstantynowicza i Nadzieży Aleksandrowny von Dreyer) ○ ród de Torby (potomstwo Michała Michajłowicza i Zofii von Merenberg)
- od potomstwa cara Aleksandra II:
  - Juriewscy (potomstwo Aleksandra II i Katarzyny Dołgorukoj) ○ Romanowowie-Krasińscy (potomstwo Andrzeja Władymirowicza i Matyldy Krzesińskiej) ○ Romanowowie-Ilyinsky (potomstwo Dymitra Pawłowicza i Audrey Emery) ○ Bielewscy-Żukowscy (potomstwo Aleksego Aleksandrowicza i Aleksandry Żukowskiej) ○ ród Paley (potomstwo Pawła Aleksandrowicza i Olgi Karnowicz)
- od potomków cara Aleksandra III:

o Romanowowie-Brassowscy (potomstwo Michała Aleksandrowicza i Natalii Szeremietjewskiej)

Michaiła Fiedorowica

Michał I 1613—1645, koronacja, malarz G. Ugriumow

koronacja

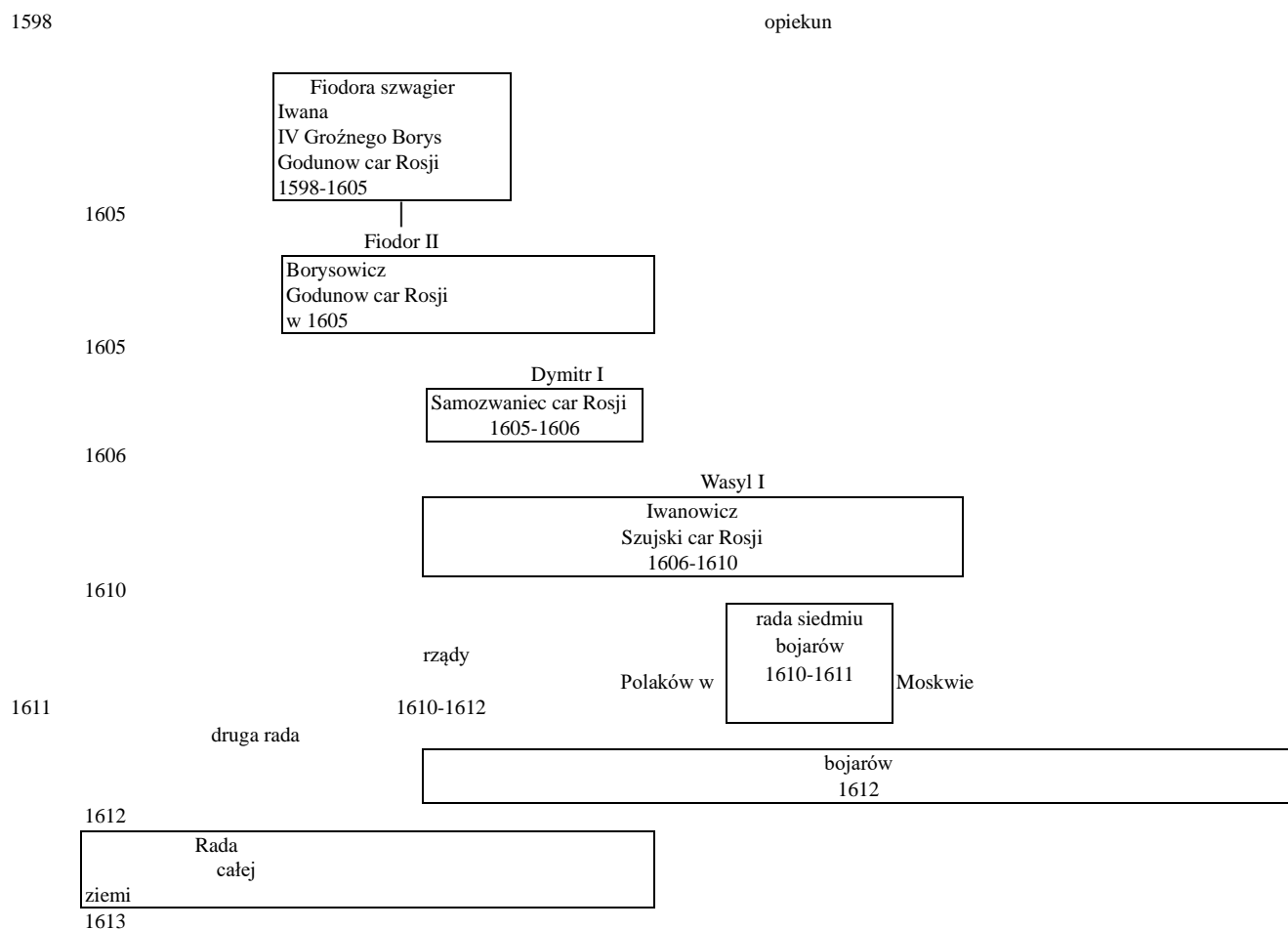

smuta

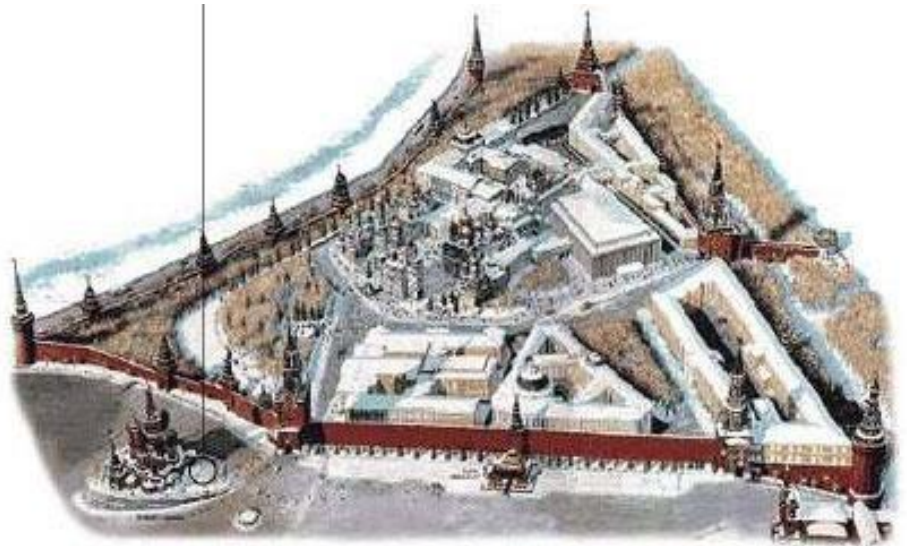

Carowie w okresie Wielkiej Smuty

[MCS]

Smutnoje wriemia [smutne czasy], czyli okres „smuty”, trwały od śmierci syna Iwana, Fiodora, w roku 1598 do objęcia tronu przez dynastię Romanowów piętnaście lat później. Władza centralna legła w gruzach, a zwalczające się nawzajem obozy bojarów osadziły na tronie, jednego po drugim, pięciu pechowych carów; były bunty chłopskie i wyprawy Kozaków; kraj najeżdżali Szwedzi, Polacy i Tatarzy. [Davies, s. 600]

Pomnik Kuźmy Minina i Dymitra Pożarskiego w Moskwie na Placu Czerwonym. Pomnik zwycięstwa Rosji nad Polską okupującą Moskwę.

[pionowa linia pokazuje, gdzie stoi pomnik]

OKUPACJA MOSKWY PRZEZ POLAKÓW

[jeden punkt widzenia:] Gdy w 1610 roku polskie wojska ruszyły na Smoleńsk – w momencie, gdy Szwedzi byli już w Nowogrodzie – nie otrzymały rozkazu, żeby iść dalej. Ale – jak to ich dowódca wyjaśniał później rozgniewanemu sejmowi – pomimo otrzymanych instrukcji Polacy parli naprzód. Armia rosyjska została pokonana w bitwie pod Kłuszynem, droga do Moskwy stała się otworem i Polacy bez żadnego oporu zajęli Kreml. Ich garnizon utrzymywał się tam przez rok, zanim został zmuszony do kapitulacji. Żołnierze podpalili Moskwę, po czym zostali wymordowani przez pospolite ruszenie patriotycznej ludności miasta, skupionej wokół kupca Kuźmy Minina, księcia Dymitra Pożarskiego oraz Michała Romanowa, który został nowym carem. [Davies, s. 600]

[drugi punkt widzenia:]

Umowę ze Szwecją, w myśl której Szujski dostał do dyspozycji 15 tysięcy żołnierzy szwedzkich [...] prowadzący wojnę ze Szwecją król Zygmunt III uznał za akt prowokacyjny wobec Polski. [...] Pojawiły się również i dalej idące żądania; wychodząc z założenia, że zarówno Wasyl Szujski, jak i obozujący w Tuszynie jego przeciwnik sprawują władzę nielegalnie, król polski występował sam z pretensjami do korony carskiej. Opierano je na bardzo wątej argumentacji. Zygmunt III pochodził po matce od Jagiellonów, a w żyłach ich też płynęła krew Rurykowiczów, bo zarówno Olgierd, jak i Jagiełło żenili się z księżniczkami ruskimi.

Na skutek tego dojść musiało do oficjalnej wojny polsko-rosyjskiej (lata 1609—1618). Wojska polskie przekroczyły granicę i obległy Smoleńsk. [...] podejmowane ataki [na doskonale ufortyfikowaną twierdzę] były zupełnie bezskuteczne. Wysłannicy Zygmunta III pojechali do Tuszyna z żądaniem, ażeby znajdujące się tam oddziały polskie i kozackie połączyły się z wojskami królewskimi [...] niektórzy podporządkowali się apelowi [...]

Niektórzy z jego [Samozwańca] dotychczasowych rosyjskich zwolenników przeszli na stronę Szujskiego, niektórzy zaś – był wśród nich i Filaret – wdali się w rokowania z Zygmuntem III, proponując mu osadzenie królewicza Władysława na tronie moskiewskim. Propozycja została przyjęta i w lutym 1610 roku podpisano pod Smoleńskiem układ, przewidujący m.in. wspólne rządy przyszłego cara i Dumy Bojarskiej [...]

Zaczęły się pertraktacje bojarów z Żółkiewskim, który stanął z wojskiem pod murami Moskwy. W sierpniu zawarto nowy układ. Żółkiewski zobowiązał się w imieniu Władysława, że gdy ten zostanie carem, będzie przestrzegał dotychczasowej supremacji prawosławia, nie zmieni istniejących praw i obyczajów [...] Po podpisaniu układu Moskwa przysięgła wierność Władysławowi; to samo zrobiono w wielu innych miejscowościach. [...]

Wydawać się mogło, że nadchodzi koniec *smuty*; m.in. położenie Samozwańca stawało się w nowej sytuacji beznadziejne i dlatego odszedł on znowu z nielicznym już orszakiem do Kaługi. 22 września (st. st.) [1610 roku] Polacy weszli do Moskwy.

Tymczasem jeden z najgorszych dla Rosji okresów dopiero się zaczynał. Podpisany w sierpniu układ zawierał jeszcze pewne niejasności – dotyczyły one przyjęcia prawosławia przez Władysława oraz żądania bojarów, aby król zwinął oblężenie Smoleńska i wycofał się z wojskiem na Litwę. W związku z tymi sprawami znalazło się w obozie Zygmunta III pod Smoleńskiem poselstwo moskiewskie z Filaretem i księciem Wasylem Golicynem na czele. Ponieważ jednak Zygmunt myślał sam o przyjęciu korony, nie miał ochoty pozwolić synowi na przyjęcie prawosławia i – co więcej – żądał przyspieszenia kapitulacji Smoleńska. Przeciagające się rozmowy nie dawały żadnego rezultatu.

Poselstwo Filareta i Golicyna ruszyło pod Smoleńsk bezpośrednio przed wkroczeniem Polaków do Moskwy. Żółkiewski bawił w niej niedługo i zostawiwszy na Kremlu załogę pod dowództwem Aleksandra Gosiewskiego, powrócił do króla. Tak więc w obozie pertraktowano, a Moskwa pozostawała bez władzy – sprawami bieżącymi zajmował się Gosiewski i dwaj bojarzy. Próbowano urabiać opinię na rzecz kandydatury samego króla, ale szło to z wielkim trudem i niewiele można było sobie po tej kampanii obiecywać. [...]

Położenie stawało się nieprawdopodobnie zawiślane, chociaż z różnych przyczyn nie była też wesoła sytuacja Polaków. Wojna trwała nadal, choć nie wiadomo przeciw komu; [...] Szwedzi [...] łupiąc bez litości ziemię nowogrodzką,

też nie mieli żadnych możliwości jakiegoś utrwalenia swojego stanu posiadania. Trudna sytuacja miała się jednak przyczynić do powstania silnej fali ruchu wyzwolenczego i zrodzić zacieklej opór. Dopóki Samozwaniec znajdował się w Kałudze, dopóty załoga polska na Kremlu odgrywała, przynajmniej pośrednio, jakąś pozytywną rolę; nie mogło być mowy o tym, żeby „tuszyński łotr” ośmielił się w takiej sytuacji uderzyć na Moskwę.

Z jego śmiercią [1610 rok] wszystkie opory zdecydowanie odpadły i w bardzo szybkim tempie ukształtowała się opozycja o charakterze religijnym i narodowym. Jednym z jej przywódców był patriarcha Hermogenes, początkowo zresztą zwolennik powołania Władysława na tron, ale tylko pod warunkiem przyjęcia przez niego prawosławia.

W miastach zaczęły się pojawiać pisma wzywające do walki w obronie wiary prawosławnej, do zaciągania się w szeregi i przyjscia z pomocą Moskwie, opanowanej przez „Litwę” (tak nazywał lud Polaków i Litwinów łącznie). Szerzące się hasła natrafiały zasadniczo wszędzie na podobny grunt; szlachta łączyła się w większe oddziały i w ten sposób uformowało się tzw. pierwsze pospolite ruszenie, które wczesną wiosną 1611 roku podeszło pod Moskwę. W samej stolicy zaczęło się powstanie ludności miejskiej i wywiązały się niezwykle zacięte walki; w trakcie ich uległa spaleni znaczna część miasta, prawdopodobnie z rozkazu Gosiewskiego, który nie był w stanie opanować sytuacji.

W pospolitym ruszeniu brały udział elementy szlacheckie oraz kozackie oddziały Iwana Zaruckiego z Tuszyna. Przybywało też wielu ludzi innego pochodzenia, bo w odezwach przywódcy utworzyli rodzaj rządu, który miał objąć pieczę nad sprawami państwowymi i wojskowymi, rozładowując jednocześnie przeciwieństwa między bojarami, szlachtą i Kozakami. W skład tej rządzącej rady weszli: wojewoda riazański Prokop Lapunow, Dymitr Trubecki i Iwan Zarucki. W akcie spisany z tej okazji umieszczono również cały szereg postanowień dotyczących uregulowania spraw administracyjnych, finansowych i wielu innych, także rozdawnictwa *pomiestii* i kar za niestawienie się do służby. O wolności dla chłopów, przedtem szeroko obiecywanej, nie było już mowy. Konflikty między szlachtą i kozactwem doszły niebawem do zenitu. Kozacy zabili Łapunowa, oburzeni z powodu stosowania przez niego zbyt surowych środków, a bezpośrednim następstwem tego faktu było opuszczenie pospolitego ruszenia przez oddziały szlacheckie. Wówczas właśnie syn Maryny i ona sama uznani zostali przez Zaruckiego i Trubeckiego za carewicz i carową Rosji. Najlepiej wyszli na tym Polacy, utrzymując się w posiadaniu Kremla.

Chociaż pierwsze pospolite ruszenie zakończyło się niepowodzeniem, ruch patriotyczny nie wygasł, lecz w jesieni 1611 roku wybuchł ze zdwojoną siłą. Ośrodkiem jego stał się Niżny Nowogród, miasto bodajże najbardziej zasobne w całej Rosji, nietknięte przez oddziały drugiego Samozwańca. Kupiec niżnonowogrodzki Kuźma Minin zwrócił się jako pierwszy z apelem do ludności, ażeby wystąpiła do walki z nieprzyjacielem, nie cofając przed żadnymi, najcięższymi nawet ofiarami. Apel od razu podjęto i zarządzono pobór specjalnego podatku, egzekwowanego surowo i zdecydowanie. Ułatwiło to akcję formowania drugiego pospolitego ruszenia, na czele którego stanął książę Dymitr Pożarski, czczony wraz z Mininem jako bohater narodowy Rosji. Do wszystkich miast i powiatów rozesłano pisma wzywające do poparcia ruchu, który rósł nieustannie w siłę.

Z początkiem 1612 roku zebrane w ziemi niżnonowogrodzkiej główne siły drugiego pospolitego ruszenia wyszły z Kostromy, a potem do Jarosławla; tu Pożarski stanął na czas dłuższy, starannie przygotowując się do mającej nastąpić walki. W Jarosławlu też ukonstytuowała się rada, złożona z przedstawicieli ludzi służebnych i miast – najwyższy wówczas organ w całym państwie, ponieważ władza kilku bojarów moskiewskich, którzy współpracowali z dowództwem polskim, nie miała praktycznie żadnego zasięgu; uważano ich powszechnie za zdrajców, czemu dał wyraz patriarcha Hemogenes, gdy żądali od niego, by rzucił na szalę swój autorytet i zabronił pospolitemu ruszeniu ruszenia ataku na Moskwę; zamorzono go za to głodem.

Dopiero w sierpniu 1612 roku Pożarski ruszył z Jarosławla w kierunku Moskwy, pod którą ciągle jeszcze stali Trubecki i Zarucki. Na wiadomość o zbliżeniu się pospolitego ruszenia Zarucki cofnął się ze swoimi Kozakami do Kaługi, Trubecki pozostał. Położenie załogi polskiej było fatalne, głównie z powodu braku żywności i różnych swarów, które przedtem jeszcze spowodowały odejście sporego oddziału. Wprawdzie hetman Jan Karol Chodkiewicz potrafił w tym czasie zbliżyć się do Moskwy ze znacznymi zapasami, ale nie mógł myśleć nawet o pokonaniu znacznych sił Pożarskiego, inaczej

zaś nie można było przedostać się do Kremla. Nic nie dała również zmiana na stanowisku dowódcy załogi – po Gosiewskim został nim Mikołaj Struś. Z końcem października 1612 roku garnizon polski musiał kapitulować. Wojna polsko-rosyjska trwała nadal, już przy użyciu niewielkich sił.

[Bazyłow, t. 1, s. 227-231]

[trzeci punkt widzenia:]

Car Wasyl Szujski znalazł się w ciężkim położeniu. W przymusowej sytuacji zawarł z Zygmuntem III czteroletni rozejm, na mocy którego uwolnił z niewoli Polaków. Jako jednych z pierwszych zwolniono jezuitów. Wraz z zakonnikami wróciło królewskie poselstwo. Zwolnieni Polacy włączyli się szybko do akcji propagandowej na rzecz wojny interwencyjnej przeciw Moskwie.

Maryna Mniszchówna w stroju koronacyjnym

Odrębne warunki postawiono Marynie Mniszech. Miała ona zrzec się pretensji do korony rosyjskiej, król zaś obiecywał odwołać Polaków przebywających u szalbierza. Wśród zwolnionych znajdował się Jerzy Mniszech. Wojewoda wraz z córką nie wrócił [nie wrócili] jednak do Polski. Wybrał taką drogę, aby jak najszybciej znaleźć się na terenach zajętych przez Samozwańca. W sierpniu 1608 roku Maryna przybyła do obozu tuszyńskiego. Nastąpiło pierwsze widzenie „caryka” z Maryną. Płakali oboje, doskonale odgrywając komedię. Maryna nakłoniona przez ojca nazwała Samozwańca mężem. Uzgodniono też, że „Dymitr” dopiero po objęciu tronu zawrze z nią w tajemnicy ślub w obrządku katolickim. Samozwaniec zobowiązał się wypłacić Mniszechowi znaczną sumę pieniędzy i przekazać mu 14 zamków w ziemi siewierskiej. Maryna w liście do króla Polski podpisała się „Iperatris Moskowiæ”. [...]

Rychło się okazało, że Szujski nie zdoła zwalczyć „tuszyńskiego wora i antychrysta” – jak go określano w oficjalnych dokumentach. Dlatego podjął rokowania ze Szwedami. Król szwedzki Karol IX nie chciał dopuścić do usadowienia się w Moskwie Polaków, z którymi nadal toczył wojnę o Inflanty, natomiast pomoc Szujskiemu stwarza dogodne warunki do ingerencji w sprawę Rosji. Szwedzi oddali do dyspozycji cara 15 tysięcy żołnierzy. [...]

W nocy 21 września 1610 roku, w wyniku tajnego porozumienia z rządem bojarским, Żółkiewski wkroczył do Moskwy, znowu zagrożonej przez samozwańczego Dymitra. Na mocy układu postanowiono, że tron rosyjski obejmie Zygmunt III Waza oraz oddano Smoleńsk Polsce. Część bojarów nadal urabiała opinię na rzecz kandydatury Władysława. W Soborze Uspienskim całowali oni krzyż na wierność polskiemu królewiczowi.

W Moskwie zaczęły się rządy Polaków pod dowództwem pułkownika Aleksandra Gosiewskiego. Na Kremlu rozłożono polski obóz wojskowy. Załoga była początkowo niewielka, ale przybywało coraz więcej żołnierzy, od dawna nieopłacanych przez skarb królewski. Zakładali nowe obozy, rozkradali skarby z pałaców i cerkwi. Zrabowano skarbiec kremłowski, dopuszczając się przy okazji aktów wandalizmu. [...]

Odebrano ludności broń, przeprowadzono rewizje domów, karczm, wjeżdżających do miasta wozów. Dochodziło do bójek na ulicach i zbrojnych incydentów. Komendant Gosiewski starał się powstrzymać rozprzężenie w polskiej załodze. Żołnierzy surowo karał – według regulaminu hetmańskiego. Ci zaś trwożnie patrzyli w przyszłość, bojąc się wychodzić pojedynczo na ulice miasta. W stolicy rosło niezadowolenie z obcej okupacji, która w rosyjskiej historiografii została później określona jako polski *Drang nach Osten* [„marsz na wschód” Hitlera w 1939 roku].

[...] Wiadomość o śmierci „wora” [łotra] spowodowała, iż miasta, które dotąd uznawały jego władzę, zaczęły pośpiesznie składać przysięgę Władysławowi Zygmuntozycowi, tytułowanemu „Wielkim Hospodarem i Wielkim Kniaziem Wsiej Rusi”. Oburzał się na ten stan rzeczy Hermogenes. [...]

Metropolita Filaret Romanow i książę Golicyn nie chcieli złożyć przysięgi na wierność obcemu władcy, za co zesłano ich do Polski i osadzono w Malborku. Za namową Polaków bojarzy zamknęli w klasztorze Czudowskim patriarchę Hermogenesa, gdzie zmarł śmiercią głodową. [...]

W miastach buntowano przeciwko Polakom. Drużyny pospolitego ruszenia dążyły ku Moskwie. W stolicy wybuchł bunt (19 marca 1611 roku). Komendant wydał rozkaz spalania Moskwy. Spłonęły dwie dzielnice. [...]

[Andrusiewicz, s. 105-109]

pomnik Kuźmy Minina w Niżnym Nowogrodzie

[czwarty punkt widzenia:]

Pierwsze pospolite ruszenie i walka z polskimi interwentami. Centrum zbierania sił dla odparcia polskich interwentów była Riazan [rodzaj żeński!]. Tu zaczęło się formowanie pierwszego pospolitego ruszenia pod dowództwem riazkańskiego wojewody, dumnego szlachcica Prokopija Petrowicza Liapunowa. W skład pospolitego ruszenia weszła szlachta tulska, riazkańska, kałuńska, muromska, władimirska, jarosławska i suzdalska, ponadto strzelcy, Kozacy i inni. Pospolite ruszenie wsparły oddziały tuszyńskiego bojara – kniazia D.T. Trubeckiego i tarnopolskiego szlachcica Iwana Martynowicza Zaruckiego. Wiosną 1611 roku pospolite ruszenie skierowało się do Moskwy. W stolicy zaczęło się antypolskie powstanie, przygotowane i kierowane przez kniazia Dmitrija Michajłowicza Pożarskiego, ale powstanie upadło. Pierwsze pospolite ruszenie rozpadło się na skutek rozdzwęków w kierownictwie.

W okresie od kwietnia do lipca 1612 roku członkowie władz podjęli rozmowy o możliwości zaproszenia na ruski tron szwedzkiego księcia lub brata austriackiego imperatora.

Po upadku pierwszego pospolitego ruszenia centrum opozycji przeciw Polakom stał się Niżnij Nowgorod. Na wezwanie posadkiego starosty Kuźmy Minina rozpoczęto zbieranie środków dla utworzenia drugiego pospolitego ruszenia.

Na czele pospolitego ruszenia stanął Dmitrij Michajłowicz Pożarskij. Do niżegorodskiego pospolitego ruszenia przyłączyła się smoleńska, dorogobuńska i wiaziemska szlachta, a także mieszkańcy Kazania. Na początku marca pospolite ruszenie udało się do Jarosławla, gdzie utworzono tymczasowy rząd pod nazwą „Rada Całej Ziemi”; potem udali się w kierunku Moskwy. Od lipca 1612 roku do października 1613 roku pospolite ruszenie rozgromiło wojska hetmana Jana Karola Chodkiewicza pod murami Dońskiego Monasteru, zdobyło Kitaj-gorod i Kreml.

Po trzech miesiącach załoga polskiego garnizonu w Moskwie poddała się.

[Ogonowska, s. 290]

Wasyła Szujskiego (panującego w latach 1606—1610), z kolei obalił kolejny uzurpator, Dymitr Samozwaniec II, zwany „łotrem z Tuszyna”, który jakimś sposobem zdołał przekonać Marynę, że jest zmartwychwstałym małżonkiem. Szujski zmarł w polskiej niewoli. Jego następcą został polski królewicz Władysław Waza, którego kandydaturę popierało kolejne stronnictwo bojarów. [Davies, S. 600]

Stanisław Żółkiewski przedstawia królowi Zygmuntowi III i królewiczowi Władysławowi na sejmie 1611 r. pojmanych carów Szujskich.

DYMITR II SAMOZWANIEC

ЛЖЕДМИТРИЙ II

(?—1610)

car w latach 1608—1610 jego

ojciec: ? jego matka:

?

jego żona: Maryna Mniszech jego

rodzeństwo: ?

jego dzieci: Iwan „łotrzyk” stracony na rozkaz Romanowów w 1614 roku

Samozwaniec II, niewiadomego pochodzenia, niektórzy historycy uważają, że był on wychodźcą z cerkiewnego środowiska. Z pozoru podobny do Samozwańca I, od 1607 roku podawał się za uratowanego cara Dymitra (Samozwańca I). W latach 1608—1609 założył tuszyński łagier [tu: obóz] pod Moskwą, za co otrzymał przezwanie „tuszyński łotr [wor]”. Przez 21 miesięcy jego wojsko nie zdołało zdobyć Moskwy. W czasie otwartej polskiej interwencji uciekł do Kaługi, gdzie został zabity. [Ogonowskaja, s. 298]

Maryna Mniszech

Dymitr II Samozwaniec

epilog Maryny Mniszech

Po rozłożeniu się wojsk drugiego Samozwańca w Tuszynie Wasyl Szujski wypuścił na wolność Mniszcha, Marynę i tych wszystkich, którzy razem z nimi byli internowani. Maryna zrzekła się tytułu carowej, a Mniszech przyrzekł, że nie będzie wchodził w żadne kontakty z nowym Samozwańcem, lecz mimo to chciwość ojca i pycha córki popchnęły ich w innym kierunku. Oboje udali się do Tuszyna, gdzie po przeprowadzeniu odpowiednich pertraktacji Maryna uznała „łotra tuszyńskiego” za swego małżonka. Mniszech na swoje szczęście wrócił do Polski. [Bazyłow t. 1, s.226]

Nie rezygnowała z gry Maryna, nie wycofali się też z niej niektórzy dotychczasowi zwolennicy Samozwańca; dowództwo nad nimi objął ataman Zarucki; chciano, ażeby uznany został za carewicza urodzony właśnie syn Maryny i Samozwańca. Zmienił także front Szwedzi, dla których ewentualność objęcia tronu moskiewskiego przez Polaka była nie do przyjęcia, i przekształcili się ze sprzymierzeńców w nieprzyjaciół, zajmując w 1611 roku Nowogród oraz rosyjską część wybrzeża Zatoki Fińskiej. W czerwcu 1611 roku Polacy wzięli szturmem Smoleńsk, po czym król wrócił do Warszawy.

Dymitr II Samozwaniec

7118 od stworzenia świata

Maryna Mniszech została carycą rosyjską. Po śmierci Samozwańca I „uznała” w Samozwańcu II swojego męża i w tajemnicy wzięła z nim ślub. Z tego związku zrodził się syn, który otrzymał przezwanie „worienok” [Łotrzyk]. W okresie lata i jesieni 1613 roku Maryna Mniszech przy pomocy atamana I.M. Zaruckiego usiłowała utworzyć buforowe państwo między Rosją i Persją w Północnym Nadkaspjsku. W 1614 roku Mniszech z synem Iwanem i Zaruckij zostali schwytani na rozkaz Romanowów, ataman i „Łotrzyk” [miał wtedy około pięciu lat] zostali straceni, a Maryna zamknięta w monastyrze, gdzie i umarła.

[Ogonowskaja, s. 299]]

*

Maryna Mniszech, malarz L. Wyczółkowski

Mimo przeniesienia do Soboru Archangielskiego zwłok małego carewicza, w Moskwie ponownie zaczęły się szerzyć pogłoski o powtórnym „cudownym ocaleniu” Dymitra. Po śmierci Dymitra I zaginęły gdzieś berło i korona carska, bachmat

turecki, a w stajniach carskich brakowało 25 koni. Było to źródłem plotki, że Dymitr uciekł, potajemnie zabierając insygnia i konie. [...] [Andrusiewicz, s. 99]

Dymitr II Samozwaniec

W połowie 1607 roku, właśnie wtedy, gdy Szujski oblegał Tułę, pojawił się nowy samozwaniec, „Łzedymitr II” – podawał się bowiem za „Łzedymitra II”, tzn. za Dymitra Samozwańca I, który jakoby uniknął śmierci podczas masakry w Moskwie. Niewiele pewnego wiadomo o tym nowym kandydacie do korony (wiadomości o wszystkich innych samozwańcach też są bardzo mgliste). Usłyszano o nim po raz pierwszy gdzieś na pograniczu litewskim i po litewskiej stronie, gdzie miał przebywać w więzieniu. Wypuszczony, gdy powiedział o swoim pochodzeniu (cały ten scenariusz może też nie mieć nic wspólnego z prawdą), przybył do Staroduba (pojawienie się tam jest już faktem) i dość szybko znalazł uznanie. W ogóle był potrzebny wcześniej [...] Nie był [...] samozwaniec ze Staroduba tak atrakcyjny jak pierwszy, nie miał jego ogłady ani wykształcenia [...]

W literaturze rosyjskiej i radzieckiej nazywa się go bezpośrednim instrumentem działania agresywnych kół w Rzeczypospolitej. [...] W Starodubie nie Polacy dawali mu pieniądze i nie oni też rozsyłali ze Staroduba do innych miast ruskich gramoty w jego imieniu. [...] Nie można przeczyć, że liczba Polaków otaczających drugiego Samozwańca była znaczna [...] Opowiedziało się też za drugim Dymitrem kilku panów kresowych (Adam Wiśniowiecki, Jan Piotr Sapieha, Samuel Tyszkiewicz), [...] Spośród przywódców kozackich w obozie Samozwańca, szczególna rola przypadnie atamanowi Iwanowi Zaruckiemu [...] Wśród szeregowych zwolenników i żołnierzy Samozwańca wielu było ludzi najróżniejszego autoramentu, zabijaków, wykolejeńców, awanturników i nawet przestępców.

Drugi Samozwaniec uchodził oczywiście też za pretendenta do tronu, ale nie to było w nowej sytuacji najważniejsze; otaczającym go ludziom [...] chodziło o wzbogacenie się, o jak największe łupy. [...] Dla ilustracji i przykładu opinia jednego ze starszych badaczy rosyjskich (Płatonow), już prawie sprzed wieku:

„Zarówno Polacy jak i Kozacy, nie myśleli służąc Samozwańcowi o żadnych celach politycznych czy dynastycznych, tylko o nielegalnych zdobyczach, o grabieżach (w oryginale: „o worowstwie”). W osobie „Wora” ze Staroduba zjawiał się nie przedstawiciel dynastii czy określonego ładu państwowego, lecz zwyczajny przywódca zachłannych band, złożonych z przedstawicieli dwóch narodowości, polskiej i rosyjskiej, których Ruś nęciła swoją polityczną słabością i chwiejnością społeczeństwa; oto dlaczego drugi Łzedymitr otrzymał przydomek „Wora”. [...]”

Kilka miesięcy trwały przygotowania i nie zawsze udane próby przeniknięcia z Siewierszczyzny dalej na północny wschód. Powiodło się dopiero w maju 1608 roku – odniesiono wtedy zwycięstwo nad wojskami Szujskiego [...] Po odniesieniu zwycięstwa pomaszzerowano bez większych przeszkód pod Moskwę i rozłożono się obozem we wsi Tuszyńno, od strony północno-zachodniej (dziś w obrębie miasta). Umocniony wałami ziemnymi oraz innymi urządzeniami obronnymi, obóz tuszyński miał stać się siedzibą Samozwańca i jego ludzi na dość długi, bo półtoraroczny okres [...]

Obóz tuszyński stał się przystanią dla dziesiątków tysięcy żołnierzy, szlachty polskiej, kozactwa, chłopów, ludzi służebnych. Powstała niemal druga metropolia, przybywali do Tuszyńna nawet niezadowoleni z rządów Szujskiego bojarzy i księżęta. Niektórzy z nich udawali się potem, pozornie skruszeni, do Moskwy, żeby po otrzymaniu nagrody znowu wrócić do Tuszyńna. Nawiązano także stosunki handlowe z Moskwą; w pogoni za pieniądzem kupcy chętnie służyli różnym panom. Na zewnątrz uznawano Dymitra za cara i oddawano mu oznaki czci i hołdu, utworzono też dwór i Dumę Bojarską; gdy nikt nie patrzył, bywało różnie i zwłaszcza Polacy traktowali „cara” pogardliwie i przestawali się z nim liczyć.

Siły zbrojne, którymi Dymitr i jego dowódcy rozporządzali w Tuszyńnie, nie pozostawały na miejscu, lecz rozbiegały się po bliższych i dalszych okolicach, aż do Jarosławla i Wołogdy, zdobywając miasta, grabiąc je i nakładając kontrybucje. Nie tylko miasta, ale i bogate klasztory przyciągały żądnych łupu kondotierów. Najwięcej wysiłku włożono w opanowanie

słynnej Ławry Troicko-Siergiejewskiej, w której znajdowały się bezcenne kosztowności; obrońcy klasztoru nie poddali się jednak, wytrzymując w ciężkich warunkach półtoraroczne oblężenie, przerwane dopiero na początku 1610 roku. Samej stolicy jednak zwolennicy Dymitra nie śmieli zaatakować. W jesieni 1608 roku zaczęła się kariera metropolity rostowskiego – Filareta. Po zdobyciu Rostowa przez oddziały Samozwańca Filaret przybył do Tuszyna, stanął na czele duchowieństwa lojalnego wobec Dymitra i otrzymał tytuł patriarchy. Właściwym patriarchą był Hermogenes, przedtem metropolita kazański, jeden z inspiratorów wystąpienia przeciw Dymitrowi Samozwańcowi I; [Hermogenes] uzyskał tę godność zaraz po objęciu władzy przez Szujskiego. [...]

Dymitr II Samozwaniec

7118 od stworzenia świata

Wiele bogatych miast odpadło od Moskwy, [ale i] zaczęły się próby zrzucenia zależności od Samozwańca. [...] Szujski uzyskał pomoc od Szwedów, rozpoczęła się wojna polsko-rosyjska [...] Wysłannicy Zygmunta III pojechali do Tuszyna z żądaniem, ażeby znajdujące się tam oddziały polskie i kozackie połączyły się z wojskami królewskimi [...]

Niektórzy podporządkowali się apelowi posłów i obóz tuszyński zaczął się rozpadać. W takiej sytuacji pozostawanie w Tuszynie stawało się nadto ryzykowne i Samozwaniec w grudniu 1609 roku opuścił obóz udając się do Kaługi.

Niektórzy z jego dotychczasowych zwolenników przeszli na stronę Szujskiego, niektórzy zaś – był wśród nich i Filaret – wdali się w rokowania z Zygmuntem III [...]

Pod koniec 1610 roku zabito w Kałudze Samozwańca, co mogło poważnie się przyczynić do powszechnego uspokojenia, gdyby nie różne dalsze komplikacje. [Bazyłow, t. 1, s. 224-229]

Pojawił się w tym roku jeszcze „Łzedymitr III” – niejaki Sidorka (imion w brzmieniu zdrobniałym lud używał w Rosji powszechnie) z Iwangrodu, w pobliżu Zatoki Fińskiej. Udało mu się zebrać dość znaczną liczbę Kozaków i strzelców, z którymi przystąpił do oblężenia Pskowa. W obawie przed Szwedami musiał wprawdzie z tego zrezygnować i cofnąć się, ale w grudniu Psków uznał w nim jednak władcę. Wszystko skończyło się po kilku miesiącach, szczegółów prawie nie znamy. [Bazyłow, t. 1, s. 229]

Nie ucichły jeszcze echa buntu Bołotnikowa, gdy na arenie publicznej wystąpił nowy kontestator. Nazywał się Ilejka [ILEJKA] i pochodził z rodziny kupieckiej w Muromie. Podawał się on za nieślubnego syna cara Fiodora Iwanowicza. Kozacy dowiedziawszy się, kim jest, uznali go za prawowitego „carewicza”. Ilejka Muromiec przybył do Tuły w połowie 1607 roku i przyjmował tam hołdy należne „następcy tronu”. Gdy wojsko carskie rozbiło oddziały Bołotnikowa, a „przestępcy” bili czołem przed carem Wasylem, wspólnicy Ilejki, sądząc, że uratują własne głowy, wydali szalbierza. Ilejka trwał w przekonaniu, iż jest „synem” cara Fiodora i gotów był za to umrzeć. W trakcie przesłuchań wymuszono na nim przyznanie się do samozwaństwa. Skazano go na śmierć przez powieszenie. [...]

[Andrusiewicz, s. 104]

[inne spojrzenie na Samozwańca II:]

W lipcu 1607 roku pojawił się w ziemi siewierskiej, w Starodubie, niedaleko granicy z Polską, człowiek głoszący, że jest carem Dymitrem Iwanowiczem, cudem ocalałym w Moskwie. Jego pojawienie się w Starodubie miało świadczyć, że stanął już na ziemi przodków, i być zachętą do poparcia jego zamiarów, tj. „odzyskania” tronu.

Kim był nowy samozwaniec, nikt nie wie. Kolejna niepojęta zagadka. Jego pojawienie się wywołało wśród polskich zwolenników nowej wyprawy uczucie radości. Nie wszyscy dawali wiarę, że to autentyczny car Dymitr. Tym razem na nowego samozwańca było jednak wyraźne zapotrzebowanie i w Rosji, i w Polsce. Siły wojskowe uzurpatora szybko rosły. Przybywały doń niedobitki armii Bołotnikowa, zasilili go ludźmi jeden z najsłynniejszych w tamtych latach awanturnik Iwan z Zarudzia (Zarudzki) spod Tarnopola. Rozpoczęła się normalna kampania wojenna między oddziałami samozwańca a wojskami carskimi. Dymitr po opanowaniu Ukrainy Siewierskiej zbliżał się do Moskwy. Rozłożywszy obóz we wsi Tuszyno (12 km od Moskwy), rozpoczął blokadę stolicy. W Tuszynie powstał drugi ośrodek władzy w Rosji. Zorganizowano dwór „cara” i powołano Dumę bojarską. Faktyczną władzę w obozie sprawowała jednak „komisja dziesięciu” (składająca się z 10

przedstawicieli szlachty polskiej). Do „łotra tuszyńskiego” – jak nazywano uzurpatora – przyłączyli się przedstawiciele największych rodów bojarskich niezadowolonych z Wasyla Szujskiego. Drugi samozwaniec był dość dalekowzroczny, aby się łąkać wrogów zewnętrznych. W tym samym czasie wystąpiło dwóch nowych „pretendentów” do korony moskiewskiej. W okolicach Brianska pojawił się „carewicz” Fiodor Fiodorowicz, mający zbrojne poparcie kozaków. Dymitr kazał zabić „carewicza Fiedkę”. Niebawem pojawił się następny konkurent do tronu. Do obozu tuszyńskiego przybył oddział Kozaków z „carewiczem” Augustem z Astrachania. „Car tuszyński”, widząc grożące niebezpieczeństwo, zgładził Augusta. Powieszono go przy drodze prowadzącej do Moskwy.

Wśród rozpętanych namiętności samozwanców przystąpił do ostatecznej rozprawy z innymi samozwancami. Dwa okrutne wyroki nie przyniosły pożądanego wstrząsu. Tuszyński uzurpator wydał dekret, w którym nakazał bić knutem i zamykać w więzieniu osobników podających się za „carewiczów”.

Co miesiąc przybywały do Tuszyńskie nowe oddziały z Polski i Rosji. Ale im więcej ich było, tym mniej czynił domniemany „car” i jego podwładni. Bawili się i zażywali rozkoszy panowania. Wiele zdezorientowanych miast uznało władzę „cara” z Tuszyńskie. Nie wszystkie jednak podporządkowały się uzurpatorowi. Wówczas tuszyńscy organizowali wyprawy i zbuntowane grody zmuszali do posłuszeństwa. W ten sposób wymuszono złożenie przysięgi na wierność „carowi Dymitrowi” na dwudziestu dwu miastach. [...]

W Tuszyńskie działał „rząd rosyjski”, który przygotowywał się do objęcia władzy politycznej i cerkiewnej w Moskwie. Trzeba było „wybrać” nowego patriarchę. Tuszyńscy, zdobywając Rostow, aresztowali metropolitę Filareta. Jako „dostojnego jeńca” przywieziono go pod osłoną polskich żołnierzy Jana Piotra Sapięhy do tuszyńskiego obozu. Tutaj otrzymał tytuł patriarchy. Dwuwładza stała się faktem. Rosja została podzielona na dwie części: jedna, największa, z ośrodkiem w Tuszyńskie, druga, dramatycznie kurcząca się, wstrząsana zdradą – z ośrodkiem w Moskwie. [...]

[...] polityka gwałtów i grabieży uprawiana przez tuszyńców spowodowała, iż zaczęło dochodzić do pierwszych wystąpień przeciwko ich władzy. Również Zygmunt III nie zamierzał popierać szalbierza – przeciwnie, planował w odpowiedniej chwili wyeliminować go z gry, licząc na poparcie przynajmniej części Polaków znajdujących się w jego obozie. [...]

[Zygmunt III zaczął oblegać Smoleńsk; Szujski uzyskał pomoc od Szwedów]. Część Polaków odeszła od Samozwanców. Obóz tuszyński zaczął się rozpadać. [...] Żółkiewski wkroczył do Moskwy, znowu zagrożonej przez samozwanców Dymitra. [...]

W grudniu 1610 roku w trakcie awantury na polowaniu zginął Dymitr uzurpator. Kozacy ogłosili syna Maryny i tuszyńskiego samozwanców, Iwana Dymitrowicza carem, a Iwana Zaruckiego regentem. [Andrusiewicz, s. 105-109]

Siergiej Wasilijewicz Iwanow – W czasach smuty

SZUJSKI WASILIJ IWANOWICZ

ШУЙСКИЙ ВАСИЛИЙ ИВАНОВИЧ

urodzony w 1552 roku zmarł 12

(22) września 1612 roku

Wasył I Iwanowicz Szujski

car elekcyjny

car od 19 (29) maja 1606 roku do 17 lipca 1610 roku

jego ojciec: Iwan Andriejewicz Szujski jego

matka: Marfa Fiodorowna

jego żona: księżna Jekatierina Pietrowna Bujnosow-Rostowska caryca

Maria

jego rodzeństwo: Dymitr i Iwan Szujscy

jego dzieci: nie miał dzieci

Drzewo genealogiczne księcia Wasyla sięgało do Aleksandra Newskiego i sławnych książąt suzdalskich. Gniazdem rodowym Szujskich był Suzdal i Szuja. [...]

19 (29) maja 1606 roku Duma bojarska obwołała Szujskiego carem. [...] Wybranie Szujskiego przez jedną ziemię (moskiewską), a nie przez „całą ziemię ruską”, stanie się w przyszłości załącznikiem konfliktu. [...]

1 czerwca roku 1606 (7114) Wasyl koronował się w Soborze Uspienskim i wzorem swoich poprzedników zachował własne imię. [...] Wasyl Szujski liczył 54 lata. Małego wzrostu, chudy, zgarbiony, przedwcześnie postarzały, o wypukłych oczach krótkowidza, z wielkim garbatym nosem, dużych zaciśniętych ustach, rzadką siwą brodą i łysą głową. [...] W rozesłanych reskryptach uzasadniano jego prawo do tronu, wskazując na pokrewieństwo z domem carskim Iwana Groźnego i Fiodora I Iwanowicza. [...] [Andrusiewicz, s. 96]

Car bojarski – Wasyl Szujski

19 maja [1606 roku] nieliczna stosunkowo grupa stronników i zauszników Szujskiego ogłosiła go na Placu Czerwonym carem; doczekało się zatem wreszcie swojego cara i bojarstwo, ale wyniesiony na tron Wasyl Szujski (panował w latach 1606—1610) nie przyniósł szczęścia ani Rosji, ani sobie. [...]

Rządy Szujskiego rzeczywiście nie mogły nikomu przynieść szczęścia, mimo że w pierwszych chwilach wszystko jak gdyby wskazywało na upragnioną stabilizację. Oto zatryumfowała wreszcie arystokracja bojarska po tak trudnym życiu za Groźnego i Godunowa; na tronie znalazł się dostoyny przedstawiciel książęcego rodu Szujskich – nic, tylko zewrzeć szeregi i pracować nad uwiecznieniem triumfu. Środowisko bojarskie dalekie jednak było od jakiegokolwiek jedności, choćby dlatego, że ochotę na tron miał nie tylko Szujski. O popularności wśród innych warstw społecznych też nie mogło być mowy, a dotyczyło to także samej drogi do tronu. [...] Szujskiego wyniosła na tron garstka zwolenników i nic dziwnego, że nie znajdowało to aprobaty. Przyczyny niepopularności tkwiły też w samym charakterze Szujskiego, chytrego, obłudnego, ciągle zmieniającego poglądy, przekonania i kierunek wyświadcanych przez siebie usług, kłamcę i krzywoprzysięcę. Ileż to razy wypowiadał się publicznie o Dymitrze i jego śmierci [w Ugliczu], zawsze inaczej, bez drgnienia oka i bez żadnego wstydu ciągle odwracając rzeczywistość. Nie zmienił się też jako car, i zaraz po objęciu rządów rozesłał po całym kraju *gramotę*, piętnującą zabitego Dymitra na odmianę jako herektyka i czarnoksiężnika, któremu tylko moce piekielne zdołały pomóc w uzurpowaniu na krótko władzy.

Inna sprawa, że niezależnie od wszystkich poprzednich łgarstw, przynajmniej po osiągnięciu tronu Szujski nie bardzo mógł postępować inaczej. Nie ma powodu do negocjowania jego wad, ale nie można odmawiać mu inteligencji. Zasiadłszy na tronie, musiał wpoić w poddanych przekonanie, że prawdziwy Dymitr nie żyje, bo któż mógł zaręczyć, że ktoś inny nie zechce odegrać roli, jaką odgrywał zabity Samozwaniec. Są dane wskazujące, że tak właśnie rozumował – i przynajmniej pod tym względem okazał się dalekowidzem. [...]

Wystąpić musiała jeszcze raz wdowa po Iwanie Groźnym i złożyć oświadczenie, że jej syna Dymitra rzeczywiście zabito w Ugliczu. [...] Po oświadczeniu byłej carowej Dymitr ogłoszony został „świętym męczennikiem”, zwłoki jego przywieziono do Moskwy i w obecności matki złożono uroczyste w soborze Archangielskim. Miał też car ochotę pojednać się z Romanowowami, zwłaszcza z Filaretem, który za Samozwańca wspiał się o jeden stopień wyżej, zostając metropolitą w Rostowie Suzdalskim, i któremu chciał powierzyć godność patriarszą [...]. Szujski cofnął się jednak i napięcie we wzajemnych stosunkach utrzymało się nadal; znowu bowiem zaczęły się pojawiać pisma ulotne, przynoszące ludowi nowe objawienie, że car Dymitr ocalał, że w noc z 16 na 17 maja 1606 roku zabito kogo innego. Inicjatywę w rozsyłaniu tych pism i szerzeniu takich pogłosek przypisywano właśnie Filaretowi. [...]

Niesądzone było jednak Szujskiemu zaznać spokoju – widma samozwańców (już nie tylko jednego) zaczęły krążyć po Rosji, najpierw w pogłoskach i pismach ulotnych, potem przyoblekając się w postaci z krwi i kości. [...]

Kandydaci na samozwańców mogli już teraz wybierać role czy raczej miejsce swego cudownego ocalenia – albo Dymitr z Uglicza, albo z Moskwy. Pomysłowość ludu nie ma zresztą granic, i na północnym Kaukazie wystąpił nawet syn cara Fiodora, Piotr, a były inne też jeszcze warianty. [...]

Jako pierwszy wystąpił przeciw Szujskiemu Putywl, gdzie wojewodą był książę Grzegorz Szachowskoj, poprzednio zwolennik Samozwańca, za to właśnie zesłany do Putywla na stanowisko wojewody. [...]

Szachowski wprowadził w ruch całą Putywl oświadczeniem, że car Dymitr nie został zabity. Bardzo szybko poszedł w jego ślady wojewoda czernihowski, książę Andrzej Tielatiewski, który – niezwykle to charakterystyczne – nigdy nie był zwolennikiem Samozwańca, przeciwnie, w styczniu 1605 roku brał udział w pogromie jego wojsk pod Dobryniczami; nie przeszedł też na jego stronę pod Kromami. Ale – nienawidził Szujskiego, i to wystarczyło do zainicjowania rebelii.

Ruch rozszerzał się z każdym dniem i przybierał charakter ogólnego powstania, wojska wysyłane przez Szujskiego dla opanowania sytuacji ponosiły klęski. Włączały się do wystąpień przeciw Szujskiemu miasta w różnych innych stronach kraju – Tuła, Rianzań, nawet Astrachań. Jednak bardzo słabe, albo w ogóle żadne, były związki między poszczególnymi ośrodkami; gdy jednak rozgorzał także ruch chłopski [...] nie trzeba już było [...] zabiegów integracyjnych, zwłaszcza że i przywódca się znalazł.

Był nim Iwan Bołotnikow, kiedyś podobno chołop [chłop niewolnik] księcia Tielatiewskiego. Zbiegł od swojego pana do Kozaków, podczas któregoś starcia dostał się do niewoli tatarskiej, wiosłował na galerach tureckich, odzyskał wolność po jakiejś klęsce Turków na morzu, przez Wenecję i Polskę wrócił do Rosji. Musiał być bardzo silny fizycznie i obdarzony innymi też talentami, skoro wytrzymał to wszystko; co więcej, po powrocie nabrał ochoty do działania na skalę wielokrotnie szerszą niż to, co widział i przeżył. Była połowa roku 1606, miasta występowały przeciw Szujskiemu, a poza miastami narastało antyfeudalne powstanie chłopów i chołopów. Przeciwnicy Szujskiego podnosili bunt w imieniu nie istniejącego Samozwańca, dużo było pogłosek, a mało kandydatów, należało ich szukać. Bołotnikow nie nadawał się na Dymitra, ale miał inne walory; poznano się na tym i skontaktowano go z Szachowskim, który dał mu oddział wojska. Od tej chwili Bołotnikow z ogromną energią i niemałym talentem zaczął organizować ruch, nie bojąc się żadnej skali, żadnych rozmiarów działania. W imieniu nieistniejącego Dymitra wzywał wszystkich uciesnionych i krzywdzonych, wszystkich żyjących poza prawem – chłopów, chołopów, zbiegów, ludzi luźnych, włóczędzów i rozbójników, ażeby przyłączyli się do niego. Obiecywał przebaczenie wszystkich możliwych win i zlikwidowanie ucisku, zachęcał do rozprawienia się z bogaczami i do zabierania ich majątków. Odezwy nie pozostawały bez echa, wkrótce Bołotnikow stanął na czele niezliczonych mas ludzkich; smuta rosyjska wchodziła w fazę wielkiego, niemającego dotąd precedensów ruchu społecznego.

Nie mógł mieć ten ruch wspólności celów z bojarami, którzy – jak Szachowski czy Tielatiewski – w jakimś stopniu go inspirowali, czy z nim współdziałali. [...] Trzeba jednak wziąć pod uwagę, że w kręgu nienawidzących Szujskiego bojarów nigdy nie myślano o takich rozmiarach ruchu i o takim jego ostrzu. Inne cele mieli na oku bojarzy, innym hasłom dały posłuch niezliczone masy uciemiężonego ludu. Dlatego już po niedługim czasie elementy tego sojuszu rozpadły się w proch.

Powstanie o takim zasięgu, właściwie wojna chłopska – nie bardzo już potrzebowało samozwańca w momencie swojej kulminacji. Mimo to jednak samozwańcy byli i wtedy, np. wspomniany już Piotr, „syn cara Fiodora”, uznawany za takiego w środowisku Kozaków tureckich na północnym Kaukazie. Wszczęty przez niego ruch wśród Kozaków trwał niedługo, wkrótce połączono się z siłami Bołotnikowa i działano wspólnie. Zaczęło się, jak to zwykle bywa we wszystkich powstaniach – od sukcesów. Bołotnikow zajął Kaługę i Tułę, ruszyło się wiele innych też miast, w ziemi rianzańskiej przyłączyło się do powstania kilku bojarów, na Powołżu doszło do niebezpiecznych wystąpień ludności nierosyjskiej, głównie Mordwinów. Bołotnikow odniósł zwycięstwo nad wojskami cara w bitwach pod

Jelcem i Kromami, potem padł Sierpuchów na południe od Moskwy, a 7 października 1606 roku i w kilku dniach następnym zjawilo się pod Moskwą sto tysięcy zbuntowanych ludzi Bołotnikowa i jego bojarskich sojuszników. Tak potężnym ruchem, rzeczywiście równoznacznym z wojną chłopską, odpowiedziały masy na wieloletni ucisk i zalegalizowane w końcu XVI wieku poddaństwo. Ledwie parę miesięcy rządził Szujski, a już wydawało się, że nie ma dla niego ratunku. Droga do ocalenia wyłoniła się jednak z przeciwieństw między bojarskim i antyfeudalnym obozem w samym powstaniu. Już w listopadzie część oddziałów szlacheckich przeszła na stronę Szujskiego, za nimi poszli i inni; przybyły też do Moskwy na pomoc rządowi wojska z Tweru i Smoleńska, które pozostały wierne carowi. 2 grudnia Bołotnikow przegrał bitwę pod Moskwą i cofnął się do Sierpuchowa, potem do znacznie lepiej zaopatrzonej Kaługi, gdzie obległy go wojska Szujskiego. Mijały jednak miesiące i nic z oblężenia nie wychodziło, a tymczasem sprzymierzony z Bołotnikowem Tielatiewski wygrał kilka starć z oddziałami rządowymi, przyszedł Kałudze na odsiecz, znowu odniósł zwycięstwo i uwolnił miasto od oblężenia. Bołotnikow przeniósł się do Tuły, razem z samozwańcem Pioterm.

Tym razem jednak Szujski zmobilizował większe siły, postanawiając za wszelką cenę doprowadzić rzecz do koca. Ażeby umocnić chwiejnych feudałów wydano jeszcze w marcu 1607 roku ukaz przeciw zbiegłym chłopom; wolno ich było odtąd ścigać przez 15 lat i dopiero potem następowało przedawnienie.

W czerwcu doszło do oblężenia Tuły, ale broniono jej zaciekle mimo bardzo trudnych już warunków, mimo głodu i chorób. Szanse wzięcia Tuły zaczęły się odsuwać na dalsze miesiące, wtedy jednak Szujski uciekł się do środków ekstremalnych i kazał zatopić miasto, przegradzając tamą płynącą tamtędy [przez miasto] rzekę (Upa).

Przekonawszy się, że nie ma ratunku, Bołotnikow zgodził się na kapitulację; obrońców twierdzy zapewniono, że po złożeniu broni będą mogli swobodnie odejść, a przywódców – że nikt nie zostanie stracony. Słowa oczywiście nie dotrzymano, kapitulacja Tuły w październiku 1607 roku to koniec powstania Bołotnikowa. Zesłany do Kargopola nad jeziorem Onegą, przywódca wojny chłopskiej poniósł tam śmierć; oślepieno go i utopiono w przerębli. Samozwańca Piotra powieszono w Moskwie, nie szczędzono też wielu innych. Dostał się też prawdopodobnie w ręce Szujskiego Tielatiewski, lecz losy jego nie są dobrze znane. Kolejny akt smuty (smuta ludowa) zakończył się porażką ludu. [...]

Wydarzenia roku 1608 przekonały cara Wasylą, że własnymi siłami nie opanuje sytuacji: wiele bogatych miast odpadło od Moskwy, zwierzchnictwo Samozwańca uznał nawet Psków, a na Powołżu znowu zaczął się groźny ferment. Kraj był wyniszczony, ludność chłopska cierpiała niewysłowioną nędzę [...] Chcąc za wszelką cenę położyć kres nienormalnemu stanowi rzeczy, który każdej chwili groził katastrofą, Szujski postanowił zwrócić się o pomoc do Szwedów. W lutym 1609 roku pełnomocnik i krewny cara, książę Michał Skopin-Szujski podpisał w Wyborgu układ ze Szwedami. W zamian za zrzeczenie się pretensji do Inflant i oddanie Koreły (Kexholm) Szujski otrzymał 15 tysięcy żołnierzy szwedzkich. [...]

Wojska szwedzkie pojawiły się rzeczywiście w bardzo niedługim czasie i wtedy Skopin-Szujski ruszył z Nowogrodu na Moskwę, mając do dyspozycji zarówno Szwedów, jak i swoje własne oddziały, które w drodze ciągle rosły, dołączali się bowiem mieszkańcy rozmaitych rejonów. „Tuszyńcy” tracili jedno miasto po drugim, ponieśli klęskę pod Twerem [...]

Tymczasem na początku 1610 roku Skopin-Szujski uwolnił od oblężenia klasztor Troicko-Siergiejewski i w marcu wkroczył do Moskwy. Skończył się długo trwający okres, w którym otoczona z różnych stron stolica Rosji tylko z najwyższym trudem mogła kontaktować się z resztą kraju. W parę tygodni potem Skopin-Szujski, mimo młodego wieku (urodzony w 1586 roku), bardzo utalentowany dowódca, niespodziewanie umarł (23 kwietnia), najprawdopodobniej otruty przez bratową cara Wasylą; chodziło o to, ażeby mąż domniemanej czy rzeczywistej trucicielki, Dymitr Szujski, mógł objąć naczelne dowództwo, co się też rzeczywiście stało. Nie wyszło to sprawie Szujskich na dobre, ponieważ nowy dowódca reprezentował niewielkie walory.

Poważnym wysiłkiem zorganizowano dużą armię, którą Dymitr Szujski poprowadził wraz z posiłkami szwedzkimi na Smoleńsk, by uwolnić go od [polskiego] oblężenia. Jednocześnie wojska polskie, dowodzone przez hetmana wielkiego koronnego Stanisława Żółkiewskiego, posuwały się w kierunku wschodnim; do spotkania obu sił doszło 4 lipca (24 czerwca st. st.) [1610 roku] pod Kłuszynem (około 150 km na zachód od Moskwy). Armia rosyjska została całkowicie rozbita i wojska polskie mogły kontynuować marsz na Moskwę, pod którą korzystając z zamieszania, podszedł po raz drugi Samozwaniec. Szujski tracił wszystkie atuty i wszystkie możliwości utrzymania się przy władzy. W niecały miesiąc po klęsce kłuszyńskiej zdeponowano go i osadzono w klasztorze (17 lipca st. st.) [1610 roku], a władzę przejęła rada siedmiu bojarów [...]

[Bazyłow, t. 1, s. 219-228]

17 lutego 1609 roku podjęto próbę usunięcia „cara bojarów”. Paradoks polegał na tym, iż w sprzysiężeniu wzięli udział także bojarzy. Gdy udało się zebrać kilkuset zwolenników, książe Roman Iwanowicz Gagarin i Timofiej Wasiljewicz Griaznoj dali sygnał do położenia kresu „przelewowi chrześcijańskiej krwi”, o co oskarżano Wasyla. Na Plac Czerwony przybył tłum podjudzany przez wrogów cara, ale inicjatorzy spisku pozostali w domach. Pojawił się tylko książe Wasyl Wasiljewicz Golicyn, który sam myślał o zdobyciu dla siebie tronu. Tłum wdarł się na Kreml, gdzie spodziewano się schwytać Szujskiego. Car ukrył się poza Kreml, gromadząc resztki lojalnego wojska. [...] sprzysiężenie załamało się. Zwolennicy „cara tuszyńskiego” dwukrotnie jeszcze podjęli próbę obalenia cara Wasyla. Wykorzystując niezadowolenie, spowodowane wzrostem ceny chleba, w kwietniu i maju 1609 roku wyprowadzili ludzi na ulice

Moskwy. Szturm Kremla zakończył się niepowodzeniem. [...] 17 lipca 1610 roku bracia Zachar i Prokop Lapunowie oraz książe Wasyl Golicyn zwołali bojarów, by zmusić Szujskiego do ustąpienia z tronu. W Moskwie i jej okolicach stacjonowało wprawdzie 30 tysięcy żołnierzy Wasyla, ale nikt nie zamierzał stanąć w jego obronie.

Na Placu Czerwonym znów zebrał się tłum. Przyjechał Hermogenes i wystąpił na Łubnom miście. Po długich sporach postanowiono udać się do cara Wasyla, aby wymusić na nim zrzeczenie się tronu. Ruszyli bojarzy wraz z tłumem przez Bramę Sierpuchowską i udali się do pałacu cara. Wzywano, by nie oddawać czci bezprawnie wybranemu monarsze [Wasylowi Szujskiemu]. Powinien on ustąpić, gdyż, jak rozprawiano, przez niego leje się krew, przez niego miasta Ukrainy popierają uzurpatora Dymitra.

Doszło do ostrej wymiany zdań. Niezwykle silny i olbrzymiej postury Zachar Lapunow groził Wasylowi, że jeśli dobrowolnie nie ustąpi, to rozerwie go na kawałki. Szujski uniósł się gniewem i rzucił się z nożem na Lapunowa, w końcu uległ i spełnił warunki zamachowców. Wasylowi zabroniono mieszkać w pałacu carskim i zakwaterowano go w jego dawnym mieszkaniu bojarskim. Zdeponowanemu carowi oddano we władanie Niżni Nowogród. Niedługo cieszył się wolnością. Trzy dni później ambitny i marzący o carskiej koronie Prokop Lapunow zmusił Wasyla do przyjęcia postrzyżyn zakonnych i zamieszkania w Klasztorze Czudowskim. Taki sam los spotkał żonę Wasyla. Dwóch jego braci wtrącono do więzienia.

Władzę zwierzchnią nad państwem uchwyciła grupa przedstawicieli rodów książęcych z Fiodorem Mścislawskim na czele. Ale i to rozwiązanie okazało się krótkotrwałe. Z grupy oligarchicznej wyłonił się „rząd siedmiu bojarów” (*siemibojarszczina*), który miał sprawować władzę do chwili „kiedy Bóg da Rusi nowego cara”. „Łotr tuszyński” był wykluczony z kandydatów do korony. Do Zygmunta III udało się moskiewskie poselstwo (460 osób) z prośbą o obsadzenie wakującego tronu przez królewicza Władysława, co miało uspokoić nastroje w stolicy. Rząd bojarski zgodził się uznać za cara królewicza Władysława, pod jednym wszakże warunkiem, że przejdzie na prawosławie. Hermogenes początkowo opierał się oddaniu berła innowiercy, ale i on w końcu ustąpił. Również Wasyl Szujski złożył przysięgę Władysławowi. Wkrótce hetman Żółkiewski stanął pod Moskwą.

Lud stolicy niechętnym okiem spoglądał na zabiegi bojarów. Podniosły się nawet głosy za przywróceniem na tron Wasyla Szujskiego. Bojarzy, przypisując niepokoje intrygom Wasyla i jego braci, nosili się z zamiarem zamordowania ich, lecz ujął się za nimi Żółkiewski. Hetman oświadczył, że król Zygmunt polecił mu osłaniać byłego

cara przed gniewem bojarów. Ci ostatni wydali Wasyla wraz z jego rodziną pod jurysdykcję polskich władz wojskowych. Był to jedyny w historii Rosji przypadek, iż obalony car nie został zamordowany. Od niechybnej śmierci uratowali go Polacy. Żółkiewski umieścił Szujskiego w klasztorze Josifa Wołokołamskiego, gdzie strzegła go straż kozacka. Po krótkim tam pobycie odesłano byłego cara do Osipowa. Braci Wasyla umieścił hetman w swoim namiocie, następnie zaś odesłał do Białej. Tymczasem w Moskwie rozeszła się pogłoska, że Polacy zabili byłego cara. Niektórzy duchowni protestowali przeciwko zmuszeniu postrzyżonego na mnicha Wasyla do noszenia świeckich szat. Żółkiewski zaś już wówczas planował przeniesienie Szujskich do Polski, „aby tutaj, w państwie moskiewskim, smut oni nie robili” [...]

W sierpniu 1611 roku hetman Żółkiewski podpisał układ z bojarami, w myśl którego ludność stolicy miała złożyć przysięgę wierności carowi Władysławowi. Duma bojarska wydała Polakom – jak podawał latopis – „bez wstydu i smutku” Wasyla Szujskiego. Ubrano go w drogie szaty i jako jeńca króla polskiego wieziono ulicami Moskwy. Wasyl jechał w oddzielnym powozie wraz z żoną, za nim drogę przemierzały powozy z jego braćmi: Dymitrem i najmłodszym z rodu, Iwanem. Na przedzie jechał Żółkiewski otoczony zbrojnymi. Ludność z ciekawością przyglądała się niezwykłemu widowisku.

Po dwóch miesiącach podróży – 29 października – carski orszak uroczyście wjechał do Warszawy. W szczelnie wypełnionej izbie senatorskiej zamku królewskiego czekał już król wraz z dostojnikami. Hetman mówił o haniebnym czynach cara, przypominając, iż „to ten jest, który nad panem swym Dymitrem [Samozwańcem I] koronowanym, przysięgę mu oddawszy, za pana przyjąwszy, zdradę uczynił”. Przemówili senatorowie, sławiąc hetmana jako bohatera. Ale oczy wszystkich utkwione były w drobną postać kremłowskiego jeńca. Dano mu polecenie, aby ukląkł przed Zygmuntem. „Car moskiewski – odpowiedział Wasyl – nie klęka przed królami. Wyrokiem Najwyższego zostałem jeńcem, a niewzięty waszymi rękoma; wydali mnie moi poddani, zdrajcy”. Twarz Szujskiego pokryła się wypiekami upokorzenia i bezsilnej furii. Zygmunt III na znak łaski, podał jeńcom rękę do ucałowania. U stóp króla złożono carskie chorągwie. [...]

Rodzinę Szujskich, teraz już zakładników króla, osadzono w zamienionym na więzienie zamku gostyńskim, niedaleko Warszawy. W niewoli polskiej nie przebywali długo. Ich pobyt w Polsce zapewne nie był dla nich uciążliwy, gdyż jedyny, który przeżył niewolę, Iwan Szujski, nie chciał wracać do Moskwy. Podobnie jak jego bracia, chętnie przyjmował podarunki od polskiej pary królewskiej. Car Wasyl zmarł w czwartek 12 (22) września 1612 roku w dolnym zamku, w obecności żony, braci, sług moskiewskich i dworzanina króla. Pozostało po nim niewiele – kilka osobistych przedmiotów i ikona oprawiona w srebrną ramę. W dniu 17 (27) tego samego miesiąca zmarł Dymitr Szujski, a 15 listopada 1612 roku żona Wasyla. Nagły i niespodziewany zgon rodziny carskiej dał okazję domysłom i plotkom. Mówiono, że ich otruto.

Król polecił przewieźć zwłoki do Warszawy, gdzie pochowano je w ceglanej rotundzie (usypalnica), wewnątrz której znajdowała się Kaplica Moskiewska z fundacji Zygmunta III. Była usytuowana naprzeciw kościoła św. Krzyża, na rozstaju dróg w kierunku Tamki i Ujazdowa (róg Krakowskiego Przedmieścia i Nowego Świata) [raczej róg Krakowskiego przedmieścia i Kopernika, bo Nowy Świat jest przedłużeniem Krakowskiego Przedmieścia]. Wiązało to się z tradycją pochówku „niechrześcijan” poza ziemią poświęconą. Na ścianie kaplicy umieszczono łacińską inskrypcję „dla chwały króla królów”, tj. Boga Chrystusa i jako przestrożę przed nieznanym losem człowieka.

Dwadzieścia trzy lata leżały zwłoki Szujskich w warszawskim przybytku śmierci. Na wiosnę 1635 roku przybyło do Warszawy poselstwo rosyjskie, by wyjednać u króla Władysława IV zgodę na ekshumację zwłok Szujskich. Targi trwały długo. Przekupiono podarkami otoczenie króla (m.in. poseł rosyjski zapłacił 3684 ruble). Aby uzyskać zgodę senatorów, wręczono kanclerzowi koronnemu 40 skór sobolich. Posłom moskiewskim oświadczone, że „gdyby żył król Zygmunt, to on by za nic nie oddał, choćbyście mu worki złota nasypali”. Za ciało Wasyla zapłacono 10 tysięcy rubli. Ciało Jekatieriny i Dymitra wydano za darmo. Zwłoki przewieziono na Pragę i stąd odprawiono do

—
 Moskwy, dokąd przywieziono je 10 czerwca 1635 roku. [...] Na grobowcu Wasyla w Soborze Archangielskim wyryto napis:

„Na pamięć świętego męczennika, dostojnego i bogobojnego cara Wszechrusi”. [Andrusiewicz, s. 106-111]

Szujski i Zygmunt III, malarz Tomasso Dolabella 1610

W latach 1606—1607 powstał *Swodnyj Sudiebnik*, oparty na dotychczasowych materiałach prawnych. Znalazły się tam akty rozstrzygające o wielu kwestiach pańszczyźnianych. Ponieważ władze centralne były zarzucane skargami na ucieczki chłopów, ukaz z 1597 roku zezwalał im na opuszczenie ziemi pana w ciągu pięciu lat. Dekret Borysa Godunowa (1601 rok) przywrócił dzień świętego Jura oraz ograniczał wykupywanie i wywożenie chłopów do innych majątków ziemskich. Carską decyzję wymusił wielki głód w centralnych rejonach Rosji. Prawo z 1606 roku zezwalało chłopom na powrót do dawnych właścicieli. *Sudiebnik* z 1607 roku i *Ułożonije cara* Wasyla Szujskiego umożliwiły zbiegłym chłopom i chołopom powrót w ciągu piętnastu lat do poprzedniego właściciela. W praktyce stosowanie prawa wyglądało o wiele gorzej. Normy obowiązujące w europejskiej części Rosji z trudem torowały sobie drogę na Syberii.

Bogatsi chłopci mogli się wykupić za pieniądze. *Żalowannyje gramoty* sankcjonowały zajmowanie przez szlachtę tzw. czarnych ziem chłopskich, legalizowały darowizny książęce i zezwolenia na zakup ziemi³². Chłopi uciekali przed głodem, nędzą, wyzyskiem, co trafnie ujęło ludowe powiedzenie: „Chłopa się łupi – za to, że głupi”. Ucieczki były też formą protestu przeciw ciężarom pańszczyźnianym.

Zagadnienia te podjęto w kodeksie *Sobornoje Ułożenije* (1649 rok), opartym na *sudiebnikach*, ukazach, rozporządzeniach prikazów. W tej ważnej kodyfikacji odzwierciedlały się wszystkie społeczno-ekonomiczne i polityczne sprzeczności epoki oraz program stanowej monarchii absolutnej³³. Dwadzieścia pięć rozdziałów regulowało kwestie ogólne i szczegółowe. Znacznie powiększono kontrolę władzy świeckiej nad duchowną.

Utworzono Prikaz Monastyrski (klasztorny), pod którego jurysdykcję oddano białe i czarne duchowieństwo. Ograniczenia prawne i ekonomiczne Cerkwi nie oznaczały ograniczenia prawosławia jako takiego. Prozelityzm [nawracanie na swoją wiarę, tu katolicką] został uznany za zbrodnię stanu, zagrożoną karą śmierci (rozd. XXII). Długotrwała walka państwa i Cerkwi o dominację zakończyła się wzajemnym stopieniem tych dwóch instytucji. Także ewolucja kodeksów wskazywała na drogę, jaką przeszło państwo i społeczeństwo od czasów zrzucenia obcej hegemonii. Mimo różnych trudności *sudiebniki* wpisały się w nurt rozwoju cywilizacyjnego, usystematyzowały przepisy prawne i stworzyły pojęcie „państwo prawa”. [Andrusiewicz 2, s. 370-371]

car Wasyl Szujski

Szujski i Zygmunt III, malarz Jan Matejko 1892 rok

Szujski i Zygmunt III, malarz Jan Matejko 1853 rok

Szujski i Zygmunt III, malarz J. Peszka 1827 rok

Szujski i Zygmunt III, malarz F. Smuglewicz 1785 rok
[czyli w miarę upływu lat Szujski na obrazach coraz niższe bił pokłony]

DYMITR I IWANOWICZ SAMOZWANIEC

ЛЖЕДМИТРИЙ I

urodzony około 1581 roku

zmarł 17 maja 1606 roku

Dymitr Samozwaniec I (właściwie Grigorij Otriejew) rzekomy
syn Iwana IV Groźnego

car od 21 lipca 1605 roku do śmierci

jego ojciec: ? jego matka: ?

jego żona: Maryna Mniszech, caryca Marja Juriwna od 8 maja 1606 roku jego

rodzeństwo: ?

jego dzieci: nie miał dzieci

Dymitr Samozwaniec – 1606

Lżedimitrij I [Samozwaniec I] rosyjski car od czerwca 1605 roku do 17 maja 1606 roku. Samozwaniec, podający się za carewicza Dymitra, syna Iwana IV. Zgodnie z oficjalną wersją rządu Borysa Godunowa, był to mnich Grigorij (przed wstąpieniem do klasztoru nazywający się Jurij Otriepjew – drobny dworzanin). Był wykształcony, znał łacinę i polski język, pisał kaligraficznym pismem, miał refleksyjny umysł i wybitne zdolności przystosowania się do konkretnych warunków. W młodości był sługą Fiedora Nikiticza Romanowa, po zesłaniu którego przez Borysa Godunowa przyjął postrzyżenie na mnicha. W Moskwie żył w położonym na Kremlu w Cudownym Monastyrze i służył przy patriarsze Jowie.

Z poręki i poparcia polskich magnatów, w tajemnicy przyjął katolicyzm i podjął pochód na Moskwę. Po śmierci Borysa Godunowa został ogłoszony carem w Moskwie. W lipcu 1605 roku sprowadził z zesłania wszystkich banitów bojarów – Bielskich, Nagich, Romanowów, Szujskich. W myśl jego ukazu została zezwolona kolonizacja sybirskich ziem ochotnikami. Bojarska дума za jego panowania w styczniu 1606 roku podjęła postanowienie potwierdzające zasadę o nieprzechodzeniu z ojca na syna osobistej niewolniczej zależności służebnego chłopca od pana. Ustanowił pięcioletni termin ścigania zbiegłych chłopów i pozwolił na samowolne chłopskie ucieczki spowodowane głodem. Wypełniając obietnice dane polskiemu magnatowi Jerzemu Mniszchowi, ożenił się z jego córką Maryną, przeprowadzając 8 maja 1606 roku ślub według katolickiego obrządku. Było to ostatnią kroplą przepełniającą czarę cierpliwości Moskwiczów. 17 maja 1606 roku rozpoczęło się w Moskwie powstanie, Samozwaniec ratował się ucieczką, ale złamał nogę i nie zdołał uciekać, więc został zabity. Szereg dni jego trup leżał na Placu Czerwonym, a potem został spalony. Prochy jego wsypano w armatę i wystrzelono w tę stronę, z której przyszedł Samozwaniec [znaczy wystrzelono w kierunku Polski].

[Ogonowska, s. 197-198]

Dymitr I Samozwaniec

rok 7114 od stworzenia

świata

Teraz inna relacja o Samozwańcu I:

Dymitr Samozwaniec I

[...] w 1603 roku na dworze księcia Adama Wiśniowieckiego [...] pojawił się] dwudziestoletni mniej więcej młodzieniec, obdarzony niewątpliwą inteligencją [...] twierdził o sobie, że jest carewiczem Dymitrem, najmłodszym synem Iwana IV. [...] znaleźli się i protektorzy, wśród których największą aktywnością odznaczał się [...] Jerzy Mniszech, wojewoda sandomierski, już przed trzydziestu z górą laty oskarżony o cały szereg nadużyć. [...] Kary udało mu się jednak uniknąć, lata minęły i właśnie na przełomie 1603 i 1604 roku zamajaczyły przed nim olśniewające perspektywy: osadzenie rzekomego Dymitra na tronie carów, wydanie za niego swojej córki, Maryny i co najmniej wielkorządtwo w ziemi nowogrodzkiej i pskowskiej, bo to Samozwaniec swemu przysięmemu teściowi solennie obiecywał.

[...]

Przyznać trzeba, że protektorzy Samozwańca wzięli się ostro do działania. On sam przyjął katolicyzm, pozyskując sobie w ten sposób jezuitów, szczególnie wpływowych w Polsce, a zwłaszcza na dworze Zygmunta III. Odbyła się też nieoficjalna audiencja u króla, który dał zgodę na formowanie prywatnego zaciągu. Kilkuset ochotników (byli wśród nich też Kozacy) zebrano szybko i w jesieni 1604 roku Samozwaniec przekroczył na ich czele granicę; pojawił się na Siewierszczyźnie i zaczął wydawać odezwy do ludności z żądaniem, ażeby uznano go za legalnego dziedzica tronu. [...]

Wykluczyć należy oczywiście ewentualność, że był naprawdę Dymitrem; 15 maja 1591 roku nikt w Ugliczu nie wątpił o tożsamości zamordowanego dziecka. Okryte natomiast gęstym mrokiem jest pochodzenie człowieka, który zaprezentował się na dworze Wiśniowieckiego jako pretendent do korony carskiej. Wśród bardzo różnorodnych wersji i skrzyżowań interpretacyjnych przyjmuje się najczęściej, że Samozwaniec był zbiegłym z Moskwy mnichem o

imieniu i nazwisku Grzegorz (Grisza) Otriepiew. Nikt nie potrafił jednak dać odpowiedzi na pytanie, dlaczego zbiegł z klasztoru (to mogło ostatecznie nastąpić z byle jakiej przyczyny), pod którym wpływem postanowił udawać carewicza i kto nauczył go niezbędnych do odgrywania takiej roli realiów, a dysponował nimi w stopniu wystarczającym. [...]

Z chwilą, gdy Samozwaniec przekroczył granicę, musiano się w Moskwie poważnie zaniepokoić. Zdenerwowany i wściekły Godunow za zainscenizowanie całej imprezy oskarżał bojarów, najbardziej zaś Romanowów. Miał na pewno rację co do ich zamierzeń, wątpliwe zaś jeśli chodzi o genezę. Możliwe zresztą, że bojarzy „wymyślili” Samozwańca, w każdym zaś razie gotowi byli usłyszawszy o nim użyć go jako narzędzie, wzmóc ferment społeczny do punktu kulminacji i obalić wreszcie Godunowa. Tak czy inaczej, rząd musiał oficjalnie zająć jakieś stanowisko, to znaczy przede wszystkim obwieścić ludowi, kim jest naprawdę Samozwaniec. Trochę to musiało trwać, trzeba było opowiedzieć się za jakimiś realiami i wreszcie uznano, że Samozwaniec to Griszka Otriepiew, syn bojarzki z Galicza, Łzedimitrij, zbiegły mnich (*rasstriga*) i łotr (*wor*); [...]

Lud chętniej słuchał wieści o „prawdziwym” carewiczu niż orędzi Borysa, które jego heroldowie czytali na ulicach i placach miast i miasteczek. Mieszkańcy ziemi siewierskiej wyraźnie sprzyjali przybyszowi, otwierały się przed nim bramy miast i twierdz, często bez oporu, przechodzili na jego stronę wojewodowie carscy. Oddziały wojskowe nie umiały wykrzesać z siebie żadnej aktywności, jak gdyby odurzone imieniem Dymitra. [...]

Wreszcie zmobilizował się Wasyl Szujski i [...] rozbił na początku 1605 roku siły Samozwańca [...] Można przypuszczać, że złamano by go prędzej czy później, ale nie trzeba żadnych przypuszczeń wobec faktu, który nastąpił najzupełniej niespodziewanie: 13 kwietnia 1605 roku umarł Borys Godunow.

W samej Moskwie mogło się nawet wydawać, że właśnie umacnia się dynastia, bo po Borysie objął rządy jego syn, szesnastoletni Fiodor II i zaczął je sprawować przy pomocy matki, ale miało to trwać już tylko niecałe dwa miesiące. [...]

1 czerwca 1605 roku przybyli z obozu Samozwańca do Moskwy dwaj jego wysłannicy i zaznajomili mieszkańców z tekstem pisma (*gramoty*), wzywającego do posłuszeństwa wobec prawowitego władcy. Jak zwykle, sceny o najwyższym napięciu rozgrywały się na Placu Czerwonym. Zjawił się też nieoceniony Wasyl Szujski, przysięgając, że to Borys Godunow posłał morderców do Uglicza, ale Dymitra dało się ocalić, a śmierć poniósł inny chłopiec, syn popa.

Nic nie przeszkadzało Szujskiemu, że jeszcze przed paru miesiącami w służbie Godunowa wykrzykiwał na tym samym placu, że Dymitr na pewno nie żyje, że „Griszka” jest szalbierzem i łotrem. Oprócz Szujskiego uwijali się wśród ludu inni też podżegacze.

Pod wpływem wszystkich tych wezwań roznamiętniony tłum runął na Kreml i zaczął grabić pomieszczenia cudzoziemskich „przyjaciół Borysa”. Cara Fiodora wraz z matką i siostrą przeniesiono jako więźniów do dawniejszej, bojarzkiej jeszcze siedziby; 10 czerwca inni wysłannicy Samozwańca dokonali tam bestialskiego morderstwa. [...]

20 czerwca wjechał triumfalnie do Moskwy nowy car, w ewidencji historycznej figurujący jako Dymitr Samozwaniec I (panował w latach 1605—1606). Pierwszy akt „wielkiej smuty” skończył się tragedią rodziny Godunowów.

[...]

[Dymitr został uroczystie koronowany na cara 21 (31) lipca 1605 roku].

[Samozwaniec] Dymitr (wrócił oczywiście do prawosławia [...]) otaczał się cudzoziemcami [...] ubierał się według wzorów zachodnich, zwłaszcza polskich. Na polską modłę umundurował swoją straż (złożoną ze Szkotów), lubił w ogóle przebywać w towarzystwie Polaków, a także – szczególnie to brano mu za złe – „włóczyć się” po Moskwie.

[...]

Zarzucono mu powszechnie jeszcze jedno: był za łagodny, za często przebaczał. Tak było z Wasylem Szujskim, który natychmiast po objęciu tronu przez Samozwańca zaczął oczywiście znowu intrygować i dowodzić, że car, to nie Dymitr. Rzecz się wykryła, Szujskiego z braćmi oddano pod sąd Soboru Ziemskiego i zesłano, ale Samozwaniec bardzo szybko puścił ich winę w zapomnienie, zresztą na swoją zgubę. [...]

Do dłuższej zadumy skłonić może komedia (chyba komedia), zainscenizowana niedługo po przybyciu Dymitra do Moskwy: publiczne spotkanie z „matką”, wdową po Groźnym, którą podobnie jak całą rodzinę Nagich odwołano z zesłania. Wszystko wypadło prawdziwie i wzruszająco, dwoje aktorów „[roz]poznało się” i padło sobie w objęcia. [...]

Niewiele miał czasu na prowadzenie szerokiej polityki, ale te jego poczynania i zamierzenia, o których wiemy, są świadectwem raczej właściwego rozumienia interesów Rosji i pewnej zasadniczej niezależności nawet od tych, którym wszystko zawdzięczał, to znaczy od Polaków. [...] Tracił też popularność Dymitr (nigdy zbyt wielkiej nie miał) [...] na skutek [...] odmiennego stylu życia [...] Rozdawał dobra ziemskie, ażeby się umocnić w środowisku ludzi służebnych – niezadowoleni byli bojarzy; kazał wydać ustawę, na mocy której chłopci wypędzeni w okresie głodu nie musieli wracać do swoich panów – było to ludzkie i sprawiedliwe, ale to też wywołało niechęć; nałożył większe podatki na klasztory – tu już nie potrzeba komentarza.

[Rządy Dymitra Samozwańca I] trwały jedenaście miesięcy. Tym wyżej można ocenić jego postawę polityczną, gdy przyjechali do Moskwy posłowie króla Zygmunta III, z żądaniami dotyczącymi Smoleńska i ziemi siewierskiej, z pretensjami do Nowogrodu i Pskowa, a także z groźbami: jeśli odmówi, odsłonięta zostanie jego tajemnica. [...] wywieranemu naciskowi nie uległ, żadnych ustępstw terytorialnych nie poczynił, a wobec posłów występował z monarszą godnością [...] Nie pomogło mu jednak nic, zdążył jeszcze tylko w ostatnich dniach swego panowania i życia zawrzeć małżeństwo z Maryną Mniszchówną i uwieńczyć w ten sposób swoją miłość, zdaje się, że prawdziwą. W listopadzie 1605 roku poseł Dymitra, dyplomata Atanazy Własjew, zastąpił cara w Krakowie jako pełnomocnik na zaślubinach *per procura*. Potem długo trwały różne przygotowania i dopiero 2 maja 1606 roku Maryna przybyła do Moskwy z dużym i świetnym orszakiem, oczywiście także z ojcem. Już 8 maja zawarto małżeństwo według obrządku wschodniego, a potem koronowano Marynę (pozostała katoliczką) na carową. Nastroje antypolskie od razu znacznie wzrosły, zresztą już co najmniej od dwóch miesięcy bojarzy z Wasylem Szujskim na czele spiskowali bardzo intensywnie [...] wysunięto wtedy po raz pierwszy propozycję ewentualnego powołania królewicza polskiego Władysława na tron moskiewski.

Po ukoronowaniu Maryny spiskowcy nie chcieli już tracić czasu. Przeciągnawszy na swoją stronę znaczny oddział wojska stojącego pod Moskwą, wprowadzili go w nocy z 16 na 17 maja 1606 roku do stolicy; uderzono w dzwony, wzywając mieszkańców do wystąpienia przeciw Polakom – o carze początkowo nawet nie wspomniano. Tę część zadania bojarzy wzięli na siebie i ze swoimi zbrojnymi wtargnęli na Kreml. Szkocka straż Dymitra próbowała go ratować, kilku gwardzistów jednak zabito, innym zagrożono wymordowaniem rodzin – musiano ulec przemocy. Dymitr zdołał wyskoczyć przez okno na dziedziniec, gdzie rozszarpano go dosłownie w strzępy. Ponure też były rezultaty przerażającej masakry w skali całego miasta – straciło życie co najmniej dwa tysiące osób, głównie Polaków, ale także rosyjskich zwolenników Samozwańca [...] Mniszech ocalał, tak samo jego córka – postarali się zresztą spiskowcy o to zawczasu, nie chcąc spowodować oficjalnego konfliktu z Rzeczpospolitą; niedługo potem wywieziono oboje do Jarosławia nad Wołgą.

[Bazyłow, t. 1, s. 213-219]

Dymitr I Samozwaniec

rok 7114 od stworzenia świata

Koronacja Maryny w Moskwie

ślub Dymitra Samozwańca – 1605 rok

Europa – mapa z 1658 roku (fragment wschodni z Rosją)

GODUNOW FIODOR II BORYSOWICZ

ГОДУНОВ ФЕДОР II БОРИСОВИЧ

urodzony w 1589 roku

zmarł 10 czerwca 1605 roku

car od 16 kwietnia do 1 czerwca 1605 roku

jego ojciec: Borys Godunow car w latach 1598—

1605 jego matka: Maria Grigorijewna jego

rodzeństwo: Ksenia Borysowna

Trzy dni po śmierci Borysa [Godunowa] władzę objął jego syn Fiodor. Było to zgodne z wolą Borysa, który jeszcze w dniu swojego wyboru uznał Fiodora za następcę i nakazał go nazywać władcą – carewiczem „całej Rusi”. Borys uczynił wszystko, co było w jego mocy, by uprościć całą procedurę przekazania władzy synowi. Nie wszyscy jednak chcieli się podporządkować woli zmarłego i strażnika jej wykonania – patriarchy Jowa. Przeciwnicy również mieli plan działania. Pragnęli bowiem, by na tronie zasiadł były „car” [?], a teraz wielki książę Tweru, niewidomy Simeon Biekułatowicz.

Inni nawiązali łączność z Dymitrem samozwańcem. Trzy dni bez przerwy debatowano w podnieceniu. Jow działał energicznie i gromadził zwolenników, by sprawy pchnąć w pożądanym kierunku. Tym razem Moskwa nie została spowita całunem żałoby. Zdając sobie sprawę z niebezpieczeństwa, przyspieszono elekcję. Sobór nie wezwał na tron Dymitra. Popłynęły pieniądze do kas członków Dumy i Świętego Soboru. Dostojne przedstawicielstwa zebrały się 16 kwietnia. Poproszono żonę Borysa, by pobłogosławiła carewicza Fiodora. Szesnastoletni chłopiec wystąpił w szatach cara i z insygniami wysokiej godności. [...]

Patriarcha Jow w odezwie do narodu pisał, że Borys umierając przekazał tron synowi, błogosławiąc go krzyżem używanym w czasie koronacji. I dalej informował, iż Fiodor Borysowicz „z Bożą pomocą na swoich ziemiach siadł”. Do pisma patriarchy dołączono tekst przysięgi na wierność Fiodorowi. Na pierwszym miejscu wymieniono jednak carową wdowę, wielką księżną Marię Grigorijewną, następnie jej dzieci, „Pana swojego i cara całej Rusi, wielkiego księcia Fiodora Borysowicza i wielką księżną Ksenię Borysownę”. Adresatów przestrzeżono przed składaniem przysięgi Biekułatowiczowi. I dalej:

„Nikogo innego w państwie moskiewskim nie chcecie, ich nie znacie, z nimi się nie przyjaźnicie, nie wysyłacie do nich pism, słowami żadnych wiadomości nie przekazujecie i z „worem” (łotrem – A.A.), który siebie nazywa księciem Dymitrem Uglickim, nie przestajecie i tego „wora” w państwie moskiewskim nie chcecie widzieć”.

Nowy car, w ślad za odezwą patriarchy, wydał zarządzenie dla miast, domagając się, by lud prawosławny zebrał się w cerkwiach i tam złożył mu przysięgę. Urzędnicy zapisywali imiona przysięgających w specjalnych księgach, które zawieszono do Moskwy.

W Nowogrodzie, Pskowie, Kazaniu, Astrachaniu, w miastach nad Bałtykiem i na Syberii przysięgę i całowanie krzyża przeprowadzono sprawnie. Ale większość miast daleka była od entuzjazmu. Wzrok swój kierowały w stronę samozwańca, wszak dwuwładza w Rosji była faktem. [...]

Fiodor był, jak się okazało, dobrze przygotowany do sztuki rządzenia. Już jako dziecko brał obok ojca udział w ceremoniach przyjmowania obcych poselstw. Imię Fiodora wymawiano z czcią, gdyż było to imię następcy tronu. Pojawiało się ono w oficjalnych dokumentach państwowych obok imienia ojca. Gdyby [Fiodor] zmarł, tron miał przejść w ręce Kseni i jej małżonka. Zapobiegliwy Borys również szukał dla Fiodora żony wśród angielskich księżniczek, pertraktacje w tej sprawie przerwała śmierć królowej Elżbiety.

Fiodor był Borysowi [Godunowowi] najdroższy spośród wszystkich. Wieść niesła, że wspólnie przemierzali miasta i wsie, wspólnie się modlili. Młodzieniec uczestniczył nawet w posiedzeniach Dumy i w zastępstwie cara nieraz przyjmował delegacje zagranicznych dworów. Tak było z poselstwem Lwa Sapiehy, przyjętym przez jedenastoletniego carewicza (1600 rok). Trzy lata później, w otoczeniu białego i czarnego duchowieństwa oraz bojarów, przyjął on poselstwo Związku Hanzeatyckiego, z którym rozmawiał jak dojrzały polityk. Pod koniec życia Borysa Fiodor pełnił funkcje reprezentacyjne, budząc podziw inteligencją, powagą, znajomością języków obcych i erudycją.

Młody Borysowicz otrzymał staranne, jak na owe czasy, wykształcenie. Na Kreml sprowadzono zagranicznych nauczycieli i artystów, którzy zajmowali się europejską edukacją carewicza. Fiodor czytał księgi, analizował topografię Rosji, czego efektem była sporządzona przezeń mapa kraju wraz z planem stolicy.

Wychowany w duchu Odrodzenia, stwarzał nową nadzieję świetnej przyszłości dla kraju. Za przykładem ojca utrzymywał wspaniały dwór, na który, mimo skomplikowanej sytuacji wewnętrznej, cisnęło się mnóstwo gości z zagranicy [...]

Młodzieniec, który zasiadł na tronie – jak pisano w rocznikach – mądrością przewyższał starszyznę dworską, z jego ust nigdy nie wyszło złe słowo, a aparycja budziła powszechny zachwyt. Był wysokiego wzrostu, o bystrych oczach [...]

Car Fiodor otoczył się gronem, wśród których największe znaczenie mieli: Fiodor Mścislawski, Wasyl i Dymitr Szujscy. [...] Do najwyższej godności wojskowej wyniesiono Piotra Basmanowa, człowieka mądrego i kochającego ojczyznę. [...] Fiodor zaklinał go, by mu służył tak jak jego ojcu. Basmanow przysięgał, że umrze za cara i ojczyznę. [...]

I teraz właśnie okazało się, jak krucha była władza Fiodora, jak nikomu nie można ufać. Basmanow związał się z opozycją antygodunowską i rozpoczął tajne rokowania z Kozakami Dymitra [Samozwańca] obleganymi w Kromach. [...]

Zdrada Basmanowa uderzyła w Fiodora jak grom. [...]

Wrogowie Fiodora czuli się tym pewniej, że zbrojne oddziały Dymitra zbliżyły się do stolicy. Wieści o rozbiciu wojsk carskich i zdradzie Basmanowa wywarły wielkie wrażenie. [...] mieszkańcy Moskwy] z utęsknieniem wypatrywali „syna” Iwana Groźnego. [...]

Oddziały Ortiepjewa [Samozwańca] stoczyły bitwę z wojskami Fiodora. Oba wojska rozbiły obozy pod Sierpuchowem. Po kilku dniach wyczekiwania doszło do starcia. Wojska rządowe otoczono i – mimo znacznego oporu – zgnieciono. Żołnierze carscy rzucili się do ucieczki. Rozproszone pułki tułały się po okolicznych lasach, a potem przeszły na stronę samozwańca.

[...] Car Fiodor z najbliższą rodziną i garstką możnych był coraz bardziej osamotniony. Strwożona matka i jej dzieci zdawali sobie sprawę ze śmiertelnego niebezpieczeństwa. Nikt i nic nie mogło ich uratować. Dni Fiodora były już policzone. [...]

Do namiotu Dymitra [Samozwańca] przybyła delegacja mieszkańców Moskwy [...] przynosząc „synowi” Groźnego szaty carskie, znaczne sumy pieniędzy oraz akt poddania się całego państwa. Uzurpator z nieukrywaną

satysfakcją przyjął wiadomość, że w wojsku moskiewskim trwa bunt [...] Na Kremlu panowało wielkie zaniepokojenie, przygnębiająca atmosfera, a także rozpacz. Wiara w jakieś cudowne wyjście z trudnego położenia znikła. Opór nie był już możliwy. Krąg osób wokół młodego cara zmniejszał się z godziny na godzinę. Wielu zdradziło i uciekło do Dymitra.

[...] Tłum z okrzykiem „niech żyje car Dymitr”, „niech będzie przeklęta pamięć Borysa”, „niech zginie ród Godunowów” – wdarł się na Kreml i zaatakował pałac carski. [...] Fiodora, jego siostrę i matkę zamknięto pod strażą w komnatach ojca. Wyłamano drzwi do prywatnych apartamentów carskich, rabując kosztowności.

Rozbito magazyny kremlowskie pełne wina i szybko opróżniono beczki. Krewni Godunowów znaleźli się w więzieniu. Potem zakutych w kajdany zesłano na Syberię. [...] Poddano represjom 120 rodzin, a majątki ich skonfiskowano. [...] Do komnaty rodziny carskiej weszli mordercy. Rozdzielono Fiodora i jego matkę od Kseni i odprowadzono do oddzielnych komnat. W pomieszczeniu Kseni postawiono strzelców. Za ścianą rozegrała się tragiczna scena. Carową udusili szybko [...] Tylko Ksenia przeżyła brata. Zamknięto ją w klasztorze Nowodziewiczym. Ciała zamordowanych wystawiono na widok publiczny i ogłoszono, że popełnili samobójstwo. [Andrusiewicz, s. 73-78]

*

Śmierć Fiodora Godunowa

GODUNOW BORIS FIEDOROWICZ

Borys Godunow

7113 od stworzenia świata

ГОДУНОВ БОРИС ФЕДОРОВИЧ urodzony około
1552 roku zmarł 13 kwietnia 1605 roku

car elekcyjny od 21 lutego 1598 do śmierci Borys Godunow był

szwagrem Iwana IV jego ojciec: jego matka:

jego żona: córka Maluty Skuratowa, Maria Grigorijewna jego rodzeństwo: ■ – Iwan

■ – miał i innych braci; siostra Irina była żoną cara Fiodora I

jego dzieci: ■ – Fiodor II car Rosji w 1605 roku

■ – Ksenia Borysowna

Jata 7105-

Po śmierci Iwana IV regentem w imieniu niezdolnego jeszcze do sprawowania rządów Fiodora Iwanowicza został szwagier cara, pierwszy minister cara Fiodora, tatarski bojar, Borys Godunow, który po śmierci Fiodora

Iwanowicza (1598 rok) sam koronował się na cara. Jednak co najmniej od roku 1587 Borys Godunow sprawował faktycznie rządy w państwie rosyjskim.

Borys Godunow drogę do korony torował sobie przez wiele lat. Jedną z jego ulubionych metod było zręczne posługiwanie się legendą o tatarskim pochodzeniu. [...] Najnowsze badania zaprzeczają jednak tej barwnej legendzie. W żadnym ze znanych wykazów herbowych nie wymienia się Godunowów. Rodzina ta wywodziła się z zubożałej szlachty z Kostromy. Niektórzy z nich zostali przyjęci do opriczniny. Od tego czasu rozpoczęła się kariera polityczna Godunowów. Mieli znaczny wpływ w Dumie bojarskiej w czasach cara Fiodora. W liczącej 31 osób Dumie zasiadało pięciu przedstawicieli rodu Godunowów: Borys, jego bracia i krewni.

Po śmierci Fiodora I sprawa sukcesji tronu komplikowała się w sposób szczególny. Odżyły dawne waśnie i spory. Pośród wielkich rodów najbardziej wpływowi ich członkowie potajemnie żywili ambicje zdobycia czapki Monomacha. Najznakomitsi bojarzy uchwalili, że rządy mają należeć do nich, co musiało doprowadzić do zaostrzenia walk wewnętrznych.

Niebawem Borys odłonił swoje zamiary. Był wszak członkiem rodziny ostatniego Rurykowicza na tronie moskiewskim, przez 13 lat faktycznie sam decydował o najważniejszych kwestiach wewnętrznych i zewnętrznych dotyczących państwa moskiewskiego. To, co z wielkim trudem zdobył za Fiodora, postanowił nie tylko utrwalić, lecz kontynuować. [Andrusiewicz, s. 57]

Borys Godunow 1598—1605

Po śmierci Fiodora przedstawiciele szlachty wraz z patriarchą Hiobem zwrócili się z prośbą o objęcie władzy do wdowy po carze, Ireny Godunow, jednocześnie składając jej przysięgę na wierność. [...] Irena oparła się jednak pokusie [...] przeniosła się do klasztoru Nowodziewiczego i tam została mniszką. Do tego klasztoru przyjechał również jej brat [Borys Godunow], uznając, że to najlepsza siedziba dla przetrwania niepewnego okresu. [...]

Mieszkańcy Moskwy, ludzie służebni i posadzcy, strzelcy i plebs, nieustannie przebywali na Placu Czerwonym i w przyległych częściach miasta, czekając co z tego wszystkiego wyniknie – do nich trzeba było wtedy zwracać się o aprobatę każdej propozycji. [...] Padło wśród tłumu nazwisko Borysa Godunowa, wszyscy poszli pod klasztor Nowodziewicz; patriarcha w imieniu zgromadzonego ludu zwrócił się do Borysa – bezskutecznie. [...] tłum stojący wokół klasztoru „płakał, zawodził i nieustannie bił pokłony”. Nie było rady, postanowiono zwołać Sobór Ziemski i jemu powierzyć wybór nowego władcy. [...]

W połowie kwietnia 1598 roku zwołany do Moskwy Sobór Ziemski po dokonaniu jednomyślnego wyboru ofiarował koronę Godunowowi. Jako efekt, Godunow nie odrzucił już władzy i objął rządy, które miały trwać lat siedem. Koronację na pewien czas odłożył, chcąc najpierw załatwić problem tatarski i wyruszył z dużym wojskiem na południe. Do żadnej konfrontacji nie doszło, w obozie Godunowa zjawili się posłowie chana krymskiego; [...] po osiągnięciu porozumienia nastąpił tak samo spokojny powrót do Moskwy. Odbyła się koronacja [3 września 1598 roku], podczas której nowy car zwrócił się do patriarchy ze słowami [...] : „Bóg mi świadkiem, że nie będzie w moim państwie nikogo biednego, ani osieroconego; podzielę się z ludem ostatnią koszulą”. [...]

Pierwsze trzy lata rządów nowego cara wydawały się najbardziej normalną kontynuacją osiągnięć z poprzedniego okresu. [...] W polityce zagranicznej duże znaczenie mógł mieć układ z Polską, zawarty po przybyciu do Moskwy w 1600 roku „wielkiego poselstwa” polskiego [...], które miało zaproponować stronie rosyjskiej ni mniej ni więcej, tylko unię i to bardzo ścisłą [...]. Była w tym projekcie mowa nie tylko o wiecznej przyjaźni, co mogło po prostu należeć do werbalnego kanonu, lecz także o wspólności przyjaciół i wrogów, wojen i zdobyczy, mennicy i floty, o wolności osiedlania się i sprawowania urzędów w obu państwach, o zawieraniu związków małżeńskich między obywatelami obu państw i o wielu innych jeszcze wolnościach i wspólnościach, także o wspólności monarchy po najdłuższym życiu jednego z panujących.

Z tymi propozycjami wyruszyło do Moskwy prawdziwe poselstwo-monstrum (1200 ludzi), niczego oczywiście nie osiągając oprócz formalnego przedłużenia rozejmu jeszcze o 20 lat. Można by i to nazwać niemałym sukcesem, gdyby nie fakt, że jeszcze przed upływem tego czasu zawarty zostanie nowy rozejm... już po nowej wojnie. [...]

[Borys Godunow] był pierwszym władcą świadomie podkreślającym znaczenie oświaty [...] chociaż zdaje się sam nie znał trudnej sztuki czytania i pisanania. [...] W ogóle odnosił się w sposób pozytywny do cudzoziemców, otoczył się gwardią przyboczną złożoną z najemników niemieckich; dbał o gospodarkę, zwłaszcza zaś o handel, budował miasta; intensywnie popierał kolonizację Syberii; w 1601 roku Rosjanie założyli daleko na północy, nad Tazem (rzeka wpadająca do Zatoki Tazowskiej, stanowiącej odnogę Zatoki Obskiej) – Mangazeję, w 1604 roku założony został Tomsk.

Nigdy nie wyzbył się jednak Godunow podejrzliwości i znowu trzeba powiedzieć: nie bez powodów. Miał wielu wrogów, gdy wyręczał w rządach Fiodora, nie brakowało mu przeciwników, gdy sam przywdział czapkę Monomacha. Nawet na Soborze, który go jednomyślnie wybrał, za kulisami nie wszystko przebiegało harmonijnie. Działali i mieli zwolenników inni też pretendenci, wśród nich Fiodor Romanow, krewny (brat cioteczny) cara Fiodora, człowiek mający odegrać jeszcze wielką rolę w późniejszych latach; carem wprawdzie nie został, ale zostanie nim jego syn.

Romanowowie byli starą rodziną bojarską, służyli książętom moskiewskim jeszcze w pierwszej połowie XIV wieku; do końca XV wieku członkowie tej rodziny występują w źródłach jako Koszkinowie, potem jako Zacharjinowie i wreszcie Romanowowie. Założycielem rodu pod tym nazwiskiem był [...] Nikita Romanowicz Zacharjin, ojciec trzynastorga dzieci, m.in. Fiodora, o którym mówiono w okresie Soboru 1598 roku.

Wtedy też próbował nieśmiało wysuwać swoją kandydaturę Bogdan Bielski, kiedyś oprycznik, potem przez pewien czas wychowawca nieszczęśliwego carewicza Dymitra, wojewoda w Niżnym Nowogrodzie. W zasadzie było czymś najzupełniej naturalnym, że Sobór Ziemski przed dokonaniem wyboru rozpatrywał przynajmniej nieoficjalnie więcej propozycji niż jedną. Ale Godunow o tym nie zapomniał.

Nie dało się zresztą o niczym zapomnieć, bo zdawał sobie doskonale sprawę z tego, że bojarstwo przyjęło elekcję z najwyższą niechęcią [...]

Ożyły pogłoski o zabójstwie Dymitra, także o rzekomym otruciu cara Fiodora. W 1600 roku Borys Godunow stracił cierpliwość i odsunął Romanowów (Fiodora i jego braci) od dworu, a w 1601 poszedł jeszcze o krok dalej: zesłano ich wtedy do różnych dalekich miast [...]

Lato 1601 roku zapoczątkowało przełom w sensie jak najbardziej ujemnym. Wiele prowincji dotkniętych zostało fatalnym nieurodzajem (na skutek suszy), który w całej tragicznej rozciągłości powtórzył się w roku następnym i niemal na taką samą skalę jeszcze w 1603 roku.

lata 7105-

Klęska głodowa i nieodłączne od niej epidemie dziesiątkowały ludność, wtrącając ją dosłownie w otchłań rozpacz. Działy się sceny dantejskie, zdarzało się, że nawet bogaci posiadacze ziemscy wypędzali chłopów ze swoich dóbr, ażeby pozbyć się ludzi, którzy musieli jeść. [...]

[...] po kraju włóczyły się całe gromady ludzi bezdomnych, oszalałych ze strachu i głodu, skłonnych do wszystkiego, byle przedłużyć egzystencję. Szerzył się bandytyzm w najstraszliwszej postaci, przechodząc niejednokrotnie w całkowite zezwierzęcenie, grabiono, mordowano i podpalano, świadectwa współczesnych wspominają o wypadkach ludożerstwa, o pierogach nadziewanych ludzkim mięsem i sprzedawanych przez baby na ulicach Moskwy. [...]

Tak doszło do tego, że przeklinano „carstwo Godunowa” [...] Poleciał wydawać zboże z państwowych spichrzów [...] Bardzo opornie szło przewożenie zboża z południa [...] nie sprowadzano go z zagranicy [...]

W jesieni 1603 roku nastąpiła pierwsza eksplozja: ogromne masy zbiegłych i bezdomnych chłopów i chołopów wraz z pewną liczbą Kozaków, ruszyły na samą stolicę. Nie bez dużych strat udało się wojewodom cara Borysa rozbić te tłumy pod samą Moskwą. [...]

Niewiele więcej wiemy o tym wydarzeniu, może to być przecież jedna z podstaw do wniosku, że Godunowowi udałooby się wreszcie opanować sytuację, gdyby nie inna jeszcze przyczyna, która spowodowała znaczne pogłębienie zamętu. Oto na Siewierszczyźnie zaczęła się rozchodzić wieść, że w 1591 roku tragedia dotknęła w Ugliczu nie Dymitra, lecz kogoś innego; carewicz cudem uratował życie, długo ukrywał się w jakimś schronieniu, ale czas jego nastał i właśnie chce upomnieć się o tron, wydarty mu przez mordercę i uzurpatora – Borysa Godunowa. Zaczęła się bez-

przykładna epopcja Samozwańców.

[Bazyłow, t. 1, s. 208-213]

Borys Godunow 1598—1605

W roku 1601 zaszły wydarzenia, które zapoczątkowały najstraszniejszy okres „smuty”. Na wiosnę w niektórych regionach kraju deszcze padały przez 12 dni bez przerwy. Lato tego roku należało do wyjątkowo chłodnych. Jesienią deszcz i grad padały, z krótkimi przerwami przez dwa miesiące. Na południowo-zachodnich krańcach Rosji wielka szarańcza zniszczyła zbiory. Sroga zima nadeszła szybko i trwała długo. [...]

Na ziemiach objętych katastrofą klimatyczną zbiorów nie zebrano, nie obsiano pól. [...] Nieurodzaj powtórzył się w roku 1602 i 1603. Gdy zapasy żywności się wyczerpały, głodująca ludność zaczęła jeść najpierw koty, psy, szczury, trawę, siano i słomę, wreszcie trupy ludzkie. Najtragiczniejsza sytuacja panowała w Moskwie. [...] Codziennie 100 do 300 ludzi umierało z głodu. [...] w ciągu 28 miesięcy pogrzebano 127 tysięcy ciał. [...] Klęska głodu, cholery i tyfusu spowodowała śmierć pół miliona ludzi, co stanowiło 18% ogółu mieszkańców państwa moskiewskiego. [...]

Niechęć ku Borysowi rosła. Stał on przed nową próbą. Doszedł właśnie do szczytu niepopularności: znienawidzony przez starą arystokrację jako chciwy panowania parweniusz, znienawidzony przez chłopów za jarzmo poddańcze, nie cierpiany przez mieszczaństwo za hamowanie reform miejskich, które sam wprowadził po wstąpieniu na tron. [...] Nie było dziełem przypadku, że pogłoski pojawiły się wówczas, kiedy wzrosło napięcie polityczne, a car zachorował i wydawało się, iż wkrótce umrze.

Walka o tron rozgorzała na nowo. Legenda o cudownym ocaleniu carewicza trafiła na podatny grunt i zdobywała sobie coraz większą popularność. [...] Car po pewnym czasie wyzdrowiał. [...] Ludzie świeccy [...] umilkli. Mnisi [...] przycichli.

[...] Nadszedł moment, by pokazać, kto rządzi Rosją. Nie oszczędzać swoich wrogów – oto cel. Szpiegzy Borysa wyostrzyli czujność, wszędzie nadstawiali ucha [...] Oskarżonym obcinano języki, wbijano na pal [...] Represje dotknęły stryjecznych braci zmarłego cara Fiodora. Taki sam los spotkał ich krewnych i przyjaciół. [...] Wszystkim było wiadomo, że poszukiwano jakiegoś groźnego przestępcy stanu, lecz niewielu wiedziało – o kogo chodzi. Tego, którego Borys chciał dostać w swoje ręce, domniemanego carewicza Dymitra – nie znaleziono.

Godunow nie wiedział jeszcze, kto podaje się za Dymitra, w dodatku nie mógł mieć zupełnej pewności, że carewicz istotnie nie żyje. Na polecenie cara utworzono w Moskwie komisję śledczą [...] osobnikiem podającym się za syna Iwana Groźnego był Jurij Otriepiew. [...] Rosły zbrojne hufce Dymitra Otriejewa. [...]

Dymitr słał listy do Borysa, domagając się, by dobrowolnie ustąpił z tronu, obiecując przy tym, że resztę życia będzie mógł spędzić w klasztorze. [...]

W tej walce o władzę, z których jeden ją sprawował, a drugi po nią dopiero sięgał, nie było miejsca na kompromis. Każdy z nich był przekonany o słuszności własnego postępowania. Sprzeczności między nimi sięgały jeszcze głębiej. Była to konfrontacja dwóch koncepcji urzędzenia państwa. Godunow reprezentował świat odchodzący, utrwał w istocie stary porządek – twierdzili, nie bez racji, jego przeciwnicy. Dymitr walczył o dobro ludu, zapowiadał zmiany, reprezentował świat przyszłości – głosili jego zwolennicy. [...]

[...] Borys okrucieństwem chciał ratować koronę. Powziął myśl, aby na zrewoltowane tereny wysłać dodatkowe oddziały wojskowe i ukarać buntowników. Do gęsto zaludnionego okręgu komaryckiego, gdzie wybuchło antygodunowskie powstanie chłopskie, wysłano karne kompanie. Gniew cara był tym większy, że centrum buntu znajdowało się w dziedzicznych posiadłościach Godunowów. Setki chłopów powieszono i spalono, innych wbito na pał, zabijano nawet niemowlęta i kobiety. Zginęło kilka tysięcy ludzi, a tych, którzy pozostali przy życiu, sprzedano w niewolę Tatarom.

Agenci Borysa zadbali o to, by wieści o rzezi komaryckiej dotarły do najdalszych zakątków kraju i stały się odstrasającym przykładem. [...]

Gdy pewnego kwietniowego dnia roku 1605 wywiadowcy donieśli Borysowi, iż jego najzdolniejsi dowódcy opuścili pole bitwy, car popadł w głębokie przygnębienie. Nikt już nie chciał bronić Moskwy. Nikt nie chciał oddawać życia za Borysa. Została przełamana bariera strachu. Ogromne obszary Rosji dostały się we władanie przybysza z Polski. Władza Godunowa kończyła się na rogatkach stolicy.

[...] Godunow od dłuższego już czasu chorował [...] Leczyli go najświetniejsi lekarze, lecz choroba nie ustępowała. Nie skutkowały żadne leki. Dolegliwości nóg i serca wzmagaly się. Wszystkie objawy choroby wskazywały, że była to silna miażdżyca tętnic. [...]

Zmarł nagle na Kremlu 13 (23) kwietnia 1605 roku. [...] Agonia trwała dwie godziny. Ledwie zdążono oblec go w habit i wyświęcić na mnicha pod imieniem Bogolepa. [Zwyczaj wyświęcania carów na mnichów w ostatnim okresie ich życia miał na celu ułatwienie im wejście do nieba].

Godunow panował 7 lat i 7 tygodni, ale uwzględniając jego władzę przy carze Fiodorze można powiedzieć, że faktycznie panowanie Borysa trwało 21 lat. [...]

Wielu dowodziło, że go otruto. [...] Francuz, kapitan Jacques Margeret, który służył w ochronie osobistej cara i towarzyszył mu w ostatnich godzinach życia, zaświadczył, że Borys zmarł rażony nagłym atakiem apopleksji. Jak było naprawdę, nigdy się nie dowiemy. Trzeba by znaleźć jego szczątki, a nikt nie wie, gdzie one się znajdują. Nie pozostawiono bowiem prochów Borysa w spokoju. Dwa miesiące po jego śmierci, przy zgiewku i wrzasku naigrawających się tłumów, wyrzucono rozkładające się ciało z Soboru Archangielskiego, przełożono do drewnianej trumny i zakopano w głębokim dole na podmiejskim cmentarzu, przedstawiającym obraz nędzy i opuszczenia. Na grobie nie położono ani kamienia, ani inskrypcji. Wyrosły na nim chwasty i pokrzywy. [...]

Dwieście lat później Nikołaj Karamzin napisał: „Prochy zmarłych nie mają innego obrońcy prócz naszego sumienia”.

[Andrusiewicz, s. 63-70]

Borys Godunow 1598—1605

koniec części trzeciej

Podział na części został dokonany jedynie ze względów technicznych, to jest objętościowych.

spis treści czterech części książki

ROSJA część I ostatnie imperium РОССИЯ часть I последняя империя

tytuł rozdziału	lata	strony
Federacja Rosyjska		
wstęp		3
	po roku 2000	13
<i>Centralny Okręg Federalny Rosji</i> Центральный федеральный округ России		
31 Biełgorocki Obwód Белгородская область	„	15
32 Briański Obwód Брянская область	„	17
37 Iwanowski Obwód Ивановская область	„	19
76 Jarosławski Obwód Ярославская область	„	21
40 Kałużski Obwód Калужская область	„	23
44 Kostromski Obwód Костромская область	„	25

46 Kurski Obwód Курская область	„	27
48 Lipiecki Obwód Липецкая область	„	29
50 Moskiewski Obwód Московская область	„	31
77 miasto Moskwa Москва	„	35
57 Orłowski Obwód Орловская область	„	37
62 Rianzański Obwód Рязанская область	„	39
67 Smoleński Obwód Смоленская	„	41 область

tytuł rozdziału	lata	strony
68 Tambowski Obwód Тамбовская область	po roku 2000	44
69 Twerski Obwód Тверская область	„	47
71 Tulski Obwód Тульская область	„	50
33 Władymirski Obwód Владимирская область	„	53
36 Woroneżski Obwód Воронежская область	„	57
	„	60
<i>Północno-Zachodni Okręg Federalny Rosji</i> Северо-Западный федеральный округ России		
29 Archangielski Obwód Архангельская область	„	62
83 Nieniecki Okręg Autonomiczny Ненецкий автономный округ	„	65
39 Kaliningradski Obwód Калининградская область	„	67
10 Republika Karelii – Karelia Республика Карелия	„	69
11 Republika Komu Республика Коми	„	72
47 Leningradzki Obwód Ленинградская область	„	75
78 miasto Sankt Petersburg Санкт-Петербург	„	79

51 Murmański Obwód Мурманская область	„	83
53 Nowgorodski Obwód Новгородская область	„	87
60 Pskowski Obwód Псковская область	„	91
35 Wołogodski Obwód Вологодская область	„	95

po roku 2000

99 Priwołżski Okręg Federalny Rosji

Приволжский федеральный округ России

02 Republika Baszkirii Республика Башкортостан	„	101
21 Republika Czuwaska Чувашская Республика – Чаваш Республика	„	104
12 Republika Marijska – Mari Eł Республика Марий Эл	„	108
13 Republika Mordwińska – Mordowa Республика Мордовия	„	110
16 Republika Tatarstanu – Tatarstan Республика Татарстан	„	112
18 Republika Udmurcka – Udmurcja Удмуртская Республика	„	116
43 Kirowski Obwód Кировская область	„	118
52 Niżegorodski Obwód Нижегородская область	„	120
56 Orenburgski Obwód Оренбургская область	„	124
58 Penzeński Obwód Пензенская область	„	127
59 Permski Obwód Пермская область	„	129
81 Komii-Permiacki Autonomiczny Okręg Коми-Пермяцкий автономный округ	„	133

	tytuł rozdziału	lata	strony
		po roku 2000	
63	Samarski Obwód Самарская область	„ 135	
64	Saratowski Obwód Саратовская область	„ 138	
73	Ulianowski Obwód Ульяновская область	„	142
	tytuł rozdziału	lata	strony
		po roku 2000	144
<i>Południowy Okręg Federalny Rosji</i>			
Южный федеральный округ России			
01	Republika Adugeja Республика Адыгея	„	146
05	Republika Dagestanu Республика Дагестан	„	149
06	Republika Inguska – Inguszetia Республика Ингушетия	„	153
20	Republika Czeczeńska Чеченская Республика	„	157
07	Republika Kabardyjsko-Bałkarska – Kabardo-Bałkaria Кабардино-Балкарская Республика	„	162
08	Republika Kałmucji – Kałmucja Республика Калмыкия	„	165
09	Republika Karaczajsko-Czerkieska – Karaczajo-Czerkiesja Карачаево-Черкесская Республика	„	168
15	Republika Północnoosetyjska – Osietia Północna (Alanija) Республика Северная Осетия (Алания)	„	170
23	Krasnodarski Kraj Краснодарский край	„	172

26 Stavropolski Kraj Ставропольский край	„	175
30 Astrachański Obwód Астраханская область	„	177
61 Rostowski Obwód Ростовская область	„	179
34 Wołgogradski Obwód Волгоградская область	„	184
188 <i>Uralski Okręg Federalny Rosji</i>		
Уральский федеральный округ России		
74 Czeliabiński Obwód Челябинская область	„	190
45 Kurganski Obwód Курганская область	„	193
66 Swierdłowski Obwód Свердловская область	„	195
72 Tiumeński Obwód Тюменская область	„	198
86 Chanty-Mansyjski Autonomiczny Okręg (Jurga) Ханты-Мансийский автономный округ	„	202
89 Jamalsko-Nieniecki Autonomiczny Okręg Ямало-Ненецкий автономный округ	„	205
	„	209
<i>Sybirski Okręg Federalny Rosji</i>		
Сибирский федеральный округ России		
54 Nowosibirski Obwód Новосибирская область	„	211
04 Republika Ałtaju Республика Алтай	„	215

tytuł rozdziału	lata	strony
	po roku 2000	
22 Ałtajski Kraj Алтайский край	„	218
03 Republika Buriacji Республика Бурятия	„	220
19 Republika Chakasji Республика Хакасия	„	223
17 Republika Tuwy – Tuwa Республика Тыва (Тува)	„	225
24 Krasnojarski Kraj Красноярский край	„	228
88 Ewenkijski Autonomiczny Okręg Эвенкийский автономный округ	„	233
84 Tajmyrski (Dołgańsko-Nieniecki) Autonomiczny Okręg Таймырский (Долгано-Ненецкий) автономный округ	„	237
75 Czitinski Obwód Читинская область	„	241

80 Agińsko-Buriacki Autonomiczny Okręg Агинский Буряцкий автономный округ		245
38 Irkucki Obwód Иркутская область	„	249
85 Ust-Ordyńsko-Buriacki Okręg Autonomiczny Усть-Ордынский Буряцкий автономный округ	„	252
42 Kiemierowski Obwód Кемеровская область	„	254
55 Omski Obwód Омская область	„	257
70 Tomski Obwód Томская область	„	260
	„	264
<i>Dalekowschodni Okręg Federalny Rosji</i>		
Дальневосточный федеративный округ России		
14 Republika Sacha – Republika Jakucka – Jakucja Республика Саха (Якутия)	„	266
27 Chabarowski Kraj Хабаровский край	„	270
25 Primorski Kraj Приморский край	„	276
41 Kamczacki Obwód Камчатская область	„	280
82 Koriacki Autonomiczny Okręg – Koriacja Корякский автономный округ	„	284
28 Amurski Obwód Амурская область	„	286
49 Magadański Obwód	„	289

tytuł rozdziału	lata	strony
	po roku 2000	
Магаданская область		
65 Sachaliński Obwód Сахалинская область	„	293
79 Żydowski Okręg Autonomiczny Еврейская автономная область	„	299
87 Czukotka – Czukocki Autonomiczny Okręg Чукотский автономный округ	„	303

tytuł rozdziału	lata	strony
Podstawy Rosji	po roku 2000	309
OMÓWIENIE ROSYJSKIEJ FEDERACJI	„	311
KONSTYTUCJA FEDERACJI ROSYJSKIEJ	„	316
WSPÓLNOTA NIEPODLEGŁYCH PAŃSTW	„	341
Wstęp	„	341
Rosja	„	343
Armenia	„	344
Azerbejdżan	„	346
Białoruś	„	348
Gruzja	„	351
Kazachstan	„	353
Kirgistan	„	355
Mołdawia	„	357
Tadżykistan	„	359
Turkmenistan	„	363

Ukraina

Uzbekistan

PUTIN WŁADIMIR WŁADIMIROWICZ ПУТИН
ВЛАДИМИР ВЛАДИМИРОВИЧ

JELCYN BORIS NIKOŁAJEWICZ ЕЛЬЦИН
БОРИС НИКОЛАЕВИЧ

Spis treści czterech części

ROSJA
część II
ZSRR – apogeum
imperium
РОССИЯ часть II
СССР – апогей
империи

tytuł rozdziału

Rosja i ZSRR

NARODY W ROSJI

POTĘGA MILITARNA ROSYJSKIEJ FEDERACJI I ZSRR

GWIEZDNE WOJNY

INTERWENCJE ORAZ ANEKSJE ROSJI I ZSRR

Afganistan

Chiny

Estonia

tytuł rozdziału	lata	strony
Finlandia	1941—1944	470
Korea Północna	1950—1953	472
Litwa	1940—1990	474
Łotwa	1940—1990	476
Mongolia	1940—1990	478
Niemiecka Republika Demokratyczna	1948-9, 1958-9, 1961	480
Wietnam	1945—1976	484
Kuba	1962	487
PORÓWNANIE ROSYJSKIEJ FEDERACJI I ZSRR		491
niepodległość narodów 1991 rok	1991	493
		495
Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich		
GORBACZOW MICHAIŁ SIERGIEJEWICZ ГОРБАЧЕВ МИХАИЛ СЕРГЕЕВИЧ	1985-1991	497
ZWIĄZEK SOCJALISTYCZNYCH REPUBLIK RADZIECKICH ZSRR СОЮЗ СОЦЯЛИСТИЧЕСКИХ СОВЕТСКИХ РЕСПУБЛИК СССР	przed rokiem 1990	506
ROSYJSKA SOCJALISTYCZNA FEDERACYJNA REPUBLIKA RADZIECKA RSFRR Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика РСФСР	„	510
Karelska Autonomiczna Socjalistyczna Republika Radziecka Карельская АССР	„	511
Murmański Obwód Мурманская Область	„	511

Leningradzki Obwód
Ленинградская Область

Archangielski Obwód
Архангельская Область

Komi Autonomiczna Socjalistyczna Radziecka Republika
Коми АССР

Nieniecki Narodowy Okręg
Ненецкий Национальный Округ

Kostromski Obwód
Костромская Область

Wołogodski Obwód
Вологодская Область

Kirowski Obwód Кировская
Область

Udmurtska ASRR
Удмуртская АССР

Kaliningradzki Obwód
Калининградская Область

Kalininski Obwód
Калининская Область

Nowgorodzki Obwód
Новгородская Область

Pskowski Obwód
Псковская Область

tytuł rozdziału	lata	
Smoleński Obwód Смоленская Область	przed rokiem 1990	515
Kałużski Obwód Калужская Область	„	516
Briański Obwód Брянская Область	„	516
Orłowski Obwód Орловская Область	„	516
Kurski Obwód Курская Область	„	517
Jarosławski Obwód Ярославская Область	„	517
Moskiewski Obwód Московская Область	„	517
Iwanowski Obwód Ивановская Область	„	518
Gorkowski Obwód Горьковская Область	„	519
Władimirski Obwód Владимирская Область	„	520
Tulski Obwód Тульская Область	„	520
Riazański Obwód Рязанская Область	„	520
Marijska ASRR	„	521

Марийская АССР		
Czuwaszka ASRR Чувашская АССР	„	521
Mordowska ASRR Мордовская АССР	„	521
Ulianowski Obwód Ульяновская Область	„	522
Penzenski Obwód Пензенская Область	„	522
Tatarska ASRR Татарская АССР	„	522
Kujbyszewski Obwód Куйбышевская Область	przed rokiem 1990	523
Lipiecki Obwód Липецкая Область	„	523
Tambowski Obwód Тамбовская Область	„	523
Biełgorodski Obwód Белгородская Область	„	524
Woroneżski Obwód Воронежская Область	„	524
Saratowski Obwód Саратовская Область	„	524
Wołogradski Obwód	„	525

tytuł rozdziału	lata	strony
Волгоградская Область		
Astrachański Obwód Астраханская Область	„	525
Kałmуска ARSR Калмыцкая АССР	„	525
Krasnodarski Kraj Краснодарский Край	„	526
Adygejski Autonomiczny Obwód Адыгейская Автономная Область	„	526
Stawropolski Kraj Ставропольский Край	„	526
Karaczajewo-Czerkieski Autonomiczny Obwód Карачаево-Черкесская Автономная Область	„	527
Kabardino-Bałkarska ARSR Кабардино-Балкарская АССР	„	527
Rófnosno Osetyńska ARSR Северо-Осетинская АССР	„	527
Rostowski Obwód Ростовская Область	„	528
Dagestańska ARSR Дагестанская АССР	„	528
Permski Obwód Пермская Область	„	528
tytuł rozdziału	lata	
Czczeno-Inguszska ARSR Чечено-ингушская АССР	przed rokiem 1990	529

Komi-Piermiacki Narodowy Okręg Коми-Пермяцкий Национальный Округ	„	530
Swierdłowski Obwód Свердловская Область	„	530
Baszkirska ARSR Башкирская АССР	„	530
Czelabiński Obwód Челябинская Область	„	531
Orenburgski Obwód Оренбургская Область	„	531
Kurganski Obwód Курганская Область	„	531
Omski Obwód Омская Область	„	532
Tiumeński Południowy Obwód Тюменская (юг) Область	„	532
Jamało-Nieniecki Narodowy Okręg Ямало-Ненецкий Национальный Округ	„	532
Chanty-Mansijski Narodowy Okręg Ханты-Мансийский Национальный Округ	„	533
Tomski Obwód Томская Область	„	533
Nowosibirski Obwód Новосибирская Область	„	533
Kiemierowski Obwód	„	534

tytuł rozdziału	lata	strony
Кемеровская Область		
Ałtajski Kraj Алтайский Край	„	534
Górno-Ałtajski Autonomiczny Obwód Горно-Алтайская Автономная Область	„	534
Krasnojarski Kraj Красноярский Край	„	535
Tajmyrski (Dołgano-Nieniecki) Narodowy Okręg Таймырский (Долгано-Ненецкий) Национальный Округ	„	535

		Strony
Ewenkijski Narodowy Okręg Эвенкийский Национальный Округ	przed rokiem 1990	535
Chakaski Autonomiczny Obwód Хакасская Автономная Область	„	536
Tuwinska ARSR Тувинская АССР	„	536
Jakucka ARSR Якутская АССР	„	536
Magadanski Obwód Магаданская Область	„	537
Czukotski Narodowy Okręg Чукотский Национальный Округ	„	537
Kamczatski Obwód Камчатская Область	„	537
Koriacki Narodowy Okręg Корякский Национальный Округ	„	538
Irkutski Obwód Иркутская Область	„	538
Ust'-Ordynski Buriatski Narodowy Okręg Усть-Ордынский Бурятский Национальный Округ	„	538
Buriacka ASRR Бурятская АССР	„	539
Czitinski Obwód Читинская Область	„	539

tytuł rozdziału	lata	
Aginskij Buriatskij Narodowy Okręg Агинский Бурятский Национальный Округ	„	539
Amurski Obwód Амурская Область	„	540
Primorski Kraj Приморский Край	„	540
Chabarowski Kraj Хабаровский Край	„	540
Żydowski Autonomiczny Obwód Еврейская Автономная Область	„	541
Sachalinski Obwód Сахалинская Область	„	541

tytuł rozdziału	lata	
ESTOŃSKA SOCJALISTYCZNA REPUBLIKA RADZIECKA ЭСТОНСКАЯ СОВЕТСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА	1940—1991	542
ŁOTEWSKA SOCJALISTYCZNA REPUBLIKA RADZIECKA ЛАТВИЙСКАЯ СОВЕТСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА	„	545
LITEWSKA SOCJALISTYCZNA REPUBLIKA RADZIECKA ЛИТОВСКАЯ СОВЕТСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА	„	549
BIAŁORUSKA SOCJALISTYCZNA REPUBLIKA RADZIECKA БЕЛОРУССКАЯ СОВЕТСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА	1922—1991	553
UKRAIŃSKA SOCJALISTYCZNA REPUBLIKA RADZIECKA УКРАИНСКАЯ СОВЕТСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА	„	555
MOŁDAWSKA SOCJALISTYCZNA REPUBLIKA RADZIECKA МОЛДАВСКАЯ СОВЕТСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА	1940—1991	557
GRUZIŃSKA SOCJALISTYCZNA REPUBLIKA RADZIECKA ГРУЗИНСКАЯ СОВЕТСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА	1922—1991	559

ARMEŃSKA SOCJALISTYCZNA REPUBLIKA RADZIECKA АРМЯНСКАЯ СОВЕТСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА	„	561
AZERBEJDŹAŃSKA SOCJALISTYCZNA REPUBLIKA RADZIECKA АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ СОВЕТСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА	„	563
KAZACHSKA SOCJALISTYCZNA REPUBLIKA RADZIECKA КАЗАХСКАЯ СОВЕТСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕСПУБ	„	565
UZBECKA SOCJALISTYCZNA REPUBLIKA RADZIECKA УЗБЕКСКАЯ СОВЕТСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА	1924—1991	567
KIRGISKA SOCJALISTYCZNA REPUBLIKA RADZIECKA КИРГИЗСКАЯ СОВЕТСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА	„	569
TADŹYSKA SOCJALISTYCZNA REPUBLIKA RADZIECKA ТАДЖИКСКАЯ СОВЕТСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА	„	571
TURKMEŃSKA SOCJALISTYCZNA REPUBLIKA RADZIECKA ТУРКМЕНСКАЯ СОВЕТСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА	„	573
		strony
KRAJE DEMOKRACJI LUDOWYCH	1945—1989	575
Wstęp	„	575
Polska Rzeczpospolita Ludowa – PRL	1772—1989	578
Niemiecka Republika Demokratyczna – NRD	1945—1989	580
Czechosłowacka Republika Socjalistyczna – CSRS	„	582
Węgierska Republika Ludowa – WRL	„	583
Socjalistyczna Republika Rumunii – SRR	„	584
Bułgarska Republika Ludowa – BRL	„	585

tytuł rozdziału	lata	
Albańska Republika Ludowa – ARL	„	586
DEPORTACJE I WYNISZCZANIE NARODÓW	1918—1948	587
CZERNIENKO KONSTANTIN STINOWICZ ЧЕРНЕНКО КОНСТАНТИН УСТИНОВИЧ	1984—1985	592
ANDROPOW JURIJ WŁADIMIROWICZ АНДРОПОВ ЮРИЙ ВЛАДИМИРОВИЧ	1982—1984	593
BREŻNIEW LEONID ILJICZ БРЕЖНЕВ ЛЕОНИД ИЛЬИЧ	1964—1982	595
jedenasta pięciolatka	1981—1985	596
dziesiąta pięciolatka	1976—1980	596
dziewiąta pięciolatka	1971—1975	599
ósma pięciolatka	1966—1970	600
siódma pięciolatka	1961—1965	603
CHRUSZCZOW NIKITA SIERGIEJEWICZ ХРУЩЕВ НИКИТА СЕРГЕЕВИЧ	1953—1964	605
szósta pięciolatka	1956—1960	609
piąta pięciolatka	1951—1955	615
STALIN (DŻUGASZWILI) JOSIF WISSARIONOWICZ СТАЛИН (ДЖУШВИЛИ) ИОСИФ ВИССАРИОВИЧ	1922—1953	622
czwarta pięciolatka	1950—1946	627
INNE OBLICZE	1929—1953	635
JÓZEF STALIN – DRUGA WOJNA ŚWIATOWA	1939—1945	645

tytuł rozdziału

lata

JÓZEF STALIN – MIĘDZY OBJĘCIEM WŁADZY A DRUGĄ WOJNĄ ŚWIATOWĄ

1924—1939

668

trzecia pięciolatka	1938—1942	671
druga pięciolatka	1933—1937	673
pierwszy plan pięcioletni	1929—1932	685
LENIN (ULJANOW) WŁADIMIR ILJICZ ЛЕНИН (УЛЬЯНОВ) ВЛАДИМИР ИЛЬИЧ	1918—1922	700
wojna domowa – wojna o władzę	1918—1923	716
admirał Aleksander Kołczak	1917—1920	717
generał Anton I. Denikin	1918—1920	720
baron Piotr N. Wrangel	1918—1920	721
generał Nikołaj N. Judenicz	1918—1920	722
Józef Piłsudski	1919—1920	723
Lew Dawidowicz Trocki	1919	725
Ukraina	1918—1920	732
Armenia	1918—1920	735
Rok 1919	1919	735

Rok 1918	1918	739
rok 1917	1917	745
Opowieść o październiku 1917 roku w Piotrogradzie	1917	749
KIERIENSKIJ ALEKSANDR FIEDOROWICZ КЕРЕНСКИЙ АЛЕКСАНДР ФЕДОРОВИЧ	1917	751
KSIĄŻĘ LWOW GIEORGIJ JEWGIENJEWICZ ЛЬВОВ ГЕОРГИЙ ЕВГЕНЬЕВИЧ	1917	756
Partie polityczne, które są winne tego, że rok 1917 w Rosji był taki, jaki był	1917	758
Spis treści czterech części		778

ROSJA
część III
odwieczne imperium
РОССИЯ
часть III
вековая империя

tytuł rozdziału

	16
dynastia Romanowów	
Przodkowie Romanowów	XIV
Tablica genealogiczna Romanowów	16
Przodkowie imperatora Rosji Mikołaja II	XVI
ostatni car Rosji	lata
MIKOŁAJ II ALEKSANDROWICZ	kor
НИКОЛАЙ II АЛЕКСАНДРОВИЧ	
MIKOŁAJ II ALEKSANDROWICZ	18
НИКОЛАЙ II АЛЕКСАНДРОВИЧ	
I wojna światowa	19
rewolucja lat 1905—1907	19

tytuł rozdziału	lata	strony
Opowieść o budowie kolei transsyberyjskiej	1895—1918	834
ALEKSANDER III ALEKSANDROWICZ POKOJOTWÓRCA АЛЕКСАНДР III АЛЕКСАНДРОВИЧ МИРОТВОРЕЦ	1881—1894	894
ALEKSANDER II NIKOŁAJEWICZ OSWOBODZICIEL АЛЕКСАНДР II НИКОЛАЕВИЧ ОСВОБОДТЕЛЬ	1855—1881	902
MIKOŁAJ I PAWŁOWICZ НИКОЛАЙ I ПАВЛОВИЧ	1825—1855	927
ALEKSANDER I PAWŁOWICZ BŁOGOSŁAWIONY АЛЕКСАНДР I ПАВЛОВИЧ БЛАГОСЛАВЕННЫЙ	1801—1825	950
Aleksander I zajmuje Europę po Paryżu	1813—1814	958
wyprawa Napoleona na Moskwę	1812	966
PAWEŁ I PIOTROWICZ ПАВЕЛ I ПЕТРОВИЧ	1796—1801	990
KATARZYNA II ALEKSIEJEWNA ЕКАТЕРИНА II АЛЕКСЕЕВНА	1762—1796	997

tytuł rozdziału

lata

strony

PIOTR III FIODOROWICZ ПЕТР III ФЕДОРОВИЧ	1762
ELŻBIETA I PIETROWNA ЕЛИЗАВЕТА I ПЕТРОВНА	1741—1
IWAN VI ANTONOWICZ ИВАН VI АНТОНОВИЧ	1740—1
ANNA LEOPOLDOWNA АННА ЛЕОПОЛЬДОВНА	1740—1
ANNA JOANNOWNA (IWANOWNA) АННА ИОАННОВНА	1730—1
PIOTR II ALEKSIEJEWICZ ПЕТР II АЛЕКСЕЕВИЧ	1727—1
KATARZYNA I ALEKSIEJEWNA ЕКАТЕРИНА I АЛЕКСЕЕВНА	1725—1
PIOTR I ALEKSIEJEWICZ ПЕТР I АЛЕКСЕЕВИЧ	1682—1
IWAN V ALEKSIEJEWICZ ИВАН V АЛЕКСЕЕВИЧ	1682—1
Opowieść o ekspansji rosyjskiej na Syberię w XVII wieku	XVII w

tytuł rozdziału	lata	strony
Opowieść o zasiedlaniu Syberii przez Rosjan w XVII wieku	XVII wiek	1093
Opowieść o zesłaniach XVII wieku		1096
Wizualne wyobrażenie świata w szamanizmie syberyjskim		289
FIODOR III ALEKSIEJEWICZ ФЕДОР III АЛЕКСЕЕВИЧ	1676—1682	1109
Opowieść o bojarach i Dumie	XVII wiek	1110
Opowieść o dopasowywaniu historii do potrzeb Romanowów	XVII wiek	1112
ALEKSIEJ MICHAJŁOWICZ CICHY АЛЕКСЕЙ МИХАЙЛОВИЧ ТИШАЙШИЙ	1645—1676	1115
Opowieść o wyczyszczeniu wiary prawosławnej	XVII wiek	1116
ROMANOW MICHAŁ FIEDOROWICZ РОМАНОВ МИХАИЛ ФЕДОРОВИЧ	1613—1645	1129
smuta	1598—1613	1139
Carowie w okresie Wielkiej Smuty	1598—1613	1141

Okupacja Moskwy przez Polaków	16
DYMITR II SAMOZWANIEC ЛЖЕДМИТРИЙ II	16
SZUJSKI WASILIJ IWANOWICZ ШУЙСКИЙ ВАСИЛИЙ ИВАНОВИЧ	16
DYMITR I IWANOWICZ SAMOZWANIEC ЛЖЕДМИТРИЙ I	16
GODUNOW FIODOR II BORYSOWICZ ГОДУНОВ ФЕДОР II БОРИСОВИЧ	
GODUNOW BORIS FIEDOROWICZ ГОДУНОВ БОРИС ФЕДОРОВИЧ	15

Spis treści czterech części

ROSJA część
IV
 początki imperium
РОССИЯ часть
IV
начала империи

tytuł rozdziału	lata	strony
Rurykowicze?	862—1598	1209
Tablica genealogiczna Rurykowiczów	862—1598	1209
Chronologia Rusów (i nie tylko) i ich podbojów	862—1598	1215
Wielkie Księstwo Kijowskie	860—1174	1226
FIODOR I IWANOWICZ (JOANNOWICZ) Федор I Иванович (Иоаннович)	1584—1598	1227
IWAN IV WASILJEWICZ GROŻNY ИВАН IV ВАСИЛЬЕВИЧ ГРОЗНЫЙ	1533—1584	1238
WASYL III ВАСИЛИЙ III ИВАНОВИЧ	1505—1533	1273
IWAN III SROGI ИВАН III ВАСИЛЬЕВИЧ	1462—1505	1279
pod panowaniem Złotej Ordy	1237—1480	1297
Opowieść o ponad dwustuletnim panowaniu Złotej Ordy nad Rusią	1237—1480	1299

WASYL II WASILJEWICZ ŚLEPY ВАСИЛИЙ II ВАСИЛЬЕВИЧ ТЕМНЫЙ	14
wiek XV	X
WASYL I DMITRIEWICZ ВАСИЛИЙ I ДМИТРЕВИЧ	13
DYMITR IWANOWICZ DOŃSKI ДМИТРИЙ ИВАНОВИЧ ДОНСКОЙ	13
IWAN II IWANOWICZ PIĘKNY IWAH II ИВАНОВИЧ КРАСНЫЙ	13
SIEMION DUMNY – SIMEON GORDYJ СИМЕОН ГОРДЫЙ	13
IWAN I DANIŁOWICZ KALIТА IWAH I ДАНИЛОВИЧ КАЛИТА	13
ALEKSANDER II MICHAŁOWICZ ALEKSANDR II МИХАЙЛОВИЧ	13
DYMITR II MICHAŁOWICZ „Groźne Oczy” ДМИТРИЙ II МИХАЙЛОВИЧ	13
JERZY III DANIŁOWICZ JURIJ III ДАНИЛОВИЧ	13
MICHAŁ II JAROSŁAWOWICZ MICHAİL II ЯРОСЛАВОВИЧ	13
DANIEL ALEKSANDROWICZ ДАНИИЛ АЛЕКСАНДРОВИЧ	?
DYMITR ALEKSANDROWICZ Pieriejaślawskij ДМИТРИЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ	1276—12
ANDRIEJ III ALEKSANDROWICZ Gorodieckij АНДРИЕЙ III АЛЕКСАНДРОВИЧ	1281—12
WASYL JAROSŁAWOWICZ ВАСИЛИЙ ЯРОСЛАВОВИЧ	12

tytuł rozdziału	lata	strony
JAROSŁAW JAROSŁAWOWICZ ЯРОСЛАВ ЯРОСЛАВОВИЧ	1263—1272	1358
tytuł rozdziału	lata	strony
ALEKSANDER NEWSKI JAROSŁAWOWICZ CHROBRY (WIELKI) АЛЕКСАНДР НЕВСКИЙ ЯРОСЛАВОВИЧ	1252—1263	1361
ANDRZEJ JAROSŁAWOWICZ АНДРЕЙ ЯРОСЛАВОВИЧ	1248—1252	1368
MICHAŁ WSIEWOŁODOWICZ МИХАИЛ ВСЕВОЛОДОВИЧ	1248	1370
ŚWIATOSŁAW III WSIEWOŁODOWICZ СВЯТОСЛАВ ВСЕВОЛОДОВИЧ	1246—1248	1371
JAROSŁAW II WSIEWOŁODOWICZ ЯРОСЛАВ II ВСЕВОЛОДОВИЧ	1243—1246	1373
niewola mongolska	1237—1480	1376
Księstwa i Narody	1272—1276	1378
Nie Ruś	—1237	1383
przed niewolą Złotej Ordy	1237	1385
rozdrobienie Wielkiego Księstwa Kijowskiego	1054—1139	1387
Księstwo Halicko-Włodzimierskie (Halicko-Wołyńskie)	1069—1340	1392
Ziemia Nowogrodzka	1117—1207	1394
Księstwo Włodzimiersko-Suzdalskie	1125—1162	1394
JERZY II WSIEWOŁODOWICZ ЮРИЙ II ВСЕВОЛОДОВИЧ	1212—1216 i 1218—1238	1397

KONSTANTY WSIEWOŁODOWICZ КОНСТАНТИН ВСЕВОЛОДОВИЧ	12
WSIEWOŁOD WIELKIE GNIAZDO ВСЕВОЛОД БОЛЬШОЕ ГНЕЗДО	11
ŚWIĘTY ANDRZEJ BOGOLUBSKI АНДРЕЙ БОГОЛЮБСКИЙ	11
JERZY DOŁGORUKI ЮРИЙ ДОЛГОРУКИЙ	11

Księstwo Kijowskie

Latopis kijowski	1118—1
JAROPEŁK WŁADIMIROWICZ ЯРОПОЛК ВЛАДИМИРОВИЧ	1132—1
MŚCISŁAW I WŁADIMIROWICZ WIELKI МСТИСЛАВ ВЛАДИМИРОВИЧ ВЕЛИКИЙ	1125—1
WŁODZIMIERZ MONOMACH WЛАДИМИР МОНОМАХ	1113—1
ŚWIĘTOPEŁK II IZJASŁAWICZ СВЯТОПОЛК II ИЗЯСЛАВИЧ	1093—1
WSIEWOŁOD I JAROSŁAWICZ ВСЕВОЛОД ЯРОСЛАВИЧ	1078—1
IZJASŁAW I JAROSŁAWICZ ИЗЯСЛАВ I ЯРОСЛАВИЧ	1054—1067, 10 1077—1
JAROSŁAW I WŁADIMIROWICZ MĄDRY ЯРОСЛАВ I WЛАДИМИРОВИЧ МУДРЫЙ	1019—1
ŚWIĘTOPEŁK I WŁADIMIROWICZ (PRZEKŁĘTY) СВЯТОПОЛК I WЛАДИМИРОВИЧ (ОКАЯННЫЙ)	1015—1016 i 1
WŁODZIMIERZ I ŚWIATOSŁAWICZ WIELKI – ŚWIĘTY WЛАДИМИР I СВЯТОСЛАВИЧ	980—10

tytuł rozdziału	lata	strony
JAROPĘŁK ЯРОПОЛК	972—980	1487
ŚWIATOSŁAW СВЯТОСЛАВ	945—972	1488
ŚWIĘTA OLGA ОЛЬГА	945—969	1494
IGOR [Ingwar] STARY ИГОРЬ СТАРИЙ	912—945	1498
Chazaria	V—XIII wiek	1500
OLEG (Helge) PROROK ОЛЕГ ВЕЩИЙ	879—912	1504
pogańcy bogowie		1509
Opowieść Haliny Łozko o pogańskiej Ukrainie		1511
RURYK РЮРИК	862-879	1515

tytuł rozdziału	lata	strony
Metody	820—885	1523
Cyryl	826—869	1524
głagolica		1525
Nowogród Wielki		1529
Ruś		1543

zakończenie

przed 832 rokiem

wykaz autorów

auto-recenzja

Spis treści czterech części